



Regntunga skyar

Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red)

Regntunga skyar

SOM-undersökningen 2019
SOM-rapport nr 76

Ulrika Andersson, Anders Carlander
och Patrik Öhberg (red)

Redaktörer: Ulrika Andersson, Anders Carlander
och Patrik Öhberg

© Författarna och SOM-institutet

Teknisk redaktör: Elisabeth Falk

Foto: Daoudi Aissa (Unsplash)

Omslag: Daniel Zachrisson

Redigering: Henny Östlund

Tryck: Ale Tryckteam, Bohus 2020

ISBN: 978-91-89673-47-2

ISSN: 0284-4788

ISRN: GU-STJM--76-SE

INNEHÅLL

Förord	9
---------------	---

Regntunga skyar Ulrika Andersson, Anders Carlander och Patrik Öhberg	11
--	----

TILLIT & FÖRTROENDE

Minskar mångkulturella samhällen den sociala tilliten? Sören Holmberg och Bo Rothstein	27
--	----

(Parti-)politiserat institutionsförtroende Ulrika Andersson och Henrik Oscarsson	41
--	----

Hur står sig svenska mediers förtroendekapital? Ulrika Andersson	57
--	----

Polariserat forskningsförtroende – utbildningsnivå och partisympatier vattendelare Anna Maria Jönsson	75
---	----

VARDAGSLIV, MEDIER & HÄLSA

Svenskarnas bästa vän? Attityder till hunden i samhället Anna Bendz och Maria Oskarson	93
--	----

Njutning eller hälsa? En studie om riskkonsumtion David Karlsson, Sören Holmberg och Lennart Weibull	105
--	-----

”Andra undviker information som talar emot deras åsikter, men inte jag” Peter M. Dahlgren	121
---	-----

Digitala prenumerationer ökar – men vägen dit har varit lång Ulrika Andersson	131
---	-----

Digitala böcker populära hos unga Birgitta Wallin, Rachel Pierce och David Gunnarsson Lorentzen	145
---	-----

Uppsprickande molnighet – nyanser av grått på bibliotek Carina Eriksson, Malin Ögland och David Gunnarsson Lorentzen	159
--	-----

Hundeffekten – hundäggande och social tillit Anna Bendz och Maria Oskarson	171
--	-----

MILJÖ & KLIMAT

”How dare you?” Gretaeffekter på svensk miljö-och klimatopinion Sverker C. Jagers, Simon Matti, Henrik Oscarsson och Sara Persson	185
---	-----

Opinionsstödet för att använda kärnkraften ökar Sören Holmberg	199
--	-----

Odlad fisk på tallriken? Björn Rönnerstrand, John Armbrecht, Erik Lundberg och Kristina Sundell	211
--	-----

Vad anser svenskarna om en klimatskatt på nötkött? Niklas Harring	227
---	-----

Bör utsläpparna betala? Sverker C. Jagers, Elin Lokrantz, Sara Persson och Thomas Sterner	237
---	-----

Skilda världsbilder i frågan om koldioxidutsläpp Marcus Weissenbilder och Sebastian Lundmark	253
--	-----

SAMHÄLLE & OPINION

Stort stöd för EU – begränsad vilja till ökad integration Marcus Weissenbilder och Ulrika Andersson	269
---	-----

Vart är Sverige på väg? Folkets syn på utvecklingen i Sverige Johan Martinsson	287
--	-----

Partipolitisk splittring i bedömningen av kvalitén på offentlig verksamhet Sören Holmberg	303
---	-----

Strong public support for the traditional Swedish welfare state 1986–2019 Lennart Nilsson	321
---	-----

Svensk försvarspolitik i ny terräng Joakim Berndtsson, Ulf Bjereld och Karl Ydén	337
Utbildningens betydelse för åsikt om invandring och migrationspolitik Ulf Bjereld och Marie Demker	353
Landsbygden slår tillbaka? Gissur Ó. Erlingsson, Henrik Oscarsson och Richard Öhrvall	369
Svenska folkets spelande och attityder till reklam för nätcasinon Åsa Kroon och Sebastian Lundmark	383
 PARTIER & POLITIK	
Partiernas sympatikapital 2019 Henrik Oscarsson	403
10 år med Sverigedemokraterna Patrik Öhberg	413
Vi ogillar olika. Om affektiv polarisering bland svenska väljare Emma A. Renström, Hanna Bäck och Yvonne Schmeisser	427
Den hemliga historien om partiernas stöd 1986–2019 Erik Vestin	445
 METODREDOVISNING	
Den nationella SOM-undersökningen 2019 Elisabeth Falk	465
 BILAGOR	
Om författarna	477
SOM-institutets böcker	483

FÖRORD

Regntunga skyar är SOM-institutets 76:e forskarantologi sedan starten 1986. Den bygger på 2019 års nationella SOM-undersökning – den 34:e i ordningen. Undersökningen genomfördes som sex riksrepresentativa urval om vardera 3 500 slumpmässigt utvalda personer boende i Sverige i åldrarna 16 till 85 år. De sex delundersökningarna är att betrakta som editioner av samma studie. Uppsättningen av enkätfrågor varierar något mellan editionerna men de delar också ett stort antal gemensamma frågor om samhälle, opinion och medier samt demografi och bakgrund.

Huvuddelen av de svar som ligger till grund för analyserna i boken inkom under oktober 2019. Ansvarig för datainsamlingen har varit *Indikator – Institutet för kvalitetsindikatorer* med Edvin Boije som fältledare. Närmare uppgifter om undersökningens uppläggning och genomförande finns i metodredovisningen längst bak i boken. En mer utförlig dokumentation av 2019 års SOM-undersökningar finns att ladda ner på SOM-institutets webbplats (SOM-rapport 2020:3).

I boken medverkar forskare från många olika ämnesområden och lärosäten. De sammanlagt trettio kapitlen speglar den ämnesmässiga bredd som finns i SOM-undersökningarna. Varje författare svarar själv för sin tolkning av data och slutsatserna i respektive kapitel.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar är tillgängliga för akademisk forskning och utbildning via Svensk Nationell Datatjänst (SND) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Mer information om SOM-institutet finns på institutets webbplats.

Göteborg i juni 2020

Ulrika Andersson
Docent
SOM-institutet

Anders Carlander
Fil dr
SOM-institutet

Patrik Öhberg
Docent
SOM-institutet

REGNTUNGA SKYAR

ULRIKA ANDERSSON, ANDERS CARLANDER
OCH PATRIK ÖHBERG

*Regntunga skyar varthän jag än ser,
nån sol finns ej mer (...)
Regnvåta tuvor tyst blicka ner,
Så grått allt sig ter (...)
Den fågel som nyss sjöng
Är plötsligt tyst och stum*

*Regntunga skyar,
Hasse Ekman (1940)*

Det finns ett före och ett efter. Ett före, som var världen såsom vi kände den innan den stora stormens härjningar drog in över land. Ett efter, som vi ännu inte vet hur det kommer att te sig. Någonstans däremellan en skärseld av osäkerhet, oro och trevande försök att hitta nya förhållningssätt. Det var nog få som kunnat föreställa sig att det var så det nya årtiondet skulle börja; att förödel-sen av en viruspandemi så tvärt skulle stänga gränser och sätta stopp för den fria rörligheten, att så många verksamheter och arbetstillfällen skulle gå förlorade, att en av de viktigaste uppmaningarna skulle vara att hålla social distansering.

Så här en bit in på 2020, kan det nästan vara svårt att föreställa sig vad det var som låg i fokus under 2010-talets sista år, vilka de politiska trätomålen var, vad vi pratade om och vad vi egentligen tyckte. En blick i det gångna årets nyhetsbevakning visar en dagordning med fokus på Europaparlamentsvalet, brexitförhandlingar, klimatförändringar, gängkriminalitet och skjutningar. Det är mot bakgrund av denna verklighet som årets forskarantologi från SOM-institutet har fått sitt namn: *Regntunga skyar*. Titeln knyter an till de nya orosmoln och konfliktlinjer som vi kunnat skönja i det svenska samhället vid 2010-talets slut. Det svenska partilandskapet har befunnit sig i en omstrukturerings tidevarv, där den politiska kartan successivt ritas om. Vänster och höger är inte längre den givna blockindelningen, snarare kan skymtas konturer av ett nytt, konservativt block. Kulturella värderingar har fått en allt viktigare betydelse, där frågor om identitet, globalisering, kultur och gränsdragning av nationalstatens ansvarsområden är centrala. Prognoser för hur de politiska vindarna blåser låter sig inte lätteligen göras.

Under 2019 duggade rapporterna om att världen står inför oåterkalleliga tröskel-effekter och att nivåerna av växthusgaser är rekordhöga, tätt. Kraven på politiker och makthavare att agera omgående för att skydda miljön och begränsa klimatför-

ändringarna ljöd höga under året, samtidigt som en svensk tonåring inspirerade till världsomfattande klimatomdemonstrationer. Nationellt var det ett sprängningarnas och skjutningarnas år. Debatterna om gängkriminalitet och grova våldsbrott gick heta, tillsammans med frågor om terrorism och våldsbejakande extremism.

I flera länder runtom i världen skådades under 2019 omfattande proteströrelser mot ekonomisk ojämlikhet, bristande offentlig service och korruption. Den gemensamma nämnaren bakom protesterna har beskrivits som de unga generationernas pessimism inför framtiden och deras upplevelse av hur det sociala kontraktet mellan stat och medborgare successivt luckras upp. Protesterna har inte direkt minskat under våren 2020. I skrivande stund har nya vågor av protester och oroligheter blossat upp till följd av ett polisingripande i delstaten Minneapolis, vilket tragiskt kom att resultera i amerikanen George Floyds död. "Black Lives Matter"-rörelsen samt andra organisationer har anordnat demonstrationer både i USA men även i Sverige. President Donald Trump har mött demonstrationerna med hot om militära insatser och anklagas för att spä på en redan stark splittring mellan människor i ett alltmer polariserat land.

Den dystra framtidstron är kännetecknande för unga idag, framför allt bland dem i "Generation Z", den åldersgrupp som efterföljer millenniegenerationen. Milleniegenerationen har varit den första generationen som fått det sämre relativt sett jämfört med tidigare generationer, till exempel när det gäller etablering på bostads- och arbetsmarknaden. Samtidigt är skillnaderna inom generationerna stora. Ökande strukturella ojämlikheter bidrar till att sociala, ekonomiska, kulturella och politiska avstånd mellan olika grupper växer, vilket i sin tur riskerar att leda till fler konflikter, ökad social oro och minskad känsla av samhörighet. Därtill kan adderas de omfattande förändringar av arbetsmarknaden som slog till från en dag till en annan i samband med coronapandemins snabba spridning. På kort tid har skribenter och media världen över börjat referera till Generation Z som "Generation Corona". Lämpligheten i det epitetet kan diskuteras, men det är ett välkänt faktum att ålderskohorter som tar examen och ska etablera sig i rådande kriser och lågkonjunktur får det svårt många år framöver. Det återstår att se vilka långsiktiga konsekvenser coronapandemin får för en redan bekymrad generation. Mycket talar för att Generation Z får ett ännu sämre utgångsläge jämfört med millenniegenerationen samt tidigare generationer.

Varje generation har förstås sina problem, men hur ska vi egentligen förstå den tid vi lever i? Och vad kan vi förvänta oss inför framtiden? Det är några av de frågor som vi söker svar på i årets forskarantologi. Med data från 2019 års nationella SOM-undersökning finns möjlighet att fördjupa kunskapen om hur den allmänna opinionen tedde sig under det gångna året, vilka förändringar som karakteriserat 2010-talet, och kanske också vad väntar i början av ett nytt decennium.

I detta första kapitel inleder vi våra analyser av den nationella SOM-undersökningen 2019 genom att granska några utvalda områden inom (S)amhälle, (O)pinion och (M)edier som präglats av tunga moln. Mer specifikt kommer vi att studera vad

som oroar människor inför framtiden samt hur den svenska demokratin mår, då dessa två områden är centrala för en ökad förståelse inför människors samhällssyn, politiska ställningstaganden och bemötande av medmänniskor.

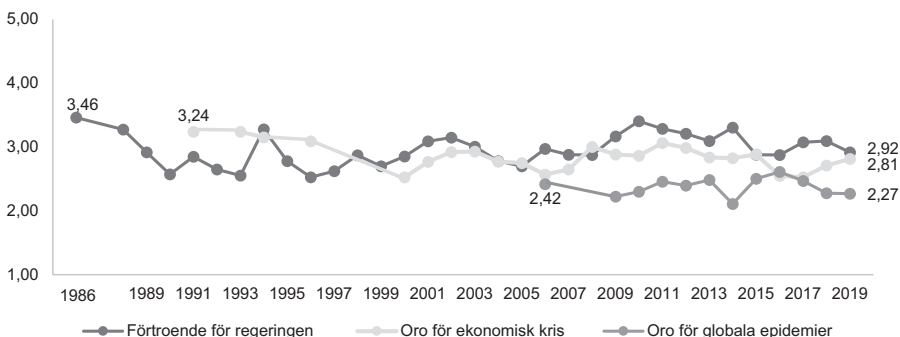
Regntunga orosmoln på den svenska himmeln

När framlidne professorn i internationell hälsa, Hans Rosling, i boken *Factfulness* listade vad han ansåg vara de största globala hoten mot världens hälsa, stod "global pandemi" överst. På plats två till fem följde finanskollaps, världskrig, klimatförändringar och extrem fattigdom (Rosling m.fl., 2018). Få har nog kunnat föreställa sig hur snart hans förutsägelse skulle aktualiseras. Inom kampsport brukar man säga att de farligaste slagen är de man inte ser komma. Om vi överför det resonemanget till vad svenskarnas oroade sig för 2019 är det inte underligt att coronapandemin allvarligt har skadat vårt samhälle. Globala epidemier var en av de saker som svenskarna oroade sig allra minst över hösten 2019. Endast 22 procent var mycket oroliga för ett framtida utbrott av en global smitta (figur 2). Strax där bakom kom stor arbetslöshet, som en femtedel kände stor oro inför. Det som oroade allmänheten allra minst var en ekonomisk kris (18 procent). Svenska folkets spåkula har med andra ord varit ganska grumlig. Tre av fyra orosmoln som inte stressade svenskarna nämnvärt under 2019 är nu en verklighet som det svenska samhället har att hantera en längre tid framöver. Om vi studerar närmare hur oro för globala epidemier och ekonomisk kris har sett ut under åren är det relativt tydligt att oron tycks fluktuerat och variera kring faktiska händelser (figur 1). Under 90-talet var oron för ekonomisk kris något högre, sannolikt till följd av den då rådande ekonomiska krisen. Vid millennieskiftet ökade oron på nytt då IT-bubblan sprack. Därefter följer några år med lägre oro för att på nytt ta fart efter finanskrisen 2008. Förvisso har de stimulansåtgärder som introducerades till följd av finanskrisen klingat kvar, vilket sannolikt har agerat blåslampa på en av de längsta och kraftfullaste börsperioderna i historien. Det har likväl funnits mindre orosmoln på den ekonomiska mätstickan kopplade till geopolitiska konflikter, kärnvapenhot, tullkrig samt priset på råolja. Oro för globala epidemier påverkades med största sannolikhet efter svininfluensan då oron steg årligen mellan 2009 och 2014.

I tider av nationell kris och oro brukar förtroende för regeringen dyka upp på medias agendor och studerar vi hur svenska folkets förtroende för regeringen har sett ut över tid verkar det nästan som om förtroendet och oron följs åt i figur 1. Det varierar något mellan åren och det är inte heller möjligt att analysera närmare för varje undersökning men förtroende för regeringen och oro för ekonomisk kris är svagt negativt korrelerat ($r \approx .10$, $p < .001$) och ett något svagare samband för oro för globala epidemier ($r \approx .05$, $p < .001$). Förtroendet för regeringen under coronapandemin har mätts minutiöst från flertalet aktörer i Sverige och enligt den senaste mätningen har det från början ökade förtroende för både regeringen och Folkhälsomyndigheten rasat, nu när facit – åtminstone i relation till övriga

länder – delvis har kommit medborgarna tillhanda (Sennerö, 2020). Det skulle kunna innebära att i tider av kris och oro ökar förtroendet till sittande ledare i ett försök att mildra de psykologiska konsekvenserna av kris, men om och endast om sittande regering bedöms tillräckligt kapabla att hantera krisen (Albertson & Gadarian, 2015). Efter tsunamikatastrofen 2004 fick den svenska regeringen omgående kritik för att agera saktfärdigt. Det svaga agerandet 2004 följdes sedan av turerna efter stormen Gudrun 2005. Änjo blev den svenska regeringens hantering ett omdebatterat ämne. Den socialdemokratiska regeringens oförmåga att framstå som handlingskraftig bidrog sedermera till valförlusten 2006 (Eriksson, 2017). En kris behöver inte med nödvändighet leda till att medborgarna ger regeringen tummen upp.

Figur 1 Svenska folkets oro inför ekonomisk kris, globala epidemier samt förtroende för regeringen, 1986–2019 (medelvärde)



Kommentar: Förtroendefrågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete? – Regeringen" med svarsalternativen "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende" samt "Mycket litet förtroende". Orosfrågorna lyder: "Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden? – Globala epidemier; Ekonomisk kris", med svarsalternativen "Mycket oroande", "Ganska oroande", "Inte särskilt oroande" och "Inte alls oroande".

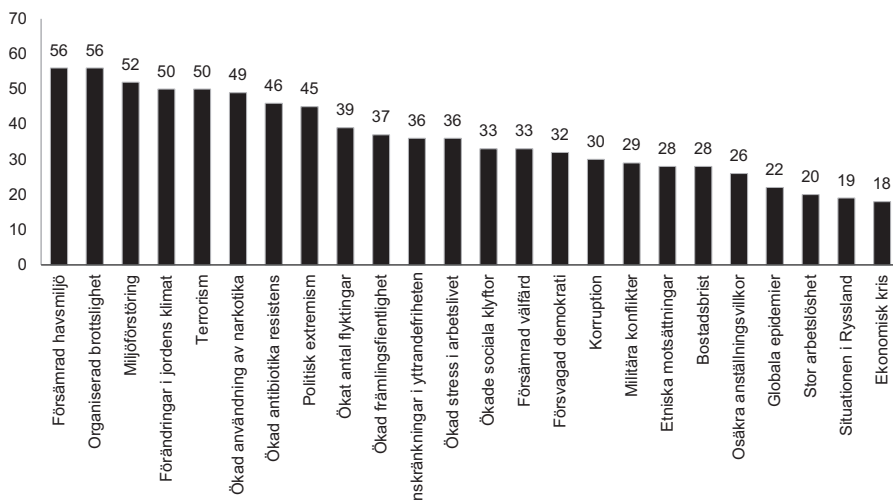
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019.

På en annan punkt har det emellertid funnits viss likhet i Roslings och svenska folkets framtidsoro. Det gäller områden som på olika sätt rör klimat och miljö. Drygt hälften av befolkningen, 56 procent, uppgav 2019 att de upplevde försämrad havsmiljö som mycket oroande och en nästan lika stor andel oroade sig över miljöförstöring och klimatförändringar (figur 2). I hård konkurrens med försämrad havsmiljö, uttryckte 56 procent mycket stor oro för organiserad brottslighet. Medan oron för förändringar i klimat och miljö har legat på en relativt konstant nivå under den senaste tioårsperioden, har oron för den organiserade brottsligheten sett en kraftig uppgång på några få år. År 2016 uppgav 29 procent att detta var

en mycket oroande fråga vilket ska jämföras med 56 procent i den senaste SOM-undersökningen. Även terrorism ligger högt på svenskarnas oroslista och har så gjort under de senaste fem åren.

Bland övriga områden högt upp på orosradarn hittas bland annat oro för ökad användning av narkotika (49 procent) och ökad antibiotikaresistens (46 procent), områden som likt pandemier kan få mycket negativ effekt på människors hälsa. I viss mån kan ses ett samband i bedömningen av dessa frågor, men korrelationen är inte till närmelsevis så stor som för miljöfrågorna.¹ Vidare är omkring var tredje person mycket oroad över ökat antal flyktingar, ökad främlingsfientlighet, inskränkt yttrandefrihet, ökad stress i arbetslivet, ökade sociala klyftor, försämrad välfärd och försvagad demokrati. Längre ned på oroslistan hittas också oro för militära konflikter och etniska motsättningar, liksom bostadsbrist och osäkra anställningsvillkor.

Figur 2 Svenska folkets oro inför framtiden. Andel mycket oroade på 24 olika områden, 2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?" med svarsalternativen "Mycket oroande", "Ganska oroande", "Inte särskilt oroande" och "Inte alls oroande". I figuren redovisas svarsalternativet "Mycket oroande". Genomsnittligt antal svarande är ca 1 600.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Kvar i listan är så de områden som i minst utsträckning upplevs som oroande. Med flera år av ekonomisk högkonjunktur i landet, är det egentligen inte särskilt förvånande att arbetslöshet och ekonomisk kris inte väcker oro på samma sätt som de områden som varit föremål för politisk debatt under senare år, som exempelvis miljö- och klimatfrågor, organiserad brottslighet och terrorism (figur 2). I nyhets-

medier samsades rapportering om rekordhöga koldioxidutsläpp, temperaturhöjningar och klimatdemonstrationer med nyheter om sprängningar, skjutningar och andra grova våldsbrott. Givet den pågående coronapandemin och dess konsekvenser för människors hälsa, försörjningsmöjligheter och fria rörlighet, är det rimligt att tro att människors orosskattning kommer att vara delvis en annan i 2020 års nationella SOM-undersökning.

Olika personer oroar sig olika mycket och tidigare studier har visat på tydliga gruppkillnader i människors samhällsoro (Solevid, 2017; Djerf-Pierre & Wägenerud, 2016). Oftast har den tydligaste skillnaden mellan olika gruppers orosbedömningar varit den mellan kvinnor och män, där kvinnor generellt ger uttryck för större oro än män (Djerf-Pierre & Wägenerud, 2016). Så är också fallet för de flesta av de områden som omfrågats i den nationella SOM-undersökningen 2019. Undantaget oron för ökat antal flyktingar, är kvinnor signifikant mer oroade för miljö- och klimatförändringar, brottslighet, hälsa, välfärd, situationen på arbetsmarknaden och svensk ekonomi (tabell 1). Samma mönster har framkommit även tidigare (se t.ex. Solevid, 2017). Starkast samband mellan oro och kön 2019 hittas på det område som i skrivandets stund är högaktuellt världen över: globala epidemier. Här är andelen mycket oroade dubbelt så stor bland kvinnor som bland män, 29 respektive 14 procent.

Andra mönster som kan utläsas i skillnaderna mellan olika samhällsgrupper, är att äldre oftast är mer oroade än yngre. Det gäller i synnerhet oron för organiserad brottslighet, antibiotikaresistens och ökat antal flyktingar (tabell 1). Bland människor över 65 år är andelen mycket oroade för brottslighet 75 procent jämfört med 34 procent bland yngre under 30 år. Även om frågan inte ger svar på vilken typ av organiserad brottslighet det handlar om, är det inte osannolikt att äldre i begreppet lägger in den brottslighet som i hög utsträckning riktar sig mot just den egna åldersgruppen, såsom bedrägerier och stölder. Den grupp som i störst utsträckning dock oroar sig för organiserad brottslighet är lågutbildade, vilka till stor del sammanfaller med äldregruppen, där 80 procent uttrycker mycket stor oro. Lågutbildade är också signifikant mer oroade över flyktingtillströmning, globala epidemier och stor arbetslöshet jämfört med högutbildade, medan högutbildade är mer oroliga för antibiotikaresistens och försvagad demokrati än lågutbildade.

Också partisympati har betydelse för graden av samhällsoro. Det handlar dels om att individer med olika partisympati generellt oroar sig olika mycket, dels om att oron kan knytas till partiernas fokusfrågor. Sverigedemokraternas sympatisörer har exempelvis visat sig vara mer oroliga än andra partisympatisörer (Solevid, 2017; Oscarsson & Solevid, 2015). Det är ett resultat som i viss mån fortfarande stämmer. SD-sympatisörer är mer oroade över ekonomi, arbetslöshet, flyktingar och organiserad brottslighet än andra partiers sympatisörer (tabell 1). Störst är skillnaderna för sista två områdena. 78 procent av SD-sympatisörerna är mycket oroade över organiserad brottslighet, vilket kan jämföras med omkring 35 procent

Tabell 1 Andel mycket oroade i olika samhällsgrupper, 2019 (procent)

	Försämrad havs miljö	Organiserad brottslighet	Ökad antibiotika- resistens	Ökat antal flyktingar	Försämrad välfärd	Försämrad demokrati	Globala epidemier	Stor arbetslöshet	Ekonomisk kris
Kön									
Kvinnor	64***	60***	51***	39	34*	36***	29***	22***	21**
Män	47	51	40	38	31	29	14	17	14
Ålder									
16–29 år	56*	34***	33***	25***	32	25***	23*	19***	18
30–49 år	54	42	44	35	33	30	19	14	22
50–64 år	59	59	45	44	35	34	20	21	17
65–85 år	54	75	54	44	31	37	25	24	16
Utbildningsnivå									
Låg.	50	80***	38***	53***	33	28**	32**	26***	20
Medellåg	57	56	43	42	31	27	22	22	17
Medelhög	55	55	48	40	36	38	20	22	20
Hög	58	47	50	30	31	35	18	14	16
Hushållsinkomst									
<300 tkr	58	64**	46	43***	40***	38*	26***	28***	21**
301–700 tkr	56	56	47	42	32	31	24	20	20
>701 tkr	54	48	45	30	29	31	15	12	12
Boendeområde									
Landsbygd	55	61***	50	45**	30	33	23	15	20
Mindre tätort	52	61	48	44	35	32	20	22	14
Stad/större tätort	57	55	45	35	31	33	23	21	17
Storstad	57	47	43	36	38	32	20	19	22
Ideologi									
Klart till vänster	70***	40***	47*	23***	40	44*	32**	23*	20*
Något till vänster	63	51	50	23	31	35	18	17	14
Varken vänster/höger	56	54	46	41	35	34	23	23	18
Något till höger	50	57	44	43	28	27	19	14	17
Klart till höger	46	78	44	66	37	32	21	25	22
Partisynpat									
V	71***	35***	49	23***	47	47**	29**	22	18*
S	57	58	46	26	31	34	21	21	17
MP	73	37	48	16	24	32	23	17	9
C	62	36	49	19	15	32	16	8	13
L	59	52	43	22	26	34	25	12	19
KD	43	71	47	50	29	28	19	18	13
M	49	60	42	47	30	25	19	18	16
SD	48	78	47	84	46	39	21	29	29
Mellanmänsklig tillit									
Höglitare	58***	49***	48	31***	27***	33	21	16***	13***
Medellitare	54	56	42	37	33	30	19	20	17
Låglitare	55	68	53	57	47	39	28	29	29

Kommentar: Frågan lyder: "Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?". Svarsalternativen är "Mycket oroande", "Ganska oroande", "Inte särskilt oroande" och "Inte alls oroande". I figuren redovisas svarsalternativet 'Mycket oroande'. Minsta antal svarande på gruppnivå är 74 (Liberalerna). *p=0,05; **p=0,01; ***p=0,00.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

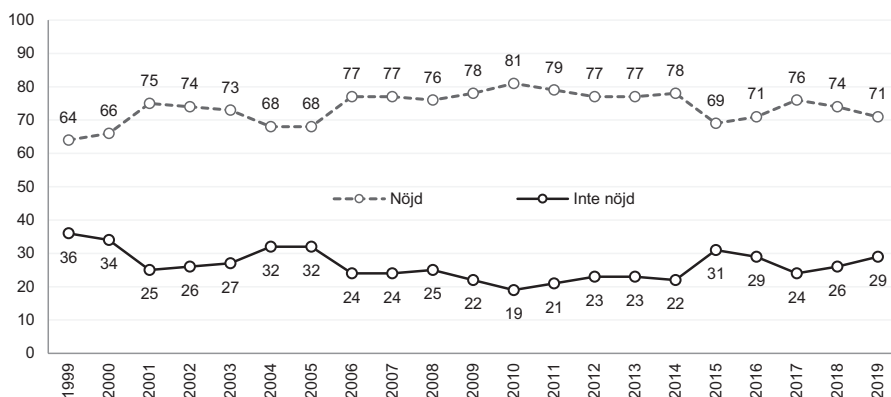
av sympatisörer till Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Centerpartiet. Även Kristdemokraternas sympatisörer uttrycker stor oro i frågan, 71 procent. Mest noterbart är dock den högre oron bland SD-sympatisörer för ökat antal flyktingar där 84 procent uppger att de är mycket oroade, en nivå som varit relativt konstant över tid. Minst oroliga i denna fråga är sympatisörer till Miljöpartiet och Centerpartiet, 16 respektive 19 procent. Ytterligare en grupp som utmärker sig genom att ha en relativt högre orosnivå, är Vänsterpartiets sympatisörer. Det gäller i detta fall oron för försämrad havsmiljö och försvagad demokrati, där andelen oroade uppgår till 71 respektive 47 procent.

Avslutningsvis kan också konstateras att graden av mellanmännisklig tillit påverkar individens upplevelse av oro. Personer med låg tillit till andra människor är generellt mer oroliga än tillitsfulla personer. Det gäller framför allt oron för organiserad brottslighet, flyktingar, försämrad välfärd, arbetslöshet och ekonomiska kriser, där andelen oroade låglitare är mellan 10 till 20 procentenheter högre än andelen oroade höglitare (tabell 1).

Avtagande nöjdhet med demokratin?

År 2021 firar den svenska demokratin 100 år. Det har då hunnit gå ett sekel sedan den allmänna rösträtten för *både* kvinnor och män slogs fast i den svenska grundlagen och som de första kvinnorna, fem till antalet, valdes in i riksdagen. Sedan dess har valdeltagande i de flesta fall varit högt och sedan 1960 har det hittills aldrig understigit 80 procent (Oscarsson, 2016). Möjligheten att välja vilket parti, och under senare år även vilken kandidat, som ska representera den egna politiska uppfattningen är onekligen viktig för en stor del av befolkningen. Det höga valdeltagandet skulle kunna ses som ett gott tecken på att medborgarna upplever det demokratiska systemet i Sverige som relevant och trovärdigt. Men det demokratiska systemet omfattar förstås mycket mer än de allmänna valen till riksdagen, regioner, kommuner och EU. Det innefattar även sådant som offentliga myndigheter, rättsväsendet och samhällsservice. Det finns många frågor som kan användas för att ta tempen på medborgarnas upplevelse av tillståndet i landet, däribland uppfattningen om hur väl den svenska demokratin fungerar. Denna fråga ingår också i den nationella SOM-undersökningen.

Det sammantagna mönstret över tid är att majoriteten av den svenska befolkningen har varit nöjda med demokratin i Sverige. Viss fluktuation har kunnat ses över tid. Exempelvis sjönk andelen nöjda under 70 procentsnivån i slutet av 1990-talet, 2004–2005 och 2015 (figur 3). Det senare tillfället sammanfaller med det år då stora flyktingströmmar nådde Europa och Sverige. Nöjdheten ökade därefter fram till 2017, för att sedan återigen minska något. I 2019 års undersökning uppgav 71 procent att de var ganska eller mycket nöjda med demokratin i Sverige.

Figur 3 Nöjdhet med demokratin, 1999–2019 (procent)

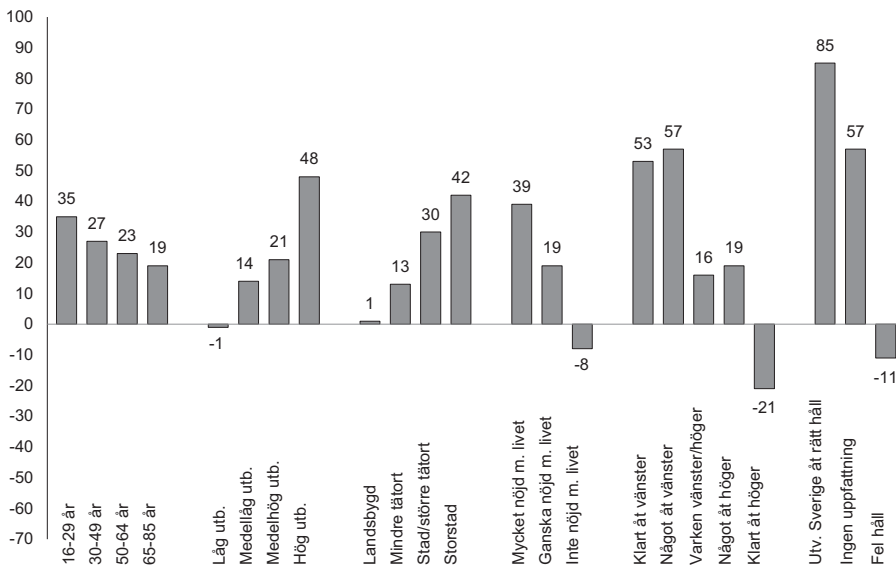
Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, hur nöjd är du med demokratin i" med svarsalternativen "Mycket nöjd", "Ganska nöjd", "Inte särskilt nöjd" och "Inte alls nöjd". Svarsalternativen har slagits samman till "Nöjd" respektive "Inte nöjd". Figuren baseras på samtliga som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2019.

Även om den generella nöjdheten med demokratin i Sverige förefaller stor, finns det skillnader mellan olika samhällsgrupper. Jämförelsen mellan olika grupper redovisas här i form av åsiktsbalans, vilken beräknas genom att från andelen nöjda dra bort andelen som inte är nöjda inom respektive grupp. I grupper där andelen nöjda är större än andelen som inte är nöjda kommer åsiktsbalansen att bli positiv och i grupper där andelen inte nöjda dominerar blir åsiktsbalansen negativ. Ju närmare 0 åsiktsbalansen ligger, desto mer jämstora är de båda grupperna.

Sett till ålder ökar andelen nöjda ju yngre individerna är. Bland 16–29-åringar är åsiktsbalansen +35 medan den bland 65–85-åringar är +19 (figur 4). I båda grupperna dominerar dock andelen nöjda. Vidare är högutbildade och boende i storstäder mer nöjda än lågutbildade och boende på landsbygden. I de två senare grupperna är andelen inte nöjda ungefär lika stor som andelen nöjda, vilket resulterar i en åsiktsbalans runt nollstreck. Fler jämförelser mellan landsbygds och storstadsbor, bland annat med avseende på nöjdhet med demokratin, görs också i Gissur Ó Erlingsson, Henrik Oscarsson och Richard Öhrvalls kapitel "Landsbygden slår tillbaka?" i den här boken.

Figur 4 Nöjd med demokratin i Sverige, efter ålder, utbildning, nöjdhet med livet, ideologi samt åsikt om utvecklingen i Sverige, 2019 (balansmått)



Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, hur nöjd är du med demokratin i Sverige?" med svarsalternativen "Mycket nöjd", "Ganska nöjd", "Inte särskilt nöjd" och "Inte alls nöjd". Balansmättet anger andelen "Nöjd" minus andelen "Inte nöjd" och går mellan +100 (alla är nöjda) och -100 (ingen är nöjd). Beräkningen baseras på de som besvarat frågan. Fråga om nöjdhet med livet har svarsalternativen "Mycket nöjd", "Ganska nöjd", "Inte särskilt nöjd" och "Inte alls nöjd". I figuren är "Inte särskilt nöjd" och "Inte alls nöjd" sammanslagna till "Inte nöjd med livet". Frågan om utvecklingen i Sverige lyder: "Allmänt sett, går utvecklingen i Sverige åt rätt eller fel håll" med svarsalternativen "Åt rätt håll", "Åt fel håll" samt "Ingen uppfattning". Signifikansnivån är $p = 0,00$ för samtliga grupper utom ålder. Minsta antal svarande är 312 (utvecklingen i Sverige går åt rätt håll).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Som i så många andra sammanhang spelar den personliga livstillfredsställelsen roll för nöjdheten med demokratin. Mest nöjda är de som också är nöjda med livet i största allmänheten (+39) och minst nöjda är omvänt de som inte är nöjda med sina liv (-8) (figur 4). Det må dock vara osagt om det är situationen i samhället som bidrar till känslor av missnöjsamhet med livet eller om det är den personliga livssituationen som frambringar mörka skyar. Möjligen är det framför allt det sistnämnda. Forskning har exempelvis kunna visa att den personliga livssituationen spelar roll för hur medborgarna bedömer politiska institutioner (Esaiasson, Dahlberg & Kokkonen, 2019).

Det största åsiktsskillnaderna hittas emellertid när faktorer som subjektiv vänster-högerideologi och skattning av utvecklingen i Sverige tas i beaktande. Det är i sig

inte särskilt anmärkningsvärt, då bedömningar av den pågående samhällsutvecklingen tillsammans med framtidsbedömningar ofta har en politisk resonansbotten (jfr Holmberg & Weibull, 2002). Det gäller även för nöjdheten med demokratin. Människor som står ideologiskt till vänster är betydligt mer nöjda med demokratin i (+53 respektive +57) jämfört med människor som placerar sig i mitten eller något till höger (+16 respektive +19) (figur 4). Störst är dock skillnaden i förhållande till dem som står ideologiskt klart till höger, där en majoritet uppger att de inte är nöjda med demokratin i Sverige (21). Partisynpati redovisas inte i figuren, men det kan nämnas att skillnaderna här är störst mellan sympatisörer till Liberalerna och Centerpartiet (+63 och +65) och sympatisörer till Sverigedemokraterna (-60). Det här är långt ifrån den enda frågan där Sverigedemokraternas sympatisörer skiljer ut sig i förhållande till andra partisynpatisörer, vilket även framkommer i Patrik Öhbergs kapitel ”10 år med Sverigedemokraterna”.

Ytterligare indikationer på hur allmänheten upplever det svenska samhället presenteras i Johan Martinsson kapitel ”Vart är Sverige på väg?”, där analyser bland annat görs av frågan om i vilken riktning Sverige håller på att utvecklas. Bilden som målas upp är dyster. Sex av tio svenskar menar att utvecklingen i Sverige går åt fel håll, en andel som också har ökat över tid.

Manifestar svenskarna sin oro i politisk handling?

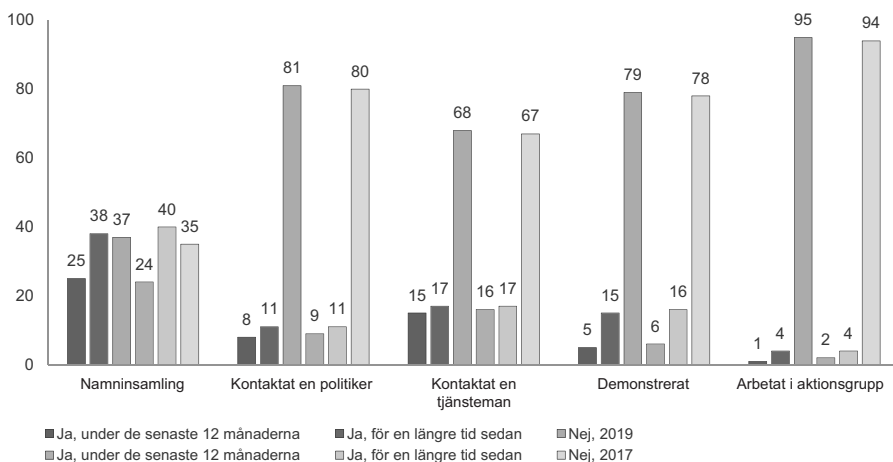
Frågan är om det ligger och pyr i det svenska samhället och om det inneburit att människor blivit mer benägna att försöka påverka beslutsfattarna? Allmänna val är en möjlighet för alla och envar att göra sin röst hörd och tillvara sina demokratiska rättigheter och är också det enskilt största kollektiva evenemanget i demokratiska samhällen. Men det är inte bara valen som erbjuder möjlighet till påverkan. I SOM-undersökningarna ställs det frågor om människor har agerat i någon politisk sakfråga under det senaste året eller tidigare år. För att kunna bedöma människors eventuella större politiska engagemang, eller brist på detsamma, jämför vi inställningen 2019 till hur det såg ut 2017.

Figur 5 avslöjar att svenskarnas politiska engagemang varken har ökat eller minskat mellan 2017 och 2019. Det vanligaste sättet att agera politiskt i en sakfråga är att skriva under en namninsamling. Det har 25 procent av svenskarna gjort 2019 respektive 24 procent 2017 (figur 5). Att ta kontakt med en politiker är däremot inte alls lika vanligt. Endast åtta (2019) och nio (2017) procent sätter sig ner för att kommunicera med en folkvald representant. Svensken verkar i mycket större utsträckning ta kontakt med en tjänsteman för att försöka agera politiskt. Det är nästan dubbelt så många som kontakter en tjänsteman i jämförelse med en politiker. Det finns inte någon självklar tolkningen för hur resultaten ska förstås. En tolkning är att svenskarna är väl införstådda med den svenska förvaltningsmodellen och därför vänder sig direkt till de personer som har att fatta konkreta beslut. En annan tolkning är att svensken är mindre övertygade om att det är politikerna

som sitter på den verkliga makten och därför väljer att direkt kontakta dem som de menar fattar de avgörande besluten.

I ett annat av bokens kapitel undersöks om det finns någon Greta-effekt gällande människors miljöattityder (se Sverker C. Jagers, Henrik Oscarsson, Simon Mattis och Sara Perssons kapitel "How dare you? Greta-effekter på svensk miljö- och klimatopinion"). Författarna kan inte finna någon sådan. Även i figur 5 kan vi notera att någon Greta-effekt är svår att upptäcka. Det är nämligen inte en större andel människor som har gått ut på gator och torg för att demonstrera under 2019 än vad som var fallet 2017. Greta Thunberg skapade ur det perspektivet inte någon folkrörelse. När det gäller deltagande i aktionsgrupper ger det heller inte någon indikation på att svenska folket ligger i startgroparna för att agera. Det var bara en procent av de svarande som uppgav att de arbetat i en aktionsgrupp 2019, mot två procent 2017. Den samlade bilden är att svenskarna i huvudsak har ändrat sina attityder i ett antal centrala frågor om hur det går för landet Sverige. Det verkar emellertid inte vara så att svenskarna har vidtagit några åtgärder för att manifesteras sin oro eller inkommit med kritik till beslutsfattarna. Politikerna får varken fler medborgarkontakter eller möts av fler demonstrationer, inte heller växer det fram fler aktionsgrupper. Än så länge, ska vi kanske tillägga. Svenskarna är oroade över försvagade demokrati. Men är det möjligen så att de själva är med och bidrar till detta?

Figur 5 Andelen som har agerat i politiska frågor, 2017 och 2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Det finns olika sätt att agera i samhälleliga och politiska frågor. Har du själv gjort någon av följande saker?" "Skrivit under en namninsamling", "Kontaktat en politiker", "Kontaktat en tjänsteman", "Deltagit i en demonstration", "Arbetat i aktionsgrupp". Svarsalternativen är "Ja, under de senaste 12 månaderna", "Ja, för en längre tid sedan" samt "Nej". Minst antal svarande är 1 630.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017 och 2019.

Regntunga skyar

I en värld där gamla principer och förhållningssätt som genom ett vingslag kastats omkull, har vi genom 2019 års nationella SOM-undersökning kunnat notera rörelser som ger ytterligare anledning till oro för den samtid vi befinner oss i. På flera områden råder förvisso stabilitet, men även små förändringar kan på kort tid torna upp sig till mörka, regntyngda moln, i synnerhet vid jämförelser och förutsättningar över generationsgränser. Den så aktade mellanmännsliga tilliten i Norden, eller ”det nordiska guldets” (Andreasson, 2017), som enligt många är en förutsättning och själva anledningen till vårt höga välbefinnande skiljer nämligen åt mellan generationer. I 2019 års nationella SOM-undersökning svarar den yngsta generation Z (födda efter 1995) för den lägsta graden av tillit till sina medmänniskor (medelvärde = 5,58²), att jämföra med millenniegenerationen (medelvärde = 6,18³) vilken omfattar individer som är födda från brytpunkten mellan 1970- och 1980-talet och fram till mitten av 1990-talet. Tidigare generationer är mer lika varandra, exempelvis ligger generation X (födda mellan cirka början av 1960-talet och 1980) på ungefär samma tillitsnivå (medelvärde = 6,64⁴) som ”boomers” (medelvärde = 6,67⁵). Framtiden får utvisa men enligt skolan om socialt kapital bygger samhällets framgångar till mycket stor del på mellanmännslig tillit.

När vi fortsätter in i 2020-talet är det därmed inte med samma optimism som rådde bara tio år tidigare. Sverige hade klarat den ekonomiska krisen galant (med hjälp av grundläggande keynesiansk ekonomisk teoribildning som innebär stimulansåtgärder när ekonomin går ner) och internationell press intresserade sig för svenskarnas förmåga att hantera samhällsutmaningar. Det är emellertid alltid vanskligt att uttala sig om lyckade strategier genom att studera överlevaren eller vinnaren, då ignorerar man för det första komplexitet och för det andra slumpens påverkan. Hur som helst, den så omtalade Sverige-bilden var positiv och vi fick berätta för alla som ville lyssna att ”In Sweden, we have a system”. Idag är det inte samma klara lyster kring Sverige-bilden. Omvärlden ifrågasätter strategin kring corona, gängvåldet har nått internationell ryktbarhet och svenska politiker behövde 131 dagar för att bilda regering efter senaste valet. När vi blickar mot horisonten är det inte konturerna av en uppåttstigande sol som möter ögat. Istället ser vi ett polariserat samhälle med oklara politiska allianser som ska ta sig an de stora samhällsutmaningarna.

Noter

¹ Korrelationen (Pearsons r) mellan oro för globala epidemier och ökad användning av narkotika är 0,25, mellan miljöförstöring och förändringar i jordens klimat 0,72 och mellan miljöförstöring respektive förändringar i jordens klimat och försämrade havsmiljö 0,58 respektive 0,52. Signifikansen är i samtliga fall $p=0,000$.

² 95% CI 5,42–5,74.

³ 95% CI 6,08–6,27.

⁴ 95% CI 6,53–6,73.

⁵ 95% CI 6,59–6,74.

Referenser

- Albertson, Bethany & Shana K. Gadarian (2015). *Anxious politics: Democratic citizenship in a threatening world*. Cambridge University Press.
- Andreasson, Ulf (2017). *Tillit – det nordiska guld*. Nordiska ministerrådet. ANP 2017:790. <http://dx.doi.org/10.6027/ANP2017-731>
- Djerf-Pierre, Monika & Lena Wängnerud. (2016). Gender and sociotropic anxiety: Explaining gender differences in anxiety to social risks and threats. *International Journal of Public Opinion Research* 28(2): 217–240. <https://doi.org/10.1093/ijpor/edv009>
- Eriksson, Lina M. (2017). *Natural Disasters and National Election: On the 2004 Indian Ocean Boxing Day Tsunami, the 2005 Storm Gudrun and the 2006 Historic Regime Shift*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Esaiasson, Peter, Dahlberg, Stefan & Andrej Kokkonen (2019). In pursuit of happiness: Life satisfaction drives political support. *European Journal of Political Research*. doi:10.1111/1475-6765.12335
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2002). Det våras för politiken. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det våras för politiken*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik (2016). *Flytande väljare*. Demokratistatistik rapport 21. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Oscarsson, Henrik & Maria Solevid (2015). Sverige oroar sig. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rosling, Hans, Rosling, Ola & Anna Rosling Rönnlund (2018). *Factfulness*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Sennerö, Johan (2020, 4 juni). Förtroendet för regeringen och Folkhälsomyndigheten rasar i ny mätning. *Sveriges Television*. Hämtad 2020-06-04 från <https://www.svt.se/nyheter/fortroendet-for-regeringen-och-folkhalsomyndigheten-rasar-i-ny-undersokning>
- Solevid, Maria (2017). ”Vi måste ta människors oro på allvar”. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Tillit
&
förtroende

MINSKAR MÅNGKULTURELLA SAMHÄLLEN DEN SOCIALA TILLITEN?

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Sammanfattning

Robert Putnams kontroversiella tes att etnisk mångfald tenderar att minska människors sociala tillit har prövats på data från Sveriges samtliga 290 kommuner både i en tvärsnittsanalys och i en dynamisk tidsseriestudie för åren 2002–2018. Resultaten ger inga eller i något fall mycket svagt stöd åt Putnams hypotes. Dock visar resultaten från testerna genomförda på data efter 2015 års stora flyktingmottagning ett visst men svagt samband i riktning av Putnams teori. Det vill säga ju högre andel invandrare i en kommun, desto lägre grad av social tillit. Det är emellertid fråga om mycket svaga statistiska samband.

Robert Putnam, statsvetarprofessor vid Harvard, publicerade 1993 en bok som kommit att bli en modern klassiker inom samhällsvetenskapen. Bokens titel är *Making Democracy Work* (på svenska: *Den fungerande demokratin*) och den handlade om något så prosaiskt som hur man kan förklara regionala skillnader i efterkrigstidens Italien (Putnam, 1993). Det hade länge varit ett faktum att regionerna i norra Italien, inte minst Piemonte med industristaden Turin och Lombardiet där landets finansiella och industriella centrum låg, var ekonomiskt och socialt betydligt mer framgångsrika än regionerna i söder som t.ex. Kalabrien, Sicilien och Apulien. Trots många intensiva försök att råda bot på denna svåra obalans under efterkrigstiden, inte minst genom olika offentliga investeringsprogram, bestod i huvudsak skillnaderna. Vad som gjorde att Putnams analys av problemet fick sådant genomslag var att han menade sig leda i bevis att skillnaderna kunde förklaras av olikheter i regionernas *sociala kapital*. Det var en faktor som ingen annan prövat systematiskt – för någon frågeställning – av den dignitet som Putnam gjorde.

Test av en kontroversiell tes

Själva teorin om det sociala kapitalets betydelse hade förvisso inte Putnam lanserat själv (jfr Coleman, 1990), men han var den förste som visade hur den med stor framgång kunde appliceras på ett mycket omfattande empiriskt material som rörde utvecklingsskillnader inom ett och samma land. Förenklat består det sociala kapitalet av två huvudfaktorer. Den ena är graden av social tillit som är i vilken utsträckning människor i ett samhälle anser att andra människor i allmänhet är att

lita på. Den andra är i vilken omfattning människor i ett samhälle är engagerade i olika breda sociala nätverk av typen folkrörelser eller andra frivilliga föreningar. Varför detta är viktigt är intuitivt lätt att inse. I ett samhälle där de flesta uppfattar att ens medmänniskor är pålitliga och där man genom olika nätverk har mycket kontakter med andra människor, kommer många för båda parter fördelaktiga uppgörelser till stånd som inte skulle ske om man saknade dessa kontakter och/eller uppfattade dem som opålitliga. Detta kan naturligtvis gälla ekonomiska utbyten mellan individer och små- eller medelstora företag, men också professionella, sociala och (antagligen) emotionella utbyten. I ekonomisk teori benämns detta problem ”transaktionskostnader”. Det är de kostnader som uppstår för att utbyten skall komma till stånd, t.ex. advokatkostnader för att upprätta avtal eller kostnader för att söka information om ens eventuellt kommande avtalspartners pålitlighet.

Ytterligare ett skäl (av många) varför social tillit är en tillgång för ett samhälle gäller förmågan att skapa kollektiva nyttigheter (t.ex. allmän sjukvård, utbildning, infrastruktur, rättsväsende) vilket kräver ett fungerande skattesystem. Människor som tror att de flesta andra på allehanda vis lyckas smita undan att betala skatt är mera benägna att själva också försöka smita undan att betala sina skatter. Det leder till att de kollektiva nyttigheter som skall produceras antingen inte kan finansieras eller är av dålig kvalitet, vilket leder till en ytterligare försvagning av skatteviljan som i nästa led betyder ytterligare försämring av förmågan att skapa kollektiva nyttigheter (Broms, 2016; Laurin, 1986; Steinmo, 2018).

Tidigare analyser av just förhållanden i Italien hade visat att lokalsamhällen som utmärktes av djup misstro och få positiva sociala kontakter mellan innevånarna, något som inte var ovanligt i de södra regionerna, var svårt socialt och ekonomiskt dysfunktionella (Banfield, 1958). Genomslaget för Putnam handlade naturligtvis om själva kvalitén i hans analys men också om att det fanns klara policyimplikationer från hans resultat. Kunde man få medborgarna att aktivera sig i olika frivilliga organisationer och på så sätt öka tilliten till varandra skulle mycket vara vunnet. Putnams stora mediala genomslag kom emellertid senare med boken *Bowling Alone* (*Den ensamme bowlaren*) där han visade att det sociala kapitalet i hemlandet USA hade minskat kraftigt sedan 1960-talet (Putnam, 2000).

De teser och den forskning som Putnam presenterat har inte bara rönt uppskattning utan också en hel del kritik där man pekat på både teoretiska och empiriska brister (Charron & Rothstein, 2018; Durlauf, 2002; Levi, 1996; Rothstein, 2005). Här är inte sammanhanget att gå in på relevansen i denna kritik men låt oss säga att även om Putnam i vissa avseenden må ha haft fel, har han haft fel på ett särdeles intressant sätt. Det är faktiskt en mycket viktig del av forskningen eftersom det driver den framåt och får många forskare att engagera sig frågan. Ser man till antalet publiceringar och citeringar inom detta område är det inte tu tal om saken att Putnam närmast egenhändigt skapat en stor och mycket framgångsrik samhällsvetenskaplig forskningsindustri kring sin teori (Castiglione, Deth & Wolleb, 2008; Tinggaard Svendsen & Haase Svendsen, 2009; Uslander, 2018).

Det väckte därför en viss uppståndelse i media och i forskarvärlden när Putnam som mottagare av det mycket ärevördiga Skytteanska priset i statsvetenskap 2006¹ i sitt tackföredrag slog fast att "in the short run [...] immigration and ethnic diversity tend to reduce social solidarity and social capital" (Putnam, 2007:137). Putnam kontrasterar två förklaringar mot varandra – kontaktteorin och konfliktteorin. Den första, som Putnam benämner optimistisk, har sina rötter i amerikansk socialpsykologi från 1950-talet (Allport, 1954) och säger att ju mer kontakt med människor med en annan etnisk bakgrund desto mer börjar vi lita på varandra. Det vill säga, etnisk mångfald i ett samhälle minskar etnocentrism och befrämjar förtroende för "utgrupper" (t.ex. Kokkonen, Esaiasson & Gilljam, 2015). En förförisk teori för "progressiva" anser Putnam och hänvisar istället till konfliktteorin, som han hävdar har mer empiriskt stöd (Putnam, 2007:141–144). Mångfald ger upphov till misstro gentemot "utgrupper" och ökad solidaritet i "ingrupper". Ju mer vi kommer i kontakt med människor med en annorlunda etnisk bakgrund desto mer håller vi oss till "de egna" och desto mindre tillit till "de andra" (Blalock, 1967; Quillian, 1995). Men konfliktteorin behöver vässas hävdar Putnam. Etnisk mångfald minskar inte bara tilliten till "utgruppen". Den minskar också sammanhållningen i "ingruppen" – människors egna grupper. Putnam kallar sin variant av konfliktteorin för insnörningsteorin ("constrict theory"). I mångkulturella samhällen tenderar människor med alla slags etnisk bakgrund, även de som tillhör majoritetsgruppen, att huka ner sig ("hunker down").

Putnams teori och hans empiriska resultat är dystra och han har, som den liberale upplysningsperson han är, själv djupt beklagat detta (se t.ex. Jonas, 2007; Lloyd, 2006). Men det stöd han finner för teorin utifrån amerikanska data är ingen upplyftande läsning. Han är också mån om att betona att sambanden mellan etnisk mångfald och lägre tillit endast behöver vara kortsiktiga fenomen. "I det långa loppet" skriver Putnam, "är det sannolikt att invandring och mångkultur kommer att ha viktiga kulturella, ekonomiska, skattemässiga och utvecklingsmässiga fördelar" (2007:137).

Den "Putnamska" insnörningsteorin liksom den ursprungliga konfliktteorin har de senaste 15–20 åren prövats i alla möjliga sammanhang och på många olika sätt. Vad som skall räknas som samhälle har empiriskt avgränsats från nära grannskap över kommuner till hela länder. Etnisk bakgrund har testats med detaljerade nationalitetsgrupperingar, liksom med grova kategorier som "invandrare". Uppfinningsrikedomen bland forskarna har varit lika stor när det gäller att mäta det som skall förklaras – i vid mening social sammanhållning. Prövningarna har spänt över det mesta från graden av social tillit till aktivitet i föreningsliv, kontakter med grannar och vänner, välgörenhet/frivilligt arbete till förmågan att producera vad som benämns kollektiva nyttigheter (Alesina & La Ferrara, 2002; Gesthuizen, van der Meer & Scheepers, 2009; Schaeffer, 2014). Resultaten av de hundratals olika mätningarna har blivit "en kakafoni av empiriska fynd" (van der Meer & Tolsma, 2014:459). Van der Meer och Tolsma finner i sin stora metastudie att cirka 30

procent av alla tester ger stöd åt Putnams insnörningstes – att etnisk mångfald har ett negativt samband med den sociala sammanhållningen och social tillit. Men en lika stor andel uppvisar *inte* resultat som stödjer Putnams hypotes, samtidigt som runt 40 procent ger blandade resultat – delvis stöd, men också motsatsen. Men andra ord har vi ett mycket oklart besked från forskningen. Dock tycks Putnams hypotes få starkare stöd i amerikanska undersökningar än i europeiska (Alesina & La Ferrara, 2002; Uslander, 2012). Van der Meer och Tolsma slår fast:

Allmänheten reagerar mest negativt på mångfald i USA. Även om USA är ett traditionellt invandrarland, återfinns inte ett liknande samband i andra utpräglade invandrarländer som Australien, Kanada och Nya Zeeland. Därför har vi liten orsak att förvänta att sentida invandrarländer, som flera i Europa, kommer att uppvisa motsvarande bakslag för den sociala sammanhållningen i framtiden (van der Meer & Tolsma, 2014: 474).

I en annan omfattande meta-analys, vilken inkluderar inte mindre än 480 empiriska resultat från 172 studier, visar Merlin Schaeffer (2014) att många undersökningar når mycket olika slutsatser. Det beror enligt hans analys på olikheter i forskningsdesign, t.ex. vilken region i världen som analyseras, vilken typ av etnisk mångfald som granskas och vilken typ av variabel som används för att mäta graden av social sammanhållning i ett samhälle. Det kan vara förmågan att producera kollektiva nyttigheter, graden av samhällsengagemang, nivån på den sociala tilliten eller befolkningens stöd för ekonomisk omfördelning/socialpolitik. Schaeffers meta-analys visar att det finns en viss övervikt för studier som bekräftar att etnisk mångfald är negativt för social sammanhållning. Men han visar också att det för de 58 studier han analyserat som har just social tillit som beroende variabeln blir i stort sett oavgjort. Trettio studier bekräftar och 28 bestrider hypotesen att mångfalden har en negativ effekt på socialt förtroende (Schaeffer, 2014).

Ett för den samhällsvetenskapliga forskningens integritet mycket besvärande resultat från Sheaffers metastudie är att han visar att det har betydelse inom vilken disciplin forskningen är utförd. Många fler studier publicerade i ekonomiska tidskrifter bekräftar den negativa effekten av etnisk mångfald på social sammanhållning än studier publicerade i tidskrifter om statsvetenskap eller sociologin. Detta är självklart mycket illavarslande vad gäller den samhällsvetenskapliga forskningens integritet och opartiskhet, men kan tyda på att det ligger någonting i det välkända epitet som den berömde skotske historikern Thomas Carlyle år 1849 gav den då gryende ekonomiska forskningen, nämligen ”den dystra vetenskapen” (eng: *the dismal science*, Marglin, 2008).

Prövningar av Putnams hypotes har också gjorts i flera sammanhang i Sverige. Resultaten har tenderat att peka på vissa svaga samband mellan lokal etnisk mångfald och lägre grad av social tillit (Fredholm, 2017; Gustavsson & Jordahl, 2008). En studie av Simon Fredholm är speciellt intressant eftersom den testar Putnams insnörningsteori baserat på resultat från SOM-undersökningarna och SCB-uppgifter

från kommuner i Västra Götaland, Värmland och Skåne. Hans huvudslutsats är att "Etnisk mångfald på kommunal nivå är korrelerad med lägre tillitsnivåer bland innevånarna" (2017: 33). Det slag av tillit Fredholm studerar är samma som vi är intresserade av, social tillit.² Men vårt empiriska test kommer att omfatta *samtliga* svenska kommuner. Därtill kommer vi genomföra ett dynamiskt tidsserietest. Om det finns något självständigt samband, måhända också ett kausalt dito, mellan etnisk mångfald och social tillit bör förändringar i mångfalden åtföljas av förändringar i tilliten. Hur det är med den saken skall vi reda ut med hjälp av data från perioden 2002–2018. Eftersom andelen invandrare till Sverige ökar tydligt under tidsperioden, vilket de facto leder till ökad etnisk mångfald, är frågan därmed om den sociala tilliten minskar, i enlighet med Putnams hypotes. Vi kommer att granska om detta har hänt i våra 290 kommuner och i Sverige som helhet.

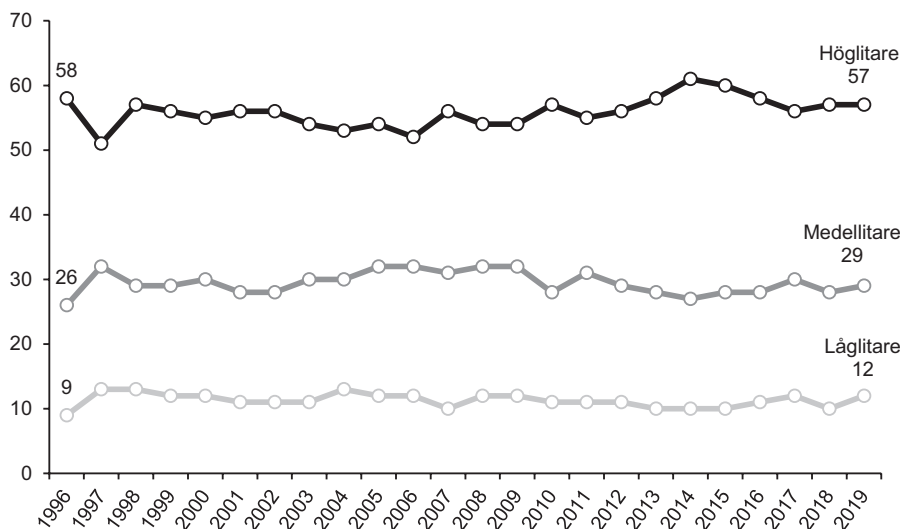
Den sociala tilliten minskar inte i Sverige

Putnams hypotes får omedelbart problem när vi ser att graden av social tillit i Sverige (och de andra nordiska länderna) under de senaste tjugo åren har varit uppeendeväckande stabil. Den har i huvudsak varit densamma, inte ökat men heller inte minskat som den skulle ha gjort enligt insnörningsteorin, eftersom Sverige blivit ett klart mer mångkulturellt land under 2000-talet. Andelen boende i Sverige födda utomlands har ökat från 11 procent år 2000 till 20 procent vid årsskiftet 2020 (SCB, 2020).

Resultaten i figur 1 visar hur stabil den svenska sociala tilliten varit sedan vi började mäta den systematiskt i SOM-undersökningen 1996. Mätningarna görs på en elvagrädig skala mellan 0 (det går inte att lita på människor i allmänhet) och 10 (det går att lita på människor i allmänhet). Frågan lyder: "Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?". Svaren delas in i tre grupper enligt en klassificering gjord av Rothstein (1997): Låglitare (svarar 0–3), medellitare (4–6) och höglitare (7–10).

En klar majoritet bland boende i Sverige har ända sedan mätningarnas början på 1990-talet kunnat klassificeras som höglitare. Andelen har varierat mellan 55 och 61 procent. I den senaste undersökningen gjord 2019 är resultatet 57 procent, något lägre än rekordsiffran 61 procent valåret 2014. I den första mätningen 1996 var andelen höglitare 58 procent.

De något mer reserverat försiktiga medellitarna är färre, mellan 26 och 30 procent genom åren. Minst vanliga är de måhända tämligen misstänksamma låglitarna med andelen 10 procent. Dock, i mätningen 2019 uppvisar låglitarna en tangering av gruppens högsta notering, 12 procent.

Figur 1 Mellanmännisklig tillit i Sverige, 1996–2019 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet". Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 ("Det går inte att lita på människor i allmänhet") och 10 ("Det går att lita på människor i allmänhet"). De som inte svarat (2-6 procent per år) ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2019.

Resultaten från de mätningar som vi utfört sedan 1996 bekräftas av andra mätningar, t.ex. de som med cirka fem års mellanrum sedan 1981 utförts av *World Value Survey*. I dessa mätningar ställs frågan som enbart dikotom, de svarande ombeds uppge om de anser att "man i allmänhet kan lita på andra människor" respektive alternativet "man kan inte vara nog försiktig i kontakten med andra människor". Sverige utmärker sig tillsammans med de övriga nordiska länderna för att ha jämförelsevis hög andel som uppger att man i allmänhet kan lita på andra människor (Andreasson, 2017; Holmberg & Rothstein, 2017). Under 2000-talets första decennium ökade därtill andelen "litare" i dessa mätningar i de nordiska länderna (Larsen, 2013; Ortiz-Ospina & Roser, 2020).

Det samlade resultatet är att väldigt lite har förändrats över tid i Sverige liksom i många andra länder. Stor stabilitet råder i Sverige till skillnad från exempelvis i USA där den sociala tilliten minskat kraftigt sedan femtio år tillbaka, från nästan 70 procent till dagens 30 procent som instämmer i påståendet att man i allmänhet kan lita på andra människor (Rothstein, 2018). Noteras kan dock att andelen höglitare 2019 i Sverige är något färre än rekordåret 2014 och att andelen låglitare tangerar sin högsta nivå i 2019 års mätning. Ser vi här de första tecknen på en försvagning av den sociala tilliten i Sverige? Eller handlar det bara om en tillfällig svacka? Framtida mätningar får visa vilket.

Tilliten är lägre och minskande i utsatta sociala grupper

Om det samhälleliga smörjmedel som en hög grad av social tillit är, skall fungera optimalt bör den vara stabil över tid och inte vara påtagligt lägre i olika sociala grupper. Men så idylliskt är inte läget. Vi har exempel på sociala grupper med en klart lägre tillit än genomsnittet. Vi har också välfärdspolitiska grupper där den sociala tilliten minskat under de senaste tjugo åren. Grupper som 2019 uppvisar klart lägre tillit än genomsnittet är unga, lågutbildade, arbetare, invandrare, arbetslösa och de som uppfattar sig vara vid dålig hälsa. Med andra ord, människor som tenderar att tillhöra socialt och ekonomiskt svagare grupper i samhället. I dessa grupper är andelen höglitare endast omkring 40–45 procent. Bland de som tillhör mera gynnade samhällsgrupper är andelen höglitare i snitt cirka 70 procent. Här återfinns högutbildade, högre tjänstemän och personer som uppfattar sig vara vid god hälsa (tabell 1).

I några sociala grupper kan vi spåra en viss nedgång av den sociala tilliten över tid. Om vi jämför andelen höglitare i slutet av 1990-talet med motsvarande andel 2018–2019 har den minskat något bland unga och också bland lågutbildade, arbetare, arbetslösa, personer som uppfattar sig vara vid ohälsa och allra mest tydligt bland personer med sjuk-/aktivitetsersättning. En inte så uppmuntrande mönster avtecknar sig därmed i data. Det är framförallt välfärdspolitiskt exponerade och utsatta grupper som tappar i tillit. Dock, det förtjänar att noteras att invandrare inte återfinns bland de grupper som uppvisar en minskande tillit. När det gäller immigranter från utanför Europa, uppvisar de tvärtom en något ökande social tillit över tid. Detta sagt med reservation för att särskilt för denna grupp har SOM-undersökningarna ett relativt stort bortfall, dvs personer som väljer att inte svara. Det finns således en risk för att den grupp invandrare som svarar inte är representativa för gruppen invandrare. Å andra sidan, förändringen över tid kan vara korrekt även om svarsbortfallet är stort eftersom bortfallet i gruppen har varit stort alltsedan denna fråga började ställas 1996

Politiska skillnader i social tillit

Låg tillit, kanske gränsande till misstro, är definitivt inte bra för i ett samhälle, speciellt inte om det återfinns i större politiska grupperingar. Misstro mellan politiska grupperingar kan förgifta debattklimatet och försvåra samarbeten. Mot denna bakgrund är resultaten i tabell 2 särskilt viktiga. De visar andelen höglitare i olika politiska vänster-högergrupperingar och bland anhängare till olika partier. Resultaten är inte helt rosaskimrande. Det finns tydliga tecken på klara, och i vissa fall, ökande skillnader i social tillit mellan olika ideologiska inriktningar och mellan skilda partiers väljare. Personer som själva placerar sig klart till höger är inte lika ofta höglitare som personer till vänster. Det är ett mönster som förstärkts på senare år. Vi har börjat få en koppling mellan vänster-högerdimensionen och social tillit som innebär högre tillit till vänster än till höger. Ett sådant polariserat mönster fanns inte för femton–tjugo år sedan (se tabell 2).

Tabell 1 Andel personer med hög mellanmännisklig tillit i olika demografiska och sociala grupper, 1996–2019 (procent)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60	58	56	57	57
Antal svarande	1 779	3 561	6 305	3 606	3 257	5 005	6 866	8 249	9 828	10 812	10 796	10 068
Kvinnor	60	57	55	52	56	57	61	61	58	57	58	57
Män	57	56	57	55	51	57	61	58	58	55	56	56
16–29 år	51	51	49	47	43	47	47	48	46	44	42	43
30–49 år	64	59	57	58	60	61	63	61	60	57	57	58
50–64 år	59	58	59	55	56	61	65	65	62	60	61	62
65–85 år	57	56	57	49	50	54	61	60	58	57	62	58
Lågutbildad	51	48	48	46	41	45	47	47	46	43	46	43
Medellåg	59	54	58	51	47	54	57	54	52	49	51	49
Medelhög	53	57	56	54	60	59	62	60	58	57	56	58
Högutbildad	72	73	69	69	72	73	74	73	72	70	71	70
Arbetarhem	53	49	50	44	47	48	52	50	47	45	47	47
Tjänstemannahem	67	64	66	63	69	68	70	69	68	67	68	67
Högre tjänstemannahem	77	72	69	68	70	73	78	76	74	71	71	73
Företagarhem	50	57	57	56	46	55	61	58	58	57	59	57
Landsbygd	56	57	53	53	45	55	61	59	57	53	57	53
Tätort	58	54	54	52	51	54	59	56	55	54	55	54
Stad	61	58	60	55	57	60	62	61	59	57	58	57
Storstad	62	56	58	55	58	58	62	63	62	59	60	63
Uppväxt i Sverige	60	58	59	56	55	59	63	62	61	58	59	59
i Norden	51	53	46	46	51	55	57	60	56	58	61	61
i Europa	51	38	40	32	46	44	41	41	44	43	42	47
utanför Europa	39	48	43	37	39	44	45	39	43	45	42	46
Förvärvsarbetande	65	61	60	60	61	64	67	65	63	61	61	61
Arbetslösa	47	45	46	41	42	36	39	42	39	36	35	44
Sjuk-/aktivitets- ersättning	56	46	47	38	41	40	37	39	35	34	35	37
Subjektiv hälsa:												
Dålig (0–4)	-	44	43	28	33	34	35	33	35	31	36	36
Mellan (5–8)	-	57	56	53	52	56	61	59	57	55	58	54
Bra (9–10)	-	57	66	67	66	70	73	73	68	66	71	68

Kommentar: För frågans lydelse, se figur 1. Resultaten visar andel höglitare i SOM-undersökningarna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2019.

Tabell 2 Andel personer med hög mellanmännisklig tillit i olika ideologiska och partipolitiska grupper, 1996–2019 (procent höglitare)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60	58	56	57	57
Antal svarande	1 779	3 561	6 305	3 606	3 257	5 005	6 866	8 249	9 828	10 812	10 796	10 068
Klart vänster	67	59	61	51	55	57	62	64	67	62	66	65
Något vänster	63	59	60	63	60	61	65	65	66	64	63	67
Varken eller	52	48	49	44	48	48	52	50	49	48	49	48
Något höger	62	65	62	62	57	64	66	66	64	61	61	59
Klart höger	63	59	55	53	55	57	63	58	55	50	51	51
V	61	51	54	50	51	63	62	63	65	64	65	64
S	61	56	57	55	53	52	59	61	60	60	58	61
MP	53	55	49	53	67	65	70	69	70	67	74	66
C	60	67	58	55	54	59	72	70	68	68	67	69
FP/L	70	78	66	60	64	67	73	73	73	67	66	72
KD	66	59	56	56	55	63	66	67	71	54	59	57
M	62	60	57	57	59	62	66	66	63	57	59	59
SD	-	-	-	-	28	34	40	39	37	37	38	38
FI	-	-	-	-	-	-	68	60	71	55	61	-
Övriga partier	51	42	43	42	39	47	41	40	36	43	42	44
Inget parti	38	40	40	41	39	38	45	39	47	41	43	42

Kommentar: För frågans lydelse, se figur 1. Resultaten visar andel höglitare i ett urval SOM-undersökningar. Svarspersonernas vänster–högerposition bygger på en självklassificeringsfråga. Partitillhörighet gäller partisympati (=bästa parti).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2019.

Partipolitiskt är skillnaden i social tillit förhållandevis beskedlig mellan sympatisörer till de äldre etablerade partierna. Andelen höglitare 2019 varierar mellan 57 och 72 procent bland väljare som stödjer V/S/MP/C/L/KD eller M. Bland sympatisörer till SD däremot är andelen höglitare klart lägre, endast 38 procent 2019, något högre än för tio år sedan men inte mycket högre. Låg tillit/misstro kännetecknar fortfarande Sverigedemokraternas sympatisörer. Två andra politiska grupper som också utmärks av tillit klart lägre än genomsnittet är personer som uppger sig inte stödja något parti och väljare som uppger att de röstar på partier utanför riksdagen. Det betyder att politiska ”utanförgrupper” i Sverige, liksom socialt utsatta grupper, tenderar att ha lägre tillit till sina medmänniskor än vad som är fallet för genomsnittet av befolkningen. Detta är ett något oroande resultat för Sverige som ett välfärdssamhälle och för Sverige som en demokrati.

En prövning av Robert Putnams tes

Rakt uttryckt kan Robert Putnams omstridda hypotes formuleras på följande sätt för svenska förhållanden: Ju fler invandrare i en kommun, desto lägre grad av social sammanhållning. Vi har preciserat etnisk mångfald till andel invandrare och specificerat social sammanhållning via indikatorn social tillit. Vi använder måttet invandrare i allmänhet (födda utomlands) utan några vidare preciseringar. Det innebär naturligtvis en förenkling men i detta sammanhang är det vad som resursmässigt är möjligt. Efter den stora vågen av invandring 2015–2016 tror vi att måttet håller för vad som rimligen kan räknas som etnisk mångfald.

Antal/andel invandrare per kommun har vi mätt med hjälp av offentlig befolkningsstatistik (SCB, 2020). För att nå tillräckligt stor andel svarspersoner för kommunerna har vi använt graden av social tillit bland kommuninvånarna från resultaten från samtliga SOM-undersökningar där denna fråga varit med vilket är perioden 1996–2018. Materialet från alla dessa undersökningar omfattar hela 116 000 personer vilket gör det möjligt att beräkna den genomsnittliga andelen höglitare för Sveriges samtliga 290 kommuner. Endast fyra mycket små kommuner har då färre än 30 svarspersoner. Stockholm har cirka 9 500, Skövde över 500.

En första översiktlig analys av kopplingen mellan genomsnittsandelen invandrare (= födda utomlands, dvs. första generationens immigranter) och andelen höglitare i 290 svenska kommuner under perioden 1996–2018 visar på ett bra nära noll samband. Det statistiska korrelationsmåttet (r) är -0.09 svagt negativt lutande men långt ifrån statistiskt signifikant.³ Således inget säkerställt samband men möjligen en svag tendens i linje med Putnams tes – ju högre andel invandrare desto lägre social tillit.

Detta svaga mönster framträder något tydligare om ser på läget under de senaste åren efter den stora flyktingmottagningen 2015. Om vi delar in datamaterialet i tre tidsperioder, 2002–2006, 2008–2014 och 2015–2018, visar det sig att korrelationen mellan andel invandrare och andelen höglitare är noll med mycket svagt negativa samband utan statistisk signifikans i period ett och två, dvs. fram till 2014. Men i period 3 (2015–2018) kan ett något starkare samband iakttas. Korrelationen är nu -0.14 och det negativa sambandet är statistiskt signifikant på $p < .05$ nivån. Med andra ord ett något starkare stöd för Putnams test under senare år i Sverige. Men fortfarande totalt sett ett mycket svagt stöd.

Att det verkligen är ett svagt stöd, och att vi därtill inte är i närheten av att kunna börja tala om orsakssamband kan illustreras genom att vi studerar förändring över tid. Leder förändringar i andelen invandrare i kommunerna till att också andelen höglitare förändras? Putnams teori säger att en ökning av andelen invandrare skall ge upphov till att den sociala tilliten minskar. Gör den det i de svenska kommunerna?

Svaret på den frågan är ett klart nej. Alla svenska kommuner utan undantag har kunnat registrera att andelen invandrare ökat från åren 2002–2006 till 2007–2014 och vidare till 2015–2018. Om Putnams tes stämmer skulle det innebära att till-

liten i kommunerna först borde ha gått ner mellan period ett och två för att sedan ytterligare sjunka till period tre. Ett sådant mönster med två på varandra följande nedgångar i tilliten kan enbart noteras för 14 procent av kommunerna. I en renodlad slumpmodell skulle 25 procent av kommunerna uppnått två på varandra minskande nivåer på tilliten. Om Putnams tes ska få stöd i en dynamisk analys måste andelen kommuner med sjunkande social tillit klart överstiga slumputfallet som är 25 procent. Detta är långt ifrån fallet i vår analys. Slutsatsen blir densamma om vi begränsar oss till att endast kartlägga nedgången i tillit vid ett tillfälle. Dylika nedgångar finner vi i endast 42 procent av de möjliga fallen. Och det är klart färre fall än de 50 procent som en slumpförändring skulle ge. Återigen således inget eller mycket svagt stöd för Putnams tes.

En dynamisk regressionsanalys med förändringar i andelen invandrare som förklarande (oberoende) variabel och förändring i andel höglitare som den (beroende) variabel som skall förklaras mellan period ett (2002–2006) och period två (2007–2014) visar inte på några resultat som stödjer Putnams teori. Korrelationen är noll och regressionslinjen till och med svagt uppåtgående (dvs. fler invandrare ger upphov till ökad tillit), således tvärtemot vad som vi skulle förvänta oss utifrån Putnams tes. Motsvarande analys för förändringarna mellan period två (2007–2014) till period tre (2015–2018) indikerar dock ett visst mönster i enlighet med Putnams tes. Korrelationen (r) är -0.08 och regressionslinjen lutar negativt, men återigen är detta inte statistiskt signifikant. Inget säkerställt stöd således för Putnams tes, men ett resultat med en svag tendens åt hans håll.

Vår dynamiska analys byggd på data från de senaste åren ger således något mer stöd åt Putnams tes än testerna utifrån äldre data. Ett liknande resultat gav våra tvärsnittsanalyser. Perioden 2015–2018 uppvisar ett något tydligare sambandsmönster mellan etnisk mångfald och social tillit i svenska kommuner än tidigare perioder under 2000-talet. Man bör dock hålla i minnet att den svenska flyktingmottagningen 2014–2016 var exceptionellt omfattande, med 163 000 personer bara år 2015. Som en jämförelse kan nämnas att om t.ex. Storbritannien under samma tid skulle tagit emot lika många flyktingar i förhållande till sin population skulle det handla om närmare 900 000 men landets faktiska mottagande stannade under 40 000. Danmark, Norge och Finland tog vardera emot knappt 30 000 flyktingar under detta exceptionella år, dvs mindre än en femtedel av vad Sverige tog emot.

Putnams tes om ett negativt samband mellan lokal etnisk mångfald och social tillit visar sig ha ett mycket svagt empiriskt stöd i Sverige. Men stödet är måhända på väg att öka. Resultaten från analysen av de allra senaste åren visar på ett något starkare samband. Putnams tes kan således inte avfärdas helt. Vissa samband i linje med hypotesen kan spåras i svenska data. Visserligen svaga samband men dock i hypotesens riktning. Och svaga samband, liksom små sår, skall inte underskattas. Putnams normativt besvarande tes kommer vi inte att kunna undvika att fortsätta analysera under kommande år.

Noter

- ¹ Priset instiftades 1994 av Skytteanska stiftelsen i Uppsala. Årligen delas 500 tkr ut till den forskare som enligt stiftelsens mening lämnat det viktigaste bidraget till den statsvetenskapliga forskningen. Det utdelas till minne av riksrådet Johan Skytte som 1622 inrättade en professur i vältalighet och statskunskap vid Uppsala universitet, en lärostol som anses vara världens äldsta, alltså i funktion existerande professur i statsvetenskap.
- ² Terminologin inom forskningen varierar. Social tillit benämns ibland generell tillit, ibland mellanmänsklig tillit. Psykologer använder ibland termen horisontell tillit. Vi har här valt benämningen social tillit, men alla fyra termerna står som vi uppfattar det för samma sak. Partikulär tillit avser något annat, oftast tillit till grannar och nära bekanta/vänner. Tillit till "utgrupper" avser vanligen förtroende för olika minoritetsgrupper. Slutligen finns det många studier av tillit till statens institutioner, politiska partier, organisationer, stora företag och internationella organisationer med mera. Sådant tillit brukar benämnas vertikal tillit.
- ³ Ett stort tack till Per Hedberg och Richard Svensson för assistans med data-analyserna. Analyserna baseras på bivariata regressioner med andel höglitare i kommunen som den beroende variabeln och andel invandrare i kommunen som den oberoende variabeln. För ytterligare information gällande analyserna, se appendix som finns tillgängligt på SOM-institutets hemsida.

Referenser

- Alesina, Alberto & Eliana La Ferrara (2002). Who Trusts Others? *Journal of Public Economics* 85(2):207-34.
- Allport, Gordon W (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Perseus Books.
- Andreasson, Ulf (2017). *Trust - the Nordic Gould*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Banfield, Edward C. (1958). *The Moral Basis of a Backward Society*. New York: The Free Press.
- Blalock, Hubert M. (1967). *Toward a Theory of Minority-Group Relations*. New York: Wiley.
- Broms, Rasmus (2016). *Taxation and Government Quality*. Göteborg: Göteborgs universitet, statsvetenskapliga institutionen.
- Castiglione, Dario, Jan W. Van Deth & Guglielmo Wolleb (2008). *The Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press.
- Charron, Nicholas & Bo Rothstein (2018). Regions of Trust and Distrust: How Good Institutions Can Foster Social Cohesion. I U. Bernitz, M. Mårtensson, L. Oxelheim & T. Persson (red) *Bridging the Prosperity Gap in the EU: The Social Challenge Ahead*. Cheltenham: Edward Elgar.

- Coleman, James S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Durlauf, Steven N. (2002). Bowling Alone: A Review Essay. *Journal of Economic Behavior & Organization* 47:259-73.
- Fredholm, Simon (2017). *Generalized Social Trust and Ethnic Diversity*. Department of Political Science, University of Gothenburg.
- Gesthuizen, Maurice, Tom van der Meer & Peer Scheepers (2009). Ethnic Diversity and Social Capital in Europe: Tests of Putnam's Thesis in European Countries. *Scandinavian Political Studies* 32(2):121-42.
- Gustavsson, Magnus & Henrik Jordahl (2008). Inequality and Trust in Sweden: Some Inequalities Are More Harmful Than Others. *Journal of Public Economics* 92(1-2):348-65.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2017). Trusting Other People. *Journal of Public Affairs* 17(1-2).
- Jonas, Michael (2007, 5 augusti). The Downside of Diversity. *The Boston Globe*.
- Kokkonen, Andrej, Peter Esaiasson & Mikael Gilljam (2015). Diverse Workplaces and Interethnic Friendship Formation—a Multilevel Comparison across 21 Oecd Countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41(2):284-305.
- Larsen, Christian Albrekt (2013). *The Rise and Fall of Social Cohesion: The Construction and De-Construction of Social Trust in the US, UK, Sweden and Denmark*. Oxford: Oxford University Press.
- Laurin, Urban (1986). *På heder och samvete: Skattefuskets orsaker och utbredning*. Stockholm: Norstedt.
- Levi, Margaret (1996). Social and Unsocial Capital. A Review Essay of Robert Putnam's Making Democracy Work. *Politics & Society* 24(1):45-55.
- Lloyd, John (2006, 6 oktober) Study Paints Bleak Picture of Ethnic Diversity. *Financial Times*.
- Marglin, Stephen A (2008). *The Dismal Science: How Thinking Like an Economist Undermines Community*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ortiz-Ospina, Esteban & Max Roser (2020). "Trust." Published online at Our-WorldInData.org; Our World in Data.
- Putnam, Robert D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-First Century the 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies* 30(2):137-74.
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a Response to Perceived Group Threat - Population Composition and Anti-Immigrant and Racial Prejudice in Europe. *American Sociological Review* 60(4):586-611.

- Rothstein, Bo (1997). Sociala fällor och tillitens problem. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Ett missnöjdt folk?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rothstein, Bo (2005). *Social Traps and the Problem of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothstein, Bo (2018). How the Trust Trap Perpetuates Inequality. *Scientific American*.
- SCB, Statistikmyndigheten SCB (2020). *Befolkning efter födelseland, ålder och kön. År 2000–2019*. Hämtad från http://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START__BE__BE0101__BE0101E/FodelselandArK/
- Schaeffer, Merlin (2014). *Ethnic Diversity and Social Cohesion. Immigration, Ethnic Fractionalization and Potentials for Civic Action*. Franham, Surrey: Ashgate.
- Steinmo, Sven (2018). *The Leap of Faith: The Fiscal Foundations of Successful Government in Europe and America*. Oxford: Oxford University Press.
- Tinggaard Svendsen, Gert & Gunnar Lind Haase Svendsen (2009). *Handbook of Social Capital: The Troika of Sociology, Political Science and Economics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Uslaner, Eric M. (2012). *Segregation and Mistrust: Diversity, Isolation, and Social Cohesion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Uslaner, Eric M. (2018). *The Oxford Handbook on Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press.
- van der Meer, Tom & Jochem Tolsma (2014). Ethnic Diversity and Its Effects on Social Cohesion. *Annual Review of Sociology* 40: 459–478

(PARTI-)POLITISERAT INSTITUTIONSFÖRTROENDE

ULRIKA ANDERSSON OCH HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning

Vi vet från tidigare forskning att svenska folkets förtroende för medier gradvis har politiserats under 2010-talet. Förtroendet för medier – i synnerhet för de offentligt finansierade public service-medierna Sveriges Radio och Sveriges Television – uppvisar en allt tydligare samvariation med vänster-högerideologi och partisympatier. Vi frågar oss om denna utveckling är en del av ett större mönster av politiserat förtroende även för andra samhällsinstitutioner. I kapitlet genomför vi för första gången en samlad analys av graden av politisering i svenska folkets institutionsförtroende under perioden 1986–2019. Kartläggningen visar att det finns en mycket tydlig politisering för den absoluta huvuddelen av de tjugotalet undersökta samhällsinstitutionerna under främst den senaste tioårsperioden. Även de mest grundläggande samhällsinstitutionerna såsom domstolar, polis, skola och sjukvård har blivit mer politiserade. Den ökade politiseringen av förtroende syns även för den institution som samlar folkets främsta företrädare: Riksdagen. Den är en förändring som det kan finnas anledning att känna oro för, inte minst då det riskerar att få effekter för demokratins välmående.

Alla relationer fungerar bättre när de präglas av förtroende. Det gäller i samhälls-
A
lika relationer såväl som i affärsmässiga och privata. Stark mellanmännisklig tillit och högt förtroende för centrala samhällsinstitutioner kan beskrivas som en form av nationella resurser, ett sorts socialt kapital. Även om dess värde kan vara svårbedömt, är den samhällsvetenskapliga forskningen enig i bedömningen att det knappast går att överskatta betydelsen av högt samhällsförtroende (Newton m.fl., 2018; Holmberg & Weibull, 2013, 2015; Putnam, 2000). Förtroende och tillit beskrivs ofta som viktiga smörjmedel i alla slags utbyten mellan människor i ett väl fungerande samhälle. Förtroende möjliggör samarbete och får verksamheter och samspel att fungera även när en part inte har fullständig insyn och kunskap om den andre. Tillit sänker transaktionskostnader, påskyndar processer och ökar effektiviteten. Om vi är övertygade om att andra människor är pålitliga och att samhällsinstitutioner går att räkna med, friar det upp stora resurser för individer, organisationer och samhällen (Uslaner, 2002). Dessa resurser kan användas för ökad trygghet och utveckling istället för att bygga murar och ta värn mot osäkerheter.

Vi vet från tidigare forskning att Sverige tillhör ett av de länder i världen där medborgarna hyser starkast tillit till varandra och till olika samhällsinstitutioner

(Eurobarometer, 2018; OECD, 2017; Holmberg & Rothstein, 2016). Vi vet också att det i huvudsak råder stabilitet i nationella genomsnitt för mellanmännisklig tillit och institutionsförtroende i Sverige (Holmberg & Weibull, 2020). Även om det syns upp- och nedgångar för enskilda samhällsinstitutioner över tid (se t.ex. Segerberg, 2020) har det hittills inte funnits anledning till alarmism när det gäller samhällsförtroende.

Skrapar vi på ytan framträder dock ett delvis annat mönster. Under de aggregerade nationella genomsnitten döljer sig förändringar som indikerar en ökad polarisering i institutionsförtroende även i Sverige. I vissa grupper vidmakthålls eller stärks förtroendet för samhällets institutioner, samtidigt som förtroendet i andra grupper tycks erodera. Exempelvis kan tillitspolariseringen mellan låglitare och höglitare idag skönjas mellan stad och land och mellan olika delar av storstäder (Oscarsson, 2019; Arkhede & Solevid, 2017). Värderingen av hur myndighetssverige sköter sig har de senaste åren blivit mer ideologiskt polariserad (se Sören Holmbergs kapitel om kvalitet i offentlig verksamhet i den här boken). Polariseringen förefaller också ta sig också uttryck i en allt tydligare partipolitisk sortering, inte minst i relation till samhällsinstitutioner som har sin grund i det fria ordet – medierna (se t.ex. Andersson, 2019; Andersson & Weibull, 2018). Den senare förändringen har bland annat förklarats med att grupper av låglitande medborgare som tidigare fanns representerade inom alla partier numera har kommit att samlas kring en gemensam lägereld (jfr Andersson m.fl., 2017).

Den centrala frågan i fokus för det här kapitlet är om denna utveckling framför allt är knuten till specifika samhällsinstitutioner eller om den snarare är en del av en generell trend mot ökat politiserat förtroende även för andra samhällsinstitutioner.

Politisering på gott och ont

I det här kapitlet genomför vi en systematisk studie av graden av politisering i svenska folkets institutionsförtroende under de senaste trettio åren. Med politisering avser vi en utveckling där skilda uppfattningar om fenomen eller företeelser blir mer synliga och viktiga i den politiska samhällsdebatten. En av grundförutsättningarna för att en politisering ska sägas ha ägt rum är att politiska aktörer – såsom exempelvis partier, intresseorganisationer eller opinionsbildare – aktivt, som ett led i en långsiktig strategi för opinionspåverkan, väljer att ägna vissa sakförhållanden eller sakfrågor en större uppmärksamhet i sin politiska kommunikation (se Bjereld & Demker, 1995:30–31; jfr Peters & Pierre, 2004; Molin, 1965; Sjöblom, 1968). En viktig avgränsning i sammanhanget är att vi här inte direkt observerar om eller hur politiska aktörer väljer att blåsa till ideologisk strid om förtroendet för institutioner. Vi undersöker inte partiets förändrade ideologier eller strategier som leder till att institutionsförtroende blir föremål för politisk strid. Vår analys genomförs på medborgarnivå och avser att observera förmodade *effekter* av en tänkt politisering. Om det förekommer en stark politisering av institutionsförtroende borde

vi för det första vi kunna observera en utveckling där grundläggande åsikter och värderingar – som till exempel vänster-högerideologi – över tid får en allt starkare samvariation med institutionsförtroende. För det andra borde vi kunna observera en ökad samvariation mellan partisympatier – vilka partier medborgarna tycker bäst om – och institutionsförtroende. I det här kapitlet kommer vi att fokusera på det sistnämnda, det vill säga en eventuell förändring över tid i samvariationen mellan partisympatier och förtroende för samhällsinstitutioner. Analyser utgår från de mätningar av institutionsförtroende som genomförts av SOM-institutet mellan åren 1987–2019.

I ett demokratiskt samhälle är politisering i grunden någonting positivt eftersom det förstås tillhör partiets grundläggande demokratiska uppgifter att artikulera och kanalisera väljargrupperns intressen och åsikter. Politisering mobiliserar och engagerar, och skapar tydliga skillnader mellan politiska alternativ och möjliggör ett rationellt val av parti för väljarna (Oskarson, 2014).

Men för institutionsförtroende är ökad partipolitisering inte nödvändigtvis lika självklart positivt. Vi argumenterar för att det är värdefullt för en demokrati att förtroendet för samhällets grundläggande institutioner – som till exempel sjukvården, skolan, polisen, försvaret, parlamentet och domstolarna – är högt men framför allt jämnt spritt i befolkningen med avseende på ideologi och partisyn. Stark politisering av institutionsförtroende kan vara negativt för demokratin (jfr Holmberg & Weibull, 2012). Om graden av förtroende i allt större utsträckning sammanhänger med medborgarnas ideologier eller partisympatier hotar det att undergräva förtroendet på lång sikt. Visst kan det finnas låglitare och höglitare bland medborgarna, och visst bör det alltid finnas granskning och kritik mot gemensamt finansierade samhällsinstitutioner. Men politisering, så som vi använder begreppet här, avser en situation där medborgarnas institutionsförtroende i allt större utsträckning sammanfaller med politiska ideologier eller partisympatier. Den grundläggande tilltron till myndigheter och offentliga serviceinstitutioner blir i ett sådant läge till en integrerad del i en viss ideologisk världsbild eller en del av ett politiskt förändringsprojekt. Förtroendet blir med andra ord ideologiskt och partipolitiskt laddat. I en sådan situation är förtroendet inte längre enbart en utvärdering av hur väl institutioner fungerar eller sköter sina uppgifter, istället blir medborgarnas ideologier och partisympatier styrande för hur högt eller lågt förtroendet är för olika samhällsinstitutioner.

Svenskt institutionsförtroende under tre decennier

Människors förtroende för samhällsinstitutioner är beroende av en rad olika omständigheter. Viktigaste är vanligtvis vilken institution det handlar om, vilken betydelse individen upplever att institutionens verksamhet har både för samhället och för hen själv, samt hur verksamheten bedrivs (jfr Aronsson & Karlsson, 2001). Forskning har visat att förändringar i allmänhetens bild av hur kompetent

institutionen är, tydligt påverkar graden av förtroendet. Detsamma gäller om det finns en viss värdegemenskap mellan individen och institutionen och om denna förändras, exempelvis politiskt eller ideologiskt (Holmberg & Weibull, 2017). Förtroendet för regeringen förändras exempelvis beroende på vilket eller vilka partier som sitter vid makten (Holmberg & Weibull, 2012).

Förtroendet för det svenska samhällets centrala institutioner har mätts i den nationella SOM-undersökningen sedan 1986. Det handlar om bland andra sociala institutioner (sjukvården, grundskolan), politiska (riksdag, politiska partier), juridiska (domstolarna), ekonomiska (bankerna, storföretagen) och kunskapsinstitutioner (universitet och högskolor). Den fråga som ställts är hur institutionerna *sköter sitt arbete*.¹ Det handlar således inte om att värdera enskilda aktörer utan om att bedöma den samlade verksamheten. Förtroendet för de enskilda institutionerna mäts på en femgradig skala från mycket stort till mycket litet förtroende med mit-talternativet varken stort eller litet förtroende. Det finns inget explicit alternativ för ingen uppfattning. När vi i texten talar om stort förtroende avses vanligen den totala andelen mycket stort samt ganska stort förtroende.

Rangordningen i svenskarnas förtroende för centrala samhällsfunktioner har under lång tid varit stabil. Sjukvården har toppat mätningarna i stort sett varje år under 2000-talet men hamnar dock 2019 med minsta möjliga marginal på andra plats efter polisen.² I båda fallen uppger 68 procent av allmänheten att de har mycket eller ganska stort förtroende för hur verksamheterna bedrivs. Också universitet/högskolor faller väl ut hos medborgarna med ett förtroende om 60 procent. Tillsammans kan dessa tre institutioner sägas utgöra ett slags tätgrupp i svenskt institutionsförtroende. Dessa följs av en mellangrupp bestående av svenska domstolar, radio/tv respektive grundskolan, där mellan 51–56 procent av befolkningen har förtroende för verksamheten. Nästa grupp består av riksbanken, försvaret, FN och Kungahuset, för vilka 41–48 procent av allmänheten hyser stort förtroende. Längre ner på skalan hittas svenska kyrkan, regeringen, dagspressen, riksdagen, de fackliga organisationerna och bankerna, där andelen förtroendefulla varierar mellan 30–34 procent. I botten återfinns storföretagen, Europaparlamentet, EU-kommissionen och kommunstyrelserna med 21–24 procent stort förtroende och slutligen de politiska partierna som 17 procent av allmänheten säger sig ha förtroende för.

För flera av samhällsinstitutionerna har förtroendet genomgått en hel del svängningar sedan slutet av 1980-talet. Bankerna, som nådde höga förtroendenivåer under slutet av 1980-talet, genomled ett mycket stort förtroendetapp under 1990-talets första år i samband med att Sverige gick in i en finanskris. Förtroendet klättrade uppåt något i slutet av 1990-talet men dök sedan åter nedåt i samband med dotcom-kraschen i början av 2000-talet. Därefter skedde en viss återhämtning, som dock raderades ut under bankkrisen i slutet av 2000-talet.

Sjukvården, polisen och grundskolan såg sina högsta noteringar under 1990-talets första hälft, men föll därefter till en betydligt lägre nivå i efterdyningarna av

1990-talets ekonomiska kris. Även om förtroendenivån har gått upp något sedan dess, när de fortfarande inte samma höga rekordnivåer. Det svenska kungahuset har också sett fallande förtroendenivåer, i synnerhet sedan 2004, det år då kungen hyllade diktaturen Bruneis ledare. Även om det har skett en viss uppgång i förtroendet under 2010-talets senare del, har kungahuset relativt lång väg kvar innan förtroendet ligger på samma nivå som för tjugo år sedan (se t.ex. Nilsson, 2012). Två institutioner som däremot fått se sitt förtroendekapital växa, om än från låga till något mindre låga nivåer, är EU-kommissionen och Europaparlamentet. Förtroendet för de båda institutionerna har mer än fördubblats under de senaste tjugo åren, från omkring 10 procent till strax över 20 procent.

En generell trend som har kunnat skönjas i befolkningens institutionsförtroende, är att förtroendet tenderar att gå upp i samband med valår, vilket har beskrivits som en valårseffekt (Holmberg & Weibull, 2015, 2019). Analyser har också visat på förekomst av en ökad politisering i förtroendet för medieinstitutioner (Andersson, 2020; Andersson & Weibull, 2018). Förändringen kännetecknas av en ökande differens mellan personer som står till vänster på den politiska skalan och personer som står till höger, där förtroendet på bland de förra har stärkts samtidigt som förtroendet bland de senare har minskat påtagligt. Vidare har samvariationen mellan partisympati och förtroende för medier ökat. Frågan återstår dock om liknande tydliga trender kan spåras även när det gäller förtroendet för andra samhällsbärande institutioner.

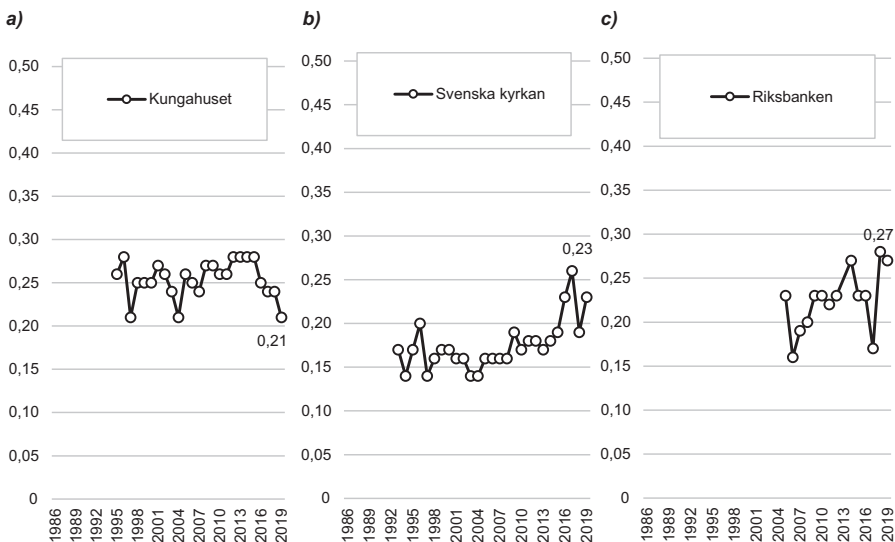
Ett allt mer politiserat institutionsförtroende?

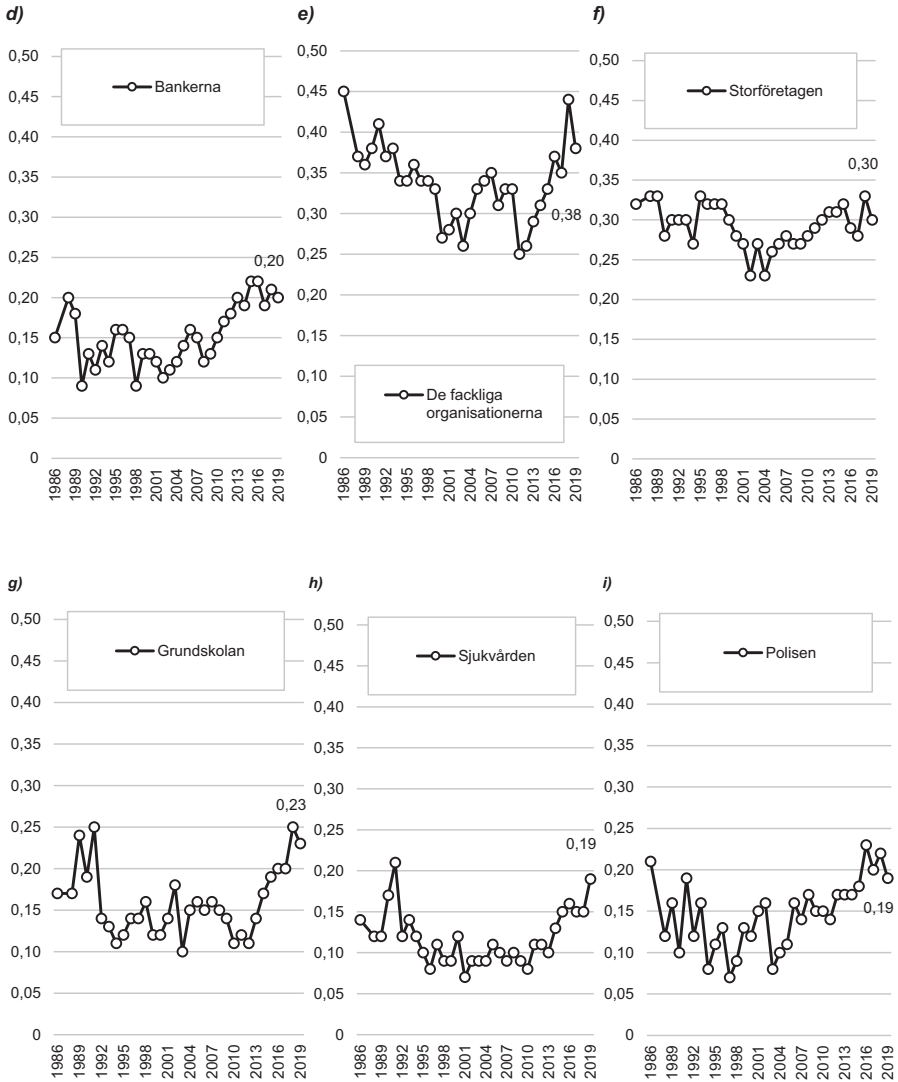
I det här kapitlet undersöks politisering på medborgarnivå och vi inleder vår analys genom att studera sambanden mellan partisympatier (bästa parti) och förtroende för samhällsinstitutioner. I figurerna 1a–1t visas hur graden av partipolitisering har förändrats under perioden 1986–2019 för varje enskild samhällsinstitution i SOM-institutets årligen återkommande mätningar. Vi har valt ett mått på partipolitisering som visar hur stark samvariationen är mellan partisympati och förtroende (η). Likt andra sådana korrelationsmått varierar η mellan 0 och 1. Noll betyder att det inte finns några skillnader i förtroende mellan olika grupper av partisympatisörer. Ju högre η -mått desto större är de systematiska och signifikanta skillnaderna mellan olika grupper. Tumreglerna för vad som kan betraktas som stark eller svag korrelation kan variera beroende på sammanhang. η -värden kring 0,10–0,20 tyder inte på någon nämnvärd politisering. För att nå värden omkring 0,30–0,50 behöver skillnader mellan grupper av partisympatisörer vara betydande. För att få en idé om vad som är de starkaste η -värdena som uppmätts kan vi använda exempel som korrelationen mellan partisympati och väljarnas vänster-högerplaceringar (omkring 0,75–0,80) eller mellan partisympati och inställning till flyktingmottagning (omkring 0,60) (se t.ex. Holmberg m. fl., 2020).

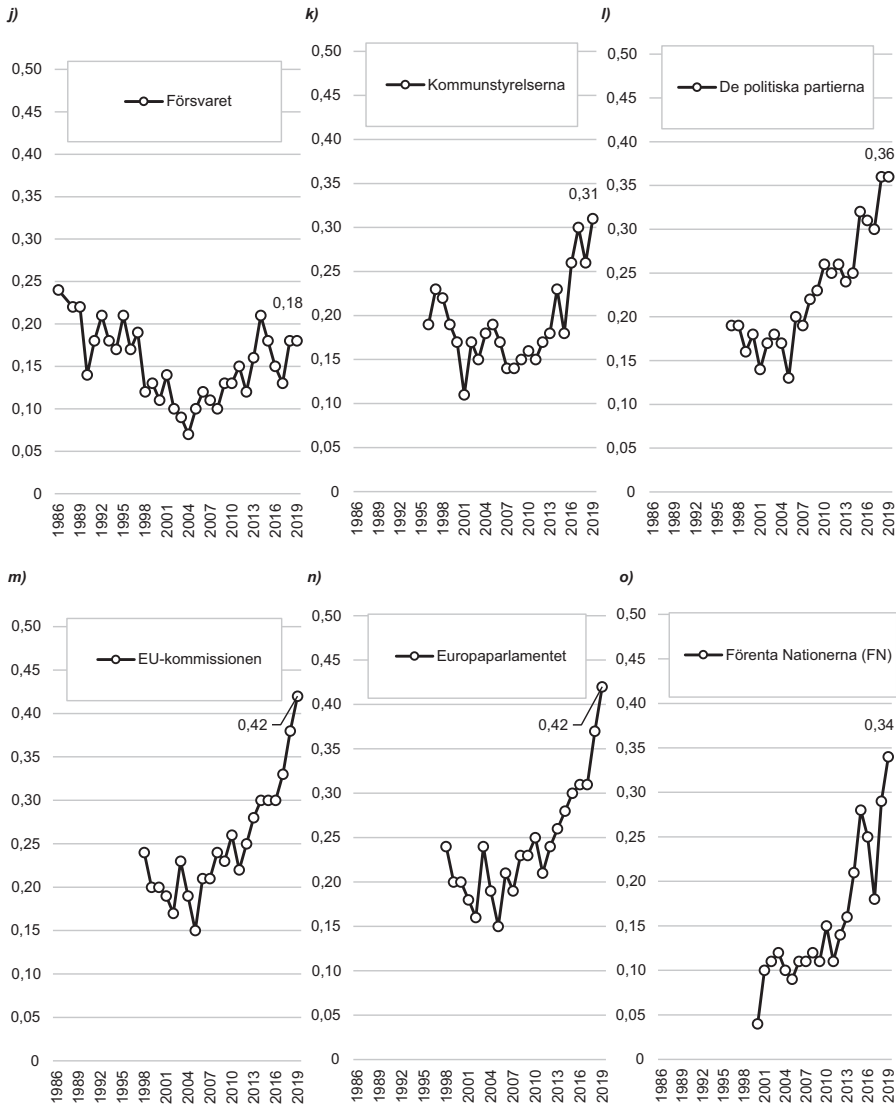
Resultaten visar att det finns stor variation mellan olika institutioner när det gäller utvecklingen över tid. Alla institutioner uppvisar inte samma trender över tid. Vi har valt att sortera in dem i tre olika grupper efter hur de huvudsakliga trenderna har sett ut över tid: 1) de stabilt partipolitiserade, 2) de återpolitiserade och 3) de politiserade samhällsinstitutionerna.

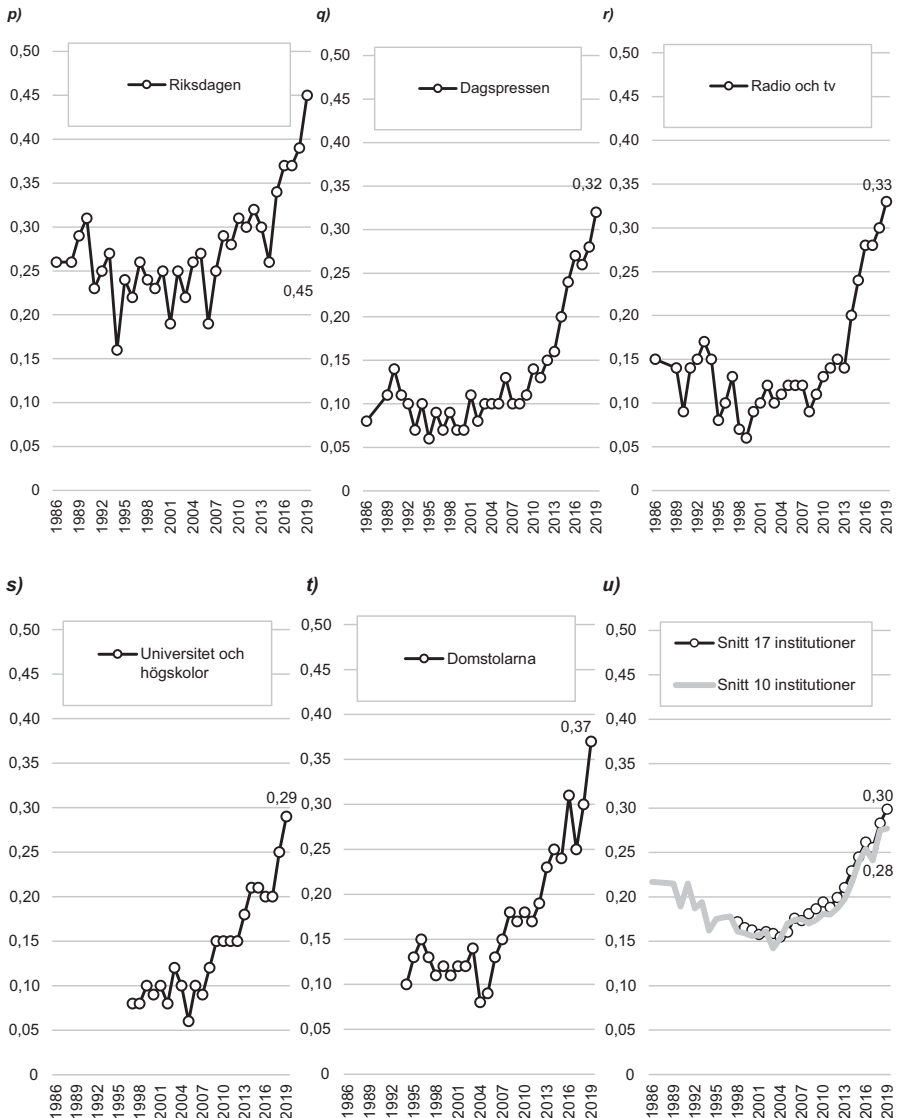
1) Till den första gruppen – de *stabilt partipolitiserade* – räknar vi de institutioner som inte uppvisar några tydliga trender när det gäller samvariation med partisympati (figur 1a-c). I tidigare litteratur har ibland 'svärdet, spiran och penningpåsen' använts för att beskriva svenska folkets förtroende för kungahuset, svenska kyrkan och Riksbanken (se Holmberg & Weibull, 2020). Intressant nog är det just dessa tre månghundraåriga institutioner – historiskt de som varit längst och starkast knutet till Sverige som monarki och statsbildning – som också uppvisar störst stabilitet vad avser graden av partipolitisering. För dessa tre samhällsinstitutioner har graden av politisering varit relativt svag och i huvudsak stabil över tid, även om svenska kyrkan visar vissa tendenser till ökad partipolitisering på senare år. De tre högsta eta-värdena för svenska kyrkan registreras för de fyra senaste SOM-undersökningarna, 2016–2019.

Figur 1 Graden av partipolitisering i svenska folkets förtroende för olika institutioner. Samvariation mellan partisympati och förtroende för 20 olika samhällsinstitutioner i Sverige, 1986–2019 (eta)









Kommentar: Frågan om samhällsförtroende lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?". Svarsalternativen var "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende" samt "Mycket litet förtroende". Eta beräknas med hjälp av resultaten från en så kallad variansanalys där förtroende är beroende variabel (intervallskalenivå) och partisympati är oberoende variabel (nominalskalenivå). I variansanalysen beräknas hur stor del av den totala variationen i förtroende som utgörs av variation mellan grupper. Ju större skillnader mellan de grupper som undersöks, desto högre eta-värde. Korrelationsmättet eta kan variera mellan 0 och 1. Förtroende för "regeringen" finns inte med i analyserna. Den sista figuren (1u) sammanfattar utvecklingen för 10 respektive 17 jämförbara institutioner genom att beräkna ett genomsnittligt eta-värde.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019.

2) Den andra gruppen institutioner – de *återpolitiserade* – är institutioner som i mätseriernas början i slutet av 1980-talet har varit partipolitiserade, men där partipolitiseringen försvagats under 1990-talet för att sedan öka igen (figur 1d-j). Exempelvis blev förtroendet för storföretag långsamt mindre kopplat till partisympatier under nittiotalskrisen och fram mot millennieskiftet. Men därefter har politiseringen ökat något igen (figur 1f).

Det tydligaste exemplet på återpolitisering hittas dock i förtroendet för de fackliga organisationerna (figur 1e). Samvariationen mellan partisympati och förtroende för de fackliga organisationerna var högt i slutet av 1980-talet, med eta-värden kring eller över 0,40. Under 1990-talet blev förtroendet för fackföreningar mindre partipolitiserat, sannolikt delvis som en effekt av att den så kallade kollektivan slutningen försvann. Under 2010-talet har samvariationen mellan förtroende för fackföreningar och partisympati åter ökat kraftigt, från 0,25 till omkring 0,40. Vi är tillbaka där mätserien började. Då som nu är det sympatisörer till partier som står till höger i partisystemet – Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna – som har klart lägre förtroende för de fackliga organisationerna (17, 18 respektive 14 procent svarar att de har mycket eller ganska stort förtroende) jämfört med sympatisörer till partier som står till vänster i partisystemet, såsom Vänsterpartiet och Socialdemokraterna (52 respektive 47 procent). Partipolitisereringen har således återigen ökat.

Till gruppen återpolitiserade samhällsinstitutioner kan vi också räkna några av de grundläggande välfärds- och trygghetsskapande institutionerna grundskolan, sjukvården, polisen och försvaret (se figur 1g-j). De uppvisar alla en klart högre politiseringsnivå i inledningen av 1990-talet, en försvagning under 1990-talskrisen och en successiv återkomst efter millennieskiftet, tydligast så efter 2010. Kännetecknande är att dagens nivåer på partipolitisering för dessa samhällsinstitutioner ungefär liknar de som rådde när SOM-institutet inledde sina mätserier i slutet av 1980-talet.

Så långt de tio institutioner som uppvisar stabila mönster eller där vi känner igen dagens nivåer av partipolitisering från tidigt i den aktuella tidsperioden. Men vi har tio institutioner kvar att redovisa. Kännetecknande för dessa är att de alla uppvisar en mycket tydlig trend mot ökad partipolitisering och att nivåerna av partipolitisering är högre idag än någon gång tidigare. Vi kan tala om de *partipolitiserade* samhällsinstitutionerna (se figur 1k-p).

3) Till de *partipolitiserade* samhällsinstitutionerna hör alla de centrala arenor där politik bedrivs – kommunfullmäktige, riksdag, EU-parlament och även Förenta Nationerna – och demokratins kanske viktigaste grupp av aktörer: de politiska partierna. För samtliga dessa samhällsinstitutioner är förtroendet kraftigt partipolitiserat, och den uppåtgående trenden är mycket brant under det senaste decenniet. Och det är inte några små förändringar vi talar om. De politiska partierna som kollektiv åtnjöt så sent som vid Allianssegern i valet 2006 ett mycket brett stöd i alla grupper av partisympatisörer. Med så låga korrelationer som $\eta = 0,10$ – $0,20$ var

förtroendet för de politiska partierna att betrakta som mycket svagt partipolitiserat vid den tidpunkten. När vi skriver 2019 är samma eta-korrelation strax över 0,35. Förtroendet för Riksdagen – institutionen med folkets främsta företrädare – har gått samma väg. Fram till 2006 var samvariationen mellan partisympati och förtroende för Riksdagen omkring $\text{eta}=0,20\text{--}0,30$, för att därefter öka. År 2019 är samvariationen mellan partisympati och förtroende för den viktigaste demokratiska arenan hela 0,45.

Men det är inte bara politiska arenor som har politiserats kraftigt under det senaste decenniet. Förtroendet för de samhällsinstitutioner som i kraft av sitt oberoende är tänkta att balansera de politiska – som domstolar och medier – uppvisar också tydliga tendenser till politisering (figur 1q-r, t). Att förtroendet för medier blivit avhängigt ideologi och partisympati är väl kartlagt sedan tidigare. Men det är mer av en nyhet – och en besvärande sådan – att förtroendet för domstolarna blivit en fråga om ideologi och partisympati. Trenden för domstolarna är mycket dramatisk – eta-värdet upp från 0,07 till 0,37 mellan 2006 och 2019.

Politiseringen av förtroendet för medieinstitutioner som dagspressen och radio/tv har framför allt vuxit fram efter 2000. I början av mätperioden uttryckte Vänsterpartiets sympatisörer lägst förtroende för dagspressen jämfört med övriga sympatisörer. Numera präglas V-sympatisörerna istället av en hög andel förtroendefulla. Parallellt med denna förflyttning har förtroendenivåerna på högerkanten minskat, en förändring som främst har skett efter Sverigedemokraternas inträde i Riksdagen. Stärkta förtroendenivåer till vänster och ett avsevärt lägre förtroende bland SD-anhängare har här bidragit till en betydande politisering. År 2019 uppgav exempelvis 15 procent av SD-sympatisörerna att de hade förtroende för svensk dagspress, att jämföra med 37 procent av V-sympatisörer och 41 procent av S-sympatisörer. Sedan början av 2000-talet har eta-värdet för dagspress ökat från omkring 0,10 till 0,32. Förtroendet för radio/tv har utvecklats i samma riktning. Dessa förändringar har bl.a. kopplats till mediernas ändrade ställning i samhället, där mediemarknaden blivit mer splittrad och sociala medier expanderat snabbt. Sociala medier bidrar numera i ökande grad med motbilder till den traditionella nyhetsvärderingen (Weibull m.fl., 2018). Nyhetsmedias centrala ställning i samhället har ifrågasatts, inte minst i sociala medier där mediaetablissemangen bl.a. kritiserats för att mörka bevakningen av vissa ämnen (Andersson, 2017). I kritiken finns ofta en politisk underton (jfr Widholm & Mårtensson, 2018).

För att summera vår analys hänvisar vi till den sista sammanfattande grafen i figur 1 (u). Den visar två tidsserier med genomsnittliga eta-värden för jämförbara grupper av institutioner – en med tio institutioner som går tillbaka till 1986 och en med sjutton institutioner som sträcker sig tillbaka till 1996. Resultaten visar att graden av partipolitisering för svenska folkets institutionsförtroende har varit huvudsakligen stabilt under 1990- och 2000-talet, något starkare dessförinnan, under 1980-talet, men avsevärt starkare under 2010-talet. De senaste tio-femton åren bjuder på en mycket tydlig trend. Mellan 2010 och 2019 har de genomsnittliga

eta-korrelationerna ökat från omkring 0,20 till omkring 0,30. Vi slår fast att när det gäller förtroendet för samhällsinstitutioner blir det allt större skillnader mellan olika grupper av partisympatisörer i Sverige.

Kraftigt ökad politisering av svenskt institutionsförtroende

Äger det rum en omfattande politisering av institutionsförtroendet i Sverige? Svaret på den frågan är ett mycket tydligt ja. Även om det på aggregerad nivå råder stabilitet i svenska folkets institutionsförtroende visar våra analyser att det trots allt äger rum betydande förändringar under ytan. Bakom det stabilt höga genomsnittliga institutionsförtroendet i Sverige finner vi långsiktiga förändringsmönster som tar sig uttryck i en ökad partipolitisering för mer än hälften av de undersökta institutionerna. Den ökade partipolitiseringsen är påtaglig i förtroendet för partier, kommunfullmäktige och riksdag. Men särskilt oroande är att trenderna mot ökad partipolitisering är brantast när det gäller institutioner där vi tycker det är särskilt viktigt att de står fria och oberoende från dagspolitiska tråtar: medier, universitet och domstolar.

Lågt institutionsförtroende fanns tidigare representerat i många olika grupper av partisympatisörer och i grupper både till vänster, till höger och i mitten av den ideologiska spelplanen. Men någonting strukturellt viktigt har hänt. Förtroendet för samhällsinstitutioner är numera klart lägre till höger än till vänster. Vi har sett en ökning av förtroendet bland främst Vänsterpartiets och Miljöpartiets men även Socialdemokraternas och i viss mån Centerpartiets sympatisörer. Samtidigt är förtroendet alltså stabilt klart lägre i en kraftigt växande grupp av sverigedemokratiska sympatisörer.

Vår kartläggning har gett ett tydligt svar på frågan om huruvida institutionsförtroendet blivit mer politiserat än tidigare. Så är det. Vi gör inga anspråk på att i det här sammanhanget kunna pröva förklaringar till varför politiseringen blivit så stark på såpass kort tid. Men det är centralt att analyserna förs längre i framtida forskning. Det partipolitiserade institutionsförtroendets ursprung och bakomliggande orsaker är ett viktigt forskningsområde.

Att förtroendet för politiska arenor – som är tänkta att vara en jämn spelplan för politisk intressekamp mellan mot varandra stående intressen – politiserats kan vara ett tecken på en bakomliggande obalans i den representativa demokratin. Framväxten av Sverigedemokraterna – ett antietablissemangsparti med populistiska budskap om att partiet är den enda uttolkaren av den sanna folkviljan mot en korrupt och monolitisk samhällselit – är förstås en central del av en sådan förklaring. I vad mån det handlar om en renodlad *sorteringsprocess* – där SD successivt vinner redan låglitande väljare från de andra partierna – eller om det också sker en *opinionsbildningsprocess* – där SD genom sina budskap och sin etablissemangskritik bidrar till att förstärka sina sympatisörers misstro mot samhällets grundläggande institutioner, är en fråga som vi behöver lämna till framtida forskning. Vi behöver

också kartlägga mer i detalj i vad mån andra partier till höger – såsom Kristdemokraterna och Moderaterna – har anpassat sina budskap för att ligga mer i linje med synbart framgångsrika berättelser om att myndigheter, medier, experter och forskare bör misstros.

Trendbrotten i tidsserien kan också ge oss idéer om förklaringar till den dramatiska utvecklingen mot ökad partipolitisering av institutionsförtroende i Sverige. Dramatiken tycks ha sitt ursprung i slutet av 2000-talet. Det är då graden av partipolitisering börjar öka brant för närmare hälften av de undersökta institutionerna. Vad kan ha triggat igång denna utveckling? Vi vet från tidigare (se t.ex. Holmberg & Weibull, 2020) att när Alliansen vann regeringsmakten 2006 skapade det en stor uppgång i institutionsförtroende bland högerväljare som var nöjda med den förda politiken, samtidigt som det institutionsförtroende som långsamt ackumulerats bland vänsterväljare under Göran Perssons regeringar 1996–2006 låg kvar oförändrat. Resultatet: Valet 2010 innebar toppnoteringar i politikerförtroende, förtroende för förordningspolitik och för statsminister Fredrik Reinfeldt, förtroende för partier och i princip allt som associeras med politik. År 2010 stod politiken som förtroendebransch i zenit. Men valet 2010 blev härvidlag en kontrapunkt för institutionsförtroendet i Sverige. Alliansregeringen vann procentuellt fler väljare mellan 2006 och 2010 men förlorade ändå sin riksdagsmajoritet eftersom SD kom in i riksdagen. Sedan dess har vi haft minoritetsregeringar i Sverige. Som följd av Sverigedemokraternas inträde i riksdagen har de två senaste valen resulterat i parlamentariskt kniviga situationer, hot om extraval, rekordlånga regeringsbildningsprocesser och med uppmärksammade partiöverenskommelser för att bryta dödläget: Decemberöverenskommelsen 2014 och Januariavtalet 2019. Trots högermajoritet både bland svenska folket och i riksdagen har de två senaste regeringarna varit mitten-vänsterregeringar. Institutionsförtroende i olika grupper av partisympatisörer har tagit olika riktningar under denna period; det har varit mer stabilt högt eller till och med växande i grupper som stödjer den vinnande minoriteten samtidigt som förtroendet har minskat i grupper som stödjer den förlorande majoriteten. Vi frågar oss om minoritetsparlamentarismen så som den tagit sig uttryck under de senaste sex-sju åren kan vara en bidragande orsak till ökad partipolitisering?

* * *

Coronapandemins omedelbara effekter på institutionsförtroende i Sverige tycks i skrivande stund vara relativt positivt. Opinionsinstitutet har under mars och april 2020 kunnat rapportera om en bred uppgång i förtroendet för samhällsinstitutioner. Det gäller såväl regeringen som inblandade myndigheter som till exempel Folkhälsoinstitutet, Socialstyrelsen och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. Utvecklingen visar att i grundläget har svenska folket mycket höga förväntningar att berörda myndigheter ska prestera på en mycket hög nivå i

kristider. Men även om de totala nivåerna på förtroende har ökat avsevärt under mycket kort tid, tycks de stora skillnaderna i förtroende mellan olika grupper av partisympatisörer bestå eller kanske till och med öka. Det typiska mönstret i den senaste tidens opinionsundersökningar är att Sverigedemokraternas, Kristdemokraternas och Moderaternas sympatisörer har ett klart lägre förtroende för myndigheternas hantering av coronakrisen än Vänsterpartiets, Miljöpartiets och Socialdemokraternas sympatisörer (se t.ex. Kantar Sifo, 2020). Vi ser fram emot att kunna fortsätta att systematiskt kartlägga de långsiktiga effekterna av coronakrisen på institutionsförtroendets partipolitisering med hjälp av kommande nationella SOM-undersökningar.

Noter

- ¹ Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner eller grupper sköter sitt arbete?"
- ² För en sammanfattning av förtroendebalansen över tid för de olika samhällsinstitutionerna, se Martinsson & Andersson (2020).

Referenser

- Andersson, Ulrika (2017). Lågt förtroende för rapporteringen om invandring. I Lars Truedson (red) *Miströn mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Andersson, Ulrika (2019). Högt förtroende för nyhetsmedier – men under ytan råder stormvarning. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika (2020). Medieförtroende 2019. Presentation vid det nationella SOM-seminariet 1 april 2020. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Maria Oskarson (2017). Larmar och gör sig till (introduktionskapitel). I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika & Lennart Weibull (2018). Polariserat medieförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Arkhede, Sofia & Maria Solevid (2017). Mellanmänsklig tillit i en segregerad stad. I Ulrika Andersson & Annika Bergström (red) *En brokig gemenskap*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf & Marie Demker (1995). *Utrikespolitiken som slagfält. De svenska partierna och utrikesfrågorna*. Stockholm: Nerenius & Santerus.

- Eurobarometer (2018). *Standard Eurobarometer 89. Spring 2018*. Bryssel: European Commission.
- Holmberg, Sören, Näsman, Per, Oscarsson, Henrik & Kajsa Gudmundson (2020). *Lysna på väljarna. SVT Valu*. Stockholm: Sveriges television.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2016). Trusting other people. *Journal of public affairs* 17(1–2). <https://doi.org/10.1002/pa.1645>
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2012). Förtroendet för staten. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2015). Demokratins haloeffekt. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2017). Långsiktiga förändringar i svenskt institutionsförtroende. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2019). Den positiva valårseffekten finns även 2018. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2020). *Institutionsförtroende bygger samhällen*. SOM-institutets temaserie 2020:1. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Kantar Sifo (2020). Frågor gällande coronaviruset. Publicerad 18 mars 2020. Hämtad från https://www.kantarsifo.se/sites/default/files/reports/documents/kantar_sifo_fragor_gallande_coronaviruset.pdf
- Martinsson, Johan & Ulrika Andersson (2020). *Svenska trender 1986–2019*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Molin, Björn (1965). *Tjänstepensionsfrågan. En studie i svensk partipolitik*. Göteborg: Akademiförlaget.
- Newton, Kenneth, Stolle, Dielind & Sonja Zmerli (2018). Social and political trust. I Eric M. Uslander (red) *The Oxford Handbook of Social and Political Trust*. New York: Oxford University Press.
- Nilsson, Lennart (2012). Monarkin och statschefen i Sverige – stöd, förtroende och popularitet. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- OECD (2017). *Trust in Government at a Glance 2017*. Paris: OECD Publishing.
- Oscarsson, Henrik (2019). Presentation vid SCBs demokratidag den 27 september 2019. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Oscarsson, Henrik & Toivo Sjören (2020). Medieakademiens förtroendebarmeter 2020. Direktsänd presentation på SVT Forum den 11 mars 2020. Hämtad från https://medieakademien.se/wp-content/uploads/2020/03/Presentation_fortroendebarmetern_2020.pdf

- Oskarson, Maria (2014). Tiden går men skillnaderna består. Skiljelinjer i attityder till europeisk integration. I Linda Berg & Rutger Lindahl (red) *Förhoppningar och farhågor – Sveriges första 20 år i EU*. Göteborg: Centrum för europaforskning vid Göteborgs universitet (CERGU).
- Peters, B. Guy & Jon Pierre (2004). Politicization of the civil service. I B. Guy Peters & Jon Pierre (red) *The politicization of the civil service in comparative perspective. A quest of control*. London: Routledge
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Segerberg, Tim (2020). *Det motståndskraftiga förtroendet. Kriser och institutionellt förtroende i Sverige 1986-2017*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Sjöblom, Gunnar (1968). *Party Strategies in a Multiparty System*. Lund: Studentlitteratur.
- Uslander, Eric M. (2002). *The moral foundation of trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Widholm, Andreas & Fredrik Mårtensson (2018). Mediekritik driver Twitter-aktivitet. Om journalistik som resurs för politiskt kommunikation i sociala medier. I Lars Truedson (red) *Fejk, filter, faktaresistens*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

HUR STÅR SIG SVENSKA MEDIERS FÖRTROENDEKAPITAL?

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Det här kapitlet fokuserar på den svenska befolkningens förtroende för nyhetsbärande medier. Förtroendets förändring över tid analyseras, liksom vilken betydelse graden av berördhet, upplevt värde av medier samt partisympati har för människors förtroendebedömning. Resultaten pekar mot fortsatt stabila förtroendenivåer. Hur ofta ett medium används spelar roll för i vilken utsträckning individen hyser stort eller litet förtroende för detsamma. Allra viktigast är dock huruvida medierna upplevs som värdefulla för samhället eller inte. För samtliga jämförda medier gäller att ju större samhällsvärde mediet har, desto större är dess förtroendekapital. Samhällsvärde som faktor tycks också stärka den partipolitiska spridningen i medieförtroendet, åtminstone för Sveriges Radio och Sveriges Television. Jämfört med övriga medier förefaller public servicemedierna uppfattas som en central samhällsinstitution, med stark förankring i det svenska samhället.

Förtroende utgör en av grundbultarna i varje fungerande samhällsbildning. Det handlar inte bara om förtroendet för politiska, ekonomiska och sociala institutioner utan också om värderingen av medierna. Intresset för att studera och försöka förklara medieförtroende och dess byggstenar går långt tillbaka i tiden, men kanske har fokus på frågor som på olika sätt rör förtroende för medier aldrig varit så stor som nu (jfr Strömbäck m.fl., 2020). De traditionella mediernas ställning i samhället har förändrats påtagligt som följd av ökad digitalisering och framväxt av alternativa och sociala medier. Det har bland annat medfört ett ökat behov av att förstå vad detta inneburit för människors förtroende för medier.

Vi vet sedan tidigare att den svenska allmänheten har haft relativt stort förtroende för medier, i synnerhet för dem vars verksamhet har sin grund i nyhetsförmedling (Andersson, 2019). Samtidigt är variationerna mellan olika mediers förtroendekapital stora. I det här kapitlet kommer vi att granska vilken betydelse användningen av ett visst medium har för hur stort eller litet förtroende människor hyser för mediet. Ytterligare frågor som kommer att belysas är i vilken utsträckning förtroendet påverkas av hur stort samhällsvärde mediet upplevs ha samt var på den partipolitiska skalan individen står.

Förtroendets byggstenar

En grundläggande fråga för forskningen generellt har varit att förstå vilka faktorer som ligger till grund för vårt stora förtroende för vissa människor och verksamheter – och vårt bristande förtroende för andra. Centralt har varit huruvida våra bedömningar påverkas av den andres personliga egenskaper, kompetens, yrkesbakgrund och grupptillhörighet eller om det kanske snarare är våra egna förutfattade meningar och vår personlighet som är mest avgörande (jfr Newton m.fl., 2018: 38–39; Uslander, 2002). Ofta talas det om fem grundläggande byggstenar som påverkar våra bedömningar av en viss institution: kompetens, opartiskhet, empati, transparens samt värdegemenskap (Tsfati, 2010; Trädgårdh, 2009). Dessa bygger upp vår föreställning om hur en viss institution – eller individ – fungerar och i förlängningen vilket förtroende vi hyser för densamma. Ytterligare en faktor som har kommit att betraktas som viktig är närhet, oavsett om den är social eller geografisk, då den som har direkt erfarenhet av en verksamhet vanligtvis har större förtroende för densamma än någon som aldrig varit i kontakt med den (Kassin m.fl., 2011).

Förtroende kan beskrivas som ett slags selektiv mental process som skiftar beroende på sammanhang (Möllering, 2006), vilket dels innebär att olika personer är olika benägna att vara förtroendefulla, dels att det finns en viss systematik i förtroendet beroende på förutsättningarna (Riedl & Javor, 2012; Korsgaard m.fl., 2015). När förtroende ska mätas är det således viktigt att ta hänsyn till att de olika byggstenarna har olika betydelse för vårt förtroende beroende på miljö och situation. Inom forskningen har det beskrivits hur det rör sig om ett samspel mellan tre huvudfaktorer: erfarenhet, berördhet samt stämning i den allmänna opinionen (Elliot, 1997). *Erfarenhet* rör institutionens sätt att fungera, baserat på ett slags kognitiv utvärdering av dess kompetens, opartiskhet eller öppenhet. *Berördhet* kan beskrivas som det upplevda beroendet av institutionen. Vissa institutioner, såsom sjukvården, kan sägas uppbära ett stort förtroende, allt annat lika, för att människor vill att de ska fungera bra. Detsamma gäller för nyhetsmedier som, av olika skäl, ligger särskilt nära den enskilde. Människor har en benägenhet att uppfatta det som är välbekant och nära som mindre skrämmande och mer förtroendeingivande är det som är mindre känt och som ligger längre ifrån oss. *Stämningen i den allmänna opinionen* spelar också roll för förtroendebedömningen, där institutioner som vid en viss tid uppfattas som samhällsviktiga ofta når högre förtroendenivåer än institutioner som upplevs mindre relevanta eller som rent av ses som belastande.

Det är dock inte helt givet att en faktor som berördhet alltid måste innebära ett linjärt positivt samband mellan förtroende och användning. Inom forskning såväl som samhällsdebatt har det ofta funnits ett outtalat antagande om att den som säger sig sakna förtroende för ett medium inte heller använder sig av det (Elliot, 1997). Tidigare forskning har förvisso kunnat visa att graden av förtroende för nyhetsmedier spelar viss roll för hur människor tar del av nyheter, där ett högt förtroende vanligen har varit kopplat till frekvent användning av traditionella

nyhetsmedier (Kalogeropoulos m.fl., 2019; Tsfat & Cappella, 2003). Samtidigt har andra studier kunnat peka på svagheter i ett sådant antagande, då många människor väljer att regelbundet konsumera nyheter även från medier som de uppger sig ha lågt förtroende för (Tsfati & Cappella, 2005). I Sverige har kvällspressen utgjort ett sådant exempel: trots relativt låga förtroendesiffror har t.ex. användningen av tidningarnas nyhetssajter successivt ökat under de senaste årtiondena (jfr Andersson, 2018). Och även om viss forskning gjort gällande att förtroendet för nyhetssajter är lägre än för traditionella medieformer (Tsfati & Cappella, 2003), har den svenska kvällspressen varit präglad av lågt förtroende även på den tiden då de tryckta upplagorna var stora (Andersson & Weibull, 2017; Wadbring & Weibull, 2005). Frågor har också lyfts om i vilken utsträckning förhållandet mellan förtroende och användning av medier har förändrats i takt med att alltmer av nyhetsanvändningen har flyttat online (Newman, Levy & Nielsen, 2015; Fletcher & Park, 2017). Farhågor har bland annat väcks om att människors digitala vanor potentiellt har påverkat förtroendet för medier på ett mer generellt plan (Fletcher & Park, 2017; Stroud, Van Duvn & Peacock, 2016). Studier har exempelvis indikerat att den som enbart tar del av nyheter i sociala medier är mer sannolik att ha ett lägre förtroende (Kalogeropoulos m.fl., 2019; Schranz m.fl., 2018). Samtidigt har högfrekvent användning av nyhetssajter associerats med stort förtroende för nyheter (Kalogeropoulos m.fl., 2019).

Det här kapitlet knyter an till denna forskning genom att granska vilken betydelse användningen av ett visst nyhetsmedium har för skattningen av dess förtroende, liksom om en ökad användning av digitala nyhetstjänster tycks ha förändrat den svenska allmänhetens förtroende för innehållet hos nyhetsbärande medier. Graden av berördhet, i form av den självskattade användningsfrekvens som respondenterna uppgett för olika nyhetsprogram och nyhetsplattformar, är en central faktor i dessa analyser. Därtill kommer svenska folkets förtroende för medier också att analyseras med utgångspunkt i enskilda mediernas ställning i den allmänna samhällsopinionen. Som mått på samhällsopinion används här respondenternas bedömning av vilket värde vart och ett av medierna har för det svenska samhället.

Det har också kunnat påvisas en allt tydligare politisk dimension i förtroendet för medier, med starkt förtroende bland grupper som står till vänster på den ideologiska vänster-högerskalan och försvagat stöd bland grupper som står till höger (Andersson, 2017, 2019; Andersson & Weibull, 2018). Den partipolitiska dimensionen i förtroendet för medier kommer att beröras även i detta kapitel, då främst för att granska betydelsen partisympati relativt berördhet och upplevt samhällsvärde.

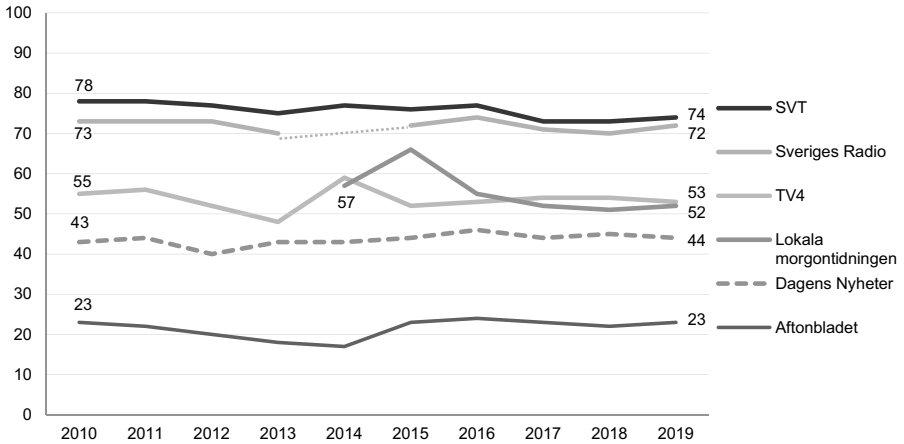
Stabilitet i förtroendet för svenska medier

Forskningen har länge kunnat påvisa ett mönster där radio och tv når högre förtroendenivåer bland allmänheten än dagstidningar (Andersson, 2019; Weibull,

2009). Det gäller både för medier som samhällsinstitutioner och för medier som organisationer. Resultatet känns igen också i den nationella SOM-undersökningens mätning av allmänhetens förtroende för innehållet hos olika medier, en fråga som har ställts årligen sedan 2010. I sin helhet fokuserar frågan på både nyhetsbärande och icke-nyhetsbärande medier. I den här analysen är siktet ställt mot den första gruppen – de nyhetsbärande medierna – och förtroendet för dess innehåll. Bland dessa hittas public service-bolagen Sveriges Television (SVT) och Sveriges Radio, TV4, lokala morgontidningar, Dagens Nyheter och Aftonbladet. Då lokala morgontidningar inkluderades i undersökningen först 2014, är jämförelseperioden i detta fall något kortare än för övriga medier.

Resultaten visar att förtroendet för nyhetsbärande medier i Sverige överlag är stabilt. Det gäller både för nivån på förtroendet och för rangordningen sinsemellan de olika medierna. Störst förtroende har svenska folket för det innehåll som förmedlas av Sveriges Television och Sveriges Radio (figur 1). Trots omfattande förändringar i det svenska medielandskapet och trots att det parallellt med denna strukturomvandling också har debatterats alltmer om de etablerade mediernas saklighet och opartiskhet (Andersson, 2017; Truedson, 2017), så har det starka förtroendet för innehållet i de båda public service-medierna hållit i sig. Sveriges Television har under perioden haft ett marginellt övertag gentemot Sveriges Radio, men skillnaderna har vid samtliga mättillfällen varit mycket små. Drygt 70 procent av den svenska befolkningen uppger sig år 2019 ha mycket eller ganska stort förtroende för innehållet hos dessa medier, vilket är att betrakta som en hög andel i sammanhanget. Tillsammans kan de sägas utgöra ett slags tätgrupp när det gäller förtroendet för svenska medier.

I förtroendebedomningarna kan också urskiljas en mellangrupp bestående av TV4, den lokala morgontidningen och Dagens Nyheter (figur 1). Drygt hälften av allmänheten uppger sig ha stort förtroende för innehållet hos de båda förstnämnda, medan 44 procent har förtroende för Dagens Nyheter. Längre ned i förtroendebedomningarna hittas Aftonbladet, för vilken 23 procent hyser stort förtroende. Av de sex granskade medierna är det bara för Aftonbladet som andelen med mycket eller ganska litet förtroende överstiger andelen med stort förtroende, 32 procent. Förtroendebalansen är i det här fallet negativ, -9, vilket kan jämföras med en förtroendebalans om +41 för TV4 och +66 för Sveriges Television¹.

Figur 1 Förtroende för innehållet hos olika medier, 2010–2019 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier och internettjänster?". Svarsalternativen är: "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende", "Mycket litet förtroende" samt "Ingen uppfattning". 2014 ändrades tillfälligt frågeformuleringen för Sveriges Radio (SR). SR:s resultat från detta år inte är jämförbart och redovisas därför inte. Figuren redogör för andelen som har svarat mycket respektive ganska stort förtroende. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen. Antal svarande var 1 569 år 2010 och 1 664 år 2019.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2019.

Medieförtroende och medieanvändning

Det råder således stabilitet i förtroendet för svenska medier, åtminstone på ytan. Tidigare studier har kunnat visa att det vuxit fram en inte helt obetydlig polarisering och politisering i medieförtroendet, framför allt kopplat till ålder och parti-sympati (Andersson & Weibull, 2018; se även Andersson och Oscarssons kapitel i den här boken). Under ytan kan också skönjas att graden av berördhet spelar roll för förtroendebedomningarna. Det finns inte helt oväntat ett klart samband mellan hur stor förtroende ett visst medium åtnjuter och hur frekvent det används (tabell 1). Som exempel kan nämnas att 89 procent av dem som regelbundet tar del av Sveriges Radios Ekonyheter har stort förtroende för Sverige Radio medan motsvarande andel bland dem som sällan eller aldrig lyssnar på Ekonyheterna är 62 procent. För TV4 är motsvarande siffror 68 respektive 35 procent och för den lokala morgontidningen (läsning på papper) är andelen med stort förtroende nästan dubbelt så stor bland de högre frekventa läsarna jämfört med förtroendenivån bland sällananvändarna (70 respektive 38 procent). För de flesta medier är förtroendefiferensen något mindre mellan regelbundna användare av nyhetssajterna och sällananvändare, främst beroende på att andelen förtroendefulla bland sällananvändare

här är högre än bland sällananvändare av de traditionella plattformarna (radio, tv, papper). Aftonbladet utgör dock ett undantag i sammanhanget, då andelen förtroendefulla bland sällananvändare av aftonbladet.se är betydligt lägre än bland sällananvändare av papperstidningen, 12 respektive 22 procent. De generellt högre förtroendenivåerna för papperstidningen jämfört med nyhetssajten förklaras till stor del av att pappersläsningen har blivit mer exklusiv.

Tabell 1 Förtroende för innehållet hos olika medier efter frekvensen i användningen av nyhetsprogram och plattformar, 2019 (procent, korrelation)

Förtroende för	Tar del av nyheter från/i	Användningsfrekvens		Sällan/ aldrig	Procent- differens	Korrelation
		5–7 dgr/v	1–4 dgr/v			
Sveriges Radio	Ekonyheter	89	83	62	27	.27***
	Lokal nyheter P4	82	80	61	21	.24***
	sr.se	88	81	68	20	.19***
Sveriges Television	Aktuellt/Rapport	81	78	60	21	.24***
	Lokala nyheter	81	80	63	18	.21***
	svt.se	84	78	70	14	.15***
TV4	Nyheterna TV4	68	60	35	33	.30***
Den lokala morgontidningen	Morgontidning papper	70	56	38	32	.27***
	Morgontidning webb	72	61	44	28	.28***
Dagens Nyheter	DN papper	-	94 ¹	40	54	.26***
	dn.se	80	76	35	45	.35***
Aftonbladet	Aftonbladet papper	-	46 ²	22	24	.15***
	aftonbladet.se	40	28	12	28	.40***

Kommentar: Frågan lyder: "Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier och internetjänster?". Svarsalternativen är: "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende", "Mycket litet förtroende" samt "Ingen uppfattning". Tabellen redogör för andelen som svarat mycket stort eller ganska stort förtroende. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen. ¹Antalet som svarat att de läser Dagens Nyheter på papper minst 5 dagar/vecka är få (51 personer) och har därför slagits samman med gruppen som läser 1–4 dagar/vecka. ²Även antal svarande som läser Aftonbladet på papper minst 5 dagar/vecka är få (37 personer) och har slagits samman med gruppen som läser 1–4 dagar per vecka. Minsta antal svar på gruppnivå är 96 (läser Dagens Nyheter på papper 1–7 dagar/vecka). Korrelationen mäts genom Pearsons r. Måttet går från +1 till -1 (+1 = perfekt positivt samband där höga värde på ena variabeln ger höga värden på andra variabeln; -1 = perfekt negativt samband där höga värden på ena variabeln ger låga värden på andra variabeln; 0 innebär att samband saknas). ***p = 0,000.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Analysen ger en viktig förklaring till det stora förtroendet för public servicemedierna. Det särskilt utmärkande draget är att även personer med relativt låg frekvens i användning av public service fortfarande har stort förtroende för Sveriges Radio och Sveriges Television. Exempelvis har de som sällan tar del av Aktuellt och Rapport större förtroende för SVT (60 procent) än de regelbundna användarna av Aftonbladets nyhetssajt (40 procent). Det innebär att även de som sällan tar del av innehållet i public servicemedierna har ett jämförelsevis stort förtroende för dem. Public service kan snarast beskrivas som ett slags samhällsinstitution som är starkt förankrad hos svenska folket oavsett hur ofta deras nyhetsplattformar används. Det kan kontrasteras mot förtroendet för TV4 som är nära kopplat till frekvensen i användningen: de personer som sällan eller aldrig tar del av TV4-nyheterna har också ett lågt förtroende för kanalen.

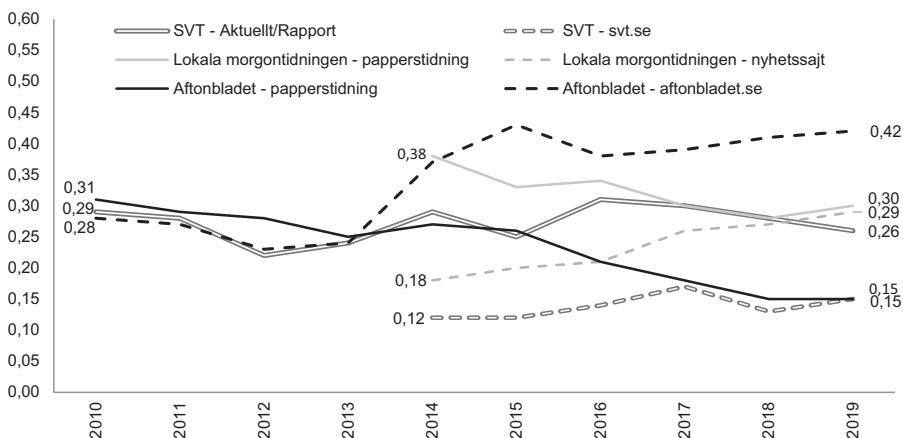
För att se i vilken mån förhållandet mellan förtroende och användning har förändrats över tid, görs här också en jämförelse med utgångspunkt i tre av medierna: Sveriges Television, den lokala morgontidningen samt Aftonbladet. Analysen visar hur stark samvariationen är mellan förtroendet för ett specifikt medium och omfattningen av användningen av dess linjära/tryckta respektive digitala nyhetsprodukt. Korrelationsmättet som används är eta och det varierar mellan 0 och 1, där 0 innebär att det inte finns någon skillnad i förtroende mellan högfrekventa användare och sällananvändare. Ju högre eta-mått desto större är de systematiska och signifikanta skillnaderna mellan olika grupper. Värden kring 0,10–0,20 indikerar inte någon nämnvärd skillnad, medan värden omkring 0,30–0,50 däremot pekar på mer betydande förtroendeskilnader mellan hög och låg användningsgrad.

Resultaten visar att spridningen i förtroende för Sveriges Television bland regelbundna användare respektive sällananvändare av nyhetsprogrammen Aktuellt och Rapport respektive nyhetssajten svt.se inte har genomgått någon större förändring under de senaste åren (figur 2). Som framgått i tabell 1 är förtroendevariationen 2019 större när det gäller användningsfrekvensen kopplad till Aktuellt/Rapport än för användningen av svt.se och detta mönster kan alltså noteras även bakåt i tiden.

För de lokala morgontidningarna respektive Aftonbladet kan däremot noteras förändringar i förtroendespridningen mellan regelbundna användare och sällananvändare. Mest påtaglig är förändringen för Aftonbladet, även om det huvudsakliga mönstret är detsamma också för morgontidningarna (figur 2). Förändringens riktning skiljer sig här beroende på om det är användningen av papperstidningen eller av nyhetssajten som står i fokus. Runt mitten av 2010-talet kan tydligt skönjas hur spridningen i förtroendet för Aftonbladet minskar mellan regelbundna läsare och sällanläsare av papperstidningen, medan spridningen däremot ökar mellan dem som ofta respektive aldrig tar del av aftonbladet.se. I det första fallet förefaller förändringen huvudsakligen bero på att antalet regelbundna läsare av Aftonbladets tryckta produkt har blivit allt färre med åren, samtidigt som andelen förtroendefulla bland medelfrekventa läsare och sällanläsare har ökat. År 2010 hade cirka 50 procent av de regelbundna läsarna (minst 5 dagar/vecka) stort förtroende för Aftonbladet, medan motsvarande andel bland medelfrekventa läsare (1–4 dagar/

vecka) och icke-läsare var 38 respektive 16 procent. Det kan jämföras resultaten från 2019 års undersökning, där andelen med förtroende för Aftonbladet är 46 procent bland hög- och medelfrekventa papperstidningsläsare (1–7 dagar/vecka) och 22 procent bland icke-läsare.

Figur 2 Samvariation mellan förtroende och användningsfrekvens, 2010–2019 (eta-värden)



Kommentar: Frågan lyder: "Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier?". Svarsalternativen är: "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende", "Mycket litet förtroende" samt "Ingen uppfattning". Eta-värdet anger förtroendespridningen mellan låg-, medel- och höganvändare av respektive medium i relation till den totala förtroendespridningen för mediet. Värdet varierar mellan 0 och 1: ju högre värde, desto större spridning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2019.

Den ökade spridningen i förtroendet för Aftonbladet bland användare och sällan-användare av tidningens nyhetssajt har däremot gått i motsatt riktning (figur 2). Även här har det skett en förändring i fördelningen mellan högfrekventa användare och sällan-användare, då antalet som regelbundet besöker aftonbladet.se successivt har ökat sedan 2010 samtidigt som de som sällan eller aldrig besöker nyhetssajten har minskat i antal (jfr Martinsson & Andersson, 2020). Därtill har andelen högfrekventa användare med stort förtroende för Aftonbladet ökat från 33 till 40 procent mellan 2010 och 2019 samtidigt som andelen förtroendefulla bland icke-användare har minskat från 19 till 12 procent. Det innebär att differensen mellan de båda grupperna har vuxit från 14 till 28 procentenheter.

Mönstret är likartat när det gäller förtroendet för den lokala morgontidningen, även om förändringen inte är fullt så omfattande som för Aftonbladet. Här ska dock beaktas att jämförelseperioden är något kortare än för övriga medier.

Sammanfattningsvis kan konstateras att graden av berördhet, mätt genom användningsfrekvens, spelar roll för samtliga medier, då gruppen som regelbundet använder ett specifikt mediums nyhetstjänster generellt hyser större förtroende för mediet jämfört med gruppen som sällan eller aldrig tar del av dess utbud. För public servicemedier har det inte skett någon förändring över tid i förtroendedifferensen mellan regelbundna användare och sällananvändare, medan dagspressen i form av lokala morgontidningar och Aftonbladet däremot kunnat skönja en ökad spridning i förtroendenivån mellan användare och icke-användare av dagspressens nyhetssajter, medan spridningen däremot har minskat mellan dem som tar del av respektive inte tar del av pappersprodukten.

Samhällsvärdet av stor vikt för förtroendet

Den andra frågan i fokus är i vilken utsträckning enskilda mediers ställning i den allmänna opinionen spelar roll för förtroendebedömningen. Det underliggande antagandet är att medier som vid en viss tidpunkt uppfattas som samhällsviktiga når en högre förtroendenivå jämfört med medier som upplevs mindre relevanta. Som mått på mediernas ställning i opinionen används här en fråga om hur stort värde respondenterna anser att olika medier har för samhället. I tabellen nedan redovisas andelen med stort förtroende för ett enskild medium uppdelat på hur stort eller litet samhällsvärde samma medium upplevs ha.

Som förväntat finns ett tydligt samband mellan förtroendenivå och värdering av samhällsrelevans. Bland dem som anser att Sveriges Radio har ett stort värde för samhället, hyser 82 procent stort förtroende för public service-radion, medan andelen förtroendefulla bland dem som menar att Sveriges Radio har ett litet värde för samhället är 12 procent (tabell 2). För både Sveriges Radio och Sveriges Television är förtroendenivån ungefär densamma hos dem som lyfter fram deras samhällsvärde som hos dem som regelbundet tar del av de båda mediernas respektive nyhetsutbud (jfr tabell 1). Skillnaderna mellan andelen förtroendefulla bland sällananvändare och andelen förtroendefulla bland dem som värderar Sveriges Radios respektive SVT:s samhällsvärde som lågt, är däremot desto större. Det förklaras av att det också bland dem som sällan eller aldrig tar del av public servicemedier finns en stor andel som anser att SVT och Sveriges Radio har stort värde för samhället (se appendix, tabell i).

Det övergripande mönstret ser liknande ut också för övriga medier. För TV4 syns exempelvis en differens om 56 procentenheter mellan andelen förtroendefulla bland dem som bedömer att TV4 har ett stort värde för samhället (70 procent) och bland dem som menar att TV4:s samhällsvärde är litet (14 procent). För de flesta av medierna ligger andelen förtroendefulla i den senare gruppen på mellan 10–14 procent. Undantaget är Aftonbladet, där andelen förtroendefulla är försvinnande liten: endast 3 procent av dem som anser att Aftonbladets värde för samhället är litet, hyser stort förtroende för mediet (tabell 2).

Tabell 2 Förtroende för innehållet hos olika medier efter bedömning av mediets värde för samhället, 2019 (procent, korrelation)

Förtroende för	Värde för samhället				Procent-differens	Korrelation
	Stort värde	Varken stort/ litet värde	Litet värde	Ingen uppfattning		
Sveriges Radio	82	35	12	24	70	.50***
Sveriges Television	84	26	10	30	74	.53***
TV4	70	39	14	31	56	.46***
Den lokala morgontidningen	72	34	13	16	59	.54***
Dagens Nyheter	63	22	10	8	53	.53***
Aftonbladet	44	15	3	7	41	.51***

Kommentar: Förtroendefrågan lyder: "Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier och internetjänster?" och svarsalternativen är "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende", "Mycket litet förtroende" samt "Ingen uppfattning". Tabellen redogör för andelen som svarat mycket stort eller ganska stort förtroende. Frågan om samhällsvärde lyder "Vilket värde för det svenska samhället anser du att följande medier och internetjänster har?" och svarsalternativen är "Mycket stort värde", "Ganska stort värde", "Varken stort eller litet värde", "Ganska litet värde", "Mycket litet värde" samt "Ingen uppfattning". Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen. Korrelationen mäts genom Pearsons r. Måttet går från +1 till -1 (+1 = perfekt positivt samband där höga värde på ena variabeln ger höga värden på andra variabeln; -1 = perfekt negativt samband där höga värden på ena variabeln ger låga värden på andra variabeln; 0 innebär att samband saknas). ***p = 0,000.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Den forskning som bedrivits under senare år har bland annat kunna påvisa hur det sedan en tid tillbaka finns en allt tydligare politisk dimension i förtroende för medier, där personer som placerar sig till vänster på den politiska skalan uppvisar större förtroende jämfört med dem som placerar sig klart till höger (Andersson, 2019). Avståndet mellan förtroendefulla och mindre förtroendefulla grupper är särskilt påtagligt bland olika partiers sympatisörer, där sympatisörer till Vänsterpartiet har avsevärt större förtroende för radio, tv och dagspress jämfört med sympatisörer till Sverigedemokraterna. Differensen mellan grupperna har också ökat över tid.

Som framgått i detta kapitel skiljer sig förtroendebedömningarna efter användningsfrekvens och bedömning av mediernas samhällsvärde. I den avslutande analysen kommer det att kontrolleras om detta samband kvarstår om hänsyn tas även till den politiska dimensionen, här mätt som partisympati. För att avgöra vilken eller vilka av dessa faktorer som framför allt har betydelse för medieförtroendet används en regressionsanalys med utgångspunkt i användning av mediernas olika plattformar – print/linjärt respektive nyhetssajt, bedömning av samhällsvärde samt vilket parti respondenterna uppger sig sympatisera med (tabell 3). Samma

modell testas för vart och ett av de sex medierna. För Sveriges Radio ingår användning av Ekonyheterna respektive sr.se i analysen, och för Sveriges Television ingår användningen av Aktuellt/Rapport respektive svt.se. Upplägget för TV4 utgör ett undantag i sammanhanget, då frågan om hur ofta respondenterna tar del av nyheter på tv4.se inte ingår i samma enkätformulär som förtroendefrågorna. Här baseras analysen således enbart på användningen av TV4:s Nyheterna.

För samtliga medier gäller att det upplevda samhällsvärdet är mest central för att förklara skillnader i förtroendenivån (tabell 3). Användningen är också av betydelse men inte i samma omfattning, och mönstret skiljer sig också något mellan de olika medierna. För public service-medierna Sveriges Radio och Sveriges Television är det användningen av nyhetstjänsterna Aktuellt/Rapport respektive Ekonyheterna som har viss effekt på förtroendebedömningen, medan hög eller låg användningsfrekvens av nyhetssajterna däremot inte bidrar. Förhållandet är det omvända för Dagens Nyheter och Aftonbladet, där frekvensen i hur ofta en vänder sig till dn.se respektive aftonbladet.se har en viktig roll för att förklara förtroendet. Även läsningen av papperstidningen har betydelse, dock inte i samma utsträckning som den digitala användningen. För den lokala morgontidningen har användningen av papperstidningen respektive nyhetssajten däremot ungefär lika stor betydelse för förtroendet.

Tabell 3 Förklaringsmodell över faktorer som påverkar förtroendet för medier, 2019 (linjär regression, betakoefficienter)

	Sveriges Radio	Sveriges Television	TV4	Lokal morgon- tidning	Dagens Nyheter	Aftonbladet
Användningsfrekvens print/linjär	0,13***	0,12***	0,18***	0,17***	0,11***	0,10***
Användningsfrekvens nyhetssajt	0,09***	0,04*	-	0,18**	0,21***	0,30***
Bedömning av samhällsvärde	0,44***	0,47***	0,40***	0,46***	0,48***	0,41***
Partisynpati	-0,12***	-0,16***	-0,08***	-0,07**	-0,03	-0,08***
<i>Förklaringsvärde (adjusted r²)</i>	28	31	24	36	36	35

Kommentar: Användningsfrekvens går från lägst till högst: mer sällan/aldrig, 1–2 dagar/vecka, 3–4 dagar/vecka, 5–6 dagar/vecka, dagligen. Bedömning av samhällsvärde går från mycket litet värde till mycket stort värde. Partisynpati går från vänster till höger, med i tur och ordning V, S, MP, C, L, KD, M och SD. Frågan om hur ofta respondenten tar del av nyheter på tv4.se ingår i ett annat av undersökningens formulär och kan därför inte inkluderas i analysen. *p<0,05; **p<0,01; ***p<0,000.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Den politiska dimensionen spelar här liten roll för att förklara förtroendet för TV4, lokala morgontidningar samt Aftonbladet (tabell 3). I synnerhet för Dagens Nyheter tas effekten av partisympati ut av användnings- och värderingsfaktorerna. Ju högre användning och ju mer positiv bedömning av samhällsvärdet, desto större är andelen förtroendefulla. Mönstret kan ses bland alla partisympatisörer, men är särskilt påtagligt bland SD-sympatisörer vilket innebär att skillnaderna mellan olika grupper av partisympatisörer i det här fallet minskar.

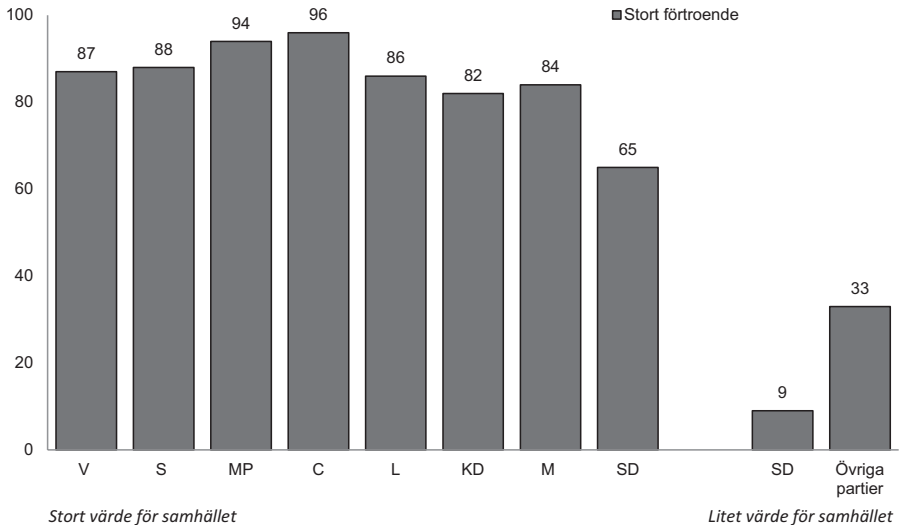
För public servicemedierna kvarstår däremot sambandet mellan partisympati även när hänsyn tas till hur stort värde Sveriges Radio och Sveriges Television bedöms ha för samhället. Här bör sägas att det för public servicemedierna också finns ett visst samband mellan partisympati och bedömning deras värde för samhället, där framför allt sympatisörer till Sverigedemokraterna är något mindre benägna att instämma i att värdet är stort (Pearsons $r = 0,10^{***}$ för Sveriges Radio och $0,12^{***}$ för Sveriges Television). Mellan 84 och 92 procent av sympatisörer till V, S, MP, C, L och M anser exempelvis att Sveriges Television har stort värde för samhället, en andel som bland SD-sympatisörer är 67 procent. Siffrorna är i stort identiska för Sveriges Radio.

I figur 3 visas hur utfallet av andel med stort förtroende för Sveriges Television faller ut bland de av partiernas sympatisörer som anser att SVT har stort värde för samhället. Andelen förtroendefulla är hög bland samtliga sympatisörer, från Vesterpartiet på den politiska vänsterkanten till Moderaterna på den politiska högerkanten. Bland Sverigedemokraternas sympatisörer har majoriteten stort förtroende, 65 procent, men differensen till övriga partisympatisörer är stor, och varierar med cirka 20–30 procentenheter. Intressant i sammanhanget vore förstås att se hur stor andelen förtroendefulla är bland dem som *inte* anser att Sveriges Television har stort värde för samhället. Men en sådan analys förhindras emellertid av att antalet svarspersoner i den gruppen är mycket lågt för de flesta partier, SD-sympatisörerna undantagna. Genom att slå samman övriga partiers sympatisörer i en gemensam grupp och behålla SD-sympatisörerna som en egen grupp, är det dock möjligt att få en grov bild av hur stort förtroendet för Sveriges Television är bland dem som anser att SVT:s samhällsvärde är litet, alternativt varken litet eller stort. Jämförelsen visar att det bland övriga partisympatisörer är 33 procent som hyser stort förtroende för SVT, medan andelen förtroendefulla i motsvarande grupp av SD-sympatisörer är 9 procent.

Medieförtroendet hos Sverigedemokraternas sympatisörer illustrerar ett slags konfliktlinje mellan medierna och politiken. Men när förklaringar ska sökas till skillnader i förtroende för olika medier, och sannolikt även för förtroendets utveckling över tid, behöver också hänsyn tas till de strukturella förändringar som präglar mediemarknaden generellt och de nyhetsbärande mediernas plats i samhället specifikt. De traditionella medierna är inte längre de lägereldar som allas samlas omkring och förändrade medievanor i kombination med ökade sociala och

politiska skillnader bidrar till att människors orienterar sig åt olika håll. Sett i detta ljus är det möjligen överraskande att det faktiskt inte skett större förändringar i förtroendet för svenska medier under 2010-talet (jfr Andersson & Weibull, 2018).

Figur 3 Andel med stort förtroende för Sveriges Television efter bedömning av samhällsvärde och partisympati, 2019 (procent)



Kommentar: Förtroendefrågan lyder: "Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier och internettjänster?" och svarsalternativen är "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende", "Mycket litet förtroende" samt "Ingen uppfattning". Tabellen redogör för andelen som svarat mycket stort eller ganska stort förtroende. Frågan om samhällsvärde lyder "Vilket värde för det svenska samhället anser du att följande medier och internettjänster har?" och svarsalternativen är "Mycket stort värde", "Ganska stort värde", "Varken stort eller litet värde", "Ganska litet värde", "Mycket litet värde" samt "Ingen uppfattning". Figuren redogör för andelen med stort förtroende bland dem som bedömer SVT:s samhällsvärde som stort (till vänster i figuren) respektive samhällsvärdet som litet/varken litet eller stort (till höger i figuren). Minsta antal svar på gruppnivå är 79 (SD-sympatisörer som bedömer SVT:s samhällsvärde som litet eller varken stort/litet).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Stabilitet i svenska folkets förtroende för medier

Varje fungerande samhällsbyggnad bygger på förtroende. Det handlar inte bara om förtroendet för politiska, ekonomiska och sociala institutioner utan i lika hög grad om värderingen av medierna. Om förtroendet för medierna är lågt finns en risk för att det också skapar demokratiska problem. Det är ett av de argument som förts fram inom forskningen till varför det är viktigt att upprätthålla en, någorlunda, hög förtroendenivå.

Det här kapitlet har i likhet med tidigare studier visat att svenska folket genomgående har stort förtroende för medier och att det generella medieförtroendet över tid utmärks av en påtaglig stabilitet. Störst förtroende i 2019 års nationella SOM-undersökning har public servicemedierna Sveriges Television och Sveriges Radio. Även de personer som sällan tar del av public service uttrycker ett stort förtroende för de båda medierna. Förhållandet kan tolkas som ett slags institutionellt förtroende där människor litar på att Sveriges Television och Sveriges Radio står för oberoende och kvalitet även om de själva av ett eller annat skäl inte följer dessa medier regelbundet. Public service kan närmast sägas befinna sig i ett slags egen division i förtroendebedomningarna.

Vidare har resultaten visat att graden av berördhet, mätt som användningsfrekvens, spelar roll för hur stort eller litet förtroende människor har för ett visst medium. För samtliga av de studerade medierna ökar andelen förtroendefulla med ökad användningsfrekvens. Public servicemediernas position i samhället återspeglas dock även här, då förtroendenivåerna även bland sällan- och icke-användare ligger på en hög nivå.

Viktigast för hur stort eller litet förtroende människor hyser för svenska medier är dock huruvida dessa upplevs som värdefulla för samhället eller inte. Medier som bedöms som mer samhällsrelevanta uppnår generellt högre förtroendenivåer än medier som bedöms något mindre samhällsrelevanta. Det mest påtagliga mönstret är dock den stora differensen inom mediet mellan dem som värderar dess betydelse i samhället som stort och dem som ser samhällsvärdet som litet. Denna faktor tycks också kunna stärka den partipolitiska spridningen i allmänhetens förtroende för medier, åtminstone för public servicemedierna.

APPENDIX

Tabell i Samband mellan användning av nyhetsmedier och bedömning av enskilda mediers värde för samhället, 2019 (procent, korrelation)

Mediets värde för samhället	Tar del av nyheter från/i	Användningsfrekvens		Sällan/ aldrig	Procent- differens	Korrelation
		5–7 dgr/v	1–4 dgr/v			
Sveriges Radio	Ekonyheter	94	86	74	20	.23***
	Lokal nyheter P4	89	86	73	16	.18***
	sr.se	93	89	78	15	.14***
Sveriges Television	Aktuellt/Rapport	91	84	73	18	.20***
	Lokala nyheter	90	86	76	14	.16***
	svt.se	93	87	81	12	.13***
TV4	Nyheter TV4	73	63	40	33	.26***
Den lokala morgontidningen	Morgontidning papper	78	68	49	29	.23***
	Morgontidning webb	76	70	53	23	.22***
Dagens Nyheter	DN papper	-	95 ¹	60	35	.25***
	dn.se	85	79	55	30	.22***
Aftonbladet	Aftonbladet papper	-	55 ²	39	16	.08**
	aftonbladet.se	57	48	29	28	.31***

Kommentar: Frågan lyder: "Vilket värde för det svenska samhället anser du att följande medier och internetjänster har?". Svarsalternativen är "Mycket stort värde", "Ganska stort värde", "Varken stort eller litet värde", "Ganska litet värde", "Mycket litet värde" samt "Ingen uppfattning". Tabellen redogör för andelen som svarat mycket stort eller ganska stort värde. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen. ¹Antalet som svarat att de läser Dagens Nyheter på papper minst 5 dagar/vecka är få (51 personer) och har därför slagits samman med gruppen som läser 1–4 dagar/vecka. ²Även antal svarande som läser Aftonbladet på papper minst 5 dagar/vecka är få (37 personer) och har slagits samman med gruppen som läser 1–4 dagar per vecka. Minsta antal svar på gruppnivå är 96 (läser Dagens Nyheter på papper 1–7 dagar/vecka). Korrelationen mäts genom Pearsons r. Måttet går från +1 till -1 (+1 = perfekt positivt samband där höga värde på ena variabeln ger högra värden på andra variabeln; -1 = perfekt negativt samband där höga värden på ena variabeln ger låga värden på andra variabeln; 0 innebär att samband saknas). **p = 0,01; ***p = 0,000

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Not

- ¹ Förtroendebalansen räknas som andel stort förtroende minus andel litet förtroende, vilket för Sveriges Television innebär $74-8 = +66$. Även medier som Expressen, TV3 och Kanal5 har i likhet med Aftonbladet en negativ förtroendebalans.

Referenser

- Andersson, Ulrika (2017). Lågt förtroende för rapporteringen om invandring. I Lars Truedson (red) *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Andersson, Ulrika (2019). Högt förtroende för nyhetsmedier – men under ytan råder stormvarning. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika (2018). *Svenska nyhetsvanor*. Stockholm: Myndigheten för press, radio och tv. Hämtad 2020-05-08 från <https://www.mprt.se/Documents/Publikationer/Medieutveckling/MU-Svenska%20nyhetsvanor%202018.pdf?epslanguage=sv>
- Andersson, Ulrika & Lennart Weibull (2017). Har svenskarna förtroende för medierna? I Lars Truedson (red) *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Andersson, Ulrika & Lennart Weibull (2018). Polariserat medieförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Elliot, Maria (1997). *Förtroende för massmedier*. Göteborg: Institutionen för journalistisk och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Fletcher, Richard & Sora Park (2017). The impact of trust in the news media on online news consumption and participation. *Digital Journalism* 5(10): 1281–1299.
- Kalogeropoulos, Antonis, Suiter, Jane, Udris, Linards & Mark Eisenegger (2019). News media trust and news consumption: Factors related to trust in news in 35 countries. *International Journal of Communication* 13: 3672–3693.
- Kassin, Saul, Fein, Steven & Markus Hazel Rose (2011). *Social Psychology*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Korsgaard, Audrey M., Brower, Holly H. & Scott W. Lester (2015). It isn't always mutual: A critical review of dyadic trust. *Journal of management* 41(1): 47–70.
- Martinsson, Johan & Ulrika Andersson (2020). *Svenska trender 1986–2019*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Möllering, Guido (2006). *Trust: Reason, Routine, Reflexivity*. Bingley, UK: Emerald Group Publishing Limited.

- Newman, Nic, Levy, David A. L. & Rasmus Kleis Nielsen (2015). *Reuters Institute Digital News Report 2015: Tracking the Future of News*. Reuters Institute for the Study of Journalism. Oxford: University of Oxford.
- Newton, Kenneth, Stolle, Dietlind & Sonja Zmerli (2018). Social and political trust. I Eric M. Uslander (red) *The Oxford Handbook of Social and Political Trust*. New York: Oxford University Press.
- Riedl, René & Andrija Javor (2012). The biology of trust: Integrating evidence from genetics, endocrinology, and functional brain imaging. *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics* 5(2): 63–91.
- Schranz, Mario, Schneider, Jörg & Mark Eisenegger (2018). Media trust and media use. I Kim Otto & Andreas Köhler (red) *Trust in media and journalism. Empirical perspectives on ethics, norms, impacts and populism in Europe*. Springer.
- Stroud, Natalie Jomini, Van Duyn, Emily & Cynthia Peacock (2016). *News Commenters and News Comment Readers*. New York, NY: Engaging News Project. Hämtad från <http://engagingnewsproject.org/research/survey-of-commenters-and-comment-readers/>
- Strömbäck, Jesper, Tsfat, Yariv, Boomgaarden, Hajo, Damstra, Alyt, Lindgren, Elina, Vliegthart Rens & Torun Lindholm (2020). News media trust and its impact on media use: toward a framework for future research. *Annals of the International Communication Association*. <https://doi.org/10.1080/23808985.2020.1755338>
- Truedson, Lars (red, 2017). *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Trägårdh, Lars (red, 2009). *Tillit i det moderna Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.
- Tsfati, Yariv & Joseph N. Cappella (2003). Do people watch what they do not trust? Exploring the association between news media skepticism and exposure. *Communication Research* 30: 504–529.
- Tsfati, Yariv (2010). Online news exposure and trust in the mainstream media: Exploring possible associations. *American Behavioral Scientist* 54(1): 22–42.
- Tsfati, Yariv & Joseph N. Cappella (2005). Why do people watch news they do not trust? The need for cognition as a moderator in the association between news media skepticism and exposure. *Media psychology* 7: 251–271.
- Uslaner, Eric (2002). *The moral foundations of trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wadbring, Ingela & Lennart Weibull (2005). Medieförtroende – en framgångsfaktor? I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Lyckan kommer, lyckan går*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2009). Medieförtroendets villkor. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

POLARISERAT FORSKNINGSFÖRTROENDE – UTBILDNINGSNIVÅ OCH PARTISYMPATIER VATTENDELARE¹

ANNA MARIA JÖNSSON

Sammanfattning

Detta kapitel fokuserar på medborgarnas förtroende för forskning och forskare samt om, och i så fall hur, detta påverkas av nya konfliktlinjer och ideologiska grupperingar i samhället. Resultaten visar å ena sidan att förtroendet för forskning och forskare är fortsatt relativt högt och stabilt men vi ser samtidigt tydliga tendenser till ökad polarisering där skillnaden mellan grupper med högst respektive lägst förtroende ökar. Den faktor som har störst enskild påverkan på graden av förtroende är utbildningsnivå. Högutbildade uppvisar det största förtroendet för såväl lärosäten som forskare. För att svara på frågan om forskningsförtroendet är polariserat studerades också fråge- och gruppolarisering och dessa analyser identifierade tydliga mönster som indikerar en förskjutning i riktning mot en polarisering och politisering där framför allt Sverigedemokraternas sympatisörer skiljer sig från övriga. Humaniora är fortsatt det forskningsområde med lägst grad av förtroende och en dryg tredjedel av de svenska medborgarna uppger att de saknar uppfattning om vilket förtroende de har för humanistisk forskning.

”Ju färre fakta, desto starkare åsikt” /Arnold H. Glasgow

Sedan 2010-talets slut har ett antal nya konfliktlinjer framträtt i det svenska samhället och vi ser tecken på nya ideologiska grupperingar och en ökad polarisering och politisering i olika samhällsfrågor. Vetenskapen utmanas och vad som är fakta ifrågasätts från olika håll, vilket i sig har gett upphov till rörelser som *March for Science* – ett amerikanskt initiativ där forskare och allmänhet gemensamt ville stå upp för vikten av vetenskap och användningen av forskningsbaserad kunskap i samhället. Frågan är hur attityderna till forskning och vetenskap har påverkats av dessa strömningar och vilka utmaningar det innebär för forskares kommunikation. Syftet med detta kapitel är att undersöka svenska folkets förtroende för forskning, vilken forskning man tycker är viktig och i vilken utsträckning detta kan sägas vara polariserat. Studien omfattar också en analys av vilka faktorer som korrelerar med en sådan polarisering samt om och hur detta förändrats över tid.

Tidigare studier har gett indikationer på att det finns viss polarisering utifrån partisympati i förtroendet för olika forskningsområden och då särskilt gällande

synen på humaniora. Ett tydligt mönster från tidigare studier är också att medborgarna i stor utsträckning säger sig sakna uppfattning om sitt förtroende för humanistisk forskning och även här pekar tidigare forskning mot en polarisering (Jönsson, 2019). Detta kommer få särskild uppmärksamhet i detta kapitel genom en analys av om och hur de som säger sig sakna uppfattning om förtroendet för humanioraforskning skiljer sig från övriga grupper i samhället.

Varför är det då viktigt att veta vilken grad av förtroende medborgarna har för forskning och forskare? Frågan har flera svar. Ur ett samhällsligt perspektiv kan man peka på att politiska beslut idag i allt större utsträckning vilar på resultat från forskning och att forskare är centrala aktörer i det offentliga samtalet. Politiska beslut grundat på vetenskaplig kunskap är helt avgörande för samhällets möjligheter att hantera utmaningar som klimatförändringar och pandemier. Med fokus på forskningen kan konstateras att dess legitimitet och finansiering i sin tur förutsätter ett medborgerligt förtroende.

Förtroende har definierats och studerats på en rad olika sätt men det perspektiv som är utgångspunkt för denna studie utgår från ett statsvetenskapligt perspektiv på relationen mellan subjekt (individ) och olika politiska objekt (jfr Gamson, 1968). Förtroende kan också ses som ett slags mandat som medborgarna ger olika samhällsaktörer. Tidigare forskning kring förtroende för forskning och forskare har bland annat utgått från att förtroendet som objekt kan analyseras på tre nivåer som utgår från tankar om samhällsinstitutioners roll. De tre nivåerna är idé, institution och aktör. Kort sammanfattat handlar idénivån om varför institutionen finns till; institutionsnivån fokuserar på institutionens verksamhet som organisation, medan aktörsnivån handlar om den personal som står för institutionens dagliga verksamhet (Jönsson, 2019; Norén Bretzer, 2017; Norris, 2011; Peters, 2002; Weibull, 2015). I detta kapitel studeras alla tre nivåerna.

Forskningsförtroendets variationer och polarisering

Förtroendet för forskning liksom förtroendet för andra samhällsinstitutioner och aktörer skiljer sig åt mellan olika samhällsgrupper. Den grad av förtroende medborgaren ger uttryck för påverkas av faktorer som socioekonomisk bakgrund och den egna identiteten och de värderingar man har, men också av den information man får om institutionerna och aktörerna. Här har rapporteringen i nyhetsmedierna en central betydelse (Vetenskap & Allmänhet, 2011; Holmberg & Weibull, 2013; Nisbet & Goidel, 2007). Vid sidan av denna variation i förtroende hos befolkningen påverkas forskningens förtroendekapital också av händelser och strömningar i samhällskontexten. Dessutom visar tidigare forskning att även mellanmännisklig tillit har betydelse för graden av förtroende för samhällets institutioner (Rothstein, 2005).

På senare tid har det lagts stort fokus inom vetenskapssamhället på hur kommunikation mellan forskare, medborgare och olika samhällsaktörer kan förbättras. Iyengar och Massey (2018) menar att det idag inte bara är kvaliteten i forsknings-

kommunikationen som sådan som är problemet och leder till bristande forskningsförtroende utan att utmaningen i allt större utsträckning kommer från den alltmer utbredda desinformation, spridning av fake-news och ifrågasättandet av kunskapsinstitutioner och faktabegreppet. En utveckling som på olika sätt kan ses i samband med de sociala mediernas och algoritmernas ökade betydelse men också med frammarschen för populistiska politiska rörelser, en tydlig underliggande ideologisk bias och politisk polarisering. Ekokammare skapas och dialogen och utbytet mellan olika grupperingar minskar (Waisbord, 2018).

I såväl Sverige som andra länder märks en tydlig polarisering kring några av de samhällsfrågor som dominerar i offentligheten och då kanske framför allt frågorna om klimatförändringar som ju också har en koppling till en vetenskaplig diskurs, och migration och immigration. Den senare frågan ligger tillsammans med populistiska rörelser frammarsch också bakom framväxten av alternativa medier (långt ut på högerkanten) i Norden (Holt m.fl., 2019). Polariseringen i politiken så väl som den polariserade medieanvändningen utgör idag utmaningar för forskningskommunikationen (Iyengar & Massey, 2018).

I ett läge med stark polarisering söker man bekräftelse för sin övertygelse och därför kan vissa grupper i vissa sammanhang ha en större tendens att ta till sig och tro på 'alternativa fakta' (Curato m.fl., 2018). När vetenskapliga fakta går emot de ideologiska värden och politiska föreställningar individen har reagerar man med att ifrågasätta eller förvränga informationen och på så sätt hindras forskningskommunikation idag (Iyengar & Massey, 2018). När vetenskapliga fakta går emot en grupps ideologiska ståndpunkt och politiska agenda kan forskarna numer räkna med att mötas av en riktad kampanj med desinformation, fake-news och alternativa fakta och detta alldeles oavsett hur tydligt forskarna formulerat sitt budskap och hur välpaketat det är (Iyengar & Massey, 2018).

Begreppet polarisering har kommit att bli ett vanligt ord för att beskriva det rådande samhällsklimatet. Polarisering beskrivs allmänt som två läger och i Sverige har det traditionellt handlat om höger-vänster-skalan. Polarisering uttrycker alltså ett tillstånd när två grupper placerar sig i varsin ende av en skala men begreppet innehåller också ett mått av rörelse. När det gäller förtroende för forskning och forskare skulle det innebära att skillnaden mellan grupperna också ökar över tid, till exempel genom att förtroendet ökar i vissa grupper och sjunker i andra. Idag ser vi en partipolitisk polarisering kring vissa samhällsfrågor. Det finns därför skäl att anta att polariseringen gällande förtroendet för forskning skulle vara tydligare i relation till specifika områden och sakfrågor (idé) än vad gäller förtroendet för institutioner och aktörer. På så vis finns också en relation mellan politisering och polarisering.

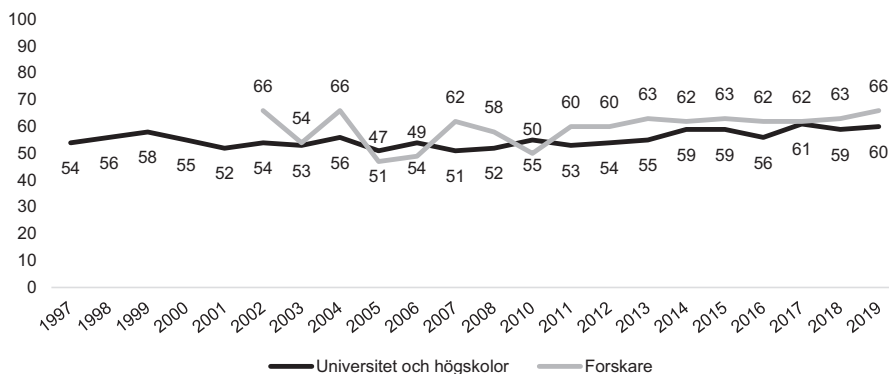
Forskningsförtroendets trender 1997–2019

Inledningsvis ges här en översikt över svenska medborgares förtroende för universitet och högskolor (institution), forskare (aktör), forskningsområden och vilja att

satsa på forskning kopplat till några specifika samhällsutmaningar (idé). Andelen svenskar som anger att de har mycket eller ganska stort förtroende för universitet och högskolor har legat stabilt de senaste åren och i 2019 års nationella SOM-undersökning är det 60 procent som säger sig ha stort förtroende för lärosätena (figur 1).² Jämfört med förtroendet för andra institutioner får detta anses vara relativt högt i relation till exempelvis förtroendet för bankerna (33 procent), regeringen (35 procent), sjukvården (65 procent) och polisen (70 procent) (se Martinsson & Andersson, 2020).

Även förtroendet för forskare, dvs. aktörsnivån, ligger stabilt sett över tid. År 2019 uppgår 66 procent av de svarande att de har mycket eller ganska stort förtroende för hur forskare bedriver sitt arbete (figur 1) vilket får sägas vara en medelhög nivå jämfört med förtroendet för andra grupper som rikspolitiker (28 procent), journalister (37 procent), poliser (72 procent), lärare (73 procent) och sjukvårdspersonal (86 procent). I ett internationellt perspektiv är forskningsförtroendet högt i Sverige. I USA var det till exempel 21 procent som uppgav sig ha stort förtroende för forskare år 2016 (Iyengar & Massey, 2018; Krause m.fl., 2019).

Figur 1 Andel med stort förtroende för universitet och högskolor respektive forskare, 1997–2019 (andel mycket/ganska stort förtroende)



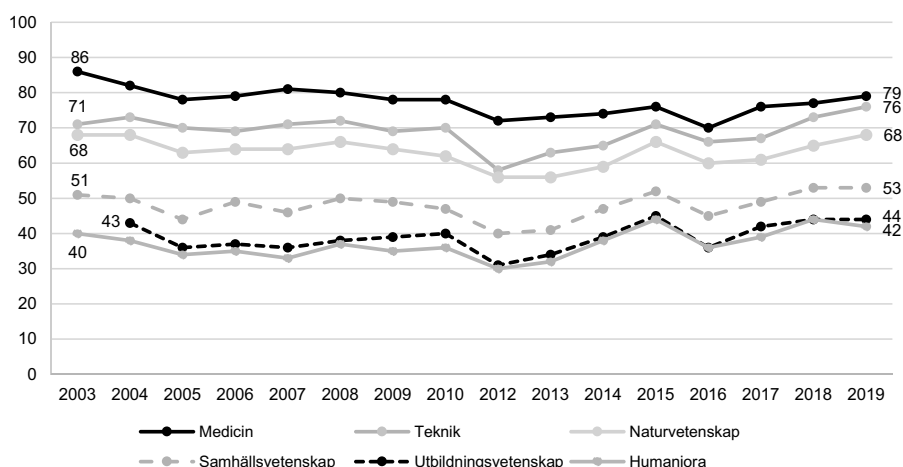
Kommentar: Frågorna lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?" följt av "Universitet" och "högskolor" samt "Hur stort förtroende har du för hur forskare bedriver sitt arbete?". Den senare frågan ställdes första gången 2002. Andelarna är beräknade utifrån de som besvarat respektive delfråga. Totalt antal svarande år 2019 var 1 613 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002–2019.

Förtroendet för forskning påverkas av en rad faktorer och tidigare studier visar även att allmänhetens attityder till forskning i stor grad påverkas av vilken sorts forskning det rör sig om (figur 2). Analyserna visar att svenska medborgare har störst förtroende för den forskning som bedrivs inom det medicinska området medan

forskning inom humaniora och utbildningsvetenskap åtnjuter lägst förtroende. Detta mönster syns under hela perioden 2002–2019 men i 2018 års undersökning minskade skillnaderna mellan områdena med högst respektive lägst grad av förtroende (Jönsson, 2019). I 2019 års undersökning växer dock avståndet igen mellan de områdena med högst (medicin och teknik), respektive lägst (humaniora och utbildningsvetenskap) grad av förtroende. Detta främst på grund av att andelen som uppger sig ha stort förtroende för forskning inom medicin och teknik ökar mellan 2018 och 2019 medan förtroendet för till exempel humaniora ligger kvar på i stort sett samma nivå.

Figur 2 Andel av de svarande som angett att de har mycket eller ganska stort förtroende för respektive forskningsområde, 2003–2019 (procent)



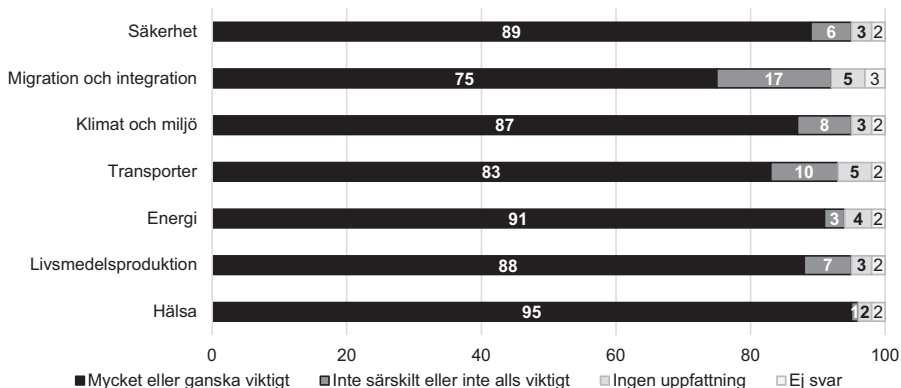
Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, vilket förtroende har du för den forskning som bedrivs i Sverige inom följande områden?" Totalt antal svarande år 2019 var 1 613. 2011 redovisas inte resultatet för denna fråga då kontexteffekter tros ha påverkat resultatens tillförlitlighet (se Holmberg & Weibull, 2013).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2003–2019.

För att få en uppfattning om medborgarnas syn på forskningens betydelse för samhället och vilka forskningsfrågor som är mest prioriterade ställer vi sedan 2018 frågan hur viktigt man anser det är att Sverige satsar medel på forskning kopplat till sju olika samhällsutmaningar: hälsa, livsmedelsproduktion, energi, transporter, klimat och miljö, migration och integration, samt säkerhet (några av de för samhället viktigaste frågorna enligt EU som uttrycks i 'The Europe 2020 strategy' och 'Horizon 2020').³

Resultaten visar att forskningssatsningar inom samtliga dessa områden har ett starkt stöd hos svenska folket och att allra störst stöd finns det för forskning inom området hälsa medan området migration och integration anses minst viktigt att satsa forskningsmedel på. Det har inte skett några markanta förändringar mellan 2018 och 2019 i viljan att satsa pengar på forskning inom de olika områdena (figur 3).

Figur 3 Allmänhetens bedömning av vikten av olika forskningssatsningar, 2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Hur viktigt anser du det är att det i Sverige satsas på forskning på att lösa utmaningar inom följande områden?". Totalt antal svarande per fråga år 2019 varierade mellan 1 567 och 1 583.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Om vi ser till hur olika grupper i befolkningen ställer sig till att satsa statliga medel på olika samhällsrelaterade utmaningar så är högutbildade och äldre personer mest benägna att vilja satsa pengar på dessa utmaningar (när det gäller området migration och integration är dock de yngre lika villiga att satsa som de äldre). Sverigedemokraternas sympatisörer skiljer ut sig genom att i mindre utsträckning än övriga vilja satsa på områdena migration och integration samt klimat och miljö – områden som även i andra sammanhang pekats ut som politiserade (se t.ex. Bergström m.fl., 2015). Det är till exempel 76 procent av de som sympatiserar med Sverigedemokraterna som tycker det är viktigt att satsa på forskning kring klimat och miljö, vilket kan jämföras med 93 respektive 89 procent bland socialdemokratiska och moderata sympatisörer. Resultaten följer samma mönster som föregående år (Jönsson, 2019).

Polariserat forskningsförtroende

En huvudfråga i detta kapitel är alltså om förtroendet för forskning i Sverige idag kan sägas vara polariserat och om detta i så fall är en process där polariseringen blir

större (eller mindre) över tid. Tidigare studier har visat att närhetsprincipen (dvs. de som är geografiskt och kulturellt nära och/eller har egen erfarenhet av forskning och universitet och högskolor) är viktig och att högutbildade, yngre och medelålders och de som bor i storstäderna har högst förtroende forskning och forskare. Även partisympati bidrar till att förklara de variationer i förtroende som vi ser bland svenska medborgare och det är framför allt Sverigedemokraternas sympatisörer som skiljer ut sig (Jönsson, 2019; Norén Bretzer, 2017; VA-rapport, 2018:3). I linje med antagandet att forskningsförtroendet politiserats finns det skäl att tro att denna faktor blir alltmer betydelsefull och att forskningsförtroendet polariseras. Iyengar och Masseys (2018) visar till exempel att förtroendet för forskning i USA tydligt hänger ihop med ideologisk hemvist och att polariseringen i frågan har ökat över tid. Graden av förtroende varierar alltså mellan olika grupper i befolkningen men också beroende på vilken typ av forskning och samhällsfråga det gäller (Achterberg m.fl., 2015; Bergström & Oscarsson, 2015; Holmberg & Weibull, 2013; Iyengar & Massey, 2018; Norén Bretzer, 2017; Rothstein, 2005; Rutjens, 2018).

Analyserna av resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2019 visar att utbildningsnivå och partisympati är de faktorer som bäst förklarar forskningsförtroendet och hur man värderar forskningens betydelse för att lösa olika samhällsutmaningar. Högutbildade personer har genomgående större förtroende för forskning och dess aktörer, och en större vilja att satsa pengar på forskning än övriga. De som sympatiserar med Sverigedemokraterna utmärker sig genom att ha ett lägre förtroende och mindre vilja att satsa medel på forskning.

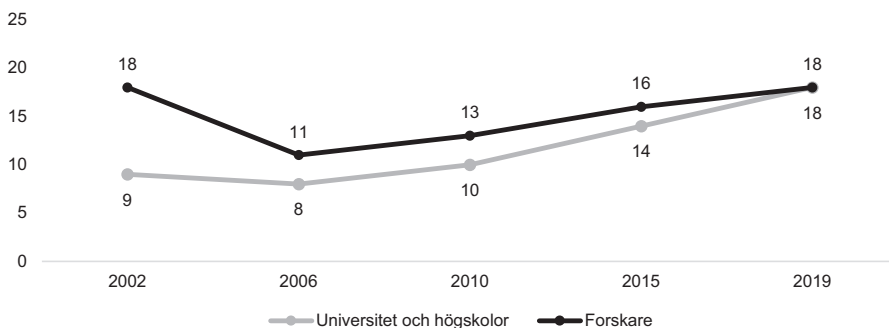
När det gäller förtroendet för universitet och högskolor samt forskare så finns tre olika block: Ett block med det högsta förtroendet som i första hand utgörs av de som sympatiserar med Miljöpartiet, Liberalerna, Centerpartiet och Vänsterpartiet; ett mittenblock som består av Socialdemokraternas, Moderaternas och Kristdemokraternas sympatisörer och slutligen ett block med Sverigedemokraternas sympatisörer (oavsett utbildningsnivå) som har det klart lägsta förtroendet. De som sympatiserar med Sverigedemokraterna har lägst förtroende för samtliga forskningsområden och särskilt för humaniora. Förtroendet för forskningsområdet medicin är det som varierar minst mellan olika grupper. Män har högre förtroende för forskning inom teknik än vad kvinnor har medan kvinnor har något högre förtroende för forskning inom humaniora än vad männen har.

Analysen av huruvida det skett en polarisering i medborgarnas förtroende för forskning och forskare görs här vidare genom att två mått på polarisering identifierats. Det är å ena sidan *frågepolarisering* där åsiktsintensiteten studeras, dvs. om andelen som väljer ytteralternativen i svarsskalan har ökat (Demker, 2015). Detta kommer analyseras genom fem nedslag under perioden 2002–2019. Å andra sidan studeras *gruppolarisering* där istället fokus ligger på gapet mellan de grupper som har högst respektive lägst förtroende. Gruppolariseringen studeras också genom att analysera förändringar över tid och i det här fallet genom tre nedslag; 2002, 2010 och 2019. För att svara på frågan om det skett en ökad politisering och polarisering

behöver vi dock också analysera om partisympati och ideologisk hemvist tycks förklara mer av förtroendevariationen nu än förr och om skillnaderna mellan de olika grupperingarna blir större. Slutligen görs därför en separat analys av politisk polarisering där Sverigedemokraternas sympatisörer jämförs med övriga över tid (2010, 2015, 2019). Detta eftersom tidigare studier visat att det är just denna grupp som skiljer ut sig mest (Jönsson, 2019).

När det gäller förtroendet för forskningens institutioner och aktörer under perioden 2002–2019 visar resultaten att det i detta avseende tycks ske en frågepolarisering vad gäller svenskarnas forskningsförtroende (figur 4). Frågepolariseringen definieras alltså som andel med intensiva åsikter och som intensiv åsikt räknas i det här fallet de som svarat antingen *mycket stort förtroende* eller *mycket litet förtroende* för universitet och högskolor (institution) respektive forskare (aktör). Mätpunkten 2002 skiljer ut sig något och vad gäller forskare är åsikterna lika polariserade då som 2019 men från 2006 och framåt ser vi att polariseringen mätt på detta sätt blir större över tid.

Figur 4 Andel med intensiva åsikter vad gäller förtroenden 2002, 2006, 2010, 2015 och 2019 (de som svarat antingen *mycket stort förtroende* eller *mycket litet förtroende*)



Kommentar: Frågorna lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?" följt av "Universitet" och högskolor" samt "Hur stort förtroende har du för hur forskare bedriver sitt arbete?". Andelarna är beräknade utifrån de som besvarat respektive delfråga. Totalt antal svarande år 2019 var 1 613 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002, 2006, 2010, 2015 och 2019.

Som ett annat sätt att närma sig frågan om det finns en polarisering i svenskarnas forskningsförtroende och om denna polarisering ökat över tid, analyseras här gruppolariseringen utifrån kriterierna utbildning, kön, boendeort och ålder. Av tidigare studier vet vi att framför allt utbildning men också boendeområde och ålder har betydelse för graden av förtroende och här studeras även skillnaden mellan män och kvinnor (Jönsson, 2019; Norén Bretzer, 2017; VA-rapport, 2018:3). I denna

analys omfattas bara förtroendet för universitet och högskolor och gruppolarisering definieras som skillnaden i procentdifferens i förtroende mellan de grupper som har mest respektive minst förtroende inom respektive kategori, exempelvis utbildning (tabell 1). Det första som kan konstateras är att det återigen bekräftas att utbildning är en väldigt viktig faktor för förtroendevariationen och att även ålder får allt större betydelse över tid. Framför allt vad gäller just utbildning och ålder ökar skillnaden mellan grupperna med mest respektive minst förtroende under perioden 2002–2019 vilket stärker testen om en ökad polarisering. Mönstret är inte lika tydligt vad gäller boendeort men polariseringen 2019 är klart högre än vid mätpunkterna 2002 och 2010. Det finns dock inga större skillnader mellan män och kvinnor i denna fråga.

Tabell 1 *Förtroende för universitet och högskolor efter utbildning, ålder, boendeområde och kön 2002, 2010 och 2019 (andel mycket/ganska stort förtroende, procentdifferens)*

		2002	2010	2019
<i>Utbildning</i>	Låg	43	39	38
	Medellåg	47	52	54
	Medellåg	57	60	59
	Hög	66	68	77
	<i>Differens</i>	23	29	39
<i>Ålder</i>	16–29	60	65	72
	30–49	54	59	72
	50–64	51	50	55
	65–85	50	49	50
	<i>Differens</i>	10	16	22
<i>Boendeområde</i>	Ren landsbygd	48	50	49
	Mindre tätort	49	50	51
	Stad eller större tätort	56	58	64
	Sthlm, Gbg, Malmö	61	60	71
	<i>Differens</i>	13	10	22
<i>Kön</i>	Kvinna	54	56	60
	Man	54	54	61
	<i>Differens</i>	0	2	1

Kommentar: Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?" följt av "Universitet och högskolor". Analysen baseras på de som besvarat delfrågan. Differensen avser skillnaden i procentenheter mellan gruppen med högst respektive lägst förtroende i respektive kategori. Totalt antal svarande på frågan var 3 377 år 2002, 2 757 år 2010 och 1 445 år 2019.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002, 2010 och 2019.

Även politisk polarisering är en form av gruppolarisering men eftersom politiseringen av förtroendet är en central fråga analyseras detta separat. I tabell 2 redovisas andel med stort förtroende för universitet och högskolor utifrån partisympati åren 2010, 2015 och 2019 (andel som svarat mycket eller ganska stort förtroende). År 2010 är vald som startpunkt då det är första mättillfället där Sverigedemokraterna ingår i Sveriges Riksdag. Tendensen mot en ökad polarisering är tydlig och skillnaden mellan de med störst respektive minst förtroende är klart störst 2019. Som konstaterats ovan har vi dock snarare en situation där medborgarna fördelar sig i tre poler utifrån partisympati.

Tabell 2 *Förtroende för universitet och högskolor efter partisympati, 2010, 2015 och 2019 (andel mycket/ganska stort förtroende, procentdifferens)*

	2010	2015	2019
Vänsterpartiet	59	64	72
Socialdemokraterna	52	59	58
Centerpartiet	57	63	78
Liberalerna	62	70	71
Miljöpartiet	65	75	82
Moderaterna	58	65	67
Kristdemokraterna	59	53	60
Sverigedemokraterna	33	40	36
<i>Differens</i>	26	35	46

Kommentar: Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?" följt av "Universitet och högskolor". Analysen baseras på de som besvarat delfrågan. Differensen avser skillnaden i procentenheter mellan gruppen med störst respektive minst förtroende. Minsta antal svars personer på gruppnivå år 2019 var 59 personer (Liberalerna). Totalt antal svarande på frågan var 4 486 år 2010, 2 757 år 2015 och 1 445 år 2019.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010, 2015 och 2019.

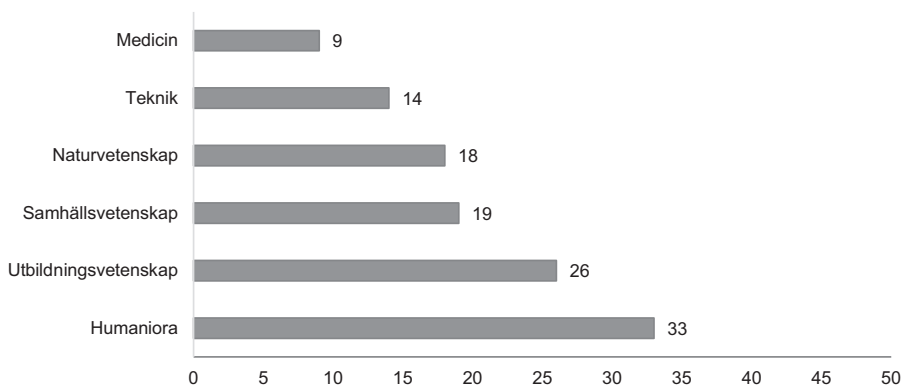
Noteras bör att det i vissa fall (för vissa partier vissa år) rör sig om få respondenter och dessutom är det olika många svarande totalt de olika åren. Gruppen som sympatiserar med Liberalerna består till exempel av 356 personer 2010 och 59 år 2019. Det är därför det övergripande mönstret snarare än enskilda siffror som är det intressanta.

Sammanfattningsvis finns det alltså tydliga tecken på en ökad polarisering i forskningsförtroendet i Sverige. Den politiska polariseringen är särskilt tydlig i synen på humaniora.

Förtroendet för humaniora i fokus

Vi ser alltså tydliga tecken på en politisering och en politisk polarisering i synen på forskning inom humaniora. De som sympatiserar med Sverigedemokraterna har förvisso lägst förtroende för samtliga forskningsområden men detta mönster är särskilt tydligt gällande humaniora. Det som är intressant med synen på humaniora är också att det är en relativt stor andel som säger sig sakna uppfattning om vilket förtroende de har för forskning inom humaniora jämfört med övriga forskningsområden (figur 5). År 2019 uppger 33 procent av respondenterna att de saknar uppfattning om vilket förtroende de har för forskning inom humaniora. Motsvarande siffra för området medicin är nio procent. Andra studier har också visat att en relativt stor del av befolkningen har en vag bild av vad humaniora är (Vetenskap & Allmänhet, 2016). Det här innebär att skillnaderna i förtroende till viss del kan förklaras av att svenska medborgare saknar uppfattning eller insikt om vad humanistisk forskning är. Det är också något fler 2019 jämfört med 2018 som säger sig sakna uppfattning.

Figur 5 Andel som uppgett 'Ingen uppfattning' angående vilket förtroende man har för forskningen inom respektive område, 2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, vilket förtroende har du för den forskning som bedrivs i Sverige inom följande områden?". Svarsalternativen går från "Mycket stort förtroende" till "Mycket litet förtroende" över "Varken stort eller litet förtroende" och kompletteras av "Ingen uppfattning". Figuren redogör för andelen som svarat att de saknar uppfattning. Totalt antal svarande år 2019 var 1 613.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Att det är så pass många som saknar uppfattning om vad humaniora är och inte kan ange någon grad av förtroende kan ses i relation till olika kommunikationsaspekter och då inte minst medierapporteringen kring forskning. Vissa forskningsområden och ämnen har till exempel högre nyhetsvärde och kan lättare anpassas till medielogiken. Intervjuer som organisationen Vetenskap & Allmänhet har gjort med

journalister som bevakar vetenskap visar att samhällsvetenskap och humaniora uppfattas som svårare att rapportera om än exempelvis medicin och naturvetenskap (Vetenskap & Allmänhet, 2019a). Detta kan vara en förklaring till att medicin och naturvetenskap tillsammans står för tre fjärdedelar av artiklarna på svenska tidningars vetenskapssidor vilket sannolikt styr medborgarnas uppfattning om vad forskning är. Samhällsvetenskapen dominerar däremot på ledar- och debattsidor, medan humaniora är störst på kultursidorna (Vetenskap & Allmänhet, 2019b).

Tabell 3 *Fördelning av andelen som uppger sig sakna uppfattning om forskningsområdet humaniora efter demografi samt generellt demografiskt mönster i befolkningen som helhet, 2019 (procent)*

		Fördelning av andelen som svarar "saknar uppfattning" på frågan om förtroendet för forskning inom humaniora	Total fördelning i befolkningen
<i>Kön</i>	Kvinnor	52	52
	Män	48	48
<i>Ålder</i>	16–29	17	16
	30–49	22	25
	50–64	29	27
	65–85	32	32
<i>Utbildningsnivå</i>	Låg	18	14
	Medellåg	42	33
	Medelhög	19	22
	Hög	21	31
<i>Boendeområde</i>	Landsbygd	17	14
	Mindre tätort	23	19
	Stad	46	50
	Storstad	14	17
Totalt antal svarande:		520	1 613

Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, vilket förtroende har du för den forskning som bedrivs i Sverige inom följande områden?". Svarsalternativen går från "Mycket stort förtroende" till "Mycket litet förtroende" över "Varken stort eller litet förtroende" och kompletteras av "Ingen uppfattning". Totalt antal svarande år 2019 var 1 613.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Fenomenet har väckt intresse och frågan är vilka grupper i samhället det är som saknar uppfattning om sitt förtroende för humaniora och hur de förhåller sig till de som har en uppfattning. I tabell 3 redovisas hur gruppen som uppger sig sakna uppfattning om humaniora fördelar sig i olika demografiska kategorier. För att få en uppfattning om denna grupp är representativ för befolkningen i stort eller inte visas även den demografiska fördelningen i befolkningen totalt i de olika grup-

perna. Resultaten visar att de grupper som är överrepresenterade bland de som säger sig sakna uppfattning om sitt förtroende för humaniora främst är personer med låg- eller medellåg utbildning, samt boende på landsbygd eller mindre tätort. Ålder och kön tycks inte vara en avgörande faktor i denna fråga.

Partisynpaty ger inte några tydliga utslag i analysen av de som saknar uppfattning men gruppen är något mindre vänster och något mer höger än totalen. Politiseringen ger således ett tydligare utslag på förtroende än på kännedom (om förtroende). Analyser av övriga forskningsområden visar att det är samma demografiska mönster i stort sett som framträder bland de som saknar uppfattning om olika forskningsområden och att humaniora inte skiljer ut sig på det sättet. Den komplexa frågan om varför så pass många svenskar säger sig sakna uppfattning om och har relativt sett lågt förtroende för forskningsområdet humaniora kvarstår dock.⁴

Politisering av forskningsförtroendet

Inledningsvis ställdes frågan om hur attityderna till forskning och vetenskap har påverkats av utvecklingen mot vad som tycks vara en ökad polarisering och politisering i olika samhällsfrågor. Syftet med detta kapitel har varit att undersöka svenska folkets syn på och förtroende för forskning och i vilken utsträckning detta kan sägas vara polariserat. Sammanfattningsvis konstateras att förtroendet för forskning är genomgående starkt såväl vad gäller förtroendet för universitet och högskolor som forskare. Svenska medborgare uttrycker också ett stöd för att satsa pengar på forskning för att lösa olika samhällsutmaningar vilket förstås som att de har förtroende för forskningen. Samtidigt finns en variation i graden av förtroende mellan olika demografiska grupper och vi ser en tendens att skillnaden mellan de med högst respektive lägst förtroende ökar. Forskningsförtroendet varierar också starkt beroende på vilken typ av forskning man talar om och allmänheten har ett betydligt större förtroende för vissa forskningsområden (t.ex. medicin) jämfört med andra (t.ex. humaniora). För att svara på frågan om forskningsförtroendet är polariserat studerades fråge- och gruppolarisering och dessa analyser identifierade tydliga mönster som indikerar en ideologisk och politisk förskjutning i riktning mot en polarisering där till exempel Sverigedemokraternas sympatisörer uppvisar både ett klart lägre förtroende för forskare och lärosäten och också generellt en lägre vilja att satsa pengar på forskningen. Detta gäller förtroendet generellt men tydligast är det när det gäller humaniora och forskning kring migration och immigration.

I en samhällskontext där fakta ifrågasätts och utmanas står forskare inför många utmaningar framöver för att möta de strömningar som ifrågasätter vetenskapens roll och vikt. Utmaningar som kräver aktivt arbete med forskningskommunikation och att öka forskningens transparens och i förlängningen stärka förtroendet för forskning och forskningens legitimitet. Iyengar och Massey (2018) argumenterar till exempel för att forskare nu i tillägg till att arbeta med kvaliteten i sin kommunikation också måste utveckla särskilda strategier för att möta olika desinformationskampanjer.

Att förtroendet för forskning och forskare i samhället är starkt tycks helt avgörande för att kunna bemöta de utmaningar som samhället ställs inför och det är viktigt att forskningen inte blir en bricka i politiska och ideologiska positioneringar. Särskilt utsatt här är humaniora där forskningsförtroendet är som mest polariserat. Dessutom har vi sett att andelen som inte kan uppge hur stort förtroende man har för området är klart större än för övriga forskningsområden. Allmänhetens diffusa bild av humanistisk forskning är bekymmersam och behöver tas på allvar och detsamma gäller det låga forskningsförtroendet i vissa samhällsgrupper. Begreppet polarisering innebär för övrigt i sig ett understrykande av olikheter och det kan därmed vara värt att reflektera kring att det också kan finnas en fara med den typ av analyser som görs i detta kapitel och i andra sammanhang.

Vi befinner oss i skrivande stund på grund av corona-pandemin i en mycket speciell tid där såväl frågan om förtroende för experter och vetenskaplig kunskap som tilliten till andra människor är av central betydelse. Aktuella studier visar att medborgarnas förtroende är störst för *läkare/annan sjukvårdspersonal* och *forskare* när det gäller olika yrkesgrupper som uttalar sig om coronapandemin i nyhetsmedierna. Förtroendet för myndighetspersoner, politiker och journalister har ökat under krisens gång (Vetenskap & Allmänhet, 2020). Frågan är om dessa mönster kommer bestå även när vi sett slutet på pandemin.

Noter

- ¹ Den ideella föreningen Vetenskap & Allmänhet, VA, undersöker årligen svenskarernas syn på forskning och forskning i samverkan med SOM-institutet, och i detta kapitel redovisas de senaste resultaten i detta avseende. Stort tack för många värdefulla kommentarer och förslag riktas till Martin Bergman, Fredrik Brounéus och Gustav Bohlin på Vetenskap & Allmänhet.
- ² Förtroende för samhällsinstitutioner mäts i två olika formulär i den nationella SOM-undersökningen. Det ena formuläret omfattar 21 samhällsinstitutioner medan det andra formuläret omfattar ett urval om 9 institutioner. Universitet och högskolor omfrågas i båda formulären och det är detta underlag som analyseras i kapitlet.
- ³ <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-statistical-books/-/KS-04-19-559>; <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en>
- ⁴ Under 2019–2022 genomför Vetenskap & Allmänhet därför projektet *Varför så dålig hum om humaniora?* Med olika vetenskapliga metoder kommer man att söka svar på varför så många saknar uppfattning om humaniora, och hur detta förhållande kan påverkas.

Referenser

- Achterberg, Peter, de Koster, Willem & Jeroen van der Waal (2017). A science confidence gap: Education, trust in scientific methods, and trust in scientific institutions in the United States, 2014. *Public Understanding of Science* 26(6): 704–720.
- Bergström, Annika & Henrik Oscarsson (2015). Svensk forskningsopinion 2002–2014. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Curato, Nicole, Hammond, Marit & John B Min (2018). Power in deliberative democracy: Norms, forums, systems. Springer.
- Demker, Marie (2015). Mobilisering kring migration förändrar det Svenska partisystemet. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2013). Fallet för forskningsförtroendet fortsätter. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägsåål*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holt, Kristoffer, Ustad Figenschou, Tine & Lena Frischlich (2019). Key dimensions of alternative news media. *Digital Journalism* 7(7): 860–869.
- Iyengar, Shanto & Douglas S. Massey (2019). Scientific communication in a post-truth society. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 116(16): 7656–7661.
- Jönsson, Anna Maria (2019). Forskarutmaningar. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Martinsson, Johan & Ulrika Andersson (2020). *Svenska trender 1986–2019*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nichols, Thomas M. (2017). *The death of expertise: the campaign against established knowledge and why it matters*. New York, NY: Oxford University Press.
- Nisbet, Matthew. C. & Robert. K. Goidel (2007). Understanding citizen perceptions of science controversy: bridging the ethnographic–survey research divide. *Public Understanding of science* 16(4): 421–440.
- Norén Bretzer, Ylva (2017). Förtroendegapet mellan forskningsinstitutioner och forskare. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Ekengren Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Norris, Pippa (2011). *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peters, B. Guy (2002). *Governance: A Garbage-Can Perspective*. Political Science Series 84. Vienna.
- Rothstein, Bo (2005). *Social traps and the problem of trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Rutjens, Bastian T., Sutton, Robbie M. & Romy van der Lee (2018). Not all skepticism is equal: Exploring the ideological antecedents of science acceptance and rejection. *Personality and Social Psychology Bulletin* 44(3): 384–405.
- Vetenskap & Allmänhet (2011). *Slitsamt förvärvat och snabbt fördärvat?* (VA-rapport 2011:1). Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.
- Vetenskap & Allmänhet (2016). VA-barometern 2016/2017 (Rapport 2016:4). Stockholm. Vetenskap & Allmänhet.
- Vetenskap & Allmänhet (2018). *Vetenskapen i Samhället – resultat från SOM-undersökningen 2017* (Rapport 2018:3). Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.
- Vetenskap & Allmänhet (2019a). *Bakom rubrikerna – intervjuer med 12 journalister om att bevaka forskning* (Rapport 2019:3). Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.
- Vetenskap & Allmänhet (2019b). *Forskning i svensk press 1995–2015 – en innehållsanalys* (Rapport 2019:7). Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.
- Vetenskap & Allmänhet (2020). Corona i svenska medier – ökat förtroende för myndighetspersoner. Hämtad från <https://v-a.se/2020/04/corona-i-svenska-medier-okat-fortroende-for-myndighetspersoner/>
- Waisbord, Silvio (2018). The elective affinity between post-truth communication and populist politics. *Communication Research and Practice* 4(1): 17–34.
- Weibull, Lennart. (2015). Förtroende för olika grupper: En uppdatering. *Bergström & J. Ohlsson (red), Alla dessa val. Göteborgs universitet: SOM-institutet.*

Vardagsliv,
medier
&
hälsa

SVENSKARNAS BÄSTA VÄN? ATTITYDER TILL HUNDEN I SAMHÄLLET

ANNA BENDZ OCH MARIA OSKARSON

Sammanfattning

Människor och hundar har levt tillsammans under en stor del av mänsklighetens historia. Idag är hunden en del av samhället som sällskapsdjur men den är också till nytta för samhället och enskilda. En förutsättning för att positiva effekter av hundäggande ska kunna realiseras är att det finns en acceptans för hundens närvaro i samhället. I kapitlet analyserar vi medborgarnas attityd till hundar och hundens plats i samhället. Resultaten visar att en majoritet av svenskarna har en positiv relation till hundar. Det finns också ett stort generellt stöd för förslag som att tillåta hundar på äldreboende och satsa mer av samhällets resurser på att utbilda servicehundar. Den egna relationen till hundar har stor betydelse för attityderna, exempelvis är hundägare och de som tycker om hundar mer benägna att vilja tillåta hundar på allmänna platser, caféer och restauranger.

Människor och hundar har levt tillsammans under en stor del av mänsklighetens historia. Idag är hunden integrerad i vårt samhälle som sällskapsdjur men också i egenskap av att den bidrar till olika slags nytta för samhället och enskilda människor. Det finns en rad tidigare studier som visar på olika slags positiva effekter för samhället och enskilda individer av att människor lever med hundar (se t.ex. Mubanga m.fl., 2017; Broman & Jonsson, 2016; Kertes m.fl., 2016; Sallander & Wrangle, 2005; Norling, 1990), exempelvis har hunden tydliga hälsoeffekter i form av minskad stress och ökad fysisk aktivitet. Hunden är bland annat en arbetskamrat inom polisen och tullen, och en viktig komponent för enskilda människors frihet när den exempelvis underlättar livet för synskadade eller funktionshindrade. En relativt ny företeelse är att hunden finns inom skolan, som 'läshund' eller stöd för barn med olika diagnoser. För samhället kan hunden alltså medföra samhälls-ekonomiska fördelar som exempelvis är kopplade till folkhälsan där vissa studier visar att djurägare har färre läkarbesök än icke-djurägare och att de äter mindre mediciner. Djurens terapeutiska värde kan göra att vårdtiderna för psykiskt sjuka blir kortare (Sallander & Wrangle, 2005). En annan aspekt av effekter av hundäggande visas i en uppmärksamman studie från en forskargrupp i Australien som visar att hundägare har signifikant högre mellanmänsklig tillit, något som anses vara av stor betydelse för samhällets sammanhållning och funktion (Wood m.fl., 2017; Wood m.fl., 2015; se även Anna Bendz och Maria Oskarsons kapitel om hundäggande och social tillit i den här boken).

En förutsättning för att de positiva effekterna av hundäggande ska kunna realiseras är att det finns en acceptans för hundens närvaro i samhället: Om hunden inte accepteras i det offentliga rummet försvåras det positiva samspelet mellan människan och hunden som ger nytta på olika områden. Samtidigt finns olika intressen i samhället som behövs vägas samman, vilket innebär att hundens närvaro behöver begränsas på olika sätt. Sammanvägningen av intressen görs ytterst på politisk nivå i vårt samhälle. Politiska beslut i form av lagar och lokala ordningsföreskrifter reglerar hundens närvaro.

Kapitlet knyter an till teorier om demokratisk återkoppling, eller policy feedback. En fungerande och dynamisk återkoppling mellan den politik som förs och medborgares attityder och politiska krav är grundläggande för en fungerande demokrati (Easton, 1957). Huvudantagandet är att om politikernas beslut ska upplevas som demokratiskt legitima måste de förankras i vad människor föredrar i termer av attityder och preferenser, politikerna bör alltså vara lyhörda gentemot medborgarna när de fattar beslut (Kumlin & Stadelmann-Steffen, 2014; Mettler & Soss, 2004). De politiska besluten antas sedan i sin tur påverka medborgarna så att de anpassar sina politiska krav och attityder till den förda politiken och signalerar detta tillbaka till beslutsfattarna (Soroka & Wlezien, 2010). Genom att ta reda på hur hundars plats i samhället uppfattas av medborgarna kan vi säga något om hur legitimt förankrad den mer tillåtande utvecklingen som beskrivs nedan är bland svenska folket.

I detta kapitel använder vi frågor från den nationella SOM-undersökningen 2019 om hundens plats i samhället och analyserar medborgarnas attityder.¹ Undersökningen är delvis en uppföljning av en tidigare undersökning som gjordes i den nationella SOM-undersökningen 2006. Syftet med detta kapitel är att analysera svenskarnas attityder till hundens plats i samhället. Med tanke på förändringarna som beskrivs i nästa avsnitt är det också relevant och intressant att följa upp den tidigare undersökningen: Hur ser attityderna till hunden i samhället ut idag jämfört med 2006?

Hundens ökade närvaro och nytta

I en tidigare undersökning av Bendz (2007), baserad på den nationella SOM-undersökningen 2006, visar resultaten att det finns många och starka åsikter om hunden i samhället. Den egna relationen till hundar visade sig t ex ha betydelse för hur man ställer sig till förslag om hunden i det offentliga rummet, där de som var positiva till hundar också var mer positiva till förslagen. Ett annat resultat visade en samsyn bland svenskarna när det gäller en positiv hållning till hundens samhällsnyttiga funktion, som t ex att hunden ska kunna vara till hjälp för handikappade eller äldre (Bendz, 2007).

Under de 13 år som gått sedan den tidigare undersökningen, har en hel del förändrats när det gäller var och hur hunden förekommer i vårt samhälle. Vi har

fått en del nya lagar och regler, bland annat när det gäller tillsyn och hundhållning i den nya djurskyddslagen (SFS 2018:1192). Det finns också en ny föreskrift från Jordbruksverket om hållande av hund och katt (SJVFS 2019:28) som exempelvis reglerar tydligare hur ofta hundar ska rastas och hur deras miljö ska se ut. Sådana förändringar kan bidra till en förändrad syn på hundar och andra djur, exempelvis att djurägare måste respektera djurens behov. Lagar och regler kan alltså i sig skapa nya värden och normer som påverkar attityder till djur. Men det är också så att hunden har fått en större fysisk närvaro i samhället. Ett påtagligt exempel är en ökad närvaro av hundar på restauranger och caféer efter att det tidigare förbudet mot att ha hundar i sådana lokaler tagits bort, bland annat eftersom man inom den nuvarande livsmedelslagstiftningen inte kan se något hygienskäl som motiverar ett förbud. Idag har Sverige samma lagstiftning på området som resten av EU och till skillnad från när den tidigare undersökningen gjordes, får innehavare av restauranger och caféer själva välja om de vill tillåta hund i sina lokaler. Flera websidor och grupper på sociala medier sammanställer var man får ta med sig hund och framförallt i de större städerna är det allt vanligare att tillåta hundar att följa med sina ägare när de går på café eller restaurang. Allt fler hundägare vill gärna kunna ha med sig sin hund ut på lokal så att de inte behöver vara ensamma hemma. Ytterligare ett inslag är att det finns fler och nya typer av assistanshundar som hjälper sin förare, exempelvis fler typer av servicehundar som hjälper rörelsehindrade i vardagen med att öppna dörrar eller plocka upp saker från golvet. En aktuell utveckling idag är också framväxten av allt fler hundsporter (exempelvis nosework och freestyle²) och ett större utbud av utbildning, även utanför den traditionella klubbverksamheten. Sammantaget menar vi att utvecklingen när det gäller hunden i samhället har gått i riktning mot att hunden får allt fler betydelser för människan och att hundar är allt mer närvarande i olika delar av samhället. Detta kan i sin tur ha betydelse för människors attityder till hundens plats i samhället.

Svenskarna och hunden i samhället

Vi inleder vår analys med att konstatera att ungefär 19 procent (634 av 3 268 svarande) av de som svarat på enkäten uppger att de har (minst) en hund i hushållet. Det är en liten ökning från 2006 års undersökning, där 18 procent uppgav att de hade minst en hund. Hundägare hör förstås till dem som tycker om hundar och är vana vid dem, men hur ser relationen till hundar ut bland svenskarna generellt sett? I den första tabellen i vår analys inleder vi med att undersöka detta.

Tabell 1 Allmänhetens relation till hundar, 2019 (procent, balansmått och antal)

	Stämmer helt	Stämmer delvis	Stämmer knappast	Stämmer inte alls	Balans-mått	Procent	Antal
Tycker om hundar	66	22	7	4	+77 (+68)	100	1 690
Är rädd för hundar	4	18	24	54	-56 (-68)	100	1 652
Är van vid hundar	45	29	15	10	+49 (+36)	100	1 663
Skulle vilja ha hund om det var möjligt	29	17	12	26	+8 (+1)	100	1 657

Kommentar: Frågan lyder: "Hur stämmer följande in på dig när det gäller hundar?". Balansmåttet visar andelen som har angivit att påståendet stämmer helt eller delvis minus de som har angivit stämmer knappast eller stämmer inte alls. Balansmått inom parentes avser år 2006.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2006 och 2019.

Som resultaten visar i tabell 1, är det en majoritet av svarspersonerna som tycker om hundar. Ungefär två tredjedelar anger att det stämmer helt att de tycker om hundar, tillsammans med de som anser att det stämmer delvis är det 88 procent. De som anger att det inte stämmer att de tycker om hundar är sammanlagt 11 procent. Balansmåttet avspeglar detta och en jämförelse med samma mått 2006 (siffrorna inom parentes) visar att övervikten för de som tycker om hundar är större än 2006. Motsvarande positiva attityd till hundar märks även i att det är en stor övervikt av människor som inte är rädda för hundar jämfört med de som är rädda och vi kan också se att ungefär tre fjärdedelar anser att de är vana vid hundar. Till de 19 procent som har hund kan läggas 29 procent som anger att det stämmer helt att de vill ha hund om det skulle vara möjligt, vilket innebär att ungefär hälften av respondenterna antingen har hund eller vill ha hund. Den generella slutsatsen här är att svenskarnas relation till hundar är positiv, och att den dessutom är mer positiv än vad den var år 2006. Men att människor i grunden är positiva till hundar innebär inte nödvändigtvis att man bejaktar dem förutsättningslöst eller i alla situationer. Vi går därför vidare och ser på attityder till hundar i olika sammanhang. I tabell 2 redovisas respondenternas attityder till några förslag om hunden i samhället. Några av förslagen fanns med även 2006 och för dessa redovisas balansmåttet (inom parentes) även för detta år. De andra förslagen är anpassade till vilka frågor som är aktuella idag.

Tabell 2 Attityder till förslag om hunden i samhället, 2019 (andel, balansmätt och antal)

	Mycket bra	Ganska bra	Varken bra eller dåligt	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Ingen uppfattning	Balansmätt	Procent	Antal
Hundar bör i större utsträckning än idag tillåtas på allmänna platser	17	25	31	10	8	9	+24 (-13)	100	1 669
Alla hundägare bör utbildas om sitt hundägaransvar	50	30	12	3	2	4	+75	100	1 682
Hundar bör inte vara tillåtna på caféer eller restauranger	26	19	24	13	13	5	+19	100	1 663
Öka samhällets resurser till utbildning av servicehundar	61	28	6	0	1	4	+88	100	1 680
Förbjud kamphundar helt i Sverige	49	15	13	6	8	8	+38 (+71)	100	1 673
Tillåt sällskapshundar på äldreboende	58	28	6	1	2	1	+83 (+76)	100	1 684

Kommentar: Frågan lyder: "Nedan finns ett antal förslag som förekommit i debatten om hundarnas plats i samhället. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?" Balansmättet visar andelen som svarat mycket bra eller ganska bra minus andelen som svarat ganska dåligt eller mycket dåligt. Balansmätt inom parentes avser år 2006.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2006 och 2019.

Det första förslaget som respondenterna fick ta ställning till är om hundar bör tillåtas på allmänna platser i större utsträckning än idag. Här kan vi konstatera att det är en övervikt av människor som tycker förslaget är bra, jämfört med de som tycker det är dåligt. Jämförelsen med balansmättet för år 2006 visar också att det år 2019 är en större övervikt för dem som är positiva till förslaget. Nästa förslag handlar om att hundägare bör utbildas om sitt hundägaransvar. Här finner vi en stor övervikt av positiva attityder. Att hundägare utbildas kan exempelvis innebära att man får kunskap om rättigheter och skyldigheter med hundägandet, både i relation till hunden och till samhället. Idag, framförallt i storstäderna, är det allt vanligare att hundar tillåts följa med på restauranger och caféer. Respondenterna fick därför ta ställning till förslaget att hundar inte bör vara tillåtna på sådana ställen. Balansmättet visar att det är en något större andel som tycker förslaget är bra än dåligt, vilket betyder att det finns en större andel som är skeptiska till att hundar får vara på caféer och restauranger än som är positiva till detta. Samtidigt

visar resultaten att det är en relativt stor andel (24 procent) som vare sig tycker det är ett bra eller dåligt förslag, vilket innebär att ungefär en fjärdedel av de svarande inte har någon särskilt stark åsikt. Idag finns det, som nämns i inledningen, allt fler 'arbetsuppgifter' för hundar som utbildas till olika typer av assistanshundar för att hjälpa människor i vardagen. Hundarna får exempelvis lära sig att öppna dörrar, plocka upp saker från golvet eller tända och släcka lampor. Vissa hundar utbildas att larma om något händer, till exempel om en husse eller matte som är diabetiker får en farlig förändring i blodsockernivån eller som markerar när en epileptiker håller på att få ett anfall. När det gäller förslaget om att samhället ska satsa mer resurser på den här typen av hundar kan vi se den största övervikten av positiva attityder, där 89 procent tycker det är ett mycket eller ganska bra förslag medan endast en procent anser att det är ett dåligt förslag. Frågan om kamphundar var mycket aktuell när den tidigare undersökningen gjordes, då fanns en hel del diskussioner i media om vissa raser av s.k. kamphundstyp skulle förbjudas och åsikterna var stundtals starka. Liksom 2006 är det en övervikt av respondenter som anser att det är ett bra förslag att förbjuda kamphundar, men balansmättet visar att åsikten inte är lika stark år 2019, vilket kan bero på att frågan diskuteras mer sällan. Ett annat förslag som har starkt stöd är att tillåta hundar på äldreboende, där 86 procent tycker det är ett mycket eller ganska bra förslag. Balansmättet visar att attityderna har blivit ännu mer positiva sedan 2006. Sammanfattningsvis kan vi konstatera att attityderna till förslag om hundens plats i samhället är mer positiva än 2006, i de fall det går att jämföra.

Det är rimligt att föreställa sig att attityderna till hunden i samhället varierar ganska mycket snarare än att åsikterna är generella för alla. I tabell 3 undersöker vi därför hur attityderna till de olika förslagen ser ut i olika undergrupper bland de svarande.

Den största skillnaden när det gäller kön finner vi i förslaget om kamphundar, där kvinnor är mer positiva till ett förbud. När det gäller åldersgrupperna kan vi urskilja tendensen att de yngre är mer 'tillåtande' till hunden på offentliga platser, både när det gäller allmänna platser och framförallt restauranger/caféer där de är betydligt mer positiva än den äldsta gruppen; här gäller att man blir mer negativ till att låta hundar vara på caféer och restauranger ju äldre man är. En möjlig förklaring är att äldre personer är mindre vana vid att hundar är med i den typen av lokaler. En annan förklaring kan ha att göra med relationen till hundar, som vi visar i tabell 4 har detta stor betydelse för attityderna till förslagen och äldre är i något större utsträckning rädda för hundar än yngre. Yngre är överhuvudtaget mer negativa till restriktioner än äldre, så att de i mindre utsträckning anser att hundägare ska genomgå en utbildning och framförallt att de är betydligt mindre positiva till att förbjuda kamphundar. En intressant skillnad finns när det gäller utbildning, där är de lågutbildade mer positiva än högutbildade till att låta hundar vistas på allmänna platser mer än idag, medan tvärtom gäller förslaget att inte tillåta hundar på café

Tabell 3 Attityder till förslag om hunden i samhället inom olika grupper, 2019 (balansmått)

	Hundar bör i större utsträckning än idag tillåtas på allmänna platser	Alla hundägare bör utbildas om sitt hundägar-ansvar	Hundar bör inte vara tillåtna på caféer eller restauranger	Öka samhällets resurser till utbildning av service-hundar	Förbjud kamp-hundar helt i Sverige	Tillåt-sällskaps-hundar-på äldre-boende
Alla	+26 (-14)	+75	+19	+88	+54 (+75)	+86 (+80)
Kön						
Kvinna	+20	+81	+14	+93	+50	+90
Man	+24	+73	+26	+89	+28	+83
Alder						
15–29	+32	+72	0	+86	-1	+85
30–49	+22	+78	+9	+90	+35	+88
50–64	+24	+74	+19	+96	+64	+89
68–85	+27	+82	+39	+93	+83	+85
Utb.¹						
Låg	+35	+80	+38	+92	+70	+83
Medellåg	+31	+76	+25	+91	+55	+83
Medelhög	+19	+81	+14	+95	+48	+90
Hög	+22	+76	+9	+91	+50	+88
Boende-omr.						
Landsbygd	+37	+69	+22	+95	+62	+85
Mindre tätort	+30	+80	+22	+95	+62	+88
Stad/större tätort	+23	+79	+24	+90	+53	+86
Sthlm, Gbg, Malmö	+23	+76	+3	+91	+45	+89
Politisk inriktn.						
Klart till vänster	+23	+79	+14	+94	+39	+82
Något till vänster	+18	+82	+24	+91	+50	+87
Varken vänster/höger	+26	+80	+22	+91	+55	+84
Något till höger	+28	+72	+17	+94	+57	+90
Klart till höger	+40	+72	+14	+89	+61	+89

Kommentar: Frågan lyder: "Nedan finns ett antal förslag som förekommit i debatten om hundarnas plats i samhället. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?". ¹Låg = ej fullgjord obligatorisk skola eller grundskola, Medellåg = gymnasium, folkhögskola eller motsvarande, Medelhög = eftergymnasial utbildning, men ej examen från högskola/universitet, Hög = examen från högskola/universitet. Balansmättet visar skillnaden mellan andelen som anser att förslaget är mycket eller ganska bra och andelen som anser att förslaget är ganska eller mycket dåligt. Balansmått inom parentes avser år 2006.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2006 och 2019.

och restaurang: Ju högre utbildning, desto mer tillåtande attityd. Här är det svårt att finna en specifik förklaring, det är exempelvis inte så att lågutbildade är mer rädda för hundar eller tycker mindre om hundar än högutbildade. Lågutbildade skiljer också ut sig något när det gäller förbud mot kamphundar, där de är mer för ett förbud. I fråga om betydelsen av boendeområde är de som bor på landsbygd eller mindre tätort mer positiva till att låta hunden vistas mer på allmänna platser än de som bor i större städer. Samtidigt är det respondenterna i Stockholm, Göteborg och Malmö som är mest positiva till hundar på restauranger och caféer. Det är också i dessa städer som det är vanligast att gå på restauranger relativt ofta. När det gäller placeringen på vänster-högerskalan finns inte så tydliga mönster men vi kan notera att det är de till höger som tenderar att vara mer positiva till att låta hunden ta plats i det offentliga rummet, allmänna platser och restauranger/caféer. Samtidigt är de till höger mer positiva till att förbjuda kamphundar än de till vänster, där är högergruppen alltså mer restriktiv.

I undersökningen från 2006 års nationella SOM-undersökningen visade det sig att den egna relationen till hund hade stor betydelse för vad man ansåg om förslagen om hundens plats i samhället. Här upprepar vi analysen och resultaten visas i tabell 4.

Tabellen visar balansmått för de olika förslagen, uppdelat på vilken relation man har till hundar. Här finns ett tydligt mönster, precis som i undersökningen från 2006, att relationen till hundar har stor betydelse för hur man ser på hunden i samhället och att detta generellt sett har en större betydelse än faktorer som ålder och kön (se tabell 3). Störst betydelse har relationen till hundar för åsikterna om förslagen att tillåta hundar på allmänna platser i större utsträckning idag och att hundar ska vara tillåtna på caféer och restauranger, där de som tycker om hundar, är vana vid hundar och inte är rädda för hundar liksom de som har eller vill ha hund har en betydligt mer tillåtande attityd. Detta är naturligtvis inte särskilt förvånande, de som inte har en positiv relation till hundar är mindre förtjusta i att hundar finns i det offentliga rummet. Men den personliga relationen till hund spelar också roll för vad man tycker om förslagen att öka samhällets resurser till utbildning av servicehundar och att tillåta hundar på äldreboende, där exempelvis de som har en god relation till hundar är mer positiva. Även om de mest negativa till de här två förslagen återfinns bland de som inte tycker om hundar, kan vi ändå notera att det är fler positiva än negativa till förslagen. De som inte tycker om hundar, inte är vana vid hundar och som är rädda för hundar är slutligen något mer positiva till förslaget att alla hundägare bör utbildas om sitt ansvar liksom till förslaget att förbjuda kamphundar, det vill säga förslagen som innebär regler och restriktioner för hundägandet.

Tabell 4 Attityder till förslag om hunden i samhället inom olika grupper när det gäller relationen till hundar, 2019 (balansmått)

	Hundar bör i större utsträckning än idag tillåtas på allmänna platser	Alla hundägare bör utbildas om sitt hundägaransvar	Hundar bör inte vara tillåtna på caféer eller restauranger	Öka samhällets resurser till utbildning av servicehundar	Förbjud kamphundar helt i Sverige	Tillåt sällskapshundar på äldreboende
Samtliga	+24 (-13)	+75	+19	+88	+38 (+71)	+83 (+76)
Tycker om hundar						
Stämmer helt	+51	+76	+2	+96	+45	+94
Stämmer delvis	-12	+80	+41	+80	+69	+82
Stämmer knappast	-47	+77	+75	+74	+69	+57
Stämmer inte alls	-64	+89	+84	+69	+87	+20
Rädd för hundar						
Stämmer helt	-33	+90	+78	+77	+70	+40
Stämmer delvis	-12	+84	+46	+89	+77	+83
Stämmer knappast	+19	+75	+20	+91	+56	+86
Stämmer inte alls	+44	+75	+6	+94	+43	+90
Van vid hundar						
Stämmer helt	+58	+74	-6	+96	+43	+95
Stämmer delvis	+17	+79	+28	+92	+53	+87
Stämmer knappast	-13	+80	+44	+84	+70	+75
Stämmer inte alls	-47	+85	+67	+85	+73	+62
Har hund						
Ja	+74	+63	-27	+97	+42	+96
Nej	+13	+82	+33	+81	+57	+84
Skulle vilja ha hund						
Stämmer helt	+54	+82	+0	+94	+37	+95
Stämmer delvis	+29	+78	+28	+94	+53	+87
Stämmer knappast	+3	+79	+33	+89	+55	+88
Stämmer inte alls	-32	+83	+59	+84	+75	+67

Kommentar: Frågan om relation till hund lyder: "Hur stämmer följande in på dig när det gäller hundar?". Frågan om hundens plats i samhället lyder: "Nedan finns ett antal förslag som förekommitt i debatten om hundarnas plats i samhället. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?". Balansmättet visar andelen som svarat mycket bra eller ganska bra minus andelen som svarat ganska dåligt eller mycket dåligt. Balansmått inom parentes avser år 2006.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2006 och 2019.

Hunden – en allt mer självklar del av samhället?

Liksom i den tidigare studien av Bendz (2007) kan vi konstatera att svenskarna generellt sett tycker om hundar, är vana vid hundar och inte är rädda för hundar. Sammanfattningsvis kan vi också dra slutsatsen att tendensen visar på en mer positiv inställning och en ökad tolerans för hundars närvaro. Liksom i den tidigare studien visar det sig att den egna relationen har stor betydelse för hur man ser på hundens plats i samhället i de flesta frågor. De som inte tycker om hundar och/eller är rädda för hundar är mer negativa till samtliga förslag som indikerar en ökning av hundens närvaro och mer positiva till förslag som innebär restriktioner för hundar och hundägare. Något som är intressant är emellertid att det finns ett stort stöd för att använda samhällets resurser till utbildning av olika slags servicehundar, oavsett vilken relation man har till hundar själv, och åsikterna är även positiva i samtliga undergrupper av befolkningen. Liknande tendenser i undergrupperna finns när det gäller att tillåta hundar på äldreboende, däremot spelar det här större roll med den egna relationen till hund. I förslaget om servicehundar kommer hundens samhällsnyttiga roll fram som tydligast och det är möjligt att hundar även tolereras av de som inte tycker om hundar när de påtagligt är till nytta och förbättrar livet för människan och inte 'bara' används som sällskap. Det mest polariserande förslaget verkar vara att tillåta hundar på restauranger och caféer, här finns skillnader framförallt när det gäller den egna relationen till hund men också till viss del när det gäller undergrupper av befolkningen. En närmare titt på resultaten visar att hundägare i de tre större städerna är mest positiva till att tillåta hundar på restauranger och caféer, medan icke-hundägare på landsbygden är mest negativa. Är man rädd för hundar är man dock negativ till att tillåta hundar i sådana lokaler oavsett var man bor.

Även om det är svårt att säga något säkert om resultaten i relation till teorier om demokratisk återkoppling, kan vi ändå konstatera att den mer tillåtande attityden till hundar från samhällets sida verkar ha stöd hos medborgarna generellt sett även om det finns variation mellan olika undergrupper av befolkningen. I enkäten ställs emellertid inte frågan om man är allergisk mot pälsdjur, det är möjligt att även det hade inneburit en del variation i svaren.

Det var inte så länge sedan hundar inte tilläts på äldreboenden eller i skolor och att hundar utbildas som servicehundar är även det ett relativt nytt fenomen. Det är naturligtvis svårt att säga om samhällets mer tillåtande inställning och förändringarna i lagar och regler har påverkat människors tolerans för hundar i samhället eller tvärtom, men åtminstone kan vi konstatera att utvecklingen inom 'hundpolitiken' är relativt samstämmig med medborgaropinionen i det här fallet och att det dessutom finns vissa signaler från befolkningen att satsa mer samhällsresurser på hunden i dess samhällsnyttiga roll. Något som bör lyftas fram är att de relativt polariserade åsikterna när det gäller vissa frågor, som exempelvis att tillåta hundar på restauranger och caféer, gör att det blir svårare för beslutsfattarna att representera alla medborgare.

Noter

- ¹ Analyserna är utförda inom ramen för forskningsprojektet ”Hunden, människan och samhället”, finansierat av Svenska Kennelklubbens och Agrias forskningsfond.
- ² Nosework är en hundsport där hunden söker efter dofter i specifika miljöer. Se snwk.se. Freestyle är en hundsport där hunden och föraren tillsammans framför ett fritt utformat lydnadsprogram till musik. Se <https://www.skk.se/sv/prov-tavling/olika-prov-och-tavlingar/freestyle/>.

Referenser

- Bendz, Anna (2007). Hundens plats i samhället. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Broman, Liv & Hilda Jonsson (2016). *Djurterapiens inverkan på äldres hälsa*. Kandidatuppsats. Kalmar: Linnéuniversitetet.
- Easton, David (1957). An approach to the Analysis of Political Systems. *World Politics* 9: 383–400.
- Kertes, Darlene A., Jingwen Liu, Nathan J. Hall, Natalie A. Hadad, Clive D. L. Wynne & Samarth S. Bhatt (2017). Effects of Pet Dogs on Children's perceived stress and Cortisol Stress Response. *Social Development* 26(2).
- Kumlin, Staffan & Isabelle Stadelmann-Steffen (2014). Citizens, Policy Feedback, and European Welfare States, i Staffan Kumlin & Isabelle Stadelmann-Steffen (red), *How Welfare States Shape the Democratic Public*, s. 3–16. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Manimalis (2017). Manimalisrapporten 2017. Sällskapsdjurens betydelse för människan och samhället. Hämtad från <http://manimalis.com/wp-content/uploads/2017/05/Manimalisrapporten-2017-web-1710.pdf>
- Mettler, Susan & Joe Soss (2004). The Consequences of Public Policy or Democratic Citizenship: Bridging Policy Studies and Mass Politics. *Perspectives on Politics* 2(1): 51–73.
- Mubanga, Mwenya, Liisa Byberg, Christoph Nowak, Agneta Egenvall, Patrik Magnusson, Erik Ingelsson & Tove Fall (2017). Dog ownership and the risk of cardiovascular disease and death – a nationwide cohort study. *Scientific Reports* 7. DOI: 10.1038/s41598-017-16118-6
- Sallander, Marie & Carin Wrangé (2005). Sällskapsdjurens effekter på människa och samhälle. *Manimalisrapporten 2005*. Hämtad från <http://manimalis.com/wp-content/uploads/2014/03/manimalisrapporten-2005-2.pdf>
- Soroka, Stuart & Christopher Wlezien (2010). *Degrees of Democracy: Politics, Public Opinion and Policy*. New York: Cambridge University Press.
- Svenska kennelklubben (2020). Farliga hundar – frågor och svar. Hämtad från <https://www.skk.se/sv/hundagande/fokus-pa/Farliga-hundar/>

- Wood, Lisa, Karen Martin, Hayley Christian, Steve Houghton, Ichiro Kawachi, Shannen Vallesi & Sandra Mccune (2017). Social capital and pet ownership – A tale of four cities. *SSM- Population Health* 3(2017): 442–447.
- Wood, Lisa, Giles-Corti, Billie & Max Bulsara (2005). The pet connection: Pets as a conduit for social capital? *Social Science and Medicine* 61(6), 1159–1173.

NJUTNING ELLER HÄLSA? EN STUDIE OM RISKKONSUMTION

DAVID KARLSSON, SÖREN HOLMBERG
OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Många av de saker som människor njuter av att konsumera är farliga för hälsan. Svenska folket är delade – en del föredrar att leva ett njutningsfullt liv även om det innebär risk för sämre hälsa medan andra (något fler) väljer hälsa framför njutning. I detta kapitel visar vi att denna avvägning är grundläggande, inte bara för vilka aktiviteter människor ägnar sig åt utan också hur de ser på världen och vilka politiska åsikter de har om alkohol, tobak, cannabis, socker och kött. De mer njutningsorienterade tenderar att se riskkonsumtionen av dessa substanser som ett mindre hot mot folkhälsan och vill se färre regleringar, medan hälsoorienterade ser hoten som större och vill att samhället tar ett större ansvar och förordar en mer restriktiv politik.

Under våren 2020 när detta kapitel skrivs ligger hela världens fokus på Coronapandemin och hur den ska hanteras. Folkhälsan sätts i första rummet och för att minimera risker för smittspridning krävs stora uppoffringar av människor som på kort och lång sikt gör inskränkningar i deras möjlighet att leva sina goda liv.

Att prioritera mellan att å ena sidan leva ett dygdigt och hälsosamt liv och andra sidan ett njutningsfullt men riskfyllt liv är ett av mänsklighetens äldsta filosofiska dilemman. Redan under antiken debatterade asketer och stoiker med hedonister och epikuréer om njutningens roll i det goda livet. Inom olika religioner har avvägning mellan puritanism, moderation och excess varit en ständigt pågående diskussion. I våra dagar har den moraliserande dimensionen i detta dilemma delvis ersatts av ett fokus på renlevnadens effekter på individens fysiska och psykiska hälsa (Conrad, 1994; Leichter, 1997). Men individernas aktiviteter påverkar även det omgivande samhället, eftersom riskfyllt beteende kan ha negativa konsekvenser för anhöriga, skapa samhällsekonomiska kostnader eller, för den delen, bidra till smittspridning. Folkhälsoperspektivet gör att det i högsta grad finns en moralisk komponent kvar i avvägningen mellan njutning och hälsa i dagens samhälle (Coveney & Bunton, 2003).

Att sträva efter ett liv fullt av njutning respektive hälsa är också två av komponenterna i Milton Rokeachs modell för att studera människors inställning till grundläggande värden (Rokeach, 1973) och som återkommande har kartlagts i SOM-undersökningarna. Värdena refererar dels till terminala värden/önskvärda mål

(*end-states of existence*) och instrumentella värden/beteenden (*modes of conduct*) och anses vara resultat av social inlärning tidigt i livet. I tidigare studier har framgått att svenskar värderar hälsa mycket högt och njutning något lägre, och dessutom i något minskad omfattning över tid (Oscarsson, 2005; Holmberg & Weibull, 2009; Gunnarsson & Oscarsson, 2015). Och det är också belagt att hedonistiska värderingar mätt på liknande sätt hänger samman med beteende, till exempel konsumtion av alkohol (Dollinger & Kobayashi, 2003; Rodríguez m.fl., 2013).

Resultaten visar också att många önskar sig njutning och hälsa samtidigt, och det är förvisso fullt möjligt att åstadkomma. Men i korten ligger att mycket av det som människor njuter av dessvärre är ohälsosamt, särskilt om det sker utan moderation. Och det som är nyttigt och hälsobefrämjande är inte sällan ansträngande och mindre aptitligt. Människor tenderar att föredra det söta och salta framför det beska och bittra – både i bokstavlig och metaforisk mening (Birch, 1999).

Begreppet "last" (engelskans "vice") används bland annat av konsumtionsforskare för att beskriva drivkrafter och konsumtionsbeteende som kan vara riskfyllda. En last är i det sammanhanget något som människor ägnar sig åt, ofta för att de kortsiktigt njuter av det eller inte kan låta bli av andra skäl, men som samtidigt är skadligt för dem själva eller för deras omgivning på längre sikt (jämför "relative vices", Yan m.fl., 2017). Att använda "last", inte minst i svensk kontext, är dock problematiskt eftersom begreppet traditionellt har en stark moraliserande för att inte säga fördömande underton. Vi kommer därför istället att använda begreppet "riskkonsumtion" som samlingsbeteckning på bruk av substanser som människor äter, dricker eller röker och som av många uppfattas som skadligt för individens hälsa och/eller för samhället i stort (jämför "vice products", Wertenbroch, 1998).

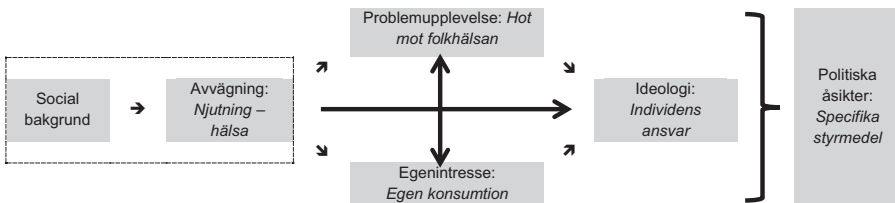
Många politiska insatser görs för att stävja riskkonsumtion (Meier, 1994; Leitzel, 2007). I Sverige är till exempel försäljning och konsumtion av narkotika förbjudet. För alkohol och tobak finns styrmedel som genom bland annat skatter och begränsningar av tillgänglighet och bruk syftar till att minska konsumtionen. För ytterligare andra, såsom socker, finns inga regler men däremot styrning via upplysning. I samtliga fall syftar dessa politiska ingripanden till att stärka folkhälsan. Men de innebär också i varierande grad inskränkningar i människors frihet att välja hur de lever sina liv. I ett demokratiskt samhälle ställs därför särskilt stora krav på politikens legitimitet i dessa fall. Att studera den restriktiva politikens stöd bland medborgarna och hur opinionen formas och förändras är därför av största vikt.

Detta kapitel skrivs inom projektet "Alkoholideologi – hur värderingar och ideologi styr alkoholopinionen".¹ I projektet undersöker vi svenska folkets åsikter om alkoholpolitiska styrmedel och hur de förändras över tid (Weibull, Holmberg & Karlsson, 2017; Weibull, Holmberg, Karlsson & Arkhede, 2017; Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020a). Fokus ligger på att söka förklaringar till variationer i opinionen, och vi har tidigare lyft fram betydelsen av den egna konsumtionen (Holmberg & Weibull, 2014), problemupplevelse, kunskap och verklighetsbild (Holmberg, Weibull & Karlsson, 2015; Karlsson, Holmberg & Weibull, 2017),

samt ideologier och värderingar (Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016; Karlsson, Holmberg & Weibull, 2018).

I detta kapitel kommer vi att bygga vidare på dessa resultat och utvidga arsenalen av förklaringsfaktorer som ligger bakom alkoholopinionen. Vi kommer att fokusera på frågan om människors avvägning mellan njutning och hälsa spelar roll för vilka politiska åsikter de har. I relation till vår analysmodell som illustreras i figur 1 placerar vi denna prioritering nära de sociala bakgrundsvariablerna, som ett grundläggande personlighetsdrag eller en psykologisk disposition. Eftersom avvägningen är en så grundläggande egenskap kan den potentiellt förklara konsumtionsbeteende, verklighetsuppfattningar och ideologiska positioner, och i detta kapitel kommer vi därför undersöka om så är fallet innan vi kommer fram till den slutliga analysen av politiska åsikter.

Figur 1 *Analysmodell: faktorer som förklarar människors politiska åsikter om alkoholpolitik och förbyggande av riskkonsumtion*



I 2019 års SOM-undersökning har vi formulerat en ny fråga som avser att klassificera människor som njutningsorienterade respektive mer hälsoorienterade: ”Många av livets njutningsmedel är skadliga för vår hälsa. Hur förhåller du dig till detta?”. Resultatet redovisas i tabell 1.

Tabell 1 *Avvägning mellan njutningsfullt och hälsosamt liv, 2019 (procent och medelvärde)*

		Jag väljer hellre ett njutningsfullt liv, även om det innebär sämre hälsa							Jag väljer hellre ett hälsosamt liv, även om det innebär mindre njutning		
		1	2	3	4	5	6	7	S:a	Medel 1-7	N
Procent:		3	7	13	32	19	14	12	100	4,47	1578

Kommentar: Frågan lyder: ”Många av livets njutningsmedel är skadliga för vår hälsa. Hur förhåller du dig till detta?”. Svarsalternativen illustreras i tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Resultaten visar att svenska folket har mycket delade uppfattningar i denna fråga även om tendensen är klar: 23 procent prioriterar ett njutningsfullt liv även om det innebär sämre hälsa medan hela 45 procent prioriterar ett hälsosamt liv. 32 procent väljer det neutrala mittenalternativet. Medelvärdet på den sjugradiga skalan från 1 (njutning) till 7 (hälsa) är 4,5. Få är alltså extremister i denna fråga – de flesta gör en avvägning mellan de två värdena.

Vår analysmodell bygger på att avvägningen mellan njutning och hälsa potentiellt påverkar människors beteende och åsikter. Det är förstås möjligt att effekter kan gå åt andra hållet och att till exempel livserfarenheter påverkar värderingarna. En studie som denna kan dessvärre inte belägga hur orsakssambanden faktiskt ser ut. Men vår modell grundas på antagandet att värderingar om ett hälsosamt respektive njutningsfullt liv är grundläggande värden som formas tidigt i livet och det är därför troligare att de i högre grad bidrar till att forma beteende och åsikter senare i livet än tvärtom. I fortsättningen av kapitlet kommer vi därför att undersöka hur denna avvägning mellan njutning och hälsa påverkar människors politiska åsikter om alkohol- och narkotikapolitik, men först ska vi fördjupa oss i vilka grupper som är mer eller mindre njutnings- respektive hälsoorienterade, och hur denna disposition korresponderar med deras beteenden och konsumtionsvanor. Resultat på detta tema presenteras i tabell 2.

I tabell 2 framgår bland annat att kvinnor, äldre, religiösa, personer födda utanför Norden och personer som ideologiskt står till vänster oftare väljer hälsa över njutning. Dessa resultat är dessutom bekräftat signifikanta i en kontroll med multivariat regressionsanalys som redovisas i tabellbilagan (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b). Huvudintrycket är dock att skillnader mellan olika grupper, åtminstone om man ser till medelvärdena, är oväntat små. Njutnings- och hälsoorienterade personer finns uppenbarligen representerade i alla samhällsskikt.

I SOM-undersökningen ställs varje år en rad frågor för att fånga människors aktiviteter och intressen. I en sambandsanalys framkommer att människor som i relativt högre grad föredrar ett njutningsfullt liv oftare ägnar sig åt att: dricka sprit/vin/starköl, dricka sig berusade, storhandla alkohol utomlands, äta godis, röka cigaretter, äta kött, ingå i sällskap där människor röker cannabis, gå på restaurang/bar/pub på kvällstid, spela datorspel/tv-spel, spela på tips/trav/lotter, se på film och diskutera politik. Människor som däremot i relativt högre grad prioriterar ett hälsosamt liv ägnar sig oftare åt: motion och träning, vara ut i naturen, be till Gud, skänka pengar till hjälporganisationer och besöka bibliotek. Aktiviteter som inte uppvisade några statistiskt signifikanta samband med syn på njutning och hälsa var att åka kollektivtrafik, köra bil, cykla, sjunga i kör/spela musikinstrument samt umgås med vänner. Av denna analys framgår att bland de 23 aktiviteterna i undersökningen var hela 17 (74 procent) signifikant korrelerade med hur respondenterna prioriterade i denna fråga. Avvägningen mellan njutning och hälsa tycks alltså överlag vara en väsentlig förklaringsfaktor till människors val av aktiviteter och intressen.

Tabell 2 Sociala gruppers avvägning mellan njutningsfullt och hälsosamt liv, 2019 (procent och medelvärde 1–7)

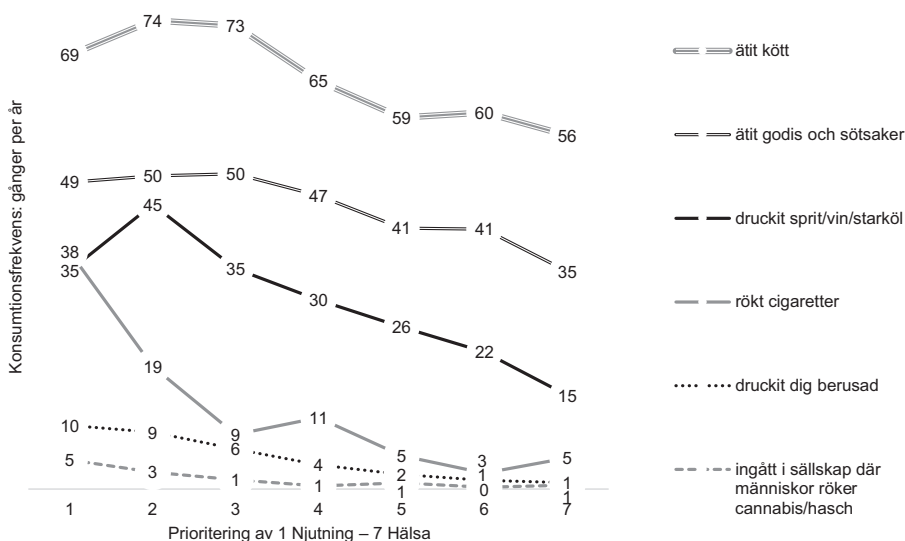
	Njut.	Bal.	Häls.	Medelv.		Njut.	Bal.	Häls.	Medelv.
Samtliga	23	32	45	4,5					
Kön					Klass				
Män	29	30	41	4,3	Arbetarhem	25	31	44	4,4
Kvinnor	18	32	50	4,6	Jordbrukarhem	25	35	40	(4,3)
Ålder					Tjänstemannahem	24	31	45	4,4
16–29	33	29	38	4,1	Högre tjänstemannahem	21	32	47	4,6
30–49	23	34	43	4,4	Företagarhem	18	34	48	4,7
50–64	28	31	41	4,3	Hushållsinkomst				
65–85	14	32	54	4,8	Låg (–300 tkr)	19	30	51	4,7
Religiositet					Medel (301–700 tkr)	26	31	43	4,4
Ber aldrig till Gud	28	33	40	4,3	Hög (701+ tkr)	25	32	44	4,4
Ber sällan till Gud	20	31	50	4,6	Utbildning				
Ber ofta till Gud	11	28	62	5,1	Låg-/medelutbildad	25	31	44	4,4
Bostadsort					Högutbildad	18	34	48	4,6
Ren landsbygd	22	38	40	4,4	Vänster-högerideologi				
Mindre tätort	19	35	47	4,6	Klart till vänster	21	27	49	4,5
Stad eller större stad	25	29	47	4,5	Något till vänster	17	33	50	4,7
Sthlm, Gbg, Malmö	24	32	44	4,4	Varken eller	19	32	49	4,6
Uppväxt					Något till höger	26	33	41	4,3
Ren landsbygd i Sv.	21	33	46	4,5	Klart till höger	34	31	35	4,1
Mindre tätort i Sv.	24	35	40	4,3	Parti				
Stad/större tätort i Sv.	26	30	44	4,4	Vänsterpartiet	25	28	47	4,4
Sthlm, Gbg, Malmö	26	33	41	4,2	Socialdemokraterna	15	32	53	4,8
Annat land i Norden	23	37	40	4,3	Centerpartiet	24	35	41	4,4
Annat land i Europa	9	18	73	(5,4)	Liberalerna	22	36	42	(4,5)
Land utanför Europa	12	12	75	(5,4)	Moderaterna	29	33	38	4,2
Alkoholvanor					Kristdemokraterna	17	33	50	4,7
Nykterist	10	21	69	5,3	Miljöpartiet	19	23	58	(4,7)
Måttlig konsument	20	34	45	4,5	Sverigedemokraterna	33	31	36	4,1
Högekonsument	32	33	36	4,1	Annat parti	30	31	39	(4,2)

Kommentar: Frågan lyder: "Många av livets njutningsmedel är skadliga för vår hälsa. Hur förhåller du dig till detta?". Respondenterna svarade på en skala från 1 (Jag väljer hellre ett njutningsfullt liv, även om det innebär sämre hälsa) till 7 (Jag väljer hellre ett hälsosamt liv, även om det innebär mindre njutning). I tabellen redovisas procentandelar som föredrar njutning (1–3), har en balanserad avvägning (4) eller föredrar hälsa (5–7) samt medelvärden för samtliga och uppdelat på sociala grupper. Medelvärde inom parentes betyder att gruppen består av färre än 100 personer. N = 1 474–1 578.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Riskkonsumtion² är klart förknippad med njutning och hälsa, och starkast samband med njutningsorientering finner vi med hur ofta människor dricker alkohol och röker cigaretter (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b). Människor som mest prioriterar ett njutningsfullt liv dricker alkohol två till tre gånger oftare, och är tio gånger oftare berusade, än de som mest prioriterar ett hälsosamt liv. Sambandet mellan riskkonsumtion och avvägning mellan hälsa och njutning illustreras i figur 2.

Figur 2 Samband mellan avvägning mellan njutning och hälsa (1–7) och konsumtion av cannabis, alkohol, cigaretter, godis och sötsaker samt kött, 2019 (medelvärde gånger per år)



Kommentar: Frågan som utgör oberoende variabel på x-axeln lyder: "Många av livets njutningsmedel är skadliga för vår hälsa. Hur förhåller du dig till detta?". Respondenterna svarade på en skala från 1 (Jag väljer hellre ett njutningsfullt liv, även om de innebär sämre hälsa) till 7 (Jag väljer hellre ett hälsosamt liv, även om det innebär mindre njutning). Frågorna om riskkonsumtion löd "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?" för aktiviteterna som citeras till höger i figuren. Respondenterna svarade på en sjugradig skala, här kodad från 0 (aldrig till 100 (flera gånger i veckan) där värden kan tolkas som antal konsumtionstillfällen per år. I figuren redovisas på y-axeln genomsnittligt antal konsumtionstillfällen efter svar på frågan om hälsa och njutning. N=1 557.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Effekter på problemupplevelser: hot mot folkhälsan

I våra tidigare studier har vi identifierat människors verklighetsuppfattningar och problemupplevelser kring alkoholens konsekvenser i samhället som viktiga förklaringsfaktorerna till vilka alkoholpolitiska åsikter de har. Vi har dragit slutsatsen att människor överlag påverkas i sin analys av alkoholens samhällseffekter betydligt mer än av egna erfarenheter från privatlivet (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020a). I SOM-undersökningen 2019 bad vi respondenterna att ta ställning till hur stort hot mot folkhälsan som konsumtion av tobak, cannabis, socker, kött och alkohol utgjorde, där svaren gavs på en skala från 1 "Inget hot alls" till 7 "Mycket stort hot". För varje alternativ fanns det människor som bedömde hotet som obefintligt respektive mycket stort, men i genomsnitt bedöms tobak som farligast (medelvärde 6,1 på skalan 1–7), följt av cannabis (6,0), alkohol (5,5), socker (5,2) och kött (3,6).

Tabell 3 Hur avvägning mellan njutning och hälsa respektive konsumtionsfrekvens påverkar upplevelse av hot mot folkhälsan för alkohol, tobak, cannabis, socker och kött, 2019 (OLS-regression, b-värden)

Beroende variabel: Hot mot folkhälsan	Alkohol 0–100	Tobak 0–100	Cannabis 0–100	Socker 0–100	Kött 0–100
Prioriterar hälsa över njutning	+15***	+11***	+14***	+14***	e.s.
Konsumtionsfrekvens	-11***	-16***	-39***	-6**	-26***
Just R ²	.13	.16	.22	.07	.18
Antal personer	1 334	1 340	1 267	1 328	1 320

Kommentar: I tabellen redovisas resultat från fem OLS regressionsanalyser där de beroende variablerna utgjordes av bedömningar av riskkonsumtionens effekter på folkhälsan. Frågan lyder: "I samhällsdebatten diskuteras då och då i vilken utsträckning konsumtionsvanor skadar folkhälsan. Enligt din uppfattning, hur stora hot utgör följande för folkhälsan i Sverige?". Svaren för de fem alternativ som listas i kolumnrubrikerna gavs på en skala från 1 (Inget hot alls) till 7 ("Mycket stort hot"). Frågan om avvägning mellan hälsa och njutning besvarades på en skala från 1 (prioritering av ett njutningsfullt liv) till 7 (prioritering av ett hälsosamt liv) (se tabell 1 för utförlig beskrivning). Frågan om konsumtionsfrekvens besvarades på en sjugradig skala som avsåg hur många gånger per år respektive substans konsumerades.² I modellen ingick även följande kontrollvariabler som inte redovisas i denna tabell: ålder, kön, inkomstnivå, ursprung (uppväxt i utlandet), bostadsort (landsbygd/storstad), religiositet (bönfrekvens) och vänster-högerideologi. Se tabellbilaga för utförlig resultatpresentation (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b). Samtliga beroende variabler är omkodade till 0 (min) – 100 (max) och samtliga oberoende till 0 (min) – 1 (max). Endast signifikanta effekter redovisas (e.s. = ej signifikant.) P-värden: ***<0,001; **>0,01; *>0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Men vilka problemupplevelser vi har är subjektivt. Det finns många indikationer på att människor tenderar att se den värld de vill se. Till exempel är det människor som dricker mest som upplever alkoholens effekter som mer positiva – i det egna privatlivet som i samhället i stort (Holmberg, Weibull & Karlsson, 2015).

Eftersom psykologiska önsketänkanden kan prägla våra perceptioner är det relevant att fråga sig om njutnings- respektive hälsoorienterade människor bedömer riskkonsumtionens folkhälsoeffekter på olika sätt. För att kontrollera detta har vi genomfört en multivariat regressionsanalys där människors avvägning mellan njutning och hälsa ingår som oberoende variabel. I modellen ingår därtill en rad kontrollvariabler som tidigare visat sig ha betydelse i sammanhanget, inklusive mått på människors konsumtionsfrekvens av respektive substans. I tabell 3 presenteras resultat från denna analys. Endast effekterna av njutning/hälsa-avvägningen och konsumtionsfrekvensen redovisas – för en utförlig presentation av hela modellen inklusive kontrollvariabler hänvisas till tabellbilagan (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b).

På samma sätt som vi tidigare funnit i relation till alkohol (Holmberg, Weibull & Karlsson, 2015) visar resultaten i tabell 3 att även människors riskkonsumtion av andra substanser har ett negativt samband med deras upplevelse av dessas hot mot folkhälsan i Sverige. Sambandet är som starkast för cannabis² och som svagast för socker. Eftersom konsumtionsfrekvensen av samtliga fem substanser fanns med som kontrollvariabler i alla modeller kan vi fastställa att sambandet är specifikt för respektive substans. Det är alltså inte fallet att riskkonsumtion generellt leder till lägre allmänna hotupplevelser utan snarare att rökare specifikt upplever tobak som ett mindre hot, alkoholkonsumenter upplever alkohol som ett mindre hot, etc.

Vi har ovan konstaterat att avvägningen mellan njutning och hälsa hänger samman med frekvens av riskkonsumtion. Eftersom högre konsumtion leder till lägre hotupplevelse har avvägningen mellan njutning och hälsa indirekta effekter på hotupplevelser via konsumtionen. Men resultaten i tabell 3 visar också att det finns signifikanta direkta effekter av avvägningen mellan hälsa och njutning på hotupplevelsen i fyra av fem fall (undantaget är kött). De som prioriterar njutning över hälsa anser också att bruket av dessa fyra substanser är mindre farliga för samhället – oavsett hur ofta de själva konsumerar substansen ifråga.

Effekter på åsikter om individens och samhällets ansvar

Vi har i tidigare studier av alkoholopinionen kunnat konstatera att ideologi har betydelse för åsikter om alkoholpolitiska styrinstrument. Människor som står till vänster är mer positiva till restriktiv politik än de som står till höger. Men det finns också en ideologisk dimension separat från den traditionella vänster–höger-skalan som berör samhällets och individens ansvar för alkoholkonsumtionens konsekvenser som vi kallat ”alkoholideologi” (Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016). Denna principiella hållning om den enskildes ansvar för sin konsumtion ligger i sin tur bakom attityder till specifika alkoholpolitiska styrmedel. Vi har i årets SOM-undersökning ställt motsvarande frågor för att ta reda på människors ideologiska syn på samhällets och individens ansvar när det gäller konsumtion av tobak, cannabis, socker och kött.

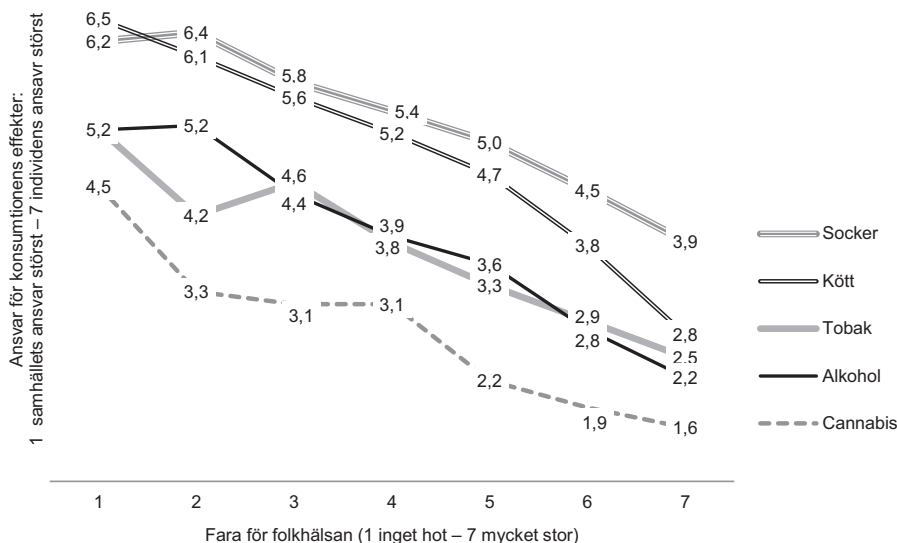
Resultaten visar att människor här gör mycket olika bedömningar i ansvarsfrågan för de fem substanserna: Individens ansvar ansågs vara klart störst för konsumtionen av kött och socker (medelvärde 5,3 respektive 4,9 på en sjugradig skala från 1 "samhällets ansvar störst" till 7 "individens ansvar störst"). För alkohol (3,2), tobak (2,9) och Cannabis (2,0) ansågs däremot samhällets ansvar vara störst. Överlag finns positiva korrelationer mellan synen på samtliga fem substanser, det vill säga människor tenderar att vara mer eller mindre restriktiva generellt, även om en kontrollanalys visar att det finns en underliggande tvådelad dimensionalitet, där syn på kött och socker hänger nära samman medan ansvarsförhållandena för konsumtion av alkohol, tobak och cannabis bedöms på ett likartat sätt (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b).

För att undersöka sambandet mellan avvägningen mellan njutning och ideologisk uppfattning om individens ansvar för sin egen riskkonsumtion har vi genomfört multivariata regressionsanalyser där åsikter om ansvar för konsumtion av de fem substanserna är beroende variabler. I modellen ingår därtill en rad kontrollvariabler som tidigare visat sig ha betydelse i sammanhanget (såsom ålder, kön, religiositet, ideologi m.m.), inklusive mått på människors konsumtionsfrekvens och problemupplevelse av respektive substans. Detaljerade resultat från dessa analyser presenteras i tabellbilagan (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b).

Analysen visar att avvägningen mellan njutning och hälsa har signifikanta effekter på åsikter om individens ansvar för konsumtion av tre av fem substanser: socker, kött och (starkast) alkohol. Oberoende av egenintresse och problemupplevelse anser alltså njutningsorienterade att individer har ett större ansvar för sin konsumtion medan hälsoorienterade anser att samhället har större ansvar. Vi ser också att effekten av den egna riskkonsumtionen har mindre betydelse i sammanhanget, endast de som oftare röker och äter kött anser att den enskildes ansvar för konsumtion av dessa substanser är större. Som förväntat ser vi även ett starkt samband mellan riskkonsumtionens upplevda hot mot folkhälsan och å andra sidan vilken grad denna riskkonsumtion anses vara den enskildes ansvar. De som tycker att konsumtion av en substans som utgör ett större hot anser också att denna konsumtion ska regleras hårdare, medan människor i högre grad själva får ta ansvar för konsumtion av substanser som utgör mindre hot.

Men dessa resultat döljer också ett intressant mönster som illustreras i figur 4. Oberoende av hur farliga människor upplever att de olika substanserna är gör de ändå tydliga skillnader i bedömningen av individens ansvar. Bland människor som svarat att de upplever hotet från konsumtion av de fem substanserna som lika stort – till exempel svarat "6" på hot-skalan 1–7 – anser de att samhällets ansvar är som störst för cannabis, som minst för kött och socker, och med alkohol och tobak på mellanhand.

Figur 3 Samband mellan hot mot folkhälsan och ideologisk åsikt om ansvaret för konsumtionens effekter av alkohol, cannabis, tobak, socker och kött, 2019 (medelvärde)



Kommentar: Figuren visar medelvärden på frågan om samhällets och individens ansvar för konsumtionen av fem substanser är på en skala från 1 (samhällets ansvar störst) till 7 (individuellt ansvar störst) efter hur stort hot mot folkhälsan konsumtionen av respektive substans upplevs vara mot folkhälsan i Sverige på en skala från 1 (ingen hot alls) till 7 (mycket stort hot).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Effekter på åsikter om alkohol- och narkotikapolitiska förslag

Under 2000-talet har frågor om alkoholpolitik ställts återkommande i SOM-undersökningarna vilket möjliggjort analyser av alkoholopinionens utveckling över tid. Fram till omkring 2015 syntes en tydlig förändring av opinionen i mer restriktiv riktning, medan utvecklingen under senare år är mindre tydlig då åsikten kring olika styrmiddel utvecklats åt lite olika håll. I 2019 års undersökning kan vi notera att 36 procent anser det vara ett bra förslag att "höja skatten på alkohol" medan endast 20 procent anser att "sänka skatten på alkohol" var ett bra förslag. 22 procent stöder förslaget att "införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub, medan 37 procent tycker det är ett dåligt förslag. 28 procent tycker det är ett bra förslag att tillåta försäljning av sprit/vin/starköl i livsmedelsbutiker medan hela 54 procent tycker det är ett dåligt förslag. 49 procent stöder förslaget att "Tillåta lokala producenter att sälja starksprit, vin eller starköl i egna butiker (gårdsförsäljning)" och 30 procent anser att det är ett dåligt förslag.³ Vi kan i detta sammanhang också lyfta fram en fråga om narkotikapolitik och jämföra

den med dessa alkoholpolitiska förslag: Endast 13 procent tycker det är ett bra förslag att "legalisera cannabis" medan 64 procent tycker det är ett dåligt förslag.

Vilken effekt har då människors avvägning mellan njutning och hälsa för deras åsikter om dessa alkohol- och narkotikapolitiska förslag? Svaret får vi genom multivariata regressionsanalyser där åsikter om förslagen är beroende variabler. I modellen ingår som i de analyser som redovisats ovan en rad kontrollvariabler som tidigare visat sig ha betydelse i sammanhanget, inklusive mått på människors konsumtionsfrekvens, problemupplevelse i termer av uppfattning om alkoholens (och cannabisens) hot mot folkhälsan samt den ideologiska hållningen om individens respektive samhällets ansvar för sin riskkonsumtion.

Tabell 4 Förklaringar till åsikter om alkoholpolitik och legalisering av cannabis, 2019 (OLS-regression, b-värden)

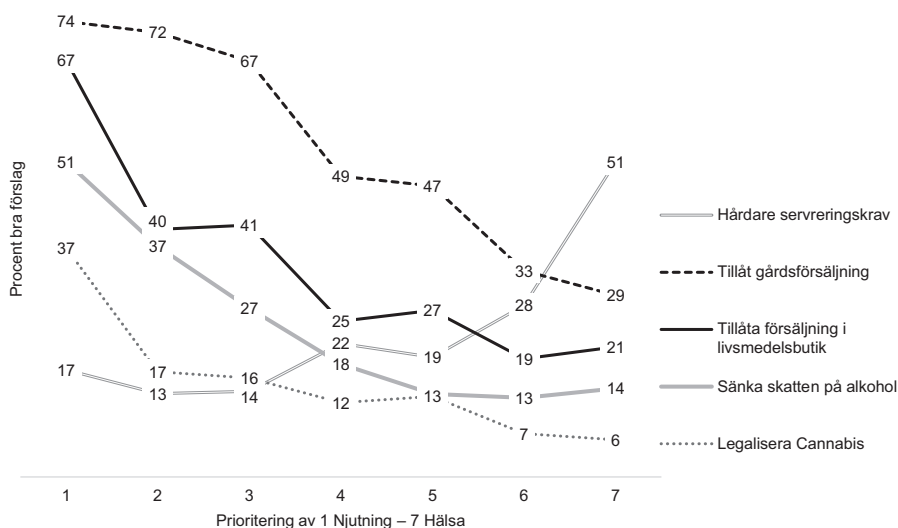
Beroende variabel: Hot mot folkhälsan	Sänk skatten på alkohol 0–100	Tillåt för- säljning av starköl, vin och sprit i livsmedels- butiker 0–100	Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/ bar/pub 0–100	Tillåta lokala producenter att sälja starköl, vin och sprit i egna butiker (gårds- försäljning 0–100	Legalisera cannabis 0–100
Prioriterar hälsa över njutning	-.12***	-.17***	+.12***	-.17***	-.06*
Konsumtionsfrekvens: Alkohol	+.07**	e.s.	-.11***	e.s.	–
Nykterist	-.07**	e.s.	+.06**	-.09***	–
Konsumtionsfrekvens: Cannabis	–	–	–	–	+.35***
Problemupplevelse: Hot mot folkhälsan	-.24***	-.14***	+.19***	e.s.	-.60***
Ideologi: individens ansvar:	+.21***	+.32***	-.11***	+.25***	+.20***
Just R ²	.30	.30	.17	.26	.51
Antal personer	1 289	1 282	1 212	1 292	1 171

Kommentar: I tabellen redovisas resultat från fem OLS regressionsanalyser där de beroende variablerna utgjordes av svar på frågan: "Vad är din åsikt om följande förslag?" för de förslag som listas i kolumnrubrikerna. Svaren gavs på en femgradig skala som här är kodade från 0 (mycket dåligt förslag) till 100 (mycket bra förslag). Frågan om avvägningen hälsa över njutning besvarades på en skala från 1 (prioritering av ett njutningsfullt liv) till 7 (prioritering av ett hälsosamt liv) (se tabell 1 för utförlig beskrivning). Frågan om konsumtionsfrekvens besvarades på en sjugradig skala som avsåg hur många gånger per år respektive substans konsumerades² och "nykterist" avser här de som svarat att de inte druckit alkohol under det senaste året. Frågan om hot mot folkhälsan gavs på en skala 1 (Inget hot alls) till 7 (Mycket stort hot). Variabeln "ideologi: individens ansvar" avser svar på skala från 1 (Samhällets ansvar är störst) till 7 (Den enskildes ansvar är störst) för alkoholkonsumtionen (fråga 1–4) och för cannabiskonsumtionen (fråga 5). I modellen ingick även följande kontrollvariabler som inte redovisas i denna tabell: ålder, kön, inkomstnivå, ursprung (uppväxt i utlandet), bostadsort (landsbygd/storstad), religiositet (bönfrekvens) och vänster-högerideologi. Se tabellbilaga för utförlig resultatpresentation (Karlszon, Holmberg & Weibull, 2020b). Samtliga beroende variabler är omkodade till 0 (min) – 100 (max) och samtliga oberoende till 0 (min) – 1 (max). Endast signifikanta effekter redovisas (e.s. = ej signifikant, – = ingick inte i modellen). P-värden: ***<0,001; **>0,01; *>0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

I tabell 4 presenteras resultat från denna analys och endast effekterna av njutning/hälsa-avvägningen, konsumtionsfrekvens och problemupplevelse redovisas. För jämförbarhet med analyser i våra tidigare rapporter använder vi här två mått för alkoholkonsumtion: "konsumtionsfrekvens" (gångar per år respondenterna dricker sprit/vin/starköl) och "nykterist" (en dikotom variabel där de som inte druckit alkohol det senaste året får värdet 1, övriga 0). För en utförlig presentation av hela modellen inklusive kontrollvariabler hänvisas till tabellbilagan (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b).

Figur 4 Samband mellan åsikt om avvägning mellan njutning och hälsa och åsikter om alkoholpolitiska förslag (procent mycket eller ganska bra förslag), 2019



Kommentar: I figuren redovisas procentandelen av de svarande som tyckte det var ett bra förslag att "Sänka skatten på alkohol"; "Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker"; "Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub" samt "Tillåta lokala producenter att sälja starköl, vin och sprit i egna butiker (gårdsförsäljning)" efter svar på frågan om avvägning mellan hälsa över njutning som besvarades på en skala från 1 (prioritering av ett njutningsfullt liv) till 7 (prioritering av ett hälsosamt liv) (se tabell 1 för utförlig beskrivning).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Resultaten visar att avvägningen mellan njutning och hälsa har signifikanta direkta effekter på åsikter om samtliga politiska förslag, starkast för förslagen om att sälja alkohol i livsmedelsbutiker och gårdsförsäljning och något svagare för frågorna om skatt och serveringstillstånd, och svagast i frågan om legalisering av cannabis. I samtliga fall är de njutningsorienterade mer liberala och de hälsoorienterade

mer restriktiva. Och det ska tilläggas att om vi räknar in de indirekta effekterna är denna faktor ännu tyngre, eftersom avvägningen mellan njutning och hälsa också påverkar åsikter via konsumtionsfrekvens, problemupplevelser och ideologi (jämför analysmodellen, figur 1). De starka bivariata sambanden mellan avvägningen mellan njutning och hälsa och politiska åsikter illustreras i figur 4.

Vi ser i figur 4 att bland dem som helt prioriterar ett njutningsfullt liv är det en majoritet som anser att det är bra förslag att tillåta gårdsförsäljning (74 procent), att tillåta alkoholförsäljning i livsmedelsbutiker (67 procent) och att sänka alkoholskatten (51 procent). Bland de som helt prioriterar ett hälsosamt liv är det däremot endast 29, 21 respektive 14 procent som tycker dessa förslag är bra. De mest hälsoorienterade är också den enda grupp där en majoritet är positiva till hårdare serveringskrav (51 procent). Det är sex gånger fler som anser att cannabis bör legaliseras i gruppen som helt prioriterar njutning jämfört med dem som helt prioriterar hälsa. Avvägningen mellan njutning och hälsa är därmed helt utslagsgivande för var människor landar i bedömningen av dessa politiska förslag.

Diskussion

Vi inledde detta kapitel med en kort betraktelse kring hur central avvägningen mellan å ena sidan njutning och å andra sidan dygd och hälsa har varit i den intellektuella diskursen sedan antiken och framåt. Och vi kan inte dra andra slutsatser av våra resultat än att frågan alltså är av allra största betydelse. Svenska folket sprider ut sig på en skala från dem som klart föredrar ett njutningsfullt liv även om det riskerar deras hälsa till dem som klart föredrar ett hälsosamt liv med mindre njutning. Och vilken avvägning människor gör i denna fråga påverkar i högsta grad vilka liv de lever och vilka aktiviteter de ägnar sig åt – och det gäller inte minst bruk av substanser som alkohol, tobak, cannabis, kött och socker.

Avvägningen påverkar också hur de ser på världen, då riskkonsumtionens hot mot folkhälsan upplevs högre av hälsoorienterade än av njutningsorienterade. Och det påverkar också principiella hållningar om samhällets och individens ansvar när det gäller konsumtion av vissa substanser, inte minst alkohol. Dessutom har avvägningen direkta effekter på vad människor tycker om specifika alkohol- och narkotika politiska förslag.

Det faktum att sociala bakgrundsfaktorer i så relativt ringa grad förmår förklara människors hållningar i avvägning mellan njutning och hälsa gör frågan ännu mer intressant ur ett vetenskapligt perspektiv. Den fångar uppenbarligen en mänsklig egenskap eller disposition som i hög grad är oberoende av de sociala kategorier som normalt används för att förklara mänskligt beteende.

Att syn på njutning och hälsa är så fundamentalt för att förklara människors beteende och åsikter är en viktig insikt, inte minst för dem som arbetar med att främja folkhälsan. Denna insikt har tidigare bland annat förts fram av finska

forskare som studerat människors åsikter om mat. De menar att folkhälsoarbetet traditionellt har betonat värdet av självkontroll och försakelse i relation till onyttig mat, och förespråkar istället att vi borde fokusera på hantering av njutning (Jalilinoja, Pajari & Absetz, 2010). Mycket är vunnet om människor kan lära sig att njuta av en mer hälsosam livsstil. Alternativet, att bygga folkhälsoarbetet på ideal om evig försakelse av livets goda, är knappast hållbart i längden.

Noter

- ¹ Projektet ”Alkoholideologi – hur värderingar och ideologi styr alkoholopinionen” finansieras av Systembolagets alkoholforskningsråd (SRA). Som ett komplement till detta kapitel har vi konstruerat en e-publicerad tabellbilaga med mer utförlig information om de frågor kring riskkonsumtion och alkoholpolitik som ställdes 2019 (Karlsson m.fl., 2020).
- ² I enlighet med SOM-institutets etiska policy ställde vi inte direkta frågor om människor har brukat cannabis. Istället frågade vi om de under det senaste året hade ”vistats i sällskap där människor röker cannabis/hasch.” 92 procent av de svarande hade inte vistats i sådana sällskap, och ytterligare knappa 5 procent hade gjort så 1–2 gånger under året. Återstår 3,5 procent som mer återkommande varit i sådana sällskap.
- ³ I 2019 års SOM-undersökning ställde vi tre versioner av frågan om gårdsförsäljning. Varianterna ställdes i olika formulär och besvarades därför av olika personer och vi har därför möjlighet att se vilken roll formuleringen spelar för resultatet. Den första varianten formulerades ”Tillåta lokala producenter att sälja sprit, vin eller starköl i egna butiker (gårdsförsäljning)”, den andra var identisk med den första men utan att ordet ”gårdsförsäljning” nämndes, och den tredje varianten löd ”Avskaffa Systembolagets monopol och tillåta lokala producenter sälja starksprit, vin eller starköl i egna butiker”. Formuleringen har stor betydelse: 49 respektive 46 procent tyckte den första och andra varianten på förslaget var bra förslag och 30 respektive 33 procent tyckte de var dåliga, medan endast 33 procent tyckte den tredje varianten var ett bra förslag och hela 50 procent tyckte det var dåligt (Karlsson m.fl., 2020).

Referenser

- Birch, Leann L. (1999). Development of Food Preferences, *Annual Review of Nutrition*, 19(1): 41–62.
- Conrad, Peter (1994). Wellness as virtue: Morality and the pursuit of health, *Culture, Medicine and Psychiatry*, 18(3): 385–401.
- Coveney, John & Robin Bunton (2003). In Pursuit of the Study of Pleasure: Implications for Health Research and Practice, *Health*, 7(2): 161–179.

- Dollinger, Stephen J. & Rino Kobayashi (2003). Value Correlates of Collegiate Alcohol Abuse, *Psychological Reports*, 93(3): 848–850.
- Gunnarsson, Mattias & Henrik Oscarsson (2015). Grundläggande värderingar och personlighetsdrag. I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red), *Alla dessa val*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2009). Swedish Trends 1986–2008. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2014). Restriktivare alkoholopinion men liberalare alkoholvanor. I Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Mittfärd och marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Lennart Weibull & David Karlsson (2015). Alkoholen som samhällsproblem. I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red) *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Jallinoja, Piia, Pia Pajari & Pilvikki Absetz (2010). Negotiated pleasures in health-seeking lifestyles of participants of a health promoting intervention, *Health*, 14(2): 115–130.
- Karlsson, David, Lennart Weibull & Sören Holmberg (2016). Alkoholideologi och alkoholopinion. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrum*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Karlsson, David, Sören Holmberg & Lennart Weibull (2017). Alkoholopinionen och verkligheten. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Karlsson, David, Sören Holmberg & Lennart Weibull (2018). Värderingsmönster bakom alkoholopinionen. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarsson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Karlsson, David, Sören Holmberg & Lennart Weibull (2020a). Solidarity or self-interest? Public opinion in relation to alcohol policies in Sweden, *Nordic Studies on Alcohol and drugs*, Published online ahead of print.
- Karlsson, David, Sören Holmberg & Lennart Weibull (2020b). *Njutning eller hälsa? – Tabellbilaga*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Leichter, Howard M (1997). Lifestyle correctness and the new secular morality. I Allan M. Brandt & Paul Rozin (red) *Morality and health*. New York: Routledge.
- Leitzel, Jim (2007). *Regulating vice: misguided prohibitions and realistic controls*. Cambridge University Press.
- Meier, Kenneth J (1994). *The politics of sin: Drugs, alcohol and public policy*. ME Sharpe.
- Oscarsson, Henrik (2005). Långsiktiga värdetrender. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Lyckan kommer, lyckan går*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Rodríguez, José A. García Del Castillo m.fl. (2013). Predictive Models of Alcohol Use Based on Attitudes and Individual Values, *Journal of Drug Education*, 43(1): 19–31.
- Rokeach, Milton (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Weibull, Lennart, Holmberg, Sören & David Karlsson (2017). *Studier i svensk alkoholopinion*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart, Holmberg, Sören, Karlsson, David & Sofia Arkhede (2017). *Alkoholrelaterade frågor i de nationella SOM-undersökningarna 1986–2016*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Wertenbroch, Klaus (1998). Consumption Self-Control by Rationing Purchase Quantities of Virtue and Vice, *Marketing Science*, 17(4): 317–337.
- Yan, Ji m.fl. (2017). The vices and virtues of consumption choices: price promotion and consumer decision making, *Marketing Letters*, 28(3): 461–475.

”ANDRA UNDVIKER INFORMATION SOM TALAR EMOT DERAS ÅSIKTER, MEN INTE JAG”

PETER M. DAHLGREN

Sammanfattning

Har du någonsin tänkt att du är bättre än alla andra? Då är du i gott sällskap, för vi människor tenderar att sätta fler positiva etiketter på oss själva jämfört med vad vi sätter på andra. I det här kapitlet ser vi samma sak när det gäller vilka som undviker information. Ungefär 16 procent av svenska befolkningen säger att de själva undviker information som går emot deras åsikter, men däremot säger ungefär 63 procent av befolkningen att *andra* undviker sådan information. Det finns alltså ett stort glapp mellan vad medborgarna tror om andra och vad de själva säger att de gör. Det här glappet kan påverka hur vi ser på andra människors kunskapsnivå och vilken slags information de tar till sig, liksom hur vi tycker att digitala medieplattformar bör utformas.

Samhällsdiskussionen framstår ibland som om det är ett givet naturtillstånd att människor undviker information som de inte tycker om. Vi pratar om allt från filterbubblor och ekokammare till selektiv exponering och fakta- eller kunskaps-resistens. Men som redan antytts i sammanfattningen är det bara en minoritet som undviker information samtidigt som en stor majoritet tror att andra gör det. Vad beror detta gap på? En viktig förklaring som det här kapitlet ska fokusera på är *tredjepersonseffekten*, vilket i korthet betyder att ”andra påverkas, men inte jag”. Innan detta fenomen beskrivs mer ingående ska vi däremot först göra en kort rundtur i filterbubblornas värld, för att sedan se vilka grupper av medborgare som faktiskt säger sig undvika information och vad de tror om andra.

Filterbubblor – en seglivad myt

När Donald Trump vann presidentvalet i USA 2016 uppstod debatter om filterbubblor. Det påstods att amerikanska medborgarna bara läste nyheter som bekräftade deras befintliga åsikter, och detta förstärktes ytterligare av algoritmerna på exempelvis Facebook, Google och YouTube. Samma argument har använts för att förklara Storbritanniens utträde ur EU (Brexit), liksom högerpopulistiska partiers framgångar i bland annat Brasilien (Fisher & Taub, 2019). Trots att filterbubblor till stor del är en seglivad myt utan större förankring i verkligheten (Bruns, 2019; Dahlgren, 2018, 2019; Zuiderveen Borgesius m.fl., 2016), har de ändå tenderat

att beskrivas som ett faktum även i svenska medier samtidigt som få kritiska röster kommit till tals (Henriksson, 2017).

Det är dessutom en minoritet som säger att de bara tar del av nyheter som stämmer överens med deras politiska åsikter på sociala medier, vilket bland annat framgår av en undersökning under 2017 i Sverige och sju andra västeuropeiska länder (Matsa m.fl., 2018). Runt 22 procent av svenskarna uppgav även i början av 2019 att de undviker nyheter, främst på grund av att nyheterna påverkar deras humör negativt (Newman m.fl., 2019). Liknande slutsatser om att informations-undvikande är relativt sällsynt har ekat upprepade gånger i olika undersökningar genom åren (t.ex. Arceneaux & Johnson, 2019; Garrett, 2009; Malinen m.fl., 2018; Sears & Freedman, 1967; Sweeny m.fl., 2010). Hur kan det komma sig att dessa fenomen å ena sidan verkar vara begränsade till en minoritet, men å andra sidan diskuteras som om de förekommer överallt? En viktig förklaring kan vara tredjepersonseffekten.

Tredjepersonseffekten: andra påverkas, men inte jag

Tredjepersonseffekten handlar om hur människor tror att de själva respektive andra påverkas av mediernas innehåll, och kan i korta drag sammanfattas som att *andra påverkas, men inte jag* (Davison, 1983). Du som läser det här undviker naturligtvis inte information som talar emot dina åsikter, och inte jag som skriver heller, men det gör ju däremot de där *andra*. Det är de som är tredje person.

Tredjepersonseffekten handlar främst om uppfattningen om medieinnehålls förmåga att påverka, men tredjepersonseffekten kan ses som en del av ett bredare psykologiskt fenomen som innebär att vi gärna ser oss själva i bättre dager i jämförelse med andra (så kallad *self-serving bias*). Det är en förklaring till att en majoritet tror sig vara smartare än genomsnittet (Heck m.fl., 2018), tror sig vara mer moraliska än andra (Tappin & McKay, 2017), eller tror sig vara bättre på att upptäcka falska nyheter än andra (Corbu m.fl., 2020).

Skillnaden mellan vad man tror om sig själv och vad man tror om andra (vilket vi kan kalla *själv/andra-gapet*) är dessutom ofta väldigt stort.¹ Det finns mängder med förklaringar till varför detta gap existerar (se t.ex. Perloff, 1999; Kenny & West, 2010), men den mest grundläggande förklaringen handlar om att vi har direkttillgång till våra egna tankar men vi kan bara indirekt ta reda på vad andra tänker (genom att observera vad de säger eller gör). Det leder till en mängd snedvridningar i vårt sätt att tänka och framför allt vad vi fäster vår uppmärksamhet på. Exempelvis tenderar vi att se våra egna handlingar utifrån hur omgivningen påverkar oss ("jag kom försent till jobbet för att det var mycket trafik"), medan vi ser andras handlingar som ett karaktärsdrag hos individen ifråga ("han kom försent till jobbet för att han är dålig på att planera"). Det är ett fundamentalt sätt för oss människor att tänka (Ross, 1977), även om det finns en del kulturella skillnader (Järvå & Dahlgren, 2013).

Få undviker information, men en majoritet tror andra gör det

Vilka är det då som undviker information som talar emot deras åsikter? Om vi vänder blicken mot svenska befolkningen, och mer specifikt figur 1 med data från den nationella SOM-undersökningen 2019, så säger ungefär 16 procent av svenskarna att de själva undviker information som går emot deras åsikter eller övertygelser, medan 63 procent av befolkningen tror att *andra* undviker sådan information. Det är en skillnad på 47 procentenheter, vilket är ett ansenligt gap.

Om man bryter ned själv/andra-gapet på demografi så skvallrar siffrorna om samma sak. Både män och kvinnor, liksom unga och gamla, tror att andra undviker information mer än vad de själva gör. Eller rättare sagt, hur man än vänder och vrider på siffrorna framkommer samma fenomen och i samma riktning: alla grupper tror (i genomsnitt) att andra undviker information som talar emot deras åsikter mer än vad de själva gör.

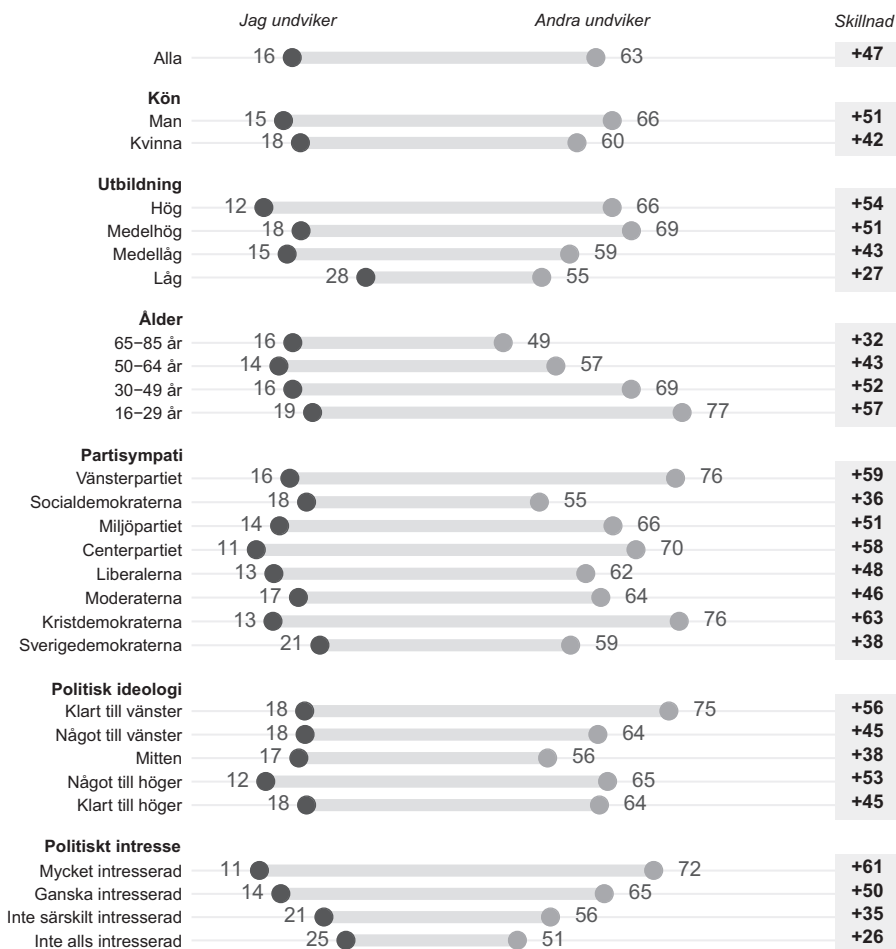
Däremot finns det en del intressanta skillnader i *hur mycket* själv/andra-gapet varierar beroende på vilken grupp vi talar om. Exempelvis, ju högre politiskt intresse, desto större blir gapet (jämför Johansson, 2005). Med stigande ålder blir gapet däremot mindre.

Just bland medborgare med olika åldrar hittar man kanske de mest utpräglade skillnaderna. De yngre tenderar att både undvika information mer (19 procent instämmer) och dessutom säga att andra gör det i hög utsträckning (77 procent instämmer) jämfört med äldre. Detta kan säkert hänga ihop med att unga ibland undviker att uttrycka politiska åsikter på sociala medier, där de upplever att tonen är bitvis hård och ohyfsad, utan föredrar i stället att diskutera politik i utrymmen med mindre konflikter (Powers m.fl., 2019).

Tittar man på den politiska vänster/höger-skalan verkar det inte vara några systematiska skillnader mellan vänster- och högerväljare, och inte heller mellan personer med olika partisympatier. Medan socialdemokrater och sverigedemokrater tenderar att uppvisa det minsta själv/andra-gapet så uppvisar i stället vänsterpartister och kristdemokrater det största gapet. Det är med andra ord partisympatisörer från både vänsterkanten och högerkanten som uppvisar både det största och minsta gapet.

Vänder man blicken mot figur 2 och medborgarnas mediananvändning, är det även där svårt att hitta några systematiska skillnader i mediananvändning i relation till själv/andra-gapet. Ett undantag verkar dock finnas bland de som använder *Dagens Nyheter* på nätet (dn.se), där ökad användning är förknippat med ett större själv/andra-gap. Huruvida man har förtroende för medier är också intressant ur två aspekter. Dels eftersom gapet ökar ju större förtroende man har för medierna. Och dels eftersom de med stort förtroende i lägre utsträckning undviker information som talar emot deras åsikter (9 procent undviker) än de som har litet förtroende (27 procent undviker). Detta kan verka självklart om man anser att de som använder medier och tar del av deras information därmed också visar sitt förtroende för dem, men så förhåller det sig dock inte. *Aftonbladet* är exempelvis ett av de

Figur 1 Vilka som säger att de själva undviker utmanande information och vilka som säger att andra undviker utmanande information, 2019 (procent och procentenheter)

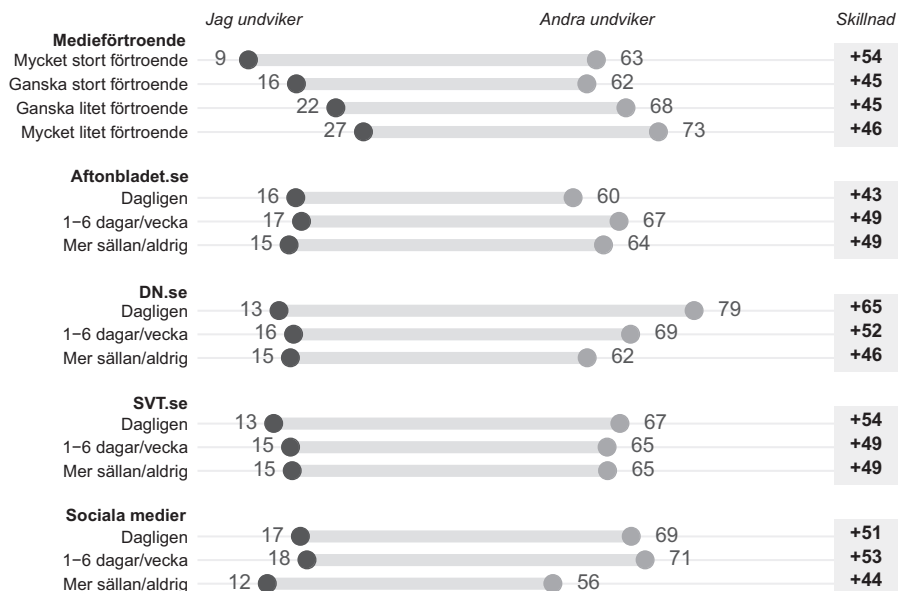


Kommentar: Siffrorna avser procent, förutom skillnad som avser procentenheter. Frågan lyder: "I vilken utsträckning instämmer du i följande påstående?" följt av påståendena "Jag undviker information som går emot mina egna övertygelser eller åsikter" samt "Andra personer undviker information som går emot deras övertygelser eller åsikter". Svarsalternativen lyder: instämmer helt, instämmer delvis, instämmer knappast, instämmer inte alls, samt ingen uppfattning. Figuren visar andelen som svarat instämmer helt eller instämmer delvis (alternativet ingen uppfattning togs bort). Totalt ingår 1 422 samt 973 personer i analysen som svarat på frågan om sig själva respektive andra (fler personer valde ingen uppfattning när de skulle uppskatta informationsundvikande hos andra, därför är det färre). Skillnaderna inom respektive kategori (t.ex. mellan åldersgrupper) är statistiskt signifikanta på 5 %-nivån för alla utom partisynpati. Ingen justering för multipla tester har gjorts eftersom det är en explorativ analys.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

största medierna i Sverige, samtidigt som de ligger nära botten av medborgarnas förtroende.² Även de som använder sociala medier ofta tenderar att dels undvika något mer information och dels i högre utsträckning överskatta andras tendens att göra likadant (jämfört med de som använder sociala medier mer sällan).

Figur 2 Vilka som säger att de själva undviker utmanande information och vilka som säger att andra undviker utmanande information, 2019 (procent och procentenheter)



Kommentar: Siffrorna avser procent, förutom skillnad som avser procentenheter. Frågan lyder: "I vilken utsträckning instämmer du i följande påstående?" följt av påståendena "Jag undviker information som går emot mina egna övertygelser eller åsikter" samt "Andra personer undviker information som går emot deras övertygelser eller åsikter". Svarsalternativen lyder: instämmer helt, instämmer delvis, instämmer knappast, instämmer inte alls, samt ingen uppfattning. Figuren visar andelen som svarat instämmer helt eller instämmer delvis (alternativet ingen uppfattning togs bort). Totalt ingår 1 422 samt 973 personer i analysen som svarat på frågan om sig själva respektive andra (fler personer valde ingen uppfattning när de skulle uppskatta informationsundvikande hos andra, därför är det färre). Jämförelser inom respektive kategori (t.ex. daglig användning respektive mer sällan) är statistiskt signifikanta på 5 %-nivån för endast DN.se och sociala medier, även om en del enskilda skillnader (t.ex. "jag undviker" för medieförtroende) också är signifikanta. Ingen justering för multipla tester har gjorts eftersom det är en explorativ analys.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Undviker någon information mer än andra?

Om det nu är så att nästan alla grupper och medborgare uppvisar samma riktning på detta själv/andra-gap (att andra undviker information mer än de själva) så kan det vara intressant att ställa sig den helt omvända frågan. Det vill säga, finns det över huvud taget några medborgare som *själva* undviker information i högre utsträckning än andra? Ja, det handlar om en liten minoritet på ungefär 3 procent av befolkningen. Det kan jämföras med 56 procent som säger att *andra* undviker information mer än dem själva. De resterande 41 procent säger att de undviker information som talar emot deras åsikter eller övertygelser i samma utsträckning som andra.

Denna uträkning sker genom att titta på hur medborgarna har svarat på båda frågorna samtidigt. Detta tillvägagångssätt skiljer sig alltså mot den uträkning som gjordes tidigare i figurerna som endast visar andelen svar på respektive fråga, samt skillnaden mellan dem.³

Nu är det förstås viktigt att påpeka att hela detta kapitel handlar om vad svenska folket själva säger baserat på deras eget minne av deras beteende. Det reflekterar inte nödvändigtvis vad de faktiskt gör, och det är även möjligt för människor att undvika information som de *tror* är utmanande, men som i själva verket inte alls är det (och tvärtom, att de tar till sig information som de inte uppfattar som utmanande, men som i själva verket är det). Det kan ske när man missförstår innehållet, om man till exempel tolkar satir och ironi bokstavligt, eller tolkar selektivt (Sullivan, 2009). Det ligger också i sakens natur att man inte alltid vet om information kommer att utmana ens åsikter om man på förhand har undvikit det. Då är det bättre att prata om informationsundvikande i största allmänhet, och inte att man specifikt undviker information som går emot ens övertygelser (Sweeney m.fl., 2010).

Vilken betydelse har själv/andra-gapet?

Sammanfattningsvis verkar det vara en majoritet av alla svenska medborgare som anser att *andra* undviker information som går emot deras åsikter eller övertygelser jämfört med vad de själva gör. Denna tredjepersonseffekt är ett robust och starkt fenomen som kvarstår även om man väljer andra metoder eller ändrar frågorna (Sun m.fl., 2008a). Även i den här analysen är riktningen densamma oavsett hur man skärskådar resultaten: *alla* medborgare oavsett gruppstillhörighet tenderar att säga att andra undviker information i högre utsträckning än vad de själva säger att de gör. Åtminstone när man tittar på genomsnitt (det är trots allt 3 procent av befolkningen som säger att de själva undviker information mer än andra). Samtidigt är det viktigt att påpeka att även om stödet för tredjepersonseffekten är starkt, är det däremot mer osäkert om våra tankar om andra kan översättas till konkreta handlingar i samma utsträckning (Sun m.fl., 2008b). Kort sagt, tankar och upp-

fattningar är en sak, men beteende ett annat. Vad det betyder i praktiken är svårt att säga, men vi vet i alla fall att de som tror att andra påverkas mer tenderar att i högre utsträckning förespråka censur (exempelvis för att skydda dem), i synnerhet när det gäller våld, pornografi och alkohol men däremot inte nödvändigtvis politiska budskap (Perloff, 1999).

Gapet mellan uppfattningen om oss själva kontra andra kan däremot vara en viktig förklaring till varför diskussioner om filterbubblor och ekokammare diskuterats så frekvent de senaste åren. Inte minst för att det är betydligt lättare att säga att andra människor har hamnat i en bubbla där de bara ser och läser sådant som stryker deras övertygelser medhårs, än att hitta någon som faktiskt gör det. Anekdoter om allsmäktiga filterbubblor och deras negativa konsekvenser finns i överflöd i båda svenska och utländska medier (se t.ex. Fisher & Taub, 2019; Jones, 2016), vilket förmodligen bidrar till att stärka gapet mellan vad vi tror om oss själva kontra andra.

Att människor har en felaktig bild av andra kan få flera konsekvenser, dels i samhället när politiska förslag utformas med utgångspunkten att medborgare undviker information de inte tycker om, och dels mellan individer när man felaktigt tror att de människor man pratar med måste ha kommit till sina övertygelser genom att undvika sådant som säger emot dem. Det kan därför vara lätt att tro att medborgarna *saknar* information, och att eventuella problem enkelt kan lösas genom att bara ge dem mer av den varan. Men det är tveksamt om det över huvud taget fungerar att bara öka informationsmängden, vilket studier på klimatförnekare har visat (Suldozsky, 2017).

En variant är att ge människor ökad kunskap om vanliga tankemässiga vurpor (så kallade kognitiva bias). Det kan vara svårt att se nackdelarna med ökad kunskap på ett generellt plan, men man får vara medveten om att ökad kunskap paradoxalt nog också kan *öka* benägenheten att se dessa tankemässiga vurpor hos andra snarare än hos sig själv (Wang & Jeon, 2020; se även Lilienfeld m.fl., 2009). I psykologiska sammanhang pratar man mer generellt om *bias blind spot* (Pronin m.fl., 2002), det vill säga att vi inte ser bjälken i våra egna ögon men är trots det utomordentligt duktiga på att identifiera den hos andra. Med ökad kunskap riskerar vi med andra ord att lägga märke till ännu fler bjälkar i andras ögon, vilket Homer Simpson kanske uttryckte mest kärnfullt av alla, i ett avsnitt av tv-serien Simpsons: "Alla är korkade utom jag".

Noter

- ¹ Tredjepersonseffekten har en genomsnittlig effektstorlek på $r = 0,31$ enligt tidigare forskning (Sun m.fl., 2008). Eftersom den genomsnittliga effektstorleken i kommunikation och socialpsykologi är båda $r = 0,21$ (Rains m.fl., 2018; Richard m.fl., 2003) innebär det att tredjepersonseffekten är en stark effekt i jämförelse. I den här analysen i detta kapitel, däremot, hittade jag en effektstorlek om Spearmans $\rho = 0,35$ för själv/andra-gapet. Alla dessa mått kan variera från 0 till 1 (i absoluta tal), där ett högre värde betyder starkare samband.
- ² Ungefär 16 procent av befolkningen har ganska stort eller mycket stort förtroende för *Aftonbladet*, enligt Medieakademiens förtroendebarmeter som genomfördes februari 2020.
- ³ Med andra ord, jämförelsen här är huruvida *själv* > *andra*. Figurerna visar däremot själv respektive andra separat, samt skillnaden (det vill säga *andra* – *själv*).

Referenser

- Arceneaux, Kevin, & Martin Johnson (2019). Selective Avoidance and Exposure. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.110>
- Bruns, Axel (2019). *Are filter bubbles real?* Oxford, United Kingdom: Polity Press.
- Corbu, Nicoleta, Denisa-Adriana Oprea, Elena Negrea-Busuioc & Loredana Radu (2020). 'They can't fool me, but they can fool the others!' Third person effect and fake news detection. *European Journal of Communication*. <https://doi.org/10.1177/0267323120903686>
- Dahlgren, Peter (2019). Filterbubbla. I *Nationalencyklopedin*. Malmö: NE Nationalencyklopedin AB.
- Dahlgren, Peter M. (2018). Filterbubblor – ett hotfullt och vilseledande begrepp. I Lars Truedson (red) *Fejk, filter och faktaresistens – hotar sociala medier demokratin?* (s. 39–70). Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Davison, W. Phillips (1983). The Third-Person Effect in Communication. *Public Opinion Quarterly* 47(1): 1–15. <https://doi.org/10.1086/268763>
- Fisher, Max & Amanda Taub (2019, 11 augusti). How YouTube Radicalized Brazil. *The New York Times*. Hämtad från <https://www.nytimes.com/2019/08/11/world/americas/youtube-brazil.html>
- Garrett, R. Kelly (2009). Politically Motivated Reinforcement Seeking: Reframing the Selective Exposure Debate. *Journal of Communication* 59(4): 676–699. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2009.01452.x>
- Heck, Patrick R., Daniel J. Simons & Christopher F. Chabris (2018). 65% of Americans believe they are above average in intelligence: Results of two nationally

- representative surveys. *PLOS ONE*, 13(7): e0200103. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0200103>
- Henriksson, Sofia (2017). *Med nålen mot filterbubblan: En diskursanalys av DN:s och SvD:s användning av begreppet filterbubbla* (Stockholms universitet). Hämtad från <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1107037>
- Johansson, Bengt (2005). The Third-Person Effect. *Nordicom Review* 26(1): 81–94. <https://doi.org/10.1515/nor-2017-0248>
- Jones, Evelyn (2016, 13 december). SVT vill sticka hål på bubblorna: ”Vi måste ha tålamod istället för att obetänksamt dela allt”. Hämtad från <https://www.dn.se/kultur-noje/svt-vill-sticka-hal-pa-bubblorna-vi-maste-ha-talamod-istallet-for-att-obetanksamt-dela-allt/>
- Järvå, Håkan & Peter M. Dahlgren (2013). *Påverkan och manipulation*. Lund: Studentlitteratur.
- Kenny, David A. & Tessa V. West (2010). Similarity and Agreement in Self-and Other Perception: A Meta-Analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 14(2), 196–213. <https://doi.org/10.1177/1088868309353414>
- Lilienfeld, Scott O., Rachel Ammirati & Kristin Landfield (2009). Giving Debiasing Away: Can Psychological Research on Correcting Cognitive Errors Promote Human Welfare? *Perspectives on Psychological Science: A Journal of the Association for Psychological Science* 4(4): 390–398. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2009.01144.x>
- Malinen, Sanna, Aki Koivula, Teo Keipi & Ilkka Koironen (2018). Exploring Selective Exposure and Selective Avoidance Behavior in Social Media. *Proceedings of the 9th International Conference on Social Media and Society* 350–354. <https://doi.org/10.1145/3217804.3217943>
- Matsa, Katerina Eva, Laura Silver, Elisa Shearer & Mason Walker (2018, 30 oktober). A minority in all eight countries say the news they see on social media reflects their own political views. Hämtad från <https://www.journalism.org/2018/10/30/younger-europeans-are-far-more-likely-to-get-news-from-social-media/>
- Newman, Nic, Richard Fletcher, Antonis Kalogeropoulos & Rasmus Kleis Nielsen (2019). *Reuters Institute Digital News Report 2019*. Hämtad från <http://www.digitalnewsreport.org/>
- Paul, Bryant, Michael B. Salwen & Michel Dupagne (2000). The Third-Person Effect: A Meta-Analysis of the Perceptual Hypothesis. *Mass Communication and Society* 3(1): 57–85. https://doi.org/10.1207/S15327825MCS0301_04
- Perloff, Richard M. (1999). The Third Person Effect: A Critical Review and Synthesis. *Media Psychology* 1(4): 353–378. https://doi.org/10.1207/s1532785xmep0104_4
- Powers, Elia, Michael Koliska & Pallavi Guha (2019). “Shouting Matches and Echo Chambers”: Perceived Identity Threats and Political Self-Censorship on Social Media. *International Journal of Communication* 13(20).

- Pronin, Emily, Daniel Y. Lin & Lee Ross (2002). The Bias Blind Spot: Perceptions of Bias in Self Versus Others. *Personality and Social Psychology Bulletin* 28(3): 369–381. <https://doi.org/10.1177/0146167202286008>
- Rains, Stephen A., Timothy R. Levine & Rene Weber (2018). Sixty years of quantitative communication research summarized: Lessons from 149 meta-analyses. *Annals of the International Communication Association* 1–20. <https://doi.org/10.1080/23808985.2018.1446350>
- Richard, F. D., Charles F. Bond & Juli J. Stokes-Zoota (2003). One Hundred Years of Social Psychology Quantitatively Described. *Review of General Psychology* 7(4): 331–363. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.7.4.331>
- Ross, Lee (1977). The Intuitive Psychologist And His Shortcomings: Distortions in the Attribution Process. I L. Berkowitz (red) *Advances in Experimental Social Psychology* 10: 173–220. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60357-3](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60357-3)
- Sears, David O. & Jonathan L. Freedman (1967). Selective Exposure to Information: A Critical Review. *The Public Opinion Quarterly* 31(2): 194–213. <https://doi.org/10.1086/267513>
- Suldozsky, Brianne (2017). The Information Deficit Model and Climate Change Communication. I B. Suldozsky (red) *Oxford Research Encyclopedia of Climate Science*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228620.013.301>
- Sullivan, Larry (2009). Selective Interpretation. I *The SAGE Glossary of the Social and Behavioral Sciences* 1–3: 465–465. <https://doi.org/10.4135/9781412972024>
- Sun, Ye, Zhongdang Pan & Lijiang Shen (2008). Understanding the Third-Person Perception: Evidence From a Meta-Analysis. *Journal of Communication* 58(2): 280–300. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2008.00385.x>
- Sun, Ye, Lijiang Shen & Zhongdang Pan (2008). On the Behavioral Component of the Third-Person Effect. *Communication Research* 35(2): 257–278. <https://doi.org/10.1177/0093650207313167>
- Sweeny, Kate, Daria Melnyk, Wendi Miller & James A. Shepperd (2010). Information Avoidance: Who, What, When, and Why. *Review of General Psychology* 14(4): 340–353. <https://doi.org/10.1037/a0021288>
- Tappin, Ben M. & Ryan T. McKay (2017). The Illusion of Moral Superiority. *Social Psychological and Personality Science* 8(6): 623–631. <https://doi.org/10.1177/1948550616673878>
- Wang, Qi, & Hee Jin Jeon (2020). *Bias in Bias Recognition: People View Others but not Themselves as Biased by Preexisting Beliefs and Social Stigmas* [Preprint]. <https://doi.org/10.31234/osf.io/d38rt>
- Zuiderveen Borgesius, Frederik J., Damian Trilling, Judith Möller, Balázs Bodó, Claes H. de Vreese & Natali Helberger (2016). Should we worry about filter bubbles? *Internet Policy Review* 5(1). <https://doi.org/10.14763/2016.1.401>

DIGITALA PRENUMERATIONER ÖKAR – MEN VÄGEN DIT HAR VARIT LÅNG

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Det som förr om åren var ett givet inslag i de flesta hushåll, den prenumererade morgontidningen, har under det senaste årtiondet blivit mer allt ovanligt i många hem. Stora delar av publiken har valt att istället rikta blicken mot olika nyhetssajter. Viljan att betala för den digitala nyhetsprodukten har dock inte varit särskilt stor. Under de senaste åren har dock kunnat skönjas en successiv ökning av antalet digitala morgontidningsprenumeranter. Det syns i morgontidningarnas egen statistik såväl som i resultaten från den nationella SOM-undersökningen. Ökningen gäller såväl bland yngre och äldre som bland boende på landsbygd och boende i storstad. Samtidigt visar analysen att det fortfarande är långt kvar innan digitala prenumerationer kommer att överstiga prenumerationen på papperstidningar. I det här kapitlet granskas förändringar i svenska folkets prenumerationsbenägenhet under perioden 2000–2019, med särskilt fokus på den digitala prenumerationsviljan. Därtill granskas också vilka huvudsakliga skäl som ligger bakom valet att avstå en digital morgontidningsprenumeration. Priset och tillgången till kostnadsfria nyheter i andra medier visar sig, inte helt förvånande, tillhöra de vanligaste svaren.

Hösten 2010 förutspådde den australiensiska medieforskaren Ross Dawson att de svenska papperstidningarna skulle ha spelat ut sin roll som nyhetsbärande medium år 2025. Då skulle istället läsplattan och dess efterföljande generationer utgöra det huvudsakliga gränssnittet för människors nyhetervanor (Dawson, 2010a, 2010b). Förutsägelsen baserades på en rad parametrar grundande på hur medieutvecklingen sett ut nationellt och internationellt under 1990- och tidigt 2000-tal. Ett par år senare, 2017 (samma år som papperstidningar i USA förutspåts ha förlorat sin betydelse), argumenterade Dawson för att papperstidningen förvisso kunde överleva längre än prognosticerats, givet att mediehusen lyckas skapa hållbara betalningsmodeller för den digitala utgivningen (Dawson, 2017). En stabil digital finansiering skulle då kunna bära kostnaden för pappersutgivningen.

Även om 2025 inte har passerat än, finns det skäl att tro att den prenumererade morgontidningen på papper kommer att finnas kvar i Sverige även under senare delen av 2020-talet, och kanske längre än så. Samtidigt är det stora problemet för de flesta mediehus – och har under lång tid varit – att få med prenumeranter och annonsörer på den digitala banan genom ökad villighet att betala för nyheter och annonsering online. Att nyhetssajterna har funnit en allt mer stabil plats i män-

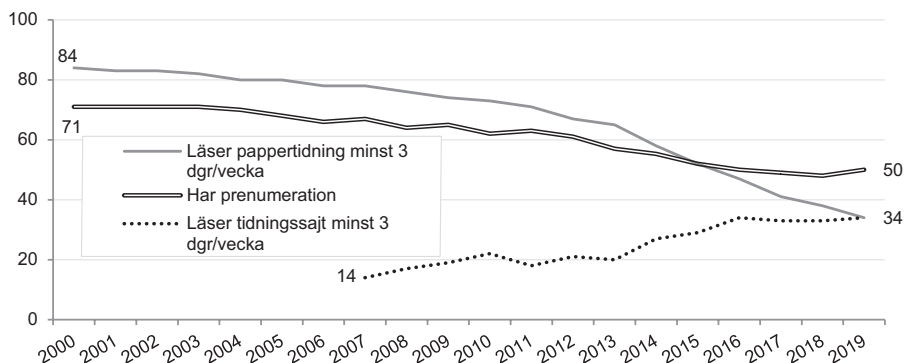
niskors medievardag råder det ingen tvekan om, sett till den successivt ökande användningen. Men i vilken utsträckning kan vi se samma utveckling för människors prenumerationsbenägenhet? Denna fråga ligger i fokus för det här kapitlet.

I kapitlet granskas hur den svenska befolkningens vilja att prenumerera på morgontidningar har förändrats under perioden 2000–2019 samt i vilken mån fördelningen mellan digitala respektive pappersprenumerationer har ändrats under 2010-talets sista år. Därtill kommer också skälen till varför människor väljer att avstå från att skaffa sig en digital morgontidningsprenumeration att synas i sömmarna.

En svår utmaning att ta betalt för digitala nyheter

Sverige har historiskt hört till ett av de länder i världen där den prenumererade morgontidningen haft en mycket stark ställning (Weibull, 1983). Åren runt 1990 bodde ungefär 80 procent av den vuxna befolkningen i ett hushåll där det fanns en morgontidningsprenumeration. Sedan dess har mycket vatten hunnit flyta under broarna. I takt med att allt mer av nyhetsutbudet har flyttat online och nya digitala plattformar har tillkommit, har också intresset för morgontidningen på papper blivit allt svalare. I början av 2000-talet prenumererade cirka 70 procent av svenskarna på en morgontidning och 80 procent läste också regelbundet någon tidning (figur 1). Knappa tjugo år senare, 2019, uppgav 50 procent att de hade någon form av prenumeration på en morgontidning, medan 37 procent regelbundet läste någon morgontidning på papper. Parallellt med nedgången i pappersläsningen har den regelbundna konsumtionen av tidningarnas nyhetssajter ökat, från 14 procent vid mitten av 2000-talet till 34 procent år 2019. Medan nedgången i pappersläsningen fortfarande inte tycks ha nått sin botten, har däremot kurvan för andelen prenumeranter stabiliserats något under de senaste åren, framför allt som följd av att tidningsbranschen sett en successiv ökning av antalet *digitala* prenumeranter.

Vägen dit har dock varit lång och präglats av otal försök att få läsare och prenumeranter att förbli tidningarna trogna. Äldre individer har sedan de första morgontidningarna gick online vid mitten av 1990-talet fortsatt tillhöra tidningarnas trofasta prenumerantgrupp, även om prenumerationsgraden förvisso gått ner också bland dessa. Att knyta yngre, och sedermera också medelålders, grupper till sig har däremot varit en utmaning. Många tidningar betraktade initialt webbtidningen som ett sätt att skapa band med och locka publik till papperstidningen (jfr Wesslau, 2002), vilket dock visade sig fungera dåligt i yngre åldersgrupper. De upprepade försöken att i perioder ta betalt för innehåll online föll inte heller i god jord hos publiken, ett resultat som även gällt internationellt (jfr Chyi, 2012). Svårigheterna har förklarats med de ökande möjligheterna att ta del av nyheter kostnadsfritt via gratistidningar, gratis nyhetssajter och radio/tv (Fletcher & Nielsen, 2017: 1176). Inom forskningen har situationen under 2000-talet bland annat beskrivits som det frenetiska misslyckandets tid (Arrese, 2016), då många tidningar försökte införa mikrobetalningar för enskilda artiklar, sälja tillgång till sina digitala arkiv, premiummaterial eller tidningen som pdf.

Figur 1 Läsning och prenumeration på morgontidningar, 2000–2019 (procent)

Kommentar: Frågorna om läsning lyder: "Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?" respektive "Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet? – "Dagens Nyheter"; "Svenska Dagbladet"; "Någon lokal morgontidning". Svarsskalan går från "Dagligen" till "Aldrig". Frågan om prenumeration lyder "Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning?" Antal svar år 2000 var 3 546. År 2019 var antalet svar 5 164 (prenumeration), 10 068 (läsning på papper respektive internet). Sedan 2016 finns digital prenumeration som specificerat svarsalternativ i frågan om hushållsprenumeration.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2019.

Successivt har allt fler svenska morgontidningar så småningom valt att införa någon form av betalvägg, exempelvis genom att låta delar av sajten vara låst eller genom att använda en totalmodell där i princip allt innehåller ligger bakom betalvägg (Weibull m.fl., 2018). För mediehusen är numera digitala konverteringar centralt, där icke-prenumererande läsare går över till att bli digitala prenumeranter. Under 2018 började en del mediehus se de digitala prenumerationerna kompensera för nedgången i tryckta tidningar (Jonzon, 2018), en utveckling som fortsatt även under 2019 och 2020. I april 2020 meddelade exempelvis *HD-Sydsvenskans* chefredaktör att tillströmningen av digitala prenumeranter numera överstiger tappet av pappersprenumeranter och därmed bidrar till positiva upplagesiffror (Lundquist, 2020). De nya digitala prenumeranterna har visat sig vara väsentligt yngre än de analoga prenumeranterna, och de är inte särskilt trogna. Skälen till att publiken väljer att börja betala online skiljer sig mellan olika medier: för *Dagens Nyheter* ger exempelvis kulturjournalistiken flest konverteringar, medan sporten tenderar att bidra till konverteringar hos lokala morgontidningar (Jonzon, 2018).

Huruvida det växande antalet digitala prenumeranter faktiskt bidrar till ökade intäkter varierar dock, bland annat beroende på prenumerationspris och hur många digitala gratisabonnemang tidningen har. År 2019 bestod exempelvis *Göteborgs-Postens* totala digitala upplaga av 400 friexemplar och 37 700 betalda prenumerationer (se appendix, tabell i).¹ Motsvarande siffror för *Skånska Dagbladet*

var 4 300 gratisabonnemang och 1 000 betalande digitala prenumeranter. *Svenska Dagbladet* hade i sin tur 67 900 betalande digitala prenumeranter och ytterligare 12 600 digitala gratisabonnemang. Detta förhållande påverkar tidningarnas betalningsgrad, det vill säga hur stor andel av den totala upplagan som genererar intäkter från publiken. För *Skånska Dagbladet* var betalningsgraden 71 procent år 2019 och för *Svenska Dagbladet* 82 procent (TS Mediefakta/Kantar Sifo, 2020). *Göteborgs-Posten* hade i sin tur en betalningsgrad om 90 procent. Visserligen är det fortfarande annonsintäkterna som bidrar mest men för att få hjulen att fortsätta snurra krävs rimligen också en hög andel betalande prenumeranter.²

Svenska morgontidningsprenumeranter 2000–2019

Studier av befolkningens prenumerationsvanor har länge visat att benägenheten att prenumerera på någon morgontidning har tydliga kopplingar till individernas ålder, hushållsinkomst, geografisk belägenhet och graden av politiskt intresse. Medelålders, äldre, höginkomsttagare, boende i små och mellanstora städer respektive på landsbygd samt politiskt intresserade har traditionellt tillhört skaran av trogna prenumeranter (Andersson, 2017; Weibull, 1983). Före de digitala mediernas intåg på marknaden hade också utbildningsnivå en avgörande betydelse, då högutbildade var mer benägna att prenumerera än lågutbildade (Hedman, 2009). Graden av stabilitet i levnadsvanor och etablering i samhället har således varit viktiga förklaringsfaktorer.

Ålderns betydelse för valet att prenumerera på någon morgontidning kvarstår fortfarande och har också stärkts under 2000-talets två första årtionden (tabell 1). Även om andelen prenumeranter är lägre i samtliga åldersgrupper 2019 jämfört med 2000, har förändringen varit betydligt mildare i det äldsta ålderssegment. Fortfarande har 72 procent av 65–85-åringarna en prenumeration i hushållet, att jämföra med 84 procent för tjugo år sedan. I övriga åldersgrupper har andelen prenumeranter minskat drastiskt. Bland 30–49-åringar har exempelvis andelen med prenumeration sjunkit från 62 till 31 procent sedan 2000, och gruppen ligger numera på samma låga nivå som 16–29-åringar. Skillnaden mellan yngre och äldre har, beräknat i procentdifferenser, blivit allt större under årens lopp.

Mönstret med en högre andel prenumeranter på landsbygden jämfört med i storstadsområden har fortsatt hålla i sig (tabell 1). Detsamma gäller för inkomstfaktorn, där höginkomsttagare fortfarande har en högre andel prenumeranter än låginkomsttagare. I det senare fallet har dock differensen mellan de båda grupperna minskat något, vilket beror på att andelen prenumeranter har minskat betydligt mer bland höginkomsttagare än bland låginkomsttagare sedan 2000. Sett till samhällsengagemang är förhållandet mellan politiskt intresserade och icke-intresserade numera det omvända då andelen som bor i ett hushåll med en morgontidningsprenumeration år 2019 är högre bland individer som uppger att de inte är politiskt intresserade än bland dem som säger sig vara mycket eller åtminstone

ganska intresserade av politik. Det betyder dock inte att politiskt intresserade på ett generellt plan är mindre benägna att ta del av nyheter. Förhållandet är istället det motsatta (se t.ex. Andersson, 2019). Däremot har viljan att *betala* för nyheter kommit att bli avsevärt lägre i denna grupp.

Tabell 1 Morgontidningsprenumeration i olika grupper, 2000, 2010 och 2019 (procent)

	2000	2010	2019	Differens 2000– 2019		2000	2010	2019	Differens 2000– 2019
Samtliga	71	62	50	-21	Samtliga	71	62	50	-21
16–29 år	58	42	31	-27	Ren landsbygd	75	65	55	-20
30–49 år	64	52	31	-33	Mindre tätort	74	63	50	-24
50–64 år	82	70	52	-30	Stad/större tätort	72	64	51	-21
65–85 år	84	77	72	-12	Sthlm/Gbg/Malmö	65	52	42	-23
<i>Differens</i>	26	33	41		<i>Differens</i>	10	13	13	
Låg utbildning	75	66	54	-21	Låg hushållsinkomst	59	51	43	-16
Medel utbildning	68	58	46	-22	Medel hushållsink.	73	63	50	-23
Hög utbildning	76	65	55	-21	Hög hushållsink.	84	76	55	-29
<i>Differens</i>	1	1	1		<i>Differens</i>	25	25	12	
Ej politiskt intresserad	67	56	56	-11					
Politiskt intresserad	76	67	38	-38					
<i>Differens</i>	9	11	18						

Kommentar: Frågan lyder: "Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning?" respektive "Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning? Frågan gäller både papperstidningar och digitala prenumerationer". Svarsalternativen för första frågan är "Nej" respektive "Ja" samt för andra frågan "Nej", "Ja, papperstidningen" respektive "Ja, digital prenumeration". Minsta antal svarspersoner på gruppnivå är 506 år 2000 (boende i storstad) respektive 692 år 2019 (boende på landsbygd). Samtliga förändringar över tid är signifikanta om $p=0,000$. Sambandsmått (Kendall's tau-c) varierar mellan 0,12 (65–85 år) och 0,29 (30–49 år, hög hushållsinkomst).

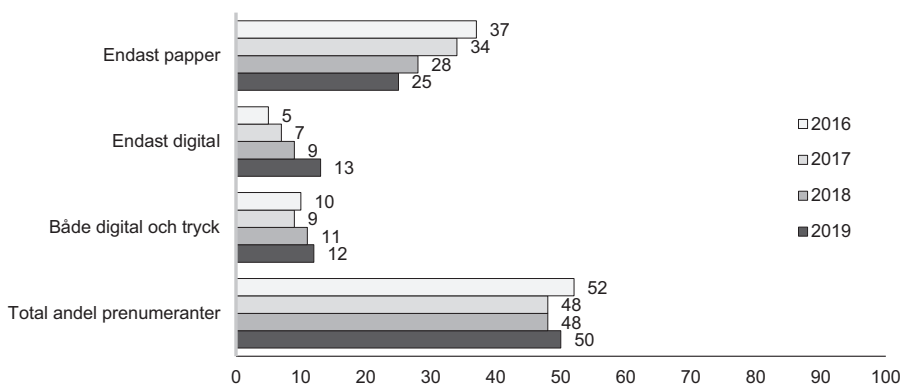
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000, 2010 och 2019.

Digitala prenumeranter ökar – men papperstidningen har fortfarande försprång

Den nationella SOM-undersökningen har sedan 2016 även frågat respondenterna om vilken slags prenumeration som finns i hushållet: renodlad pappersprenumeration, kombinerad digital och pappersprenumeration respektive renodlat digital prenumeration.³ Medan den samlade prenumerationsnivån förhållit sig relativt stabil under perioden 2016–2018, är det tydligt att det på några få år har skett förhållandevis stora förändringar i valet av prenumerationsform. 2016 uppgav 37

procent av respondenterna att det fanns en papperstidningsprenumeration i hushållet, en andel som 2019 har sjunkit till 25 procent (figur 2). Samtidigt har andelen med en kombinerad prenumeration (papper/digital) hållit sig på ungefär samma nivå, 10 respektive 12 procent. Det innebär att 47 procent av respondenterna fick en morgontidning på papper levererad till sin brevlåda 2016, att jämföra med 37 procent år 2019. Parallellt har andelen som bor i ett hushåll med en renodlat digital prenumeration ökat från 5 till 13 procent.

Figur 2 Prenumeration på tryckta och digitala morgontidningar, 2016–2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning? Frågan gäller både papperstidningar och digitala prenumerationer". Svartalternativen är "Nej", "Ja, papperstidningen" samt "Ja, digital prenumeration". I totalen ingår även frågan "Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning?" med svartalternativen "Ja" och "Nej". Antal svarspersoner är 3 282 (2016), 3 619 (2017), 3 593 (2018) och 3 334 (2019).

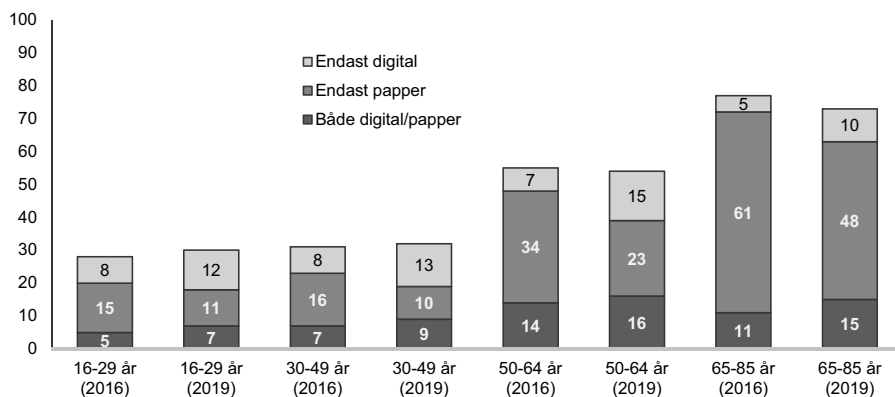
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016–2019.

Valet av prenumerationsalternativ skiljer sig framför allt efter ålder och boendeområde. Den traditionella pappersprenumerationen dominerar klart bland 65–85-åringar, även om det finns en viss andel som uppger sig ha en renodlat digital prenumeration (figur 3). Prenumeration på morgontidningen på papper är också det vanligaste alternativet bland 50–64-åringar respektive bland boende på landsbygd, i tätorter och städer (figur 4). Om även den kombinerade prenumerationsformen (papper/digital) inkluderas, är det tydligt att papperstidningen är det vanligaste inslaget hos samtliga jämförda grupper, också bland personer under 50 år och storstadsbor. Även om andelen digitala prenumeranter är ungefär lika stor i samtliga grupper, mellan 10–15 procent, utgör det digitala alternativet en större del av den samlade prenumerationen bland 16–49-åringar respektive storstadsbor jämfört med övriga åldersgrupper och boende i andra delar av Sverige. Bland 16–29-åringar utgör exempelvis de digitala prenumeranterna 40 procent av

det totala antalet prenumeranterna i åldersgruppen, att jämföra med 14 procent av det totala antalet prenumeranter bland 65–85-åringar. I samtliga ålders- och boendegrupper har det mellan 2016 och 2019 skett en förändring mot ökad andel digitala prenumeranter och minskad andel pappersprenumeranter. Bland personer under 65 år har tillskottet av digitala prenumerationer bidragit till att bibehålla prenumerationsnivån under perioden och bland yngre har andelen prenumeranter till och med ökat något. Mönstret med minskad pappersprenumeration och ökad digital prenumeration gäller också oavsett var i landet respondenterna är bosatta.

Även om en förändring kunnat skönjas i fördelningen mellan pappersprenumerationer och digitala prenumerationer, förefaller det fortfarande vara relativt lång tid kvar tills den digitala morgontidningsprenumerationen går upp i ledning.

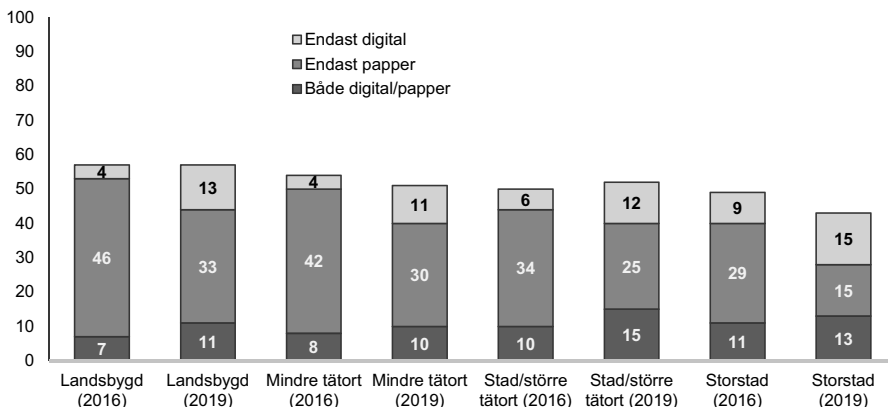
Figur 3 Prenumeration på tryckta och digitala morgontidningar efter ålder, 2016 och 2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning? Frågan gäller både papperstidningar och digitala prenumerationer". Svartalternativen är "Nej", "Ja, papperstidningen" samt "Ja, digital prenumeration". Minsta antal svarspersoner är 274 år 2016 och 520 år 2019 (16–29-åringar).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Figur 4 Prenumeration på tryckta och digitala morgontidningar efter boendeområde, 2016 och 2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning? Frågan gäller både papperstidningar och digitala prenumerationer". Svarsalternativen är "Nej", "Ja, papperstidningen" samt "Ja, digital prenumeration". Minsta antal svarspersoner är 249 år 2016 och 436 år 2019 (landsbygd).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Med morgontidningarnas nyhetssajter och möjligheten till digitala abonnemang (inklusive plusabonnemang) finns en helt annan möjlighet än för tjugofem år sedan att ta del av nyheter från andra morgontidningar än den som ges ut i den egna boendekommunen. Den stora majoriteten av prenumeranterna, 88 procent, håller sig dock till den tidning som finns på orten, medan 12 procent prenumererar på en tidning från någon annan del av landet. I den senare gruppen finns en klar dominans av tidningar som *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Dagens Industri* och *Göteborgs-Posten*.

Valet av prenumerationsform skiljer sig dock tydlig åt mellan dem som håller sig med den lokala morgontidningen på orten och dem som håller sig med tidningar som ges ut på annat håll. Av dem som prenumererar på en tidning som ges ut i närområdet uppger drygt hälften, 53 procent, att de enbart har en pappersprenumeration medan 29 procent har en kombinerad prenumeration och resterande 18 procent en digital prenumeration (tabell 2). Bland dem som däremot prenumererar på en tidning som inte ges ut i närområdet är det närmare hälften, 48 procent, som har en digital prenumeration medan 30 procent har en traditionell pappersprenumeration. Av de digitala prenumeranterna i denna senare grupp, uppger fyra av fem att de prenumererar på någon av storstädernas morgontidningar.

Tabell 2 Prenumerationsform efter utgivningsort, 2019 (procent)

Prenumerationsform	Utgivningsort	
	Samma som boendeort	Annan än boendeort
Papper och digital prenumeration	29	22
Endast digital prenumeration	18	48
Endast pappersprenumeration	53	30
S:a	100	100
<i>Antal svar</i>	<i>689</i>	<i>93</i>

Kommentar: Frågan lyder: "Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning? Frågan gäller både papperstidningar och digitala prenumerationer". Svartalternativen är "Nej", "Ja, papperstidningen" samt "Ja, digital prenumeration". Respondenterna har även fått namnge den eller de morgontidningar de prenumererar på.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Skäl till att avstå digital morgontidningsprenumeration

Äldre studier har visat att prenumerationspris och brist på tid att hinna läsa morgontidningen varit vanliga skäl till att många papperstidningsprenumeranter funderat på att säga upp sin prenumeration (Hedman, 2009). I takt med att andelen prenumeranter sjunkit har intresset istället riktats mot att förstå varför människor väljer att *inte prenumerera alls* på någon morgontidning. I 2016 års nationella SOM-undersökning ställdes frågor om vilka skäl som låg bakom respondenternas val att inte prenumerera och resultaten visade att de vanligaste orsakerna var kopplade till det stora utbudet av andra medier som bättre upplevdes fylla det personliga behovet av nyheter (Andersson, 2017). Omkring 70 procent av icke-prenumeranterna uppgav då att de fick de nyheter de behövde via radio/tv respektive gratisartiklar på nyhetssajter och därför inte hade behov av någon morgontidningsprenumeration. Även prenumerationspriset var en viktig faktor i sammanhanget. Likaså menade ungefär hälften av icke-prenumeranterna att de fick sitt nyhetsbehov täckt via sociala medier. Störst variation i vilka skäl som uppgavs var kopplat till ålder, där yngre var mest benägna att lyfta fram nyhetssajter med gratismaterial och sociala medier, medan äldre framför allt lyfte fram tillgång till nyheter via radio och tv samt prisnivå som viktiga skäl (Andersson, 2017).

I 2019 års nationella SOM-undersökning ombads de respondenter som uppgett att de *inte har digital prenumeration* på någon morgontidning att ange hur viktiga olika skäl är till deras val att avstå. Utfallet liknar till stor del resultaten från studien om betalningsvilja för papperstidningen. Det skäl som framför allt lyfts fram av respondenterna, 72 procent, är att man upplever sig få sitt nyhetsbehov tillgodosett via radio och tv (tabell 4). Vidare menar drygt hälften att det kostar för mycket, vilket är en något lägre andel om jämförelse görs med resultaten från 2016 års

SOM-undersökning. Resultatet är både väntat och oväntat. Väntat eftersom det under lång tid har varit svårt att få människor att vilja betala för nyheter online och samtidigt oväntat, eller möjligen förvånande, då en digital prenumeration är betydligt mindre kostsam jämfört med pappersprenumerationen. Som exempel kan nämnas att en prenumeration på *Svenska Dagbladet* år 2020 kostar från cirka 5 300 kr per år för tillgång till både papperstidningen och allt digitalt material, medan en digital prenumeration med tillgång till allt digitalt material inklusive e-tidningen och arkivmaterial kostar cirka 2 400 kr per år. Därtill finns även ett basalternativ som ger tillgång till nyhetssajtens lästa artiklar inklusive premiummaterial för cirka 1 200 kr per år.

Tabell 4 *Icke-prenumeranterns skäl till att avstå från digital morgontidningsprenumeration, 2019 (procent)*

	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Varken eller	Ganska oviktigt	Mycket oviktigt	S:a	Viktigt totalt
Jag får de nyheter jag behöver via radio/tv	40	31	16	5	8	100	72
Det kostar för mycket	33	24	19	10	14	100	57
Jag får de nyheter jag behöver via kostnadsfria artiklar på tidningssajten	25	29	22	7	17	100	54
Innehållet är inte tillräckligt bra	24	24	28	10	14	100	48
Jag får de nyheter jag behöver via sociala medier	22	24	23	11	20	100	46
Jag är inte intresserad av att ta del av nyheter	10	13	24	12	41	100	23
Jag har inte tid att ta del av nyheter	8	13	26	13	40	100	21
Jag får de nyheter jag behöver via papperstidningen	5	7	26	12	50	100	12

Kommentar: Frågan lyder: "Om du inte har en digital prenumeration på någon morgontidning, hur viktiga är följande skäl till varför du har valt att inte prenumerera digitalt?". Tabellen baseras på personer som har angett att de inte har någon morgontidningsprenumeration alls i hushållet, varken digital eller pappersprenumeration. Antal svarspersoner är 691.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Sett till bakgrundsfaktorer är det huvudsakligen ålder som är avgörande för att förklarar skillnader i vilka skäl som är mest avgörande för att avstå digital prenumeration. Som exempel kan nämnas att äldre över 65 år är mest benägna att instämma i att de får de nyheter de behöver från radio/tv, 89 procent, att jämföra

med 59 procent bland unga under 30 år (τ -c 0,22***)⁴. Äldre är också något mer priskänsliga än yngre. 68 procent av 65–85-åringarna anger priset som viktigt skäl, medan motsvarande andel bland 16–29-åringar är 49 procent (τ -c 0,11***). Samtidigt hänvisar yngre i högre utsträckning än äldre till att man redan får sitt nyhetsbehov tillgodosett genom nyhetsflöden i sociala medier, 59 jämfört med 35 procent (τ -c -0,16***). Däremot framträder inga signifikanta skillnader sett till utbildningsnivå, hushållsinkomst, eller boendeområde.

Ännu lever morgontidningen på papper, men digitala prenumerationer knappar in

Vilka slutsatser kan då dras av de resultat som har presenterats i det här kapitlet? Jo, att morgontidningen på papper fortfarande är dominerande bland dem som prenumererar på någon morgontidning, men att den digitala prenumerationen sakta men säkert håller på att knappa in. När eller om de digitala prenumeranterna kommer att vara i majoritet är inte alldeles enkelt att sja om. Det beror dels på morgontidningarnas position på mediemarknaden, hur relevanta de upplevs av publiken, dels på hur snabbt viljan att betala för nyheter online förändras. Fortfarande tycks en relativt stor andel av befolkningen vara av uppfattningen att den digitala journalistiken inte är värd sitt pris, åtminstone inte i en tid då nyheter via radio och tv respektive sociala medier upplevs som mer relevanta än morgontidningen.

Samtidigt har de digitala prenumerationerna bidragit till att stoppa nedgången i antalet prenumeranter bland unga vuxna och yngre medelålders. I takt med att dessa grupper blir äldre, och väljer att hålla fast vid sina prenumerationsmönster också fortsättningsvis, samtidigt som det fylls på med yngre generationer som har vuxit upp i en tid då det är mer självklart än tidigare att betala för digitalt innehåll i form av exempelvis streamingtjänster för tv-serier, film och musik, finns det skäl att vara hoppfull om att också viljan att betala för tjänster som erbjuder nyhetsjournalistik kommer att växa sig starkare. Om sedan den samlade prenumerationsnivån kommer att ligga kvar på dagens nivå eller om den kommer att ligga på en betydligt lägre, om än stabil nivå, återstår dock att se.

APPENDIX

Tabell i Upplageutveckling för ett urval av svenska morgontidningar, 2017–2019 (antal exemplar/utgivningsdag)

		Total upplaga ¹	Antal betalda prenumerationer	Varav: Digital upplaga	Plus- abonnemang
<i>Borås Tidning</i> 7 dgr/v	2019	34 200	33 400	5 700	-
	2018	36 400	35 500	5 700	-
	2017	36 900	36 000	3 900	-
<i>Dalarnas Tidningar</i> 7 dgr/v	2019	42 800	41 600	9 300	7 200
	2018	42 300	41 000	8 600	4 300
	2017	44 400	42 700	9 300	3 200
<i>Göteborgs-Posten</i> 7 dgr/v	2019	121 400	118 600	37 700 (+400 friex)	15 000
	2018	127 500	123 900	31 000	10 800
	2017	126 700	132 600	25 600	-
<i>Skånska Dagbladet</i> 6 dgr/v	2019	19 900	14 800	1 000 (+4 300 friex)	1 900
	2018	20 400	15 400	1 200 (+4 000 friex)	800
	2017	18 300	16 700	900 (+1 200 friex)	-
<i>Svenska Dagbladet</i> 7 dgr/v	2019	171 200	152 900	67 900 (+12 600 friex)	-
	2018	170 600	151 000	60 500 (+11 000 friex)	-
	2017	164 900	i.u.	63 100 (i.u.)	-
<i>Sundsvalls Tidning</i> 7 dgr/v	2019	22 900	22 200	4 600	4 100
	2018	22 800	22 200	3 800	3 000
	2019	23 800	23 100	3 900	2 300
<i>Västerbottens-Kuriren</i> 6 dgr/v	2019	28 200	27 700	4 200	5 300
	2018	27 300	26 500	2 600	3 000
	2017	27 700	26 800	3 700	300

Kommentar: ¹I den totala upplagan ingår även lösnummerförsålda tidningar samt gratisexemplar/-prenumerationer. Den numerära skillnaden mellan total upplaga och antal betalda prenumerationer utgörs således av lösnummer och friexemplar. För de tidningar där antal digitala friexemplar inte anges, varierar antalet mellan ca 100–200. Så kallade plusabonnemang innebär inloggning och tillgång till tidningarnas material online, men inte den redigerade e-tidningen. Ett streck (-) innebär att tidningen inte erbjöd plusabonnemang det aktuella året.

Källa: TS Mediefakta/Kantar Sifo 2019 och 2020.

Noter

- ¹ Ett undantag fanns dock tidigt i kvällstidningen *Aftonbladets* plustjänst.
- ² Därtill hade tidningen 15 000 plusabonnemang.
- ³ Trots att den digitala upplagan inte alltid är fullfinansierad väljer de flesta tidningar att kommunicera den högre prenumerantsiffran, dvs. inklusive de som inte betalar, eftersom det ger en fingervisning om hur stort intresset är för tidningens innehåll liksom hur många som tar del av den. Men det är alltså långt ifrån alla användare som faktiskt genererar prenumerations- eller abonnemangsinntäkter.
- ⁴ Den nationella SOM-undersökningen genomförs som sex parallella editioner, där frågan om prenumeration finns med i två. I den ena ombeds respondenterna specificera vilken slags prenumeration de har, medan frågan i den andra editionen fokuserar på prenumeration generellt utan att skilja mellan pappersprenumeration och digital prenumeration. I figur 1 redovisas samtliga respondenters svar på de båda frågorna, medan figur 2 endast redovisar svaren bland dem som fått den specificerade frågan.
- ⁵ Tau-c mäter styrkan och riktningen i sambanden. Måttet går från -1 till +1, där -1 innebär ett perfekt negativt samband (högt på ena variabeln motsvaras av lågt på andra) och +1 innebär ett perfekt positivt samband (högt på ena variabeln ger högt på andra). Koefficienten 0 innebär att det saknas samband.

Referenser

- Andersson, Ulrika (2017). Digitala plattformar allt viktigare – förutom när det gäller tidningsprenumeration. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson, & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika (2019). Stort samhällsengagemang spelar roll för nyhetsvanorna – särskilt bland unga. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Arrese, Ángel (2016). From Gratis to Paywalls. A brief history of a retro-innovation in the press's business. *Journalism Studies* 18(8): 1051–1067.
- Chyi, Hsiang Iris (2012). Paying for what? How much? And why (not)? Predictors of paying intent for multiplatform newspapers. *International Journal of Media Management* 14(3): 227–250.
- Dawson, Ross (2010a). Launch of Newspaper Extinction Timeline for every country in the world. Hämtad 2020-05-18 från https://rossdawson.com/blog/launch_of_newsp/

- Dawson, Ross (2010b). Newspaper Extinction Timeline. Hämtad 2020-05-18 från <https://rossdawson.com/frameworks/newspaper-extinction-timeline/>
- Dawson, Ross (2017). Review of the Newspaper Extinction Timeline: What we got wrong and the future of news from here. Hämtad 2020-05-18 från <https://rossdawson.com/blog/review-newspaper-extinction-timeline-got-wrong-future-news/>
- Fletcher, Richard & Rasmus Kleis Nielsen (2017). Paying for online news. A comparative analysis of six countries. *Digital Journalism* 5(9): 1171–1191.
- Hedman, Ulrika (2009). Morgontidningen kostar för mycket. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Jonzon, Ninni (2018). *Från gratis till betalinnehåll*. Göteborg: Medier & Demokrati, Lindholmen Science Park.
- Lundquist, Hanna (2020, 14 april). HD-Sydsvenskan når digital milstolpe. *Journalisten*. Hämtad 2020-05-18 från <https://www.journalisten.se/nyheter/hd-sydsvenskan-nar-digital-milstolpe>
- TS Mediafakta/Kantar Sifo (2020). TS-upplageredovisning för dagspress 2019. Hämtad 2020-05-18 från <https://www.kantarsifo.se/rapporter-undersokningar/audit-rapporter>
- TS Mediafakta/Kantar Sifo (2019). TS-upplageredovisning för dagspress 2018. Stockholm: TS Mediafakta/Kantar Sifo.
- Weibull, Lennart (1983). *Tidningsläsning i Sverige*. Stockholm: Liber.
- Weibull, Lennart, Wadbring, Ingela & Jonas Ohlsson (2018). *Det svenska medielandskapet. Traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens*. Stockholm: Liber.
- Wesslau, Karl (2002). *Value added in electronic publishing*. Stockholm: Kungliga tekniska högskolan.

DIGITALA BÖCKER POPULÄRA HOS UNGA

BIRGITTA WALLIN, RACHEL PIERCE
OCH DAVID GUNNARSSON LORENTZEN

Sammanfattning

Kapitlet behandlar läsning av böcker i olika format bland kvinnor och män samt hur ålder, utbildningsnivå och bostadsort påverkar i vilken utsträckning man läser. Vi undersöker hur årets siffror ställer sig gentemot föregående års nationella SOM-undersökningar. Vi noterar i årets undersökning att läsning av böcker någon gång per år fortsatt ligger högt och att de som läser mest återigen är högutbildade kvinnor som bor i en storstad. Läsning av digitala böcker ökar med någon procentenhet men lyssning av ljudböcker har saktat in och ökar inte i samma utsträckning som tidigare år. Det är de yngre (16–29 år) som läser mest digitala böcker och med stigande ålder ser vi att den digitala läsningen minskar. Biblioteken är populära för lån av böcker men vanligast är att tryckta böcker införskaffas via fysisk bokhandel eller lånas eller fås av familj eller vänner och digitala böcker införskaffas i första hand via prenumerationstjänster.

Under de senaste åren har stora förändringar på den svenska bokmarknaden väckt mycket diskussioner kring läsning. Mest fokus har legat på relationen mellan den tryckta och den digitala boken som oftast beskrivs som konkurrerande format (Rubery, 2016). Dessa antaganden kan relateras till en allmän oro för att läsförmågan minskar med ökad användning av digitala verktyg, för underhållning och information, särskilt bland ungdomar och barn (Støle m.fl., 2018). I det här kapitlet granskar vi den svenska befolkningens läsvanor men vi undersöker också var de får tag på sina böcker, t.ex. via bokhandel, bibliotek och prenumerationstjänster.¹ Frågor som besvaras är bland annat hur stor andel av svenskarna som läser tryckta respektive digitala böcker och hur regelbundet de läser, per vecka, månad och år. I analysen tittar vi också på läsvanor i relation till ålder, kön, utbildning, bostadsort och placering i en politisk vänster-höger skala. Vi riktar också blicken mot högläsning för barn där vi bland annat undersöker förändringen över den senaste tioårsperioden.

Bokmarknadens digitalisering

I Sverige finns det en ovanligt hög andel av befolkningen som är vana vid att använda digitala verktyg och internet enligt EUs DESI (Digital Economy and Society Index) skala.² Denna tillgång har lett till ett alltmer digitaliserat medie-

landskap. Bokformatet som lättast passar in i det nya digitala medielandskapet är ljudböcker. Detta kan ses i försäljningssiffror, där försäljningen av enstaka digitala böcker i både e-boks- och ljudboksformat minskar, samtidigt som läsning av dessa format långsamt ökar. Prenumerationstjänster har nu etablerat sig och Bergström och Höglund (2016) anser att det är självklart att ”bokhandeln tvingas bygga en digital strategi” (s. 419). Detta kan också bli sant för biblioteken som har sett en liten minskning av besöks-siffror under de senaste 10 åren (Kungliga biblioteket, 2018: 53) som också har visat sig i resultaten från de nationella SOM-undersökningarna.

Dessa förändringar håller sig inte bara till bokmarknaden; den svenska kulturkonsumtionen sker alltmer i digitala miljöer. Både poddar och digitala böckers popularitet har ökat under det senaste året enligt *Svenskarna och internet* medan konsumtionen av medier i pappersform minskar för varje år (Internetstiftelsen, 2019: 123-124). Kulturyttringar i digitalt format tenderar att använda ljud och bild i lika hög utsträckning som ord; vissa forskare menar att den digitala kulturen prioriterar ljud och bild (Hand, 2012). Denna tendens visar sig i framgången för streamingtjänster för film och musik bland svenskarna (Internetstiftelsen, 2019:129). Även det litterära skrivandet påverkas av den digitala kulturkonsumtionens särskilda egenskaper (Pennlert, 2018).

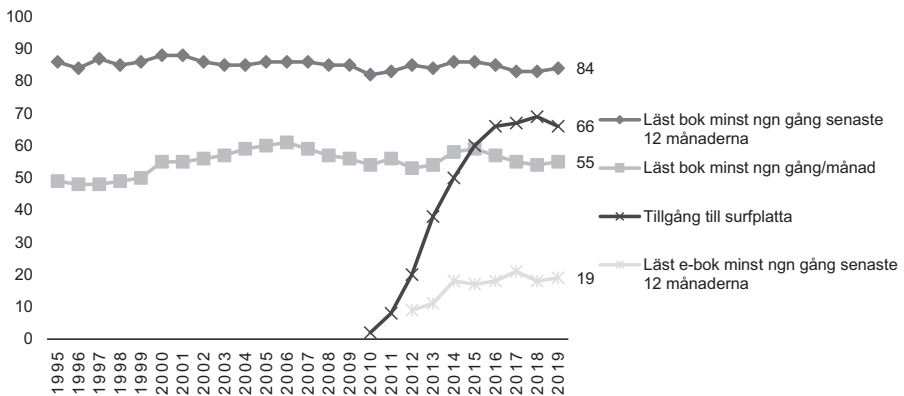
Men det är inte helt tydligt om tryckta böcker förskjuts av e-böcker eller digitala medier i stort. Det som kan sägas är att den tryckta boken visat en viss stabilitet under de senaste åren. Borg (2013) argumenterar för den fysiska bokens betydelse som en sociokulturell symbol som en anledning till varför det inte har resulterat i ännu lägre försäljningssiffror för tryckta böcker. Orsaken torde vara att de flesta läsare fortfarande föredrar pappersböcker dels på grund av känslan av att hålla i den men också för den status en tryckt bok kan föra med sig. För bibliotekens del är det inte helt enkelt att veta hur de ska arbeta för att stärka sin plats i det demokratiska samhället i ett digitalt medielandskap som blir mer komplext för varje år. Deras roll kan vara att fortsätta sitt arbete mot integrering trots svårigheter att tydligt definiera gränsen mellan en bok och andra typer av medier. Biblioteken har länge erbjudit besökarna fri tillgång till internet i biblioteksrummet och arbetat för att öka befolkningens tillgång till digitala medier. Biblioteken har också försökt höja människors medie- och informationskunnighet (MIK) med program som ”Digi-teket” i syfte att stödja digitalt läsförhållande och digital folkbildning.³

Läsning över tid

Frågor om läsning av böcker har mätts i den nationella SOM-undersökningen sedan 1990-talet. De senaste 12 månaderna har 84 procent svarat att de har läst minst en bok och det är en ökning med en procentenhet sedan förra året. Över tid ser vi att läsning av bok minst en gång per år är stabilt och ligger på mellan 80 till 85 procent med någon topp i början på 2000-talet strax under 90 procent. När det gäller läsning per månad ser vi tydligare svängningar och i mitten på 1990-talet låg

läsning per månad på runt 50 procent eller strax därunder. 2006 var det en topp där 60 procent läste minst någon gång per månad och 2019 är motsvarande siffra 55 procent. Läsnings per år och månad rör sig mellan 10 procentenheter upp och ner mellan 1995 och 2019, så några dramatiska förändringar i omfattningen av läsning har vi inte sett. Däremot har det skett en viss ökning av de som läser ofta på senare år. Mellan 1995–2017 visar Höglund och Wahlström (2018: 254) att läsning av bok varje vecka ligger kring 30 procent på 1990-talet och på 2000-talet ligger det runt 40 procent.

Figur 1 Bokläsning och tillgång till teknik, 1995–2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?": "Läst någon bok". Skalan är 7-gradig från ingen gång till flera gånger per vecka. Läsnings av e-bok bygger på frågan: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?": "läst någon e-bok". Tillgång till surfplatta ingår i frågan: "Har du för närvarande tillgång till något av följande i ditt hushåll?": "surfplatta". Antal svarande: 9 765 (läst bok), 3 329 (läst e-bok), 1 661 (tillgång till surfplatta).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2019.

Siffrorna om digitala verktyg och information började samlas först 2009 med en fråga om respondenten hade besökt biblioteket via nätet. Frågan om tillgång till surfplattor infördes 2010 och frågor om olika slags e-böcker introducerades 2012. Under åren efter dessa frågor lagts till har de visat en betydlig ökning i tillgång till surfplattor och användning av bibliotekets digitala information och verktyg. Men för första gången sedan siffrorna började samlas har respondenternas rapporterade tillgång till surfplattor sjunkit med tre procentenheter till 66 procent. Det kan vara ett tecken på att Sverige har nått ett tak med surfplattor, som nu ersätts av mobiler, datorer och andra digitala verktyg. Detta argument stöds av de senaste siffrorna från *Svenskarna och internet* (Internetstiftelsen, 2019), som avslöjar samma trend och visar att 61 procent av den svenska befolkningen använder internet i en surf-

platta, jämfört med 90 procent som förlitar sig på en mobil och 91 procent som använder en dator (s. 7). Undersökningen visar också att det är mest de mellan 66–77 år som använder surfplattor (s. 16–17).

I årets nationella SOM-undersökning har vi slagit ihop frågorna om läsning av e-skönlitteratur och e-fackböcker och frågar endast om e-bokläsning. Siffrorna visar att läsning av e-böcker har hållit en jämn nivå sedan 2014 och hamnar 2019 på 19 procent. Det är anmärkningsvärt att denna procent inte har rört sig så mycket sedan 2014 trots att antalet digitala besök på biblioteket fortsätter stiga med några procent varje år, från 35 procent 2018 till 38 procent 2019. Dessa siffror på digitala besök kan innebära många olika ärenden exempelvis att använda bibliotekets digitala katalog, titta på information om öppettider, leta efter evenemang på biblioteket eller för åtkomst till digitala böcker och film. Digitala tjänster kan delvis ha lett till minskade fysiska besök och utlån under de senaste 10 åren (Kungliga biblioteket, 2018) då det numera är möjligt att få tag i digitalt material hemifrån. Trenden att använda digitala medier i högre utsträckning resulterar inte nödvändigtvis i högre siffror för e-bokläsning, då till exempel försäljning av e-böcker har fallit under det senaste halvåret i alla kategorier utom hos prenumerationstjänsterna (Wikberg, 2019).

Den läsande människan

Precis som i tidigare års nationella SOM-undersökningar ses en koppling mellan högre utbildning och läsning oavsett om formatet är tryckt bok, e-bok eller ljudbok. Skillnaden är störst när det gäller läst bok då 70 procent av högutbildade och 34 procent av lågutbildade anger att de läst någon bok. För ljudböcker är motsvarande siffror 20 procent för högutbildade och 3 procent för lågutbildade. Skillnaden är emellertid minst när det gäller e-böcker, då 11 procent av de med hög utbildning och 2 procent av dem med låg utbildning läst en e-bok någon gång per månad eller oftare under de senaste 12 månaderna.

Äldre svarar i hög utsträckning att de läst åtminstone någon bok per månad eller oftare de senaste 12 månaderna. I de yngre åldersgrupperna läser de i lite mindre utsträckning men skillnaderna mellan åldersgrupperna är inte stora då 57 procent av 65–85 åringar och 50 procent av 16–29 åringar läser varje månad. Vi ser dock ett motsatt mönster ifråga om ljud- och e-böcker då det med stigande ålder blir mindre sannolikt att man har läst en bok i digitalt format. Istället är det de yngre åldersgrupperna som i högre grad konsumerar digitala böcker. Jämfört med förra årets siffror kan vi se ett skifte där årets undersökning visar att de som är 16–29 år läser flest digitala böcker medan det i förra årets undersökning var de som var 30–49 år som i störst utsträckning använde digitala böcker. Värt att notera är att samtliga åldersgrupper har ökat sitt ljudboksläsnande, 16–29 åringar allra mest; från 13 till 21 procent. Detsamma gäller även e-böcker där de flesta åldersgrup-

per har ökat sitt läsande med ett par procentenheter med undantag för den äldsta gruppen 65–85 år som minskat sitt e-bokläsande med en procentenhet.

Boende i storstad läser böcker i alla format i lite högre utsträckning än personer som bor på mindre orter, men skillnaderna minskar när det gäller böcker i digitalt format, framför allt ljudböcker. 14 procent av de boende på mindre orter och 19 procent av de boende i storstäder läser ljudböcker någon gång per månad eller oftare.

Tabell 1 Läsning någon gång per månad eller oftare för olika grupper och format, 2019 (procent)

	Läst bok (%)	Lyssnat på ljudbok (%)	Läst e-bok (%)	Läst för barn (%)
Samtliga	55	15	7	31
Kön¹				
Kvinnor	65	19	9	38
Män	44	12	6	24
Utbildning²				
Låg	34	3	2	11
Medellåg	45	14	5	23
Medelhög	58	18	9	30
Hög	70	20	11	46
Ålder				
16–29	50	21	13	17
30–49	53	19	7	58
50–64	56	19	9	26
65–85	57	6	4	18
Boendeområde				
Ren landsbygd	47	16	5	29
Mindre tätort	49	14	5	31
Stad eller större tätort	56	14	8	31
Storstad (Sthlm, Gbg, Malmö)	63	19	11	34

Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?": "Läst någon bok" (9 765 svar), "Lyssnat på ljudbok" (1 686 svar), "Läst någon e-bok" (3 329 svar), "Läst högt ur bok/tidning för något barn" (1 675 svar). Skalan är 7-gradig från ingen gång till flera gånger per vecka. ¹ Då antalet som definierat sig som varken kvinna eller man uppgår till 25 är dessa inte med i statistiken. ² Låg = "Ej fullgjort grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola)", "Grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola)", Medellåg = "Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande)", "Examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande)", Medelhög = "Eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet, Studier vid högskola/universitet" och Hög = "Examen från högskola/universitet, Studier vid/examen från forskarutbildning".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

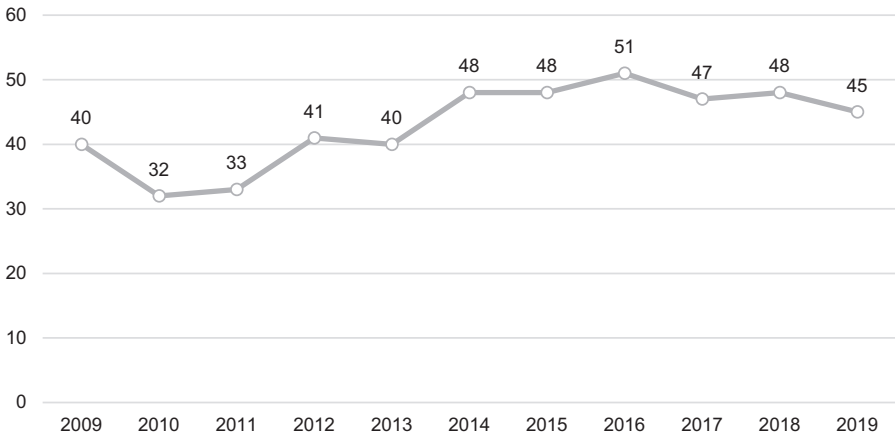
Återigen kan vi se att kvinnor läser i högre utsträckning än män, oavsett om det handlar om tryckta böcker, e-böcker eller ljudböcker, men skillnaden mellan könen är dock betydligt mindre när det gäller de digitala formaten. I årets undersökning var andelen kvinnor och män som läst en bok minst någon gång per månad 65 respektive 44 procent. Förra årets undersökning visade att 44 procent av kvinnorna och 30 procent av männen läste skönlitteratur i tryckt bokformat medan 30 procent av kvinnorna och 26 procent av männen hade läst en tryckt fackbok. Det är viktigt att notera att årets och förra årets undersökningar visar liknande mönster, då det går att utläsa en trend mot utjämning mellan män och kvinnor med hänsyn till e-böcker och ljudböcker, även om förra årets frågeformulär gjorde en åtskillnad mellan skön- och facklitteratur. Denna observation är intressant av två skäl. Män använder dagligen andra typer av digitala tjänster, särskilt film och musik, i högre grad än kvinnor (Internetstiftelsen, 2019). Det är möjligt att siffrorna indikerar att digital läsning kopplas till dessa andra digitala aktiviteter och följer lika trender. Samtidigt kan det finnas en förändrad relation mellan olika typer av läsning, som i slutändan betyder att digital läsning definieras i utkanten av det digitala medielandskapet, som domineras av andra digitala medier, och läsning, som fortfarande karaktäriseras av den fysiska boken.

Läsa högt för barn

Nyttan med högläsning för barn ses som ganska självklar i forskningen där bättre ordförråd och ordförståelse samt mer framgångsrik skolgång lyfts fram som fördelar (se t.ex. Kalb & van Ours, 2014). Det är därför intressant att se att kvinnor i högre utsträckning läser för barn än män och ju högre utbildning man har desto troligare är det att man läser högt för barn (tabell 1). Tittar vi på den åldersgrupp, 30–49 år, där det är troligast att man har små barn, så läser 58 procent för barn någon gång per månad eller oftare. Notera dock att siffrorna gäller både i hushåll med och utan barn. Boendeort verkar spela mindre roll när det gäller högläsning för barn, men den lägsta siffran återfinns på ren landsbygd (29 procent) och den högsta i storstad (34 procent).

I figur 2 ser vi att högläsning för barn i hushåll med barn någon gång per vecka har legat mellan 40 och 50 procent under den senaste tioårsperioden (2009 och 2019), med undantag för 2010 och 2011 då vi kunde se en minskning av högläsningen för barn. Vad minskningen under de två åren beror på är oklart, men den sammanfaller med lanseringen av Apples iPad som kom i april 2010. Kanske fick fler barn ägna sig åt att surfa och leka med den istället för att ta del av högläsning av böcker. Den ökning som sker 2012 och framåt kan säkerligen delvis förklaras av de mycket uppmärksammade dåliga resultaten för svenska 15-åringar i Pisa-mätningen där bland annat läsförmågan låg under genomsnittet i OECD (Skolverket, 2013). Föräldrar blev då varse att högläsning för barn skulle kunna förbättra skolresultaten.

Figur 2 Andel som läst högt för barn minst en gång i veckan i hushåll med barn, 2009–2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?": "Läst högt ur bok/tidning för något barn". Andelen avser de svarande i hushåll med barn som läst högt för barn minst en gång i veckan. Antal svar är 542.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009–2019.

Påverkas läsvanor av politisk position?

En amerikansk studie undersökte om partitillhörighet påverkade hur mycket man nöjesläste och vilket värde man tillskrev läsning och böcker. Studien genomfördes på högskolestudenter så de flesta läste böcker regelbundet men när det gäller nöjesläsning visade det sig att demokrater lägger mer tid på att läsa och uppskattar läsning i mycket högre grad än republikaner. Demokrater läser alltså fler böcker – både skön- och facklitteratur – än republikaner (Marchant & McCreary, 2016).

Det är därför intressant att studera om motsvarande mönster även finns i Sverige. Vi ska här försöka utröna hur läsning ser ut i relation till hur man placerar sig på en politisk vänster-höger skala. Eriksson och Michnik (2019: 311) visar att förtroendet för bibliotek är större hos de som politiskt placerar sig klart till vänster och lägre hos de som placerar sig klart till höger. Vi ställer oss därför frågan om det finns någon skillnad när det gäller läsning och politisk positionering. I tabellen nedan ser vi att de som placerar sig klart till vänster och något till vänster läser mest (88 respektive 86 procent), tätt följt av de som placerar sig något till höger (85 procent). Minst läser de som varken placerar sig till vänster eller till höger (80 procent) och de som placerar sig klart till höger (81 procent). Siffrorna visar en skillnad på sju procent mellan de som placerar sig klart till vänster och klart till höger men oberoende av politisk positionering så läser 80 procent minst någon gång per år, vilket ändå får anses vara en hög siffra.

Tabell 2 Läst någon bok, lyssnat på ljudbok, läst e-bok de senaste 12 månaderna, 2019 (procent)

Fråga	Placering	Ingen gång	Någon gång	Antal svar
Läst någon bok	Klart till vänster	12	88	980
	Något till vänster	14	86	2 110
	Varken till vänster eller till höger	20	80	2 692
	Något till höger	15	85	2 577
	Klart till höger	19	81	1 211
Lyssnat på ljudbok	Klart till vänster	63	37	137
	Något till vänster	73	27	384
	Varken till vänster eller till höger	72	28	440
	Något till höger	68	32	460
	Klart till höger	63	37	229
Läst e-bok	Klart till vänster	73	27	291
	Något till vänster	80	20	739
	Varken till vänster eller till höger	83	17	898
	Något till höger	82	18	903
	Klart till höger	84	16	437

Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?": "Läst någon bok", "Lyssnat på ljudbok", "Läst någon e-bok". Skalan är 7-gradig från ingen gång till flera gånger per vecka. Frågan om politisk position lyder: "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?". Sambanden mellan läst någon bok och placering samt läst e-bok och placering är signifikanta på 0.01-nivån enligt ett Chi²-test. Sambandet mellan lyssnat på ljudbok och placering är inte signifikant på 0.01-nivå.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

När det gäller läsning av ljudböcker finns ingen skillnad mellan de som placerar sig klart till vänster och klart till höger (37 procent). Återigen är det de som placerar sig i mitten som har den lägsta siffran, i det här fallet 28 procent. Läsning av e-böcker uppvisar däremot större skillnader och av de som placerar sig klart till vänster anger 27 procent att de har läst e-bok någon gång de senaste 12 månaderna medan av de klart till höger är det 16 procent. Övriga i vänster-höger skalan anger mellan 17 och 20 procent att de läst e-bok. Sammanfattningsvis kan man säga att de klart till vänster läser mer än de övriga i de flesta fall, endast när det gäller ljudböcker läser de klart till höger lika mycket. Största skillnaden finns när det gäller läsning av e-böcker.

Var får läsarna tag på sina böcker?

En ny fråga i den nationella SOM-undersökningen gäller hur människor får tillgång till tryckta och digitala böcker. De vanligaste sätten att få tag på tryckta böcker är att antingen köpa i dem i en fysisk bokhandel eller att låna eller få en bok från familj, vänner eller bekanta. Skillnaden mellan inköp via fysisk bokhandel eller via nätbokhandel är stor då 57 procent väljer att köpa i den fysiska bokhandeln och 44 procent via en nätbokhandel. Intressant också att 30 procent köper tryckta böcker i dagligvaruhandel. Tre procent anger att de köper sina tryckta böcker via en digital prenumerationstjänst. Eftersom prenumerationstjänster inte säljer tryckta böcker avses här troligtvis tryckta böcker som köps via en bokklubb online och där de valda böckerna sedan skickas hem via postpaket. Det som avsågs med digital prenumerationstjänst i frågan var ljudböcker och e-böcker som användare kommer åt och läser via exempelvis BookBeat, Nextory och Storytels tjänster. Biblioteken lånar fortfarande ut många tryckta böcker men det verkar som de flesta föredrar att köpa böcker istället.

Bokhandelns och förlagens statistik över försäljning av böcker visar dock att flest böcker säljs via nätbokhandel/bokklubbar och därefter via prenumerationstjänster (Wikberg, 2019). Fysisk bokhandel hamnar på tredje plats i bokförsäljningsstatistiken och dagligvaruhandel på fjärde plats (Wikberg, 2019). Deras statistik visar att nätbokhandeln är störst medan vår visar att man helst köper via den fysiska bokhandeln. Deras och vår statistik är inte fullt jämförbar då vi inte kan svara på var familj, vänner och kollegor fått tag på sina böcker men det är ganska troligt att den köps hos nätbokhandeln, vilket syns i försäljningsstatistiken.

Tabell 3 Var allmänheten införskaffar böcker, 2019 (procent)

	Tryckt	Ljudbok	E-bok
Via bibliotek	37	5	4
Via digital prenumerationstjänst	3	13	5
Köpt i fysisk bokhandel	57	1	0
Köpt via nätbokhandel	44	3	4
Köpt i dagligvaruhandeln	30	0	0
Lånat/fått från familj/vänner/bekanta	56	1	1
Lånat/fått av kollegor/arbetsplatsen	23	1	1

Kommentar: Frågan lyder: "Om du har införskaffat böcker under de senaste 12 månaderna, hur har du då fått tag på dem? Ange alla alternativ som stämmer in på dig". Antal svar är 1 195.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

När det gäller ljudböcker så ser vi återigen att prenumerationstjänsterna är de som förser flest personer med läsning (13 procent) och biblioteken och nätbokhandel ligger på fem procent respektive tre procent. En procent anger att de köpt ljudböcker i en fysisk bokhandel, men här rör det sig säkerligen om ljudböcker på fysisk bärare, dvs. CD-skivor. Det är inte heller så vanligt att få eller låna ljudböcker från någon i familjen eller bekantskapskretsen. Det kan finnas ett samband mellan läsning av ljudböcker och användning av andra berättande ljudmedier som poddar där båda ses som underhållning kopplad till mobilen. E-böcker har tidigare varit vanligt att låna via biblioteken (Wallin, 2019) men tabell 3 visar att fler får tag på sina e-böcker via någon av prenumerationstjänsterna. Biblioteken och nätbokhandeln är lika populära när det gäller att få tag på e-böcker och de ligger på fyra procent vardera. Axiell medias rapport om utlåning av böcker på bibliotek visar att ljudböcker lånas i större utsträckning än e-böcker (Houltzén, 2019). Under januari till mars 2020 har sammanlagt 660 000 digitala böcker lånats ut på svenska folkbibliotek. Av dessa är 62 procent skönlitteratur, 21 procent facklitteratur och 17 procent barn- och ungdomslitteratur (Houltzén, 2019).

Prenumerationstjänster och folkbibliotek har i stor utsträckning en liknande modell för tillhandahållande av digitala böcker till kunder respektive låntagare. Likheten mellan tjänsterna är att användaren får tillgång till de digitala samlingarna via en applikation och de lånar boken medan de läser den, dvs. de äger den inte. Skillnaden är att kunden betalar en månadsavgift till prenumerationstjänsten medan folkbibliotekens böcker är skattefinansierade (Wallin, Tattersall Wallin & Gunnarsson Lorentzen, 2019). Konceptet har varit framgångsrikt och folkbiblioteken har börjat erbjuda Cineasterna, en streamingtjänst för kvalitetsfilm som ger låntagare möjlighet att låna ett visst antal filmer varje vecka. Strömmande filmtjänster blir alltmer populära bland det svenska folket (Internetstiftelsen, 2019: 129–130) och detta kan bli ytterligare ett sätt att locka fler till att använda folkbibliotekens digitala samlingar.

Axiell media dominerar den svenska marknaden och förser bokhandel och folkbibliotek med digitala böcker från främst svenska förlag. Sedan 2018 försöker Overdrive etablera sig på den svenska bokmarknaden och har ett avtal med Sveriges kommuner och Regioner (SKR) för att erbjuda sina digitala böcker till svenska folkbibliotek. Overdrive har haft vissa svårigheter att skriva avtal med svenska förlag för att få tillgång till deras digitala böcker. Utvecklingen blir intressant att följa de närmaste åren.

Ljusnande framtid för digital bokläsning

Vi kan återigen konstatera att kön, ålder, utbildning och bostadsort påverkar hur mycket man läser. Kvinnor läser betydligt fler tryckta böcker än män men vi ser en utjämnade effekt när det gäller digitala böcker där skillnaden mellan könen inte

är så stor. Vi har sett ett skifte när det gäller läsning av digitala böcker och ålder i jämförelse med förra årets nationella SOM-undersökning och de yngsta (16–29 år) läser nu flest digitala böcker. De allra äldsta (65–85 år) föredrar tryckta böcker. Kvinnor tar fortsatt störst ansvar för att läsa högt för barnen och här spelar också en hög utbildningsnivå en roll för hur mycket man läser för barn.

Det enda som framkommer tydligt när det gäller politisk positionering och läsning är att de klart till vänster läser mest av alla oavsett bokformat. De klart till höger läser minst e-böcker av alla men delar förstaplatsen när det gäller ljudböcker. De något till vänster läser minst ljudböcker och de som positionerar sig varken till vänster eller höger läser minst antal böcker. Skillnaderna i de flesta fall är bara någon procentenhet, förutom för e-böcker där är skillnaderna något större. Slut-satsen blir därför att kopplingen mellan politisk positionering och läsning endast spelar någon som helst roll om man placerar sig klart till vänster.

I 2019 års nationella SOM-undersökning har vi tittat på var man skaffar sina böcker och sammanfattningsvis kan man säga att fler personer anger att de köper böcker via bokhandel och prenumerationstjänster än som de lånar via bibliotek. Fysisk bokhandel, där det i många år har pratats om nedläggning av bokhandel på främst mindre orter, är klart störst när det gäller försäljning av tryckta böcker och prenumerationstjänsterna är störst på digitala böcker. Bibliotek och nätbokhandel ligger dock endast en procentenhet efter när det gäller e-böcker. Det diskuteras ibland, kanske främst hos förlagen, om det föreligger konkurrens mellan bibliotekens utlåning och bokhandelns försäljning av böcker (se t.ex. Nyberg m.fl., 2013). Det är ganska tydligt i denna studie att både fysisk bokhandel och nätbokhandel säljer fler tryckta böcker än bibliotek lånar ut. När det gäller digitala böcker är prenumerationstjänster, såsom BookBeat, Nextory och Storytel, störst. Möjligtvis utgör utlåning av e-böcker på bibliotek en viss konkurrens, i viss mån för prenumerationstjänsterna men kanske främst för nätbokhandeln.

Dessutom kan vi se att utlåning av digitala böcker på bibliotek verkar öka nu i samband Covid-19 pandemin och samtidigt ser också Storytel och BookBeat att det har blivit en större tillströmning av nya kunder under våren 2020 samt att tiden för att lyssna på ljudböcker har ökat i deras tjänster (*Svenska Dagbladet*, 2020). Dessa siffror är intressanta i samband med en rapporterad minskning av lyssnande på Spotify under coronakrisen (Kopf, 2020), en trend som tyder på att digital musik och digitala böcker används på olika sätt. Det kommer därför att bli intressant att få ta del av resultat från kommande års SOM-undersökningar för att se om denna ökning blivit varaktig. Det kommer också bli spännande att se om det höga trycket på bibliotekssektorns digitala tjänster håller i sig efter att krisen har gått över, samt om krisen visar att folkbiblioteket har en central plats i svensk kulturförmedling, något som använts för att argumentera för ökad finansiering för biblioteken (Eriksson, 2020).

Noter

- ¹ Även kallade streamingtjänster och abonnemangstjänster.
- ² <https://publiclibraries2030.eu/wp-content/uploads/2019/12/Sweden-2019.pdf>
- ³ <https://digiteket.se/>

Referenser

- Bergström, Annika & Lars Höglund (2016). E-bokens spridning saktar in. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrum*. Göteborgs: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Borg, Alexandra (2013). Lättläst, kortläst, snabbläst. Litteratur i det lilla formatet i digitaliseringens tidevarv. *Tidskrift för litteraturvetenskap* 43(2): 83–95.
- Eriksson, Catarina & Katarina Michnik (2019). Allas bibliotek? I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Eriksson, Thord (2020). Virusutbrottet ökar behovet av statliga pengar. *Biblioteksbladet* 2: 4–5.
- Hand, Martin (2012). *Ubiquitous photography*. Cambridge: Polity Press.
- Houltzén, Eva (2019). *Digitala böcker på svenska bibliotek: kvartal 1*. Stockholm: Axiell media.
- Höglund, Lars & Eva Wahlström (2018). Traditionell och digital bokläsning. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Internetstiftelsen (2019). *Svenskarna och internet 2019*. Stockholm: Internetstiftelsen.
- Kalb, Guyonne & Jan C. van Ours (2014). Reading to young children: a head-start in life. *Economic of Education Review* 40(1): 1–24.
- Kopf, Dan (2020). Music streaming may actually be falling because of coronavirus. *Quartz*. Hämtad från <https://qz.com/1820896/music-streaming-may-actually-be-falling-because-of-coronavirus/>
- Kungliga biblioteket (2018). *Biblioteket 2018: Offentligt finansierade bibliotek*. Stockholm: Kungliga biblioteket.
- Marchant, Gregory & John McCreary (2016). *Democrats and Republicans: Differences in Gender, Reading, and Empathy*. (Conference paper). Chicago: Association for Psychological Science.
- Nyberg, Pia Janné, Per Strömbäck, Jan Rosén, Sara Lindbäck & Anders Nilsson (2013). *Fritt eller gratis? Den digitala bokens framtid*. Stockholm: Svenska Förläggareföreningen.

- Pennlert, Julia (2018). *Litteratur genom örat: ett pilotprojekt om ljudbokens potential och begränsningar*. Presenterad vid Mötesplats forskning – Profession, Växjö, Oktober 22–23, 2018, Stockholm. Hämtad från <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hb:diva-15488>
- Rubery, Matthew (2016). *The untold history of the talking book*. Cambridge: Harvard University Press.
- Skolverket (2013) *Pisa 2012, sammanfattning av rapport 398*. Hämtad från <https://www.skolverket.se/publikationer?id=3127>
- Svenska Dagbladet (2020, 7 april). Ljudböcker i topp i coronatider. *Svenska Dagbladet*. Hämtad från <https://www.svd.se/ljudbocker-i-topp-i-coronatider>
- Støle, Hildegunn, Mangen, Anne, Stjern Frønes, Tove & Jenny Thomson (2018). Digitisation of reading assessment. I Mirit Barzillai (red) *Learning to read in a digital world*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Wallin, Birgitta (2019). *Selling and lending e-books: Changes in the Swedish literary field*. (Doktorsavhandling). Borås: Valfrid.
- Wallin, Birgitta, Tattersall Wallin, Elisa & David Gunnarsson Lorentzen (2019). Bokläsning och den svenska bokmarknaden. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Wikberg, Erik (2019). *Bokförsäljningsstatistiken: Helåret 2019*. Stockholm: Svenska bokhandlareföreningen och Svenska förläggareföreningen.

UPPSPRICKANDE MOLNIGHET – NYANSER AV GRÅTT PÅ BIBLIOTEK

CATARINA ERIKSSON, MALIN ÖGLAND
OCH DAVID GUNNARSSON LORENTZEN

Sammanfattning

Under det gångna året har bibliotek särskilt grundligt diskuterats på olika håll i biblioteks-Sverige. Upprinnelsen till diskussionen är det förslag till nationell biblioteksstrategi som presenterats under året. Många olika intressen skall bevakas inom ramen för denna biblioteksstrategi och i detta kapitel uppmärksammas några av dem som biblioteken har betydelse för. Vi ägnar först intresse åt bibliotekens höglitare och därefter åt bibliotekens besökare. Ifråga om besökare så besöker boende i glesbygd bibliotek mest sällan, och lågutbildade mindre än högutbildade. Bland biblioteksbesökare finns alla åldrar representerade, och yngre visar sig besöka bibliotek mer än vad äldre gör. Avslutningsvis tar vi fasta på äldre på bibliotek, både som litare och som besökare.¹

Under det gångna året har de offentligt finansierade biblioteken diskuterats ingående i biblioteks-Sverige; det har handlat om deras villkor, förutsättningar och roller, och detta i en omfattning som kan anses vara utöver det vanliga. Anledningen till uppmärksamheten är dokumentet *Demokratis skattkammare*, det förslag till nationell svensk biblioteksstrategi (Fichtelius m.fl., 2019) som presenterades under våren 2019 och som därefter skickades på remiss till åtskilliga instanser. I reformförslaget lyftes bland annat frågor om stärkt stöd till skolbibliotek, bibliotek för nationella minoriteter och urfolk och mångspråkig biblioteksverksamhet. De samtal om bibliotek och bibliotekens roll i samhället som följde i utredningens spår kan ses mot den fond av det långsamt sjunkande förtroende för bibliotek hos den svenska befolkningen som blivit tydlig i upprepade SOM-undersökningar (Höglund, 2017; Eriksson & Michnik, 2018, 2019). Men måste bilden göras så dyster?

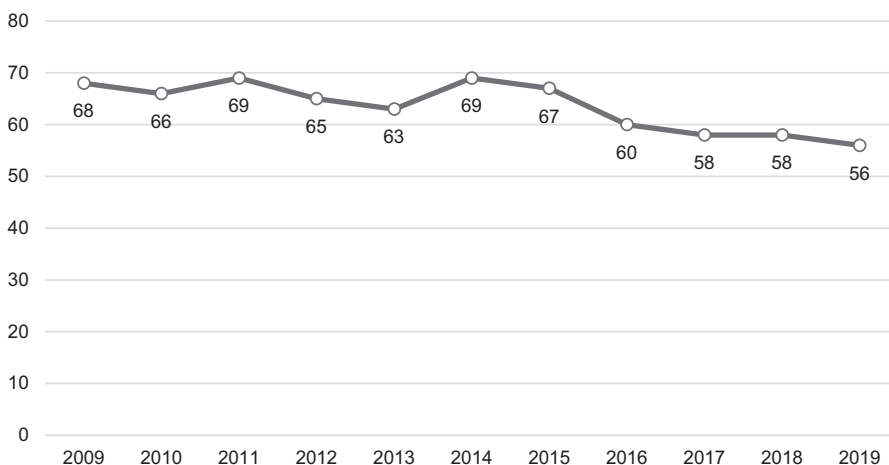
Det här kapitlet ägnas åt att undersöka vilka nyanser i biblioteksrelaterade frågor som 2019 års nationella SOM-undersökning kan visa i det grå som målas upp i titeln till årets antologi, *Regntunga skyar*. Är det regntunga skyar eller uppsprickande molnighet som gäller i biblioteksvärlden? Inledningsvis tittar vi närmare på gruppen med mycket stort eller ganska stort förtroende för bibliotek och försöker lära känna den lite bättre. Vidare analyserar vi biblioteksbesökarna, en grupp som genomgående ägnats stort intresse i biblioteks-Sverige; av hävd, tradition och nödvändighet. I år fäster vi också särskilt intresse vid gruppen äldre, och då särskilt

vid kombinationen av äldre och bibliotek. Denna grupp låg i vårt intresseområde redan innan "sjuttioplussare" blev ett begrepp på vars och ens läppar i tider av coronapandemi, men de rådande omständigheterna gör inte frågan mindre angelägen att uppmärksamma. Dock riktas först fokus mot dem som uppger sig ha stort förtroende för bibliotek.

Bland bibliotekens höglitare

Inom ramen för den nationella SOM-undersökningen studeras i vilken mån människor hyser tillit till andra människor och när denna mellanmänniskliga tillit analyseras delas respondenterna ofta in i tre olika grupper: höglitare, mellanlitare och låglitare (se t.ex. Rothstein och Kumlin, 2001; Rothstein, 2011; Holmberg & Rothstein, 2019). Även om det inte är mellanmännisklig tillit som är i fokus för vårt kapitel, utan förtroende för svenska bibliotek, har vi valt att låna begreppet höglitare. Indelningsgrunden för bibliotekens höglitare är dock inte densamma som för mellanmännisklig tillit, då såväl frågeformulering som svarsskala skiljer sig åt. I vår fortsatta analys utgörs därför kategorin bibliotekens höglitare av de respondenter som uppgett sig ha mycket stort eller ganska stort förtroende för bibliotek.

Figur 1 Andel med mycket stort eller ganska stort förtroende för bibliotek, 2009–2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken". Svarsalternativen är "mycket stort förtroende", "ganska stort förtroende", "varken stort eller litet förtroende", "ganska litet förtroende", "mycket litet förtroende" eller alternativet "ingen uppfattning". Totalt antal svarande 2019: 1 248.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009–2019.

Resultaten visar att förtroendet för bibliotek under de senaste åren har varit stadigt sjunkande; jämfört med förra årets mätning har förtroendet sjunkit med två procentenheter (figur 1). Även om mer än 50 procent av respondenterna alltjämt uppger sig vara höglitare, kan vi konstatera ett stadigt sjunkande förtroende för bibliotek över tid, från 68 procent år 2009 till 56 procent år 2019.

Om vi tittar närmare på åldersfördelningen bland bibliotekens höglitare kan vi se stora skillnader mellan åldersgrupperna där yngre respondenter har ett större uppgivet förtroende för bibliotek än äldre (tabell 1). De båda yngre åldersgrupperna har ett märkbart större förtroende för bibliotek än vad de båda äldre åldersgrupperna har. Sett i ljuset av att de bibliotek som allmänheten normalt kommer i kontakt med utgörs av de kommunala folkbiblioteken, frågar vi oss om det finns faktorer inom folkbibliotekens verksamheter som kan ligga till grund för ett sjunkande förtroende för bibliotek från äldre respondenters sida, då äldre förstås som 50-åringar och uppåt. Resultaten från 2019 års SOM-undersökning säger förvisso ingenting om detta, men ger oss anledning att undra. En tentativ förklaring kan vara att den svenska *Bibliotekslagen* (SFS 2013:801, § 8) stipulerar att folkbiblioteken ska ägna särskild uppmärksamhet åt barn och unga. Det kan vara så att detta uppdrag verkställs så framgångsrikt att respondenterna från 50-årsåldern och uppåt inte upplever sig få tillräckligt utrymme på folkbibliotek. Detta skulle i så fall kunna påverka förtroendet för en verksamhet som enligt samma lag skall vara tillgängliga för alla samt vara anpassade till användarnas behov, vilket då torde inkludera alla åldersgrupper (SFS 2013:801, § 6). En annan möjlig förklaring, av mer teoretisk karaktär, kan sökas i tillämpningen av ett generationsperspektiv, genom att fråga vilken generation eller vilka generationer det är som ger uttryck för detta sjunkande förtroende (Meriac m.fl., 2010; Gunnarsson & Oscarsson, 2015). Det sjunkande förtroendet kan vara ett uttryck hos en generation istället för ett uttryck hos dem som uppnår en viss ålder.

I vår analys av bibliotekens höglitare tittar vi också närmare på betydelsen av utbildning och var respondenterna är bosatta. Det är tydligt att hög utbildningsnivå korrelerar med stort förtroende för bibliotek, och vice versa; att lägre utbildningsnivå korrelerar med litet förtroende för bibliotek (tabell 1). Detta förhållande mellan utbildning och förtroende är väl känt sedan tidigare (se t.ex. Höglund & Wahlström, 2009; Holmberg & Rothstein, 2015). Vidare kan vi se att bibliotekets höglitare finns fördelade över hela landet. Av de respondenter som bor antingen i ren glesbygd eller i mindre tätort är ungefär hälften höglitare; värden som ligger under populationen som helhet. Högst andel höglitare återfinns i storstadsregionerna (64 procent). Tidigare forskning visar att bibliotek kan bidra till att skapa och upprätthålla tillit och förtroende i samhällen (Aabo m.fl., 2010; Aabo & Audunson, 2012; Vårheim, 2014; Lo m.fl., 2019). Att skapa och upprätthålla förtroende i lokalsamhället och att skapa förtroende för själva biblioteket är dock inte samma projekt (jfr Michnik, 2018).

Tabell 1 Bibliotekens höglitare fördelade utifrån ålder och boende, 2019 (procent)

	Andel med mycket eller ganska stort förtroende för bibliotek	Antal svarande
ÅLDER		
16–29 år	61	198
30–49 år	64	401
50–64 år	54	312
65–85 år	47	334
UTBILDNINGSNIVÅ		
Låg	36	97
Medellåg	45	324
Medelhög	58	291
Hög	70	505
BOENDEOMRÅDE		
Ren landsbygd	51	173
Mindre tätort	49	217
Stad eller större tätort	56	584
Stockholm, Göteborg, Malmö	64	242

Kommentar: Frågan lyder: "Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken". Svarsalternativen är "mycket stort förtroende", "ganska stort förtroende", "varken stort eller litet förtroende", "ganska litet förtroende", "mycket litet förtroende" eller alternativet "ingen uppfattning". Med höglitare avses de respondenter som uppgett sig ha mycket stort eller ganska stort förtroende för bibliotek. Andelen höglitare i hela populationen är 56 procent. Totalt antal svarande: 1 245.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Efter att ha ägnat bibliotekens höglitare uppmärksamhet vänds nu intresset mot bibliotekens besökare.

Bibliotekens besökare

Enligt *Bibliotekslagen* (SFS 2013:801) ska varje kommun ha åtminstone ett folkbibliotek. I praktiken har de flesta kommuner fler; den nationella biblioteksstatistiken visar att antalet folkbibliotek minskat med 24 procent sedan år 2000 (Kungliga biblioteket, 2019). Parallellt med nedläggningstrenden finns också en nybyggnadstrend. En undersökning visar att 20 procent av de svarande 265 kommunerna uppgett att de kommer att inviga ett eller flera nybyggda bibliotek inom en femårsperiod. Ytterligare 16 procent uppger att de kanske kommer att inviga ett eller flera bibliotek inom samma period (Eriksson, 2019).

I förslaget till nationell biblioteksstrategi, *Demokratins skattkammare* (Fichtelius m.fl., 2019) uttrycks dock en oro för att det inte råder likvärdig tillgång till bibliotek i Sverige och förslagsställarna hävdar att mindre och små kommuner med

sviktande skatteunderlag behöver stöd för att erbjuda en god biblioteksverksamhet. Att folkbiblioteken behöver stöd har också regeringen uppmärksammat och mellan åren 2018–2020 utgår stödet *Stärkta bibliotek* där Kulturrådet delar ut 220 miljoner kronor årligen. Syftet med stödet är att öka utbudet och tillgängligheten till biblioteksverksamhet (Statens kulturråd, 2019). Inom ramen för satsningen *Stärkta bibliotek* genomfördes en kartläggning av förutsättningarna för folkbibliotek i glesbygd att utföra sitt lagstadgade uppdrag. Kartläggningen gav vid handen att förutsättningarna för folkbiblioteken i glesbygdskommuner varierar. Situationen kan sammanfattas i följande:

Påtagligt är att laguppfyllelse sker trots ofta mycket små och ansträngda resurser [...] folkbibliotekarier idag får ta en mängd arbetsuppgifter som kommer sig av att det offentliga samhället på många platser dragit sig tillbaka helt. Detta påverkar både bibliotekens identitet och legitimitet. (Hansson, 2019:4)

Frågan om bibliotekens identitet och legitimitet i det samtida samhället är en pågående diskussion (Hansson, 2010; Michnik, 2018).

Bibliotekens besökare har studerats tidigare, och forskning visar på stor variation ifråga om biblioteksbesök, både rörande vad människor gör under sitt besök och vem det är som kommer till bibliotek (se t.ex. Aabo & Audunson, 2012). Med stor sannolikhet är det något relaterat till läsning (Eriksson & Michnik, 2019; Ögland, 2014). Det finns dock olika sätt att kvantitativt undersöka biblioteksbesökaren. Vi finner det angeläget att relatera SOM-undersökningens värden till den nationella biblioteksstatistiken, som samlas in och tillgängliggörs av Kungliga biblioteket. Både den nationella SOM-undersökningen och nationell biblioteksstatistik ger bilder av biblioteks-Sverige, men de ger inte samma bilder. Det skall också noteras att den nationella biblioteksstatistiken och SOM-data samlas in på olika sätt; biblioteksstatistik samlas in genom enkäter som besvaras av tjänstepersoner vid bibliotek, medan SOM-undersökningen besvaras av respondenter som genomför självskattningar. Det är olika typer av svar som erhålls, och olika bilder – av i det här fallet biblioteksbesök – som målas upp. Den nationella biblioteksstatistiken visar att de fysiska biblioteksbesöken minskar totalt sett i Sverige och att det är universitets- och högskolebiblioteken som står för den största minskningen (Kungliga biblioteket, 2019). Biblioteksbesökaren i sig kan också studeras med hjälp av kvantitativa observationsmetoder (Given & Leckie, 2003; Höivik, 2014; Ögland, 2014). Observationsmetoderna bygger på ett antal ögonblicksbilder som adderats till varandra för att identifiera riktningar eller trender i hur biblioteksrummet tas i bruk. Målet är att få en bild av vem eller vilka biblioteksbesökarna är och vad de gör på bibliotek. Att människor besöker bibliotek är en sak; vad de gör där är en annan sak.

I tabell 2 noteras likheter mellan dem som i detta sammanhang kan kallas årliga biblioteksbesökare, i betydelsen att de besöker bibliotek någon gång om året eller

i halvåret. Oavsett var man bor – i stad eller i glesbygd – är fördelningen av årliga biblioteksbesökare lika stor; ungefär en respondent på fyra. I så måtto tycks en viss jämlikhet råda på biblioteksområdet – andelen respondenter som är årliga besökare på bibliotek är ungefär samma oberoende av var respondenterna bor. Det är inte så att det segment av befolkningen som är årliga biblioteksbesökare är särskilt representerade inom någon boendeform. Men tabell 2 visar också att det är vanligare att människor i större städer, städer och större tätorter besöker bibliotek än respondenter boende i mindre tätort eller i ren glesbygd – i det avseendet är inte biblioteksområdet jämlikt. Hur och på vilket sätt bibliotekstjänsterna kan och bör fördelas över landet är en angelägen bibliotekspolitisk fråga att diskutera för att jämlikhet skall uppnås. Även hur jämlikhet ifråga om biblioteksresurser skall förstås är en fråga för diskussion.

Tabell 2 Fysiska biblioteksbesök fördelade på boendeort, 2019 (procent)

Boende	Ingen gång	Någon gång under de senaste 12 månaderna eller någon gång i halvåret	Mer ofta	Antal svar
Ren landsbygd	56	22	21	691
Mindre tätort	50	22	28	927
Stad/större tätort	42	24	34	2 355
Storstad (Stockholm, Göteborg, Malmö)	41	24	35	841

Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Besökt bibliotek". Skalan är 7-gradig från "Ingen gång" till "Flera gånger per vecka." Sambandet mellan biblioteksbesök och boende är signifikant på nivån 0.01 enligt ett Chi²-test. Totalt antal svar på frågan: 4 814.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Vi intresserar oss också för varifrån biblioteksbesökaren kommer; var har hen vuxit upp? I tabell 3 ser vi i stort sett samma mönster som vi såg i tabell 2, men ett värde sticker ut: den som har haft sin huvudsakliga uppväxt i ett land utanför Europa uppger sig besöka bibliotek ofta; ofta är väsentligen mer representerat i gruppen än både ingen gång eller årligen. Det skall noteras att antalet respondenter som ingår i gruppen är litet (165), och att de som har svarat på SOM-enkäten har gjort detta på svenska. Det framgår inte från vilka länder utanför Europa dessa ofta-besökare kommer och heller inget om deras utbildningsnivå; de bibliotek som besöks kan vara antingen ett folkbibliotek, ett universitetsbibliotek, eller något annat slags bibliotek.

Tabell 3 Fysiska biblioteksbesök i förhållande till var respondenterna huvudsakligen är uppväxta, 2019 (procent)

Huvudsaklig uppväxt	Ingen gång	Någon gång under de senaste 12 månaderna eller någon gång i halvåret	Mer ofta	Antal svar
Ren landsbygd i Sverige	51	21	28	975
Mindre tätort i Sverige	46	25	30	1 347
Stad eller större tätort i Sverige	44	24	31	1 136
Stockholm, Göteborg eller Malmö	43	23	34	819
Annat land i Norden	44	29	27	85
Annat land i Europa	40	25	34	142
Land utanför Europa	29	25	46	165

Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Besökt bibliotek". Skalan är 7-gradig från "Ingen gång" till "Flera gånger per vecka". Sambanden är signifikanta på nivån 0,01 enligt ett Chi²-test. Totalt antal svar på frågan: 4 669.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Enligt §5 i *Bibliotekslagen* (SFS 2013:801) ska alla bibliotek i det allmänna biblioteksväsendet särskilt uppmärksamma personer med annat modersmål än svenska. Det är sannolikt att personer med annat modersmål än svenska är representerade i gruppen som har sin uppväxt i "Land utanför Europa". Att den som haft sin huvudsakliga uppväxt utanför Europa ofta besöker bibliotek stämmer väl överens med tidigare forskning vars resultat pekar på att folkbibliotek på många sätt har en mycket stor betydelse för personer som nyligen kommit till Sverige (Pilerot & Hultgren, 2017; Pilerot & Lindberg, 2018).

Vi har också intresserat oss för hur biblioteksbesökarens utbildningsnivå samspelar med besöksfrekvensen. I fråga om förtroende såg vi ett mönster mellan utbildningsnivå och grad av förtroende (se tabell 3) – ju högre utbildning desto större förtroende. Ser mönstret likadant ut ifråga om respondenternas biblioteksbesök?

Vi kan i tabell 4 se ett mycket klart samband mellan utbildningsnivå och biblioteksbesök. Av de som har låg utbildningsnivå (motsvarande max grundskola) är det 70 procent av respondenterna som uppgett att de inte besökt biblioteket alls under året som gått. Det är en fallande skala från låg till hög utbildningsnivå gällande att ha besökt bibliotek "Ingen gång" och en motsvarande stigande skala från låg till hög utbildningsnivå gällande att "Mer ofta" ha besökt bibliotek. Det finns alltså tydliga samband mellan utbildningsnivå och besöksfrekvens vid bibliotek.

Tabell 4 Fysiska biblioteksbesök fördelade på utbildningsnivå, 2019 (procent)

Utbildning	Ingen gång	Någon gång under de senaste 12 månaderna eller någon gång i halvåret	Mer ofta	Antal svar
Låg	70	12	18	650
Medellåg	52	23	25	1 503
Medelhög	42	25	34	1 094
Hög	31	28	42	1 580

Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Besökt bibliotek". Skalan är 7-gradig från "Ingen gång" till "Flera gånger per vecka". Med *Låg* utbildningsnivå avses max grundskola eller motsvarande, *Medellåg* max gymnasium eller motsvarande, *Medelhög* max eftergymnasial utbildning och studier vid högskola/universitet och *Hög* examen vid högskola/universitet. Sambanden är signifikanta på nivån 0,01 enligt ett Chi²-test. Totalt antal svar på frågan: 4 827.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Olika åldersgrupper tenderar att besöka bibliotek i olika omfattning. Den yngsta åldersgruppen är den som oftast besöker bibliotek (tabell 5). Detta har sannolikt att göra med att personer inom det åldersspannet i hög utsträckning är studerande; årets resultat visar att av gruppen som beskriver sig som studerande uppger 56 procent att de besöker bibliotek oftare än en gång i halvåret (kvartalsvis eller oftare). 55 procent av samtliga respondenter uppger sig besöka bibliotek minst någon gång under de senaste 12 månaderna, många gånger betydligt fler.

I tabellen noterar vi också att i den äldsta åldersgruppen är det hälften av respondenterna (50 procent) som uppger att de ingen gång besökt bibliotek under de senaste tolv månaderna. Till denna grupp hör "äldre", exempelvis de ålderspensionärer som har hälsan i behåll, själva styr sin tid och innehållet i sin dag. Å andra sidan kan avstånd till bibliotek i kombination med minskad rörlighet vara faktorer som bidrar till att biblioteksbesöken uteblir. Tidigare studier visar att äldre utgör en relativt liten andel av biblioteksbesökarna, av dessa är det få som är 65 år eller äldre (Ögland, 2014). Detta får oss att gå djupare i materialet som årets SOM-undersökning erbjuder. Det finns mer att berätta om äldre och bibliotek. Under den period som dessa äldre respondenter har tagit del av det svenska utbildningsväsendet har detta varit i förändring. De äldsta respondenterna har tagit del av parallellskolesystemet medan de yngre respondenterna har gått grundskolan – utbildningsvägarna kan ha sett mycket olika ut. Under hela perioden har det varit möjligt, om än inte lika vanligt, med högre studier (Richardson, 2010). Också här ser vi ett samband mellan låg utbildning och få eller inga biblioteksbesök däremot ser vi inga direkta skillnader i fråga om besökarnas ålder och besöksfrekvens. Tabell

6 visar dock att det finns utvecklingspotential för biblioteksverksamhet i relation till de äldre besökarna. Med tanke på att befolkningsprognosen för åldersgruppen 80+ kommer att öka med närmare 50 procent fram till år 2030 lär det åtminstone finnas ett användarunderlag att arbeta med inom biblioteksverksamheterna. Det kan finnas skäl att närmare undersöka hur verksamheterna anpassas till denna grupp av faktiska eller potentiella biblioteksbesökare.

Tabell 5 Fysiska biblioteksbesök fördelat på ålder, 2019 (procent)

Åldersgrupp	Ingen gång	Någon gång under de senaste 12 månaderna eller någon gång i halvåret	Mer ofta	Antal svar
16–29 år	35	26	39	748
30–49 år	37	28	35	1 299
50–64 år	54	23	23	1 287
65–85 år	50	18	32	1 552

Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Besökt bibliotek". Skalan är 7-gradig från "Ingen gång" till "Flera gånger per vecka". Sambanden är signifikanta på nivån 0,01 enligt ett Chi²-test. Totalt antal svar: 4 886.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Tabell 6 Fysiska biblioteksbesök per åldersgrupp och utbildningsnivå 60–85 år, 2019 (procent)

	Ingen gång	Någon gång under de senaste 12 månaderna eller någon gång i halvåret	Mer ofta	Antal svar
Per åldersgrupp				
60–69 år	52	22	26	901
70–79 år	49	17	34	854
80–85 år	54	13	33	252
Per utbildningsnivå				
Låg	71	10	18	527
Medellåg	54	19	27	524
Medelhög	46	21	33	390
Hög	32	24	44	535

Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Besökt bibliotek". Skalan är 7-gradig från "Ingen gång" till "Flera gånger per vecka". Sambandet mellan utbildningsnivå och biblioteksbesök är signifikant på nivån 0,01 enligt ett Chi²-test. Chi²-testet visade inget samband mellan ålder och biblioteksbesök.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Avslutande diskussion – uppsprickande molnighet

Efter att ha tittat närmare på bibliotekens höglitare och på dess besökare finner vi att det råder ett visst gråväder i fråga om bibliotek och äldre. En spricka i molntäcket menar vi vara att de äldres förtroende för bibliotek fortfarande kan anses vara stort även om de sänker medelvärdet (andel höglitare är 47 procent i gruppen 65-85 år) och detta trots en generellt sett långsamt nedåtgående kurva. En extra solglimt finner vi vara att de unga respondenterna har ett stort förtroende för bibliotek. Vidare ser vi det angeläget att i en framtid fördjupa studierna om förtroende, tillit och bibliotek, och pröva olika teorier och tolkningar av begreppet socialt kapital (jfr Vårheim, 2014). För svenska förhållanden låter sig detta göras med hjälp av de nationella SOM-undersökningarna på bred front.

Det är inga överraskningar som har mött oss när vi har studerat bibliotekens besökare, dock kan vi konstatera att unga och studenter, två grupper som delvis överlappar varandra, besöker bibliotek i hög grad. I diskussionerna i biblioteks-Sverige hörs ibland uppfattningar om att unga väljer bort bibliotek, men det är inte något som bekräftas av årets nationella SOM-undersökning. Denna omständighet betraktar vi som solsken. Ett konstant hotande lågtryck utgörs dock av det inflytande som låg utbildning har över biblioteksanvändning och biblioteksbesök. Hur blir bibliotek angelägna för personer med låg utbildning? De offentliga biblioteken har som uppgift att vara för alla (SFS 2013:801) vilket fortsatt blir en utmaning för bibliotek att förverkliga.

Uppmärksamhet har också riktats mot bibliotekets besökare där vår långtidsprognos pekar på att andelen äldre i den svenska befolkningen kommer att öka. Med detta följer utmaningar för svenska bibliotek - men också stora möjligheter till verksamhetsutveckling för att möta denna stora grupp, 50 procent, av äldre respondenter (60–85 år, se tabell 8) som ingen gång besöker bibliotek. Hur görs där bibliotek i sig till en spricka i molntäcket?

Not

- ¹ I den nationella SOM-undersökningens datainsamling görs ingen skillnad mellan olika bibliotekstyper, utan benämningen bibliotek kan omfatta såväl folkbibliotek, skolbibliotek, universitets- och högskolebibliotek, specialbibliotek som andra slags bibliotek. Det är troligt att respondenter tolkar ordet bibliotek som sitt närmaste bibliotek, vilket då sannolikt är ett kommunalt folkbibliotek, ofta benämnt stadsbibliotek, stadsdelsbibliotek eller filialbibliotek, men ordet bibliotek kan likväl förstås som ett högskolebibliotek eller annat bibliotek. Det är dock rimligt att anta att det bibliotek som åsyftas är offentligt finansierat, då så är fallet för det absoluta flertalet bibliotek i Sverige.

Referenser

- Aabo, Svanhild, Audunson, Ragnar & Andreas Vårheim (2010). How do public libraries function as meeting places? *Library & Information Science Research* 32(1): 16–26.
- Aabo, Svanhild & Ragnar Audunson (2012). Use of library space and the library as place. *Library & Information Science Research* 34(2): 138–149.
- Eriksson, Catarina & Katarina Michnik (2018). Biblioteket på samhälleberget. I Ulrika Andersson, Ander Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Eriksson, Catarina & Katarina Michnik (2019). Allas bibliotek? I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Eriksson, Thord (2019). *Byggboom*. Stockholm: Svensk biblioteksförning.
- Fichtelius, Erik, Persson, Christina & Eva Enarson (2019). *Demokratins skattkammare: förslag till en nationell biblioteksstrategi*. Stockholm: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi.
- Given, Lisa & Gloria Leckie (2003). "Sweeping" the library: mapping the social activity space of the public library. *Library & Information Science Research* 25: 365–385.
- Gunnarsson, Mattias & Henrik Oscarsson (2015). Grundläggande värderingar och personlighetsdrag. I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red) *Alla dessa val*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Hansson, Joacim (2010). *Libraries and identity: The role of institutional self-image and identity in the emergence of new types of libraries*. Oxford: Chandos.
- Hansson, Joacim (2019). *Folkbibliotek i glesbygd: kunskapsläge och erfarenheter*. Stockholm: Kulturrådet.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2015). Hög mellanmänsklig tillit i Sverige – men inte bland alla. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2019). Partikulär tillit – lita på människor i området där man bor. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Höglund, Lars & Eva Wahlström (2009). *Användningen och attityderna. En rapport om allmänhetens användning av och syn på folkbibliotek baserad på SOM-undersökningen*. Stockholm: Svensk Biblioteksförning.
- Höglund, Lars (2017). Biblioteken fortsatt välanvända med höga betyg. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Höivik, Tord (2014). Tracking the traffic in modern libraries. *Journal of Library Administration* 54(6): 529–541
- Kungliga biblioteket (2019). *Bibliotek 2018: offentligt finansierade bibliotek*. Stockholm: Kungliga biblioteket.
- Lo, Patrick, He, Minying & Yan Liu (2019). Social inclusion and social capital of the Shanghai Library as a community place for self-improvement. *Library Hi Tech Volume* 37(2): 197–218
- Meriac, John, Woehr, David & Christina Banister (2010). Generational Differences in Work Ethic: An Examination of Measurement Equivalence Across Three Cohorts. *Journal of Business and Psychology* 25(2): 315–324
- Michnik, Katarina (2018). *Samhällets allt-i-allo? Om folkbibliotekens sociala legitimitet*. Borås: Högskolan i Borås.
- Pilerot, Ola & Frances Hultgren (2017). *Folkbibliotekens arbete för och med nyanlända: slutrapport*. Uppsala: Länsbibliotek Uppsala/Landstinget Dalarna.
- Pilerot, Ola & Jenny Lindberg (2018). *"Sen går jag hem när det stänger": en studie av nyanländas biblioteksanvändning*. Uppsala: Regionbibliotek Uppsala.
- Richardson, Gunnar (2010). *Svensk utbildningshistoria: skola och samhälle förr och nu*. Lund: Studentlitteratur.
- Rothstein, Bo & Staffan Kumlin (2001). Demokrati, socialt kapital och förtroende. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rothstein, Bo (2011). Social tillit, lycka, korruption och välfärdsstat. I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö: fyrtioen kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bibliotekslag* (SFS 2013:801). Stockholm: Kulturdepartementet.
- Statens kulturråd (2019). *Stärkta bibliotek: första året, 2018*. Stockholm: Statens kulturråd.
- Vårheim, Andreas (2014). Trust in Libraries and Trust in Most People: Social Capital Creation in the Public Library. *Library Quarterly: Information, Community, Policy* 84(3): 258–277.
- Ögland, Malin (2014). *Från Kalix till Ystad: observationer på folkbibliotek*. Stockholm: Regionbibliotek Stockholm.

HUNDEFFEKTEN – HUNDÄGANDE OCH SOCIAL TILLIT

ANNA BENDZ OCH MARIA OSKARSON

Sammanfattning

Att hundägan, och framförallt promenader med hunden, har positiva effekter för hälsa och välbefinnande är konstaterat i många studier. Här ställer vi frågan om hundägan och hundpromenader har motsvarande positiva effekter på det mellanmänskliga förtroendet? Teoretiskt antas sociala kontakter och nätverk bidra till det mellanmänskliga förtroendet, och flera studier från andra länder har funnit att hundinnehav kan bidra till ökat mellanmänskligt förtroende. Våra analyser baserade på den nationella SOM-undersökningen 2019 visar överlag mycket små effekter av hundinnehav på det mellanmänskliga förtroendet, såväl för människor i allmänhet som för människor i grannskapet. Om något så är hundeffekten snarast negativ för de flesta grupper, alltså att hundägare har lägre förtroende. Emellertid, bland hundägare som regelbundet promenerar med hunden och/eller är ofta i naturen, uppvägs denna negativa hundeffekt. Våra slutsatser är att det är själva hundpromenaden som är det centrala för sambandet mellan hundinnehav och mellanmänskligt förtroende.

Enligt en undersökning från Novus har ungefär 15 procent av Sveriges hushåll hund, och denna andel har ökat under senare år (Agria, 2017). Detta är något lägre än i många andra länder, men ändå så är det alltså många svenskar som lever med hund. Detta ses ofta som något i grunden positivt, att ha hund är förknippat med bättre hälsa och mindre ensamhet genom att man promenerar med hunden och knyter sociala kontakter (Cutt m.fl., 2007; Manimalis, 2017; Toohey m.fl., 2013). En näraliggande tanke är att hundinnehav kan bidra till mellanmänsklig tillit, vilket analyseras i detta kapitel.¹

Mellanmänskligt förtroende och hundägan

Mellanmänsklig tillit, alltså i vad mån vi litar på andra människor, beskrivs ofta som samhällets kitt (Holmberg & Rothstein, 2018, 2019). Om vi litar på varandra blir alla typer av interaktioner människor emellan enklare, såväl i det vardagliga som inom ramen för samhällets ekonomiska och politiska system. En central faktor bakom mellanmänskligt förtroende eller social tillit (begreppen används omväxlande) är att delaktighet i vardagliga sociala nätverk är en byggsten av flera för mellanmänskligt förtroende (Putnam, 1994, 2000). Att röra sig i grannskapet

med sin hund kan vara en sådan delaktighet, där människor som annars kanske aldrig skulle träffats, träffas och pratar med varandra.

Men det finns som sagt flera möjliga förklaringar till varför mellanmännisklig tillit uppstår. I artikeln "*Who trusts? The origins of social trust in seven societies*" diskuterar och testar Jan Delhey och Kenneth Newton en rad ytterligare teorier för vad som förklarar social tillit (Delhey & Newton, 2003). En första grupp av teorier ser social tillit som ett grundläggande personlighetsdrag som grundläggs i barn- domen, förknippat med sådant som optimism och känsla av kontroll över sitt liv. Andra teorier tar med fasta på erfarenheter man gör som vuxen, där framgångsrika människor också har högre social tillit än människor som kanske mött fler negativa erfarenheter av andra människor. Men flera olika förklaringar till människors mellanmänniskliga förtroende tar fasta på sociala och samhälleliga faktorer, snarare än enbart individuella. Bland andra den amerikanske statsvetaren Robert Putnam ser som sagt mellanmännisklig tillit som något som formas i regelbundet deltagande i frivilliga organisationer och i lokalsamhället, och att genom att samarbeta med andra lär vi oss att lita på dem (Putnam, 2000). Andra forskare har pekat på att det snarare är delaktigheten i vardagliga sociala nätverk, såsom informella och spontana möten i grannskapet, på arbetsplatsen och i lokala grupperingar (Verba m.fl., 1995). Ytterligare faktorer som antas leda till högre förtroende är att leva i mindre orter, där man i högre utsträckning är bekant med övriga invånare än i storstäder. Sedan är det väl bekräftat att i mer välfungerande och välbärgade stater, och i stater med låg grad av korruption, tenderar det mellanmänniskliga förtroendet vara högre. Delhay & Newton (2003) konstaterar efter att ha testat dessa sex teorier för en rad europeiska länder att detta att vara del av informella nätverk är en viktig faktor i samtliga sju länder, även om fann de starkaste sambanden mellan uppfattningar om att samhället är präglad av sociala konflikter och social oro och mellanmännisklig tillit. Även teorin om att framgångsrika personer och personer i en trygg socio-ekonomisk position tenderar att visa högre mellanmännisklig tillit fick stöd.

Hundägare träffar på människor när de är ute med sina hundar, träffar och interagerar med såväl andra människor med hund som dem utan. Studier i Australien, USA och Canada har funnit stöd för att hundäggande faktiskt bidrar till högre socialt kapital och social tillit (Gómez m.fl., 2018; Graham & Glover, 2014; Wood m.fl., 2005; Wood m.fl., 2017). Dessa studier fann i linje med Delhay & Newton (2003) att det framförallt var sådant som sociala interaktioner och att lära känna andra människor som utgjorde mekanismerna mellan hundinnehavet och det mellanmänniskliga förtroendet. Wood med kollegor (2017) fann signifikant högre socialt kapital bland hundägare än andra, och än högre bland hundägare som också promenerade med sin hund. Wood liksom Gomez (2018) och Graham & Glover (2014) fokuserade särskilt på sociala interaktioner i "hundparker", där alltså hundägare möttes för att rasta sina hundar. I Sverige är denna typ av hundparker mer sällsynta, framförallt utanför storstadsområdena. I Sverige lär det snarare vara

hundpromenader i grannskapet som formar själva den mekanism som kan antas påverka det sociala förtroendet.

Frågeställningar

I det följande ska vi undersöka sambandet mellan mellanmänsklig tillit och hundinnehav i Sverige utifrån den nationella SOM-undersökningen 2019. Vi ställde där frågan om "Äger du eller någon i ditt hushåll hund", och de som svarade ja fick också uppges ras och storlek på hunden. Bland de svarande var andelen som uppgav att de hade hund i hushållet lite högre än i Svenska Kennelklubbens rapport, då 20 procent uppgav att de lever med hund.

Vår första fråga är helt enkelt: Bidrar hundägande till högre mellanmänskligt förtroende? Finns det en "hundeffekt" på det mellanmänskliga förtroendet? Vi kan naturligtvis inte avgöra ett eventuellt sambands riktning utifrån en enstaka undersökning. Ett samband likaväl människor med högre mellanmänsklig tillit i högre utsträckning än andra skaffar hund, just för att gå ut och träffa nya människor, som att det är hundinnehavet som leder till högre förtroende. Även det motsatta förhållandet är naturligtvis också möjligt, alltså att man skaffar en vakt- eller skyddshund just därför att man inte litar på andra människor. Dessa selektionseffekter kan vi dock inte fastställa i denna studie.

Den tidigare forskningen särskiljer förtroende för "människor i allmänhet" från förtroende för "människor där du bor". Just förtroendet för människor i grannskapet ses ofta som själva "grundbulten" i det mellanmänskliga förtroendet och något som kan leda till att man också litar på människor i allmänhet. Om man däremot inte litar på människor i sitt grannskap är det mindre troligt att man litar på människor i allmänhet (Holmberg & Rothstein, 2019). Eftersom hundinnehav ofta innebär att man rör sig i grannskapet frågar vi oss därför om sambandet mellan att leva med hund och social tillit är olika när det gäller att lita på människor i allmänhet och att lita på människor i grannskapet.

Då det vidare är en rad andra faktorer som också påverkar det mellanmänskliga förtroendet ska vi också undersöka hur hundeffekten skiljer sig mellan olika befolkningsgrupper. Är effekten av att ha hund på den sociala tilliten densamma i alla grupper, eller beror den på sådant som ålder, kön, utbildning eller var man bor?

Då detta att samverka i sociala interaktioner och nätverk kan tänkas bero på vilken typ av hund man har, ska vi också ta fasta på detta. I en studie av hur socialt kapital formas i hundparker i Kanada beskrivs hur hundens utseende och beteende kan påverka den sociala interaktionen i såväl positiv som negativ riktning, och att hunden ibland kan ha rollen som "avatar" (Graham & Glover, 2014). Det kanske är enklare att interagera med främmande människor i grannskapet med en liten, gullig hund än med en stor och respektingivande? Vi har ingen information om hundarnas beteende i SOM-undersökningen, men däremot om storlek och hundras. Vi undersöker därför om "hundeffekten" på mellanmänskligt förtroende skiljer

sig åt mellan dem med stora och små hundar, eller kanske mellan hundägare till olika typer av raser.

Avslutningsvis, den tidigare forskningen pekar på att själva mekanismen mellan hundinnehav och socialt kapital eller förtroende är att träffa och interagera med människor man annars inte skulle träffa (Delhey & Newton, 2003; Graham & Glover, 2014; Wood m.fl., 2017). Vi undersöker därför också effekten av att regelbundet gå på promenad med hunden liksom att regelbundet röra sig i naturen.

Hunden som kontaktskapare

Mycket i den tidigare forskningen talar för att hundar kan fungera som kontaktskapare mellan människor, och därmed bidra till ett ökat mellanmänniskt förtroende. Vi inleder därför vår analys med den enkla frågan om skillnader mellan de som lever med hund och de hundlösa i mellanmänniskt förtroende. I tabell 1 redovisas medelvärden för den mellanmänniska tilliten på en skala från = (mycket lågt) till 10 (mycket högt) bland hundägare och hundlösa. I tabell 1 redovisas också tilliten indelad i låglitare, medellitare och höglitare i enlighet med Bo Rothsteins och Sören Holmbergs tidigare studier (Holmberg & Rothstein, 2018, 2019).

Tabell 1 Hundägande och socialt förtroende i allmänhet och i grannskapet, 2019 (procent, medelvärden 0-10)

	Generellt förtroende					Förtroende i grannskapet				
	Låg-litare	Medellitare	Höglitare	Medelvärde	Antal svar	Låg-litare	Medellitare	Höglitare	Medelvärde	Antal svar
<i>Samtliga</i>	13	31	56	6,35	3 211	8	21	71	7,14	3 227
Har hund	14	32	54	6,22	623	9	22	69	7,07	629
Har ej hund	12	31	57	6,38	2 588	8	20	72	7,16	2 598
Skillnad	+2	+1	-3			+1	+2	-3		
Liten hund	14	32	54	6,27	219	8	25	67	7,06	224
Medelstor hund	13	31	56	6,30	254	9	21	70	7,15	254
Stor hund	17	33	50	5,92	150	11	20	69	7,00	149

Kommentar: Frågan lyder: "I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet". Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 (Det går inte att lita på människor i allmänhet) och 10 (Det går att lita på människor i allmänhet). Låglitare svarar 0–3 på skalan, mellanlitare 4–6 och höglitare 7–10. Frågan om hundinnehav lyder: "Äger du eller någon i ditt hushåll hund?".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Det generella svaret på vår fråga är nej, de som lever med hund i hushållet har inte högre social tillit än de som lever utan hund, vare sig gentemot människor i allmänhet eller dem i grannskapet, även om skillnaderna är generellt mycket små

och inte statistiskt signifikanta.² Bland hundägare finns ett visst samband med hundens storlek, men även här mycket små och statistiskt icke-signifikanta skillnader. Tendensen är dock att hundens storlek har större betydelse för det generella mellanmänniska förtroendet, än för förtroendet i grannskapet.

Hundägande i olika grupper

Tidigare studier (Rothstein & Holmberg, 2018) har visat på vissa gruppskillnader i social tillit. Sambandet kan därför bero på att hundinnehav är vanligare i grupper som generellt brukar ha lägre mellanmänniskt förtroende. I kapitlet "Misstroendets lokalisering i höglärlanlandet Sverige" konstaterar Sören Holmberg och Bo Rothstein att det trots det väldigt höga mellanmänniska förtroendet i Sverige finns vissa gruppskillnader. Exempelvis finner de förhållandevis stora skillnader beroende på ålder, utbildning, klass och relation till arbetsmarknaden, alltså att unga, lågutbildade, arbetare samt personer utanför den ordinarie arbetsmarknaden tenderar att ha lägre mellanmänniskt förtroende. Detta ligger i linje med att mellanmänniskt förtroende har ett samband med hur framgångsrik en person är, så som diskuterades i anslutning till Delhey and Newtons översiktsartikel vilken refererades i inledningen av kapitlet (Delhey & Newton, 2003). Det genomsnittligt något lägre mellanmänniska förtroendet bland dem som lever med hund skulle alltså kunna bero på att hundinnehav inte är lika vanligt i alla befolkningsgrupper. I tabell 2 redovisas därför skillnaden i mellanmänniskt förtroende mellan de som lever med hund och hundlösa inom olika befolkningsgrupper, samt andelen i gruppen som uppger att de har hund i hushållet. För enkelhets skull redovisas endast andelen höglärlare i de olika grupperna. Hundeffekt avser skillnaden mellan hundägare och hundlösa, och en negativ hundeffekt innebär följaktligen att hundägare har lägre social tillit. Dock bör noteras att "hundeffekt" i analyserna här inte innebär något påstående om kausalitet eller orsakssamband.

När vi ser till skillnaderna i mellanmänniskt förtroende mellan dem som lever med hund och de hundlösa inom olika befolkningsgrupper finns vissa mönster. Inte heller här är det tal om annat än begränsade skillnader, vilka inte är statistiskt signifikanta. Trots detta finns vissa tendenser. Det är inte nämnvärda skillnader i hundeffekter för män och kvinnor, men däremot större negativa hundeffekter i storstäder, framförallt i dess centrala delar. Detta gäller också för centrala delar av städer utanför Stockholm, Göteborg och Malmö. Anmärkningsvärt är att det finns en tydlig negativ hundeffekt för tillit till människor i grannskapet på mindre tätorter och på ren landsbygd. Starkast negativ hundeffekt finns bland dem med medelhög utbildning och bland medelålders (30–64 år), medan vi har en tydlig positiv hundeffekt bland de yngre. Bland förvärvsarbetande är den negativa hundeffekten mer uttalad än i andra grupper.

Tabell 2 Andel höglitare med och utan hund, 2019 (procent)

	Generellt förtroende				Förtroende i grannskapet				Andel hundängare
	Hund	Hundlös	Hund-effekt	Antal svar	Hund	Hundlös	Hund-effekt	Antal svar	
Samtliga	54	57	-3	3 211	69	72	-3	3 227	20
Kvinnor	53	58	-5	1 653	68	72	-4	1 664	21
Män	56	55	+1	1 548	72	71	+1	1 553	18
Storstad central	55	61	-6	361	65	73	-8	365	12
Storstad ytterområde	61	65	-4	609	71	73	-2	611	14
Stad centralt	55	57	-2	471	62	69	-7	473	15
Stad ytterområde	54	54	±0	496	68	69	-1	495	17
Större tätort	54	53	+1	214	74	70	+4	217	18
Mindre tätort	54	51	+3	566	63	69	-6	569	23
Ren landsbygd	52	51	+1	425	74	82	-8	438	37
Låg utbildning	43	40	+3	414	71	63	+8	416	18
Medellåg utbildning	48	47	+1	983	63	65	-2	990	23
Medelhög utbildning	51	58	-7	713	66	74	-8	716	20
Hög utbildning	71	70	+1	1 070	77	80	-3	1 074	17
16-29 år	47	39	+8	461	65	55	+10	465	23
30-49 år	53	61	-8	899	67	72	-5	902	19
50-64 år	56	60	-4	840	69	76	-7	849	22
65-85 år	60	57	+3	1 011	73	75	-2	1 011	17
Förvärvsarbetsande	56	61	-5	1 637	68	75	-7	1 648	21
Utanför ordinarie arb.marknad	37	35	+2	162	54	47	+7	163	24
Ålderspensionär	60	57	+3	996	73	74	-1	998	16
Studerande	51	43	+8	249	74	58	+16	251	21

Kommentar: Frågan lyder: "I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet". Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 (Det går inte att lita på människor i allmänhet) och 10 (Det går att lita på människor i allmänhet). Låglitare svarar 0–3 på skalan, mellanlitare 4–6 och höglitare 7–10. Frågan om hundinnehav lyder: "Äger du eller någon i ditt hushåll hund?". Kategorin utanför ordinarie arbetsmarknad avser dem som uppger att de är arbetslösa, i arbetsmarknads-åtgärd eller uppstår aktivitetsersättning (förtidspension).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Med detta kan vi alltså konstatera att svaret på vår inledande fråga – har hundägare högre tillit än icke-hundägare – måste bli nej. Om något så verkar de som lever med hund ha lägre mellanmänsklig tillit än hundlösa, och detta gäller såväl förtroende för människor i allmänhet som för människor i grannskapet. Detta lägre

mellanmännsliga förtroende bland dem som lever med hund återfinns också i de flesta befolkningsgrupper. Endast bland de yngsta och bland studerande hyser de som lever med hund högre förtroende för människor i allmänhet och i grannskapet än de som lever hundlöst.

Olika typer av hundar

I inledningen av kapitlet diskuterades att hundägare kan tänkas bemötas utifrån vilken typ av hund de har, och att detta därmed kan påverka det mellanmännsliga förtroendet. Frågan om ras var en följdfråga till frågan om någon i hushållet äger hund. Raserna är kodade i enlighet med Svenska Kennelklubbens rasregister, liksom indelningen av raser i rasgrupper (baserat på hundrasens ursprung och användningsområde). I tabell 3 redovisas andelen höglitare utifrån vilken typ av hund man har, såväl avseende storlek på hunden som rasgrupp. Som jämförelse redovisas också förtroendet bland hundlösa från tabell 1.

Tabell 3 Andel höglitare bland hundägare, 2019 (procent)

	Generellt förtroende	Antal svar	Förtroende i grannskapet	Antal svar
<i>Hundlösa</i>	57	2 588	72	2 598
Liten hund	54	219	67	224
Medelstor hund	56	254	70	254
Stor hund	50	150	69	149
Rasgrupp				
1: Vall- och herdehundar	59	49	69	48
2: Schnauzer, Pinscher och bergshundar	59	61	69	61
3: Terrier	64	58	73	59
4+6+7: Taxar + jakthundar	61	51	77	52
5: Spetsar och urhundar	43	51	67	51
8: Stötande och apportrande hundar	58	102	74	103
9: Sällskapshundar	50	105	64	108
10: Vinthundar	-	-	-	-
Blandras	51	121	67	122

Kommentar: Frågan om ras var en följdfråga till frågan om någon i hushållet äger hund. Raserna är kodade i enlighet med Svenska Kennelklubbens rasregister, liksom indelningen av raser i rasgrupper. Rasgrupperna 4 (Taxar), 6 (Drivande hundar, samt sök- och spårhundar) och 7 (Stående fågelhundar) har slagits samman på grund av för låga n-tal i respektive grupp. Grupp 10 vinthundar utgår också på grund av för få observationer. För övrig information se kommentar under tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Vilken storlek eller typ av hund har visst samband med förtroendet. Människor med stora hundar har ett något lägre generellt förtroende än de med mindre hundar, medan det därmed är försumbara skillnader avseende förtroende för människor i grannskapet. Oavsett storlek på hunden är dock båda typerna av mellanmänniskt förtroende lägre än bland de hundlösa. Då vi istället ser till rasgrupp är skillnaderna större avseende förtroende för människor i allmänhet än för människor i grannskapet. Även om det nu är väldigt få svarspersoner i de olika rasgrupperna kan konstateras att bland dem som lever med en terrier, tax eller jakthund är det generella förtroendet faktiskt högre än bland hundlösa. Lägst andel höglitare för människor i allmänhet återfinns framförallt bland dem som lever med en hund ur gruppen ”spetsar och urhundar” (43 procent), men också bland dem som lever med hundar ur gruppen ”sällskapshundar” eller en blandrashund. Förtroendet för människor i grannskapet visar betydligt mindre skillnader beroende vad det är för typ av hund man lever med. Endast de som lever med Tax, terrier eller ”stötande och apportrande hund” har ett förtroende för människor i grannskapet i paritet med de hundlösa.

Hundaktiviteter

Avslutningsvis, i inledningen av kapitlet tog vi upp att den tidigare forskningen pekar på att själva ”mekanismen” för varför hundägande kan antas ha en positiv effekt på social tillit är att hundägare träffar och interagerar med människor då de är ute med sin hund, och att därmed själva hundpromenaden är central (Delhey & Newton, 2003; Graham & Glover, 2014; Wood m.fl., 2017). Vi undersöker därför också hur det mellanmänniska förtroendet hänger samman med att regelbundet gå på promenad med hunden liksom att regelbundet röra sig i naturen. Frågan som ställdes i den nationella SOM-undersökningen 2019 var ”Äger du eller någon i ditt hushåll hund?”. Detta innebär att den som besvarat enkäten inte nödvändigtvis är den som faktiskt utsatts för den förtroendeskapande mekanismen att möta människor på hundpromenaden. Genom att jämföra det mellanmänniska förtroendet mellan dem som ofta går ut med hunden med dem som inte gör det sällar vi bort dem som har hund i hushållet men som inte själva är aktiva med hunden. Därmed kan vi ringa in själva den faktor som teoretiskt förklarar ett eventuellt samband mellan hundinnehav och mellanmänniskt förtroende. Samtidigt kan vi notera att svenska hundägare promenerar väldigt regelbundet med hunden, 78 procent av de som ingår i denna undersökning uppger att de går på hundpromenad flera gånger i veckan (alternativet ”varje dag” fanns ej bland svarsalternativen).

Då hundägare också är klart överrepresenterade bland dem som ofta varit är i naturen eller idkar friluftsliv (81 procent bland de som lever med hund har varit naturen/idkat friluftsliv minst någon gång i veckan, mot 62 procent bland hundlösa) tar vi med det i analysen. Vad som är en hundpromenad och en tur i skogen med hunden kan nog snarast ses som en definitionsfråga eller en fråga om var man

bor. Resultatet redovisas i tabell 4 nedan. Som i föregående tabell redovisas andel höglitare bland hundlösa som jämförelse.

Tabell 4 Hundpromenader och friluftsliv bland hundägare och mellan-mänskligt förtroende, andel höglitare, 2019 (procent)

	Generellt förtroende	Antal svar	Förtroende i grannskapet	Antal svar
<i>Hundlösa</i>	57	2 588	72	2 598
Hundpromenad				
Flera gånger i veckan	58	483	71	488
Någon gång i veckan	48	63	70	63
Mer sällan	41	71	53	73
Varit i naturen/friluftsliv				
Flera gånger i veckan	59	342	73	346
Någon gång i veckan	56	156	66	157
Mer sällan	41	118	66	107

Kommentar: Frågan lyder: "I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet". Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 (Det går inte att lita på människor i allmänhet) och 10 (Det går att lita på människor i allmänhet). Låglitare svarar 0–3 på skalan, mellanlitare 4–6 och höglitare 7–10. Frågan om hundpromenader lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort något av följande?" Gått på hundpromenad" respektive "Varit ute i naturen/friluftsliv".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Andelen höglitare är som förväntat betydligt högre bland dem som regelbundet går ut med hunden än bland dem som inte gör det, och detta gäller såväl för den generella tilliten som för förtroende för människor i grannskapet. Samtidigt innebär detta att bland dem som ofta går på hundpromenad är andelen höglitare densamma som bland dem utan hund. De som lever med hund men sällan är på hundpromenad uppvisar däremot klart lägre social tillit, både gentemot människor i allmänhet som i grannskapet. Mönstret är i princip detsamma om vi ser till hundägare som är regelbundet i naturen/idkar friluftsliv, även om skillnaderna här är mest uttalade för det generella förtroendet. Just här kan det ju också vara så att hundägare som inte litar på människor i allmänhet drar sig för att ge sig ut i skogen med hunden. Samtidigt har den tidigare forskning visat på en rad olika förklaringar till varför hundägare inte går ut med hunden regelbundet, till exempel hälsa eller bristande tillgång på hundvänlig utemiljö (Christian m.fl., 2010; Cutt m.fl., 2007; Westgarth m.fl., 2016).

Avslutningsvis visar tabell 5 om det spelar roll med vilken typ av hund (storlek) man promenerar med, men det verkar faktiskt inte ha någon större betydelse.

Tabell 5 Hundpromenader och friluftsliv utifrån storlek på hunden, och mellanmännskligt förtroende, andel höglitare, 2019 (procent)

	Generell tillit	Antal svar	Tillit i grannskapet	Antal svar
Hundpromenad flera gånger i veckan				
Liten hund	59	155	69	158
Mellanstor hund	60	198	73	199
Stor hund	53	107	72	106
I naturen minst en gång/vecka				
Liten hund	56	158	67	161
Mellanstor hund	61	202	74	203
Stor hund	56	113	71	112

Kommentar: Frågan lyder: "I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet". Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 (Det går inte att lita på människor i allmänhet) och 10 (Det går att lita på människor i allmänhet). Låglitare svarar 0–3 på skalan, mellanlitare 4–6 och höglitare 7–10.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Gå ut med hunden!

Vår slutsats är att det verkar som att närvaron av en hund i hushållet inte räcker för att den mellanmännskliga tilliten ska öka, snarare tyder resultaten på det motsatta sambandet. Våra resultat tyder på att hundäggande är förknippat med lägre förtroende. Överlag är emellertid skillnaderna i mellanmännskligt förtroende mellan dem som lever med hund och de hundlösa mycket små, och inte statistiskt säkerställda. Detta går på tvärs mot vad vi förväntade oss från de tidigare studier vi hänvisade till inledningsvis. En förklaring till detta kan vara att de var mer inriktade på sociala kontakter i så kallade "hundparker" dit människor går med sin hund för rastning men kanske också för att söka kontakter. I Sverige är denna typ av hundaktivitet mindre vanlig, även om de förekommer i storstäderna. Istället är det vanligare att hundägare går ut med hunden i området hemmavid eller i naturen. Om vi därför ser till dem som också promenerar med hunden så har de klart högre mellanmännsklig tillit såväl gentemot människor i allmänhet som gentemot människor i grannskapet, än de som lever med hund men inte promenerar med dem. Med andra ord verkar det vara just att promenera med hunden som kan leda till en ökad tillit, vilket är i enlighet med vad teorier och tidigare forskning pekat på. Precis som när det gäller de hälsoeffekter av hundäggande som vi hänvisade till inledningsvis verkar det alltså som att hundeffekten för mellanmännskligt förtroende egentligen handlar om hundpromenaderna!

Noter

- ¹ Dessa analyser är utförda inom ramen för forskningsprojektet ”Hunden, människan och samhället”, finansierat av Svenska Kennelklubbens och Agrias forskningsfond.
- ² Signifikans (t-test) av skillnaden i medelvärde mellan hundägare och hundlösa är 0.122 för generellt förtroende och 0.412 för förtroende i grannskapet.

Referenser

- Agria (2017). Allt fler hundar och katter i Sverige. Hämtad från <https://www.agria.se/pressrum/pressmeddelanden-2017/allt-fler-hundar-och-katter-i-sverige/>
- Christian, Hayley, Billie Giles-Court and Mathhew Knuiman (2010). ”I’m Just a’-Walking the Dog” correlates of regular dog walking. *Family & Community Health* 33(1), 44–52
- Cutt, Hayley, Billie Giles-Cortia, Matthew Knuimana & Valerie Burkeb (2007). Dog ownership, health and physical activity: A critical review of the literature. *Health & Place* 13:261–272.
- Delhey, Jan & Kenneth Newton (2003). Who Trusts? The origins of social trust in seven societies. *European Societies* 5(2):93–137.
- Gómez, Edwin, Joshua W. R. Baurb & Ron Malegac (2018). Dog park users: An examination of perceived social capital and perceived neighborhood social cohesion. *Journal of Urban Affairs* 40(3):249–369.
- Graham, Taryn M. & Troy D. Glover (2014). On the Fence: Dog Parks in the (Un)Leashing of Community and Social Capital. *Leisure Science* 36:217–234.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2018). Miststroendets lokalisering i höglärandet Sverige. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2019). Partikulär tillit – lita på människor i området där man bor. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet.
- Manimalis (2017). *Manimalisrapporten 2017. Sällskapsdjurens betydelse för människan och samhället*. Hämtad från <http://manimalis.com/wp-content/uploads/2017/05/Manimalisrapporten-2017-web-1710.pdf>
- Putnam, Robert D. (1994). *Making Democracy Work*. 5th printing Edition. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Toohey, A.M., McCormack, G.R., Doyle-Baker, P.K., Adams, C.L. & M.J. Rock (2013). Dog-walking and sense of community in neighborhoods: Implications for promoting regular physical activity in adults 50 years and older. *Health & Place* 22:75–81.

- Verba, Sidney, Lehman Schlozman, Kay & Henry E. Brady (1995). *Voice and equality: civic voluntarism in American politics*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Westgarth, Carri, Knuiman, M. and H.E. Christian (2016). Understanding how dogs encourage and motivate walking: cross-sectional findings from RESIDE. *BMC Public Health* 16(1), 1019.
- Wood, Lisa, Giles-Corti, Billie & Max Bulsara (2005). The pet connection: Pets as a conduit for social capital?. *Social Science & Medicine* 61:1159–1173.
- Wood, Lisa, Martin, Karen, Christian, Hayley, Houghton, Steve, Kawachi, Ichiro, Shannen, Vallesi and Sandra McCune (2017). Social capital and pet ownership – A tale of four cities. *Population Health* 3:442–447.

Miljö & klimat

”HOW DARE YOU?” GRETAEFFEKTER PÅ SVENSK MILJÖ- OCH KLIMATOPINION

SVERKER C. JAGERS, SIMON MATTI,
HENRIK OSCARSSON OCH SARA PERSSON

Sammanfattning

I december 2019 blev Greta Thunberg som första svensk och yngst någonsin utsedd till årets person av den amerikanska tidskriften *Times*. I det här kapitlet frågar vi oss om det finns en ”Gretaeffekt” på svensk miljöopinion: Har den stora uppmärksamheten för Thunbergs klimatstrejkande *Fridays For Future* och hennes framträdanden lyft klimatfrågorna högre upp på dagordningen? Har hennes aktivism lett till grönare åsikter hos svenska folket under det gångna året? Med hjälp av de nationella SOM-undersökningarna från 2018 och 2019 undersöker vi om och hur svenska folkets attityder och beteenden har blivit grönare i närtid. Vi finner att trots uppmärksamhet för miljö- och klimatfrågor har ökat, är det totalt sett endast för ett mindre antal indikatorer som vi finner några statistiskt signifikanta förändringar. Gretaeffekten på svensk miljö- och klimatopinion har hittills varit mer blygsam än förväntat: miljöfrågorna position har flyttats fram på dagordningen men rörelserna är obefintliga för attityder och beteenden.

Under det senaste året har uppmärksamheten kring den svenska klimatstrejkaren Greta Thunberg – och hennes budskap till världens makthavare att göra allt som krävs för att bromsa klimatförändringarna – varit massiv. När Thunberg i september 2019 höll ett anförande under FN:s klimattoppmöte i New York, rapporterades detta flitigt i medier runt om i världen, samtidigt som antalet människor som deltog i demonstrationer under parollen *#FridaysForFuture* ökade kraftigt. Även världens politiska ledare tycks ha tagit starka intryck av Thunberg under den korta tid som hon dominerat världens medier. Till exempel har Tysklands förbundskansler, Angela Merkel, menat att Thunberg fungerat som ”en blåslampa för den tyska regeringen i miljö- och klimatpolitiken” (SvD, 2019) och när den tidigare amerikanske presidenten, Barack Obama, twittrade efter sitt personliga möte med Thunberg, slog han fast att ”Greta Thunberg is already one of our planet’s greatest advocates” (Perper, 2019).

Mot bakgrund av den tämligen storslagna uppmärksamhet Greta Thunberg haft och fått i världspressen under 2018 och 2019, är det intressant att fråga sig hur denna uppmärksamhet kommit att påverka den svenska klimat- och miljöopinionen. Har

den gjort det alls och i så fall hur? Frågan vi ställer oss i det här kapitlet är därför om den stora uppmärksamhet för personen Greta Thunberg och hennes budskap om vikten av ett ökat klimatansvar *i närtid* har gjort något avtryck i den allmänna opinionen. Kan vi kanske se en "Gretaeffekt"? Med Gretaeffekt avser vi en korttidsförändring i ökad medvetenhet om miljö och klimat. Mer specifikt använder vi oss av ett stort antal indikatorer för miljöoro, miljöintresse, miljöattityder och miljövänligt beteende som mäts i den årligen återkommande nationella SOM-undersökningen. Vi vet att det kan vara vanskligt att försöka isolera effekter på basis av enbart upprepade tvärsnittsdata. Men vi betraktar ändå vår huvudjämförelse av den riksrepresentativa frågeundersökningen från 2018 och 2019 som en viktig pusselbit i vår förståelse av hur vindarna generellt sett blåser i svensk miljöopinion: vi argumenterar för att konsistent gröna vindar i de många SOM-indikatorerna skulle vara förenligt med en idé om en någotsånär direkt opinionspåverkan av det globala fenomenet Greta Thunberg.

Varför förväntar vi oss en Gretaeffekt?

Det finns flera goda skäl att förvänta sig en Gretaeffekt på svensk miljöopinion. Grundläggande teorier om politisk kommunikation och opinionsbildning menar att människor, särskilt i komplexa och abstrakta frågor där bristen på förstahandsinformation är markant, istället väljer att luta sig mot olika typer av elitkällor för att kompensera för informationsbristen. Dessa elitkällor, exempelvis partiföreträdare, experter, journalister – eller andra aktörer som av olika skäl uppfattas som trovärdiga eller har stor makt över människors sätt att tänka eller agera – blir därmed en genväg till en persons politiska beslut att exempelvis rösta, stödja ett policyförslag eller forma sig en uppfattning i en aktuell fråga (se t.ex. Zaller, 1992; Druckman, 2014). Vi menar att i det här sammanhanget fungerar influeraren Greta Thunberg som en elitkälla i kraft av den trovärdighet och maktbas hon byggt upp genom sin klimatrörelse. När Thunberg talar lyssnar hennes många följare, och de delar och kommenterar. När Greta uppmanar till strejk hörsammars det av hundratusentals människor runt om i världen. I Medieakademiens maktbarometer 2019 nådde Thunberg redan under sommaren 2019 8:e plats i Sverige (Karlsten m.fl., 2019).

Klimatfrågor är till sin natur abstrakta och komplicerade. Även om det i forskarsamhället råder en bred konsensus kring klimatförändringarnas existens är detta otvetydigt en fråga som är såväl komplex (exempelvis vad gäller dess orsaker, omfattning och takt – och därmed hur klimatförändringarna på bästa kan åtgärdas) som för många svenskar relativt abstrakt. Med undantag för en ökad förekomst av extremväder och svåra skogsbränder på vissa platser i Sverige, är effekten av ett förändrat klimat för många i hög grad ännu helt osynlig. Därmed bör också just frågan om klimatet vara av sådan art att människor i denna vänder sig till trovärdiga elitkällor för att få hjälp att forma sina attityder. Mot bakgrund av teoretiska

förväntningar av det här slaget har vi anledning att förvänta oss en "Gretaeffekt" i det senaste årets utveckling av svensk klimatopinion.

Emellertid lyssnar vi människor inte på alla typer av elitkällor som omger oss. Opinionseffekter förväntas inte vara uniforma, det vill säga lika stora i alla grupper. Snarare förväntas storleken (och ibland även riktningen) på effekter av elitbudskap bero på saker som exempelvis ideologiska predispositioner, exponering för elitbudskap och politisk kunskap (Zaller, 1992). Vi tenderar att välja någon eller några från den stora mängden opinionsbildare och experter som vi betraktar som trovärdiga och detta främst i frågor som intresserar oss. Forskningen visar att vi i detta tenderar att luta oss mot källor som vi upplever som mer lika oss själva, samtidigt som budskapet från källor som upplevs stå långt ifrån oss betraktas som mindre trovärdiga. För en eventuell "Gretaeffekt" skulle denna uppdelning i det som upplevs som vår egen in-grupp respektive ut-grupp betyda att den största förändringen i attityder skulle återfinnas bland människor som, av olika skäl, känner en samhörighet med Greta Thunberg. Kanske är det därför framförallt i de yngre åldrarna som vi kan förvänta oss opinionseffekter?

Samtidigt kan man också tänka sig att själva budskapet har en betydelse för hur olika grupper reagerar. Eftersom det budskap som framförs av *Fridays For Future*-rörelsen i hög grad riktas mot de idag vuxna generationerna ("How dare you?"), vilka Greta Thunberg med flera håller ansvariga för det försämrade klimatet, borde vi därför även kunna förvänta oss någon slags "Gretaeffekt" även i dessa grupper, till exempel genom en ökad känsla av personligt ansvar för klimatsituationen.

Mot bakgrund av detta frågar vi oss *om och i vilken omfattning vi kan se en effekt av den stora uppmärksamheten kring Greta Thunberg på den svenska klimatopinionen, hur denna effekt tar sig uttryck, samt i vilka grupper i samhället vi i så fall ser en sådan "Gretaeffekt"*.

Medias uppmärksamhet av Greta

Ett huvudskäl att förvänta en Gretaeffekt på svensk miljöopinion är således den stora medieuppmärksamheten för Thunberg. Under de gångna 18 månaderna har Greta Thunberg blivit en kontroversiell världskändis. Det finns minst sagt delade meningar om henne som person och om hennes skarpa budskap om ett snabbt och omfattande agerande för att minska effekter av klimatförändringar. Detta gäller inte minst på hemmaplan. Enligt Medicakademiens förtroendebarmeter 2020 (Oscarsson & Sjören, 2020) var förtroendet för Greta Thunberg mer partipolitiserat än förtroendet för den sittande regeringen(!). Fyra av tio svenskar har högt förtroende för Thunberg men andelen med förtroende varierar mycket stort mellan olika grupper av partisympatisörer, från 12 procent bland Sverigedemokraternas sympatisörer till 85 procent bland Miljöpartiets. Synen på Greta har med tiden alltså blivit en ideologisk vattendelare av rang, vilket knappast är ägnat att förvåna. För det första har svenska folkets attityder till miljö- och klimatfrågor

kommit att samvariera allt starkare med ideologiska värderingar; grönt har blivit mer associerat med vänster över tid (se Jönsson, 2019). För det andra har Greta Thunberg själv, med början i FN-talet i september 2019, länkat klimatarbetet till ett behov av lägre ekonomisk tillväxt.

Hur stor uppmärksamhet har det egentligen varit för Greta Thunberg i svensk press under den aktuella perioden? Ett sätt att försöka uppskatta det är att undersöka antalet träffar i Mediearkivet (www.mediearkivet.se). Helt kort visar en sökning att det publicerats närmare 40 000 artiklar om Greta Thunberg (sökord "Greta Thunberg") från den 20 augusti 2018 – då hon inledde sin sittstrejk utanför Riksdagshuset – till och med den 31 mars 2020. Som jämförelse publicerades fler artiklar om Greta Thunberg än exempelvis Zlatan Ibrahimovic men färre än Stefan Löfven under perioden april 2019 till mars 2020.

Viktigt för vår analys – som fokuserar på förändringar mellan 2018 och 2019 – är att Greta Thunberg inte tycks rendera särskilt stor uppmärksamhet medialt förrän i inledningen av 2019. Störst mediala uppmärksamhet för Greta som person är snarare koncentrerad till några centrala händelser under 2019 där rapporteringen momentant varit mycket stor.

Låt oss göra några nedslag: Den 15 mars 2019 vann Thunberg ett hederspris på den internationella miljöfilmsfestivalen. Några veckor senare, den 20 april, ledde Thunberg en klimatstrejk i Italien. Den 28 maj gjorde Thunberg ett gemensamt uttalande tillsammans med filmskådespelaren och forne guvernören i Kalifornien Arnold Schwarzenegger på en klimatkonferens i Österrike. Under sensommaren kunde mediekonsumenter och följare på sociala medier uppdatera sig dagligen om Thunbergs atlantsegling till USA. I mitten av september 2019 talade Thunberg inför den amerikanska kongressen och vann Amnesty internationals samvetspris. Den 20 september demonstrerade en miljon skolelever i New York. Den 23 september höll Thunberg ett känslomässigt tal vid FN:s klimattoppmöte. Oktobertoppen i medierapporteringen handlar fortsatt om FN-talet men också om spekulationer om huruvida Greta Thunberg kommer att vinna Nobels fredspris.

Volymmässigt har under det senaste dryga året publicerats flest artiklar om Greta Thunberg i samband med klimattöket i Madrid och tidskriften Times utnämning av henne till årets person, det vill säga under december 2019 och januari 2020. Som en jämförelse är mediernas rapportering om miljö- och klimatförändringar mångfalt större än rapporteringen om Greta Thunberg under samma period: närmare 432 000 träffar på sökordet "klimat" och 260 000 på "miljö" talar sitt tydliga språk. Den globala klimatdebatten tar i svensk press totalt sett klart större utrymme än vad personen Thunberg gör. Rapporteringen om miljö och klimat tycks dessutom vara mer kontinuerlig – med en relativt stabil volym omkring 5 000 träffar i Mediearkivet varje vecka – och inte lika knuten till specifika event som rapporteringen om Thunberg. Intressant nog finns det i Mediearkivets data litet som tyder på att det skulle rapporteras mer om klimatförändringar i slutet av 2019 än under sommaren 2018.

Greta-effekten mellan 2018 och 2019

I tabell 1 har vi sammanställt resultat som visar förändringen mellan 2018 och 2019 års SOM-undersökningar med avseende på ett stort antal nyckelindikatorer för miljöintresse, miljöengagemang och så kallade "gröna" attityder. Resultaten visar att det endast är 3 av totalt 11 undersökta indikatorer som visar en signifikant förändring mellan hösten 2018 och hösten 2019. Vi ser inga statistiskt signifikanta förändringar när det gäller svenska folkets intresse för miljöfrågor, oro för förändringar i jordens klimat, oro för miljöförstöring, satsningar på ett miljövänligt samhälle, olika former av miljöbeteenden som att åka kollektivt eller engagemang som innebär medlemskap i miljöorganisationer.

Tabell 1 Greta-effekten. Förändringar i klimatoro, miljöintresse, gröna åsikter och miljövänligt beteende, 2018–2019 (procent, procentdifferenser)

Greta-effekt	2018	2019	Δ	Signifikant
ORO				
Förändringar i jordens klimat	48	50	+2	Nej
Försämrade havsmiljö	51	56	+5	Ja
Miljöförstöring	50	52	+2	Nej
POLICY				
Höja koldioxidskatten på bensin	8	10	+2	Nej
Satsa mer på ett miljövänligt samhälle	43	47	+4	Ja
BETEENDE				
Åkt med kollektivtrafik	30	30	±0	Nej
Cyklad	34	36	+2	Nej
Kört bil	74	74	±0	Nej
Medlem i miljöorganisation	6	6	±0	Nej
INTRESSE				
Intresse för miljöfrågor	21	20	-1	Nej
Miljö som viktig samhällsfråga	15	24	+9	Ja

Kommentar: Resultaten jämför skattningar från hösten 2018 och 2019 med avseende på a) andelen som uppger att de är mycket oroade för förändringar i jordens klimat, försämrade havsmiljö och miljöförstöring, b) andel som svarar att det är ett mycket bra förslag att höja koldioxidskatten på bensin samt att satsa mer på ett miljövänligt samhälle, c) andel som åkt med kollektivtrafik, cyklad och kört bil någon eller flera gånger i veckan, samt andel medlemmar i miljöorganisationer, d) andel som betraktar sig som mycket intresserade av miljöfrågor samt andel som på en öppen fråga uppger miljö som en viktig fråga eller samhällsproblem. Signifikanstesten är ett tvåsidigt test som visar skillnaden mellan två proportioner (prtesti). Antalet svarande som ligger till grund för analysen varierar mellan indikatorerna, som minst 2018 (n=1 773) och 2019 (n=1 705).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018 och 2019.

Många av förändringarna går visserligen i hypotesens huvudriktning, men det är alltså bara tre av indikatorerna som uppvisar en tillräckligt stor förändring för att vara statistiskt signifikanta: andelen som är mycket oroad för försämrad havsmiljö har ökat från 51 till 56 procent mellan 2018 och 2019, andelen som tycker det är ett mycket bra förslag att satsa på ett miljövänligt samhälle har ökat från 43 till 47 procent och andelen som anger uppgett miljö som en viktig samhällsfråga eller samhällsproblem, har ökat från 15 till 24 procent.

På kort sikt kan vi alltså inte se någon bred opinionsförskjutning vad gäller klimat- och miljöfrågor och som skulle kunna knytas i tiden till Greta Thunbergs stora genomslag på den internationella arenan. Jämförelserna mellan 2018 och 2019 visar inte att det ägt rum några avgörande förändringar som skulle tyda på en stor och omfattande Greta-effekt på svensk miljöopinion. Men, med det sagt, somliga indikatorer skulle kunna betraktas som mer centrala än andra. Det stora undantaget, gäller bedömningar av miljön som viktig samhällsfråga. Där ser vi en mycket stor ökning på 9 procentenheter. När det gäller generell uppmärksamhet och position på svenska folkets politiska dagordning finns det alltså en tydlig förändring mellan 2018 och 2019 som är konsekvent med det vi här avser med en Greta-effekt.

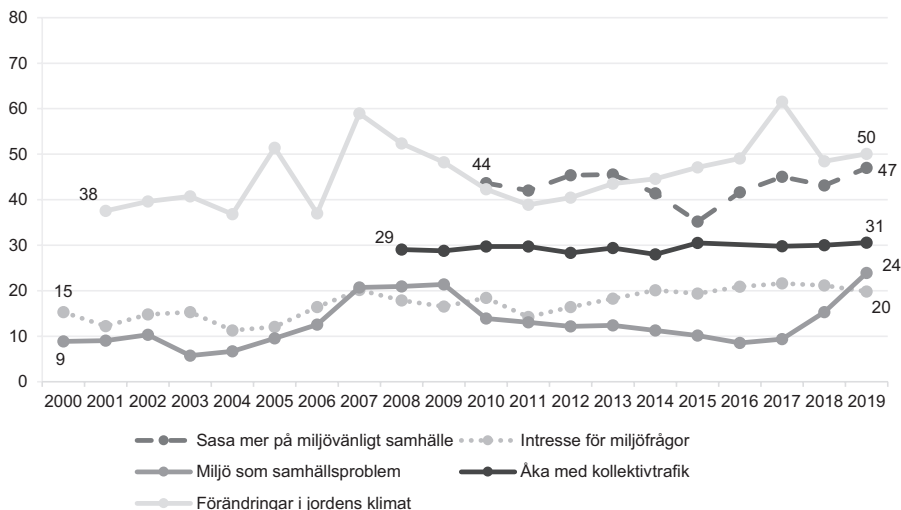
Att de förväntade kortsiktiga effekterna – ett starkare miljöengagemang, att klimatfrågorna har kommit högre upp på dagordningen och mer miljövänliga attityder – till en del har uteblivit behöver dock inte innebära att det inte kan existera Greta-effekter i vissa undergrupper av befolkningen. Vi ska snart återkomma till analysen av olika befolkningsgrupper men vill först sätta in utvecklingen av svensk miljöopinion i ett lite längre perspektiv. Möjligen kan det vara så att när Greta Thunberg lyfter klimatfrågorna under 2018–2019, leder det till ett trendbrott i en utveckling av miljöopinionen som egentligen går betydligt längre tillbaka i tiden?

Greta-effekten sett i ett längre tidsperspektiv

Även om vi inte kan finna de förväntade förändringarna mellan 2018 och 2019 för många av våra miljöindikatorer, kan vi ändå ge vår huvudhypotes ytterligare en chans genom att studera ett längre tidsperspektiv: Kan det vara så att Greta Thunbergs mediala genombrott tänt en gnista för en global miljørörelse och att hennes uppmärksamhet under 2019 därmed har orsakat trendbrott i tidsserier som går längre tillbaka än 2018? Den saken kan i princip undersökas för alla de miljöindikatorer som presenterats tidigare i kapitlet, tack vare de långa tidsserier som samlas in av SOM-institutet (se till exempel Holmberg & Persson, 2020).

I figur 1 redovisar vi de längre tidsserierna för några utvalda indikatorer för svensk miljöopinion under perioden 2000–2019. För enkelhetens skull har vi valt ut indikatorer som visar miljöfrågans aktualitet och betydelse för medborgarna, intresse för miljöfrågor, miljö som viktig fråga eller samhällsproblem, åsikter om satsningar på ett miljövänligt samhälle, oro för jordens klimat samt andelen som reser kollektivt.

Figur 1 Förändringar utvalda indikatorer för svensk miljöopinion efter Millenniumskiftet, 2000–2019 (procent)



Kommentar: Tabellen visar förändringar i svensk miljöopinion 2000–2019 avseende a) andel som svarar att det är ett mycket bra förslag att satsa mer på ett miljövänligt samhälle, b) andel som svarar att de är mycket intresserade av miljöfrågor, c) andelen som på en öppen fråga uppger miljö som en viktig fråga eller samhällsproblem (exklusive energifrågor), d) andel som uppger att de åkt med kollektivtrafik en eller flera gånger i veckan, e) uppger att de är mycket oroliga för förändringar i jordens klimat.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2019.

Vår analys av de lite längre tidsserierna visar att miljöfrågorna å ena sidan har seglat upp på dagordningen igen och idag är lika viktiga för svenska folket som de var under perioden 2007–2009, det vill säga tiden efter bland annat lanseringen av Al Gores uppmärksammade film *An inconvenient truth* och den brittiske nationalekonomen Sir Nicholas Sterns mycket uppmärksammade rapport *Stern Review on the Economics of Climate Change* som båda utkom vid samma tid (Jagers & Martinsson, 2007). Närmare var fjärde svensk nämner nämligen miljöfrågan som ett viktigt samhällsproblem i 2019 års SOM-undersökning (24 procent). Å andra sidan visar tidsserien att uppgången för miljö som viktigt samhällsproblem mellan 2018 och 2019 faktiskt följer en uppåtgående trend som startade tidigare, redan hösten 2017. I så fall kan det trendbrottet logiskt sett inte ha att göra med Greta Thunberg. Tvärtom kan det istället ha varit ett växande miljöengagemang som startade redan under 2017 som beredde vägen och skapade ett möjlighetsfönster för Greta Thunberg att göra slag i saken och inleda sin strejk utanför riksdagshuset i augusti 2018.

När det gäller svenska folkets intresse för miljöfrågor har andelen 'mycket intresserade' varit stabil över lång tid, och i princip oförändrad omkring 15–20 procent

sedan 2013. Inte heller här kan vi se någon Gretaeffekt, varken på kort eller på lite längre sikt. Skattningen av miljöintresset för år 2019 är till och med något lägre än för 2018.

Som vanligt ger empiriska observationer lite spretiga resultat. Å ena sidan står, år 2019, flera av miljöindikatorerna (viktigt samhällsproblem och inställning till satsningar på ett miljövänligt samhälle) högre på allmänhetens agenda än vad de gjort på mer än ett decennium. Å andra sidan visar övriga indikatorer – såsom till exempel oro, intresse, medlemskap i miljöorganisation och vanor att åka med kollektivtrafik – på betydligt större stabilitet i gröna attityder och beteende bland svenska folket.

Gretaeffekten i olika befolkningsgrupper

Som vi resonerade inledningsvis, finns det alltså flera anledningar att förvänta sig Gretaeffekter och detta främst inom någon av följande grupper: bland unga som identifierar sig med Greta, bland äldre som kan tänkas känna någon slags skuld eller ett ansvar för att i hög grad ha bidragit till klimatproblemet och, kanske framför allt, bland personer som exponerar sig mycket för elitbudskap som ligger i linje med deras egna ideologiska värderingar och särskilt om det är lätt att identifiera sig med budbäraren. Även om vi på de flesta punkter alltså inte kan se förändringar i hela befolkningen mellan 2018 och 2019 kan det likväl finnas vissa undergrupper där det har ägt rum signifikanta förskjutningar i våra miljöindikatorer och våra förslag är: bland unga människor, bland äldre och bland personer som exempelvis konsumerar mycket nyheter, intresserar sig för miljöfrågor och har gröna åsikter.

Vi har i en serie regressionsanalyser systematiskt undersökt förändringen i samtliga indikatorer som redovisas i tabell 1 för tre olika grupper av modererande variabler: ålder, morgontidningsläsning, användande av sociala medier samt ideologisk vänster-högerposition. Rent praktiskt betyder det att man försöker formellt pröva hypoteser om att storleken på förändringarna mellan 2018 och 2019 är signifikant större i vissa grupper än i andra. Totalt har vi genomfört 40 regressionsanalyser (se tabell 2) där vi interagerat gruppvariabler med undersökningsår. Endast i 3 fall av 40 kan vi påvisa statistiskt säkerställda skillnader i förändring mellan grupper. Eftersom det av ren slump kan dyka upp signifikanta interaktioner om man genomför många regressionsanalyser finns ingen större anledning att fördjupa sig i de tre fall som råkat påvisa en signifikant interaktionseffekt, men ändå: För det första har sambandet mellan morgontidningsläsande och oro för klimatförändringar blivit svagare, uppenbarligen på grund av att flitiga morgontidningsläsare är mindre oroliga för klimatförändringar 2019 än 2018 samtidigt som sällanläsare blivit mer oroliga för klimatförändringar. Precis samma sak har hänt när det gäller inställning till förslaget att satsa på ett mer miljövänligt samhälle: sällanläsarna har blivit mer positiva till förslaget samtidigt som flitiga morgontidningsläsare blivit mindre positiva. För det tredje har det positiva sambandet mellan användande av sociala medier och utnyttjande av kollektivtrafik försvagats något mellan 2018 och 2019.

Tabell 2 Resultat från regressionsanalyser av interaktioner mellan år och ålder, nyhetskonsumtion, användning av sociala medier och vänster-högerideologi för utvalda miljöindikatorer, 2018–2019 (ostandardiserade regressionskoefficienter)

Greta-effekt	b(SE)	Signifikant
Förändringar i jordens klimat		
År X Ålder	0,06 (0,05)	Nej
År X Morgontidningsläsande	-0,10* (0,05)	Ja
År X Användande av sociala medier	0,08 (0,05)	Nej
År X Vänster-högerideologi	0,01 (0,04)	Nej
Försämrade havsmiljö		
År X Ålder	0,06 (0,05)	Nej
År X Morgontidningsläsande	-0,06 (0,06)	Nej
År X Användande av sociala medier	0,01 (0,05)	Nej
År X Vänster-högerideologi	0,06 (0,04)	Nej
Miljöförstöring		
År X Ålder	-0,08 (0,07)	Nej
År X Morgontidningsläsande	-0,05 (0,07)	Nej
År X Användande av sociala medier	0,02 (0,06)	Nej
År X Vänster-högerideologi	0,03 (0,05)	Nej
Höja koldioxidskatten på bensin		
År X Ålder	0,02 (0,01)	Nej
År X Morgontidningsläsande	-0,10 (0,11)	Nej
År X Användande av sociala medier	0,18 (0,09)	Nej
År X Vänster-högerideologi	-0,01 (0,08)	Nej
Satsa mer på ett miljövänligt samhälle		
År X Ålder	0,02 (0,06)	Nej
År X Morgontidningsläsande	-0,11* (0,06)	Ja
År X Användande av sociala medier	-0,06 (0,05)	Nej
År X Vänster-högerideologi	0,05 (0,04)	Nej
Åkt med kollektivtrafik		
År X Ålder	0,07 (0,08)	Nej
År X Morgontidningsläsande	0,06 (0,09)	Nej
År X Användande av sociala medier	0,16* (0,07)	Ja
År X Vänster-högerideologi	-0,07 (0,06)	Nej
Kört bil		
År X Ålder	-0,09 (0,07)	Nej
År X Morgontidningsläsande	0,08 (0,07)	Nej
År X Användande av sociala medier	-0,02 (0,06)	Nej
År X Vänster-högerideologi	0,07 (0,06)	Nej

Tabell 2 Forts.

Tabell 2 forts.

Greta-effekt	b(SE)	Signifikant
Medlem i miljöorganisation		
År X Ålder	0,76 (0,16)	Nej
År X Morgontidningsläsande	1,02 (0,18)	Nej
År X Användande av sociala medier	0,83 (0,14)	Nej
År X Vänster-högerideologi	0,88 (0,12)	Nej
Intresse för miljöfrågor		
År X Ålder	-0,20 (0,07)	Nej
År X Morgontidningsläsande	0,04 (0,07)	Nej
År X Användande av sociala medier	0,08 (0,06)	Nej
År X Vänster-högerideologi	0,02 (0,05)	Nej
Miljö som viktig samhällsfråga		
År X Ålder	0,92 (0,12)	Nej
År X Morgontidningsläsande	0,34 (0,02)	Nej
År X Användande av sociala medier	0,98 (0,12)	Nej
År X Vänster-högerideologi	0,88 (0,12)	Nej

Kommentar: Tabellen visar resultaten från en serie regressionsanalyser. Siffrorna i tabellen är ostandardiserade regressionskoefficienter för interaktionen mellan undersökningsår (2018/2019) och ålder/morgontidningsläsande/användning av sociala medier/vänster-högeridentifikation. Signifikansnivåer: * $p < 0,05$, * $p < 0,01$, ** $p < 0,001$, standardfel inom parantes. Interaktionerna visar dikotoma variablerna för a) år där 0 = 2018, 1 = 2019, b) ålder där 0 = 16–29, 1 = 30–85 år, c) morgontidningsläsande där 0 = dagligen samt 3–6 dagar/veckan, 1 = 1–2 dagar i veckan samt mer sällan, d) vänster-högerideologi där 0 = klart till vänster samt något till vänster, 1 = varken till vänster eller till höger, något till höger samt klart till höger. För en fullständig resultatredovisning med alla regressionskoefficienter hänvisas till författarna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018 och 2019.

Lämnar vi regressionsanalysens språkbruk betyder resultaten att vi inte har kunnat identifiera några grupper där Gretaeffekten mellan 2018 och 2019 är särskilt tydlig. Gretaeffekten är inte större bland unga eller bland personer som står till vänster, ej heller bland människor med olika grad av exponering för nyheter genom morgontidningar eller sociala medier. Givet de från början blygsamma effekterna är det i och för sig inte särskilt märkligt. Den tuffa testen av våra förväntningar om icke-uniforma effekter visar inte på några statistiskt signifikanta resultat. Greta-effekten är inte olika stor i olika grupper.

Effekter av Gretas FN-tal

Vi avslutar analysen genom att mer närsynt studera förändringar under hösten 2019. Greta Thunbergs högstanivå när det gäller medieuppmärksamhet sammanfaller med hennes tal i FN den 23 september 2019. Med hjälp av SOM-undersökningen

2019 finns vissa möjligheter att jämföra svensk miljöopinion bland de tjugofem procent av de svarande som redan hade besvarat undersökningen före FN-talet (n=2 593) och de tjugofem procent som besvarade undersökningen efter FN-talet, mer specifikt under perioden 24 september–1 oktober (n=2 505). Dessa grupper är inte helt jämförbara med varandra eftersom tidigt och sent svarande deltagare i SOM-undersökningen brukar skilja sig åt med avseende på exempelvis ålder, nyhetskonsumtion och politiskt intresse.

Tabell 3 Greta-effekten. Skillnader i klimatoro, miljöintresse, gröna åsikter och miljövänligt beteende före och efter Gretas FN-tal (procent, procentdifferenser)

Greta-effekt	Före FN-tal	Efter FN-tal	Δ	Signifikant
ORO				
Förändringar i jordens klimat	47	52	+5	Nej
Försämrad havsmiljö	50	60	+10	Ja
Miljöförstöring	44	58	+14	Ja
POLICY				
Höja koldioxidskatten på bensin	9	10	+1	Nej
Satsa mer på ett miljövänligt samhälle	40	49	+9	Ja
BETEENDE				
Åkt med kollektivtrafik	23	23	± 0	Nej
Cyklad	27	25	-2	Nej
Kört bil	16	15	-1	Nej
Medlem i miljöorganisation	5	6	+1	Nej
INTRESSE				
Intresse för miljöfrågor	18	23	+5	Nej
Miljö som viktig samhällsfråga	23	26	+3	Nej

Kommentar: Resultaten jämför skattningar före och efter Gretas FN-tal den 23 september. Brytpunkten för inkomna svar före FN-talet är den 24 september (med hänsyn till relativt senfärdig postgång kan mycket få av dessa inkomna enkäter ha fyllts i efter Gretas tal), och svar efter FN-talet från den 25 september fram till den 1 oktober. Resultatet visar gruppskillnader avseende a) andelen som uppger att de är mycket oroad för förändringar i jordens klimat, försämrad havsmiljö och miljöförstöring, b) andel som svarar att det är ett mycket bra förslag att höja koldioxidskatten på bensin samt att satsa mer på ett miljövänligt samhälle, c) andel som åkt med kollektivtrafik, cyklad och kört bil någon eller flera gånger i veckan, samt andel medlemmar i miljöorganisationer, d) andel som betraktar sig som mycket intresserade av miljöfrågor samt andel som på en öppen fråga uppger miljö som en viktig fråga eller samhällsproblem (exklusive energifrågor). Signifikanstesten är ett tvåsidigt test som visar skillnaden mellan två proportioner (prtesti). Antalet svarande som ligger till grund för analysen varierar mellan indikatorerna, som minst 2019 (n=1 705). Antalet svaranden före FN-talet (n= 2 593), antalet svaranden efter FN-talet (n= 2 505). Före FN-talet avser perioden fram till den 23 september efter FN-talet avser perioden 24 september–1 oktober.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Jämförelsen i tid gör det möjligt att undersöka huruvida miljöopinionen kan ha påverkats av Gretas FN-tal och medföljande medieexponering. Resultaten i tabell 3 visar generellt på en procentuell ökning i miljöpositiva attityder för våra elva indikatorer. Men för endast tre av dessa är skillnaderna signifikanta. Två av dessa gäller oro för miljön där en statistiskt signifikant ökning på 10 procentenheter fastställs när det gäller *oro för försämrad havsmiljö*, och en uppgång på 14 procentenheter gällande *oro för miljöförstöring*. Den tredje indikatorn som visar statistiskt signifikanta skillnader gäller frågan om att *satsa mer på ett miljövänligt samhälle*, där ökningen är 9 procentenheter.

Av tabell 3 framgår alltså att skillnaderna i miljöopinionen före och efter Gretas FN-tal liknar jämförelsen av miljöopinionen mellan 2018 och 2019 i tabell 1. För båda dessa jämförelser är skillnaderna signifikanta för tre av elva indikatorer, och i två av fallen avser de dessutom samma frågor; oro för havsmiljön, och satsa mer på ett miljövänligt samhälle.

Blygsam Gretaeffekt i svensk klimat- och miljöopinion

I det här kapitlet har vi studerat förändringar i svensk klimat- och miljöopinion främst i närtid, mellan 2018 och 2019. Syftet har varit att så brett som möjligt analysera – och försöka fastställa om och i så fall hur den omfattande mediebevakningen av Greta Thunbergs globala miljö rörelse har inneburit några förändringar och i så fall var och hur? Främst har vi analyserat indikatorer för miljöintresse, miljöoro, miljöattityder och miljöbeteenden. I allt väsentligt visar analysen på stor stabilitet mellan 2018 och 2019 både bland svenskar i allmänhet och i olika befolkningsgrupper. När det gäller inställning till förslag om att satsa på ett miljövänligare samhälle och benägenheten att uppge miljöfrågor som viktigt samhällsproblem ser vi dock en tydlig förändring mellan 2018 och 2019 som skulle kunna vara en effekt av Greta Thunbergs genomslag.

Våra analyser har lärt oss en hel del om på vilka sätt svensk miljöopinion kan ha påverkats av Greta Thunbergs entré på den internationella scenen. Vi kan nu ge ett relativt nyanserat svar på vår grundläggande frågeställning om det vi valt att kalla ”Gretaeffekten”, alltså en korttidsförändring i ökad medvetenhet om miljö och klimat. En sådan effekt finner vi i första hand när det gäller svenska folkets ökade uppmärksamhet för miljöfrågan mer generellt. Vi ser en tydlig uppgång i andelen som anser miljöfrågor vara en viktig fråga eller ett viktigt samhällsproblem. Miljö som viktigt samhällsproblem är nu är uppe på nivåer vi inte sett i opinionen sedan 2007–2009, det vill säga den tidsperiod då Al Gore, Nicholas Stern och den berömda klimatkonferensen i Köpenhamn stod högt på dagordningen. Ökad uppmärksamhet för klimatfrågor ligger i linje vad vi teoretiskt har förväntat oss givet den myckna medieuppmärksamheten för Gretas budskap.

Men Gretaeffekten tycks ännu vara ett ”ytfenomen”, begränsad till människors omedelbara uppmärksamhet för miljöfrågor. Gretaeffekten har inte nått djupare,

till förändringar i attityder och beteenden, åtminstone inte ännu. När det gäller *intresse* för miljöfrågor och *oro* för klimatförändringar finner vi inte några direkta förändringar mellan 2018 och 2019. Särskilt anmärkningsvärt är det kanske att inte graden av klimatoro har förändrats något nämnvärt för är det något man förknippar med Greta Thunberg och hennes miljö rörelse så är det ju just klimatproblematiken och därmed rimligen, skulle man kunna tycka, borde Greta kanske särskilt kunnat ha en mer direkt effekt på denna typ av oro hos folk. Vi fann även att *attityder* – som inställningen till satsningar på ett mer miljövänligt samhälle – visar en viss uppgång men inte några andra miljöattityder. Och när det gäller grönt *beteende* – det som vi vet från tidigare forskning är svårast att påverka – tycks Greta ännu inte haft någon direkt påverkan över huvud taget. Att vi finner en så pass stor ökning när det gäller hur viktig miljöfrågan är för folk tycks inte ha att göra med Gretas inträde på de mediala och politiska arenorna utan förefaller snarare ha att göra med ett trendbrott som ägde rum innan Greta Thunberg ens förekom i debatten. Möjligen skulle detta tala för att vi i kommande års undersökningar kommer att se ytterligare ökningar i bedömningen av hur viktig miljöfrågan är för folk, det vill säga att Greta dels kan surfa på vågen från ett tidigare trendbrott, men kanske också att hon på sikt kommer att kunna hjälpa till att förstärka magnituden i denna vågrörelse.

Vad som kan tala emot en sådan mer långsiktig Gretaeffekt är att andra storslagna frågor mycket väl kan komma att segla upp på agendan och, så att säga, "förföra" effekten av Gretas strävanden. I skrivande stund har till exempel coronavirusets spridning över världen snabbt kommit att skugga allt vad miljö- och klimatdebatt heter och har istället kastat desto mer ljuset på betydligt mer närliggande och akuta problem som rör folkhälsa och ekonomi. I många länder, även i Sverige, har alltså den politiska dagordningen kommit att möbleras om när politiken styrt om sitt fokus nästan helt mot medicinsk och ekonomisk krishantering. Frågan är om detta kommer att innebära ett hårt slag mot Gretas och andras globala ansträngningar att motverka klimatförändringar? I konkurrens med frågor som rör ekonomi, tillväxt, sysselsättning och välfärd, hur kommer miljö- och klimatfrågorna att kunna fortsätta stå högt på den politiska dagordningen globalt och i Sverige?

Om sådant vet vi ännu ingenting. Antingen konkurrerar Covid-19 ut klimatfrågan, eller så kan de i själva verket komma att verka i förening. Kartor visar idag hur luftkvaliteten i världens mest industritäta områden kraftigt förbättrats till följd av nedstängningar, något som väcker eftertanke. Med ett fortsatt fokus på klimat kan ekonomiska omställningar till följd av coronavirusets framfart komma att betyda ett abrupt slut på omodern, förlegad och starkt fossilberoende tillverkning, och leda till satsningar på mer miljövänlig teknik. En nedstängd värld där resor inte är möjliga har framtvingat nya vanor att använda informationsteknologi för möten. En post-pandemisk världsekonomi med färre resor och kortare transporter kan alltså vänta runt hörnet – en utveckling som i så fall kanske gör det lättare för världssamfundet att klara ambitiösa mål om utsläppsminskningar.

Om man betänker att Greta Thunberg främst tycks ha haft en stark inverkan på många av världens politiska ledare och betydligt mindre på allmänhetens uppfattningar om klimathotet (åtminstone i Sverige) – i sig ingen dålig prestation av en tonåring! – kanske Coronapandemin inte alls behöver betyda ett bakslag för klimatrörelsen utan tvärt om: Om världens ledare verkligen har tagit starka intryck av Thunberg kan den framtida restaureringen av världsekonomin komma att ske på ett sätt som även gynnar jordens klimat.

Referenser

- Perper, Rosie (2019, 18 september). 16-year-old Greta Thunberg met with Obama and chided senators, saying they're not trying hard enough to fight climate change. *Business Insider*. Hämtad från <https://www.businessinsider.com/obama-meets-with-greta-thunberg-video-tweet-fist-bump-2019-9?r=US&IR=T>
- Druckman, James N. (2014). Pathologies of studying public opinion, political communication, and democratic responsiveness. *Political Communication*, 31(3): 467–492.
- Holmberg, Sören & Sara Persson (2020). *Svenska folkets åsikter om olika energikällor 1999–2019*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Jagers, Sverker C. & Johan Martinsson (2007). Miljöopinionen i hetluften. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Jönsson, Erik (2019). *Miljöopinionen i Valundersökningarna 1982–2018*. Valforskningsprogrammets rapportserie 2019:7. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Karlsten, Emanuel, Martner, Gustav, Rosenqvist, Anna & Fredrik Idestål (2019). *Medieakademins maktbarometer 2019*. Göteborg: Medieakademien. Hämtad från https://medieakademien.se/wp-content/uploads/2019/10/Maktbarometer_2019_ANALYSRAPPORT.pdf
- Oscarsson, Henrik & Toivo Sjören, (2020). *Medieakademins förtroendebarmeter 2020*. Direktsänd presentation på SVT Forum den 11 mars 2020. Hämtad från https://medieakademien.se/wp-content/uploads/2020/03/Presentation_fortroendebarmeter_2020.pdf
- SvD (2019, 19 juli). Merkel: Greta har varit en blåslampa. *Svenska Dagbladet*. Hämtad från <https://www.svd.se/merkel-greta-har-varit-en-blaslampa>
- Zaller, John (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinions*. Cambridge: Cambridge University Press.

OPINIONSSTÖDET FÖR ATT ANVÄNDA KÄRNKRAFTEN ÖKAR

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

Kärnkraften har åter blivit en riktigt het konfliktfråga i svensk politik. Energiöverenskommelsens försök att långsiktigt avveckla kärnkraften och avpolitisera frågan har misslyckats. Den snart femtioårig kampen om kärnkraften fortsätter och har gått in i en ny fas. Sveriges nya konservativa block med Kristdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna har sedan valet 2018 bedrivit en framgångsrik kampanj för att kärnkraften skall användas, inte avvecklas. Opinionsen har som en följd blivit klart mer positiv till kärnkraft. Men fortfarande är det något fler svenskar som vill avveckla kärnkraften på lång sikt än som vill använda den. Åsikter om kärnkraft har ända sedan 1970-talet varit klart olika bland kvinnor och män. Den skillnaden kvarstår och är mycket tydlig även efter den kraftiga opinionsförändringen i kärnkraftspositiv riktning 2019. Kärnkraften utmärks av en könskamp. En majoritet kvinnor vill avveckla kärnkraften medan en majoritet män vill använda den.

Kampen om kärnkraften har nu pågått i snart femtio år i Sverige. Centerpartiet och Thorbjörn Fälldin började ifrågasätta kärnenergin i början av 1970-talet och bröt därmed den tidigare entusiastiska svenska konsensusen kring kärnkraften. Frågan partipolitiserades och blev ett ständigt återkommande konfliktämne som inte löstes av folkomröstningen 1980 (Holmberg & Asp, 1984). I val efter val sedan dess har kärnkraften varit omstridd – ibland på en lågintensiv nivå, men omstridd.

De partipolitiska motsättningarna har dock inte haft samma mönster genom åren. I början när konflikten stod mellan V och C som var emot kärnkraften och S, FP och M som argumenterade för, var kärnkraften inte en traditionell vänster-högerfråga. Den gick på tvärs mot vänster-högerdimensionen (Holmberg, Westerståhl & Branzén, 1977; Anselm, 2010; Vedung, 1979; Korpi, 1980; Holmberg, 2018). På senare år har det ändrat sig. Nu har opinionen och partimönstret i kärnkraftsfrågan mer av ett vänster-högermönster. V och MP är mest tydligt negativa till kärnkraft medan L, KD, M och SD är klart mest positiva. S och C lutar åt det negativa hållet, men inte lika tydligt som V och MP.

Flera försök att avpolitisera frågan har gjorts genom åren. Framgången har varit begränsad. Överenskommelser har brutits och konflikten har levt vidare. Det senaste försöket är Energiöverenskommelsen från 2016/17. Förhoppningarna var stora att Sverige äntligen skulle ha lyckats begrava den halvsekel långa striden om

kärnkraften. Fem partier skrev under att all svensk elproduktion skulle vara förnybar senast år 2040. Kärnkraften skulle därmed vara avvecklad.¹ Undertecknarna var de två regeringsbärande partierna S och M samt MP, C och KD (Energikommissionen, 2017). Tre riksdagspartier valde att stå utanför. Vänsterpartiet eftersom de ville avveckla kärnkraften tidigare och Sverigedemokraterna plus Liberalerna som inte ville avveckla kärnkraften.

Redan i valrörelsen 2018 började det knaka i överenskommelsen. Kristdemokraterna, ett av de undertecknande partierna, gick aktivt ut i valrörelsen och argumenterade för kärnkraften (Johansson, 2018). Senare under hösten och våren 2019 förenade sig Moderaterna med Kristdemokraterna och hotade med att lämna Energiöverenskommelsen om inte ändringar gjordes i texten. Man ville skriva att elproduktionen skulle vara hundra procent fossilfri 2040, inte hundra procent förnybar. I klartext betyder det att KD och M ville öppna upp för att svensk elproduktion efter 2040 skulle kunna vara baserad på kärnkraft; ingen kärnkraftsavveckling med andra ord. Övriga partier i överenskommelsen (S, MP, C) ville inte ändra. De var fortfarande inställda på att kärnkraften långsiktigt skulle avvecklas i Sverige. Resultatet blev att Energiöverenskommelsen med fem partier sprack i december 2019. Moderaterna och Kristdemokraterna lämnade (SVT Nyheter 2019-12-10). Kvar blev en Energiöverenskommelse med enbart tre partier – regeringspartierna S och MP och Januariöverenskommelsens stödparti Centern.

I februari 2020 deklarerade Vänsterpartiet att det kunde tänka sig att gå in i överenskommelsen om vissa tillägg gjordes när det gäller vindkraften. Beskedet från S och C är avvisande när detta skrivs. Energiöverenskommelsen från 2016/17 skall ligga fast som den är skriven, även om det efter KD:s och M:s avhopp inte längre finns någon majoritet för politiken i riksdagen. Bedömningen är att V trots allt vid valringar kommer att stödja Energiöverenskommelsen, och inte rösta för en bevarad kärnkraft tillsammans med L, KD, M och SD. Och i så fall vinner regeringen och den befintliga Energiöverenskommelsen lever kvar. Men skakigt är det och frågan är om stödet i riksdagen för en långsiktig avveckling av kärnkraften håller över nästa val 2022.

Opinionsläget bland svenska folket

Kärnkraften kan karaktäriseras k-märkt. Den föddes under ett *krig* (atombomben i Hiroshima 1945). Utvecklingen sedan dess har präglats av *kapitalet* – oftast med god tillgång för investeringar, men klart mindre så under senare år. Idag hävdar kärnkraftens förespråkare att kärnkraften är nödvändig för *klimatet* – kärnreaktorer släpper inte ut växthusgaser. Folkliga opinioner har påverkats av *katastrofer* (Tjernobyl och Fukushima t ex) och *kampanjer* (Fälldin och Centern på 1970-talet, folkomröstningen 1980). Partipolitiskt i Sverige är stödet för kärnkraften numera starkast ibland sympatisörer till partierna i det nya *konserveriva* blocket – KD, M

och SD. Därtill utmärks kärnkraften av att kvinnor och män har mycket olika åsikter. En *könskamp* pågår.

Ett exempel på en kampanj är vad Ebba Busch och Kristdemokraterna startade i valet 2018. Opinionen skulle påverkas att bli mer positiv till kärnkraft. Ett första tecken på en viss framgång kunde spåras redan i SOM-undersökningens mätningar efter valet. Undersökningens alla fyra indikatorer på svenska folkets inställning visade på ett något försvagat stöd för tanken på en långsiktig avveckling av kärnkraften. Övervikten för en kärnkraftsavveckling – som hade etablerats i Sverige efter katastrofen i Fukushima – var fortfarande stor, men något minskad efter valrörelsen 2018.

Frågan är nu om den KD-initierade kampanjen för kärnkraften har haft en fortsatt framgång år 2019. En föga överraskande förväntan är att framgången fortsatt, speciellt som Moderaterna förenat sig med KD i opinionsbildningen för mer kärnkraft. Och Sverigedemokraterna stämt in, liksom Liberalerna. Ett av huvudargumenten har varit att kärnkraften behövs för att rädda klimatet. Förväntan om en fortsatt opinionsframgång för kärnkraftsförespråkarna förstärks av intrycket att försvararna av Energiöverenskommelsen och kärnkraftsavvecklingen inte varit särskilt aktiva. Deras starkaste argument har varit att en kärnkraftsutbyggnad inte är kostnadseffektiv. Sol och vind är billigare. Typiskt nog är den som tydligast framfört dessa motargument mot kärnkraften inte en S-, MP-, eller C-politiker, utan en energikunnig professor på Chalmers – Thomas Kåberger, ledamot i det Klimatpolitiska rådet. Han slår fast: ”Det är viktigt att använda den billigaste metoden för att ersätta fossila bränslen, eftersom man måste bygga så mycket snabbt. Utvecklingen de senaste åren har gjort att vind- och solkraft nu är mycket billigare än kärnkraft. Kärnkraftverk är så dyra att bygga och så dyra att driva att de totalt sett inte är konkurrenskraftiga.” (SVT Nyheter 2018-12-06). Kapitalet har insett dessa sanningar och är tveksamma till att investera i ny kärnkraft.

Vår förväntan visar sig vara riktig. SOM-undersökningen 2019 visar på en mycket påtaglig opinionsförändring (se tabell 1 och figur 1). Stödet för att långsiktigt använda kärnkraften i Sverige har fortsatt att förstärkas – från 26 procent 2017, över 28 procent 2018 till hela 37 procent 2019. Men alltför är andelen svenskar som vill avveckla kärnkraften långsiktigt större, men klart minskande – från 58 procent 2017, över 52 procent 2018 ned till 43 procent 2019.

Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige, 2010–2019 (procent)

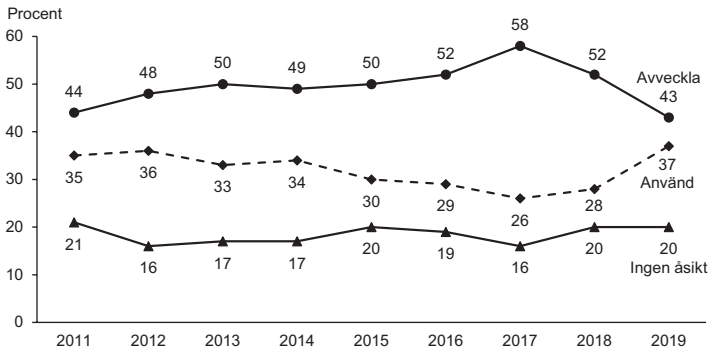
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Avveckla kärnkraften snarast	8	10	11	11	11	12	12	14	12	9
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut	31	34	37	39	38	38	40	44	40	34
Använd kärnkraft och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer	27	24	25	23	25	22	19	17	17	23
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden	17	11	11	10	9	8	10	9	11	14
Ingen uppfattning/ej svar	17	21	16	17	17	20	19	16	20	20
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1 653	1 597	1 524	1 644	1 705	1 738	1 650	1 827	1 797	1 730

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?" Svarsalternativen framgår i tabellen. De svarande ombads välja alternativ. Samtliga svarande ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2019.

Resultatet att stödet för kärnkraften ökat påtagligt år 2019 återfinns även i SOM-institutets övriga tre mätningar av kärnkraftsopinionen. I två av mätningarna där ordet långsiktigt inte explicit nämns uppvisar undersökningen 2019 för första gången sedan Fukushima en svag övervikt för de kärnkraftspositiva svarsalternativen (se figur 2).²

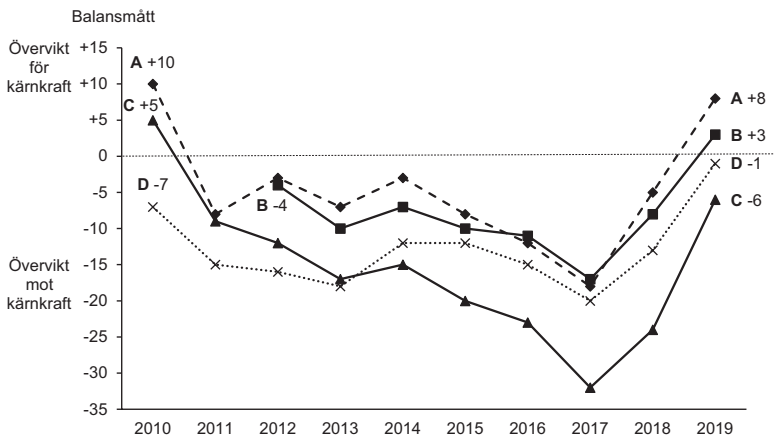
Figur 1 Avveckla eller använd kärnkraften på lång sikt?
Opinionsutvecklingen, 2010–2019 (procent)



Kommentar: För frågans lydelse, se tabell 1. Procenten har beräknats bland samtliga svarande i SOM-undersökningar. Antalet svarspersoner är ca 1 500–1 800 för de olika undersökningsåren. Kärnkraftsolyckan i Fukushima inträffade i mars 2011, ungefär ett halvår innan SOM-institutets höstmätning 2011.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2019.

Figur 2 Stödet för kärnkraften bland svenska folket, 2010–2019 (balansmätt)



A: Andel satsa mer/satsa ungefär som idag minus andel satsa mindre än idag/helt avstå från energikällan.

B: Andel mycket/ganska positiv till kärnkraft minus andel mycket/ganska negativ.

C: Andel använd kärnkraft långsiktigt i Sverige minus andel avveckla kärnkraften.

D: Andel dåligt förslag minus andel bra förslag på påståendefrågan: "Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften".

Kommentar: Fler analyser redovisas i Persson & Holmberg (2020).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2019.

Sammantaget är opinionsförskjutningen på uppemot 10 procentenheter mellan åren 2018 och 2019 bland de största ettårs förändringar vi sett när det gäller svensk kärnkraftsopinionen ända tillbaka till 1970-talet.³ Mätresultaten är inte alltid enkla att jämföra, men opinionsförändringen 2018–2019 är av ungefär samma storleksordning som förändringen mellan hösten 1973 till våren 1975 då kärnkraftsmotståndet fick en opinionsövertikt i Sverige eller förändringen till ökat kärnkraftsmotstånd året efter Tjernobylyolyckan 1986 och året efter katastrofen i Fukushima 2011 (Holmberg, 1991; Holmberg, 1988; Holmberg, 2012). Ett ytterligare exempel på en period när kärnkraftsopinionen ändrades mycket påtagligt är åren 1998–2005 då Barsebäcks reaktorer diskuterades och slutligen stängdes. Perioden är flera år och förskjutningen mycket stor – nära 25 procentenheter till förmån för kärnkraften (Holmberg & Hedberg, 2019). När Sverige började fasa ut kärnkraften ökade svenska folkets stöd för att behålla kärnkraften.

Åsikter om kärnkraften i olika demografiska och sociala grupper

Inställningen till kärnkraft har med två mycket tydligt undantag aldrig varit särskilt åtskilda i olika sociala eller demografiska grupper. De två undantagen gäller män och kvinnor respektive högre tjänstemän/företagare visavi jordbrukare men också jämfört med arbetare. Män och högre tjänstemän/företagare är klart mer positiva till kärnkraft än kvinnor och jordbrukare/arbetare. Det gäller även efter opinionsförskjutningen 2019 (se tabell 2). Andelen män som i SOM-undersökningen 2019 vill använda kärnkraften långsiktigt är exempelvis 54 procent mot endast 20 procent bland kvinnor. Bland högre tjänstemän är motsvarande andel 41 procent mot 32 procent bland arbetare. Åsiktsskillnaderna när det gäller åsikter om kärnkraftens framtid är klart mindre mellan olika åldersgrupper, utbildningsnivåer eller efter var människor bor någonstans. I mätningen 2019 är äldre, personer med lägre utbildning och boende på landsbygden något mer för kärnkraften än genomsnittet i Sverige (Persson & Holmberg, 2020).

Opinionsförändringen till förmån för användningen av kärnkraften är totalt 9 procentenheter mellan SOM-mätningarna 2018 och 2019. Det förstärkta stödet för kärnkraften återfinns i alla grupper. I några sociala grupper är förskjutningen dock klart större. Det gäller bland män (14 procentenheter), bland de yngsta (14), bland lågutbildade (18), bland företagare (15) och bland boende på landsbygd (18). Den grupp som uppvisar den tydligt minsta förskjutningen i kärnkraftspositiv riktning är kvinnor, med en ökning i andelen för kärnkraft med endast 4 procentenheter.⁴

Opinionsvindar i olika politiska grupperingar

Åsiktsskillnaderna i kärnkraftsfrågan är betydligt mer påtagliga när vi ser på vad olika politiska grupperingar tycker (se tabell 2). Kärnkraften är numera en vänsterhögerfråga där människor med en subjektiv vänsterposition är klart mindre positiva

Tabell 2 Andel som är för att kärnkraften används efter social och politisk grupptillhörighet, 2010–2019 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Samtliga	44	35	36	33	34	30	29	26	28	37
Man	57	49	47	47	47	44	40	36	40	54
Kvinna	31	23	25	19	22	18	19	14	16	20
16-29	30	21	25	23	28	21	24	23	21	35
30-49	41	36	34	35	34	28	31	23	27	36
50-64	40	38	40	34	33	30	29	29	30	38
65-85	49	40	40	34	36	33	30	24	30	37
Lågutbildade	40	30	36	31	30	28	28	26	21	39
Medellåg	45	32	35	38	39	32	30	29	29	39
Medelhög	44	40	37	32	36	27	29	23	32	36
Högutbildade	47	40	37	32	31	28	30	23	28	35
Arbetarhem	35	31	30	29	28	25	26	23	24	32
Tjänstemannahem	55	41	40	35	36	32	32	26	29	39
Högre tjänste- mannahem	56	55	57	49	46	39	40	30	41	41
Jordbrukarhem	43	25	26	25	35	21	13	19	19	36
Företagarhem	50	38	52	36	46	38	34	37	39	54
Landsbygd	40	32	35	32	32	30	20	29	22	40
Tätort	42	32	39	38	34	31	26	22	27	35
Stad	47	38	38	33	35	30	32	28	31	37
Storstad	43	36	32	31	35	26	32	18	27	35
Klart till vänster	22	22	18	20	11	9	13	15	10	19
Något till vänster	27	26	28	23	25	17	16	14	17	23
Varken vänster eller höger	38	29	27	27	31	23	26	20	24	29
Något till höger	58	43	52	45	47	43	39	33	39	47
Klart till höger	70	60	67	58	56	56	60	54	53	65
V	14	21	13	12	16	15	15	12	8	17
S	33	29	27	25	26	16	20	17	18	25
MP	13	10	18	11	8	8	2	13	7	14
C	38	25	27	17	32	27	24	23	17	27
FP/L	62	53	43	38	49	45	50	33	33	32
KD	51	39	34	40	42	46	20	23	31	56
M	63	51	58	53	53	39	43	35	49	55
SD	63	54	50	49	49	53	48	50	50	55
FI	-	-	-	-	-	12	0	5	11	-
Inget parti	24	21	16	20	24	25	19	19	20	29

Kommentar: Frågeformuleringen redovisas i tabell 1. Samtliga som deltagit i SOM-undersökningen ingår i procentbasen. Antalet svarspersoner är ca 1 500–1 800 respektive undersökningsår. För de mindre partierna MP och FI är antalet svarande mycket begränsat, 85 respektive 9 personer år 2018.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2019.

till att långsiktigt använda kärnkraften (19 procent 2019) än personer med en högerideologi (65 procent). Partipolitiskt återfinns en motsvarande åsiktsskillnad. Personer som sympatiserar med Miljöpartiet och Vänsterpartiet är mycket mindre entusiastiska för kärnkraft (14 respektive 17 procent) än personer som är anhängare till Kristdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna (55–56 procent). Sympatisörer med S, C och L lutar närmast åt det kärnkraftsnegativa hållet (endast minoriteter vill använda kärnkraften 25, 27 respektive 32 procent), men inte lika tydligt som sympatisörer med MP och V.

Anhängare till januariöverenskommelsens fyra partier plus sympatisörer med Vänsterpartiet har en majoritet av sina väljare som stödjer en långsiktig avveckling av kärnkraften. På andra sidan finns anhängarna till det nya konservativa blockets tre partier (KD, M och SD). Bland dem är en majoritet för att långsiktigt använda kärnkraften. Alla partiers sympatisörer har samma majoritetsåsikt i kärnkraftsfrågan som sina partiledningar, dock med ett undantag – Liberalerna. Partiet har sedan länge varit för en satsning på kärnkraften och anslöt sig därför inte till Energiöverenskommelsen. En majoritet av Liberalernas egna sympatisörer följer dock inte partilinjén. De vill långsiktigt avveckla kärnkraften, inte använda den. Men att sju partier av åtta lyckas åstadkomma en åsiktsöverensstämmelse mellan ledning och väljare i kärnkraftsfrågan måste bedömas som en framgång för svensk representativ demokrati. Att åsiktsöverensstämmelsen i kärnkraftsfrågan är hög mellan väljare och valda i Sverige är ingen överraskning. Det har vi sett i andra och i tidigare undersökningar (Holmberg, 2018; Holmberg & Hedberg, 2019).

Dagens strid om kärnkraften har en tydlig koppling till den klassiska konflikten mellan vänster och höger i Sverige. Men den har också ända sedan 1970-talet ett släktskap med kampen om miljön. Kärnkraftsförespråkare har tenderat att vara mer grå och kärnkraftsmotståndare mer gröna på miljödimensionen. Det äldre mönstret kan nu eventuellt luckras upp när klimathoten kommit i centrum, och kärnkraftsanhängarna argumenterar för att mer kärnkraft behövs för att minska uppvärmningen av Jorden.

Resultaten i tabell 2 indikerar dock att än så länge är det gamla sambandet mellan åsikter om kärnkraft och miljöinställning intakt. Stödet för att använda kärnkraften har ökat i alla grupper oavsett inställning till miljön, alltså även bland de mest gröna. Dock, personer som är mest intresserade av miljöfrågor är de som i *minst* utsträckning vill att kärnkraften skall användas (27 procent). De som är mest för kärnkraft är personer som är minst intresserade av miljöfrågor. Kärnkraftsanhängarnas klimatargumentation har alltså inte lyckats få de gröna på miljödimensionen att bli till närmelsevis lika kärnkraftspositiva som de grå. Ser vi på opinionsförändringen i kärnkraftspositiv riktning mellan 2018 och 2019 är den också som mest markerad bland de grå – bland dem som inte alls är intresserade av miljöfrågor (plus hela 24 procentenheter). Bland de mest gröna personerna ökar stödet för kärnkraften med 9 procentenheter.

Resultaten får ytterligare stöd om vi ser på hur människor med olika grader av oro inför klimathotet bedömer det önskvärda med kärnkraft i framtiden. I

SOM-undersökningen 2019 och dessförinnan 2013 kan vi studera åsiktssambandet mellan oro för klimatet och inställningen till kärnkraft. Det visar sig då att ju oroligare svarande är för "Förändringar i jordens klimat" desto *mindre* vill de använda kärnkraft. Mönstret återfanns 2013 liksom 2019, och om något snarast något förstärkt i SOM 2019. Bland personer som uttryckte mest klimatoro ville 23 respektive 27 procent (+4 enheter) satsa på kärnkraft jämfört med 54 respektive 75 procent (+21) bland dem som uppgav lägst grad av oro. Ökningen i stödet för att använda kärnkraften är alltså störst bland personer som är minst oroliga för klimatförändringarna, inte bland personer som är mest oroad. Klimathotet som argument för mer kärnkraft biter sämre bland de mest klimatoroliga än bland de minst klimatoroliga. En orsak är att de mest klimatoroliga fortfarande tror mer förnybara energikällor som sol och vind än på kärnkraften.

Efter femtio år – kampen om kärnkraften fortsätter

Det är svårt att förstå varför svensk demokrati inte kan få till en hållbar och långsiktig lösning på energipolitiken. Varför fortgår kampen om kärnkraften årtionde efter årtionde i svensk politik? Andra stridsfrågor som varit föremål för folkomröstningar har lösts, och om inte helt avpolitiserats så åtminstone blivit klart mindre omstridda. Det gäller alkoholens förbudsfråga på 1920-talet, pensionsfrågan på 1950- och 60-talen och frågan om EU-medlemskapet, som nu efter tjugofem års motsättningar blivit mindre konfliktfylld när både Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna börjat tona ned sitt motstånd.

Men det gäller alltså inte frågan om kärnkraftens vara eller inte vara. Här har konsensus-Sverige inte lyckats. Något enkel och uppenbar förklaring till misslyckandet finns inte. Det är bara att konstatera att kampen fortsätter. Kärnkraftsfrågan är fortsatt het i Sverige efter femtio års stridigheter. Men med en delvis ny partipolitisk frontuppställning. Kärnkraftsfrågan är sedan länge en vänster-högerfråga. På partinivå står idag kärnkraftsmotståndarna V/S/MP/C mot kärnkraftsförespråkarna L/KD/M/SD. Liberalernas position är mest intressant. Partiet ingår i Januariöverenskommelsen med regeringen och Centerpartiet, men i energipolitiken befinner sig partiet i opposition tillsammans med det nya konservativa blocket. Därtill är Liberalerna det enda parti där väljare och ledning inte marscherar i takt. L-ledningen vill långsiktigt använda kärnkraften medan majoriteten bland L:s väljare tvärtom vill långsiktigt avveckla kärnkraften. Övriga partier har inte det problemet. I det konservativa blocket vill såväl partiledningar som väljarmajoriteter använda kärnkraften. Motsvarande gäller också V/S/MP/C-blocket – partiledningar och väljarmajoriteter vill avveckla kärnkraften.

Det är ingen djärv gissning att kärnkraften kommer att vara en av konfliktfrågorna i valet 2022. Och då kan kärnkraftens framtid avgöras av vilket block som vinner – och av hur Liberalerna ställer sig om partiet nu klarar riksdagsspärren och sitter kvar i riksdagen. I valet 1976 var kärnkraften med och fällde regeringen Palme. Kommer kärnkraften att vara med och fälla regeringen Löfven 2022?

Noter

- ¹ Eller måhända inte. Överenskommelsen var en kompromiss. De mer kärnkrafts-positiva partierna fick in en brasklapp i skrivningen. ”Detta är ett mål, inte ett stoppdatum som förbjuder kärnkraft och innebär inte heller en stängning av kärnkraft med politiska beslut.” (Regeringskansliet, 2016:1).
- ² Mätningarna görs inom ramen för forskningsprojektet *Den svenska Miljö-, Energi- och Klimatopinionen (MEK)* som drog i gång 2019. Projektet är en fortsättning och utvidgning av forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* som startade 1999. Båda projekten har flera föregångare ända tillbaka till 1970-talet. MEK-projektet leds formellt av Sören Holmberg. Övriga deltagare är Henrik Oscarsson, Sverker Jagers, Simon Matti och Sara Persson. Energimyndigheten är en av delfinansierarna av projektet.
- ³ Andelen som långsiktigt vill avveckla kärnkraften minskade från 52 till 43 procent mellan 2018 till 2019 – en nedgång med 9 procentenheter. Andelen som vill använda kärnkraften steg samtidigt från 28 till 37 procent – en ökning med 9 procentenheter.
- ⁴ Två mätmassiga noteringar som kan ha att göra med statistiska slumpavvikelser. Andelen för att använda kärnkraften har inte ökat i gruppen Högre Tjänstemän. Den är 41 procent både 2018 och 2019. Gruppen omfattar endast 165 svarande 2019. Gruppen Jordbrukare uppvisar tvärtom en relativt stor ökning i andelen för att använda kärnkraften 2019 – från 19 procent 2018 till 36 procent 2019 (+ 17 procentenheter). Gruppen Jordbrukare har alltid få svarande, enbart 41 i SOM-undersökningen 2019.

Referenser

- Anshelm, Jonas (2010). Among Demons and Wizards: The Nuclear Discourse in Sweden and the Re-Enchantment of the World. *Bulletin of Science, Technology and Society*, 30: 43-53.
- Energikommissionen (2017). *Kraftsamling för framtidens energi*. Stockholm SOU 2017: 2
- Holmberg, Sören, Westerstahl, Jörgen & Branzén, Karl (1977). *Väljarna och kärnkraften*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören & Asp, Kent (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören (1988). *Svenska folkets åsikter om kärnkraft och slutförvaring efter Tjernobyl*. Stockholm: SKN Rapport 30.
- Holmberg, Sören (1991). *The Impact of Party on Nuclear Power Attitudes in Sweden*. Stockholm: SKN Report 48.
- Holmberg, Sören (2012). Fukushimaeffekten. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet.

- Holmberg Sören (2018a). Är kärnkraftsfrågan på väg att avpolitiseras. I Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Lindgren, Elina och Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören (2018b). Åsiktsöverensstämmelse är viktigt. I David Karlsson (red) *Folkets främsta företrädare*. Göteborg: Förvaltningshögskolan.
- Holmberg, Sören & Hedberg, Per (2019). *Swedish Opinions on Different Energy Sources*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Johansson, Catrin (2018). Lång väg till hållbart ledarskap för klimatet. I Nord, Lars, Grusell, Marie, Bolin, Niklas & Kajsa Falasca (red) *Snabbtänkt*. Sundsvall: Demicom.
- Korpi, Walter (1980). Kärnkraften och politikens dimensioner. *Sociologisk forskning* Nr 3-4, 1980.
- Persson, Sara & Holmberg, Sören (2020). Åsikter om energi och kärnkraft. Göteborg: SOM-institutet.
- Regeringskansliet (2016). *Ramöverenskommelse mellan Socialdemokraterna, Moderaterna, Miljöpartiet de gröna, Centerpartiet och Kristdemokraterna*. Publicerad 2016-06-10. Tillgänglig på: <https://www.regeringen.se/49cc5b/contentassets/b88f0d28eb0e48e39eb4411de2aabe76/energioverenskommelse-20160610.pdf>.
- SVT Nyheter (2018). *Ny rapport: Kärnkraften måste öka för att nå klimatmål*. Publicerad 2018-12-06. Tillgänglig på: <https://www.svt.se/nyheter/utrikes/ny-rapport-karnkraften-maste-oka-for-att-na-klimatmal>.
- SVT Nyheter (2019). *KD och M lämnar energioverenskommelsen*. Publicerad 2019-12-10. Tillgänglig på: <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/kd-och-m-lamnar-energioverenskommelsen>.
- Vedung, Evert (1979). Kärnkraften ger ny blockbildning i politiken. *Tvårsnitt* Nr 1 1979.

ODLAD FISK PÅ TALLRIKEN?

BJÖRN RÖNNERSTRAND, JOHN ARMBRECHT,
ERIK LUNDBERG OCH KRISTINA SUNDELL

Sammanfattning

Hållbar mat och matproduktion är frågor som tar plats i den offentliga debatten. Livsmedelsverket vill se minskad konsumtion av kött, både för folkhälsan och för miljöns skull. Forskningen pekar ut odlad fisk som ett hälsosamt och mer hållbart alternativ till köttproduktion på land. Detta kapitel bidrar med ny kunskap om svenskarnas attityder till odling av fisk och odlad fisk som produkt. Resultaten visar att svenskarnas syn delvis skiljer sig från den bild som forskningen ger. Svenskar lyfter fram vildfångad fisk som nyttigare, av högre kvalitet, mer ekologisk och mindre riskfylld. Antibiotikaanvändning och utsläpp av kväve och fosfor ses som problem förknippade med fiskodling. Mest påfallande är den höga andelen svenskar som helt saknar uppfattning om fiskodling och odlad fisk – 31–58 procent beroende på fråga. Insatser behövs för att sprida mer kunskap bland den svenska befolkningen.

Hållbar mat och matproduktion är frågor som tar plats i folkhälso-, livsmedels- och klimatdebatten. Livsmedelsverket vill se minskad konsumtion av kött, både för folkhälsan och för miljöns skull (Konde m.fl., 2015). Med avseende på CO₂-avtryck och energiförbrukning är protein i form av vegetariska alternativ ofta positiva i jämförelse med kött från landlevande djur. Dock behöver aspekter som tillgängliga landarealer, skogsskövling och användning av färskvatten vägas in, vilket leder till att matproduktionen i vattenmiljöer, exempelvis vildfångad fisk röner intresse (Tlusty m.fl., 2019). I haven är emellertid utfiskningen ett stort problem. Idag bedöms omkring 90 procent av världens fiskbestånd maximalt fiskade eller överfiskade (FAO, 2018). Detta gör att en ökning av näringsriktig ”sjömat” (dvs. mat från vattenlevande djur och alger), till en växande världsbefolkning, huvudsakligen kan ske genom en ökad *odling* av dessa arter i vatten, s.k. *vattenbruk*, där fiskodling är en form av vattenbruk. Forskningen lyfter fram odlad fisk som ett hållbarare och hälsosammare alternativ än köttproduktion på land. När det gäller såväl folkhälsan som tillgängliga odlingsarealer, energieffektivitet och förmågan att omvandla foder till ätbar biomassa har odling av mat i vatten många fördelar jämfört med produktion av kött från landlevande djur (Boyd, Tucker, McNevin, Bostick & Clay, 2007; Hicks m.fl., 2019; Poore & Nemecek, 2018; Robb, MacLeod, Hasan & Soto, 2017; Tlusty m.fl., 2019). Odlad mat från vattenlevande djur och alger, är idag också den snabbast växande livsmedelssektorn i världen där en fördubbling av

per capita konsumtionen har skett de senaste 50 åren¹ (FAO, 2018). Detta tyder på att många länder tar fasta på vattenbrukets fördelar.

Tillgängligheten av tekniker och metoder är emellertid inte tillräcklig för att en sektor ska etablera sig och växa. Internationell forskning visar att det är konsumenternas efterfrågan som avgör om en sektor som exempelvis vattenbruk lyckas eller ej (Belz & Schmidt-Riediger, 2010; Dietz, Gardner, Gilligan, Stern & Vandenbergh, 2009). Om konsumenter i större utsträckning efterfrågar en produkt, är det sannolikt att marknaden tillhandahåller den. Om befolkningen är avvaktade eller negativt inställd till exempelvis odlad fisk och fiskodling är sannolikheten låg att produkten tillhandahålls i större utsträckning. Det finns således en risk att möjligheten att ställa om till en mer hållbar matproduktion går förlorad. I detta ljus är det viktigt att förstå hur svenskarna ser på odlad fisk (som produkt) och fiskodling (som process) och om bilden som svenskarna har avviker från tillgänglig forskningsbaserad fakta. Eftersom matkonsumenter inte är en homogen grupp är det intressant att förstå vilka bakgrundsvariabler som kan förklara individens attityder till odlad fisk och fiskodling.

Jordbruksverket har tidigare undersökt svenskarnas inställning till och kunskap om svenskt vattenbruk. Myndigheten publicerade en rapport baserad på resultat från en attitydundersökning med 1002 svenskar. Där framkom att respondenterna bedömde att fiskodling har mindre miljöpåverkan, färre sjukdomsutbrott och lägre användning av antibiotika, detta ställt i relation till såväl svensk djurhållning för köttproduktion som med fiskodling i andra länder (Johansson & Skog, 2015). En delvis mindre ljus bild framkommer i en undersökning baserad på data från Medborgarpanelen, SOM-insitutet vid Göteborgs Universitet. Den fokuserade på just odlad fisk, alltså en specifik form av vattenbruk. Resultaten från 893 respondenter visar påfallande stor andel respondenter som saknade uppfattning kring de tio påståenden om odlad fisk som de ombads ta ställning till. För fyra av dessa tio påståenden var andelen som valde alternativet ”Ingen uppfattning” i majoritet. Vidare var hög antibiotikaanvändning och miljöutsläpp exempel på problem som svenskarna, enligt undersökningen, förknippar med fiskodling.

I den internationella vetenskapliga litteraturen som behandlar människors attityder till odlad fisk och fiskodling märks också en kritisk hållning. Claret m.fl. (2014) fann exempelvis att konsumenter upplevde skillnader mellan odlad och vild fisk. Vild fisk ansågs vara mer hälsosam, mindre belastad med antibiotika och vara färskare och mer naturlig än odlad fisk. Claret, Guerrero, Gartzia, Garcia-Quiroga och Ginés (2016) samt Vanhonacker, Pieniak och Verbeke (2013) bekräftar en generellt mer positiv bild kopplad till vild fisk. Likaså anses vild fisk vara av högre kvalitet. Bilden konsumenter har påverkas emellertid av den information/kunskap konsumenter får när de köper fisk (Claret m.fl., 2016).

Det här kapitlet beskriver svenskarnas attityder till odlad fisk som produkt och fiskodling som produktionsform, samt analyserar vad som kan förklara attityderna. Vi jämför även befolkningens attityder med vad forskningen säger om odlad fisk

och fiskodling. Men innan vi ger oss i kast med redovisningen av resultaten tecknas en bild av vad forskningen säger om ekologiska, hälsomässiga och ekonomiska aspekter på odling av och odlad fisk. Därefter följer en kort teoretisk exposé med fokus på teorier kring människors konsumtionsvanor.

Sant och falskt om odlad fisk och fiskodlingar

I SOM-undersökningen fick respondenterna ta ställning till totalt elva påståenden om odlad fisk som produkt och odling av fisk som produktionsform. Respondenterna fick svara på en skala från 1 till 5, där 1 motsvarar 'Instämmer inte alls' och 5 'Instämmer helt och hållet'. I tabellen nedan sammanställs dessa påståenden.² Intill presenteras vad som kan sägas vara den befintliga forskningens "bästa" svar på huruvida påståendet är korrekt eller inte.

PÅSTÄENDE	FORSKNINGENS "SVAR"
"Vildfångad fisk är nyttigare än odlad fisk"	Både odlad och vild fisk är nyttiga tack vare att de innehåller högkvalitets proteiner, långkedjade omega-3 fettsyror, spårämnen och mineraler som t.ex. jod, selen, zink, calcium etc. Dessa näringsämnen finns i odlad och vild fisk men halten varierar beroende på fiskens föda. Vad den vilda fisken äter är svårt att veta, medan man har kunskap om och till viss del kan kontrollera den odlade fiskens näringsinnehåll via fodret.
"Odlad fisk har bättre kvalitet än vildfångad"	Kvaliteten på fisken beror på subjektiv upplevelse och på dess foder, livsmiljö, stressnivå, hur mycket den simmar, etc.. Kvaliteten beror också på fiskens färskhet, lagringssätt osv. Den odlade fiskens kvalitet kan till viss del kontrolleras eftersom foder, aktivitetsnivå och stress kan kontrolleras.
"Att äta odlad fisk innebär mindre risker än att äta vildfångad fisk"	Att äta odlad fisk innebär låga risker då utfodringen är välkontrollerad med mycket låga gränsvärden för olika miljögifter. Att äta vild fisk kan innebära lika låga risker, men kan också innebära högre risker, beroende på varifrån fisken kommer och vilka ämnen den fått i sig.
"Att äta odlad fisk är mer ekologiskt hållbart än att äta vildfångad fisk"	Den ekologiska hållbarheten av matproduktion är komplicerad. Ofta används livscykelanalys (LCA) där miljöpåverkan beräknas för alla steg i produktionscykeln. För vildfisket har typen och mängden bränsle till fiskeområdena stor betydelse, medan för odlad fisk ger fodret det största ekologiska avtrycket. LCA-studier som jämfört odlad och vild fisk visar inget tydligt mönster på att den ena är bättre utan det beror på fiskart och odlings- eller fiskesätt.

"Fiskodling leder till stora problem med utsläpp av kväve och fosfor"	All djurproduktion påverkar miljön. Vid fiskodling, står lokala utsläpp av näringsämnen som kväve och fosfor genom avföringen i fokus. Även fodret som fisken inte äter kan bidra till odlingens näringsutsläpp (foderpartiklar). I naturen tas kväve och fosfor upp av växter. Ett överskott av näringsämnen från fiskodling kan lokalt ge övergödande effekter. Därför måste all fiskodling enligt svensk miljölagstiftning genomgå en tillståndsprövning som inkluderar miljökonsekvensutredningar. Effekterna av näringsämnen är beroende på typ och placering av odlingen. "Slutna" odlingssystem ger lägre utsläpp av näringsämnen än nätkassar där näring passerar ut i vattnet. Öppna kassar tillåts därför i vatten där näringstillgången är låg och/eller vattenblandningen god. Även utvecklingen av fiskfodren spelar roll för läckage av näringsämnen. Problemet är idag mycket mindre än för 20 år sedan eftersom fodren idag är bättre balanserade efter fiskens näringsbehov.
"Antibiotikaanvändning i fiskodling är ett stort problem"	Antibiotika inom fiskodling är inte tillåtet i förebyggande syfte utan används endast efter förskrivning av behandlade veterinär. Antibiotikaanvändningen för livsmedelproduktion i Europa låg 2015 på 100 g aktiv substans/ton levandevikt. I Sverige låg siffran samma år på 11 g/ton för köttproduktion och 5g/ton för fiskodling. Bakom den låga antibiotikaanvändningen ligger bl.a. effektiva vaccinationer.
"Odlad fisk stressas vid odling och slakt"	Sveriges stränga djurskyddslagar reglerar storlek på odlingstankar och mängd fisk som får hållas i odlingen och i varje tank. En stressad fisk har ofta sämre tillväxt, risk för sjukdom och sämre kvalitet. Det är därför också i odlarens intresse att fisken mår bra. Dock skiljer sig odlingsmiljön från den vilda miljön och viss hantering kan vara stressande för fisken.
"Fiskodling genererar arbetstillfällen och ekonomisk tillväxt"	Bra produkter från ett hållbart vattenbruk stärker den lokala ekonomin. Bidrag kan ske i hela värdekedjan – från odlare via rökeri, restauranger, butiker, till konsument. Vattenbruket ger både sysselsättning och närproducerad, kvalitativ och spårbar sjömat. För ekonomisk bärkraft i odlingen är efterfrågade och lönsamma arter viktiga samt att system har låga produktionskostnader.
"Fiskodling löser problem med utfiskning"	Nittio procent av världens fiskbestånd är maximalt fiskade eller överfiskade. En ökad konsumtion av fisk pga. ökat befolkningsunderlag eller hälsoaspekter måste därför tillgodoses via odlad fisk. Vi svenskar äter idag mestadels importerad fisk (75%). En stor del är odlad medan den svenska odlingen av matfisk är relativt begränsad. Det gör att 90% av den odlade fisken vi äter idag är importerad.
"Fiskodling löser globala problem med undernäring"	Fisk är ett mycket näringsriktigt och komplett livsmedel. Vattenbruk ger möjlighet till jämn lokal produktion av fisk. I länder utan naturliga vattenområden (kuster eller sjöar/vattendrag) ger landbaserade fiskodlingar möjlighet att försörja befolkningen med fisk.

Människors attityder och hur de påverkar beteende

En central del av den samhällsvetenskapliga forskningen om vattenbruk handlar om individers attityder och beteenden. Theory of planned behaviour (TPB) utgår ifrån människors rationella beslutsfattning (Ajzen, 1991) och tillämpas flitigt för att förklara och förutsäga vårt beteende som t.ex. fiskkonsumenter (Fishbein & Ajzen, 1975a, 1975b). Eftersom beteende är svårt att mäta används intentioner för beteende inom konsumentbeteendeforskning ofta som indikator för individers framtida beteende (Macintosh & Lockshin, 1997; Sheeran, 2002). Intentioner påverkas av tre faktorer; (a) attityder (inställning) mot beteendet, (b) sociala normer och (c) upplevd kontroll. En persons attityder till en produkt är i sin tur resultatet av tidigare erfarenheter, information och till exempel sensoriska uppfattningar kopplat till en produkt (Eagly & Chaiken, 1993; Norman & Smith, 1995). Attityder speglar således den bild en person har av en produkt (t.ex. fisk). Ju mer positiva attityderna till exempelvis fisk är, desto mer sannolikt är det att en individ konsumerar fisk (se exempelvis Birch & Lawley, 2014; Honkanen, Olsen & Verplanken, 2005; Olsen, 2001, 2003; Verbeke & Vackier, 2005).

Flertalet studier har undersökt konsumenters attityder till odlad fisk. Claret m.fl. (2014) genomförde en studie om spanska konsumenternas attityder till vild och odlad fisk. Slutsatserna är att attityder och köpbeteende påverkas av produktens säkerhet (marina föroreningar, tungmetaller, antibiotika, parasiter, djurfoder och hälsa), kvalitet (övergripande kvalitet, färskhet, näringsvärde, fett, smak och konsistens), kontroll (kontroll vid hantering, certifieringar) och faktorer såsom tillgänglighet och pris. De flesta studier bekräftar bilden att konsumenters attityder till vildfångad fisk är mer positiva än till odlad fisk (Verbeke & Vackier, 2005; Verbeke, Vanhonacker, Sioen, Van Camp & De Henauw, 2007).

Liksom attityder till produkten är attityder till produktionen (dvs. fiskodling) viktig för att förstå beteende (se exempelvis Chu, Anderson, Asche & Tudur, 2010; Fernández-Polanco & Luna, 2012; Freeman m.fl., 2012; Memery & Birch, 2016; Whitmarsh & Wattage, 2006). Freeman m.fl. (2012) fann att attityder till fiskodling kan vara positiva eller negativa beroende på om befolkningen ser synergier eller konflikter mellan vattenbruk och andra sektorer såsom turism. Samhällets attityder till miljön är en annan viktig faktor. Oron bland allmänheten för en försämrad miljö på grund av fiskodling är påtaglig. I Tyskland handlade oron främst om hot mot vilda fiskbestånd och i Israel om att spillvatten från odlingssystem påverkar den marina miljön negativt (Freeman m.fl., 2012). Både Memery och Birch (2016) och Armbrecht och Skallerud (2019) visar att fiskodlingens ekonomiska utvecklingspotential och miljökonsekvenser påverkar befolkningens attityder till industrin.

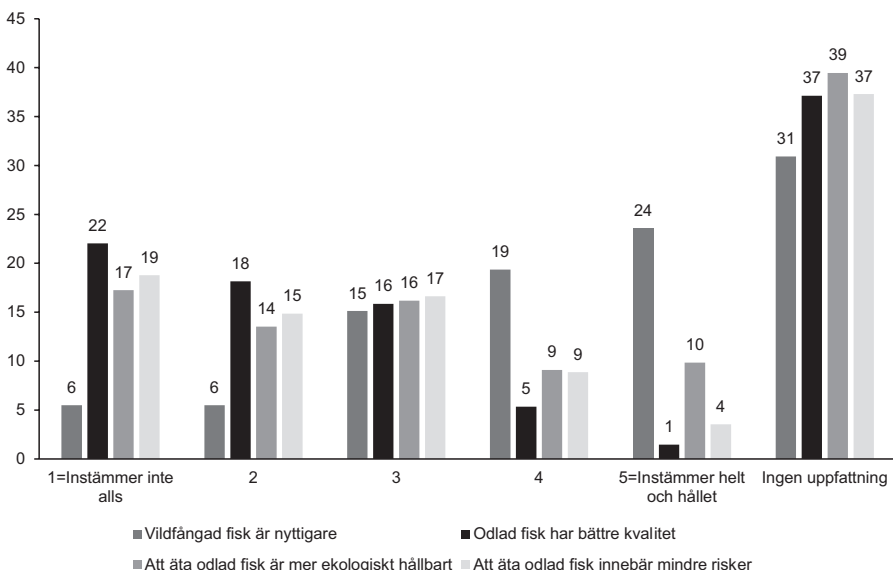
Individers information och kunskap kring produktattribut såsom produktionssystem, djurskydd, ursprung, näringsegenskaper och certifiering spelar en direkt och indirekt roll för attityder och beteende (Carlucci m.fl., 2015; da Costa, Deliza, Rosenthal, Hedderley & Frewer, 2000). I en studie med holländska konsumenter

fann Claret m.fl. (2014) exempelvis att konsumenter utan information och kunskap valde odlad fisk baserat på befintliga sensoriska egenskaper. När konsumenterna informerades om hur fisken producerades valde de i större utsträckning vildfångad fisk. Att förstå om attityder är grundade på kunskap och information är därför betydelsefullt.

Svenskarnas inställning till odlad fisk och fiskodling

Hur ser då svenskarna på odlad fisk? Figur 1 illustrerar två relativt tydliga resultat. Det första är att svenskarna helst vill ha vildfångad fisk på tallriken – inte odlad. Det andra är att många svenskar saknar uppfattning om odlad fisk. De höga staplarna för svarsalternativet ”Ingen uppfattning” sticker ut. Oavsett vilket av det fyra påståendena det gäller är det vanligast att respondenterna anger detta alternativ.

Figur 1 Inställning till påståenden om odlad fisk, 2019 (procent)



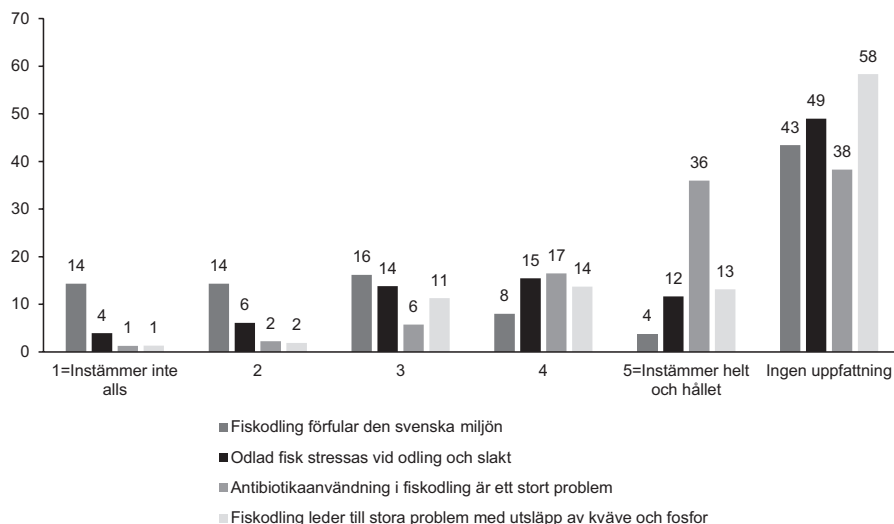
Kommentar: Frågan lyder: "Hur ställer du dig till följande påståenden om fisk?". Påståenden och antal svar: "Vildfångad fisk är nyttigare än odlad fisk" (n=1 581), "Odlad fisk har bättre kvalitet än vildfångad fisk" (n=1 570), "Att äta odlad fisk är mer ekologiskt hållbart än att äta vildfångad fisk" (n=1 576) och "Att äta odlad fisk innebär mindre risker än att äta vildfångad fisk" (n=1 576).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Om vi tittar mer specifikt på varje fråga ser man att på frågan om huruvida odlad fisk är mer ekologisk så är andelen som saknar uppfattning hela 39 procent. Lättest verkar det vara att ta ställning till påståendet att vildfångad fisk är nyttigare.

”Bara” 31 procent väljer ingen uppfattning. 24 procent anser att detta stämmer helt och hållet. 22 procent instämmer inte alls med påståendet att odlad fisk har högre kvalitet. Motsvarande andelar är 17 respektive 19 procent för påståendena att odlad fisk är mer ekologiskt och att odlad fisk innebär mindre risker. Bland de som tar ställning i frågan är bilden således entydig: odlad fisk är en produkt som svensken ser problem med. I alla fall i jämförelse med vildfångad fisk.

Figur 2 Inställning till påståenden om odling av fisk, 2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: ”Hur ställer du dig till följande påståenden om odling av fisk?”. Påståenden och antal svar: ”Fiskodling förfular den svenska miljön” (n=1 565), ”Odlad fisk stressas vid odling och slakt” (n=1 553), ”Antibiotikaanvändning i fiskodling är ett stort problem” (n=1 570) och ”Fiskodling leder till stora problem med utsläpp av kväve och fosfor” (1 568).

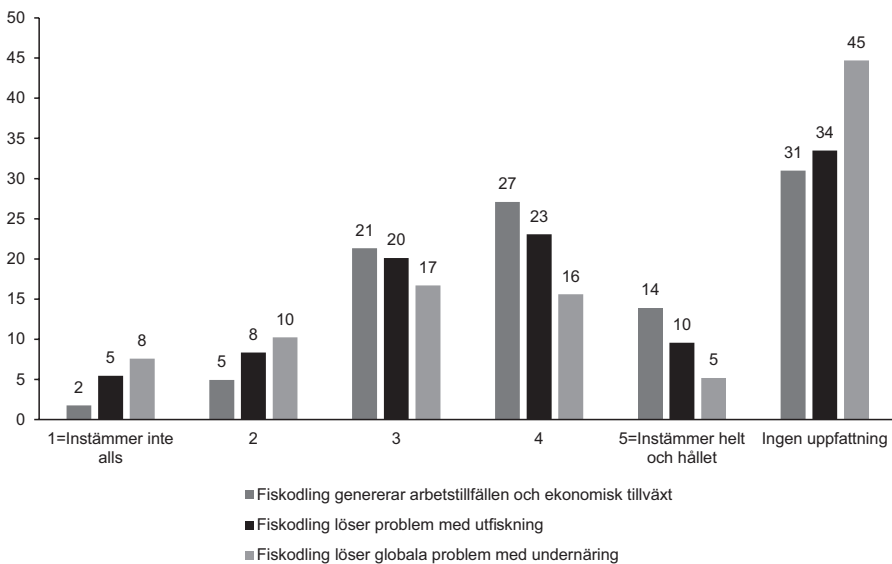
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Det är tänkbart att uppfattningen om en produkt skiljer sig åt från hur produktionen av den samma uppfattas. Men så verkar inte vara fallet när det gäller odlad fisk och odling av fisk. Figur 2 visar visserligen att många svenskar saknar en uppfattning om olika aspekter av odlad fisk. När det gäller ett av påståendena – huruvida fiskodling leder till problem med utsläpp av kväve och fosfor – har så stor andel som 58 procent ingen uppfattning i frågan. Andelen som saknar uppfattning finns i intervallet 38–58 procent. Men de som tar ställning anser att odlingen är förknippad med problem kring antibiotikaanvändning, utsläpp och att fiskarna blir stressade. Antibiotikaproblemet står ut. Över en tredjedel anser att det stämmer helt och hållet att antibiotikaanvändning är ett problem vid fiskodling. 12 respektive 13 procent anser detta gällande stressade fiskar och utsläpp. Det kanske inte låter så

mycket, men betraktat som andel av dem som tog ställning i frågan blir andelarna relativt höga (ca 24 och 32 procent). Men när det gäller påståendet att fiskodling förfuldar den svenska miljön är bilden inte lika mörk. 14 procent instämmer inte alls och 4 procent instämmer helt och hållet.

Figur 3 ger en bild av svenskarnas syn på fiskodling i form av dess bredare samhällseliga konsekvenser. Andelen som saknar uppfattning är stor även här (mellan 31–45 procent), men de samhällseliga konsekvenserna av odling av fisk upplevs som mer positiva än aspekter kopplade till produktionen. Av de som tar ställning är andelen positiva i majoritet jämfört med de negativa. 14 procent instämmer helt och hållet i att fiskodling genererar arbetstillfällen och ekonomisk tillväxt. Motsvarande andel är 10 respektive 5 procent för att fiskodling löser problem med utfiskning och globala problem med undernäring. Men figuren visar också att andelen som väljer det näst mest positiva alternativet är hög, 27 procent för arbete och tillväxt, 23 procent för utfiskning och 16 procent för global undernäring.

Figur 3 Inställning till påståenden om odlad fisk, 2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Hur ställer du dig till följande påståenden om odling av fisk?". Påståenden och antal svar: "Fiskodling genererar arbetstillfällen och ekonomisk tillväxt" (n=1 543), "Fiskodling löser problem med utfiskning" (n=1 561) och "Fiskodling löser globala problem med undernäring" (1 545).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Vad förklarar människors inställning till odlad fisk och odling av fisk?

Analysen i detta avsnitt avser beskriva vilka faktorer som förklarar svenskarnas attityder till odlad fisk. Fokus riktas mot sex påståenden, valda med utgångspunkt från möjligheten till jämförelse med tidigare forskning. När det gäller förklaringsfaktorer så har sociodemografiska faktorer som kön och ålder tidigare visat sig vara viktiga för matkonsumtion, där kvinnor (i genomsnitt) uppvisar en mer hållbar matkonsumtion bestående av mindre animaliska proteiner och mer vegetariska ingredienser. Konsumtion av mat brukar vidare variera med utbildning, som hänger samman med inkomst och hur mycket pengar olika grupper spenderar på mat och typ av mat. Andra betydelsefulla variabler som kan bidra till förståelsen av konsumtion av hållbar mat samt matvanor är individers informationsinhämtning och tillit till vetenskapliga rön och rekommendationer.

Tabell 1 redovisar tänkbara förklaringsfaktorer till inställningen till påståenden om odlad fisk och odling av fisk. De faktorer som ingår i de totalt sex olika modellerna är kön, ålder, utbildning, nyhetskonsumtion, politiskt intresse och förtroende för forskare.

Huvudbudskapet som Tabell 1 ger är tydligt. Andelen signifikanta samband (värden försedda med rutor) är få. På det hela taget är det förbryllande svårt att förklara människors inställning till både odlad fisk som produkt och odling av fisk som produktionsform. Förklaringsfaktorer som brukar kunna förklara attityder av skilda slag – utbildning, mediekonsumtion och politiskt intresse – uppvisar inga samband med inställningen till odlad fisk. I alla fall inte när man samtidigt kontrollerar för övriga i modellen ingående förklaringsfaktorer.

Till viss del handlar detta om att antalet svar är förhållandevis lågt. De ligger i intervallet 879 till 964. Många valde alternativet ”Ingen uppfattning” och de ingår inte i regressionsmodellerna. Få svar gör att osäkerheten i skattningarna blir större och sambanden måste vara starkare för att vara signifikanta. Konfidensintervallen (inom parantes) i tabellen, ger en bild av osäkerheten.

Några samband förtjänas dock att lyftas fram. Ett handlar om förtroende för forskare. Analysen visar att ju högre förtroende man har för forskare desto större är sannolikheten att man instämmer i att vildfångad fisk är nyttigare än odlad fisk. Ett annat fynd är att ålder kan förklara inställningen till risker förknippande med odlad fisk som produkt. Yngre personer (16–29 år) instämmer i högre utsträckning i påståendet att konsumtion av odlad fisk innebär mindre risker än vildfångad fisk. Ålder är också en faktor när det gäller synen på odlad fisk som en lösning på problem med utfiskning. Jämfört med övriga åldersgrupper sticker 16–29-årigar ut som den grupp som instämmer mest i påståendet att fiskodling löser problem med utfiskning. Mellan könen finns också en (i det närmaste) signifikant skillnad. Män är mer skeptiska till fiskodling som lösning på problem med utfiskning.

Tabell 1 Analys av faktorer kopplade till påståenden om odling av fisk, 2019 (oddskvoter och 95-% konfidensintervall)

	Vildfångad fisk är nyttigare än odlad fisk	Att äta odlad fisk innebär mindre risker än att äta vildfångad fisk	Odlad fisk har bättre kvalitet än vildfångad fisk	Fiskodling löser problem med utfiskning	Antibiotika-användning i fiskodling är ett stort problem	Fiskodling genererar arbets-tillfällen och ekonomisk tillväxt
Kön						
Kvinna (ref. kat)	1	1	1	1	1	1
Man	1.09 (0.83-1.43)	0.94 (0.66-1.34)	0.69 (0.44-1.09)	<u>0.76 (0.58-1.00)</u>	0.96 (0.64-1.43)	1.07 (0.82-1.41)
Ålder						
16–29 år (ref. kat)	1	1	1	1	1	1
30–49 år	1.16 (0.72-1.86)	<u>0.33 (0.19-0.56)</u>	0.55 (0.23-1.33)	<u>0.45 (0.28-0.72)</u>	1.11 (0.57-2.15)	0.76 (0.48-1.20)
50–64 år	1.09 (0.68-1.72)	<u>0.36 (0.21-0.62)</u>	1.13 (0.52-2.45)	<u>0.59 (0.37-0.93)</u>	1.04 (0.55-1.97)	0.84 (0.54-1.31)
65–85 år	1.55 (0.95-2.54)	<u>0.29 (0.16-0.51)</u>	1.53 (0.69-3.41)	0.66 (0.40-1.07)	1.11 (0.57-2.18)	0.83 (0.52-1.34)
Utbildning						
Låg (ref. kat)	1	1	1	1	1	1
Medellåg	0.99 (0.62-1.58)	0.97 (0.51-1.85)	1.04 (0.51-2.10)	0.74 (0.45-1.20)	1.01 (0.53-1.93)	1.15 (0.72-1.84)
Medelhög	0.90 (0.55-1.46)	0.69 (0.34-1.40)	0.54 (0.24-1.23)	0.72 (0.43-1.20)	1.84 (0.88-3.84)	1.17 (0.72-1.92)
Hög	0.85 (0.53-1.37)	1.18 (0.61-2.29)	0.87 (0.42-1.82)	0.85 (0.52-1.41)	1.23 (0.62-2.43)	1.47 (0.91-2.38)
Morgontidnings-läsning						
Minst 5 dagar/v. (ref. kat)	1	1	1	1	1	1
1-4 dagar/v.	1.18 (0.75-1.85)	1.41 (0.77-2.58)	0.97 (0.36-2.04)	1.85 (1.18-2.90)	1.19 (0.59-2.39)	1.50 (0.95-2.36)
Mindre än 1 dag/v.	1.23 (0.88-1.71)	1.33 (0.84-2.12)	1.07 (0.63-1.82)	1.36 (0.98-1.90)	0.95 (0.58-1.54)	1.29 (0.93-1.79)
Politiskt intresse						
Mycket/ganska intres. (ref. kat)	1	1	1	1	1	1
Inte särskilt/ inte alls intres.	1.49 (1.10-2.02)	0.96 (0.65-1.42)	1.06 (0.64-1.75)	1.00 (0.74-1.35)	0.78 (0.51-1.20)	0.76 (0.57-1.02)
Förtroende för forskning						
Mycket stort fört. (ref. kat)	1	1	1	1	1	1
Ganska stort fört.	<u>0.61 (0.41-0.90)</u>	0.92 (0.59-1.45)	0.81 (0.44-1.51)	0.80 (0.55-1.16)	<u>0.52 (0.29-0.95)</u>	1.05 (0.73-1.51)
Varken stort eller litet fört.	<u>0.44 (0.28-0.68)</u>	0.59 (0.33-1.06)	1.02 (0.50-2.07)	<u>0.64 (0.41-1.00)</u>	0.54 (0.27-1.06)	0.84 (0.54-1.30)
Ganska litet/ mycket litet fört.	<u>0.39 (0.16-0.95)</u>	0.52 (0.14-1.90)	0.37 (0.05-3.06)	0.54 (0.22-1.31)	0.66 (0.17-2.54)	0.69 (0.29-1.65)
Ingen uppfattning	<u>0.54 (0.30-0.97)</u>	0.79 (0.36-1.75)	1.45 (0.61-3.46)	1.10 (0.61-1.97)	0.62 (0.26-1.50)	1.07 (0.60-1.90)
Antal svar	964	879	881	919	859	953

Kommentar: Fråga för kolumn 1-3 lyder: "Hur ställer du dig till följande påståenden om fisk?". Fråga för kolumn 4-6 lyder: "Hur ställer du dig till följande påståenden om odling av fisk?". Respondenterna fick ta ställning på en skala från 1 till 5, där 1 motsvarar "Instämmer inte alls" och 5 "Instämmer helt och hållet". "Låg" utbildning motsvarar som mest grundskola eller motsvarande obligatorisk skola; "medellåg" motsvarar studier/examen från gymnasium, folkhögskola eller motsvarande; "medelhög" motsvarar eftergymnasial utbildning men ej examen från högs-kola/ universitet; "hög" motsvarar examen från högskola/universitet. 2 Oddskvoter är oddset att välja svarsalternativet 4 eller 5 på skalan. Oddskvoterna i tabellen visar hur många gånger oddset för att välja svarsalternativ 4 eller 5 förändras jämfört med referensgruppen. En viss grupps inställning till odlad fisk eller odling av fisk är signifikant skild från referensgruppens (ref. kat i tabellen) om oddskvotens konfidensintervall (inom parentes) inte skär 1.00. För att illustrera de signifikanta skillnader som finns har dessa kategorier försetts med en ram.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

En opinion i blivande?

Detta kapitel handlar om svenskarnas inställning till odlad fisk och fiskodling. Resultaten som redovisas är ett viktigt bidrag till kunskapen om odlad fisk och odling av fisk eftersom tidigare studier i Sverige antingen har några år på nacken (Johansson & Skog, 2015) eller är gjorda genom analys av svar från självrekryterade respondenter.

Gemensamt för resultaten är att de motsäger flera forskningsbaserade fakta (se tabell ovan) som lyfter fram positiva egenskaper med odling av fisk för matkonsumtion. Samtidigt bekräftar slutsatserna tidigare samhällsvetenskaplig forskning som visar att människor föredrar vild fisk framför odlad fisk (Jaffry, Pickering, Ghulam, Whitmarsh & Wattage, 2004), i vissa fall också om den odlade fisken är certifierad (Roheim, Sudhakaran & Durham, 2012). Resultaten tyder på att vild fisk anses vara nyttigare än odlad fisk. Endast 6 procent instämmer inte med påståendet att vildfångad fisk är nyttigare än odlad fisk. Denna bild stöds av Verbeke m.fl. (2007), som visade att belgiska konsumenter har mer positiva attityder till vild fisk jämfört med odlad fisk.

Vild fisk anses vara säkrare att konsumera än odlad fisk. Endast fyra procent instämmer helt och hållet med påståendet att odlad fisk innebär mindre risker än att äta vildfångad fisk. Resultaten rörande risk står i strid med Holland and Wessells (1998), som fann att en majoritet av deras amerikanska respondenter ansåg att odlad fisk är säkrare än vild. Verbeke m.fl. (2007) fann att belgiska konsumenters uppfattning om säkerhet inte skilde sig mellan odlad och vild fisk. Även konsumenters attityder till kvalitén av odlad fisk är sämre än för vildfångad. Endast en procent anser att odlad fisk har bättre kvalitet. Resultaten ligger i linje med tidigare studier i andra länder (Verbeke m.fl., 2007), men motsäger också här forskningen om odlad fisk och fiskodlingar. I jämförelse med tidigare internationella studier är svenskarna om möjligt än mer negativt inställda till odlad fisk. En förklaring till detta kan vara den låga kunskapen om odlad fisk och fiskodlingar.

Mellan 30 och 60 procent av respondenterna för respektive påstående anger att de inte har någon uppfattning. Information är en betydelsefull faktor som påverkar attityder till produkter såsom odlad fisk. Om information eller kunskap inte är tillgänglig ökar osäkerheten i beslutssituationen vilket leder till att konsumenter anammar ett beteende som (ur deras perspektiv) minimerar risker. I flera fall innebär det att konsumenter gör ”rutinbaserade” köpbeslut. Rutinbaserade köpbeslut kan kopplas till teoribildning som avser beslut under osäkerhet. Konsumenten förlitar sig då på ett antal heuristiska principer (förenklingsprinciper) (Kahneman, Slovic, Slovic & Tversky, 1982). Att konsumenter i stor utsträckning inte har någon uppfattning innebär vid ett givet tillfälle att attityderna inte är baserade på fakta, delvis utan irrationella. Detta innebär att attityder inte alltid ger god förklaring till konsumtionsbeslut (speciellt i dagligvaruhandeln). Senare forskning poängterar också svårigheten i att bryta rutinbaserad konsumtion för

att övergå till en mer hållbar konsumtion (White, Habib & Hardisty, 2019). Det här innebär en tröghet i att ändra beteende hos konsumenter (till exempel från vildfångad fisk till odlad fisk) eftersom kommunikation av information som skulle förändra attityderna sällan beaktas.

Ett annat hinder för utvecklingen av vattenbrukssektorn i Sverige beror på delvis motsägelsefull kunskap och information bland allmänheten, industrin, statliga intressenter och konsumenter (Osmundsen, Almklov & Tveterås, 2017; Sandersen & Kvalvik, 2015). Regeringar, branschorganisationer, forskare och intresseorganisationer med ett intresse i miljöfrågor är inblandade i en kommunikationsdragkamp i vattenbrukets utveckling eller avveckling. I Kanada beskriver Young och Matthews (2011) att det råder en liknande situation som de beskriver som ett ”vetenskapskrig” där allmänheten konfronteras med motstridiga fakta om laxodlingens risker och hälsoeffekter. Diskussionen i Sverige liknar den i Kanada.

Allmänhetens attityder till vattenbrukets sociala, ekonomiska och miljömässiga dimensioner påverkas av den rådande offentliga diskussionen kring fiskodlingens effekter. Attityderna påverkar i sin tur industrins och samhällets möjligheter och förmågor att bibehålla eller utveckla produktionsanläggningar (Osmundsen m.fl., 2017). Likaså påverkar allmänhetens attityder till fiskodling och odlad fisk möjligheterna att sälja odlade produkter till konsumenter (Hall & Amberg, 2013; Verbeke m.fl., 2007; Whitmarsh & Palmieri, 2011). Innebörden är att förutsättningarna och den faktiska utvecklingen av Sveriges framtida vattenbruk formas genom informationen – positiv och negativ – som allmänheten och konsumenterna har tillgång till.

Resultaten i detta kapitel är också viktiga på ett politiskt plan. Rådande situation för vattenbrukssektorn, konsumenter och regering är inte tillfredställande eftersom konsumtionsbeslut med betydande miljöpåverkan görs med liten hänsyn till fakta-baserad kunskap. Om ambitionen är att åstadkomma en mer hållbar konsumtion bör de irrationella beslut som många konsumenter tar ses som ett gyllene tillfälle. Det är nämligen inte tekniker eller metoder som behöver utvecklas för att skapa mer hållbar konsumtion utan främst förutsättningar för att en vetenskapsbaserad kunskap kan spridas om de miljömässiga och hälsomässiga fördelarna med denna produkt. Det tål att nämnas att media har en central roll i att skapa medvetenhet och sprida forskningsbaserad kunskap kring fiskodling (Young & Matthews, 2011) som i sin tur påverkar förtroendet för produkten (Osmundsen m.fl., 2017). En ökad samverkan mellan akademi, myndighet och bransch innebär möjligheten att kommunicera sammanhållen information och påverka kunskapsläget i befolkningen.

Noter

- ¹ Den globala medelkonsumtionen ligger idag på strax över 20 kg per person. Den var 11 kg/person och år 1970.
- ² "Fiskodling förfular den svenska miljön" inkluderas inte i tabellen.

Referenser

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, 50(2), 179–211.
- Armbrecht, J., & Skallerud, K. (2019). Attitudes and intentional reactions towards mariculture development—local residents' perspective. *Ocean & Coastal Management*, 174, 56–62. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2019.03.017>
- Belz, F.-M., & Schmidt-Riediger, B. (2010). Marketing strategies in the age of sustainable development: Evidence from the food industry. *Business Strategy and the Environment*, 19(7), 401–416. doi:10.1002/bse.649
- Birch, D., & Lawley, M. (2014). The role of habit, childhood consumption, familiarity, and attitudes across seafood consumption segments in Australia. *Journal of food products marketing*, 20(1), 98–113.
- Boyd, C. E., Tucker, C., McNevin, A., Bostick, K., & Clay, J. (2007). Indicators of resource use efficiency and environmental performance in fish and crustacean aquaculture. *Reviews in Fisheries science*, 15(4), 327–360.
- Carlucci, D., Nocella, G., De Devitiis, B., Viscecchia, R., Bimbo, F., & Nardone, G. (2015). Consumer purchasing behaviour towards fish and seafood products. Patterns and insights from a sample of international studies. *Appetite*, 84, 212–227. doi:<https://doi.org/10.1016/j.appet.2014.10.008>
- Chu, J., Anderson, J. L., Asche, F., & Tudur, L. (2010). Stakeholders' Perceptions of Aquaculture and Implications for its Future: A Comparison of the USA and Norway. *Marine resource economics*, 25(1), 61–76.
- Claret, A., Guerrero, L., Gartzia, I., Garcia-Quiroga, M., & Ginés, R. (2016). Does information affect consumer liking of farmed and wild fish? *Aquaculture*, 454, 157–162. doi:<https://doi.org/10.1016/j.aquaculture.2015.12.024>
- Claret, A., Guerrero, L., Ginés, R., Grau, A., Hernández, M. D., Aguirre, E., ... Rodríguez-Rodríguez, C. (2014). Consumer beliefs regarding farmed versus wild fish. *Appetite*, 79, 25–31. doi:<https://doi.org/10.1016/j.appet.2014.03.031>
- da Costa, M. C., Deliza, R., Rosenthal, A., Hedderley, D., & Frewer, L. (2000). Non conventional technologies and impact on consumer behavior. *Trends in Food Science & Technology*, 11(4–5), 188–193.
- Dietz, T., Gardner, G. T., Gilligan, J., Stern, P. C., & Vandenbergh, M. P. (2009). Household actions can provide a behavioral wedge to rapidly reduce US carbon emissions. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(44), 18452. doi:10.1073/pnas.0908738106

- Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Fort Worth, Tex.: Harcourt.
- FAO. (2018). *The State of World Fisheries and Aquaculture* Retrieved from Rome:
- Fernández-Polanco, J., & Luna, L. (2012). FACTORS AFFECTING CONSUMERS' BELIEFS ABOUT AQUACULTURE. *Aquaculture Economics & Management*, 16(1), 22–39.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975a). *Belief, attitude, intention and behaviour: An introduction to theory and research* (Vol. 27). Reading, MA: Addison-Wesley.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975b). Intention and Behavior: An introduction to theory and research. In: Addison-Wesley, Reading, MA.
- Freeman, S., Vigoda-Gadot, E., Sterr, H., Schultz, M., Korchenkov, I., Krost, P., & Angel, D. (2012). Public attitudes towards marine aquaculture: A comparative analysis of Germany and Israel. *Environmental Science & Policy*, 22, 60–72. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.envsci.2012.05.004>
- Hall, T. E., & Amberg, S. M. (2013). Factors influencing consumption of farmed seafood products in the Pacific northwest. *Appetite*, 66, 1–9.
- Hicks, C. C., Cohen, P. J., Graham, N. A. J., Nash, K. L., Allison, E. H., D'Lima, C., ... Thorne-Lyman, A. L. (2019). Harnessing global fisheries to tackle micronutrient deficiencies. *Nature*, 574(7776), 95–98.
- Holland, D., & Wessells, C. R. (1998). Predicting consumer preferences for fresh salmon: the influence of safety inspection and production method attributes. *Agricultural and Resource Economics Review*, 27(1), 1–14.
- Honkanen, P., Olsen, S. O., & Verplanken, B. (2005). Intention to consume seafood—the importance of habit. *Appetite*, 45(2), 161–168.
- Jaffry, S., Pickering, H., Ghulam, Y., Whitmarsh, D., & Wattage, P. (2004). Consumer choices for quality and sustainability labelled seafood products in the UK. *Food Policy*, 29(3), 215–228.
- Johansson, A., & Skog, M. (2015). Attitydundersökning: Svenskt vattenbruk och vattenbruksprodukter 2014. Hämtad från https://www2.jordbruksverket.se/download/18.53cccb5d14fd3cf1a91d66b1/1442470330053/ra15_20.pdf
- Kahneman, D., Slovic, S. P., Slovic, P., & Tversky, A. (1982). *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*: Cambridge university press.
- Konde, Å., Bjerselius, R., Haglund, L., Jansson, A., Pearson, M., & Färnstrand, J. (2015). Råd om bra matvanor-risk-och nyttohanteringsrapport. *Uppsala, Sweden: Livsmedelsverket*.
- Macintosh, G., & Lockshin, L. S. (1997). Retail relationships and store loyalty: a multi-level perspective. *International Journal of Research in marketing*, 14(5), 487–497.
- Memery, J., & Birch, D. (2016). Exploring Attitudes Toward Aquaculture Development in the United Kingdom: A Consultative Stakeholder Approach. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, 28(4), 363–372.

- Norman, P., & Smith, L. (1995). The theory of planned behaviour and exercise: An investigation into the role of prior behaviour, behavioural intentions and attitude variability. *European journal of social psychology*, 25(4), 403–415.
- Olsen, S. O. (2001). Consumer involvement in seafood as family meals in Norway: an application of the expectancy-value approach. *Appetite*, 36(2), 173–186.
- Olsen, S. O. (2003). Understanding the relationship between age and seafood consumption: the mediating role of attitude, health involvement and convenience. *Food quality and Preference*, 14(3), 199–209.
- Osmundsen, T. C., Almklov, P., & Tveterås, R. (2017). Fish farmers and regulators coping with the wickedness of aquaculture. *Aquaculture Economics & Management*, 21(1), 163–183.
- Poore, J., & Nemecek, T. (2018). Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *science*, 360(6392), 987–992.
- Robb, D. H. F., MacLeod, M., Hasan, M. R., & Soto, D. (2017). Greenhouse gas emissions from aquaculture: A life cycle assessment of three Asian systems. *FAO Fisheries and Aquaculture Technical Paper*(609).
- Roheim, C. A., Sudhakaran, P. O., & Durham, C. A. (2012). Certification of shrimp and salmon for best aquaculture practices: Assessing consumer preferences in Rhode Island. *Aquaculture Economics & Management*, 16(3), 266–286.
- Sandersen, H. T., & Kvalvik, I. (2015). Access to aquaculture sites: A wicked problem in Norwegian aquaculture development. *Maritime Studies*, 14(1), 10.
- Sheeran, P. (2002). Intention—behavior relations: a conceptual and empirical review. *European review of social psychology*, 12(1), 1–36.
- Tlustý, M. F., Tyedmers, P., Bailey, M., Ziegler, F., Henriksson, P. J. G., Béné, C., ... Little, D. C. (2019). Reframing the sustainable seafood narrative. *Global Environmental Change*, 59, 101991.
- Vanhonacker, F., Pieniak, Z., & Verbeke, W. (2013). European consumer image of farmed fish, wild fish, seabass and seabream. *Aquaculture International*, 21(5), 1017–1033. doi:10.1007/s10499-012-9609-2
- Verbeke, W., & Vackier, I. (2005). Individual determinants of fish consumption: application of the theory of planned behaviour. *Appetite*, 44(1), 67–82. doi:<https://doi.org/10.1016/j.appet.2004.08.006>
- Verbeke, W., Vanhonacker, F., Sioen, I., Van Camp, J., & De Henauw, S. (2007). Perceived importance of sustainability and ethics related to fish: A consumer behavior perspective. *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 36(7), 580–586.
- White, K., Habib, R., & Hardisty, D. J. (2019). How to SHIFT consumer behaviors to be more sustainable: A literature review and guiding framework. *Journal of Marketing*, 83(3), 22–49.
- Whitmarsh, D., & Palmieri, M. G. (2011). Consumer behaviour and environmental preferences: a case study of Scottish salmon aquaculture. *Aquaculture Research*, 42(s1), 142–147.

- Whitmarsh, D., & Wattage, P. (2006). Public attitudes towards the environmental impact of salmon aquaculture in Scotland. *Environmental Policy and Governance*, 16(2), 108–121.
- Young, N., & Matthews, R. (2011). *The aquaculture controversy in Canada: activism, policy, and contested science*: UBC Press.

VAD ANSER SVENSKARNA OM EN KLIMATSKATT PÅ NÖTKÖTT?

NIKLAS HARRING

Sammanfattning

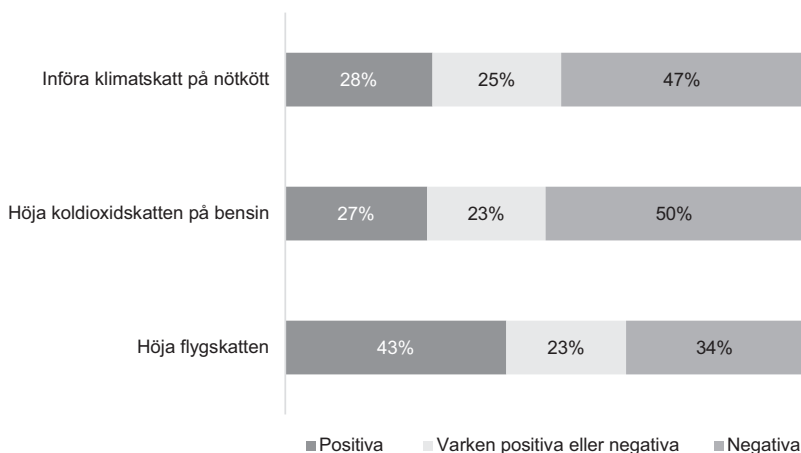
Livsmedelssektorn står för en betydande andel av de globala växthusgasutsläppen. En stor del av dessa utsläpp härrör från produktion av animaliska produkter, såsom kött och mejeriprodukter. För att reducera dessa växthusgasutsläpp har det presenterats politiska förslag (ex. riksdagsmotioner) om att införa styrmedel för att åstadkomma en dietförändring från animaliska produkter till växtprodukter. Vi vet dock väldigt lite om hur stödet för sådana förslag ser ut. I det här kapitlet analyseras svenskarnas attityder till förslaget att införa en klimatskatt på nötkött. Studien finner att det är fler som ställer sig negativa till ett sådant förslag än de som ställer sig positiva. Vidare så visar studien att bostadsort, partisympati och politisk tillit är kopplat till svenskarnas attityder till införandet av en klimatskatt på nötkött. Exempelvis är de som bor på landsbygden mer negativt inställda än de som bor i en storstad.

Produktionen och konsumtionen av livsmedel utgör en betydande andel av de globala växthusgasutsläppen (Smith & Bustamante, 2014). En stor del av dessa utsläpp härrör från produktion av animaliska produkter, såsom kött och mejeriprodukter. En omställning till en diet som baseras mer på livsmedel från växter anses därför viktig i arbetet att reducera klimatutsläppen. Inte minst på grund av att det finns få tekniska lösningar på de klimatutsläpp som kommer från jordbruket (Bajzelj m.fl., 2014; Springmann m.fl., 2018). I både forskningsartiklar (Wirsenius m.fl., 2011) och myndighetsrapporter (Lööv m.fl., 2013) har förslaget att införa klimatskatter på animaliska produkter analyserats och diskuterats. I nationalekonomisk teori ses klimatskatter i många fall vara det mest effektiva sättet att styra konsumtionen från det beteende som är (klimat)skadligt till ett beteende som inte genererar lika stora utsläpp av växthusgaser (se Säll & Gren, 2015). I synnerhet har en klimatskatt på nötkött diskuterats, i och med att nötkött är ett av de livsmedel som genererar mest växthusgasutsläpp per kilo (Röös m.fl., 2017). Liknande förslag har också kommit från politiskt håll, exempelvis i form av motioner till Sveriges Riksdag (Motion 2016/17:1334; Motion 2016/17:1645). Vi vet dock väldigt lite om opinionsstödet för sådana förslag. Syftet med det här kapitlet är därför att beskriva hur opinionen i Sverige ser ut med utgångspunkt i följande frågor: *Hur ställer sig svenskarna till förslaget att införa en klimatskatt på nötkött? Hur kan motstånd och stöd förstås; vilka faktorer samvarierar med attityder till förslaget att införa en klimatskatt på nötkött?*

Stöd för klimatpolitiska åtgärder på livsmedelsområdet

Vad avser den första frågan – *Hur ställer sig svenskarna till förslaget att införa en klimatskatt på nötkött?* – kan vi konstatera att de som är negativt inställda (47 procent) till förslaget – *införa en klimatskatt på nötkött* – är fler än de som är positivt inställda (28 procent) (figur 1). För att sätta detta i ett sammanhang kan vi jämföra med attityderna till andra förslag rörande klimatskatter. Attityderna till att införa en klimatskatt på nötkött är likartade med attityderna till förslaget att *höja koldioxidskatten på bensin* där 27 procent är positivt inställda och 50 procent är negativt inställda till det förslaget. Däremot är det betydligt fler som är positiva till att *höja flygskatten* (43 procent). Värt att påpeka i sammanhanget är att de två senare förslagen handlar om attityder till att *höja* redan införda skatter medan kapitlets huvudfokus handlar om attityder till *införandet* av en klimatskatt på nötkött.

Figur 1 Svenskarnas attityder till förslaget att införa en klimatskatt på nötkött, jämfört med svenskarnas attityder till förslaget att höja koldioxidskatten på bensin, höja alkoholskatten och höja flygskatten, 2019 (procent)



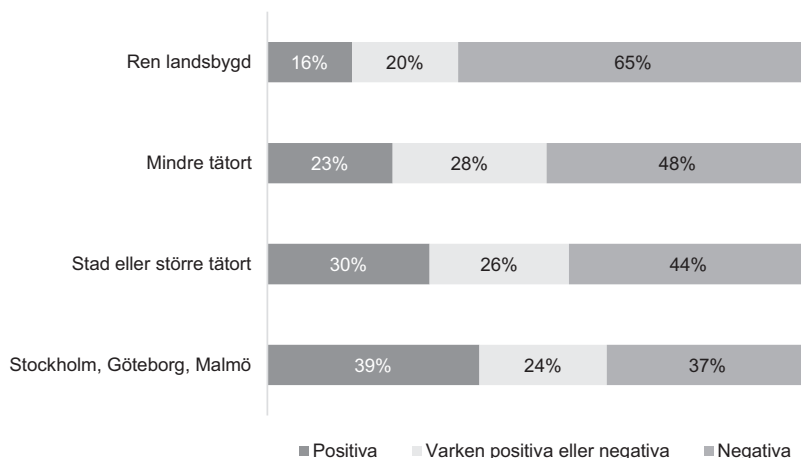
Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag?". Följt av följande förslag: "Införa klimatskatt på nötkött", "Höja koldioxidskatten på bensin", "Höja alkoholskatten" och "Höja flygskatten". Frågorna har besvarats på en femgradig skala: 1 (mycket bra förslag), 2 (ganska bra förslag), 3 (varken bra eller dåligt förslag), 4 (ganska dåligt förslag), 5 (mycket dåligt förslag). För positiv avses värde 1–2, för varken positiv eller negativ värde 3 och negativ värde 4–5.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

För att ta sig an kapitlets andra fråga – *Vilka faktorer samvarierar med attityder till förslaget att införa en klimatskatt på nötkött?* – kan vi först konstatera att det idag finns få studier om attityder till klimatpolitiska åtgärder på livsmedelsområdet.

För att finna relevanta faktorer tar vi därför också stöd i slutsatser från det idag omfattande forskningsfält som studerar attityder till miljö- och klimatpolicy mer generellt (Drews & van den Bergh, 2016). En faktor som rönt ett visst intresse i den svenska debatten om klimatomställning, inte minst vad gäller klimatskatter på bränsle, är förhållandet mellan stad och land. Där bland annat höjda klimatskatter anses slå hårdare mot landsbygden. För attityder till förslaget att införa en klimatskatt på nötkött har bostadsort också stor betydelse. Bland de som bor på landsbygden är 65 procent negativt inställda och enbart 16 procent positivt inställda (se figur 2) till förslaget. I storstäderna är situationen annorlunda. Där är 37 procent negativa och 39 procent positiva till förslaget. Det här ligger också i linje med en tidigare svensk studie (Nässén & Larsson, 2015) och en norsk studie som finner ett liknande samband för ett förslag om en klimatskatt på så kallat rött kött (ex. nöt-, fläsk- och lammkött) (Grismrud m.fl., 2019). Studierna finner att de som bor på landsbygden är betydligt mer negativt inställda till klimatskatter på kött jämfört med de som bor i städerna. Dessa studier kan inte direkt fastslå vad det beror på men diskuterar möjliga förklaringar, såsom att livsmedelsproduktionen är en landsbygdsnäring och eventuella förändringar av den anses utgöra en risk eller ett hot mot landsbygden.

Figur 2 Svenskarnas attityder till förslaget att införa en klimatskatt på nötkött utifrån bostadsort, 2019 (procent)

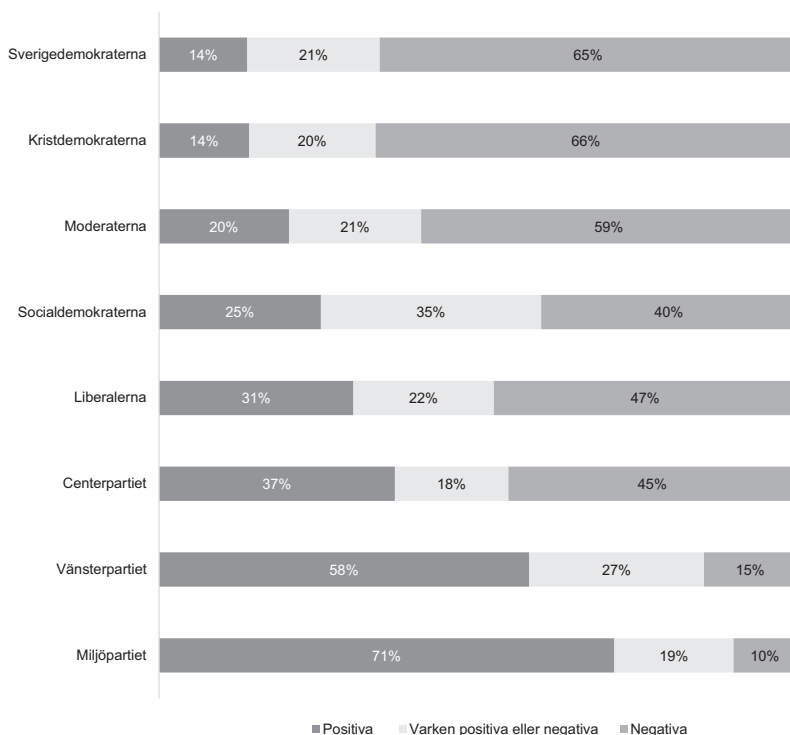


Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag?" följt av "Införa klimatskatt på nötkött". Frågan har besvarats på en femgradig skala: 1 (mycket bra förslag), 2 (ganska bra förslag), 3 (varken bra eller dåligt förslag), 4 (ganska dåligt förslag), 5 (mycket dåligt förslag). För positiv avses värde 1-2, för varken positiv eller negativ värde 3 och negativ värde 4-5.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Det är inget svenskt riksdagsparti som idag ställer sig bakom förslaget att införa en klimatskatt på kött (Eriksson & Lagerstedt, 2019). Det har dock lämnats in förslag från enskilda riksdagsledamöter och införandet av en miljö- eller klimatskatt på (nöt)kött har i den offentliga debatten förts fram av både företrädare för partier som kan definieras som vänster och som höger (Matti m.fl., 2016; Persson, 2019) på den politiska skalan. När vi studerar hur partipreferens är relaterat till attityder till en klimatskatt på nötkött, i den nationella SOM-undersökningen 2019, finner vi att det enbart är hos Miljöpartiets (71 procent) och Vänsterpartiets sympatisörer (58 procent) som en majoritet är positivt inställda till förslaget (figur 3). Lägst andel med positiva attityder finner vi hos de som sympatiserar med Sverigedemokraterna (14 procent) och Kristdemokraterna (14 procent).

Figur 3 Svenskarnas attityder till förslaget att införa en klimatskatt på nötkött utifrån partipreferens, 2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag?" följt av "Införa klimatskatt på nötkött". Frågan har besvarats på en femgradig skala: 1 (mycket bra förslag), 2 (ganska bra förslag), 3 (varken bra eller dåligt förslag), 4 (ganska dåligt förslag), 5 (mycket dåligt förslag). För positiv avses värde 1-2, för varken positiv eller negativ värde 3 och negativ värde 4-5. Partipreferens utifrån frågan: Vilket parti tycker du bäst om i dag?

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Tabell 1 Svenskarnas åsikter om förslaget att införa en klimatskatt på nötkött. Resultat från multivariata regressionsanalyser, 2019 (OLS)

Köttkonsumtion senaste året ^a		
<i>Ingen gång</i>	0.96 ***	(0.17)
<i>Någon gång i veckan</i>	-0.26 **	(0.09)
<i>Flera gånger i veckan</i>	-0.61 ***	(0.09)
Bostadsort ^b		
<i>Ren landsbygd</i>	-0.33 **	(0.11)
<i>Stad eller större tätort</i>	0.05	(0.08)
<i>Stockholm, Göteborg, Malmö</i>	0.10	(0.10)
Ideologi (vänster-höger) ^c	-0.22 ***	(0.04)
Partisynpatid ^d		
<i>Vänsterpartiet</i>	0.54 **	(0.21)
<i>Socialdemokraterna</i>	0.00	(0.19)
<i>Centerpartiet</i>	0.30	(0.20)
<i>Liberalerna</i>	0.09	(0.23)
<i>Moderaterna</i>	0.02	(0.19)
<i>Kristdemokraterna</i>	-0.09	(0.21)
<i>Miljöpartiet</i>	0.80 ***	(0.21)
<i>Sverigedemokraterna</i>	-0.01	(0.19)
Kön (man)	-0.03	(0.06)
Ålder ^e		
<i>30-49 år</i>	-0.35 ***	(0.10)
<i>50-64 år</i>	-0.36 ***	(0.10)
<i>65-85 år</i>	-0.52 ***	(0.10)
Utbildningsnivå ^f		
<i>Medellåg</i>	0.05	(0.10)
<i>Medelhög</i>	0.15	(0.11)
<i>Hög</i>	0.32 **	(0.11)
Hushållsinkomst (år) ^g		
<i>301 000-700 000</i>	-0.05	(0.08)
<i>Mer än 700 000</i>	0.18 *	(0.09)
Politisk tillit ^h	0.78 ***	(0.04)
Konstant	3.16 ***	(0.27)
Antal svarande	1 352	

Kommentar: ^a De svarande har fått uppge hur ofta de har "ätit kött" de senaste 12 månaderna utifrån fasta svarsalternativ. Alternativen "någon gång under de senaste 12 månaderna"; någon gång i halvåret", "någon gång i kvartalet", "någon gång i månaden" utgör referenskategori. ^b Referenskategori: mindre tätort. ^c Subjektiv placering längs en femgradig vänster-högerskala från "klart till vänster" till "klart till höger". ^d Referenskategori: annat parti. ^e Referenskategori 16-29. ^f Referenskategori "låg utbildningsnivå". ^g Referenskategori – 300 000 i årsinkomst. ^h Politisk tillit baserad på ett index på frågan: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?". Följt av: "regeringen", "polisen" och "de politiska partierna" (Cronbachs α : 0,69), $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Attityder till politiska förslag har givetvis en grund i vilken mån man själv tror sig drabbas positivt eller negativt av förslaget (Rienstra m.fl., 1999). I den nationella SOM-undersökning finns en fråga om hur ofta man äter kött (inte specifikt nötkött) och där finner vi ett tydligt samband med attityder till en klimatskatt på nötkött. Bland de som äter kött *flera gånger i veckan* är 57 procent negativa och bland de som aldrig ätit kött det senaste året är 6 procent negativa. I tabell 1 redovisar vi resultaten från en multivariat regressionsanalys, som visar om det finns ett statistiskt samband mellan attityder till förslaget att införa en klimatskatt på nötkött och en rad faktorer. Där finner vi också att de som äter kött flera gånger i veckan är betydligt mer negativa än de som mer sällan eller aldrig äter kött.

Män äter mer kött än kvinnor och för en del män är också köttätandet starkt kopplat till deras manliga identitet (Rothgerber, 2013). I den nationella SOM-undersökningen 2019 är 32 procent av kvinnorna positivt inställda medan enbart 25 procent av männen är positivt inställda till en klimatskatt på nötkött. Kön har dock inte ett statistiskt signifikant samband i vår regressionsanalys, där vi bland annat har med hur ofta man äter kött.

Går vi vidare med de socio-demografiska faktorerna, så finner vi att utbildningsnivå är kopplat attityder om en klimatskatt på nötkött. De med högre utbildning är mer positiva (0.32***) än de med låg utbildningsnivå. Det här är i linje med tidigare forskning på området, som visat att utbildningsnivå är en av de mest stabila faktorerna för att förklara klimatpolicystöd. En förklaring handlar om att utbildning i sig gör att man intresserar sig och har lättare att förstå komplexa problem såsom exempelvis klimatförändringar, men också att utbildningsnivå gör att individer socialiseras in i specifika normer och värderingar, såsom exempelvis att miljöfrågor är viktiga (se Harring m.fl., 2017). Vi finner också att ålder tycks ha betydelse för stödet, där yngre är mer positiva till förslaget än äldre (Nässén & Larsson, 2015; Grimsrud m.fl., 2019). En faktor som i vissa studier har visat sig betydelsefull för stöd av klimat- och miljöåtgärder är inkomstnivå. För förslaget om en klimatskatt på nötkött finner vi att de respondenter som har de högsta hushållsinkomsterna (0.18*) också är signifikant mer positivt inställda än de med de lägsta inkomsterna.

Ytterligare en faktor som har lyfts fram i tidigare forskning om attityder till klimatpolicy är ideologi. Det finns en rad olika sätt att definiera ideologi men ofta görs en distinktion mellan de som står till vänster och de som står till höger, som bland annat handlar om synen på marknad och stat. Där de som står till vänster är mer benägna att tycka att staten kan hantera eller justera ojämlikheter och problem som de anser att marknaden skapar jämfört med de som står till höger. Tidigare studier på svensk data har också visat att människor som står till höger är mer oroad för att miljö- och klimatåtgärder ska ha negativa konsekvenser på den ekonomiska tillväxten, än vad svenskar som står till vänster är (Harring & Sohlberg, 2015). Det finns också ett samband mellan ideologi och attityd till att införa en klimatskatt på nötkött. Desto längre till höger respondenterna placerar sig själva på vänster-högerskalan desto mer negativa. Ideologi är givetvis kopplad till

den tidigare nämnda faktorn partipreferens och sambanden tar delvis ut varandra (ej redovisade analyser).

Vidare så har tidigare studier visat att de som har högre tilltro politiska institutioner är mer benägna att acceptera miljö- och klimatstyrning. Argumentet är ganska rakt och enkelt. Individer är mer benägna att acceptera en policy om de litar på att de som ska genomföra policyn, myndigheterna, har resurser, kunskap och rättrådigheten att implementera och administrera reformen på korrekt sätt och inför reformen med goda intentioner. Detta anses vara särskilt viktigt för just skatter och andra ekonomiska styrmedel (Harring, 2014). Det är också något som återfinns i den här studien. Desto högre politisk tillit – som mäts av ett index baserat på respondenternas tilltro till regeringen, polisen och de politiska partierna (Cronbachs α : 0,69) – desto mer positiv attityd till förslaget.

Köttätandets politiska dimensioner – inte enbart en fråga om klimat

Den nationella SOM-undersökningen 2019 visar att fler svenskar är negativa än positiva till att införa en klimatskatt på nötkött. Andelen positiva till införandet av en klimatskatt på nötkött är betydligt lägre än de som är positiva till en höjd flygskatt. Som påpekades innan så är det svårt att riktigt jämföra förslagen då det ena handlar om att införa en klimatskatt och det andra om att höja nivån på en skatt. Den här diskrepansen finner dock Nässén och Larsson (2015) redan i en tidigare studie innan flygskatten hade införts och förslaget var *Införa klimatskatt på flygresor*. De reflekterar över denna skillnad kan bero på. En faktor kan vara okunskap bland svenskarna kring olika sektors klimatavtryck. De refererar till en undersökning som visar att svenskar undervärderar livsmedelskonsumtionens klimatavtryck jämfört med andra sektorer. Det är också ett resultat som vi finner i andra kontexter än den svenska (Bailey m.fl., 2014). Det finns en rad begränsningar med de frågor som ställs. Exempelvis så säger frågan inget om storleken på en sådan klimatskatt. Hur svenskarna ställer sig till olika nivåer av en klimatskatt på nötkött är något för framtida forskning att studera närmare (se också Sverker C. Jagers, Elin Lokrantz, Sara Persson & Thomas Sterners kapitel i den här boken).

Vidare så har den här studien främst fokuserat på vad vi vet om hur individfaktorer samvarierar med attityder till förslaget att införa en klimatskatt på nötkött. Vi kan dock tänkas oss att kontext också har betydelse. Sverige är ett land med hög nivå av ekonomisk utveckling och välfungerande politiska institutioner, där välfungerande politiska institutioner har hävdats ha betydelse både för acceptans och stöd av statlig intervention generellt men också för miljöpolitiska styrmedel mer specifikt, kopplat till politisk tillit som diskuterats ovan (Harring, 2014). Samtidigt kan det vara viktigt att poängtera att svenskarna i ett länderjämförande perspektiv är storkonsumenterna av kött (Resare Sahlin m.fl., 2019).

En annan faktor är att klimatavtrycket av vad vi äter och då särskilt vår konsumtion av animalier lätt flyter ihop med andra politiska sfärer och politikområden.

Exempelvis, rekommenderar Livsmedelsverket de som har en hög konsumtion av så kallat rött kött (ex. nöt- fläsk- och lammkött) att de bör minska denna av hälsoskäl i och med att det bland annat leder till en förhöjd risk för tjock- och ändtarmscancer (Livsmedelsverket, 2020). Den industrialiserade djurproduktionen i många länder kräver också stora mängder antibiotika, vilket spär på problemet med ökad antibiotikaresistens (Lööv m.fl., 2013). Vidare har en rad andra miljö- och naturresursargument, vid sidan av klimatet, lyfts för en minskad köttkonsumtion, såsom att köttproduktionen nyttjar stora mängder vatten, att det är ett hot mot den biologiska mångfalden globalt (Moberg m.fl., 2020). Mer moralfilosofiska argument har också lyfts fram för att konsumtionen av livsmedel baserade på djur bör minska. Det har då handlat om det lidande som djuren utsätts vid under uppfödning och slakt. Å andra sidan har de positiva miljökonsekvenserna av betesdjur lyfts fram, som att de lokalt, i exempelvis Sverige, kan bidra till den biologiska mångfalden och att landskap hålls öppna (Lööv m.fl., 2013). Detta samtidigt som köttätande är kopplat till många traditioner och val av diet är starkt kopplat till identitet. Köttätande är helt enkelt politiskt laddat och hur människors attityder till politiska åtgärder kopplade till livsmedelskonsumtionen formas är något som framtida forskning bör studera närmare.

Referenser

- Bailey, Rob. et al. (2014) *Livestock – Climate Change's Forgotten Sector Global Public Opinion on Meat and Dairy Consumption*. The Royal Institute of International Affairs Chatham House, London
- Bajželj, B., K.S. Richards, J.M. Allwood, P. Smith, J.S. Dennis, E. Curmi & C.A. Gilligan (2014). Importance of food-demand management for climate mitigation. *Nature Climate Change* 4(10): 924–929.
- Drews, S., & van den Bergh, J. C. J. M. (2015). What explains public support for climate policies? A review of empirical and experimental studies. *Climate Policy* 1–22.
- Eriksson, H. & J. Lagerstedt (2019, 27 september). Politiker vill inte röra köttkonsumtionen. *SVT Nyheter*. Hämtad 2020-04-27 från <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/politiker-vill-inte-rora-kottkonsumtionen>
- Grimsrud, K.M., H. Lindhjem, I.V. Sem & K.E. Rosendahl (2019). Public acceptance and willingness to pay cost-effective taxes on red meat and city traffic in Norway. *Journal of Environmental Economics and Policy* 1–18.
- Harring, N. (2014). Corruption, inequalities and the perceived effectiveness of economic pro-environmental policy instruments: A European cross-national study. *Environmental Science & Policy* 39, 119–128.
- Harring, N. & J. Sohlberg (2015) Vänster och höger i den svenska miljö- och klimatopinionen. I A. Bergström, B. Johansson, H. Oscarsson & M. Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Harring, N. C. Lundholm & T. Torbjörnsson (2017) Högre utbildning och miljöattityder. I U. Andersson, J. Ohlsson, H. Oscarsson & M. Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Livsmedelsverket (2020). *Kött, kyckling och ägg. Hämtad 2020-04-27 från* <https://www.livsmedelsverket.se/livsmedel-och-innehall/mat-och-dryck/kott-kyckling-och-agg>
- Lööv H., R. Andersson, S. Ekman, A. Wretling Clarin, G. Frid, H. Kättström, B. Larsson & M. Sjö Dahl (2013). *Hållbar köttkonsumtion. Vad är det? Hur når vi dit?*. Jordbruksverket Rapport 2013:1. Jönköping: Jordbruksverket. Hämtad 2020-04-27 från https://www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra13_1.pdf
- Matti, O., L. Höök & N. Burén (2016, 16 juni). Dags att införa köttskatt. *Upsala Nya Tidning*. Hämtad 2020-04-27 från <https://www.unt.se/asikt/debatt/dags-att-införa-kottskatt-4271421.aspx>
- Moberg, E., H. Karlsson Potter, A. Wood, P.A. Hansson & E. Röö s (2020). Benchmarking the Swedish Diet Relative to Global and National Environmental Targets—Identification of Indicator Limitations and Data Gaps. *Sustainability* 12(4):1407.
- Motion 2016/17:1334. ”Klimatskatt på livsmedel”. Av Stefan Nilsson m.fl. (MP). Motion 2016/17:1645. ”Minskad köttkonsumtion”. Av Kent Härstedt (S).
- Nässén, J. & J. Larsson (2015). Attityder till klimatskatter på flygresor och nötkött. I A. Bergström, B. Johansson, H. Oscarsson & M. Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Persson, E. (2019, 24 januari). Regeringen, här har ni era miljöskatter!. *Dagens Arena*. Hämtad 2020-04-27 från <https://www.dagensarena.se/innehall/regeringen-har-har-ni-era-miljoskatter/>
- Resare Sahlin, K, E. Röö s & T. Lindahl (2019). *Hållbara val av kött – konsumenters möjligheter att agera hållbart på den svenska köttmarknaden*. Rapport 2019:5. Stockholm: Konsumentverket.
- Rienstra, S.A., P. Rietveld, & E.T.Verhoef. (1999). The Social Support for Policy Measures in Passenger Transport. A Statistical Analysis for the Netherlands. *Transportation Research Part D: Transport and Environment* 4(3): 181–200.
- Rothgerber, H. (2013). Real men don't eat (vegetable) quiche: Masculinity and the justification of meat consumption. *Psychology of Men & Masculinity* 14(4): 363.
- Röö s, E., B. Bajželj, P. Smith, M. Patel, D. Little & T. Garnett (2017). Greedy or needy? Land use and climate impacts of food in 2050 under different livestock futures. *Global Environmental Change* 47:1–12.
- Smith, P. m.fl. (2014). Agriculture, forestry and other land use (AFOLU). I O. Edenhofer m.fl. (red) *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Working Group III Contribution to the IPCC 5th Assessment Report*. Cambridge, U.K., New York, NY, USA: Cambridge University Press.

- Springmann, M., M. Clark, D. Mason-D'Croz, K. Wiebe, B. Bodirsky, L. Las-saletta & W. De Vries (2018). Options for keeping the food system within environmental limits. *Nature* 562:519–525.
- Säll, S., & M. Gren (2015). Effects of an environmental tax on meat and dairy consumption in Sweden. *Food Policy* 55:41–53.
- Wirsenius, S., F. Hedenus & K. Mohlin (2011). Greenhouse gas taxes on animal food products: Rationale, tax scheme and climate mitigation effects. *Climatic Change* 108(1–2): 159–184.

BÖR UTSLÄPPARNA BETALA?

SVERKER C. JAGERS, ELIN LOKRANTZ, SARA PERSSON
OCH THOMAS STERNER

Sammanfattning

I detta kapitel studerar vi den svenska opinionen rörande klimatpolitik. Mer specifikt tittar vi på svenska folkets uppfattningar om koldioxidskatter. Sådana styrmedel innebär att man sätter ett pris på utsläpp, vilket kanske är den mest verkningsfulla formen av styrmedel för att minska våra utsläpp av koldioxid, men också det minst populära. Majoriteten föredrar andra typer av politiska åtgärder som utbyggnad av kollektivtrafik och subventionering av förnybara bränslen – åtgärder som måste finansieras med andra skatter. Den stora frågan är om det finns några sätt att göra koldioxidskatter mer populära? Trots att den svenska koldioxidskatten har ökat flera gånger över åren, finner vi inte att stödet för koldioxidskatter har minskat, utan snarare har ökat över tid. De visar sig även vara mer populära att höja än andra skatter. Det senare gör att vi avslutar med att diskutera möjligheterna att intäkterna från koldioxidskatten skulle kunna användas för att finansiera de mer populära åtgärderna.

De flesta länder i världen har skrivit under det så kallade Parisavtalet, som innebär att länderna antingen skall minska sina redan höga utsläpp av växthusgaser, framförallt koldioxid, eller att man gör utfästelser om att inte släppa ut några större mängder av dessa gaser i framtiden. Många forskare och beslutsfattare är överens om att ett av de mest kostnadseffektiva sätten för länderna att kunna fullfölja sina förpliktelser i Parisavtalet vore att införa så kallade koldioxidskatter. Dessa innebär att man sätter ett pris på den koldioxid som släpps ut, vilket gör det dyrare för utsläpparna men gör även att alla som vill hålla nere sina kostnader – vilket de flesta brukar vilja – också kommer att sträva efter att hålla nere sina utsläpp. Ett enkelt och lättbegripligt styrinstrument. De flesta opinionsstudier visar emellertid att sådana skatter är klart mindre populära än praktiskt taget alla andra förslag på klimatpolitiska styrmedel, såsom investeringstöd, subventioner och satsningar på kollektivtrafik (Jagers & Hammar, 2009). Hur kommer det här sig? I detta kapitel tar vi oss an denna övergripande undran genom att ta hjälp av ett antal frågor som ställdes i senaste årets nationella SOM-undersökning. Närmare bestämt frågar vi oss:

- 1) Hur ser inställningen till en höjning av den svenska koldioxidskatten ut bland svenska folket och hur har denna inställning utvecklats över tid?

- 2) Hur ser folk på en höjning av olika typer av koldioxidskatter och hur skiljer sig denna inställning åt mellan olika grupper?

Eftersom vi förespråkar ett rimlighetsargument när det gäller koldioxidskatter – det borde ligga för folk att stödja ett styrmedel som bygger på principen att endast utsläpparen betalar – frågar vi oss även:

- 3) Hur skiljer sig folks inställning till koldioxidskatter jämfört med andra skatter och vad lär det oss om möjligheterna att skärpa den svenska klimatpolitiken?

Klimatavtal i världen

Det är nu snart 30 år sedan FN höll sin *världskonferens om miljö och hållbar utveckling* i Rio de Janeiro, år 1992. En av de största framgångarna med konferensen var skapandet av en ramkonvention om klimatförändringar – United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC, även kallad Klimatkonventionen på svenska). En kanske ännu större framgång var det faktum att merparten av världens länder faktiskt valde att skriva under konvention (idag har 195 länder plus EU gjort det). Syftet – att begränsa de globala utsläppen av växthusgaser – är allmänt accepterat, men alla länder är inte nödvändigtvis beredda att bidra själva. Klimatkonventionen sätter inga gränser för hur mycket växthusgaser varje land får släppa ut, eller bör minska med. Tidigare överenskommelser handlade ofta om just detta, bland annat det berömda Kyotoavtalet från 1997. Även förhandlingarna som misslyckades vid klimatmötet i Köpenhamn var inriktade på en detaljerad bördefördelning, men denna ansats ersattes av Parisavtalet, år 2015. Parisavtalet är både mindre och mer ambitiöst än tidigare avtal. Å ena sidan är själva målet högt satt: Den globala uppvärmningen skall hållas under 2 grader (t.o.m. så nära som möjligt till 1,5 grader). Å andra sidan är metoden vagare. Varje land har gjort (frivilliga) åtaganden (Nationally Determined Contributions – NDC) att minska sina utsläpp och dessa skall öka gradvis. Vidare skall industrialiserade länder ge stöd till utvecklingsländer i deras anpassning till klimatförändringar, och även hjälpa dem hålla nere sina framtida utsläpp av växthusgaser. Det finns dock ingen kontroll av efterlevnad, och än mindre straff om något land skulle misslyckas eller avstå från att försöka.

Även om Parisavtalet har ganska radikala mål – och enigheten i denna viktiga fråga kan ses som en internationell politisk framgång – är det många som är kritiska till avtalet. Bland annat ifrågasätts huruvida länderna verkligen kommer att leva upp till sina åtaganden som ju är frivilliga. Andra menar att kraven är för ambitiösa och utgör ett hot mot fortsatt ekonomisk tillväxt och välbefinnande. Vidare frågar sig många hur det skall gå till när länderna skall förverkliga sina nödvändiga utsläppsminskningar. Det är även oklart hur fattigare länder, som givetvis vill och

bör kunna utvecklas ekonomiskt och socialt, skall kunna göra det utan att öka sina utsläpp och utan omfattande teknik- och kapitalöverföring från rikare länder.

För att klara Parisavtalets mål krävs en stor och ganska dramatisk omställning av vårt samhälle. Till att börja med behöver energisektorn helt övergå från fossila bränslen till alternativa energikällor, vilket kommer medföra en omfattande övergång till förnybara bränslen och framförallt förnybar elektricitet från vind- och solkraft. Inom bygg-, bostads- och servicesektorerna behöver vi övergå till energineutrala byggnader och hus. Det finns redan noll-energi hus, men de är få och det är en stor utmaning att bygga om befintliga byggnader. Transporter behöver också bli helt fossilfria, antingen genom elektrifiering (vilket i sin tur kräver batteriutveckling m.m.) eller genom framtagning av bränslen som har förnybart ursprung.

Det finns många tänkbara sätt att både minska utsläppen av växthusgaser i allmänhet, och koldioxid i synnerhet, men även sätt att hålla nere framtida utsläpp. Innovation och utveckling av ny teknologi är en väg att gå, och på den fronten sker det redan stora framsteg på flera håll. Till och med i svåra, väldigt energiintensiva branscher, såsom stål och cement, finns långt framskridna planer på fossilfri produktion, bland annat framtagna inom ramen för Fossilfritt Sverige.¹ Det finns speciella styrmedel för att påverka teknikval: man kan stödja *framtagande* av mer miljövänlig teknik genom t.ex. investeringsstöd, subventioner eller Bonus Malus-system.² Koldioxidneutrala bränslen kan subventioneras eller kvoterats in genom certifikat eller liknande system och kollektivtrafik, såsom bussar och spårvagnar, kan utvidgas.

Samtidigt kan man ha invändningar mot sådana ingripanden. Till exempel så är de inte alltid särskilt kostnadseffektiva. Det finns andra sätt att få ner utsläppen som kostar samhället mindre. Vidare så innebär de vanligtvis att alla måste vara med och betala, via till exempel inkomstskatter – och det gäller även alla dem som valt en väldigt energi- och resurssnål livsstil för att lämna så små klimatförändrande avtryck som möjligt.

Ett särskilt viktigt argument är att om varje sektor eller teknologi angrips var för sig – t.ex. genom lagstiftning om noll-energihus, subventioner för elbilar, fossilfri cement etc. – kommer jämviktspriset på olja och andra fossila bränslen att falla (dvs. efterfrågan minskar samtidigt som utbudet är tämligen oelastiskt). Det i sin tur riskerar att locka fram nya sätt att använda billig fossil energi i något annat land, eller i någon annan bransch. Här behövs ett övergripande systemtänkande: i det här fallet ett styrmedel som påverkar priset på fossila bränslen. Även om många av de beskrivna åtgärderna kommer till genom beslut, förbud och subventioner, behövs koldioxidspriser för att se till att dessa alternativa tekniker är lönsamma och att det inte kan vara lönsamt att börja göra nya produkter och tjänster med den olja, kol och gas som ”blir över” (Sterner & Coria, 2012).

Koldioxidskatt – ett sätt att nå klimatmålen?

Av bland annat följande skäl brukar koldioxidskatter förespråkas och försvaras av såväl rena miljö- och klimatexperter som av nationalekonomer: de är *heltäckande* och dessutom synnerligen *kostnadseffektiva* (Sterner & Coria, 2012), det krävs ingen avsatt personal eller någon speciell myndighet för att skatterna skall betalas – betalningen sker ju direkt vid ”bensinpumpen”. De är *effektiva* (folk reagerar nästan alltid på minsta prisförändring genom att förändra sitt beteende). Dessutom skulle nog många – om än långt ifrån alla – hålla med om att koldioxidskatter är *rimliga*. Det är ju endast de som släpper ut koldioxid och orsakar klimatproblemet som behöver betala. Detta senare argument – det vi kallar ”rimlighetsargumentet” – är vi särskilt intresserade av här i kapitlet.

Trots dessa till synes tungt vägande argument *för* koldioxidskatter, är det än så länge tämligen få länder i världen som har infört klimatmotiverade skatter på fossila bränslen – ett annars ganska givet sätt för att kunna leva upp till sina åtaganden i Parisavtalet. I dagsläget finns det omkring 57 olika system för att prissätta koldioxid, varav 29 är rena koldioxidskatter (Världsbanken, 2019). Många av dessa är dock ganska anspråkslösa och ligger långt under den nivå som krävs för att nå klimatmålen.

Ett tänkbart skäl varför det inte finns fler koldioxidskatter är att det finns starka lobbyintressen som motverkar dem. Olje-, kol- och gasindustrin utgör bara några få procent av världsekonomin, men tittar man på Fortune Global 500:s lista över de största företagen i världen så toppas den av företag inom olja, kol och gas, följt av bilindustrin och andra relaterade branscher.³ Vi har alltså att göra med starka, koncentrerade, ekonomiska intressen som motarbetar koldioxidskatter – framförallt i USA där det är väl känt att fossila företagen ger så stora ekonomiska bidrag till politiker att de faktiskt kan räkna med stöd i utbyte. I Europa är detta dock mindre framträdande och i Sverige har vi i stort sett ingen fossil energiindustri att tala om. Förvisso har vi ett par energiintensiva företag som skulle kunna tänkas ägna sig åt viss lobbyism, men det är rimligt att anta att opinionen är mindre påverkad av fossil lobbyism här, vilket gör inställningen till koldioxidskatter i Sverige särskilt intressant att studera.

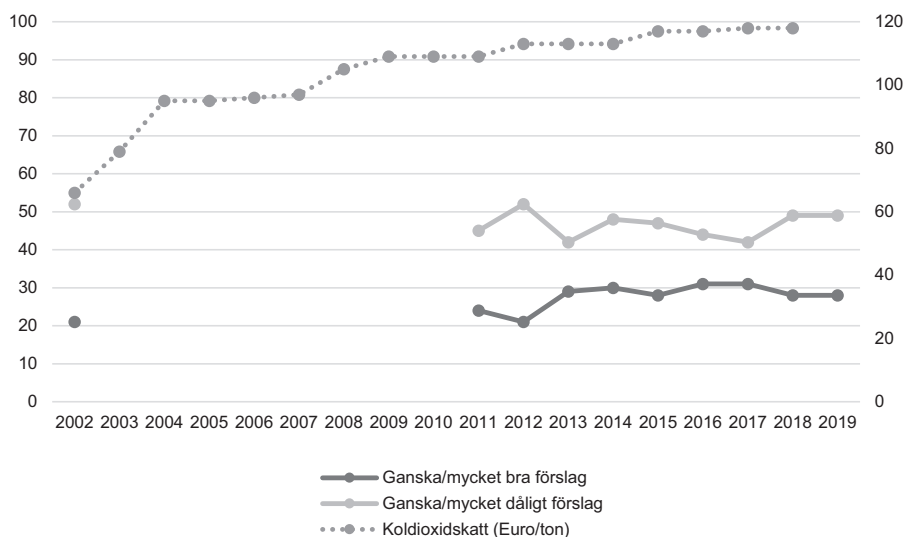
Sverige sticker ut som ett undantag genom att man tidigt införde en ovanligt hög koldioxidskatt med tämligen stor täckningsgrad (Sterner, 1994; Sterner & Köhlin, 2003). Det har samtidigt gått bra för den svenska ekonomin – den verkar alltså inte direkt ha tagit skada under de snart 30 åren som vi haft en koldioxidskatt. Dock är Sverige så pass litet att våra framsteg får begränsad effekt i debatten och för miljön. Det var därför betydelsefullt när Frankrike bestämde sig för att på relativt kort tid införa motsvarande höga skattenivå. De kom ungefär halvvägs (en skatt på drygt 40 Euro/ton mot Sveriges drygt hundra) innan de ”gula västarna” tog till gatorna och lyckades få fortsatta skattehöjningar uppskjutna, åtminstone tillfälligt (Criqui m.fl., 2019). En viktig invändning mot den franska koldioxidskatten (och mot den svenska likaså) är att den kan uppfattas vara orättvis (Hammar & Jagers, 2007). En koldioxidskatt innebär ju en prishöjning för alla som köper fossila

bränslen och givetvis är den prishöjningen mer kännbar för till exempel de som måste pendla långt med bil och som har lägst disponibel inkomst. Likaså drabbas de som bor på avlägsna platser mer än folk som bor i tätorter och städer, där det finns kollektivtrafik och där man har betydligt kortare resväg till jobb och fritid.

Hur har opinionen utvecklats?

Vi inleder med att ta reda på hur inställningen till en höjning av den svenska koldioxidskatten på bensen och diesel har utvecklats bland svenska folket över tid. Innan vi gör det skall man dock komma ihåg att nivån på denna skatt har förändrats ganska betydligt sedan den en gång i tiden infördes. Då, år 1991, låg skatten på ca 26 Euro/ ton och har sedan, både stegvis och på senare år även gradvis, stigit till att idag ligga på ca 120 Euro/ ton. Hur kan det komma sig att det inte finns något motstånd i Sverige fast skatten är så hög?

Figur 1 *Inställning till höjd koldioxidskatt på bensen och diesel och koldioxidskattenivå, 2011–2019 (procent, Euro/ton)*



Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag?". Följt av förslaget: "Höja koldioxidskatten på bensen". Frågan hade fem svarsalternativ: "mycket bra förslag", "ganska bra förslag", "varken bra eller dåligt förslag", "ganska dåligt förslag" och "mycket dåligt förslag" men här redovisas endast en sammanslagning av svarsalternativen "mycket bra förslag och "ganska bra förslag", respektive "ganska dåligt förslag" och "mycket dåligt förslag". Den primära y-axeln (vänster) visar inställning till koldioxidskatt i procent, den sekundära y-axeln (höger) visar koldioxidskattenivån i Sverige i Euro/ton.

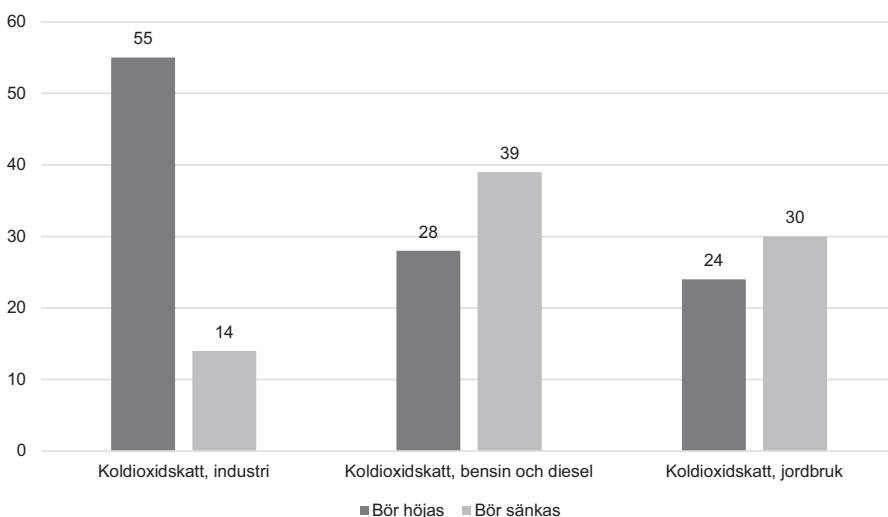
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002, 2011–2019 samt data för skattenivåer erhållen från Finansdepartementet 2020-04-06.

Som vi kan se i figur 1 finns det faktiskt ett ganska betydande motstånd. Vad som däremot kan noteras är att trots att skatten ständigt har ökat, tycks inte inställningen till skatten ha ändrats något nämnvärt över tid. Det är stabilt och fortsatt en klar övervikt som önskar att skatten skall sänkas något eller mycket (här sammanslaget till måttet ”ganska/mycket dåligt förslag”, men det är runt 30 procent av de svarande som anser att den bör höjas).

Trots att bilden vi får från figur 1 är att opinionen är relativt stabil, skulle ytterligare höjningar av de koldioxidskatter vi har i Sverige sannolikt vara impopulära. Det är ju nämligen en överhängande andel svarande som är ganska eller mycket negativt inställda till en ytterligare höjning av koldioxidskatten och svarar att de tycker att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag att höja skatten ytterligare. Men kanske är denna tolkning lite för enkel? Det är nämligen viktigt att komma ihåg att opinionen påverkas mycket av *var* höjningen sker och *vem* den riktar sig till.

Detta leder till frågan om hur folk ser på en höjning av olika typer av koldioxidskatter och hur denna inställning skiljer sig åt mellan olika grupper?

Figur 2 *Inställningen till höjning/sänkning av olika koldioxidskatter, 2019*



Kommentar: Frågan lyder: ”Tycker du att följande skatter bör sänkas eller höjas?”. Följt av följande skatter: ”Koldioxidskatt på bensen och diesel”, ”Koldioxidskatt riktad till industrin” och ”Koldioxidskatt riktad till jordbruket”. Frågan hade fem svarsalternativ: ”bör sänkas mycket/tas bort”, ”bör sänkas något”, ”bör varken sänkas eller höjas”, ”bör höjas något”, och ”bör höjas mycket” men här redovisas endast en sammanslagning av alternativen ”bör sänkas mycket/tas bort” och ”bör sänkas något”, respektive ”bör höjas något” och ”bör höjas mycket”.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Som vi ser i figur 2 är det faktiskt stora skillnader i vad folk tycker om höjningar av olika koldioxidsskatter. Tittar vi från vänster till höger i figuren ser vi att det är en klar majoritet (55 procent) som tycker att man bör höja koldioxidsskatten riktad till industrin, antingen mycket eller ganska mycket, medan endast 14 procent anser att denna skatt bör sänkas något eller mycket/tas bort helt och hållet. För koldioxidsskatten på bensin och diesel ser siffrorna annorlunda ut. För denna skatt är det endast 28 procent som ställer sig positiva till en höjning, medan 39 procent anser att skatten bör sänkas något eller mycket. Detta kan bero på att de flesta svarande personligen skulle påverkas om denna skatt höjdes. När det gäller allmänhetens stöd för att höja en koldioxidsskatt som är särskilt riktad till jordbruket så är stödet för en sådan ännu lägre. Här är det bara 24 procent av de svarande som säger sig hålla med om att en sådan skatt borde höjas. Kanske är detta ett uttryck för att allmänheten vill stötta landets jordbruk och säkerställa en viss grad av självförsörjning?

Inställningen till koldioxidsskatter förklaras av flera faktorer

Vidare frågar vi oss hur inställningen till en höjning av olika koldioxidsskatter kan tänkas skilja sig åt mellan ett antal grupper i samhället. Man kan ju till exempel tänka sig att de som har lägst inkomster borde vara mer negativa än landets höginkomsttagare eftersom den förra gruppen kommer att känna av en prishöjning betydligt mer än de som har de högsta inkomsterna. I tabell 1 redovisas både de som anser att koldioxidsskatterna bör sänkas (något + mycket) och de som istället säger sig vara ganska eller mycket positiva till att höja dem (de tre högra kolumnerna). Det är alltså framförallt de senare tre som vi är intresserade av här i kapitlet.

Om vi jämför kvinnor och män så ser vi att män är mer kritiska än kvinnor till att höja koldioxidsskatterna. Detta gäller dock inte koldioxidsskatten riktad till jordbruket, där det inte är någon direkt skillnad mellan kvinnor och män. När det gäller ålder så ser vi emellertid ett tydligt mönster: ju yngre man är, ju mer positivt inställd är man samtidigt till att höja alla tre skatterna. Samma sak gäller för utbildningsnivå. Även om det är stora skillnader mellan syn på höjning av de tre olika skatterna, är mönstret att ju högre utbildning man har tillägnat sig, ju mer positivt inställd är man till att höja respektive skatt. Så ser det även ut när det gäller inkomst. Ju lägre inkomst man anger sig ha, ju mindre positivt inställd är man samtidigt till höjningar av de tre koldioxidsskatterna. Hur man bor (stad/land) ger en mer splittrad bild. Med undantag för en höjning av koldioxidsskatt till jordbruket (där de som bor på landsbygden är de minst positiva till en höjning) är det nämligen de som bor i mindre tätorter som är minst positiva till en höjning av såväl en koldioxidsskatt till industrin och på bensin och diesel, medan stödet för en höjning av skatterna är klart starkast bland dem som bor i landets största städer.

Hur är det till slut med partisympati? Är det så enkelt som man kanske skulle kunna tro, nämligen att ju längre till höger man är i sina partipreferenser, ju mer

Tabell 1 *Inställning till sänkning/höjning av koldioxidskatter, 2019 (procent)*

	Bör sänkas			Bör höjas		
	Koldioxidskatt bensin & diesel	Koldioxidskatt industri	Koldioxidskatt jordbruk	Koldioxidskatt bensin & diesel	Koldioxidskatt industri	Koldioxidskatt jordbruk
SAMTLIGA	39	14	30	28	55	24
KÖN						
Kvinnor	34	12	28	31	58	23
Män	44	16	33	26	51	24
ÅLDER						
16-29 år	30	10	24	40	66	29
30-49 år	38	10	30	31	61	25
50-64 år	40	15	30	25	54	22
65-85 år	43	19	34	24	44	21
UTBILDNING						
Låg	55	23	38	15	35	12
Medellåg	48	17	34	20	49	19
Medelhög	37	14	34	27	53	21
Hög	28	8	22	42	67	34
INKOMST						
Låg	43	16	33	24	49	19
Medel	43	15	33	26	54	24
Hög	31	11	25	36	60	28
STAD/LAND						
Ren landsbygd	52	18	43	22	54	16
Mindre tätort	47	19	38	18	47	19
Stad/ större tätort	36	12	26	30	55	25
Sthlm/ Göteborg/ Malmö	25	10	21	43	63	32
PARTI						
Vänsterpartiet	22	6	18	51	81	39
Socialdemokraterna	30	10	23	29	57	27
Centerpartiet	22	5	25	40	67	24
Liberalerna	17	6	13	57	63	42
Moderaterna	46	16	31	18	50	22
Kristdemokraterna	52	23	47	9	42	10
Miljöpartiet	8	8	15	73	78	50
Sverigedemokraterna	67	28	49	9	33	10
Annat parti	53	17	43	30	60	10

Kommentar: Frågan lyder: "Tycker du att följande skatter bör sänkas eller höjas?". Följt av följande skatter: "Koldioxidskatt på bensin och diesel", "Koldioxidskatt riktad till industrin" och "Koldioxidskatt riktad till jordbruket". Frågan hade fem svarsalternativ: "bör sänkas mycket/tas bort", "bör sänkas något", "bör varken sänkas eller höjas", "bör höjas något", och "bör höjas mycket" men här redovisas endast en sammanslagning av alternativen "bör sänkas mycket/tas bort" och "bör sänkas något", respektive "bör höjas något" och "bör höjas mycket". Låg utbildning = grundskola eller motsvarande, medellåg utbildning = max gymnasium, folkhögskola eller liknande, medelhög utbildning = eftergymnasial, ej examen från högskola, hög utbildning = examen från universitet eller högskola. Låg inkomst = max 300 000 kr, medelinkomst = 301 000–700 000 kr, hög inkomst = mer än 700 000 kr.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

negativ är man till skattehöjningar och detta oavsett vad skatterna är ämnade för (jmf. Harring m.fl., 2018)? Nej, faktiskt inte. Vänsterpartiet och Miljöpartiet är, kanske inte så oväntat, de två partier där stödet för höjningar av alla tre koldioxid-skatterna är starkast. Men på tredje och fjärde plats kommer sedan Centerpartiet och Liberalerna, vars sympatisörer över lag är klart mer positiva till att höja både koldioxidskatten på bensin och diesel respektive till industrin jämfört med till exempel socialdemokratiska sympatisörer. Undantaget är skatten till jordbruket där centerpartisternas stöd för en höjning är svagare än både Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Socialdemokraterna, men fortfarande starkare än stödet vi ser hos kristdemokrater och sverigedemokrater vars väljare systematiskt är mest negativa till föreslagna skattehöjningar. Att Centerpartiet inte är med i toppstriden när det gäller att sympatisera med just en höjning av en koldioxidskatt riktad till jordbruket är nu knappast konstigt, givet partiets rötter i Bondeförbundet och var man fortfarande idag har en viktig väljarbas, nämligen bland Sveriges jordbrukare.

Det finns tydliga gränser för vilka slutsatser man kan dra av den enkla typ av statistik vi hittills diskuterat. Är högutbildade mer positiva till koldioxidskatter för att de enklare förstår samband genom sin utbildning? Eller beror det kanske på att högutbildade har högre inkomster – eller finns det helt andra skillnader som i sin tur kan vara förklaringsfaktorer? För att kunna förklara varför somliga är mer positiva än andra till att höja de olika koldioxidskatterna, gjorde vi även en regressionsanalys.

I tabell 2 testas alltså gruppskillnaderna i en regressionsanalys, detta för att se om statistiskt signifikanta skillnader kvarstår mellan grupper, under kontroll för varandra. Genom regressionsanalysen får vi därmed ytterligare information kring huruvida sambandet mellan inställning till koldioxidskatter och skillnader baserat på kön, ålder, utbildning, inkomst, hemvist och partisympati kvarstår när samtliga faktorer appliceras samtidigt.

I denna analys finner vi inga signifikanta skillnader mellan män och kvinnor. De skillnader vi såg tidigare torde alltså förklaras av skillnader i andra faktorer såsom inkomst som också är könsrelaterade. Däremot ser vi att vår referensgrupp, unga (16–29 år), är signifikant mer positiva än övriga grupper vad gäller både koldioxidskatt på bensin och diesel och industri, men endast signifikant mer positiva än 50–64-åringar vad gäller en koldioxidskatt på jordbruket. Vi finner även att medel- och högutbildade är mer positiva till att höja koldioxidskatten på bensin och diesel, men det är endast högutbildade som är signifikant mer positiva att höja koldioxidskatten riktad till industri och jordbruk. De med högst inkomster är också mer positiva till att höja skatten jämfört med övriga inkomstgrupper. Resultaten från regressionsanalysen visar även att i ju högre grad man bor i en tätort eller större städer, ju mer positivt inställd är man till både koldioxidskatt på bensin och diesel, samt för jordbruk. Däremot finner vi inga skillnader mellan stad och landsbygd vad gäller höjningar av en koldioxidskatt riktad till industrin.

Slutligen har vi partisynpati (där vi lät Centerpartiet vara referensparti). Överlag bekräftas det vi redan kunde utläsa ur våra bivariata analyser i tabell 1, nämligen att Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Liberalerna överlag är mer positivt inställda till att höja skatterna (utom vad gäller skatten riktad till industrin där det inte finns några signifikanta skillnader mellan C och L). Övriga partier är generellt mer negativt inställda till höjningar av samtliga tre koldioxidskatter.

Sammanfattningsvis visar regressionsanalysen att skillnader kvarstår för några av variablerna efter kontroll, alltså att inställningen till koldioxidskatter i vissa avseenden faktiskt skiljer sig mellan grupper. Sambandet mellan ålder och inställning till koldioxidskatt är negativt, vilket översätts till en negativ inställning till koldioxidskatter bland de äldre åldersgrupperna jämfört med de yngsta. Sambandet mellan utbildning och inställning till skatter ser dock ut att vara positivt, eftersom vi finner signifikanta skillnader mellan de med låg respektive hög utbildning. Detta innebär att de med hög utbildning är mer positiva till samtliga koldioxidskatter jämfört med gruppen med låg utbildning. Även för inkomst är sambandet positivt, vilket översätts till ökat positiva attityder till koldioxidskatt på bensin och diesel samt inom industrin för de högre inkomstgrupperna jämfört de med lägst inkomst. Samma mönster återfinns för variabeln stad-land, där attityderna är mer positiva till koldioxidskatt på bensin och diesel samt inom industri bland folk i städer och framförallt storstadsområdena, jämfört med de som bor i landsbygd. Sambandet mellan parti och inställning till koldioxidskatter är mer tvetydigt. Bland de signifikanta resultaten är sambandet negativt för tre av partierna; Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna och positivt för tre; Vänsterpartiet, Liberalerna och Miljöpartiet. Detta pekar på tre tydliga grupperingar avseende inställningen till koldioxidskatt, där Centerpartiet och Socialdemokraterna utgör en mittgrupp. Vilka slutsatser kan vi dra av detta? Möjligtvis att både de med högre inkomster och de som är boende i städer i lägre utsträckning påverkas av effekterna av höjda koldioxidskatter, vilket återspeglas i mer positiva attityder till potentiella höjningar. På samma sätt kan hög utbildning och liberala samt gröna värden forma mer miljöpositiva preferenser, vilket återspeglas i positiva attityder till koldioxidskatter. Omvänt är det tänkbart att personer med låg inkomst och/eller som är boende på landsbygden, i större utsträckning drabbas av negativa effekter till följd av en potentiell höjning av koldioxidskatter och därför är mer negativa till skatterna.

Tabell 2 *Inställning till höjning/sänkning av koldioxidskatt, 2019*
(ostandardiserade regressionskoefficienter)

		Koldioxidskatt bensin & diesel	Koldioxidskatt industri	Koldioxidskatt jordbruk
KÖN	Kvinnor (referens)			
	Män	-0.068 (0.055)	-0.082 (0.051)	0.023 (0.049)
ÅLDER	16-29 år (referens)			
	30-49 år	-0.342*** (0.092)	-0.143 (0.087)	-0.108 (0.083)
	50-64 år	-0.294** (0.094)	-0.326*** (0.090)	-0.180* (0.084)
	65-85 år	-0.246** (0.092)	-0.460*** (0.090)	-0.153 (0.083)
UTBILDNING	Låg (referens)			
	Medellåg	0.096 (0.097)	0.094 (0.091)	0.007 (0.087)
	Medelhög	0.244* (0.101)	0.181 (0.095)	-0.014 (0.090)
	Hög	0.436*** (0.099)	0.343*** (0.093)	0.206* (0.089)
INKOMST	Låg (referens)			
	Medel	0.0758 (0.072)	0.061 (0.067)	0.126* (0.645)
	Hög	0.252** (0.082)	0.047 (0.078)	0.186* (0.074)
STAD/LAND	Ren landsbygd (referens)			
	Mindre tätort	-0.020 (0.092)	-0.104 (0.086)	0.188* (0.82)
	Stad/ större tätort	0.163* (0.080)	-0.026 (0.075)	0.291*** (0.712)
	Sthlm/ Göteborg/ Malmö	0.492*** (0.094)	0.095 (0.090)	0.443*** (0.084)
PARTI	Centerpartiet (referens)			
	Vänsterpartiet	0.315** (0.122)	0.234* (0.114)	0.317** (0.109)
	Socialdemokraterna	-0.055 (0.100)	-0.057 (0.091)	0.167 (0.087)
	Liberalerna	0.300* (0.143)	-0.062 (0.135)	0.310* (0.128)
	Moderaterna	-0.578*** (0.103)	-0.424*** (0.100)	-0.183* (0.918)
	Kristdemokraterna	-0.650*** (0.122)	-0.600*** (0.116)	-0.434*** (0.110)
	Miljöpartiet	0.741*** (0.1450)	0.096 (0.136)	0.343** (0.129)
	Sverigedemokraterna	-0.800*** (0.103)	-0.606*** (0.097)	-0.397*** (0.093)
	Annat parti	-0.493* (0.205)	-0.215 (0.192)	-0.439* (0.183)
Konstant	2.850*** (0.155)	3.856*** (0.146)	2.612*** (0.139)	
Antal	1 384	1 380	1 379	
Adj R2	0.247	0.015	0.138	

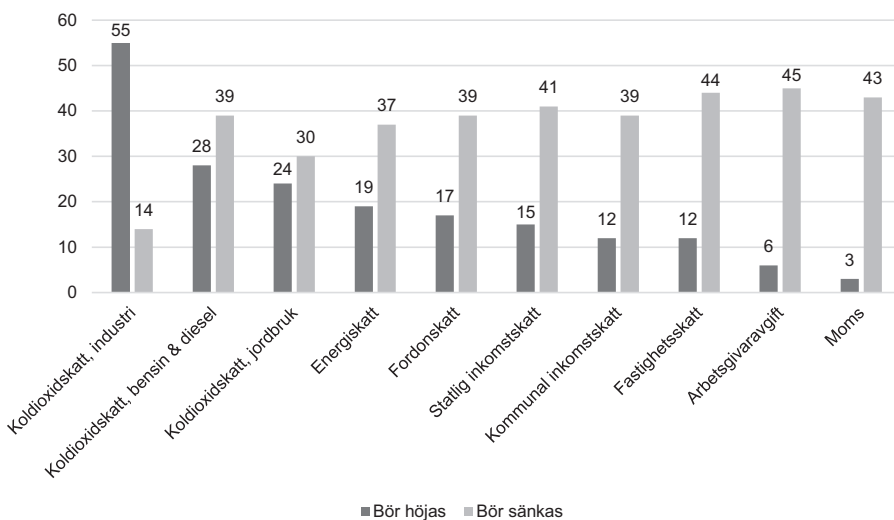
Kommentar: Frågan lyder: "Tycker du att följande skatter bör sänkas eller höjas?". Följt av följande skatter: "Koldioxidskatt på bensin och diesel", "Koldioxidskatt riktad till industrin" och "Koldioxidskatt riktad till jordbruket". Frågan hade fem svarsalternativ: "bör sänkas mycket/tas bort", "bör sänkas något", "bör varken sänkas eller höjas", "bör höjas något", och "bör höjas mycket". Låg utbildning = grundskola eller motsvarande, medellåg utbildning = max gymnasium, folkhögskola eller liknande, medelhög utbildning = eftergymnasial, ej examen från högskola, hög utbildning = examen från universitet eller högskola. Låg inkomst = max 300 000 kr, medelinkomst = 301 000–700 000 kr, hög inkomst = mer än 700 000 kr. Analysen genomfördes via en OLS-regression (Ordinary Least Squares) med de tre koldioxidskatterna (koldioxidskatt på bensin och diesel, inom industrin och inom jordbruket) som beroende variabler och kön, ålder, utbildning, inkomst, hemvist och partisympati som oberoende variabler. Analysen testar sambandets effekt, alltså gruppkillnadernas samlade effekt på inställning till koldioxid samt huruvida effekten är statistiskt säkerställd. Standardfel inom parentes, Signifikansnivåer: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Skilnad på skatter och skatter

Nu återstår att ta oss an vår avslutande fråga, det vill säga i hur hög grad folk kan tänkas beakta det vi har kallat för rimlighetsargumentet, helt enkelt principen om att utsläpparen skall betala för sina miljökostnader. Visserligen har tidigare studier visat att koldioxidskatter är impopulära styrmedel jämfört med andra styråtgärder som syftar till att förändra folks belastning på klimatsystemet, såsom utbyggnad av kollektivtrafik och subventionering av fossilfria bränslen. En viktig anledning till denna relativa impopularitet brukar sägas vara att koldioxidskatter uppfattas som orättvisa (Hammar & Jagers, 2007). (O)rättvisa är alltid viktigt när vi har att göra med klimat – och miljöfrågor (se t.ex. Carlsson m.fl., 2013). Det är därför kanske inte så underligt att många föredrar fler bussar och billigare pris på icke-fossila bränslen än att behöva betala mer för en liter bensin. Samtidigt skall man ju då komma ihåg att inga av dessa mer populära åtgärder på något sätt är gratis utan måste finansieras på annat sätt – rimligen genom höjningar av andra skatter. Eftersom detta är fallet, vill vi avslutningsvis jämföra hur (im)populära koldioxidskatter är i jämförelse med andra skatter? Alltså vill vi jämföra folks inställning till att höja koldioxidskatter (utsläpparen betalar) i jämförelse med de skatter samhället

Figur 3 Inställning till skatter, 2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Tycker du att följande skatter bör sänkas eller höjas?". Frågan hade fem svarsalternativ: "bör sänkas mycket/tas bort", "bör sänkas något", "bör varken sänkas eller höjas", "bör höjas något", och "bör höjas mycket" men här redovisas en sammanslagning av alternativen "bör sänkas mycket/tas bort" och "bör sänkas något", respektive "bör höjas något" och "bör höjas mycket".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

och staten kanske skulle behöva höja för att få in intäkter som kan användas för att bland annat bygga ut bussnäten i en kommun eller region (som alltså snarast bygger på principen att alla får betala).

I figur 3 redovisar vi svenska folkets inställning till att höja tio olika skatter varav tre är våra koldioxidskatter som vi redan har studerat mer ingående. De mörka staplarna visar hur många procent av de svarande som anser att respektive skatt bör höjas något eller mycket och de ljusa staplarna visar istället hur många procent som anser att skatterna bör sänkas något eller mycket/tas bort helt. Det vi ser i tabellen är att våra tre koldioxidskatter råkar vara de tre skatter som *flest* människor anser bör höjas (55 procent, respektive 28 procent och 24 procent). Övriga sju skatter, till exempelvis statlig inkomstskatt, kommunal inkomstskatt, arbetsgivaravgifter och moms, är det alltså betydligt färre som vill se höjas. Detta är intressanta resultat som vi diskuterar närmare i nästkommande avsnitt.

Diskussion och slutsatser – hur ska koldioxidskatten bli populär?

I detta kapitel har vi undersökt svenska folkets inställning till koldioxidskatter. Detta är en viktig fråga eftersom Parisavtalet från 2015 tydligt signalerar att länder som Sverige i ökande grad måste minska sina koldioxidutsläpp och ett lämpligt sätt att uppnå dessa mål vore att i allt högre grad tillämpa och höja koldioxidskatter. Vi fann att i de flesta fall ser flertalet helst att dessa skatter förblev oförändrade eller till och med sänktes. Detta kan tyckas vara ett ganska väntat resultat eftersom det bekräftar vad tidigare studier funnit, nämligen att koldioxidskatter är ett impopulärt styrmedel jämfört med många andra insatser samhället kan sätta in för att minska våra totala koldioxidutsläpp. En viktig anledning till allmänhetens motstånd, som ofta upprepas av både forskare och i media, är att de upplevs som ”orättvisa”. Vi menar dock att man inte kan jämföra populariteten hos en skatt med den på till exempel bidrag utan att man samtidigt inkluderar att även dessa populära bidrag måste finansieras på något vis.

Faktum är att alla samhällskostnader måste betalas av någon. Vi diskuterade därför vad vi kallade för ”rimlighetsargumentet”, nämligen principen att förorenaren betalar snarare än att kostnaden fördelas över hela samhället (som till exempel subventioner förutsätter). Poängen med principen att förorenaren betalar är att det bör kunna anses rättvist att de som smutsar ner bör betala för sin nedsmutsning, snarare än att alla får vara med och betala för att undvika nedsmutsandet – även de som kanske redan har gjort vad man kunnat för att minska sin egen nedsmutsning. Därför avslutade vi med att även undersöka vad folk tycker om att höja andra skatter, t.ex. sådana som skulle behöva höjas för att finansiera de betydligt mer populära styråtgärderna. Vi fann då att dessa skatter är ännu mindre populära att höja än koldioxidskatterna (särskilt i jämförelse med en koldioxidskatt riktad till industrin) som alltså bygger på att utsläpparen skall betala. Resultaten visar att man inte kan be respondenter välja mellan en koldioxidskatt och exempelvis

bidrag till solceller utan att tala om vad koldioxidskattens intäkter skall användas till respektive vilka skatter som skall höjas för att finansiera bidragen. Man kan inte bara välja populära styrmedel om dessa i själva verket kräver finansiering från synnerligen impopulära skattehöjningar.

Våra folkvalda politiker verkar ha en utmanande pedagogisk uppgift framför sig om man vill få med sig svenska folket på en framtida och stramare klimatpolitik och detta oavsett om denna framtida politik bygger på ökad tillämpning av koldioxidskatter eller investeringar i *till synes* mer populära åtgärder, såsom subventioner. Kanske skulle våra beslutsfattare kunna ta hjälp av vårt rimlighetsargument genom att förklara för svenska väljare att: ”Antingen betalar de som släpper ut koldioxiden, eller så betalar alla (även de som inte släpper ut mycket koldioxid) varvid vi måste höja skatter som är än mer impopulära att höja”.

Avslutningsvis kan det spekuleras i en tredje väg som skulle innebära att man kanske kunde höja de *relativt sett* mindre impopulära koldioxidskatterna och sedan använda intäkterna från dessa till att finansiera mer populära investeringar, såsom att bygga ut kollektivtrafiken på bred front i landet och åtgärder för glesbygden, subventioner av fossilfria bränslen (för att göra det relativt sett billigare att skifta från bensin och dieslbilar till miljövänligare fordon), sänkta kostnader och ökad tillgänglighet för elbilar (t.ex. ett utvidgat Bonus Malus-system, kombinerat med utbyggnad av laddstationer i och utanför städerna).

Att på detta sätt kombinera det minst impopulära med det mest populära kanske till och med skulle kunna bli en framgångssaga även i många andra länder och då inte minst i alla de länder som ännu inte lyckats införa några koldioxidskatter alls och samtidigt har kniven på strupen att få ner sina koldioxidutsläpp för att kunna leva upp till sina åtaganden i Parisavtalet.

Noter

- ¹ Fossilfritt Sverige är ett initiativ som startades av regeringen inför klimatmötet i Paris 2015 med målet att Sveriges ska bli ett av världens första fossilfria länder. De har i samverkan med industrin tagit initiativ till att olika branscher tagit fram egna färdplaner för att bli fossilfria med stärkt konkurrenskraft som följd <http://fossilfritt-sverige.se/fardplaner-for-fossilfri-konkurrenskraft/>
- ² Bonus Malus – systemet innebär att bilar med låga utsläpp premieras med en bonus (Bonus) medan bensin – och dieseldrivna bilar beläggs med högre fordonsskatt (Malus).
- ³ Fortune Global 500 är en lista sammanställd av den amerikanska tidskriften Fortune som varje år listar de 500 största företagen i världen mätt i bruttointäkter.

Referenser

- Carlsson, Fredrik, Kataria, Mitesh, Krupnick, Alan, Lampi, Elina, Löfgren, Åsa, Qin, Ping & Thomas Sterner (2013). A fair share: Burden-sharing preferences in the United States and China. *Resource and Energy Economics*, 35(1).
- Criqui, Patrick, Jaccard, Mark. & Thomas Sterner (2019). Carbon Taxation: A Tale of Three Countries. *Sustainability*, 11, 6280.
- Harring, Niklas, Jagers, Sverker. C. & Simon Matti (2018). Environmental management from left to right – on ideology, policy-specific beliefs and pro-environmental policy support. *Journal of Environmental Planning and Management*, 61(1): 86–104.
- Hammar, Henrik. & Sverker C. Jagers (2007). What is a fair CO₂ tax increase? Individual preferences for fair procedures for emission reductions in the transport sector. *Ecological Economics*, 61: 377–387.
- Jagers, Sverker. C. & Henrik Hammar (2009). Environmental taxation for good and for bad: the efficiency and legitimacy of Sweden's carbon tax. *Environmental Politics*, 18:2, 218–237, DOI: 10.1080/09644010802682601
- Världsbanken (2019). *State and Trends of Carbon Pricing 2019*. Washington, DC: World Bank. Hämtad från <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/31755>.
- Sterner, Thomas (1994). Environmental tax reform: the Swedish experience. *European Environment*, 4(6), 20–25.
- Sterner, Thomas & Gunnar Köhlin (2003). Environmental Taxes in Europe. *Public Finance and Management*, 1.
- Sterner, Thomas & Jessica Coria (2012). *Policy Instruments for Environmental and Natural Resource Management, Second edition*. Washington, D.C.: RFF Press, Routledge. ISBN 978-1-61726-097-1

SKILDA VÄRLDSBILDER I FRÅGAN OM KOLDIOXIDUTSLÄPP

MARCUS WEISSENBILDER OCH SEBASTIAN LUNDMARK

Sammanfattning

Miljöfrågor är något som ständigt diskuteras och debatteras, ofta utifrån olika premisser. I följande kapitel undersöker vi i vilken utsträckning människors partipolitiska hemvist styr deras klimattuppfattningar i en specifik fråga, nämligen hur mycket koldioxid de tror att flyg släpper ut jämfört med tåg. Resultaten visar att även vid kontroll för demografiska faktorer är partipolitisk identifikation en signifikant faktor för uppfattningen om hur mycket koldioxid flyg släpper ut jämfört med tåg. Medan personer som står till vänster i politiken bedömer att flyg släpper ut mycket mer än tåg, bedömer personer som står till höger att tåg och flyg är mer lika i sina utsläpp. Resultatet indikerar att svenskarna i viss mån låter sin ideologiska identitet styra vilken fakta som bygger upp deras världsuppfattning. En sådan polarisering kan försvåra möjligheterna för det politiska systemet att fungera väl och den miljöpolitiska debatten riskerar att domineras av partitaktik istället för fakta.

I den svenska samhällsdebatten har under de senaste åren begreppet polarisering använts allt mer. Det hävdas att det svenska samhället präglas av en allt högre grad av polarisering, det vill säga att olika väljargrupper står längre ifrån varandra när det gäller politiska sakfrågor och världsuppfattningar (Boati, 2019).

Beskrivningen av situationen i Sverige skiljer sig emellertid åt mellan olika studier. Medan vissa undersökningar från SOM-institutet och Valforskningsprogrammet visar på en något ökad polarisering i Sverige (se t.ex. Andersson och Oscarssons respektive Renström med kollegors kapitel i denna antologi), visar andra studier att en väldigt liten förändring i polarisering har skett under de senaste 25 åren (Höjer, 2019). Trots de olika fynden diskuteras det fortfarande ofta om det polariserade politiska debattklimatet i Sverige. En sökning i mediearkivet på begreppet polarisering visar att mediers användning av ordet har blivit alltmer frekvent för i stort varje år sedan 1996 (Mediearkivet, 2020).

I följande kapitel redogör vi kort för det internationella forskningsläget om polarisering, samt vad SOM-undersökningarna har visat oss om situationen i Sverige. För att illustrera att Sverige kanske står inför en ökad polarisering kommer vi att presentera det svenska folkets åsikter och uppfattningar om miljöfrågor och hur mycket koldioxid olika transportmedel släpper ut. Vi kommer att fokusera på de hett debatterade miljöfrågorna då bland annat Greta Thunberg, flygskam och skatt på plastpåsar under det senaste året ofta förekommit i det svenska nyhetsflödet.

Dessa debatter har bidragit till splittrade åsikter hos så väl debattörer som politiska partier. I USA har miljöfrågan varit bland de frågor med snabbast ökande polarisering (McCright & Dunlap, 2011; Hart & Nisbet, 2012) och mycket forskning har genomförts kring hur fenomenet ter sig. Med följande kapitel hoppas vi kunna bidra till kartläggningen av polarisering i Sverige genom att använda en aspekt av miljöfrågan, mer specifikt uppfattning om hur olika transportmedels koldioxidutsläpp förhåller sig tillvarandra. Vi hoppas även kunna peka ut förslag på faktorer som kan tänkas ligga bakom en sådan potentiell åsiktsspridning.

Frågan som ställdes i den nationella SOM-undersökningen 2019 och som kapitlet fokuserar på lyder: *”Hur mycket koldioxid tror du att en flygresan mellan Malmö och Paris släpper ut jämfört med en tågresan mellan samma platser?”* I kapitlet är vi inte intresserade av vem som svarar rätt på denna fråga. Istället kommer vi att använda den för att visa på de varierande världsbilder som finns kring miljöfrågor och vilka gruppstrukturer som tycks ligga bakom människors uppfattningar om koldioxidutsläpp.

Polarisering som begrepp

Debatten om polariseringens existens förs ofta med hänvisning till USA. Det är även ifrån USA som den övervägande majoriteten av all forskning kring fenomenet kommer. Det är därför inte alltid självklart hur begreppet polarisering skall appliceras i en svensk kontext. Det amerikanska politiska klimatet är onekligen mer polariserat än de flesta andra länders och direkta jämförelser med Sveriges kan vara svåra. Likväl kan forskningen från USA bidra med uppslag som möjligen kan användas på Sverige. I den amerikanska polariseringsdebatten har framträdande forskare menat att polariseringen inte är ett massfenomen utan något som återfinns i huvudsak hos den politiska eliten (Fiorina, Abrams & Pope, 2005). Allt mer bevis verkar dock finnas för att även befolkningen som helhet blivit allt mer polariserad när det gäller politiska sakfrågor (Abramovitz & Saunders, 2008; Iyengar m.fl., 2019).

Det är dock inte nödvändigtvis så att polarisering alltid har att göra med att medborgarna har blivit mer extrema i sina åsikter om olika politiska sakfrågor. I den amerikanska kontexten pekar mycket snarare på en slags affektiv polarisering ägt rum. Det vill säga, att partianhängare bedömer anhängare till det andra partiet som sämre och att människor i deras omgivning ”sorteras” som ”bra” eller ”dåliga” beroende på vilket parti de identifierar sig med (Mason, 2018). Detta betyder att människor som tycker ganska lika i en fråga ändå kan ha oväntat svårt att komma överens endast på grund av att de tycker om olika politiska partier (se Renström med fleras kapitel om affektiv polarisering i Sverige i denna antologi).

Ett flertal potentiella orsaker till en ökad affektiv polarisering har debatterats. En av de främsta anledningarna som lyfts fram är att våra samhällen blir allt mer heterogena och att medielandskapen blir allt mer fragmenterade och där individen

lättare kan välja vilken information hon vill ta del av. I samhällen med hög grad av ekonomisk ojämlikhet och med hög grad av religiös och etnisk heterogenitet uppstår tydliga skiljelinjer mellan medborgarna (Mason, 2018). När ekonomisk ojämlikhet och skillnader mellan stad och land ökar är det därför möjligt att naturliga mötespunkter försvinner och skiljelinjer mellan individer ökar (Mason, 2018). I Sverige verkar dessa faktorer ännu inte lika starkt närvarande. Det svenska samhället har dock likt USAs blivit allt mer heterogent. Ökande ekonomisk ojämlikhet, större skillnader mellan stad och land, och en mer heterogen befolkning (Nilsson, 2018; SVT, 2019) är faktorer som kan ha medverkat till att skapa tydligare skiljelinjer även i Sverige.

Situationen i Sverige

Även om den politiska polariseringen i Sverige är långt ifrån de nivåer den har nått i USA verkar det allt mer råda en ökande polarisering även här. Ett antal forskningsprojekt, baserade på data från de nationella SOM-undersökningarna har hittat stöd för just detta (Andersson & Weibull, 2018; Lindblad, 2019; Demker, 2019). Till exempel verkar polariseringen av förtroende för media ökat (Andersson & Weibull, 2018). Individer som står till vänster i politiken har under senare år fått allt större förtroende för media, medan de som står till höger fått allt lägre förtroende. Ett annat område där polariseringen ökar gäller situationen i den svenska skolan där anhängare till Sverigedemokraterna, Moderaterna och Kristdemokraterna tänker att kvaliteten gått ner mycket mer än vad anhängare till de andra partierna tänker (Lindblad, 2019). Migrationsfrågan är dock det område där den största ökningen av partipolitisk polarisering har skett under 2000-talet (Demker, 2019). Under 1990-talet präglades debatten om migrationsfrågor till största del av enighet mellan de stora partierna. Demker (2019) beskriver hur detta därefter successivt har förändrats. Visserligen har det även här skett en samling av de som är kritiska till invandring till ett parti, Sverigedemokraterna, men även Kristdemokraternas och Moderaternas anhängare har blivit allt mer kritiska. Samtidigt har anhängare till Centerpartiet gått från att tillhöra de mest restriktiva, till att numera vara bland de mest generöst inställda till invandring. All forskning pekar dock inte åt detta håll. Det verkar till exempel som att partisystemets vänster-höger positionering enbart är marginellt mer polariserad nu än för 25 år sedan och andelen individer som placeras sig på ytterkanterna när de svarar på politiska förslag i SOM-undersökningarna har inte ökat nämnvärt sedan 1986 (Höjer, 2019).

Ytterligare indikationer på en slags polarisering faktiskt skett finns dock bland viktighetsbedömningar av olika frågor. Även om exempelvis skolfrågan har blivit polariserad som sakfråga så bedöms den tillsammans med sjukvårdsfrågan fortsatt som viktig av samtliga partiers anhängare. Desto större skillnader framträder i bedömningar av områden som miljö respektive lag och ordning. Sympatisörer till partier på högerkanten anser inte miljöfrågan vara lika viktig som sympatisörer till

partier på vänsterkanten, medan de på vänsterkanten i sin tur inte bedömer frågor om lag och ordning som lika viktiga som sympatisörer till partier på högerkanten. Detta är ett nytt fenomen inom svensk politik, där partitillhörighet verkar centralt för att överhuvudtaget anse en fråga relevant (Martinsson & Weissenbilder, 2019). Till skillnad från tidigare tycks det inte längre *enbart* röra sig om bedömningar baserade på en ideologisk skiljelinje om *vilka åtgärder* som bör genomföras i olika sakfrågor, utan snarare om en skillnad där partitillhörighet styr vilka sakfrågor i sig *som ens är relevanta* att bry sig om (Martinsson & Weissenbilder, 2019). Vad följande studier klargör är att polariseringen kan te sig på en mängd olika sätt. Det kan röra sig om mer extrema positioner i åsiktsfrågor, starkare ogillande av andra partier men också kring huruvida en fråga faktiskt bedöms som politiskt relevant eller ej. Det tydliggör också svårigheten att fastställa vad som faktiskt gäller när medier och forskare pratar om polarisering, utgångspunkten som analyseras kan vara styrande för huruvida Sverige ska anses som polariserat eller ej.

Miljöattityder och beteende

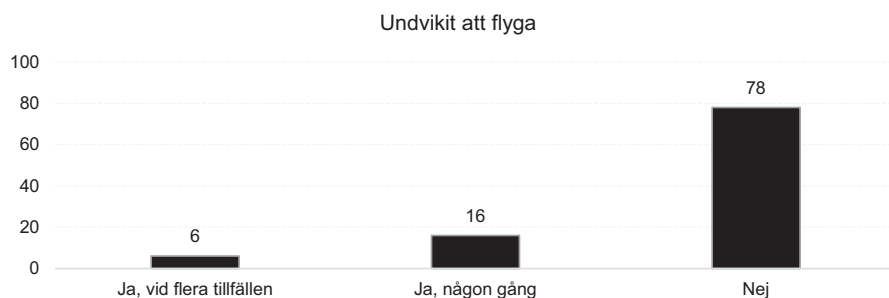
Bland de frågor som har kommit att representera en slags partipolitisk polarisering finns miljöfrågan. Forskning visar att vänsterväljare i USA både är mer oroade för global uppvärmning och mer troliga att ha åsikter i linje med vetenskaplig konsensus kring frågan (McCright & Dunlap, 2011). Det är svårt att säga exakt varför just miljöfrågan har kommit att bli en stridslinje mellan partier, inte minst då det historiskt har funnits stor konsensus kring miljöfrågor när det gäller sådant som miljöskydd och utsläpp (Dunlap, McCright & Yarosh, 2016). Men de senaste åren har miljöfrågan som konsensusområde kommit att luckras upp. I Sverige har miljöfrågan haft en framträdande roll sedan början av 1990-talet och tidigare kunde de flesta partianhängare enas om att miljöfrågan, på någon nivå, var av stor vikt. Partitillhörighet verkar dock nu starkare styra huruvida en individ ens anser miljöfrågan som relevant (Martinsson & Weissenbilder, 2019).

Under senare år har flygfrågan kommit att få en allt mer symbolisk roll inom miljödebatten i Sverige och begreppet "flygskam" har i det närmaste blivit synonymt med miljödebatten, ett faktum som har väckt stort internationellt intresse (Timperley, 2019). Huruvida den minskning i flygtrafik som uppmäts faktiskt har med flygskam att göra är något som spekuleras flitigt kring (BBC, 2020).

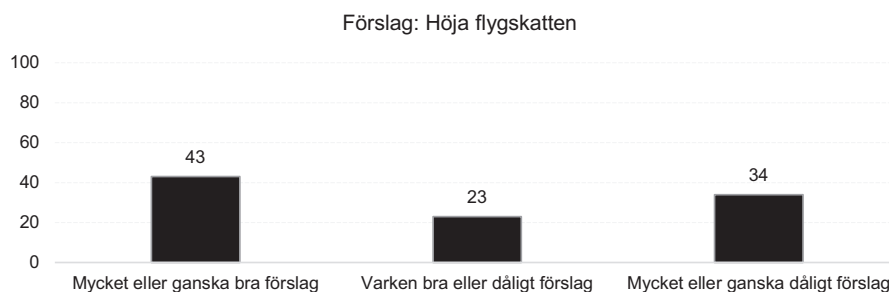
Resultat från den nationella SOM-undersökningen 2019 ger stöd för flygskammens påverkan (se figur 1a). Det visar sig att 22 procent av de svarande som övervägt att göra en flygresor valde att inte genomföra den på grund av klimatpåverkan. Vidare är en stor del av befolkningen, 43 procent, för en höjning av flygskatten (se figur 1b). 34 procent är i sin tur emot en sådan höjning medan 23 procent är neutrala i frågan. Flygfrågan verkar alltså vara aktuell i den svenska samhällsdebatten såväl som i befolkningens medvetande. Miljöfrågan har under de senaste fyra åren sett en kraftigt stigande trend i hur viktig allmänheten bedömer den vara. Den

tidigare toppnoteringen från 1995 i andel svenskar som anser frågan vara viktig, har överträffats i årets undersökning. Vidare är även miljöförstöring alltjämt en av de största orosfrågorna för befolkningen (Martinsson & Andersson, 2020) och överlag visar den nationella SOM-undersökningen 2019 hur central miljöfrågan är för stora delar av befolkningen.

Figur 1a Attityd till att flyga, 2019 (procent)



Figur 1b Attityd till flygskatt, 2019 (procent)



Kommentar: Översta grafens fråga lyder: "Har du under de senaste 12 månaderna undvikit att flyga på grund av flygets klimatpåverkan?". Enbart de som svarat att en flygresor är aktuell är med i procentbasen (N = 1 081). Understa grafens fråga lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag? Höja flygskatten." Svartalternativen "Ganska bra förslag" och "Mycket bra förslag" har kodats samman, även så svartalternativen "Ganska dåligt förslag" och "Mycket dåligt förslag." Antal svarspersoner är 1 632.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Bedömningar av koldioxidutsläpp

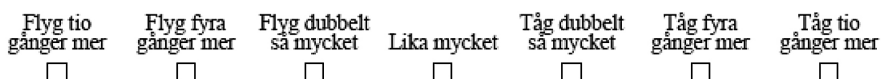
Den fråga vi fokuserar på i följande analyser är en ny fråga i SOM-undersökningarna. Frågan skapades mot bakgrund av det verktyg från Chalmers och Göteborgs universitet, publicerat 2019, som ger en uträkning av hur mycket koldioxid olika semesterresor med olika färdmedel släpper ut (Klimatsmart semester, 2019; Lindblad, T., 2019). Verktyget kan bland annat skatta hur mycket koldioxid en

flygresan mellan Malmö och Paris skulle släppa ut jämfört med en tågresa mellan samma orter. En sådan skattning visar att flygresan skulle släppa ut mellan fyra och fem gånger mer koldioxid än tågresan (Lindblad, T., 2019). För att undersöka svenskarnas uppfattningar om koldioxid ställde vi därför en fråga i den nationella SOM-undersökningen 2019: *”Hur mycket koldioxid tror du att en flygresan mellan Malmö och Paris släpper ut jämfört med en tågresa mellan samma platser?”*. Då det riktiga svaret ligger någonstans mellan fyra och fem gånger mer utsläpp för en flygresan, utformade vi en skattningsskala som sträckte sig åt båda hållen (se figur 2).¹

Syftet med frågan är att undersöka huruvida miljöfrågor i Sverige uppvisar den partipolarisering som har setts i andra frågor och i andra länder, där sympati för ett visst parti samvarierar med ett visst svar eller världsuppfattning. Vi är alltså inte intresserade av att jämföra hur väl respondenternas svar överensstämmer med den skattning som Klimatsmart semester (2019) gör av koldioxidutsläppet. Det är visserligen intressant att ha en ungefärlig punkt att jämföra svaren mot, där det finns tydligt stöd för att flyg släpper ut mer än tåg, men det är alltså världsbilden och inte rätt eller fel som är det centrala här. Det centrala med en fråga likt denna är att den, till viss mån, kan ses som en faktafråga. Vid analys bör därför utbildning, samt andra faktorer likt detta, ta bort en eventuell påverkan av partitillhörighet. Om det även under kontroll för exempelvis utbildning finns en signifikant effekt av partitillhörighet på mängden utsläpp individer tror att flyg släpper ut jämfört med tåg, kan detta beskrivas som en markör för polarisering i frågan.

Figur 2 Fråga om koldioxidutsläpp

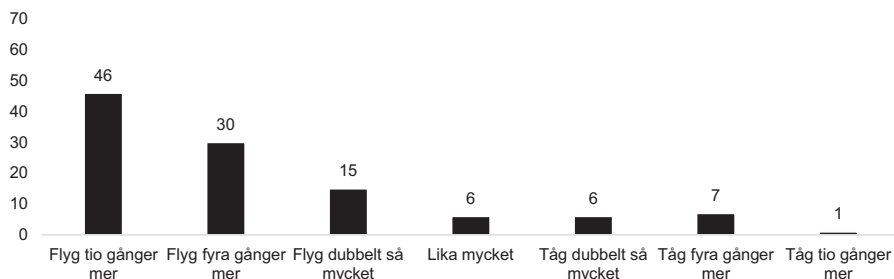
Hur mycket koldioxid tror du att en flygresan mellan Malmö och Paris släpper ut jämfört med en tågresa mellan samma platser?



Variation i uppfattningen om mängden utsläpp

Resultaten från den nationella SOM-undersökningen visar att det finns en stark uppfattning bland svenskarna att en flygresan mellan Malmö och Paris släpper ut mer än en tågresa mellan samma orter. Hela 46 procent av befolkningen tror att en flygresan släpper ut tio gånger så mycket, 30 procent tror att flyget släpper ut fyra gånger så mycket och 15 procent tror att flyget släpper ut dubbelt så mycket. Dessa tre svarsalternativ fångar alltså in 91 procent av svenska folkets skattningar. Totalt var det 8 procent som tror att en tågresa släpper ut lika mycket eller mer än en flygresan.

Figur 3 Uppfattning om hur mycket koldioxid en flygresor mellan Malmö och Paris släpper ut jämfört med en tågresor, 2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Hur mycket koldioxid tror du att en flygresor mellan Malmö och Paris släpper ut jämfört med en tågresor mellan samma platser?". Tabellen redovisar andelar per svarsalternativ. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarspersoner är 1 641.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Då gruppen som tror att en tågresor släpper ut lika mycket eller mer än flygresor är liten, slås dessa alternativ samman till en gemensam grupp. Att analysera alltför små grupper kan göra jämförelser med andra grupper svåra. Dessutom, då flygresor släpper ut mer än tågresor anser vi det analysmässigt rimligt att slå ihop alternativen, då gruppen som tror att tåg släpper ut lika mycket eller mer står i tydlig kontrast mot de grupper som tror att flyg släpper ut mer.

Uträkningarna från Klimatsmart semester (2019) uppskattade att en flygresor skulle släppa ut cirka fyra till fem gånger mer koldioxid. Det är visserligen flertalet variabler som gör att mängden utsläpp kan fluktuerar något, men att 46 procent tror att det är betydligt mer utsläpp än detta och att totalt 8 procent tror att det antingen är betydligt mindre visar ändå på att det finns en tydlig skillnad i uppfattning om frågan i befolkningen. Frågan är onekligen inte simpel, men resultatet visar på en, kanske oväntad, stor spridning i faktauppfattningar om världen.

Uppfattning om koldioxidutsläpp av flyg och tågresor bland olika grupper

Trots att en stor majoriteten av svenskarna tror att flyg släpper ut mer koldioxid än tåg skiljer uppfattningarna om utsläpp mellan olika grupper. I likhet med vad tabell 1 visar, tror exempelvis kvinnor i statistiskt signifikant högre utsträckning än män att flyget släpper ut mer än tåg, och det finns även statistiskt signifikanta effekter på att äldre i högre utsträckning än yngre tror att tåg och flyg är jämnare i utsläpp. Därtill tror högutbildade i högre utsträckning än lågutbildade att flyget släpper ut tio gånger mer än tåg. Vi kan också se att arbetslösa tror att tåget och flyget är jämnare i utsläpp än vad arbetande och studerande gör samt att personer som står ideologiskt till vänster i mycket högre grad tror att flyget släpper ut mer än tåg, än vad personer som står ideologiskt till höger gör.

Tabell 1 Uppfattning om hur mycket koldioxid en flygresor och tågresa släpper ut, 2019 (procent, Chi2)

	Flyg tio gångar mer	Flyg fyra gångar mer	flyg dubbelt så mycket	Lika mycket/ Tåg mer	Chi2 (χ^2)	Summa	Antal
<i>Samtliga</i>	46	31	15	8	-	100	1 641
<i>Kön</i>							
Kvinna	44	29	19	8	23.5***	100	839
Man	49	32	11	8		100	797
<i>Ålder</i>							
16–29 år	40	38	13	9	44.4***	100	243
30–49 år	52	28	11	9		100	469
50–64 år	53	28	13	6		100	415
65–85 år	38	32	21	9		100	514
<i>Utbildning¹</i>							
Låg	36	28	18	18	61.5***	100	203
Medellåg	44	32	18	6		100	478
Medelhög	44	31	16	9		100	372
Hög	55	30	10	5		100	565
<i>Arbetsmarknads- status</i>							
Arbetande	52	31	11	6	61.0***	100	835
Arbetslös	34	26	19	21		100	53
Pensionär	39	31	21	9		100	492
Sjukersättning	(70)	(7)	(19)	(4)		100	27
Studerande	46	34	11	9		100	128
<i>Ideologi</i>							
Klart vänster	62	28	8	2	57.8***	100	133
Något vänster	49	31	15	5		100	379
Varken eller	42	29	15	14		100	426
Något höger	45	34	15	6		100	449
Klart höger	44	27	18	11		100	224
<i>Partisynpati</i>							
V	61	28	8	3	24.0***	100	126
S+MP+C+L	49	31	13	7		100	701
M+KD+SD	42	31	18	9		100	634

Kommentar: För frågans lydelse se figur 3. Svarsalternativen "Lika mycket", "Tåg dubbelt så mycket", "Tåg fyra gånger så mycket" och "Tåg tio gånger så mycket" har slagits samman. Chi2 är ett mått som visar om fördelningen av svar mellan grupperna skiljer sig åt från den fördelning som slumpen skulle skapa i varje enskild grupp. ¹ Låg = ej fullgjord obligatorisk skola eller grundskola, Medellåg = gymnasium, folkhögskola eller motsvarande, Medelhög = eftergymnasial utbildning, ej examen från högskola/universitet, Hög = examen från högskola/universitet. Svar inom parentes bygger på under 50 svarande, estimaten för dessa grupper har högre osäkerhet. Procentbasen utgörs av de som besvarat respektive delfråga. *** p < 0.01.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Till sist finns det också en skillnad i personers uppfattningar om koldioxidutsläpp efter vilket deras favoritparti är. I analyserna har vi valt att slå samman partierna i tre grupper, Vänsterpartiet, de partier som utgör Januariöverenskommelsen (Socialdemokraterna, Miljöpartiet, Centerpartiet och Liberalerna) samt högeroppositionen (Moderaterna, Kristdemokraterna, Sverigedemokraterna). De tre grupperingarna fångar till stor del upp de politiska strömningar som finns i den svenska politiken idag, med ett mittenblock och två kanter som potentiellt är allt längre ifrån denna mitt. Tabell 1 visar en statistiskt signifikant effekt på att personer som sympatiserar med Vänsterpartiet i mycket högre utsträckning tror att flyg släpper ut tio gånger mer än tåg än vad personer som sympatiserar röstar på något av partierna som är del av Januariöverenskommelsen (Socialdemokraterna, Miljöpartiet, Centerpartiet och Liberalerna) och personer som sympatiserar med Moderaterna, Kristdemokraterna eller Sverigedemokraterna.

Vad förklarar uppfattningen om koldioxidutsläpp av flyg och tågresor?

För att få en bättre bild av vad som förklarar uppfattningen av koldioxidutsläpp av flyg och tågresor passar vi in en OLS-regression där partisympati, vänster-högerideologi, kön, ålder, utbildningsnivå, och arbetsmarknadsstatus tillåts försöka förklara uppfattningarna om flyg och tågs koldioxidutsläpp (tabell 2). Svaren om uppfattningen om koldioxidutsläppet är här kodade till att gå från 1 (tåg släpper ut lika mycket eller mer), 2 (flyg släpper ut dubbelt så mycket), 3 (flyg släpper ut fyra gånger så mycket) och 4 (flyg släpper ut tio gånger så mycket). De b-koefficienter som räknas ut i regressionen kan därför tolkas som hur mycket skillnad på en skala mellan 1 och 4 det är mellan två grupper (t.ex. mellan gruppen som står långt till vänster och gruppen som står något till vänster). En positiv b-koefficient ska alltså tolkas som att gruppen tror att flyg släpper ut mer än vad referensgruppen tror att flyg släpper ut under kontroll för alla andra förklaringsfaktorer i modellen. En negativ b-koefficient ska tolkas som att gruppen tror att flyg släpper ut mindre än vad referensgruppen tror att flyg släpper ut under kontroll för alla andra förklaringsfaktorer i modellen.

Resultatet av regressionen visar på en politisk polarisering av personers uppfattningar av hur mycket en flygresor mellan Malmö och Paris släpper ut i jämförelse med en tågresa mellan samma platser. Personer som sympatiserar med något av högerpartierna (M, KD eller SD) tror att flyg släpper ut mindre koldioxid än vad personer som sympatiserar med ett parti i Januariöverenskommelsen tror (S, MP, C eller L) ($b = 0.14$, $standardfel = 0.07$ $p < 0.05$). Detta alltså även under kontroll för personens ideologi, kön, ålder, utbildning och arbetsmarknadsstatus. Personer som sympatiserar med Vänsterpartiet och de som sympatiserar med Januariöverenskommelsepartierna tror att flyg släpper ut lika mycket (se tabell 2). Uttryckt på ett annat sätt, på en skala från 0 procent (tåg släpper ut lika mycket eller mer) till 100 (flyg släpper ut tio gånger så mycket) är personer som sympatiserar med

Tabell 2 OLS-regression av uppfattning om hur mycket koldioxid en flygresa och tågresa släpper ut, 2019 (koefficienter och signifikans, med standardfel inom parentes)

Variabler	Modell 2
Partisynpati (referens Jöken: S, MP, C, L)	
Vänsterpartiet	0.04 (0.11)
Höger (M, KD, SD)	-0.14* (0.07)
Ideologi (referens: varken till vänster eller höger)	
Långt vänster	0.43*** (0.11)
Något vänster	0.19** (0.07)
Något höger	0.14+ (0.07)
Klart höger	0.05 (0.09)
Kön (referens: kvinna)	
Man	0.24*** (0.05)
Ålder (referens: 16-29)	
30-49 år	0.08 (0.10)
50-64 år	0.08 (0.10)
65-85 år	-0.19 (0.18)
Utbildning¹ (referens: låg)	
Medellåg	0.22* (0.09)
Medelhög	0.20* (0.09)
Hög	0.42*** (0.09)
Arbetsmarknadsstatus (referens: arbetande)	
Arbetslös	-0.44** (0.14)
Pensionär	0.03 (0.15)
Sjukersättning	0.22 (0.20)
Studerande	-0.04 (0.11)
Konstant	2.77*** (0.13)
<i>R²-justerad</i>	0.08
<i>Antal svar</i>	1 339

Kommentar: För frågans lydelse se figur 3. Svarsalternativen på uppfattningarna om koldioxidutsläpp har kodats 1 (tåg släpper ut lika mycket eller mer), 2 (flyg släpper ut dubbelt så mycket), 3 (flyg släpper ut fyra gånger så mycket) och 4 (flyg släpper ut tio gånger så mycket). ¹ Låg = ej fullgjord obligatorisk skola eller grundskola, Medellåg = gymnasium, folkhögskola eller motsvarande, Medelhög = eftergymnasial utbildning, ej examen från högskola/universitet, Hög = examen från högskola/universitet. + $p < 0.1$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

ett högerparti nästan 5 procentenheter mer sannolika att tro att tåg släpper ut lika mycket eller mer.

Även ideologi visar på en polarisering av uppfattningen om koldioxidutsläpp. Jämfört med personer som står varken till vänster eller höger i politiken, tror personer som står långt till vänster att flyg släpper ut statistiskt signifikant mycket mer än tåg ($b = 0.43$, $standardfel = 0.11$ $p < 0.001$), personer som står något till vänster tror att flyg släpper ut statistiskt signifikant mer ($b = 0.19$, $standardfel = 0.07$ $p < 0.01$), och personer som står något till höger tror att flyg släpper ut marginellt signifikant mer än tåg ($b = 0.19$, $standardfel = 0.07$ $p < 0.01$). Personer som står klart till höger tror att flyg släpper ut lika mycket som personer som står varken till vänster eller höger tror (se tabell 2). Igen, uttryckt på ett annat sätt, på en skala från 0 procent (tåg släpper ut lika mycket eller mer) till 100 (flyg släpper ut tio gånger så mycket) är personer som står långt till vänster 14 procentenheter mer sannolika att tro att flyg släpper ut tio gånger så mycket koldioxid som tåg och personer som står något till vänster är 6 procentenheter mer sannolika att tro att flyg släpper ut tio gånger mer, än vad personer som varken står till vänster eller höger i politiken gör.

Utöver den politiska polariseringen, tror män att flyg släpper ut mer än vad kvinnor tror ($b = 0.24$, $standardfel = 0.07$ $p < 0.001$), och personer med medellåg ($b = 0.22$, $standardfel = 0.09$ $p < 0.05$), medelhög ($b = 0.20$, $standardfel = 0.09$ $p < 0.05$) respektive hög utbildning ($b = 0.42$, $standardfel = 0.09$ $p < 0.001$) tror att flyg släpper ut mer än vad personer med låg utbildning tror. Likaså tror personer som är arbetslösa att flyget släpper ut statistiskt signifikant mindre än vad personer som arbetar tror ($b = 0.44$, $standardfel = 0.14$ $p < 0.01$).

Som en illustration av resultaten kan man säga att en person som står till vänster i politiken, är man, har hög utbildning och är arbetande är mer sannolik att göra bedömningen att en flygresla släpper ut mycket mer än en tågresa, medan en person som står varken till höger eller vänster, röstar på något av högerpartierna, är kvinna, har låg utbildning och är arbetslös är mer sannolik att göra bedömningen att en tågresa släpper ut lika mycket eller mer än en flygresla.

En världsbild styrd av politisk identitet?

Den fråga som analyserats i detta kapitel är visserligen mycket specifikt, men trots kontroll för en rad variabler hittar vi ett signifikant samband mellan partitillhörighet och uppfattningar om koldioxidutsläpp. Tillsammans med Renström, Bäck och Schmeisser i denna antologi, återfinns ytterligare indikationer på att politisk polarisering går att finna även i Sverige. Analyserna i detta kapitel visar att det i Sverige idag finns ganska skilda världsbilder kring hur mycket koldioxid flyg släpper ut jämfört med tåg. En del av dessa skillnader i uppfattningar kunde förklaras av individers ideologi och partitillhörighet och av demografiska faktorer. Vi tycker onekligen att det är anmärkningsvärt att, även under kontroll för personers utbild-

ning, kön, ålder, och arbetsmarknadsstatus, har både partisympati och ideologi en förklarande kraft på hur mycket av koldioxid flyg uppskattas släppas ut.

Diskussioner kring huruvida Sverige går mot ett allt mer polariserat klimat kommer att fortsätta under de kommande åren. Om världsuppfattningar och uppfattningar om fakta, så som mängden utsläpp av olika transportmedel, allt mer styrs av partival och ideologi är detta förmodligen problematiskt för hur det demokratiska samtalet kommer att fungera. Majoriteten av respondenterna ger visserligen ett svar som är någorlunda korrekt, men om polariseringen ökar går det svenska samhället mer troligt mot en politisk situation som liknar den i USA, där politisk position styr vilken fakta individen tar del av och håller för sanning. I analyser likt de i detta kapitel kan det vara frestande att peka på "rätt svar" och efter detta försöka hävda att ett visst ställningstagande medför en moralisk och intellektuell överlägsenhet. Vår förhoppning är att läsaren av detta kapitel kan motstå sådana frestelser och se till de större potentiella konsekvenserna av resultatet. Frågan som analyserats här rörde ett specifikt exempel av miljö. Det är möjligt att ett längre frågebatteri med ställningstaganden kring andra politiska dimensioner skulle visa på en snedvridning åt ett annat håll än vad som ses i denna enskilda fråga. Vi anser att det är mer centralt än på länge att fortsätta kartlägga eventuell polarisering och hur den ter sig. Att individer har olika åsikter är visserligen ett krav för en fungerande politisk debatt och demokrati, men när ett visst politiskt ställningstagande, så som partitillhörighet eller ideologisk identifikation som "vänster" och "höger", styr hur individer tolkar fakta och samhället i stort, riskerar detta att skada politiska debatter och slutligen även demokratin.

Not

- ¹ Klimatsmart semester (2019) har efter frågan ställdes uppdaterat verktyget och en tågresor mellan Malmö och Paris har räknats upp från 87 kg till 105 kg.

Referenser

- Abramowitz, A. I. & Saunders, K. L. (2008). Is polarization a myth? *The Journal of Politics* 70(2): 542–555.
- Andersson, U. & Weibull, L. (2018). Polariserat medieförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- BBC (2020, 10 januari). Sweden sees rare fall in air passengers as flight shaming takes off. *BBC World News*. Hämtad 2020-05-14 från <https://www.bbc.com/news/world-europe-51067440>
- Boati, D. (2019, 16 september). Polariseringen ökar – men inte lika mycket som USA. *SVT*. Hämtad 2020-05-12 från <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/polariseringen-okar-men-inte-lika-illa-som-usa>

- Demker, M. (2019). Migrationsfrågorna som ideologisk lots: partipolitisering och polarisering. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Dunlap, R. E., McCright, A. M., & Yarosh, J. H. (2016). The political divide on climate change: Partisan polarization widens in the US. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development* 58(5): 4–23.
- Fiorina, M. P., Abrams, S. J., & Pope, J. C. (2005). Culture war. *The myth of a polarized America* 3.
- Hart, P. S., & Nisbet, E. C. (2012). Boomerang effects in science communication: How motivated reasoning and identity cues amplify opinion polarization about climate mitigation policies. *Communication research* 39(6): 701–723.
- Höjer, H. (2019). Hur polariserat är Sverige? *Forskning & Framsteg*. Hämtad 2020-05-12 från <https://fof.se/artikel/hur-polariserat-ar-sverige>
- Iyengar, S., Lelkes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N., & Westwood, S. J. (2019). The origins and consequences of affective polarization in the United States. *Annual Review of Political Science* 22: 129–146.
- Klimatsmart semester (2019). Klimatsmart semester. Hämtad 2020-05-12 från <https://klimatsmartsemester.se/>
- Lindblad, S. (2019). Polarisering i skolfrågor? Förändringar i svensk opinion mellan 2014 och 2018. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Lindblad, T. (2019, 17 juni). Hur klimatvänlig är tågsemesteren? *Sveriges Radio (SR)*. Hämtad 2020-05-12 från <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=406&artikel=7242921>
- Martinsson, J. & Andersson, U. (2020). *Svenska Trender 1986–2019*. SOM-rapport 2020:06. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Martinsson, J. & Weissenbilder, M. (2019). Polariserade problembeskrivningar? I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Mason, L. (2018). *Uncivil agreement: How politics became our identity*. Chicago: University of Chicago Press.
- McCright, A. M. & Dunlap, R. E. (2011). The politicization of climate change and polarization in the American public's views of global warming, 2001–2010. *The Sociological Quarterly* 52(2): 155–194.
- Mediearkivet (2020). Sökning på begreppet ”polarisering” (genomförd 2020-04-27).
- Patricia, N. (2018, 29 augusti). Swedish society's big divisions – in 6 charts. *Financial Times*. Hämtad 2020-05-14 från <https://www.ft.com/content/3b9566e4-941a-11e8-b747-fb1e803ee64e>

- SVT (2019, 17 september). Skillnader mellan stad och land kan öka motsättningar. *SVT nyheter*. Hämtad 2020-05-14 <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/jonkoping/skillnader-mellan-stad-och-land-kan-oka-motsattningar>
- Timperley, J. (2019, 10 september). The flight shame movement is about feeling accountable for your carbon footprint – but it is also about rediscovering the joy of slow travel. *BBC*. Hämtad 2020-03-29 från <https://www.bbc.com/future/article/20190909-why-flight-shame-is-making-people-swap-planes-for-trains>

Samhälle
&
opinion

STORT STÖD FÖR EU – BEGRÄNSAD VILJA TILL ÖKAD INTEGRATION*

MARCUS WEISSENBILDER OCH ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Aldrig förr har den svenska allmänhetens stöd för EU legat på så höga nivåer som under de senaste två åren. Sex av tio invånare är för det svenska medlemskapet och närmare sju av tio menar att Sverige inte bör lämna unionen. Skillnaderna i synen på EU har för de flesta samhällsgrupper minskat över tid, även om skiljaktigheter kopplade till exempelvis partisympati fortfarande kvarstår. Det starka stödet för EU omfattar dock inte en önskan om ökad integration på finanspolitiska och utrikespolitiska områden. Här är svenskarnas uppfattning snarast att situationen är bra som den är. Medborgarna gör däremot en positiv bedömning av vilken påverkan EU har haft på militär säkerhet, miljö och sysselsättning. Förhållandet är det motsatta för invandring – här har EU istället haft en negativ påverkan på situationen i Sverige. Givet den osäkra situation som råder runt om i världen år 2020, finns det dock anledning att fundera över hur stödet för EU och för den europeiska integrationen kommer att se ut framöver.

Europeiska unionen (EU) har under många år tampats med lågt engagemang och svårigheter att skapa en europeisk identitet hos unionens medborgare. Det som av forskare länge har beskrivits som en del av problematiken med EU:s demokratiska underskott, har varit det låga valdeltagandet i samband med Europaparlamentsvalen (Hobolt & Spoon, 2012). Stödet för EU har emellertid stärkts under de senaste åren och en allt större andel av medlemsstaternas invånare har sedan Europaparlamentsvalet 2009 valt att nyttja sin rösträtt. I 2019 års val deltog för första gången mer än hälften av alla röstberättigade EU-medborgare, knappt 51 procent (Europaparlamentet, 2019). För svensk del blev valdeltagandet det högsta sedan inträdet i Europeiska unionen, 55,3 procent, vilket kan jämföras med 45,5 procent två val tidigare (2009).

Parallellt med ett ökat intresse för att delta i valet har också stödet för EU som helhet vuxit sig allt större i stora delar av Europa. Nästan sju av tio EU-medborgare

* Frågorna om svensk EU-opinion ställs i samverkan med Svenska institutet för europapolitiska studier (Sieps), Sieps är en enrådgivningsmyndighet med uppdrag att belysa aktuella europapolitiska frågor. Verksamhet är inriktad mot EU:s politiska, konstitutionella och ekonomiska system, medlemsstaterna och europeisk integration samt EU:s politikområden. För ytterligare information om Sieps verksamhet, se www.sieps.se.

instämde 2019 i att det egna landet har tjänat på att vara en del av EU (Eurobarometer, 2019). Fördelarna förefaller således överstiga eventuella nackdelar för många av unionens medborgare, åtminstone på en övergripande nivå. EU-kritikerna i Sverige har blivit allt färre under de senaste åren – både bland medborgarna och i politiken, där inget parti längre aktivt driver frågan om ett utträde – samtidigt har också andelen osäkra medborgare ökat. En ökning kan också ses i andelen som gör bedömningen att EU och det egna landet håller på att utvecklas i fel riktning. Variationerna är visserligen stora mellan olika länder, men i snitt är varannan EU-inwånare av uppfattningen att det just nu pågår förändringar på europeisk och nationell nivå som är att betrakta som mindre gynnsamma (Eurobarometer, 2019). En möjlig orsak till detta är den utdragna brexitprocessen och den rådande osäkerheten den medfört om hur det kommer att påverka framtida samarbete i unionen.

Möjligheten för unionen att nå politisk och demokratisk legitimitet är nära kopplad till förmågan att entusiasmera och engagera EU-medborgarna. Givet ett ökat valdeltagande och starkare stöd för EU torde de politiska konsekvenserna, åtminstone teoretiskt, kunna förbättra möjligheterna att i relation till medlemsländernas medborgare bygga förtroende och vinna legitimitet för EU som överstatlig arena för beslutsfattande kring gemensamma frågor (jfr Giurcanu, 2012). För svensk del har studier dock pekat mot att befolkningens intresse för EU och dess framtid är större än intresset för specifika sakfrågor (Berg, 2015), ett resultat som även kunnat ses i andra EU-länder (Eurobarometer, 2019). Därtill har nationell forskning visat att den svenska befolkningens attityder till europeisk integration ofta har präglats av relativt tydliga sociala skiljelinjer (jfr Berg, 2019; Oscarsson & Holmberg, 2004; Gilljam, 1996).

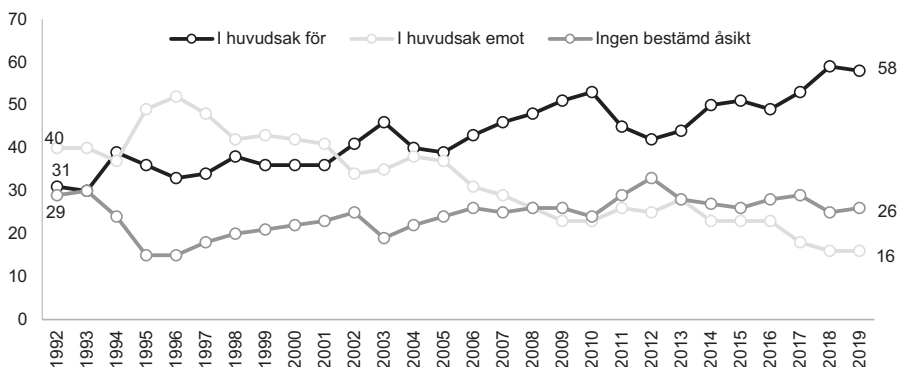
Frågan är hur den svenska EU-opinionen står sig efter 2019 års Europaparlamentsval och – kanske än mer aktuellt – efter alla turer kring avtalet för Storbritanniens sorti ur EU? Det kommer vi att analysera inom ramen för det här kapitlet. Vi kommer också att granska i vilken utsträckning tidigare mönster i attityder till europeisk integration fortfarande är giltiga i slutet av 2010-talet, liksom huruvida det har skett någon förändring i riktning mot ökad uppmärksamhet kring sakpolitiska frågor.

EU stärker sin position hos den svenska allmänheten

Hösten 2019 var det 25 år sedan svenskarna folkomröstade om medlemskap i den Europeiska unionen (EU). Många verkar vara nöjda med det val som gjordes då, åtminstone när frågan ställs om huruvida man är för eller emot Sveriges EU-medlemskap. År 2019 uttryckte 58 procent av den svenska befolkningen stöd för EU, vilket är den näst högsta noteringen sedan mätperioden påbörjades i början av 1990-talet (figur 1). Rekordåret inföll 2018 då 59 procent av svenskarna sade sig vara för det svenska medlemskapet. Den lägsta noteringen uppmättes året före

folkomröstningen, 1993, då endast 30 procent ställde sig för ett svenskt inträde i den Europeiska unionen.

Figur 1 Åsikt om det svenska medlemskapet i EU, 1992–2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?". Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande år 2019 är 1 609.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1992–2019.

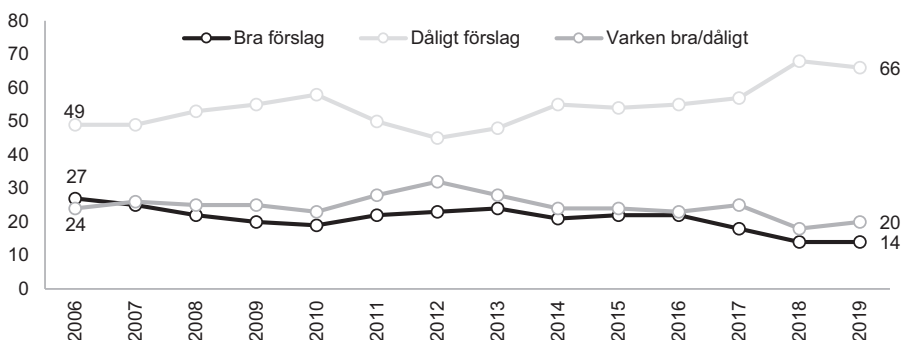
Folkomröstningen 1994 blev ett resultatmässigt jämnt val, där ja-sidan segrade med 52,3 procent mot nej-sidans 46,8 procent (Gilljam & Holmberg, 1996). Den jämna fördelningen mellan anhängare och motståndare kunde skönjas även i 1994 års nationella SOM-undersökning, där 39 procent sade sig vara i huvudsak för ett svenskt medlemskap medan 37 procent huvudsakligen var emot (figur 1). Åren som följde efter inträdet präglades av en mer kritisk inställning hos befolkningen, där motståndarna under resterande delen av 1990-talet hade ett övertag mot anhängarna. Det var inte förrän i början av 2000-talet som opinionen vände. Våren 2001 stod Sverige för ordförandeskapet i EU och året därpå ökade stödet för medlemskapet. Sedan dess har stödet för EU varit större än motståndet, även om viss variation har kunnat ses i opinionen under enskilda år. Det är framför allt åren 2004–2005 respektive 2011–2012 som har präglats av en påtaglig nedgång i stödet för EU. Den första nedgångsperioden sammanföll med att de första öst-europeiska länderna blev medlemmar 2004, medan den andra nedgångsperioden har beskrivits som en reaktion på konsekvenserna av finanskrisen och den efterföljande eurokrisen (Berg, 2015; Jfr Dotti Sani & Magistro, 2016; Armingeon & Ceka, 2014). Sedan 2013 har dock den svenska opinionen präglats av en stark uppgång i stödet för EU-medlemskapet.

Givet det starka stödet för EU under 2010-talets sista år förefaller de farhågor som initialt fanns om att fler europeiska länder skulle följa Storbritanniens exempel och besluta om att lämna unionen (jfr de Vries, 2018) inte ha aktualiserats.

Snarare tycks brexitförhandlingarna ha bidragit till ökat stöd för EU i de flesta medlemsländerna (Eurobarometer, 2019; Berg m.fl., 2019).

Det starka stödet för EU framträder, som förväntat, även i allmänhetens uppfattningar om huruvida Sverige bör göra en egen "swexit" likt Storbritannien och lämna unionen. På förslaget om att Sverige bör utträda ur EU, menar 66 procent att detta är ett dåligt förslag (figur 2). Endast 14 procent håller med om att det är ett bra förslag att lämna EU. Förändringen över tid liknar mönstret för den generella inställningen till EU. Det sker en nedgång i andelen som vill stanna kvar i EU runt år 2011–2013, en förändring som är kopplat till skuldkrisen i euroländer som Grekland, Portugal, Spanien, Irland och Cypern (Europaportalen, 2020; Jfr Dotti Sani & Magistro, 2016). Därefter ses en förstärkning i stödet för att Sverige ska stanna kvar i EU.

Figur 2 Åsikt om förslaget att Sverige bör lämna EU, 2006–2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande politiska förslag? – Sverige bör utträda ur EU". Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande år 2019 är 1 679.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2006–2019.

Sett till opinionen i olika befolkningsgrupper är det möjligt att skönja ett mönster där andelen som är emot ett utträde i de flesta fall ökar samtidigt som skillnaden mellan grupper blir något mindre. Exempelvis rädde det 2019 ingen skillnad mellan kvinnor och mäns bedömningar, vilket däremot var fallet för tio år sedan (tabell 1). Också bland de yngsta och de äldsta grupperna har differensen successivt suddats ut. Fortfarande finns skillnader mellan låg- och högutbildade respektive boende på landsbygd och storstadsbor, men numera är en majoritet i samtliga grupper av åsikten att det är ett dåligt förslag att Sverige ska lämna den Europeiska unionen. Bland de större förändringarna som skett under den senaste tioårsperioden är övergången från en mer EU-skeptisk hållning till ett motstånd mot att lämna unionen bland dem som står ideologiskt klart till vänster samt bland sympatisörer till Vänsterpartiet. I den senare gruppen har andelen som menar att förslaget att

utträda är dåligt nästan fördubblats sedan 2009. Samtidigt kan det också noteras en tydlig nedgång av EU-förespråkare bland personer som står ideologiskt klart till höger, vilket sannolikt förklaras av att antalet sverigedemokratiska sympatisörer dels blivit fler, dels rört sig i riktning höger ut och därmed också påverkat utfallet i gruppen (se vidare Patrik Öhbergs kapitel ”10 år med Sverigedemokraterna” i den här boken). Av samtliga grupper som nämnts, är det bara bland SD-sympatisörer som andelen som bedömer det som ett bra förslag att Sverige lämnar EU är större än andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Men även om det finns någon enstaka grupp som är tveksam till det svenska medlemskapet, är den samlade bedömningen att befolkningen inte vill att Sverige genomgår samma process som Storbritannien.

Tabell 1 Andel emot ett svenskt utträde ur EU i olika grupper, 2009, 2015 och 2019 (procent)

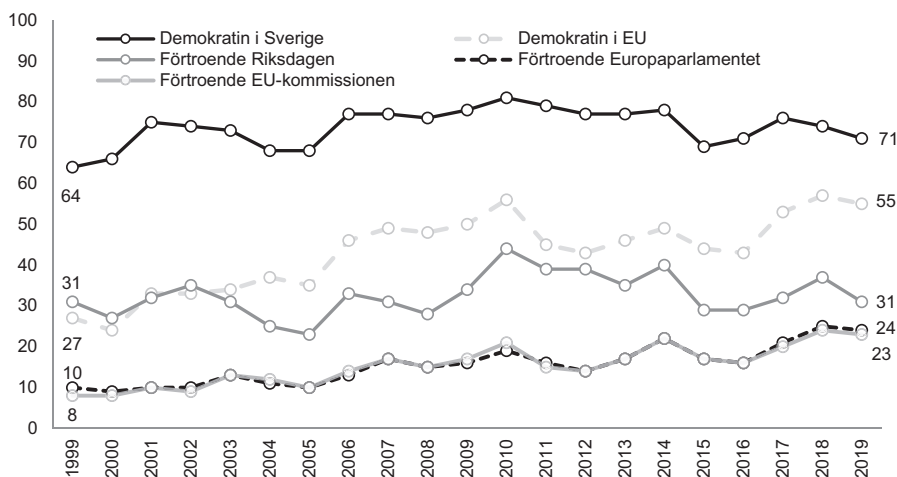
	2009	2015	2019		2009	2015	2019
Kön				Vänster/höger			
Kvinnor	50	51	66	Klart till vänster	39	44	64
Män	60	56	66	Något till vänster	52	54	76
				Varken vänster/höger	42	44	58
Ålder				Något till höger	68	64	70
16-29	49	61	72	Klart till höger	78	60	60
30-49	55	55	66				
50-64	53	51	59				
65-85	60	51	70	Partisympati			
Utbildning				V	34	39	60
Låg	43	30	55	S	51	55	71
Medel	50	50	60	MP	47	56	78
Hög	66	61	76	C	52	69	84
Bostadsort				L	76	69	85
Landsbygd/mindre tätort	45	44	59	KD	50	60	71
Stad/större tätort	60	49	70	M	74	62	78
Storstad	64	58	71	SD	26	29	35

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande politiska förslag? – Sverige bör utträda ur EU". Låg utb. = Ej fullgjord grundskola (eller motsv. obligatorisk skola) alt. grundskola (eller motsv. obligatorisk skola). Medel utb. = Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsv.), examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsv.) alt. eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet alt. studier vid högskola/universitet. Hög utb. = Examen från högskola/universitet alt. studier vid/examen från forskarutbildning. Variabeln "vänster/höger" är en självskattad skala med de fem alternativ som framgår av tabellen. Övriga variabelers svars kategorier framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Minsta antal svarande år 2019 är 74 (Liberalerna).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009, 2015 och 2019.

Ytterligare tecken på att EU har lyckats stärka sin position hos det svenska folket är den successivt ökande nöjdheten med hur demokratin i EU fungerar. Andelen ganska eller mycket nöjda ökade gradvis mellan 1999 och 2010, för att därefter gå tillbaka något. Sedan 2017 har dock siffrorna återigen legat på en hög nivå och 2019 är det 55 procent som uppger sig vara nöjda med hur demokratin i EU fungerar (figur 3). Det är förvisso en lägre grad av nöjdhet jämfört med andelen nöjda med demokratin i Sverige, men samtidigt har skillnaden mellan de politiska nivåerna aldrig varit så liten som nu. År 2019 är differensen mellan andelen nöjda med demokratin i Sverige respektive i EU 16 procentenheter, vilket ska jämföras med en differens om 42 procentenheter år 2001 och 2002. Bedömningen av hur demokratin fungerar i EU har därmed blivit allt mer positiv sedan början av 2000-talet.

Figur 3 Nöjdhet med demokratin och förtroende för politiska institutioner, 1999–2019 (procent)



Kommentar: Frågan om demokratin lyder: "På det hela taget, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i...?" med svarsalternativen "Mycket nöjd"; "Ganska nöjd"; "Inte särskilt nöjd" samt "Inte alls nöjd". Figuren visar andelen som svarat mycket eller ganska nöjd. Frågan om förtroende lyder: "Hur stort förtroende har du för på det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?" med svarsalternativen "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende" samt "Mycket litet förtroende". Figuren visar andelen med ganska eller mycket stort förtroende. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande år 2019 är 1 585.

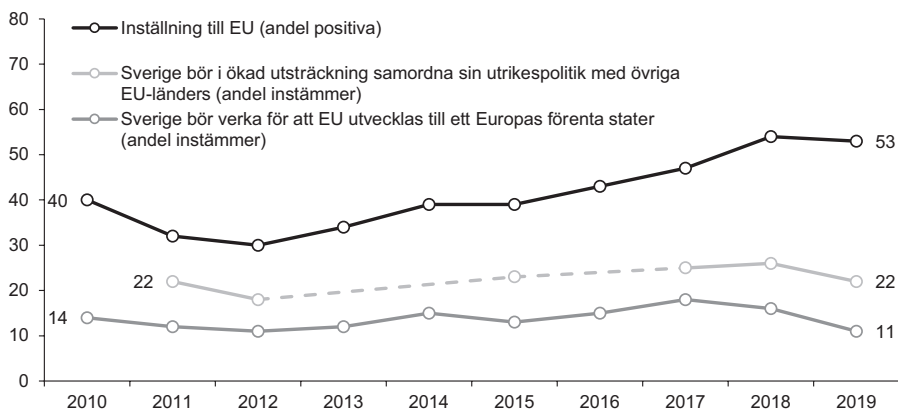
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2019.

Motsvarande tendens kan också ses i allmänhetens förtroende för centrala institutioner som EU-kommissionen och Europaparlamentet. Sedan slutet av 1990-talet

har andelen med ganska eller mycket stort förtroende fördubblats från 8 respektive 10 procent år 1999 till 23 respektive 24 procent år 2019 (figur 3). I likhet med svarsmönstren för nöjdheten med demokratin i EU och i Sverige har förtroendeförskriften mellan å ena sida EU-kommissionen och Europaparlamentet och å andra sidan Sveriges riksdag minskat från cirka 20 procentenheter i slutet av 1990-talet till mellan 7 och 8 procentenheter år 2019.

Den nationella SOM-undersökningen innehåller som synes en rad olika frågor som på olika sätt mäter svensk EU-opinion. Ytterligare en sådan fråga berör huruvida befolkningens allmänna inställning till EU i grunden är negativ eller positiv. Resultatet visar att drygt hälften av den svenska allmänheten har en positiv inställning till EU (figur 4). Men även om inställningen till EU och förtroendet för centrala EU-institutioner har stärkts, både beaktat denna och föregående frågor, är det tydligt att människor gör skillnad på frågan om EU och det svenska medlemskapet som sådant, och ett eventuellt fördjupat samarbete på olika områden. Bland de senare hittas exempelvis frågor om huruvida Sverige i större utsträckning bör samordna sin utrikespolitik med övriga EU-länders samt om Sverige ska verka för att EU utvecklas i riktning mot ett Europas förenta stater. Omkring var femte svensk anser det vara ett bra förslag att anpassa utrikespolitiken medan endast en av tio anser att Sverige ska driva på för att göra EU till ett Europas förenta stater.

Figur 4 Allmän inställning till EU samt uppfattning i olika politiska förslag, 2010–2019 (procent)



Kommentar: Frågorna lyder: "Allmänt sett, vilken är din inställning till EU?" samt "Vilken är din åsikt om följande politiska förslag?". Figuren visar andelen som är ganska eller mycket positiva till EU samt andelen som svarat ganska eller mycket bra förslag. En streckad linje markerar att frågan inte ställdes detta år.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2019.

Positiv inställning till EU i de flesta samhällsgrupper

Som konstaterats har svenskarna fått en allt mer positiv inställning till EU och en majoritet har nu en ganska eller mycket positiv inställning (se figur 4). På aggregerad nivå framgår att 53 procent har en ganska eller mycket positiv inställning till EU år 2019. Vidare säger sig 25 procent av respondenterna vara varken positiva eller negativa, 4 procent saknar åsikt och endast 18 procent uppger en negativ inställning till EU. Bakom dessa siffror döljer sig dock tydliga gruppkillnader, vilka har kunnat ses även i andra studier (Berg m.fl., 2019; Berg & Bové, 2016; Oskarson, 2010). Som tabell 2 visar råder stora socioekonomiska och demografiska skillnader, där yngre, högutbildade, höginkomsttagare och storstadsbor är betydligt mer positiva än andra grupper. Trenderna kring utbildning, inkomst och storstadsbor återfinns också i flertalet andra europeiska länder och troligtvis beror det på att det är dessa grupper som har tjänat mest på en ökad integrering av marknader och handel i Europa (Hobolt & De Vries, 2016). Noterbart i sammanhanget är att forskning har kunnat påvisa att skillnaderna mellan låg- och högutbildades inställning till EU har ökat allt mer under perioden 1973–2010 (Hakhverdian m.fl., 2013). Resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2010–2019 pekar dock i motsatt riktning, då svenskarna, oavsett utbildningsnivå, har blivit mer positiva samtidigt som differensen mellan låg-, medel- och högutbildades bedömningar har minskat.

Vid sidan av socioekonomiska och demografiska skillnader likt de ovan beskrivna, återfinns de största skillnaderna i svenskarnas inställning till EU bland olika partiers sympatisörer. Föga förvånande är de två partier som har intagit den mest skeptiska inställning till EU, Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna, också de partier där anhängarna är mest negativa till EU. Noterbart är dock att det även bland Vänsterpartiets sympatisörer numera är nästan hälften av individerna, 46 procent, som har en positiv inställning till EU. Och som vi har kunnat se i tabell 1 tidigare, finns det ett klart motstånd mot förslaget att Sverige ska lämna den Europeiska unionen. Därtill kan läggas att inte ens Sverigedemokraternas sympatisörer, med 48 procent negativt inställda till EU, samlar en majoritet kring den negativa inställningen. Under de år som denna fråga har ställts i den nationella SOM-undersökningen, är 2019 det första mättillfälle där Sverigedemokraternas sympatisörer inte samlar en majoritet negativt inställda.

Avvaktande inställning till gemensam finanspolitik och euro i alla samhällsgrupper

Trots det starkt ökande allmänna stödet för EU i frågor kring inställning till unionen och huruvida medborgare är för eller emot medlemskapet i sig så syns inte mycket till stärkt stöd för ökad finansiell integrering. Frågor om gemensam finanspolitik har enbart förekommit i SOM-undersökningen de senaste två åren, men beskedet

Tabell 2 Inställning till EU hos olika samhällsgrupper, 2019 (procent)

	Mycket/ ganska positiv	Varken eller	Mycket/ ganska negativ	Ingen åsikt	Summa procent	Antal svarande
Samtliga	53	25	18	4	100	9 906
Kön						
Kvinna	52	28	15	5	100	5 106
Man	53	22	22	3	100	4 775
Ålder						
16-29 år	60	21	11	8	100	1 486
30-49 år	56	25	16	3	100	2 684
50-64 år	48	26	23	3	100	2 550
65-86 år	50	27	19	4	100	3 186
Utbildning						
Låg	33	32	26	9	100	1 314
Medellåg	44	28	22	6	100	2 993
Medelhög	55	25	18	2	100	2 218
Hög	67	20	12	1	100	3 204
Hushållsinkomst						
Låg	44	28	22	6	100	2 214
Medel	49	27	20	4	100	3 938
Hög	65	20	13	2	100	3 079
Bostadsort						
Ren landsbygd	41	27	27	5	100	1 379
Mindre tätort	44	29	22	5	100	1 802
Stad/större tätort	56	25	15	4	100	4 805
Storstad	63	20	15	2	100	1 728
Vänster/höger						
Klart till vänster	53	25	19	3	100	991
Något till vänster	63	24	11	2	100	2 144
Varken eller	43	31	19	7	100	2 760
Något till höger	59	22	17	2	100	2 605
Klart till höger	47	21	29	3	100	1 229
Partisynpati						
Vänsterpartiet	46	29	23	2	100	824
Socialdemokraterna	57	28	11	4	100	2 347
Miljöpartiet	69	21	8	2	100	543
Centerpartiet	71	19	7	3	100	948
Liberalerna	79	14	5	2	100	422
Moderaterna	66	20	11	3	100	1 515
Kristdemokraterna	52	30	15	3	100	689
Sverigedemokraterna	21	27	48	4	100	1 540
Nöjd med demokratin i EU	67	27	3	3	100	870
Förtroende för Europaparlamentet	83	13	2	2	100	369

Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, vilken är din inställning till EU?". Svarsalternativen var "Mycket positiv", "Ganska positiv", "Varken positiv eller negativ", "Ganska negativ" och "Mycket negativ". Låg utb. = Ej fullgjord grundskola (eller motsv. obligatorisk skola) alt. grundskola (eller motsv. obligatorisk skola). Medellåg utb. = Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsv.) alt. examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsv.). Medelhög utb. = Eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet alt. studier vid högskola/universitet. Hög utb. = Examen från högskola/universitet alt. studier vid/examen från forskarutbildning. Låg hushållsinkomst = <100 000–300 000. Medelinkomst = 301 000–700 000. Hög inkomst = >701 000. Variabeln "vänster/höger" är en självskattad skala med de fem alternativ som framgår av tabellen. Nöjd med demokratin i EU visar resultat för de som är nöjda och förtroende för Europaparlamentet visar resultat för de med förtroende. Övriga variabels svars kategorier framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av de som har besvarat frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

är dock entydigt. Endast 17 procent anser det vara ett ganska eller mycket bra förslag och cirka 50 procent är emot förslaget. En närmare analys av frågan visar ett brett folkligt stöd mot förslaget i samtliga samhällsgrupper. Det finns inget som liknar ett starkt stöd ens bland de grupper som är starkast anhängare till EU. Trots den starkt positiva allmänna inställningen till EU är svenskarna alltså fortsatt negativt inställda till ökad finansiell integrering.

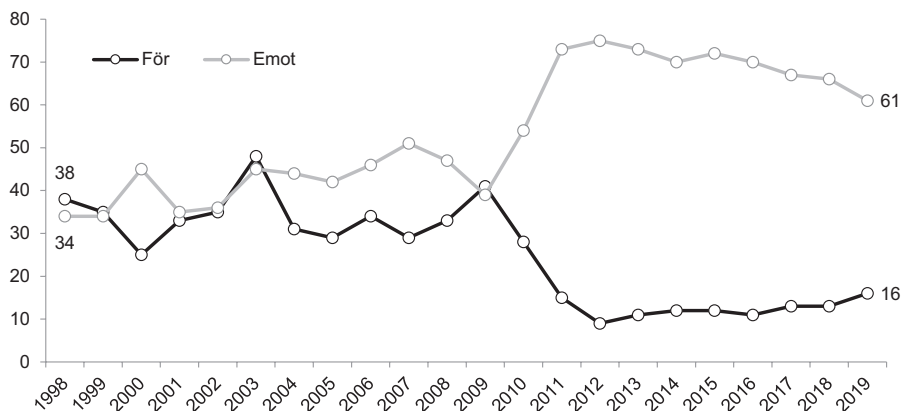
Tabell 3 *Inställning till att EU bör ha en gemensam finanspolitik, 2019 (procent)*

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande
2018	4	13	36	23	24	100	1 700
2019	4	13	32	25	26	100	1 647

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag? EU bör ha en gemensam finanspolitik". Svarsalternativen var "Mycket bra förslag", "Ganska bra förslag", "Varken bra eller dåligt förslag", "Ganska dåligt förslag" och "Mycket dåligt förslag".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018–2019.

Liknande siffror går att se kring inställningen till att införa euron som valuta i Sverige. För inte heller det förslaget har fallit svenskarna i smaken under 2010-talet. Visserligen kan skönjas en viss uppgång i stödet för eurofrågan från 9 procent 2012 till 16 procent 2019 (figur 5). Parallellt har andelen motståndare minskat från 75 till 61 procent. Det är dock fortfarande långt kvar tills de båda grupperna är jämnstora. Generellt har en negativ inställning till euron varit det dominerande mönstret sedan slutet av 1990-talet, även om det vid några tidpunkter har funnits en marginell övervikt för ett eurostöd. Dessa tillfällen inträffade då EMU-projektet introducerade euron som virtuell valuta i slutet av 1990-talet, i samband med den svenska folkomröstningen om euron 2003 (Oscarsson & Holmberg, 2004), samt i början av 2010-talets finansiella kris. Farhågor om att Sverige skulle klara sig sämre under krisåren som följd av att man inte var en del av EMU motbevisades dock – snarare klarade sig Sverige bättre genom krisen än många euroländer – och sedan dess har opinionen mot införande av euron varit stark (se Berg & Vernersdotter, 2015).

Figur 5 Sverige bör införa Euro som valuta, 1998–2019 (procent)

Kommentar: Figuren baseras på två olika frågor som rör svensk euroanslutning. Mellan 1998 och 2005 löd frågan "Sverige bör bli medlem i EMU" och sedan 2006 och framåt är lydelsen "Sverige bör införa Euro som valuta". Svartalternativen är "Mycket bra förslag", "Ganska bra förslag", "Varken bra eller dåligt förslag", "Ganska dåligt förslag" samt "Mycket dåligt förslag". Figuren visar andelen som är svarat ganska/mycket bra förslag samt andelen som svarat ganska/mycket dåligt förslag. Antal svarande år 2019 är 1 578.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2019.

I likhet med frågan om gemensam finanspolitik finns det inte ens bland de som är mest nöjda med EU ett starkt stöd för att införa euron. Bland de som är nöjda med EU och de som har förtroende för Europaparlamentet är endast 20 respektive 24 procent för att införa euron (tabell 4). Det finns vissa tendenser att inkomst och utbildning leder till något ökat stöd, men även dessa skillnader är blygsamma.

En noterbar skillnad är däremot den stora könsskillnaden som finns i stödet för euron. Stödet bland män är nästan dubbelt så stort som bland kvinnor. Resultatet indikerar att de åsiktsskillnader som framgick av folkomröstningen 2003, där 38 procent av kvinnorna och 49 procent av männen röstade "Ja", fortfarande lever kvar. I folkomröstningen om EU-medlemskap syntes nämligen liknande skillnader mellan män och kvinnor (Sollander & Öhrvall, 2004). Men som vi har kunnat konstatera så är det allmänna stödet för EU numera utjämnat mellan könen. Att samma mönster som fanns vid själva euro-omröstningen ännu lever kvar i befolkningen syns också när hänsyn tas till partisympati. Även om de faktiska nivåerna är lägre än i folkomröstningen så är anhängare till Liberalerna och Moderaterna fortfarande de som visar klart starkast stöd för att införa euro som valuta i Sverige, medan anhängare till Vänsterpartiet visar lägst stöd. Detta speglar exakt samma mönster som vid själva omröstningen (Sollander & Öhrvall, 2004).

Tabell 4 Inställning till att införa euro hos olika samhällsgrupper, 2019 (procent)

	Mycket/ ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Mycket/ ganska dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande
Samtliga	16	22	62	100	1 578
Kön					
Kvinna	11	21	68	100	794
Man	21	23	56	100	782
Alder					
16-29 år	16	25	59	100	218
30-49 år	13	24	63	100	447
50-64 år	19	19	62	100	406
65-86 år	17	22	61	100	507
Utbildning					
Låg	12	18	70	100	194
Medellåg	16	24	60	100	484
Medelhög	16	23	61	100	367
Hög	18	22	60	100	522
Hushållsinkomst					
Låg	14	20	66	100	341
Medel	15	23	62	100	633
Hög	20	22	58	100	498
Bostadsort					
Ren landsbygd	12	18	70	100	242
Mindre tätort	16	20	64	100	260
Stad/större tätort	18	25	57	100	740
Storstad	17	21	62	100	305
Vänster/höger					
Klart till vänster	7	17	76	100	167
Något till vänster	12	21	67	100	331
Varken eller	14	24	62	100	442
Något till höger	21	25	54	100	422
Klart till höger	27	20	53	100	196
Partisynpat					
Vänsterpartiet	6	12	82	100	148
Socialdemokraterna	13	24	63	100	360
Miljöpartiet	17	22	61	100	87
Centerpartiet	18	25	57	100	142
Liberalerna	26	37	37	100	70
Moderaterna	28	22	50	100	243
Kristdemokraterna	16	17	67	100	103
Sverigedemokraterna	11	22	67	100	261
Nöjd med demokratin i EU	20	25	55	100	851
Förtroende för Europaparlamentet	24	22	54	100	361

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör införa euro som valuta". Svartalternativen var "Mycket bra förslag", "Ganska bra förslag", "Varken bra eller dåligt förslag", "Ganska dåligt förslag" och "Mycket dåligt förslag". Låg utb. = Ej fullgjord grundskola (eller motsv. obligatorisk skola) alt. grundskola (eller motsv. obligatorisk skola). Medellåg utb. = Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsv.) alt. examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsv.). Medelhög utb. = Eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet alt. studier vid högskola/universitet. Hög utb. = Examen från högskola/universitet alt. studier vid/examen från forskarutbildning. Låg hushållsinkomst = <100 000–300 000. Medelinkomst = 301 000–700 000. Hög inkomst = >701 000. Variabeln "vänster/höger" är en självskattad skala med de fem alternativ som framgår av tabellen. Nöjd med demokratin i EU visar resultat för de som är nöjda och förtroende för Europaparlamentet visar resultat för de med förtroende. Övriga variabels svarkategorier framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av de som har besvarat frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

EU-medlemskapets påverkan på Sverige

Som medlem i EU har Sverige valt att överlämna en del av den politiska makten till en överstatlig nivå. Unionens handlingsutrymme fastställs och begränsas dock i EU-fördragen, och den övergripande principen som gäller är att EU endast ska agera när ett mål eller en fråga kan uppnås bättre genom samarbete på EU-nivå än på nationell, regional eller lokal nivå. Några av målen för samarbetet kretsar bland annat kring ekonomisk tillväxt, sysselsättning, hållbar utveckling, invandring och brottsbekämpning. Utan att vi kanske reflekterar särskilt mycket över det har EU ett betydande inflytande över vår vardag. Den nationella SOM-undersökningen har sedan slutet av 1990-talet studerat hur allmänheten upplever att det svenska medlemskapet i EU påverkar Sverige på ett antal områden. 2019 omfattade dessa områden militär säkerhet, miljö, sysselsättning, ekonomi, brottsbekämpning, jordbruk, möjligheten att påverka utvecklingen i EU, jämställdhet, social trygghet och invandring (tabell 5).

Tabell 5 Bedömning av om medlemskapet är positivt eller negativt för Sverige inom olika samhällsområden, 2019 (procent, balansmätt)

	Mycket positivt	Ganska positivt	Varken positivt eller negativt	Ganska negativt	Mycket negativt	Ingen uppfattning	Summa procent	Balansmätt
Militär säkerhet	5	29	35	6	4	21	100	+30
Miljö	6	29	34	10	4	17	100	+25
Sysselsättning	4	27	36	7	5	21	100	+24
Ekonomi	6	30	27	13	7	17	100	+19
Brottsbekämpning	4	25	32	10	9	20	100	+12
Jordbruk	3	27	28	14	7	21	100	+11
Möjl. påverka EU	5	25	29	14	10	17	100	+8
Jämställdhet	3	18	45	10	5	19	100	+8
Social trygghet	3	16	44	11	6	20	100	+1
Invandring	1	11	32	21	20	15	100	-33

Kommentar: Frågan lyder: "Hur anser du att medlemskapet i EU påverkar Sverige inom följande områden?". Ett område lyder i sin helhet "Möjligheten att påverka utvecklingen i EU", de övriga områden framgår av tabellen. Svarsalternativen framgår av tabellen. Balansmättet visar andelen positiva bedömningar minus andelen negativa bedömningar bland dem med åsikt. Värdet kan variera mellan +100 (alla är positiva) och -100 (alla är negativa). Antalet svarspersoner är cirka 1 600.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

När svenskarna utvärderar EU:s påverkan på olika samhällsområden finns det flera saker som bör nämnas. Den första tydliga trenden är att en stor del av svenskarna, en majoritet rörande de flesta områden, antingen anser att de varken är positivt eller

Tabell 6 Bedömning av medlemskapets konsekvenser inom olika områden, 1999–2019 (bedömningsbalans)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Högre utbildning/forskning	+21	+21	+19	+16	-	-	+17	+18	+16	+22	-	+27	-	+34	-	+46	-	+46	-	-	-
Brottsbekämpningen	-23	-20	-14	-5	-13	-	-8	-2	-	+2	-	+16	-	+26	+18	-	-1	+5	+8	+17	+12
Miljön	-10	-8	-6	-5	+2	-	+1	+3	+14	+15	+14	+14	+7	+8	+15	+14	+11	+17	+23	+27	+25
Företagens villkor ¹	+17	+26	+9	+13	+13	-	+6	+12	-	+19	-	-	+15	-	+15	+29	-	+26	-	-	-
Militära säkerheten	±0	+6	+6	+11	+6	-	-	-	+14	-	+16	-	+12	-	-	+22	+16	+20	+26	+37	+30
Möjl. påverka EU	+9	+4	+4	+9	-	-	-	-	+19	-	+27	+22	-	+4	+6	-	-3	+7	+5	+10	+8
Jämställdhet	-3	-5	-7	-6	-	-	-	-	+5	+1	-1	-	+1	-	-2	-	-3	-	+5	+14	+8
Sysselsättningen	-2	+7	-3	-4	-6	-	-21	-8	+14	+5	-3	-2	-2	-5	-4	+2	+1	+15	+22	+32	+24
Alkoholpolitiken	-	-	-	-	-	-	-16	-10	-11	-10	-	-	-4	-11	-	-9	-	-	-	-	-
Pris livsmedel	+15	+12	+1	-8	-2	-	+25	+21	+6	-16	-	-6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ekonomi	-8	-4	-15	-16	-9	-	-14	-3	+4	-4	-	+4	-16	-19	-10	+7	-3	+12	+17	+27	+19
Sociala tryggheten	-16	-19	-15	-15	-	-	-	-	-9	-13	-9	-12	-13	-10	-11	-7	-12	-	-1	+3	+1
Jordbruket	-32	-29	-19	-8	-4	-	-17	-10	-	+2	-8	-	-9	-	-13	-	-33	-	-5	+10	+11
Integritet internet	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-14	-	-	-	-	-	-15	-	-	-	-
Invandringen ²	-9	-12	-18	-22	-	-	-22	-18	-12	-16	-15	-18	-22	-21	-25	-20	-27	-34	-33	-23	-33
Nat. självständighet	-46	-49	-44	-41	-	-	-	-	-37	-	-	-39	-	-36	-	-32	-	-31	-	-	-

Kommentar. År 1999–2011 löd frågan: "Vad anser du att medlemskapet i EU hittills inneburit för Sverige inom följande områden?". År 2012–2019 löd frågan: "Hur anser du att medlemskapet i EU påverkar Sverige inom följande områden?". Bedömningsbalansen kan variera mellan +100 och -100 och visar andelen förbättring/positiva bedömningar minus andelen försämring/negativa bedömningar. ¹Frågan om "Företagens konkurrensmöjligheter" ställdes 1997–2002. ²Frågan om "Invandrare och flyktingar" ställdes 1997–2011. Antalet svarspersoner har varit cirka 1 500–1 700 per år.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2019.

negativt inställda eller att de saknar uppfattning i frågan. Detta i sig är onekligen problematiskt för EU. Unionens påverkan på Sverige berör samtliga av de områden som nämns i tabell 5 och dessutom ofta i relativt stor utsträckning. Att så pass många inte vill eller kan ta ställning till huruvida detta är positivt eller inte visar på ett behov att från olika samhällsaktörers håll att kommunicera bättre kring vad EU påverkar och i vilken utsträckning unionen gör det. Bland de respondenter som tar ställning i frågorna om hur medlemskapet påverkar olika områden syns dock en övervikt för positiva ställningstaganden i nära nog samtliga frågor. Enbart i frågan om invandringen är en tydlig majoritet missnöjd med hur medlemskapet har påverkat och för frågan om social trygghet är det lika stora andelar som anser det positivt som negativt.

Trots att stora andelar av befolkningen inte tar ställning kan en tydlig förändring skönjas bland de som tar ställning 2019 jämfört med de som tog ställning då frågan först ställdes i 1999 års nationella SOM-undersökning. Tjugo år tillbaka i tiden fanns en negativ övervikt i inställning till de flesta samhällsområden (tabell 6). 2019 är situationen den motsatta. Bland de frågor där inställningen i störst utsträckning har förändrats i en positiv riktning återfinns jordbruket, brottsbekämpningen, miljön och den militära säkerheten. Samtliga av dessa är frågor är även av yttersta relevans för dagordningen i EU år 2020. I frågan om invandring kan också ses hur skillnaderna mellan partiernas anhängare har blivit större. I undersökningen 1999 varierade balansmättet mellan -17 (Vänsterpartiet) och -5 (Kristdemokraterna). I undersökningen 2019 är spridningen överlag större och balansmättet sträcker sig mellan -83 (Sverigedemokraterna) och +17 (Miljöpartiet). Överlag har anhängare till partier på vänstersidan blivit allt mer positiva, men det som kanske framför allt spelar roll för den ökade polariseringen är att sympatisörer på högersidan har blivit allt mer negativa. Det förefaller också som att individer som har en mer negativ bild av EU:s påverkan i högre utsträckning har kommit att samlas kring Sverigedemokraterna.

Fortsatt stöd för EU även efter coronapandemin?

Det svenska folket har en positiv inställning till EU. En majoritet är för det svenska EU-medlemskapet och få tycker att Sverige ska följa i Storbritanniens spår och genomföra en swexit. Men inställning till sakfrågor och förslag som handlar om fördjupad integration eller ökad överstatlighet möts däremot med kalla handen. Det saknas stöd för såväl finanspolitisk som utrikespolitisk integrering på EU-nivå. Samtidigt gör den svenska allmänheten en positiv bedömning av vilken påverkan EU har fått på militär säkerhet, miljö och sysselsättning i Sverige. Det råder däremot delade uppfattningar om huruvida EU bidrar positivt eller negativt till social trygghet. I fråga om invandring dominerar dock bilden av att EU:s påverkan på svenska förhållanden är negativ. I dessa frågor rådet dock stor osäkerhet hos medborgarna, då majoriteten i de flesta fall inte har någon tydlig uppfattning i frågan.

Den återkommande Eurobarometern som görs på uppdrag av Europaparlamentet har visat att medborgarna i EU alltmer har kommit att lyfta fram ekonomi och sysselsättning som viktiga områden att arbeta med inom unionen, medan frågor om migration och kampen mot terrorism har tappat i betydelse (Eurobarometer, 2019). Det är rimligt att tro att denna prioritering kommer att bli än mer viktig under de kommande åren, då EU och dess medlemsstater sannolikt under lång tid framöver kommer att få dras med konsekvenserna av den pandemi som drabbade världen under 2020.

Huruvida det starka stödet för EU kommer att kvarstå under, och kanske framför allt efter, den pågående coronapandemin, återstår att se. Det beror rimligen på faktorer som vilka åtgärder unionen går in med för att stötta enskilda länder, i vad mån medlemsländerna kan enas kring hur detta ska genomföras, liksom huruvida medborgarna upplever att det egna landet gynnas alternativt missgynnas av olika beslut och satsningar (jfr Boomgaarden m.fl., 2011; Hooghe & Marks, 2004). Möjligen kommer en första indikation på i vilken riktning opinionen rör sig att kunna ses redan i 2020-års nationella SOM-undersökning.

Referenser

- Armington, Klaus & Besir Ceka (2014). The loss of trust in the European Union during the great recession since 2007: The role of heuristics from the national political system. *European Union Politics* 15(1): 82–107.
- Berg, Linda (2015). *Svenskarna åter alltmer positiva till EU*. Europapolitisk analys, 2015:16epa. Stockholm: Svenska institutet för europapolitiska studier (SIEPS).
- Berg, Linda (2019). *Europaparlamentsvalet 2019 – Sverige går sin egen väg*. Europapolitisk analys, 2019:11epa. Stockholm: Svenska institutet för europapolitiska studier (SIEPS).
- Berg, Linda & Klara Bové (2016). Identifikation med Europa och inställning till EU. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Berg, Linda & Frida Vernersdotter (2015). *Svenskarna mer positiva till EU igen*. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Berg, Linda, Evertsson, Kajsa, Falk, Elisabeth & Maja Sörebro (2019). Rekordhøgt stöd för EU. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Boomgaarden, H. G., Schuck, A. R. T., Elenbaas, M., & de Vreese, C. H. (2011). Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroscepticism and EU support. *European Union Politics* 12(2): 241–266.
- De Vries, Catherine (2018). *Euroscepticism and the Future of European Integration*. Oxford: Oxford University Press.

- Dotti Sani, Guilia M. & Beatrice Magistro (2016). Increasingly unequal? The economic crisis, social inequalities and trust in the European Parliament in 20 European countries. *European Journal of Political Research* 55(2): 246–264.
- Eurobarometer (2019). *Closer to the citizens, closer to the ballot*. Spring Eurobarometer 2019. Eurobarometer Survey 01.1 of the European Parliament. A public Opinion Monitoring Study. Hämtad 2020-06-01 från <http://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2019/closer-to-the-citizens-closer-to-the-ballot/report/en-eurobarometer-2019.pdf>
- Europaparlamentet (2019, 27 maj). EU-valet 2019: Högsta valdeltagandet på 20 år. Hämtad 2020-06-01 från <https://www.europarl.europa.eu/news/sv/headlines/priorities/eu-val-2019/20190523STO52402/eu-valet-2019-hogsta-valdeltagandet-pa-20-ar>
- Europaportalen (2020, 28 februari). Ekonomiska krisen 2008–2018. Förlopp och EU-beslut. Hämtad 2020-06-01 från <https://www.europaportalen.se/tema/finanskris>
- Gilljam, Mikael (1996). Det kluvna Sverige. I Gilljam, Mikael & Sören Holmberg (red) *Ett knappt ja till EU. Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg (1996). *Ett knappt ja till EU. Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Giurcanu, Magda Mihaela (2012). European Union Politicization and the Democratic Deficit: Why European Parliament Elections Matter. Gainesville: University of Florida.
- Hakhverdian, Armen, Van Elsas, Erika, Van der Brug, Wouter & Theresa Kuhn (2013). Euroscepticism and education: A longitudinal study of 12 EU member states, 1973–2010. *European Union Politics* 14(4): 522–541.
- Hobolt, Sara B. & Jae-Jae Spoon (2012). Motivating the European voter: Parties, issues and campaigns in European Parliament elections. *European journal of Political Research* 51(6): 701–727.
- Hobolt, Sara & Catherine De Vries (2016). Public support for European integration. *Annual Review of Political Science* 19: 413–432.
- Hooghe, Liesbet & Gary Marks (2004) Does Identity or Economic Rationality Drive Public Opinion on European Integration? *PS: Political Science & Politics* 37(3): 415–420.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2004). *Kampen om euron*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Oskarson, Maria (2010). Vi och dom. I Henrik Oscarsson & Sören Holmberg (red) *Väljarbeteende i Europa*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Sollander, Staffan & Richard Öhrvall (2004). *Ja och nej till euron 2003*. Statistiska centralbyrån. Demokratistatistik Rapport 1.

VART ÄR SVERIGE PÅ VÄG? FOLKETS SYN PÅ UTVECKLINGEN I SVERIGE

JOHAN MARTINSSON

Sammanfattning

I det här kapitlet studeras vad svenska folket anser om utvecklingen i Sverige och vilka samhällsproblem de anser är de allra viktigaste. Lägesrapporten kan kort sammanfattas med att det inte råder någon euforisk stämning i landet. Andelen som anser att landet är på väg åt fel håll är på rekordnivåer. Man kan också konstatera att oron för grundläggande samhällsproblem som lag och ordning och brottslighet har ökat kraftigt. En närmare analys av sambandet mellan människors bedömning av läget i landet och de viktigaste samhällsproblemen visar att de som ser invandringen som ett av de största problemen även är mer kritiska till utvecklingen i Sverige generellt. Dock så är breda grupper av folket överens om att landet är på fel väg och att ekonomin håller på att försämrats. Ur folket synvinkel verkar Sverige alltså vara på väg åt fel håll.

Vad tycker svenska folket om Sveriges utveckling och vem är positiv respektive negativ till utvecklingen? Det är huvudfrågan som ska besvaras i detta kapitel. Materialet som används kommer från de årliga nationella SOM-undersökningarna. Sverige och världen har under det senaste decenniet genomgått flera stora omvälvande förändringar. Till exempel ägde den så kallade finanskrisen rum för drygt tio år sedan, flyktingkrisen för cirka 4–5 år sedan, de senaste åren har klimatfrågan och dess konsekvenser fått alltmer uppmärksamhet och just nu står samhället mitt i en global viruspandemi.

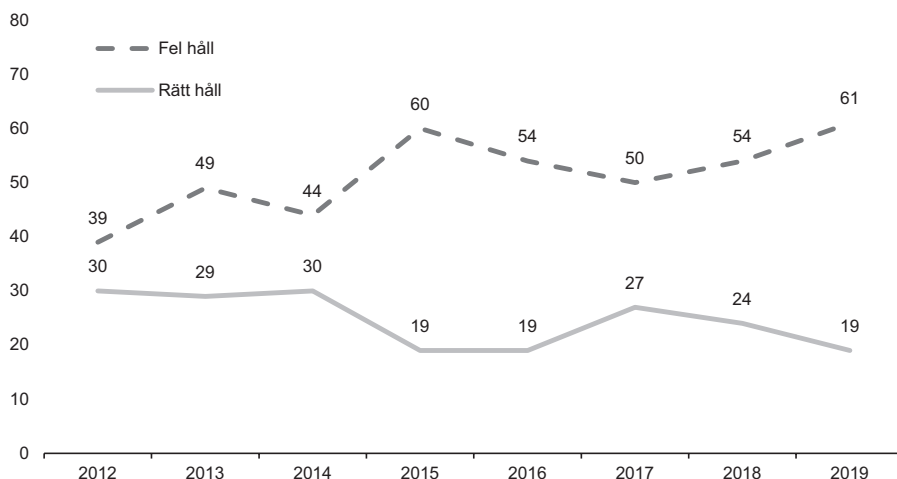
Men vilket avtryck sätter sådana kriser i opinionen om Sveriges utveckling, och hos vilka? Kapitlet ska behandla dels människors generella bedömning av utvecklingen i Sverige, dels synen på den ekonomiska utvecklingen samt vilka samhällsproblem de tycker är de viktigaste.

Den enkätfråga som bäst mäter den generella synen på utvecklingen i Sverige har ställts i den nationella SOM-undersökningen varje år sedan 2012, medan frågor om synen på ekonomins utveckling samt om vilka samhällsproblem som är de viktigaste i Sverige har funnits med i över 30 år.¹ I detta kapitel fokuserar vi dock på de senaste tio åren.

Hur ser befolkningen på Sveriges utveckling?

Som ett första steg börjar kapitlet med en översikt över befolkningens bild av utvecklingen i Sverige på aggregerad nivå, innan vi går vidare med att jämföra hur några olika socio-ekonomiska och politiska gruppers bild av utvecklingen har förändrats över tid. Figur 1 visar andelen av de tillfrågade som säger att de anser att utvecklingen i Sverige är på väg åt rätt håll respektive åt fel håll under perioden 2012 till 2019.

Figur 1 Andel som säger att utvecklingen i Sverige är på väg åt rätt håll och fel håll, 2012–2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?". Svarsalternativen är "åt rätt håll", "åt fel håll" samt "ingen uppfattning". Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antalet respondenter varierar mellan åren och utgör som lägst 1 602 och som högst 3 187.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2019.

Det är tydligt i figur 1 att det under hela perioden är fler som tycker att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll än åt rätt håll. Bilden har dock under de åtta år frågan har ställts blivit allt mer negativ. Vid periodens början 2012 var läget mellan optimisterna och pessimisterna betydligt jämnare. Endast nio procentenheter fler tyckte då att utvecklingen i Sverige var på väg åt fel håll än som tyckte att utvecklingen var på väg åt rätt håll. Under flyktingkrisen hösten 2015 tog medborgarnas bedömning av utvecklingen i Sverige ett rejält skutt åt det negativa hållet, då andelen som svarade "åt fel håll" ökade med 16 procentenheter samtidigt som andelen som svarade "åt rätt håll" minskade med 11 procentenheter. En differens på hela 41 procentenheter uppstod. Efter detta mattades den negativa

bilden av något och år 2017 var differensen nere i 23 procentenheter, även det dock en märkbart negativ helhetsbild. Därefter har bilden åter blivit allt mörkare och i den senaste undersökningen 2019 var andelen som tycker att utvecklingen är på väg åt fel håll uppe i 61 procent och andelen som svarar åt rätt håll nere i 19 procent, vilket ger mätseriens största negativa övervikt med en differens på hela 42 procentenheter.

För att få en fylligare bild över befolkningens uppfattning av utvecklingen i Sverige ska vi också titta på några andra faktorer i opinionsutvecklingen. Två aspekter kommer behandlas, nämligen synen på den ekonomiska utvecklingen i landet och vilka samhällsproblem som människor tycker är de viktigaste i Sverige. I tabell 1 nedan inkluderas även frågan om utvecklingen går åt rätt eller åt fel håll för översiktens skull. När det gäller de viktigaste samhällsproblemen får respondenterna fritt ange sitt svar och sedan kodas svaren in i över 20 huvudkategorier. För att avgränsa analysen behöver vi därför begränsa oss till ett fåtal frågor, och med tanke på hur resultaten från frågan har utvecklats under den senaste tioårsperioden så inkluderas följande områden: invandring, sjukvård, lag och ordning, skola, miljö och klimat, ekonomi, och arbetsmarknad (Martinsson & Weissenbilder, 2019).

Tabell 1 visar deskriptiv statistik över bedömningen av Sveriges utveckling i allmänhet, den svenska ekonomins utveckling, samt hur många som tycker de fem utvalda samhällsproblemen/politiska frågorna tillhör de viktigaste.

Om vi först tittar på de ekonomiska bedömningarna är det tydligt att dessa var mycket negativa i början av perioden, år 2009, under den internationella så kallade finanskrisen. 2009 angav hela 76 procent av de svarande att den svenska ekonomin hade försämrats under de senaste 12 månaderna. Denna extremt negativa bild gav dock snabbt med sig och blev mer balanserad redan året därpå. 2015 i samband med flyktingkrisen blev bilden åter mer negativ med 45 procent som sa den svenska ekonomin hade försämrats, mot 6 procent som sa att den hade förbättrats. Omkring 2017 var dock bilden av den ekonomiska utvecklingen övervägande positiv. 2018 vägde det jämnt mellan negativa och positiva bedömningar, medan den senaste undersökningen 2019 visade på en övervägande negativ bild av utvecklingen med 38 procent försämrats mot 6 procent förbättrats – en tydligt mer negativ bild mot året innan.

Ser vi till vilka frågor som av allmänheten bedöms som de viktigaste är det tydligt att invandring och integration i början av perioden inte tillhörde de högst prioriterade frågorna. Efter en hastig uppgång i synnerhet från och med 2015 när frågan på ett år ökade från att omnämnas av 27 procent till hela 53 procent av de svarande, har den dock tillhört de allra viktigaste frågorna/samhällsproblemen i allmänhetens ögon åren och ligger nu på 38 procent.

Frågor om lag och ordning/brottslighet har också sett en dramatisk ökning i viktighet bland medborgarna. Från att ha varit lågt prioriterad med omnämnanden av som lägst endast 4 procent år 2014 har området snabbt ökat till att 2019 nämnas som ett av de viktigaste av så många som 28 procent. Miljö- och klimatfrågor har sett en liknande utveckling från 9 procent år 2016 till 24 procent 2019.

Tabell 1 Bilden av utvecklingen i Sverige: Rätt håll eller fel håll, ekonomiska uppfattningar, och viktigaste samhällsproblem, 2009–2019 (procent)

Utvecklingen i Sverige				Sveriges ekonomi			Viktigaste samhällsproblemen					
Fel håll	Rätt håll	Ingen uppfattning	Förbättrats	Ungefär samma	För-sämrats	Invandring/ Integration	Sjukvård	Lag och ordning	Skola	Miljö och klimat	Ekonomi och arbets- marknad	
2009	-	-	3	21	76	14	24	10	20	22	45	
2010	-	-	35	45	20	19	26	8	26	15	39	
2011	-	-	8	46	46	14	24	6	24	14	40	
2012	39	30	8	57	35	20	23	7	24	13	43	
2013	49	29	12	58	30	22	30	5	34	13	36	
2014	44	30	15	59	26	27	33	4	40	12	30	
2015	60	19	6	49	45	53	24	5	29	11	26	
2016	54	19	12	53	35	45	29	12	34	9	18	
2017	50	27	29	57	14	43	37	17	30	10	12	
2018	54	24	18	63	19	38	45	16	34	16	10	
2019	61	19	6	56	38	38	37	28	28	24	10	

Kommentar: Den generella frågan om bedömning av Sveriges utveckling har ställts varje år sedan 2012 och lyder: "Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?" och svarsalternativen är "Åt rätt håll", "Åt fel håll", "Ingen uppfattning". Frågan om bedömning av den ekonomiska utvecklingen har ställts varje år sedan 1986 och lyder: "Hur har enligt din mening nedanstående ekonomiska förhållanden förändrats under de senaste 12 månaderna: Den svenska ekonomin?" och svarsalternativen är "Förbättrats", "Förblivit ungefär detsamma", "Försämrats". Frågan om medborgarnas viktigaste samhällsproblem har ställts årligen sedan 1987 i den nationella SOM-undersökningen. Frågeformuleringen har förblivit helt oförändrad och lyder: "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/ samhällsproblem." Svarsformatet består av ett öppet fält där respondenterna har möjlighet att själva skriva tre samhällsproblem. De öppna svaren kodas sedan till olika kategorier efter en väl beprövad kodningsmall och resulterar i ett tjugotal övergripande kategorier. De upp till tre angivna svaren betraktas som lika viktiga oavsett ordningsföljden de anges i. Antalet svarspersoner varierar mellan olika år och olika frågor som redovisas i tabellen men uppgår som minst till 1 376.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009–2019.

Ekonomi och arbetsmarknad är ett område som traditionellt har varit viktigt i svensk samhällsdebatt (Martinsson, 2009). När perioden vi undersöker börjar står dessa frågor fortfarande starka med omnämnanden av 45 procent år 2009 under finanskrisen. Efter några år började dock dessa frågor nämnas av färre och från och med 2015 började en gradvis men tydlig nedgång ända fram till dess att ekonomi- och arbetsmarknadsfrågor endast omnämndes av 10 procent år 2018 och 2019.

Vid första anblicken är det inte lätt att se något uppenbart samband mellan våra olika indikatorer på synen på utvecklingen. Det är dock tydligt att 2015 och 2019 har det gemensamt att både den allmänna bilden av utvecklingen i Sverige och synen på den svenska ekonomin blev dystrare jämfört med året innan. Sammantaget ser vi från tabell 1 ett par indikationer på en vändning åt en mer negativ syn på läget i Sverige 2019 jämfört med året innan: andelen som säger att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll ökar från 54 till 61 procent samtidigt som andelen som säger att den svenska ekonomin de senaste 12 månaderna har försämrats ökar från 19 till 38 procent.

Vad gäller frågan om viktiga samhällsproblem är bilden inte lika entydigt negativ: när vissa samhällsproblem ökar i betydelse för medborgarna minskar andra problem. När vi jämför 2018 och 2019 ser vi att sjukvård och skola minskar något i betydelse medan lag och ordning/brottslighet samt miljö och klimat ökar. Lag och ordning ökar från 16 procent till 28 procent medan miljö och klimat ökar från 16 till 24 procent vad gäller andelen som anger dem som ett av de viktigaste samhällsproblemen.

En mörkare bild, men för vilka grupper?

För att bättre förstå dessa förändringar mellan 2018 och 2019 är nästa steg att undersöka hur bilden av utvecklingen i Sverige i allmänhet och av den svenska ekonomin samt vilka som är de viktigaste samhällsproblemen, ser ut i olika grupper av medborgare. Vi gör här en enkel första belysning av gruppskillnader genom att jämföra vanliga socio-ekonomiska och demografiska grupper som kön, ålder, utbildningsnivå och hushållsinkomst. Utöver detta undersöks också bilden av utvecklingen bland människor med olika politisk åskådning på den ideologiska vänster-högerskalan.

Innan vi ger oss i kast med hur olika gruppers syn på utvecklingen har förändrats mellan de två åren görs en kort analys av hur olika grupper skiljer sig åt, det vill säga vilka grupper som är mest respektive minst negativa till utvecklingen i Sverige och i bedömningen av den svenska ekonomin.

Om vi börjar med att undersöka andelen som säger att utvecklingen i Sverige går åt fel håll 2019 ser vi för det första att det inte finns någon skillnad mellan kvinnor och män, men att människor i övre medelåldern (50–64 år) är mer negativa än andra grupper. Minst negativa till utvecklingen är de yngsta (16–29 år). Vad gäller utbildning är skillnaden mellan de med och de utan högskoleutbildning inte särskilt

stor, men de utan högskoleutbildning är något mer negativa (64 mot 58 procent). Vad gäller hushållsinkomst är även där skillnaderna måttligt stora. Vi kan dock se att det är medelinkomsttagarna som är mest negativa till utvecklingen 2019.

Tabell 2 Andel som anser utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll samt att den svenska ekonomin har försämrats i olika socio-ekonomiska och ideologiska grupper, 2018 och 2019 (procent)

	Utvecklingen åt fel håll 2018	Utvecklingen åt fel håll 2019	Sv. ekonomi försämrats 2018	Sv. ekonomi försämrats 2019
Samtliga	54	61	19	38
Kön				
Kvinnor	53	61	19	38
Man	54	61	18	37
Ålder				
16–29 år	45	51	14	32
30–49 år	57	62	19	33
50–64 år	59	68	20	42
65–85 år	51	60	29	41
Utbildning				
Ej högskola	54	64	22	40
Högskola	54	58	14	34
Hushållsinkomst				
Låg	53	58	22	41
Medel	55	64	18	37
Hög	55	61	16	36
Vänster-högerideologi				
Till vänster	48	52	10	25
Varken vänster eller höger	51	59	21	40
Till höger	61	71	24	46

Kommentar: Den generella frågan om bedömning av Sveriges utveckling lyder: "Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?" och svarsalternativen är "Åt rätt håll", "Åt fel håll", "Ingen uppfattning". Frågan om bedömning av den ekonomiska utvecklingen lyder: "Hur har enligt din mening nedanstående ekonomiska förhållanden förändrats under de senaste 12 månaderna: Den svenska ekonomin?" och svarsalternativen är "Förbättrats", "Förblivit ungefär densamma", "Försämrats". Hushållsinkomst utgår från frågan: "Vilken är den ungefärliga sammanlagda årsinkomsten i kronor för samtliga personer i ditt hushåll före skatt (pension, studiemedel etc. ska räknas in)?" 'Låg' motsvarar en sammanlagd årsinkomst på max 300 000 SEK, 'Medel' en årsinkomst mellan 301 000–700 000 samt 'Hög' en inkomst som överstiger 700 000. Samtliga jämförelser mellan 2018 och 2019 har signifikanssprövats och markeras i tabell genom att fetstilade siffror betyder att skillnaden inom gruppen mellan 2018 och 2019 är statistiskt signifikant medan kursiverade icke-fetstilade siffror betyder att skillnaden inte är signifikant.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018 och 2019.

För de ideologiska grupperna konstaterar vi däremot ett tydligt samband: de som säger sig stå till höger politiskt är mest negativa till utvecklingen i Sverige. Denna skillnad uppgår till hela 19 procentenheter – 71 jämfört med 52 procent.

Vad gäller synen på den svenska ekonomins utveckling mer specifikt så tycks mönstret ganska likartat. Det finns inga större könsskillnader och de äldre är mer negativa till den ekonomiska utvecklingen än de yngre. Likaså är de utan högskoleutbildning något mer negativa än de med högskoleutbildning. Med avseende på inkomstgrupper är dock inte mönstret helt likartat utan här ser vi att det istället är de med lägst inkomst som också har mest negativ syn på den svenska ekonomins utveckling, även om skillnaderna är relativt små. För de ideologiska grupperna ser vi även i de ekonomiska bedömningarna stora skillnader av ungefär samma magnitud och i samma riktning, där de till höger är betydligt mer negativa än de till vänster med 46 respektive 25 procent som säger att den svenska ekonomin har försämrats.

För att kunna uttala oss säkrare om i vilka grupper som den mer negativa bilden har uppstått ska vi också först kontrollera vilka förändringar som är statistiskt säkerställda. I tabell 2 visas säkerställda förändringar som fetstilade medan icke-signifikanta skillnader mellan 2018 och 2019 visas som kursiverade icke-fetstilade. Det visar sig att förändringarna i de allra flesta grupper är statistiskt signifikanta, det vill säga de flesta är fetstilade. Dock finns några undantag. Bland de som identifierar sig som politiskt vänster är inte skillnaden på fyra procentenheter i ”fel håll” mellan 2018 och 2019 signifikant. Inte heller är motsvarande skillnad i de yngre åldersgrupperna säkerställd. Men den övergripande bilden vi ser är alltså en mer negativ bedömning av utvecklingen i Sverige bland breda grupper, undantaget yngre och människor till vänster.

För de ekonomiska bedömningarna däremot är ökningen av en mer negativ bedömning av den svenska ekonomins utveckling statistiskt signifikant i samtliga av de undersökta grupperna. Dock syns en tendens till att förändringen i ekonomisk bedömning bland de till vänster är något mindre omfattande än bland andra ideologiska grupper, även om andelen har fördubblats på bara ett år.

Vad hänger samman med den mer negativa synen på Sveriges utveckling?

Hur alla dessa skillnader ska förstås och tolkas är inte helt enkelt. I resten av kapitlet kommer vi att fokusera på den allmänna frågan om utvecklingen i Sverige och lämna den specifika frågan om den svenska ekonomin. För att komma vidare i analysen av vad som i första hand påverkar bedömningarna av utvecklingen i Sverige ska några olika spår utforskas. Först ska multivariata analyser användas för att se vilka faktorer som är utslagsgivande när vi samtidigt tar hänsyn till de andra faktorerna i modellen. Det är även troligt att effekten av egen ideologisk position påverkas av vilka partier om befinner sig i regeringsställning (Leeper & Slothuus, 2014.). Vi ska därför även jämföra skillnaderna mellan olika ideologiska grupper över tid för att se hur dessa varierar under olika regeringar. Slutligen är det också av intresse

att titta närmare på sambandet mellan vilka samhällsproblem och politiska frågor människor tycker är viktiga och hur de bedömer utvecklingen i Sverige.

För att undersöka vilka faktorer som uppvisar ett starkt samband med bedömningen av vart utvecklingen i Sverige är på väg under kontroll för andra faktorer kommer vi att använda en binär logistisk regressionsmodell som modellerar olika faktorerers samband med att hysa åsikten att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll jämfört med att inte tycka att den är på väg åt fel håll. I regressionsmodellen inkluderas samma variabler som i tabell 2, det vill säga: kön, ålder, utbildning, inkomst samt vänster-högerideologi. För att få en mer komplett bild av vad som hänger samman med att tycka att utvecklingen i Sverige går åt fel håll så för vi även in vilka samhällsproblem människor tycker är viktigast i modellen. För detta ändamål används de fem frågor och problem som redovisas i tabell 1, det vill säga invandring/integration, sjukvård, lag och ordning, skola, miljö/klimat samt ekonomi/arbetsmarknad. Regressionsmodellen använder enbart data från år 2019 för att hålla kontexten konstant.

Resultaten från estimeringen av den logistiska regressionsmodellen bekräftar i stort de gruppskillnader vi har sett tidigare i tabell 2 även under kontroll för andra faktorer (se appendix, tabell i). Resultaten visar inte på några signifikanta könsskillnader i benägenheten att tycka att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll, men övre medelålders är signifikant mer benägna att tycka det går åt fel håll jämfört med de yngsta, och människor ideologiskt till höger är mer benägna än andra att tycka det går åt fel håll jämfört med människor ideologiskt i mitten. Vidare är höginkomsttagare signifikant mindre benägna att tycka det går åt fel håll än medelinkomsttagare, och högutbildade signifikant mindre benägna att tycka det går åt fel håll jämfört med människor utan högskoleutbildning även under kontroll för andra faktorer.

Vad gäller de viktigaste samhällsproblemen så ser vi även där tydliga skillnader som är statistiskt säkerställda även under kontroll för andra faktorer. De som tycker att invandring/integration är ett av de viktigaste samhällsproblemen är signifikant mer benägna att tycka utvecklingen går åt fel håll, liksom de som tycker att lag och ordning är ett av de viktigaste problemen. Områden som sjukvård, utbildning samt ekonomi/arbetsmarknad uppvisar däremot inget samband med bedömningen av utvecklingen i Sverige i allmänhet. De som tycker att miljö och klimat är ett av de viktigaste samhällsproblemen tenderar däremot att vara mindre benägna att tycka utvecklingen är på väg åt fel håll än andra. Dock så är detta samband inte längre statistiskt signifikant när vi kontrollerar för andra faktorer. Utan sådan kontroll är sambandet statistiskt signifikant, men när vi även kontrollerar för andra faktorer så tappar det nätt och jämnt sin statistiska signifikans ($p=.057$).

För att bättre förstå hur starka sambanden med olika faktorer är kan vi använda oss av så kallade predicerade sannolikheter. Det betyder att vi baserat på resultaten från regressionsmodellen räknar fram hur stor sannolikheten (i procent) är att en person med en viss kombination av egenskaper statistiskt sett har åsikten att utveck-

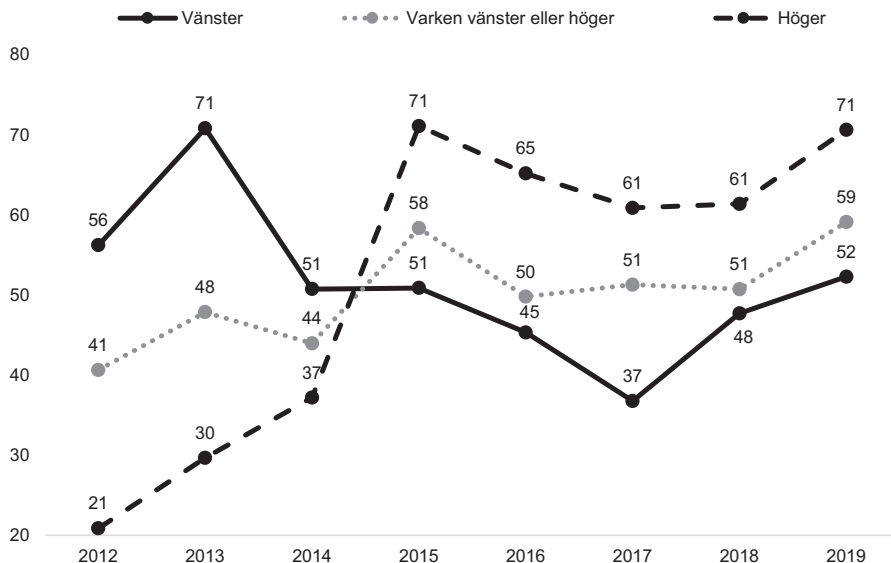
lingen i Sverige är på väg åt fel håll. För att hålla redovisningen någorlunda enkel använder vi här den något förenklade metoden att låta övriga faktorer sättas till sitt medelvärde.² En sådan beräkning visar då att de som står till höger ideologiskt har hela 11 procentenheters högre sannolikhet att tycka utvecklingen är på väg åt fel håll än de som står ideologiskt till vänster, under kontroll för andra faktorer (det vill säga när övriga sätts till sitt medelvärde). Som jämförelse kan nämnas att motsvarande skillnad mellan de som har högskoleutbildning och de som inte har det under kontroll för andra faktorer är 7 procentenheter. Dessa beräkningar visar dock tydligt att de faktorer som har verkligt starka samband med bedömningen av Sveriges utveckling är människors prioriteringar, det vill säga vilka samhällsproblem de tycker är viktigast. De som tycker att invandring/integration är ett av de viktigaste problemen i samhället är nämligen hela 19 procentenheter mer sannolika att tycka utvecklingen går åt fel håll än de som inte tycker det. För lag och ordning är motsvarande siffra 14 procentenheter mer sannolika. Ideologi och sakfrågeprioriteringar uppvisar alltså klart starkare samband med bedömningen av Sveriges utveckling än vanliga socio-ekonomiska indelningar, och allra starkast samband har invandringsfrågan.

Om vi jämför resultaten från regressionsmodellen med det mönster som framträder i tabell 1 under de år som utvecklingen blir mer negativ än året innan så framstår regressionsresultaten som tämligen logiska. År 2015 ökade invandringsfrågan kraftigt i betydelse bland allmänheten samtidigt som bilden av utvecklingen också blev mer negativ. Den mer negativa bilden de senaste två åren, 2018 och 2019, sammanfaller dock inte med en ökning i betydelse för invandringsfrågan, men väl för frågan om brottslighet och lag och ordning, vilken regressionsresultaten också visar har ett mycket starkt samband med bedömningen av den allmänna utvecklingen i Sverige.

Avslutningsvis ska kapitlet ta en översiktlig titt på hur sambanden mellan bedömningen av utvecklingen och vänster-högerposition respektive de viktigaste samhällsproblemen har sett ut under perioden 2012–2019 för att ge en bättre förståelse för i vilken utsträckning dessa samband varierar exempelvis med regeringsfärg.

I figur 2 börjar tidsserien 2012 och vi ser, jämfört med senare års resultat, inledningsvis ett omvänt ideologiskt mönster. År 2012 och 2013 var det de som står till vänster ideologiskt som i större utsträckning tyckte att utvecklingen i Sverige var på väg åt fel håll (56 procent) medan de som står till höger var betydligt mindre missnöjda med utvecklingen (21 procent). Under valåret 2014 krympte dessa skillnader betydligt, men var dock fortfarande statistiskt signifikanta. Året efter, då en ny regering ledd av socialdemokraterna hade styrt landet under det senaste året, var sambandet genast omvänt. År 2015 var det istället de som står till höger som i störst utsträckning tyckte att utvecklingen gick åt fel håll (71 procent) medan de till vänster låg kvar på samma nivå som året innan med 51 procent fel håll. Detta mönster har sedan bestått både under de år missnöjet med utvecklingen har minskat (2016–2017) och de senaste två åren då missnöjet återigen har ökat (2018–2019).

Figur 2 Andel som tycker utvecklingen i Sverige går åt fel håll efter ideologisk placering, 2012–2019 (procent)



Kommentar: Den generella frågan om bedömning av Sveriges utveckling lyder: "Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?" och svarsalternativen är "Åt rätt håll", "Åt fel håll", "Ingen uppfattning". Frågan för vänsterhögerplacering lyder: "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?" De fem svarsalternativen var "Klart till vänster", "Något till vänster", "Varken till vänster eller till höger", "Något till höger" samt "Klart till höger". I figuren har "Klart till vänster" och "Något till vänster" slagits samman till "Vänster". På motsvarande sätt har "Klart till höger" och "Något till höger" slagits samman till "Höger".

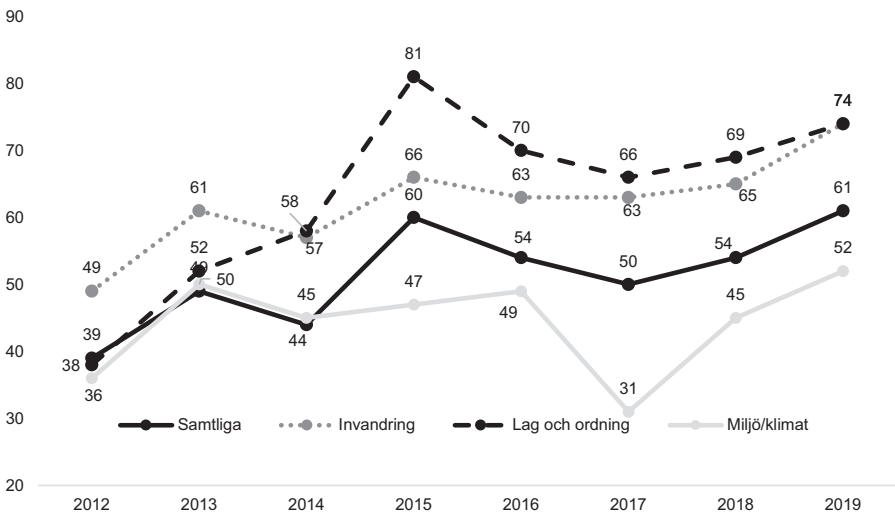
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2019.

Generellt ser vi ett mönster där de som står till vänster är mer missnöjda med utvecklingen under Alliansregeringens styre 2010–2014 än de som står till höger, medan det omvända gäller under de socialdemokratiskt ledda regeringarna 2015–2019. Under valåren, när antingen en ny regering nyss har tillträtt eller håller på att bildas så är sambandet svagare. Under valåren ser vi en differens mellan de till vänster och de till höger på omkring 13–14 procentenheter. Under de socialdemokratiskt ledda regeringarna, vid periodens andra halva, ser vi i övrigt en differens på omkring 20 procentenheter. Under de första åren i mätseriens under alliansregeringens styre är dock sambandet ännu starkare, med differenser mellan de till vänster och de till höger på omkring hela 35–40 procentenheter. Vi observerar här alltså ett tämligen starkt ideologiskt mönster där bedömningarna av utvecklingen i Sverige tycks vara tydligt influerade av människors egna ideologiska position och vilka politiska partier som styr landet. Sambandet har dock inte ökat över tid, utan

finns under hela perioden, och möjligen var den ideologiska polariseringen ännu starkare 2012–2013 än vad den är idag.

Till sist ska vi också undersöka hur bedömningen av utvecklingen i Sverige har sett ut bland de som prioriterar olika samhällsproblem. Regressionsanalyserna visade tidigare i detta avsnitt ett mönster 2019 där de som prioriterar invandring och lag och ordning i större utsträckning tycker att utvecklingen går åt fel håll. Men frågan är nu om det har varit så under hela den studerade perioden eller om mönstret har förändrats över tid. Även miljö och klimat inkluderas i analysen trots att den inte hade ett statistiskt signifikant samband under kontroll för andra faktorer år 2019.

Figur 3 Andel som tycker utvecklingen i Sverige går åt fel håll bland de som säger att invandring/integration, lag och ordning, samt miljö/klimat tillhör de viktigaste samhällsproblemen, 2012–2019 (procent)



Kommentar: Den generella frågan om bedömning av Sveriges utveckling har ställts varje år sedan 2012 och lyder: "Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?" och svarsalternativen är "Åt rätt håll", "Åt fel håll", "Ingen uppfattning". Frågan om bedömning av den ekonomiska utvecklingen har ställts varje år sedan 1986 och lyder: "Hur har enligt din mening nedanstående ekonomiska förhållanden förändrats under de senaste 12 månaderna: Den svenska ekonomin?" och svarsalternativen är "Förbättrats", "Förblivit ungefär densamma", "Försämrats". Frågan om medborgarnas viktigaste samhällsproblem har ställts årligen sedan 1987 i den nationella SOM-undersökningen. Frågeformuleringen har förblivit helt oförändrad och lyder: "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem." Svarsformatet består av ett öppet fält där respondenterna har möjlighet att själva skriva tre samhällsproblem. De öppna svaren kodas sedan till olika kategorier efter en väl beprövad kodningsmall och resulterar i ett tjugotal övergripande kategorier. De upp till tre angivna svaren betraktas som lika viktiga oavsett ordningsföljden de anges i.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2019.

Vi ser vissa intressanta skillnader mellan de tre frågeområdena i figur 3. Om vi börjar med invandrings-/integrationsfrågan kan vi notera att de som nämner den som ett av de viktigaste samhällsproblemen/politiska frågorna under hela perioden tämligen konstant har varit mer missnöjda med Sveriges utveckling. För de som nämner lag och ordning däremot så skiljer de inte ut sig från de andra frågeområdena de två första åren 2012–2013, utan de blir mer missnöjda med utvecklingen än andra först från och med år 2014. För miljö och klimat ser vi även där att de börjar skilja ut sig från samtliga först efter några år, i detta fall först från och med år 2015. De miljöintresserades lägre grad av missnöje med utvecklingen sammanfaller således med när Miljöpartiet har varit i regeringsställning. Sammanfattningsvis kan vi säga att prioriteringen av olika frågor och bedömningen av hur utvecklingen i Sverige ser ut har varierat över tid. Likväl finns några tydliga mönster som består, framförallt under perioden 2015–2019. De som tycker invandring är ett av de viktigaste samhällsproblemen har hela perioden varit mer negativa till utvecklingen.

Det finns utmaningar att hantera

Det talas numera mycket om samhällets polarisering (se bland annat Emma Renström, Hanna Bäck och Yvonne Schmeissers kapitel i den här boken). Men när det gäller bedömningen av utvecklingen i landet är svenskarna inte särskilt polariserade. Det råder snarare en bred enighet kring att landet är på väg åt fel håll. Mest kritiska är människor som står till höger på den politiska skalan, men även en majoritet av människor till vänster tycker att utvecklingen är negativ.

Missnöjet med samhällsutvecklingen hänger också samman med vad människor ser som stora samhällsutmaningar. De som anser att de stora samhällsproblemen handlar om bristande lag och ordning i samhället och stor invandring är de som är allra mest negativa till samhällsutvecklingen i allmänhet. Det skulle kunna förklaras med att det är frågor som främst engagerar högerorienterade människor och när dessa är i opposition stiger missnöjet. Dock finns det även pessimister bland de som oroar sig för miljön. Det är till och med så att andelen bland dem som oroar sig för miljö och klimat och som anser att utvecklingen i Sverige är illavarslande, är den högsta vi har sett. Man skulle kunna tolka detta som att människor har en något onyanserad bild av läget i landet. Allt ska målas i svart. Det är emellertid fel. Svenskarna är idag mindre oroande för utvecklingen i skolan. De positiva resultaten från de senaste internationella mätningarna visar att fallet för den svenska skolan har bromsats (Skolverket, 2019), vilket verkar vara något som har gett utslag i opinionen. Det gör att svenskarnas pessimism inte bara kan avfärdas som ett allmänt missnöje. Det bör påpekas att bedömningarna som presenteras i detta kapitel gjordes innan coronaviruset slog ett järngrepp om samhället och satte den ekonomiska och sociala rörligheten på sparlåga. Givetvis var det knappast en pandemi SOM-undersökningens respondenter hade i åtanke när de svarade på frågan åt vilket håll landet är på väg. Pessimismen fanns där redan innan pandemin. När

tiden för isoleringen är över och viruset är besekrat kan det därför vara lite tidigt att hoppas på att vi därmed omedelbart går mot ljusare tider. Om svenska folket har rätt i sina bedömningar angående Sveriges framtid kan vi istället komma ur elden i askan.

APPENDIX

Tabell i. Samband mellan åsikten att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll, socio-ekonomi och de viktigaste samhällsproblemen, 2019 (binär logistisk regression, oddskvoter)

	Oddskvot	p-värde
<i>Kön</i>		
Man (ref.)	-	-
Kvinna	1,22	,083
<i>Ålder</i>		
16–29 år (ref.)	-	-
30–49 år	1,40	,058
50–64 år	1,52	,021
65–85 år	1,00	,982
<i>Utbildning</i>		
Ej högskola (ref.)	-	-
Högskola	,74*	,010
<i>Hushållsinkomst</i>		
Låg	,81	,147
Medel	-	-
Hög	,76*	,040
<i>Vänster-högerideologi</i>		
Till vänster	,91	,496
Varken vänster eller höger	-	-
Till höger	1,45*	,010
Invandring/integration viktig fråga	2,29*	,000
Sjukvård viktig fråga	1,15	,248
Lag och ordning viktig fråga	1,86*	,000
Skola/utbildning viktig fråga	1,14	,302
Miljö/klimat viktig fråga	,78	,057
Ekonomi/arbetsmarknad viktig fråga	1,10	,603
<i>N</i>	1 558	
<i>Nagelkerkes pseudo R2</i>	0,073	

Kommentar: Den generella frågan om bedömning av Sveriges utveckling lyder: "Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?" och svarsalternativen är "Åt rätt håll", "Åt fel håll", "Ingen uppfattning". I regressionsmodellen används en dikotom beroende variabel där "Åt fel håll" har kodats som en etta och svaren "Åt rätt håll" samt "Ingen uppfattning" har kodats som noll. Hushållsinkomst utgår från frågan: "Vilken är den ungefärliga sammanlagda årsinkomsten i kronor för samtliga personer i ditt hushåll före skatt (pension, studiemedel etc. ska räknas in)?"'. 'Låg' motsvarar en sammanlagd årsinkomst på max 300 000 SEK, 'Medel' en årsinkomst mellan 301 000–700 000 samt 'Hög' en inkomst som överstiger 700 000. Signifikanta samband har markerats med *.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Not

- ¹ Den generella frågan om bedömning av Sveriges utveckling har ställts varje år sedan 2012 och lyder "Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller fel håll?" och svarsalternativen är "Åt rätt håll", "Åt fel håll", "Ingen uppfattning". Frågan om bedömning av den ekonomiska utvecklingen har ställts varje år sedan 1986 och lyder "Hur har enligt din mening nedanstående ekonomiska förhållanden förändrats under de senaste 12 månaderna: Den svenska ekonomin?" och svarsalternativen är "Förbättrats", "Förblivit ungefär densamma", "Försämrats". Frågan om medborgarnas viktigaste samhällsproblem har ställts årligen sedan 1987 i den nationella SOM-undersökningen. Frågeformuleringen har förblivit helt oförändrad och lyder: "*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/ samhällsproblem.*" Svarsformatet består av ett öppet fält där respondenterna har möjlighet att själva skriva tre samhällsproblem. De öppna svaren kodas sedan till olika kategorier efter en väl beprövad kodningsmall och resulterar i ett tjugotal övergripande kategorier. De upp till tre angivna svaren betraktas som lika viktiga oavsett ordningsföljden de anges i.
- ² Dessa beräkningar baseras på postestimeringskommandot "margins" i Stata version 15 SE.

Referenser

- Martinsson, Johan (2009). *Economic Voting and Issue Ownership: An Integrative Approach*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Leeper, Thomas & Rune Slothuus (2014). Political parties, motivated reasoning, and public opinion formation. *Political Psychology* 35: 129-156.
- Martinsson, Johan & Marcus Weissenbilder (2019). Polariserade problembeskrivningar? I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Skolverket (2019). *PISA 2018. 15 åringarnas kunskaper i läsförståelse, matematik och naturvetenskap*. Stockholm: Erlanders.

PARTIPOLITISK SPLITTRING I BEDÖMNINGEN AV KVALITÉN PÅ OFFENTLIG VERKSAMHET

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

Myndigheter och kommunal/regional offentlig verksamhet bedöms idag mer negativt än för fem till tio år sedan. Tappat mest i uppskattning har sjukvården gjort, följd av grundskolan och äldreomsorgen. Bland myndigheterna har svenska folket sänkt bedömningsbetygen mest för Skolverket och Migrationsverket. Sedan länge har Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan låga betyg. Velfärdssveriges kärnverksamheter får övervägande negativ och sjunkande uppskattning bland medborgarna. Positivt är dock att Skatteverket fortsatt får ett högt betyg. Svenska folkets bedömningar har blivit mer ideologiskt och partipolitisk färgade. Tydligt mest kritiska är Sverigedemokraternas anhängare. En ovälkommen utveckling är att skillnaden mellan S- och M-väljares bedömningar ökar. Det är inte bra. Normativt skall all offentlig verksamhet karaktäriseras av oväld, och uppfattas som opartisk och neutral. Partipolitiska sympatier skall inte ha något samband med hur myndighetssverige bedöms. Den nuvarande tendensen till ökad politisering och polarisering i svenska folkets syn på hur offentlig verksamhet fungerar är ett växande legitimitetsproblem.

Svensk offentlig förvaltning skall kännetecknas av oväld. Den skall vara oberoende av ideologiska och politiska kopplingar. Partipolitik får inte vara med och styra stats- eller kommunaltjänstemäns agerande. Ledstjärnan skall vara upphöjda värdeord som neutralitet och objektivitet. I den bästa av alla världar skall myndigheter fungera så att alla medborgare uppskattar arbetet – och det oavsett politisk eller social hemvist. Opartiskhet skall råda. Det uttrycks tydligt i Sveriges grundlag:

”Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter skall i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttä saklighet och opartiskhet” (Regeringsformen 1:9).

Om något politiskt läger eller social grupp är märkbart mer nöjt eller missnöjt med hur det offentliga sköter sina uppgifter kan det vara en signal om att något inte är som det skall. Regeringsformens påbud om opartiskhet kan vara i fara. År 2014 preciserade den statliga Värdegrundsdelegationen Regeringsformens paragraf om opartiskhet i ett antal principer som skall vägleda all offentlig verksamhet. I de sex punkter som tas upp fastslås att myndigheter inte bara självklart måste följa lagar och förordningar. De skall därtill vara demokratiska och ha ett öppet sinne för

olika åsikter. Dessutom skall de vara sakliga och opartiska, liksom serviceinriktade och respektfulla (Ångström, 2014). Våldigt vackra målsättningar, men inte lätta att leva upp till. Dock naturligtvis mycket viktiga målsättningar. Det inser man snabbt om man sätter ett *inte* framför de olika värdeorden.

I vad mån det offentliga Sverige uppfyller alla dessa högt ställda krav vet vi inte. Systematiska studier saknas. Och det är inte bra. Om principerna och Regeringsformens krav inte bara skall bli vackra ord – en söndagspredikan – måste de specificeras och göras till föremål för samhällseliga mätningar. Myndighetssverige kan inte dölja sig bakom tjugusiga målsättningar. Evidensbaserade utvärderingar måste till. Och när sådana utvärderingar görs är det självklart att medborgarna får delta. Det räcker inte med att myndighetschefer och politiker uttalar sig om vad som görs. Inte heller duger det med enbart brukarundersökningar – att ”kunder” och personer som kommer i kontakt med olika verksamheter tillfrågas. En mycket bredare ansats krävs. I en demokrati måste alla kunna få vara med och bedöma hur det offentliga sköter sig. Väljarnas besked vart fjärde år är en informationskälla, men den räcker inte på långa vägar. Valresultat kan tolkas mycket olika, och säger lite om hur skilda myndigheter betygsätts av väljarna. Lägg därtill att offentlig verksamhet oftast inte är marknadsbaserade. Några omsättningssiffror och vinstuppgifter finns sällan att tillgå när verksamheter skall bedömas.

Slutsatsen om man vill få reda på vad medborgarna tycker om offentlig verksamhet kan bara bli att de många människorna måste tillfrågas. En uppenbar metod i en demokrati kan man tycka. Ja, men trots det inte så vanlig. Mycket få medborgardialoger eller andra former av folkliga mätningar kring hur offentlig verksamhet fungerar finns internationellt eller i Sverige (Pidd, 2012; Tria & Valotti, 2012; Sundell, 2015). Dock, ett exempel på en medborgarstudie har varit projektet *Kvalitet i offentlig verksamhet* (KOV). Projektet startade 2010 som ett samarbete mellan Statskontoret och SOM-institutet och Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg (Johansson & Holmberg, 2011). Syftet var att långsiktigt bygga upp mätningar om svenska folkets bedömningar av hur olika myndigheter/offentliga verksamheter fungerar. Svarspersonerna i SOM-institutets nationella undersökningar har varje år fått betygsätta hur ett antal olika myndigheter/verksamheter sköter sin uppgift. Många myndigheter/verksamheter har varit med i studierna vid fler än ett tillfälle, vilket möjliggör analyser av förändringar över tid. I och med den senaste undersökningen år 2019 har vi sedan starten 2010 samlat in bedömningar av tjugosju myndigheter och åtta kommunala/regionala verksamheter. I SOM-undersökningen 2019 studeras femton myndigheter och två verksamheter.

Målsättningen är att systematiskt mäta de svarandes utvärdering av verksamhetskvalitet – det som i amerikansk forskning brukar benämnas *Job Performance*. För att nå det syftet har följande enkätfrågor använts: ”Hur anser du att följande myndigheter sköter sina uppgifter?” respektive ”Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/region eller kommun där

du bor?”. Frågorna är försedda med sju svarsalternativ. Fem där svarspersonerna kan ange hur de tycker att myndigheterna/verksamheterna fungerar – från mycket eller ganska bra, över varken bra eller dåligt, till ganska eller mycket dåligt.

De två övriga svarsalternativen ger svarspersonerna möjligheten att uppge okunskap eller brist på kännedom. De kan markera att de ”inte känner till myndigheten/verksamheten” eller att de ”inte har någon uppfattning”. Skälet till de båda vet ej-alternativen är att vi vill minimera ogenomtänkta gissningssvar och göra det lätt för de svarande att tillstå att de inte är kunniga om vad olika myndigheter/verksamheter gör mer exakt. Därmed får vi ett användbart mått på vad som kan benämnas verksamhetskännedom. Marknadsekonomer brukar fråga: Hur känt är varumärket? Amerikanska forskare talar om *Name Recognition*.

Verksamhetskännedom

En klar majoritet av de myndigheter som vi har undersökt i de nationella SOM-undersökningarna har visat sig vara förhållandevis välkända bland medborgarna. Kännedomssiffrorna är oftast över femtio procent (tabell 1 och 2). Polisen toppar listan över kända myndigheter. Hela 95 procent av svenska folket uppger att de känner till polisen (tabell 1). Skatteverket och Försäkringskassan är bra nära lika välkända (båda 87 procent). Det under senare år mycket omdebatterade Migrationsverket, liksom Skolverket uppvisar också höga kännedomssiffror (82 respektive 80 procent). Även Arbetsförmedlingen är en mycket välkänd myndighet med ett kännedomsresultat på 79 procent.

Längst ned på kännedomslistan återfinns fyra relativt nybildade myndigheter – Energimarknadsinspektionen, Rekryteringsmyndigheten, Havs- och vattenmyndigheten och Forum för levande historia (tabell 1). Kännedomsutfallet för dem håller sig kring låga 21–34 procent. Två andra nya myndigheter som varit mer i hetluften redan från början – Inspektionen för Vård och omsorg (IVO) och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) – har varit mer framgångsrika med att göra sig kända. Båda har kännedomssiffror över femtio procent. En myndighet som man kanske kan tycka borde vara mycket välkänd, men som *inte* är det är Allmänna reklamationsnämnden (ARN). Den kan endast uppvisa en kännedom om 48 procent.

Tabell 1 Kända och mindre kända svenska myndigheter, 2010–2019 (procent)

	Andel som uppger sig känna till och är villig att avge ett omdöme
1. Polisen	95
2. Skatteverket	87
3. Försäkringskassan	87
4. Migrationsverket	82
5. Skolverket	80
6. Trafikverket	80
7. Arbetsförmedlingen	79
8. Valmyndigheten	72
9. Livsmedelsverket	67
10. Naturvårdsverket	66
11. Kriminalvården	66
12. Försvarsmakten	64
13. Pensionsmyndigheten	63
14. Socialstyrelsen	60
15. Tullverket	60
16. Centrala studiestödsnämnden (CSN)	59
17. Inspektionen för vård och omsorg (IVO)	59
18. Kronofogdemyndigheten	59
19. Konsumentverket	57
20. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)	54
21. Riksrevisionsverket	52
22. Allmänna reklamationsnämnden (ARN)	48
23. Statistiska centralbyrån (SCB)	47
24. Energimarknadsinspektionen	34
25. Rekryteringsmyndigheten	28
26. Havs- och vattenmyndigheten	28
27. Forum för levande historia	21

Kommentar: Frågan lyder: "Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?". Svarsalternativen är "Känner ej till myndigheten"; "Mycket bra", "Ganska bra", "Varken bra eller dåligt", "Ganska dåligt", "Mycket dåligt" samt "Ingen uppfattning". Tabellen redogör för andelen svars-personer som har uppgett något av svaren "Mycket bra" till "Mycket dåligt", det vill säga andelen som känner till verksamheten. Tabellen redogör för samtliga myndigheter som har omfrågats under perioden 2010–2019. Alla har dock inte omfrågats varje år. För myndigheter som deltagit i flera SOM-undersökningar redovisas de högsta kännedomsresultatet. Antalet svarspersoner per undersökning har varierat mellan 1 500–1 600 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2019.

Alla kommunala/regionala verksamheter vi undersökt har varit förhållandevis välkända. Föga förvånande, och mest så, gäller det sjukvården, renhållningen och kollektivtrafiken med i samtliga fall kännedomsresultat på 90 procent eller mer.

Förskolan och plan- och byggfrågor hamnar lägst med kännedom med 62 procent i båda fallen. Grundskolan och äldreomsorgen placerar sig cirka tio procentenheter högre.

Tabell 2 Kända och mindre kända kommunala/regionala verksamheter, 2010–2019 (procent)

	Andel som uppger sig känna till och är villig att avge ett omdöme
1. Sjukvården	97
2. Renhållningen	94
3. Kollektivtrafiken	88
4. Räddningstjänsten	75
5. Äldreomsorgen	75
6. Grundskolan	74
7. Förskolan	62
8. Plan- och byggfrågor	62

Kommentar: Frågan lyder: "Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/region eller kommun där du bor?". Svarsalternativen är "Känner ej till myndigheten"; "Mycket bra", "Ganska bra", "Varken bra eller dåligt", "Ganska dåligt", "Mycket dåligt" samt "Ingen uppfattning". Tabellen redogör för andel svarande som har uppgett något av svaren "Mycket bra" till "Mycket dåligt", d.v.s. andelen som känner till verksamheten. Tabellen redogör för samtliga regionala/kommunala verksamheter som har omfrågats vid minst ett tillfälle under perioden 2010–2019. För myndigheter som omfrågats i flera SOM-undersökningar redovisas det högsta kännedsresultatet. Antalet svarspersoner per undersökning har varierat mellan 1 500–1 600 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2019.

Kännedsresultaten är i de allra flesta fall mycket likartade över tid. Inga tydliga indikationer finns på varken minskande eller ökande kännedom. Vi har mätresultat för tretton myndigheter och fyra verksamheter mellan åren 2010/2014 och 2018/2019. För tio av myndigheterna och alla verksamheterna kan inga systematiska upp- eller nedgångar spåras i kännedomen (Holmberg & Weissenbilder, 2020). Det gäller för Skatteverket, Polisen, Trafikverket, Valmyndigheten, Konsumentverket, CSN, Pensionsmyndigheten, Socialstyrelsen, Försäkringskassan och Skolverket. De fyra verksamheterna med stabil kännedom är sjukvården, grundskolan, förskolan och äldreomsorgen. Två myndigheter tappar något i kännedom – Kronofogdemyndigheten från 59 procent 2012 till 51 procent 2019 och Arbetsförmedlingen från 76 procent 2010 till 70 procent 2019. En myndighet uppvisar en viss ökning i kännedomen. Det är Migrationsverket från 71 procent 2013 till 77 procent 2019 – en uppgång med viss statistisk osäkerhet. Huvudresultatet är att myndighetsverige inte tappat i kännedom bland medborgarna under 2010-talet, men inte heller ökat i kännedom.

Medborgarna sätter betyg

Svensk offentlig verksamhet får bra betyg när folket säger sitt. Hela 23 av 27 myndigheter får övervägande positiva bedömningar – fler medborgare tycker att de gör ett bra arbete än andelen som tycker att de sköter sin uppgift dåligt. De exakta resultaten redovisas i tabell 3 och gäller de bästa betyg myndigheterna har fått under perioden 2010–2019. Många myndigheter har deltagit i SOM-institutets mätningar vid flera tillfällen och då återges det högsta betyget i tabellen.¹ Betygsbalansen beräknas som andel positiva bedömningar minus andelen negativa bedömningar.

Bäst utvärdering får Skatteverket. Svenska folket uppskattar mycket det arbete ”fogden” gör som samlar in deras skattepengar. Hela 71 procent bland personer som gör en bedömning tycker att Skatteverket sköter sin uppgift bra. Endast 6 procent anser tvärtom att Skatteverket gör ett dåligt arbete. Betygsbalansen blir imponerande +65. På rangplatserna närmast kommer Statistiska centralbyrån och Polisen, och strax därefter Kronofogdemyndigheten, Valmyndigheten och Riksrevisionsverket; mycket viktiga resultat för demokratin Sverige. Det mesta blir smidigare och mindre kostsamt i ett samhälle om institutioner som handhar insamling och kontroll av offentlig statistik, brottslingar, skatter och väljarnas röster bedöms sköta sina uppgifter bra. Det gör att alla transaktionskostnader minskar och gör samhället mer effektivt och därtill mer legitimt (Holmberg & Rothstein, 2012).

Längst ned i botten på listan finns fyra myndigheter med en negativ betygsövertikt. För dessa myndigheter är det fler svenskar som tycker att de gör ett dåligt arbete jämfört med antalet som anser att de sköter sig bra. Mest negativ kritik får Arbetsförmedlingen med betygsbalansen -35 (52 procent tycker att jobbet görs dåligt mot 17 procent som bedömer att arbetet utförs bra). Ett nästan lika svagt betyg får Migrationsverket (-31). Betyg med minusövertikt får också Energimarknadsinspektionen och Inspektionen för vård och omsorg (IVO).

När två av välfärdssveriges viktigaste myndigheter – Arbetsförmedlingen och Migrationsverket – år efter år fortsätter att få bottenbetyg av svenska folket kan slutsatsen inte bli annan än att det är illa – ett stort underbetyg åt en mycket väsentlig del av myndighetssverige. Att därtill andra centrala välfärdsinstitutioner som Försäkringskassan och Skolverket också uppvisar lägre betyg – till och med på den negativa sidan i mätningen 2019 – gör inte saken bättre (se not 1).

De kommunala/regionala verksamheter vi undersökt i SOM-studierna har i samtliga fall fått övervägande positiva betyg (tabell 4). Högst når Räddningstjänsten med rekordbetyget +84. Men även förskolan och renhållningen, i båda fallen +65, får väl godkänt av svenska folket. Något därefter kommer grundskolan och sjukvården med betygsbalanser nära +50 som högsta värden under perioden 2010/2019.² Äldreomsorgen och plan-/byggfrågor hamnar lägre, med bästa betyg kring +20.

Tabell 3 Svenska folkets bedömningsbetyg på ett antal myndigheter. Andel som sköter sin uppgift bra/dåligt, 2010–2019 (procent, betygsbalans)

	Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1. Skatteverket	71/6	+65
2. SCB	62/2	+60
3. Polisen	68/11	+57
4. Konsumentverket	59/8	+51
5. CSN	59/8	+51
6. ARN	58/7	+51
7. Naturvårdsverket	57/9	+48
8. Kronofogdemyndigheten	56/8	+48
7. Försvarsmakten	56/9	+47
9. Trafikverket	58/12	+46
10. Valmyndigheten	56/10	+46
11. Riksrevisionsverket	49/7	+42
12. Livsmedelsverket	50/11	+39
13. Pensionsmyndigheten	52/14	+38
14. Havs- och vattenmyndigheten	42/11	+31
15. MSB	44/17	+27
16. Forum för levande historia	38/11	+27
17. Rekryteringsmyndigheten	32/12	+20
18. Socialstyrelsen	37/21	+16
19. Tullverket	40/27	+13
20. Försäkringskassan	41/32	+9
21. Kriminalvården	35/30	+5
22. Skolverket	30/27	+3
23. Inspektionen för vård och omsorg	30/39	-9
24. Energimarknadsinspektionen	18/36	-18
25. Migrationsverket	20/51	-31
26. Arbetsförmedlingen	17/52	-35

Kommentar: Frågan lyder: "Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift"? . Svarsalternativen är "Känner ej till myndigheten", "Mycket bra", "Ganska bra", "Varken bra eller dåligt", "Ganska dåligt", "Mycket dåligt" samt "Ingen uppfattning". Tabellen redogör för andelen som svarat mycket eller ganska bra samt andelen som svarat mycket eller ganska dåligt. Balansmålet anger andelen bra minus andelen dåligt och varierar mellan +100 (alla svarar bra) och -100 (alla svarar dåligt). Samtliga myndigheter som omfrågats vid minst ett tillfälle under perioden 2010–2019 redovisas i tabellen. För verksamheter som deltagit i flera SOM-undersökningar redovisas högst uppmätta betygsbalans. Beräkningen har gjorts bland personer med kännedom om de olika myndigheterna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2019.

Tabell 4 Bedömningsbetyg på ett antal kommunala/regionala verksamheter, 2010–2019 (procent, betygsbalans)

	Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1. Räddningstjänsten	85/1	+84
2. Förskolan	74/9	+65
3. Renhållningen	73/8	+65
4. Grundskolan	64/14	+50
5. Sjukvården	65/16	+49
6. Kollektivtrafiken	53/26	+27
7. Äldreomsorgen	47/26	+21
8. Plan- och byggfrågor	41/22	+19

Kommentar: Högsta betygsbalans något undersökningsår redovisas. Procenten har beräknats bland personer som uppger kännedom om de olika verksamheterna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2019.

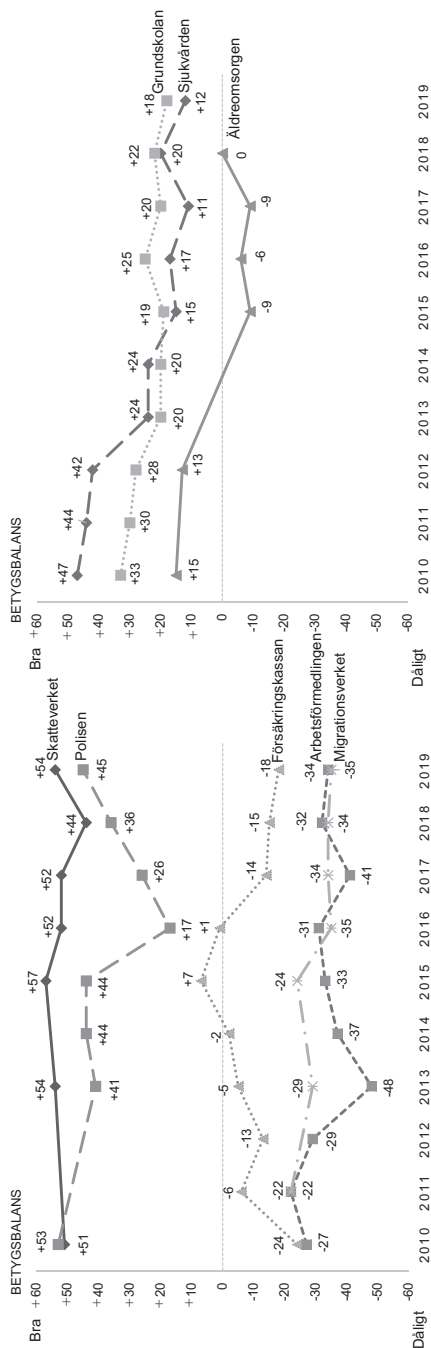
Fler betyg nedåt än uppåt

Tidigare visade vi att kännedomen om olika myndigheter/verksamheter inte hade förändrats under de senaste tio åren. Ingen minskad kännedom, men heller ingen ökad kännedom; stabilitet råder. Detsamma kan inte sägas gällande uppskattningen av myndigheternas/verksamheternas arbete. Här har flera större förändringar inträffat. Vi har exempel på både sjunkande och stigande betyg. För fjorton myndigheter och fyra verksamheter har vi resultat som kan följas över tid, vilket gör det möjligt att se om bedömningsbetygen förbättrats eller försämrats. I majoriteten av fallen gäller förändringarna mellan åren 2010/2012 och 2018/2019, i några få fall för en kortare period.³

För sex myndigheter kan vi se stärkta betyg. Mest tydligt för CSN och Pensionsmyndigheten med + 15 enheter i båda fallen. De övriga fyra som rönt en något ökad uppskattning under 2010-talet är Skatteverket, Trafikverket, Naturvårdsverket och Försäkringskassan. I det senare fallet gäller uppgången bara om vi jämför med det rekordlåga betyget år 2010. Jämfört med alla andra år får Försäkringskassan ett mycket svagt betyg 2019 (-18). Försäkringskassans uppskattning ökade tydligt mellan 2010 och 2015, för att därefter tappa rejält fram till 2019 (se figur 1).

Övriga tolv myndigheter/verksamheter har fått se sina bedömningsbetyg försämrats (elva fall) eller förbli oförändrade (ett fall). I de flesta fall är nedgångarna mycket begränsade och ibland inte statistiskt säkra. Det gäller för uppskattningen av Kronofogdemyndigheten, Socialstyrelsen, Arbetsförmedlingen, Valmyndigheten, Konsumentverket, Polisen och förskolan. För dem förändras betygsbalansen med endast ± 0 till -8 enheter under 2010-talet. För två myndigheter och tre verksamheter kan vi dock notera mycket påtagliga betygsnedgångar. Skolverket

Figur 1 Svenska folkets bedömning av hur ett antal myndigheter och offentliga verksamheter sköter sina uppgifter, 2010–2019 (betygsbalans)



Kommentar: Se tabell 3 och 4 för frågeformuleringar. Betygsbalans som visar andel bra-svar minus andelen dåligt-svar. Beräkningar har gjorts bland samtliga personer som besvarat de olika bedömningsfrågorna, inklusive personer utan kännedom. Åldreomsorgen mättes inte i den nationella SOM-undersökningen 2019.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2019.

och Migrationsverket har tappat -11 respektive -13 i betygsbalans. Båda uppvisar sina sämsta betyg i mätningen 2019. Två verksamheter har förlorat ungefär lika mycket under 2010-talet. Det gäller grundskolan och äldreomsorgen som bägge fått se sina betygsbalanser minska med -15 enheter. Men värst är betygsraset för sjukvården. Mellan 2010 och 2019 har betygsbalansen gått ned från relativt höga +47 år 2010 till +12 år 2019 (se figur 1). Ett klart underbetyg för välfärdssveriges viktigaste verksamhet.⁴

Det är svårt att undvika att bli alarmist när man tar del av dessa delvis dystra resultat. Att sjukvården, grundskolan, äldreomsorgen, Skolverket och Migrationsverket är de offentliga verksamheter som förlorat mest i uppskattning bland medborgarna under 2010-talet är inget bra betyg åt den svenska välfärdsstaten. En viktig tröst är att åtminstone Skatteverket har goda och till och med något ökande bedömningsbetyg. Svensken litar fortsatt på fogden och skattmasen.

Det socio-ekonomiska testet

Alla skall behandlas lika. Det är den likabehandlingsregel som gäller för offentlig verksamhet i Sverige. Om det är som det skall och oväld råder bör i den bästa av världar olika sociala och ekonomiska grupper vara i huvudsak samstämmiga i utvärderingen av hur offentliga Sverige fungerar. Ung eller gammal, kvinna eller man, arbetare eller tjänsteman, norrlänning eller stockholmare – alla skall de i allt väsentligt göra likartade bedömningar av hur olika myndigheter/verksamheter sköter sin uppgift. Om mycket skilda värderingar görs av olika grupper kan det tyda på att något är fel.

Rapporteringen i tabell 5 visar resultaten av en test som prövar om ett trettiootal olika socio-ekonomiska grupper betygsätter offentlig verksamhet på ett likartat sätt. Prövningen gäller mätningen hösten 2019, men utförs på ett jämförbart sätt med tidigare undersökningar (Holmberg 2015, 2017, 2018, 2019). I testningen 2019 ingår femton myndigheter och två kommunala/regionala verksamheter. Beräkningarna visar den genomsnittliga betygsbalansen i de olika samhällsgrupperna. Teoretiskt kan resultaten variera mellan -100 (alla svarande gör en negativ värdering) och +100 (alla avger ett positivt betyg). Ju högre positivt värde desto mer godkänt betyg.

Det genomsnittliga bedömningsbetyget 2019 är +13; klart över på den positiva sidan. Det vi dock eftersöker är inte nivån på betygen utan om det finns skillnader i genomsnittsbetyg mellan olika demografiska och sociala grupper. Den normativa förväntan/förhoppningen är att vi inte skall återfinna några större skillnader.

Tabell 5 Genomsnittligt bedömningsbetyg för sjutton myndigheter/ verksamheter i olika demografiska och sociala grupper, 2019 (betygsbalans)

		2019
	Samtliga	+13
Kön	Kvinna	+14
	Man	+11
Ålder	16–29 år	+10
	30–49 år	+11
	50–64 år	+9
	65+ år	+15
Boendeort	Landsbygd	+6
	Tätort	+12
	Stad	+15
	Storstad	+12
Eget hem	Arbetsbaserat	+11
	Tjänstemannabostad	+13
	Högre tjänstemannabostad	+12
	Företagare	+15
Fackförbund	LO	+9
	TCO	+16
	SACO	+16
Utbildningsnivå	Låg utbildning	+17
	Medel utbildning	+9
	Hög utbildning	+16
Sektor	Statlig sektor	+14
	Kommunal/landsting	+16
	Privat sektor	+10
Arbetsmarknadsstatus	Arbetslös	+9
	Sjuk/aktivitetsersättning	+2
Region	Stockholm/ Stockholms län	+14
	Västra Götaland och Halland	+12
	Västernorrland, Jämtland, Väster- och Norrbotten	+15
Medborgarskap	Svensk medborgare	+13
	Utländsk medborgare	+14

Kommentar: Enkätfrågans lydelse och svarsalternativ återfinns i tabell 1 och 2. Bedömningsbetyget kan variera mellan -100 (alla svarar *dåligt*) och +100 (alla svarar *bra*). Procentberäkningarna har gjorts bland samtliga svarande. Sammanlagt 17 myndigheter/verksamheter ingår i analysen. Vilka de är framgår i tabell 6. Antalet svarspersoner är ca 1 600.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Utfallet lever upp till vår normativa förväntan. Betygsskillnaderna mellan olika samhällsgrupper är i de allra flesta fall mycket små. Enbart två grupper av sammanlagt trettio uppvisar ett genomsnittligt bedömningsbetyg som skiljer sig mer än ± 5 enheter från samtliga svenskers. Boende på landsbygden (+6) och personer med sjuk-/aktivitetsersättning (+2) är klart mer negativt kritiska mot myndighetsverige än genomsnittssvensken.

En klar majoritet av de olika gruppernas genomsnittsbetyg har värden mellan 0–3 enheter från hela befolkningens medeltal och är inte statistiskt säkra på en mätskala mellan -100 till +100. Men med det sagt, vissa återkommande mönster finns i resultaten även om betygsskillnaderna är små mellan olika grupper. Bland de sociala grupper som genom åren tenderat att vara något mer positiva än genomsnittet till offentlig verksamhet finner vi kvinnor, äldre, boende i tätort eller mindre stad, tjänstemän, SACO-medlemmar, låg- och högutbildade samt offentligt anställda. Skönt nog för myndighetsverige ger offentligt anställda högre betyg åt sin egen verksamhet än genomsnittssvensken. Det hade varit bekymmersamt om de satt ett lägre betyg. Att förlora på hemmaplan är aldrig bra. Svenskar som har en tendens att vara mer negativt kritiska mot offentlig verksamhet än genomsnittet är oftast män, unga och 50–64-åringar, boende på landsbygd och i storstäder, arbetare och företagare, LO-medlemmar, personer med mellanutbildning, anställda i privat sektor och personer med sjuk-/aktivitetsersättning.

Men det måste upprepas och betonas – de mönster vi urskilt bygger på mycket små skillnader i olika sociala gruppers betyg på offentlig verksamhet. Det offentliga Sverige klarar det sociala testet med väl godkänt. Olika sociala och ekonomiska grupper har hittills under 2010-talet bedömt svensk offentlig verksamhet mycket samstämmigt. Så bör det normativt vara i ett välfungerande förvaltningssystem. Och så är det i Sverige.

Det tuffare politiska testet

Nu blir det ett svårare och viktigare test. Myndighetsutövning skall vara politiskt neutral och utan partipolitiska influenser. Ideologi och partitillhörighet får inte färga av sig när beslut fattas. Allt detta kan tyckas självklart och speciellt viktigt i en demokrati; men det självklara är inte alltid lätt att leva upp till. Det politiska testet gäller om medborgare med olika ideologier och partipolitisk hemvist bedömer offentlig förvaltning på ett likartat sätt. Om det visar sig att någon politisk gruppering är klart mer nöjd eller missnöjd än genomsnittet kan det vara en indikation på ett verksamhetsproblem. Dock behöver det inte nödvändigtvis tyda på att det är något fel på myndighetssidan. Den/de politiska grupper som avger de avvikande betygen gör kanske "överdriver" politiserade och ej evidensbaserade bedömningar. Men oavsett, ett problem är det. Offentlig verksamhet i Sverige skall vara opartisk och av alla *uppfattas* och bedömas fungera opartiskt.

När våra mätningar inleddes för tio år sedan uppfattade medborgare med olika politiska bakgrunder mycket små skillnader i hur myndigheter utförde sitt arbete. De samband mellan vänster-högerideologi och betyg som kunde noteras var obetydliga. Betygssättningen gjordes med mycket svagt politiskt färgade glasögon. Betygen i ett Sverige styrt av Alliansen 2013 eller av S/MP 2015 såg i allt väsentligt likadana ut oavsett om de sattes av personer till vänster eller till höger. De mindre skillnader som fanns hade enbart ett minimalt samband med vem som hade regeringsmakten. Personer till höger var något lite mer positiva till myndighetssverige 2013 än 2015. Det motsatta gällde personer med vänsteråsikter. De var mer positiva 2015 än 2013. Men dessa ideologiskt färgade bedömningsskillnader var små.

Dessa i huvudsak ideologiskt opartiska bedömningar gäller dock inte längre. Sedan tre–fyra år har värderingen av hur myndighetssverige sköter sig blivit mer partipolitiskt polariserad bland allmänheten. Personer med sympatier åt vänster har blivit mer positiva till offentlig förvaltning samtidigt som högerlutande personer blivit mer negativt kritiska. Bedömningarna har politiserats och polariserats ideologiskt. I SOM-mätningen 2019 noteras svarande med en subjektiv vänsterposition för en genomsnittlig betygsbalans på +19, att jämföra med +10 för personer som uppfattar sig som ideologiskt till höger, en differens på nio enheter. Motsvarande skillnad var endast 1 enhet i mätningen 2015. Något har hänt. Svensk offentlig förvaltning har börjat betygsättas med ideologiska och politiserade glasögon påsatta. Ett litet positivt tecken är dock att de ideologiska bedömningarna må hända är på väg att minska igen. Skillnaden mellan vänster- och högerpersoners genomsnittsbetyg var större åren 2016–2018, med differenser om 17, 13, respektive 11 enheter. År 2019 har differensen minskat till 9 enheter. Fortfarande indikerar det ideologiserade betyg, men med en minskad trend. Dock ännu är vi inte tillbaka till de icke-ideologiserade bedömningarna som kunde ses för fyra–fem år sedan.

Resultaten i tabell 6 skärskådar utfallet 2019 närmare, med fokus på vilka bedömningar som olika partiers sympatisörer gör. Resultaten illustrerar tydligt att olika partiers anhängare tenderar att göra skilda utvärderingar av hur svensk offentlig förvaltning fungerar idag. Det visar sig – föga överraskande – att regeringspartiernas (S/MP) anhängare är de som är mest positiva till hur såväl myndigheterna som de kommunala/regionala verksamheterna fungerar. Mest negativa genomsnittsbetyg levererar Sverigedemokraternas sympatisörer – både när det gäller myndigheterna och kommunala/regionala verksamheter. Mest kritiska är SD-väljare mot Migrationsverket. Anhängare till KD och M är inte genomsnittligt lika kritiska som SD-väljare, men klart mer negativa än sympatisörer till regeringspartierna och sympatisörer till regeringens två stödpartier Centern och Liberalerna. Vänsterpartiets anhängare är också mer negativa än sympatisörer till Januariöverenskommelsens fyra partier, men långt ifrån lika negativa som SD-anhängare.

Tabell 6 *Partiernas sympatisörer betygsätter ett antal myndigheter och verksamheter, 2019 (procentandel bra/dåligt och betygsbalans)*

	Partisynpati								Samtliga
	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	
Myndigheter									
Skatteverket	54/6	65/2	67/3	62/4	61/2	55/6	66/5	49/9	59/5
Polisen	56/24	72/9	71/6	68/13	65/14	54/22	60/18	54/28	62/17
CSN	35/4	35/3	54/1	42/3	42/5	29/6	37/5	23/8	35/5
Konsumentverket	29/5	37/1	33/1	36/3	34/5	28/4	29/2	35/5	33/3
Pensionsmyndigheten	29/12	44/5	22/8	36/5	33/8	37/8	36/9	33/17	35/9
Kronofogdemyndigheten	22/5	32/2	29/1	34/2	30/2	29/6	30/3	27/8	29/3
ARN	25/5	34/3	24/0	29/2	36/0	24/6	25/2	28/6	28/3
Trafikverket	34/17	40/12	43/9	37/12	41/12	41/16	46/12	36/19	38/14
Tullverket	20/14	26/11	19/12	23/10	27/12	19/22	26/18	24/31	24/16
Socialstyrelsen	22/21	28/12	22/8	23/12	29/12	16/20	17/21	16/29	22/17
Kriminalvården	18/20	27/12	31/9	20/15	25/24	15/21	28/22	21/34	23/20
Skolverket	19/29	29/21	37/14	22/24	27/35	13/45	14/41	14/46	21/31
Försäkringskassan	23/45	29/35	27/30	26/36	17/43	18/37	22/38	13/56	22/40
Arbetsförmedlingen	17/43	16/36	13/29	14/44	6/45	7/51	7/53	4/58	11/45
Migrationsverket	10/51	14/35	12/34	13/46	16/45	4/65	11/43	2/69	12/47
Medeltal	28/20	35/13	34/11	32/13	33/18	26/22	30/19	25/28	30/18
Betygsbalans	+8	+22	+23	+19	+15	+4	+11	-3	+12
Verksamheter									
Sjukvården	45/35	53/26	45/29	49/28	52/29	42/36	50/34	36/50	46/34
Grundskolan	35/23	45/13	36/24	41/18	37/18	35/26	44/18	26/33	38/20
Medeltal	40/29	49/20	41/27	45/23	45/24	39/31	47/26	31/42	42/27
Betygsbalans	+11	+29	+24	+22	+21	+8	+21	-11	+15

Kommentar: För frågornas lydelse och svarsalternativ se tabell 1 och 2. Procenten är beräknad bland samtliga svarande, inklusive de som svarat "Ingen uppfattning" respektive "Känner ej till myndigheten/verksamheten". Antalet svarande är ca 1 600.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019

Ett närstudium av hur de tre största partiernas väljare betygsatt myndigheterna genom åren belyser hur bedömningarna partipolitiserats. Skillnaden i snittbetyg mellan anhängare till S och M var endast 2 enheter år 2013. I SOM-mätningarna 2018 och 2019 har den differensen ökat till 13 respektive 18 enheter. Motsvarande skillnad är mycket större och också ökande mellan S - och SD-sympatisörer, 27 enheter 2013, 34 år 2018 och 36 år 2019. Bedömningsskillnaderna mellan anhängare till M och SD är mindre och tvärtom något minskande från 19 enheter 2013 och 21 år 2018 ned till 18 enheter 2019.

Sympatisörer med Socialdemokraterna och Sverigedemokraterna fortsätter att bedöma myndighetssverige mycket olika, och i ökande grad så; S-väljare mer positivt, SD-väljare mer negativt. Samtidigt har moderata och sverigedemokratiska väljare börjat närma sig varandra i en kritisk bedömning av svensk offentlig verksamhet. Denna förändring har skett parallellt med att S- och M-väljare gör alltmer olika bedömningar av hur offentliga Sverige fungerar. Enkelt uttryckt har M-sympatisörer distanserat sig från S-sympatisörer i bedömningen av hur offentliga sektorn sköter sig, och närmat sig de mer negativa utvärderingar som SD-anhängare gör. Sveriges två hittillsvarande regeringsbärande partier S och M har idag sympatisörer som i ökande utsträckning gör olika bedömningar av hur svenska myndigheter fungerar. Lägg därtill att Sveriges tredje stora parti SD har anhängare som mycket påtagligt är de allra mest negativa till myndighetssverige. Detta sakernas tillstånd är naturligtvis inte bra. Så bör det inte se ut i ett väl fungerande samhälle. Medborgares bedömningar av myndigheter skall inte karaktäriseras av politisering och polarisering. Det offentliga skall inte bedömas beroende på medborgarnas ideologi och partipolitiska hemvist.

Partipolitisk splittring i synen på myndighetssverige

Vad som än ligger bakom den ideologiska och partipolitiska splittringen i svenska folkets uppskattning av myndigheter och offentliga verksamheter – bra är det inte. Idealt i en välfungerande demokrati skall offentlig förvaltning vara opartisk och tjäna alla lika, och därtill uppfattas och bedömas som opartisk och behandlande alla lika. Myndigheterna skall vara oväldiga och uppfattas som oväldiga. När vi nu ser tecken på en ökad politisering och polarisering i bedömningarna av hur svensk offentlig förvaltning fungerar finns anledning till rannsakan och utvärdering på många håll. Självklart inom myndighetssverige, men också inom politiken och de politiska partierna. Därtill med viss emfas också i medievärlden – den centrala informationsspridaren – och bland medborgarna själva som sätter betyg med kanske svag eller ingen evidensbas. Forskningens ansvar bör heller inte glömmas i sammanhanget. Som alltid, mer och bättre forskning behövs.

Varför har bedömningarna av svensk offentlig förvaltning blivit mer polariserade? Hur kan tre av välfärdssverige viktigaste myndigheter Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och Migrationsverket få övervägande underbetyg av *samtliga* riksdagspartiers väljare? Vad ligger bakom Sjukvårdens allt mer negativa betyg under 2010-talet? Om Skatteverket kan uppnå toppbetyg – fogden som tar våra pengar – varför inte också Skolverket, Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen?

Väldigt många frågor som pockar på svar, och som kräver ordentliga opartiska analyser – följda av förslag till åtgärder. Varför inte en offentlig utredning? Ett förslag som inte blivit mindre angeläget med tanke på Coronakrisen 2020. Virusangreppet har närmast övertydligt påvisat vikten av trovärdiga och legitima myndigheter som medborgarna kan lita på. Mot denna bakgrund kommer SOM-institutets

och Statskontorets fortsatta mätningar av folkets bedömningar av om hur svensk offentlig förvaltning fungerar att vara helt central. Den empiriska forskningens klassiska slagord ”mät mera” känns ovanligt träffande i sammanhanget.

Noter

- ¹ Femton myndigheter mättes i SOM-undersökningen 2019 och bland personer med kännedom blev betygsbalansen: Skatteverket +65, CSN +51, ARN +51, Konsumentverket +50, Polisen +49, Kronofogdemyndigheten +48, Pensionsmyndigheten +38, Trafikverket +33, Tullverket +13, Socialstyrelsen +7, Kriminalvården +5, Skolverket -13, Försäkringskassan -22, Migrationsverket -45 och Arbetsförmedlingen -48. Fyra myndigheter får ett övervägande underbetyg 2019: Skolverket, Försäkringskassan, Migrationsverket, Arbetsförmedlingen. Bäst betyg får Skatteverket.
- ² Betygsbalansen för sjukvården och grundskolan år 2019 är +12 respektive +18 – klart lägre än i de bästa, tidigare mätningarna under perioden. Båda verksamheterna har tappat tydligt i uppskattning under senare år (se figur 1).
- ³ Jämförelsen gäller åren 2010/2012 till 2018/2019 för Skatteverket, Polisen, CSN, Pensionsmyndigheten, Kronofogdemyndigheten, Trafikverket, Skolverket, Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen, Migrationsverket och Valmyndigheten samt för sjukvården, grundskolan, förskolan och äldreomsorgen. För Socialstyrelsen är mätperioden 2014–2019, för Naturvårdsverket 2012–2016 och för Konsumentverket 2014–2019.
- ⁴ Syftet med studien är att mäta hur svenska folket bedömer kvaliteten på offentlig verksamhet. Att försöka förklara varför bedömningar ser ut som de gör och varför de förändras över tid, är dock inte en av analysuppgifterna. En sådan forskning kräver data kring hur olika myndigheter/verksamheter *de facto* fungerar och hur t.ex. mediebevakningen ser ut. Dylik förklaringsinformation har vi inte systematiskt tillgång till. Dock som framgår av resultaten i figur 1 är våra mätningar inte överdrivet trögrörliga, vilket är bra för framtida förklaringsanalyser. De mycket tydliga nedgångarna i uppskattningen för Polisen 2016 och för Arbetsförmedlingen 2013 är bra exempel. Båda har samband med omfattande mediekritik och starkt ifrågasatta chefer (rikspolischef respektive generaldirektör), samt därtill en mycket omdiskuterad omorganisation (Polisen).

Referenser

- Holmberg, Sören (2015). Mycket höga krav på offentlig verksamhet. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2017). Offentlig verksamhet skall ha hög kvalitet. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2018). Offentlig verksamhet får sämre betyg. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2019). Betyg på offentlig förvaltning. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Marcus Weissenbilder (2020). *Svenska folket utvärderar offentlig verksamhet*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2012, red). *Good Government: The Relevance of Political Science*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Johansson, Susanne & Sören Holmberg (2011). Kvalitet på offentlig verksamhet. I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Pidd, Michael (2012). *Measuring the Performance of Public Services*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sundell, Anders (2015). *Public Administration and Corruption*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Tria, Giovanni & Giovanni Valotti (2012). *Reforming the Public Sector*. Washington, DC: Brookings.
- Ångström, Lars (2014). *Den gemensamma värdegrunden för de statsanställda – grundläggande rättsliga principer*. Stockholm: Värdegrundsdelegationen.

STRONG PUBLIC SUPPORT FOR THE TRADITIONAL SWEDISH WELFARE STATE 1986–2019¹

LENNART NILSSON

Sammanfattning

Den svenska välfärden är starkt förankrad hos den svenska allmänheten. Efter år av omstrukturerings- och marknadsanpassning har svenskarnas inställningen till privatisering blivit allt mer negativ. Det gäller inte minst i frågan om ökad privatisering av skola, vård och omsorg. Ideologisk identitet och partisympati är, inte helt oväntat, viktiga förklaringsfaktorer till skillnader i synen på privatisering. Samtidigt finns det inte bland några partiers sympatisörer stöd för att tillåta vinstutdelning i välfärdsbolag. Men trots en relativ enighet i befolkningen om att inte tillåta vinstutdelning, har tidigare studier visat att många partier står långt ifrån sina väljare i denna fråga. Det gäller framför allt de liberala och konservativa partierna, en skillnad som givet resultatet i 2019 års SOM-undersökning sannolikt har ökat.

Welfare states have many nation-specific characteristics and they are classified in several different ways, e.g. in terms of ideal types, characteristics of systems in specific countries, or classifications of countries/systems based on comparative statistical analyses. Classifying countries is complicated, primarily because welfare programs include both transfer payments and service production, areas with many different components. Despite these difficulties, the final groupings are strikingly consistent, and the Nordic countries distinguish themselves with general welfare policies and a strong welfare state (Esping-Andersen, 1990; Johansson, Nilsson & Strömberg, 2001; Lindbom, 2011; Svallfors, 2016).

Welfare rests on three spheres: the family, the market, and the government. Responsibility is distributed differently in welfare systems, the goal is to provide citizens security and service (Esping-Andersen, 2002, 2009). What characterizes the welfare state is the central role played by the public sector in providing social security for the population. In recent decades, substantial changes have occurred in the Swedish welfare state toward increased marketization.

In the 1980s the Thatcher and Reagan administrations in Great Britain and the United States, implemented neo-liberal reforms strengthening market forces and reducing public sector influence with privatizations and tax reductions. A comparative study of Sweden, Japan, and the United States, found that globalization *per se* had not caused the changes in welfare systems in the respective countries, but that internal factors had played a decisive role (Pierre, 2013). However, as consequence of the economic globalization, the regional level has become more

important in coordinating the public and the private sectors in the field of economic development (Tsuchida, 2011). In Sweden, the restructuring of the welfare state started in the beginning of the 1980s and the deep economic crisis around 1990 created a breeding ground for far-reaching changes inspired by neo-liberal ideas. Earlier freedom of choice within the public sector, program budgeting, and other experiments had been carried out by social democratic governments but now fundamental changes of the Swedish welfare state were implemented (Therborn, 2018).

During the Center/Right government 1991–1994, the public sector was reduced by tax cuts and privatizations with commercial actors providing tax-funded healthcare, schools, elderly care, and childcare. The municipalities and the county councils had been responsible for almost all the publicly financed services but now dramatic changes took place. Two decades later, in 2015, 42 percent of the primary care clinics were privately owned (in the Stockholm region 65 percent). The development is similar but slower for education and social care (Svallfors & Tyllström, 2019). While the for-profit companies have expanded over the years, similar expansion has not occurred for non-profit actors (Sandberg, 2014). Controversial public private partnerships have been introduced (Sundström, 2018, 2019) and the social insurance systems have changed concerning pensions, unemployment benefits, and health insurances (Oskarson, 2013; Lindbom, 2016).

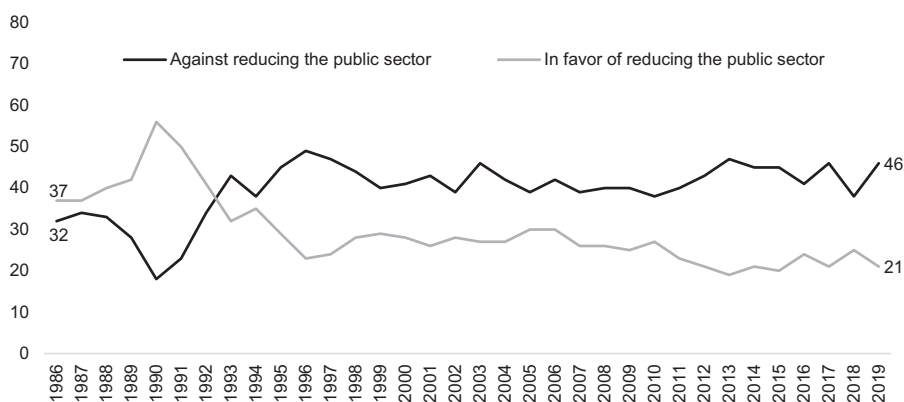
Analyzing different aspects of the restructuring of the Swedish welfare state over time is of central importance, and the national SOM survey offers opportunities to study developments in public opinion. In this chapter, public attitudes to the Swedish welfare state will be analysed in three respects: the size of the public sector, taxes, and privatizations. When analyzing attitudes to the welfare state focus is on the role of the voter and the long-term trends during changing economic and political situations. A core problem is the balance between the public sector and the market and the role of pro-profit and non-profit organizations in the production of publicly financed services. Therefore, the attitudes to profits in the welfare sector will also be analysed. The time period in focus is 1986–2019, with particular focus on previous years.

Maintain or reduce the size of the public sector?

Until 1988, the opinion on size of the public sector was relatively stable in the population with about as many wishing to maintain it as wishing to reduce it. However, in the late 1980s, support was reduced and during the 1990s economic crisis, three times as many were in favor of reducing it as were opposed to such a measure (see Figure 1). Developments in Eastern Europe, including the fall of the Berlin Wall, were also important factors underlying the dramatic opinion change in 1990, as was the right-wing wave sweeping through the Anglo-Saxon countries under Thatcher and Reagan – a wave that reached Sweden at a relatively late stage (Hadenius & Nilsson, 1991).

After these developments followed a break in the trend; in 1993, the year in which the public sector financial deficit was at its greatest, those who opposed making further public sector reductions for the first time had an advantage over those who advocated it (Figure 1). During the following years, support for the public sector increased so that, in 1996, there was a deep rift between those who wished to preserve the public sector and those who wanted to reduce it. With improvements in the Swedish economy, the difference decreased continuously until 1999. During the subsequent ten years, public opinion remained essentially stable with a clear majority opposing reducing the public sector, although there were small fluctuations from year to year. After 2010, support for the public sector increased and twice as many opposed reducing it compared to those who advocated such a measure (Bendz, 2014). In the election year 2018, the support decreased but in 2019 it increased again to the same level as two years earlier.

Figure 1 Attitudes to the public sector in Sweden, 1986–2019 (percent)



Comment: The question was worded: “What is your opinion on following proposals? – Reduce the public sector” and the given response set was “Very good proposal”, “Fairly good proposal”, “Neither good nor bad proposal”, “Fairly bad proposal”, and “Very bad proposal”. Respondents who did not express an opinion was coded as “No opinion”. Number of respondents in 2019 was 1 612.

Source: The National SOM Survey 1986–2019.

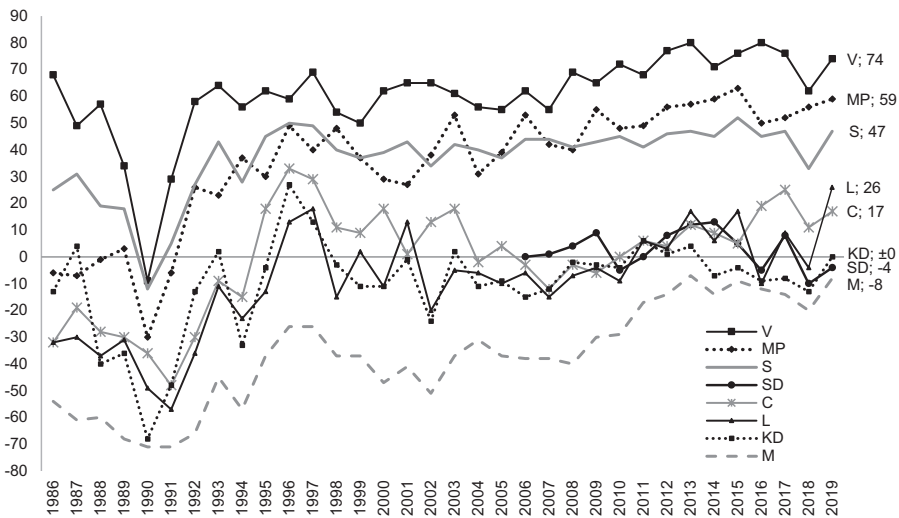
This is an important left-right issue, and it is no surpris to find that there are considerable differences between the positions taken by sympathizers of different political parties, even though it varies over time. Left Party sympathizers have always had the most positive attitude toward preserving the size of the public sector, whereas Conservatives have had the most negative attitude.

During the period 1986–1988, opinions were essentially stable within the different parties as well. Subsequently, the positions in all parties shifted to attitudes

that were more negative. In 1990, dramatic changes resulted in a negative opinion balance for all parties (see Figure 2). In particular, sympathizers of left-wing parties, i.e., those who had the most positive attitudes toward the public sector, had come nearer the negative positions of the Conservative/Liberal voters.

After 1990, attitudes to the public sector again became more positive. Up until 1996/97, sympathizers of all parties except from the Conservative Party thought it was a bad idea to reduce the public sector. The changes were particularly significant among Christian Democrats, Liberals, and Center partisans. Later on, the opposition against reduction decreased somewhat, only to increase again at the turn of the millennium, when Left Party sympathizers shifted further to the left and Conservatives further to the right, thus resulting in an increased polarization.

Figure 2 Support for the public sector among party sympathizers, 1986–2019 (balance of opinion)



Comment: For the wording of question and given response set, see Figure 1. Balance of opinion is the proportion of 'bad proposal' minus the proportion of 'good proposal' responses and runs from +100 (all answering bad proposal) to -100 (all answering good proposal). Parties and abbreviations: Left party (V), Social Democratic Party (S), Green Party (G), Center Party (C), Liberal Party (L), Christian Democrats (KD), Conservative Party (M), and the Swedish Democrats (SD). Minimum number of respondents in 2019 was 66 (Liberal Party)

Source: The National SOM Survey 1986–2019.

In recent years, a pattern has emerged where Left Party sympathizers strongly oppose against reducing the public sector. Among Green Party and Social Democratic sympathizers, there is a preponderance of opinion for preserving the size of the

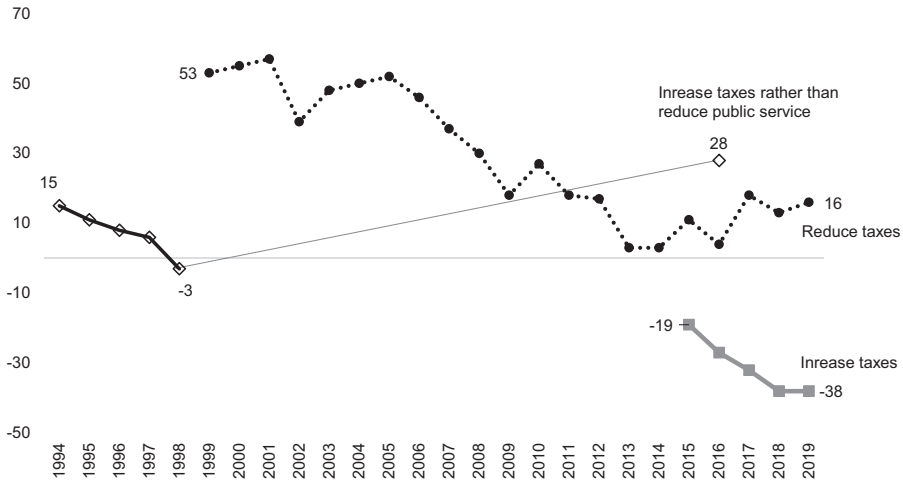
public sector; sympathizers with the respective parties are close to one another on this issue. Since 1994, Green Party sympathizers have been somewhat to the left of Social Democrat sympathizers during election years; recently, this has been the case every year. For several years, the Center Party, the Liberal Party, and the Christian Democrats was a group, in which the proportion of those who advocated cuts was essentially equal to the proportion wishing to maintain the present size. In recent years, Center Party sympathizers have become more negative toward a reduction while Christian Democrat sympathizers have come closer to the Moderate Party. In this left-right issue, the Swedish Democrats have joined the conservative/liberal parties. Conservatives have continuously advocated making cuts of the public sector, but support for this decreased after 2008. In the election year 2018 in the bourgeois parties, those in favor of a reduction were the most numerous except the Center party sympathizers.

There are limited differences between socio-economic groups in the attitudes to reducing the public sector. There are small differences between age groups and educational levels. Men are more positive than women are. Differences are relatively small even with regard to professional sector but people in the private sector are somewhat more positive to cut down and entrepreneurs have more positive attitudes to a reduction of the public sector than blue and white-collar workers. Place of residence, urban or rural, are also of minor importance in this respect.

Public opinion on taxes and services

At all times and in all countries, people have complained about taxes. Though, in welfare states with high levels of universal services and extensive transfer payments to households, the willingness to pay taxes have been high (Peters, 1991; Rothstein, 2016). Studies from late 1960s revealed that the majority of Swedes considered taxes too high even in relation to public benefits, whereas studies from the 1980s and 1990s, showed that the majority felt taxes were reasonable in relation to benefits (Vogel, 1970; Åberg, 1993). Results from the 1986–2010 Swedish Welfare State Surveys (SWS) showed a high collective and individual preparedness to pay for welfare measures (Svallfors, 2013, 2016).

Questions about taxes have been included in the SOM survey since 1994 (see Figure 3). During the 1994 election year, with budget deficits and increasing national debt, there was a greater will to *increase taxes rather than reduce public services*. However, with the improved economic situation, support for tax increases transformed into slight opposition to increase taxes in relation to public services four years later. The question about increased taxes in relation to public services has been posed five times, and each time the preponderance of opinion has been positive.

Figure 3 Attitudes to taxes, 1994–2019 (balance of opinion)

Comments: The question was worded: “What is your opinion on following proposals?” followed by the proposals presented above. The given response set was “Very good proposal”, “Fairly good proposal”, “Neither good nor bad proposal”, “Fairly bad proposal”, and “Very bad proposal”. Balance of opinion refers to the proportion of “good proposal” minus the proportion of “bad proposal” responses and runs from +100 to -100. Respondents who did not express an opinion was coded as “No opinion”. Number of respondents in 2019 was 1 709.

Source: The National SOM Survey 1994–2019.

In early 2000s, a majority of the Swedish public advocated tax cuts. Then the preponderance of opinion favoring a reduction gradually decreased after 2005, and in 2013 the proportion who wanted to reduce taxes was record low. The share of respondents who were opposed to a tax cut was nearly the same as those who advocated one. However, in 2017, national support for a tax reduction increased again. Since 2015, the SOM survey included a proposal to raise taxes. A majority has been against this proposal and the opinion has become even stronger over the past years.

The Swedish public has made these judgments against the background of far-reaching tax cuts (cf. Bendz, 2014). Since 2009, ‘*reducing taxes*’ has been advocated by fewer than those who wish to ‘*increase taxes rather than reduce services*’ (see Table 1). The latter tax proposal has enjoyed support from all parties, but in 2016 among Conservative and Christian Democratic sympathizers there was a small preponderance in favor of tax reductions even if services is reduced. However, issues of lowering or raising taxes clearly discriminate between the political parties.

Table 1 Attitudes to taxes among party sympathizers, 2016 and 2019
(balance of opinion)

	V	S	MP	C	L	KD	M	SD
Reduce taxes (2019)	-41	-7	-41	+8	+22	+40	+63	+58
Increase taxes (2019)	+32	-10	+5	-38	-45	-55	-78	-70
Increase taxes rather than reduce public services (2016)	+69	+62	+53	+13	+3	-5	-4	+9

Comment: For response alternatives, see Figure 1. For party abbreviations, see Figure 2. Balance of opinion refers to the proportion of “good proposal” minus the proportion of “bad proposal” responses and runs from +100 to -100. Minimum number of respondents in 2019 was 74 (Liberal Party).

Source: The National SOM Survey 2016 and 2019.

Sympathizers of the Conservative Party, Christ Democrats, and Sweden Democrats (M, KD, SD) are clearly in favor of lowering taxes in 2019, whereas sympathizers with the Left and Green Parties (V and MP) oppose tax cuts (see Table 1). Left Party sympathizers are the only ones in favor of increasing taxes. Sympathizers of the Conservative block strongly oppose such a change. Green Party sympathizers are against reduced taxes, but neither support nor oppose an increase. For sympathizers of Center Party the ratio is opposite.

The taxes is a classic left–right issue and there are only limited differences found in attitudes between socio-economic groups. Women are less inclined to reduce taxes, as are people with higher education and those working for local government, while entrepreneurs are more positive. The entrepreneurs are also more negative towards increased taxes as people working in the private sector. Those living in the countryside like those with lower education are more negative towards higher taxes.

There is a strong link between attitudes toward the public sector, on the one hand, and toward taxes, on the other. Those who wish to reduce the size of the public sector are also more inclined to reduce taxes and conversely. The public sector and taxes constitute central issues in the political debate and ideology and sympathy with political parties largely structures the opinions. Likewise, taxes have also been important issues for policymaking bodies and in the political parties’ internal discussions. In an international perspective, taxes are high in Sweden but the tax structure with no taxes gifts and inheritance are favorable for more wealthy people, which is an important factor explaining wealth cleavage which have increased dramatically in Sweden and more than in other Nordic countries. Income distribution has also become more unequal (Therborn, 2018).

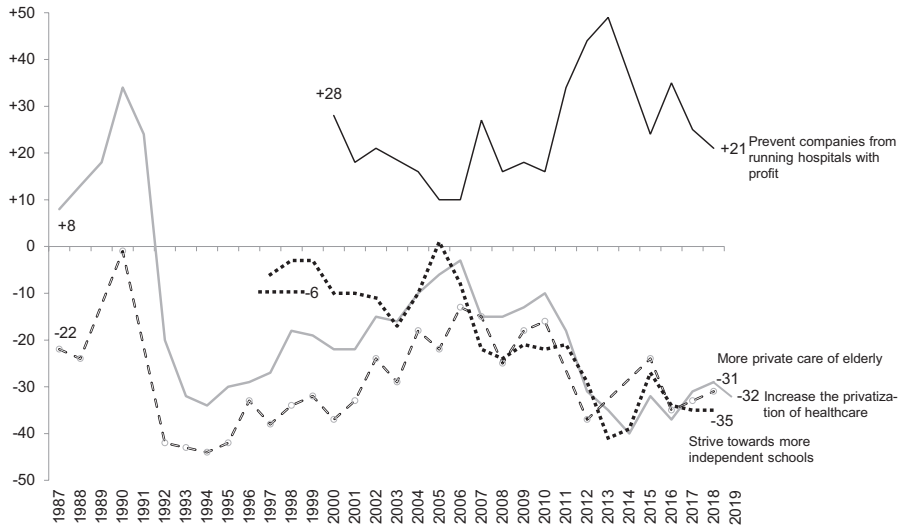
Public opinion on privatization

There is essentially two reasons to advocate privatization as a political strategy in welfare politics: to reduce costs/increase efficiency and to offer individualized options and greater freedom of choice (Esping-Andersen, 1996, 2002). The primary arguments against privatization are the risk that it may lead to more inequality and segregation, and that democratic control may decrease (Bendz, 2011; Kastberg, 2010). *The Freedom of Choice Act* (SFS 2008:962) regulates what is to apply when procurement agencies expose services to competition by allowing users to select among providers in a free choice system. New Public Management with business perspectives also in the public sector has expanded in Sweden and neo-liberal public-private-partnership projects have been implemented (Therborn, 2018; Sundström, 2018, 2019). There are two main dimensions of privatization production and financing. Here focus is on the responsibility for production since the responsibility for financing – public or private – has been discussed in relation to taxes.

The SOM survey respondents were asked about their opinions on privatization in the sense of a transition to a greater proportion of private production. Two proposals concern a shift to more private health care and independent schools but not necessarily a transition to a primarily non-public model (see Figure 4). The remaining two questions concern allowing private elderly care and prevent companies from running hospitals with profits. The shift in attitudes toward privatization follows the same basic pattern as for attitudes toward the public sector as a whole. Opposition to privatization decreased during the period 1988–1990. In 1990, which was an exceptional year there was clear support for privatizations within healthcare, whereas regarding elderly care, just as many were in favor of privatization as were against it. However, during the economic crisis of the early 1990s, public support for private alternatives decreased considerably. In all areas, more were negative towards further privatizations, and this shift was particularly marked in healthcare. During the period 1993–2006, opposition to privatization within healthcare and elderly care diminished.

After 2006, there was a change in public opinion and opposition to privatization in these areas increased again, particularly after 2010, culminating in record low support for privatization in 2013. However, even after that year, public opinion has been negative with regard to all areas and the opinion is polarized. There was a negative feedback on the increased privatization and the thermostat changed (Bendz, 2014).

Figure 4 Attitudes to privatization of public services, 1987–2019 (balance of opinion)



Comment: Response alternatives were: “Very good proposal”, “Fairly good proposal”, “Neither good nor bad proposal”, “Fairly bad proposal”, and “Very bad proposal”. Balance of opinion refers to the proportion of “good proposal” minus the proportion of “bad proposal” responses and runs from +100 to -100.

Source: The National SOM Survey 1994–2019.

In the spring of 2007, the Parliament voted to repeal “the stop law against private hospitals” (Government Bill, 2006/07:52). At the same time, public support for such a law increased; the past few years have seen a clear preponderance of opinion in favor of not allowing for-profit hospital care. Concerning this issue, there has been lack of agreement between voters and elected representatives, on both the national and the regional level (Karlsson, 2013). Attitudes toward private elderly care have been consistently negative, but gradually less so up to 2006, after which attitudes again become clearly negative (see Figure 4). Furthermore, support for independent schools have too gradually decreased.

The overall effects of the considerable fluctuations in public opinion on privatization are also very clear if we look at political party sympathy. The national survey reveal that during 1987–1999, the difference in attitudes regarding the areas healthcare, education and social care between sympathizers with the Red and Green vs. the other parties was cut almost in half, the reduced discrepancy resulting from both left- and right-wing party sympathizers moving toward the middle (see Table 2).

Table 2 *Proposals for privatization and party sympathy, 2018 and 2019 (balance of opinion)*

	V	S	MP	C	L	KD	M	SD
Increase privatization of healthcare (2019)	-87	-65	-59	-25	-1	-8	+17	-15
Prevent companies from running hospitals with profit (2018)	+85	+54	+51	-16	-2	-9	-27	+12
Let private companies assume responsibility for elderly care (2018)	-78	-69	-58	-11	±0	±0	+10	-17

Comment: Response alternatives were: "Very good proposal", "Fairly good proposal", "Neither good nor bad proposal", "Fairly bad proposal", and "Very bad proposal". Balance of opinion is the proportion of "good proposal" minus the proportion of "bad proposal" responses and runs from +100 to -100. Respondents who did not express an opinion was coded as "No opinion". For party abbreviations, see Figure 2. Minimum number of respondents in 2019 was 70 (Liberal Party).

Source: The National SOM Survey 2018 and 2019.

At the turn of the millennium, opinions polarized, with the Conservatives shifting to the right on all issues and the Left Party sympathizers moving to the left. Less uniform changes occurred for the remaining parties. Regarding healthcare and elderly care, there was considerable consensus among Social Democrats, Green Party, and Left Party sympathizers, who opposed privatizations in these areas and supporting a law to stop pro-profit enterprises from running hospitals. Then Conservative/Liberal party sympathizers clearly moved to the left. This was particularly apparent among Center Party sympathizers. Conservatives have been least negative to privatization initiatives and was in 2018 the only party where there was a preponderance in favor of private elderly care (see Table 2). However, when comparing the outcome of attitudes to increased privatization of healthcare some significant change between 2018 and 2019 can be seen. In 2018, both Christian Democratic and Conservative sympathizers were in favor of more private health-care (+21 and +19). A year later, Conservative sympathizers were the only ones still in support for privatization of healthcare (+17), since sympathizers of Christian Democrats suddenly stressed more of hesitation (-8).

The opposition against reducing the public sector through privatization is strong among sympathizers to the red and green parties (V, S, MP, and C). Considering socio-economic groups, there are rather limited differences. Young respondents are generally more uncertain and their balance of opinion is lower. People working in the private sector, white-collar workers, and entrepreneurs, are less negative towards private alternatives and it is only within these groups we can find small preponderance for privatizations. People working within the public sector are on the other hand generally more negative towards privatizations.

Making profits on welfare services has been a highly controversial political issue with a wide span between parties supporting a ban of profit distribution in tax-funded healthcare, etcetera, and parties opposing to such a ban (Nilsson, 2020). Focusing on respondents in the SOM survey, few differences are found between socio-economic groups regarding attitudes to tax-funded healthcare, education, and social care (cf. Nilsson, 2018). Differences are small even with regard to place of residence, urban and rural. Stockholm County do not deviate in this regard, even though privatization has gone further in the City of Stockholm and the Stockholm County than in other parts of the country (cf. Sundström, 2018). However, people working in the private sector appear less positive than other groups.

Sympathizers of the Left Party, Social Democrats, and the Green Party, are clearly in favor of a ban toward profits in the welfare sector in 2019 (see Table 3). Even those who sympathize with Sweden Democrats, the Liberal Party, and the Center Party favor such ban and for the latter group (C) support for regulations has increased between 2018 and 2019 (+13 vs. +25). Only Conservative sympathizers have a negative balance since those rejecting a ban are slightly more than those in favor.

Table 3 *Party sympathies and the proposal that Profit distribution shall not be allowed in tax-funded healthcare, education and social care, 2019 (balance of opinion)*

	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	Total
2019	+82	+55	+56	+25	+22	+12	-4	+31	+35

Comment: Response alternatives were “Very good proposal”, “Fairly good proposal”, “Neither good nor bad proposal”, “Fairly bad proposal”, and “Very bad proposal”. Balance of opinion is the proportion of “good proposal” minus the proportion of “bad proposal” responses and runs from +100 to -100. Respondents who did not express an opinion was coded as “No opinion”. For party abbreviations, see Figure 2. Minimum number of respondents in 2019 was 78 (Liberal Party).

Source: The National SOM Survey 2019.

Surveys of voters and their elected representatives show similarities as well as differences in how sympathizers and representative of specific parties relate to profits within the welfare sector. For example, agreement was considerable between red-green voters and the representatives they elect, but not between liberal-conservative voters and their representatives (Nilsson, 2020). Although welfare issues have been important in the elections, parliamentarians representing the Center Party, Liberals, Christian Democrats, and the Conservative Party have had opinions quite different from those of their sympathizers. It points to an asymmetrical representation concerning the party sympathizers and elected members of the Parliament: The Red-Green parliamentarians reflected the opinions of their voters quite well, whereas the elected representatives of the former Alliance parties (C, L, KD, and

M) were very far from their sympathizers when it came to the issue of making profits on welfare services (Nilsson, 2020).

In the new political landscape after the Swedish election 2018, the Liberal parties (L and C) cooperate with the Social Democrats and Green Party (S and MP) in government and the former Alliance does not exist any longer. On welfare issues, the Liberal parties are more in agreement with the Red and Green parties than Conservative parties (M and KD) are. As sympathizers of these parties have become more sceptic to profits in welfare in 2019, the asymmetrical representation still stands.

The Swedish public on the restructuring and marketization of the welfare state

There is strong support for the traditional welfare state among the Swedes and in most socio economic groups. Support for the public sector is quite considerable, and willingness to lower taxes has seen a decreasing long-term trend. At the same time, criticism of privatization has grown through the years. This applies to the proposal to promote more private healthcare centers and schools as well as to attitudes toward private elderly care and hospitals. These attitudes are marked by ideology and party sympathy with increased polarization between the parties. However, the legitimacy of the welfare system is not only dependent of the support of the people, but also on the capacity of the system to fulfill the political commitments. When citizens evaluate public services, users are most satisfied and those without direct or indirect contact with the services are less satisfied (Nilsson & Westerståhl, 1999a, 1999b).

Several measures confirm the wide support for limiting profits and for banning dividends within tax-funded healthcare, education, and social care. At the same time, two thirds of the public perceive freedom of choice as important. However, even most supporters of freedom of choice favor a ban of profits. This also applies to groups of people who themselves, or whose next of kin, use private alternatives. The Swedish public does not primarily want to see pro-profit organizations as alternatives to municipalities and counties/regions; they would prefer non-profit, idea-driven organizations.

How could these profound changes of the welfare system take place in Sweden with strong public support for the traditional welfare state? In their analyse of the strategies of business organizations in the welfare sector, Svallfors and Tyllström (2018) reveal that strategic actors consider influencing the perceptions, organizing actors, and facilitating communication as most important. Representatives of business think tanks and lobbying groups also frequently publish articles on editorial pages in the Liberal and Conservative media. These strategies have been very successful in promoting the pro-profit welfare policies although widespread negative attitudes in the society. It has been argued that that difference on the question of profits in welfare has uncovered a problem in democracy and created a business corporative system (Widmalm, 2017).

The changes in welfare policies have distanced Sweden from other Nordic countries in various respects (Kroll & Blomberg, 2013). This concerns the increase of pro-profit enterprises' responsibility for welfare services, whereas the operations of idea-driven non-profit organizations remain very limited. It also concerns venture capital enterprises' activities within the welfare sector. The recent new directions in welfare policy in Sweden mean that, at present, the public sector plays a less central role in the Swedish welfare state than it did previously and greater importance is attached to the market although strong public support for the traditional welfare state.

Note

- ¹ Delar av texten har publicerats i: Lennart Nilsson (2020). *Strong public support for the traditional Swedish welfare state during restructuring and marketization*. SOM-rapport 2020:40. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

References

- Bendz, Anna (2011). Vårdvalet i Västsverige. In Annika Bergström (ed.) *Västsvensk vardag*. Gothenburg: The SOM Institute, University of Gothenburg.
- Bendz, Anna (2014). Att ge feedback på välfärdspolitiken: Hur reagerar medborgarna på ökad privatisering. In Annika Bergström & Henrik Oscarsson (eds.) *Mittfärd och Marginal*. Gothenburg: The SOM Institute, University of Gothenburg.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, Gøsta (1996). After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy. In Gøsta Esping-Andersen (ed.) *Welfare States in Transition*. London: Sage Publications.
- Esping-Andersen, Gøsta (2002). Towards the Good Society, Once Again? In Gøsta Esping-Andersen (ed.) *Why we need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, Gøsta (2009). *The Incomplete Revolution: adapting to women's new roles*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Government Bill 2006/07:52.
- Hadenius, Stig & Lennart Nilsson (1991). *Ifrågasatt. Den offentliga sektorn i debatt och opinion*. Stockholm: Svenskt Informationsmediecenter.
- Johansson, Folke, Nilsson, Lennart & Lars Strömberg (2001). *Kommunal demokrati under fyra decennier*. Malmö: Liber.
- Karlsson, David (2013). Åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda i regionpolitiken. In Annika Bergström & Jonas Ohlsson (eds.) *En region för alla? Medborgare, människor och medier Västsverige*. Gothenburg: The SOM Institute, University of Gothenburg.

- Kastberg, Gustaf (2010). *Vad vet vi om kundval – en forskningsöversikt*. Stockholm: SKL.
- Kroll, Christian & Helena Blomberg-Kroll (2013). Svensk välfärd i ett nordiskt perspektiv. In Hans Swärd, Per Gunnar Edebalk & Eskil Wadensjö (eds.) *Vägar till välfärd – idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Lindbom, Anders (2011). *Systemskifte? Den nya svenska välfärdspolitiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindbom, Anders (2016). Political Partianship and Policy Feedback: The Swedish State after Eight Years of Center-Right Government. In Jon Pierre (ed.) *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Nilsson, Lennart & Jörgen Westerståhl (1999a). Representative Democracy. In Jönsson, S., Nilsson, L., Rubenowitz, S. & Westerståhl, J. (eds.) *The Decentralized City. Democracy, Efficiency, Service*. Gothenburg: BAS Publisher.
- Nilsson, Lennart & Jörgen Westerståhl (1999b). Local Self-Government in Sweden”. In Jönsson, S., Nilsson, L., Rubenowitz, S. & Jörgen Westerståhl (eds.) *The Decentralized City. Democracy, Efficiency, Service*. Gothenburg: BAS Publisher.
- Nilsson, Lennart (2018). Svenska folket om välfärdsstatens omstrukturering. In Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (eds.) *Sprickor i fasaden*. Gothenburg: The SOM Institute, University of Gothenburg.
- Nilsson, Lennart (2020). *Strong public support for the traditional Swedish welfare state during restructuring and marketization*. SOM-rapport 2020:40. Göteborg: The SOM Institute, University of Gothenburg.
- Oskarson, Maria (2013). Kampen om socialförsäkringarna. In Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (eds.) *Vägskäl*. Gothenburg: The SOM Institute, University of Gothenburg
- Peters, B. Guy (1991). *The Politics of Taxation. A Comparative Perspective*. Blackwell.
- Pierre, Jon (2013). *Globalization and Governance*. Edward Elgar.
- Rothstein, Bo (2016). The Moral, Economic, and Political Logic of the Swedish Welfare State. In Jon Pierre (ed.) *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Sandberg, Å. (2014). *Värden I välfärden. Omstyrning och organisering efter New Public Management*. Arena idé.
- SFS 2008:962. *LOV. Law of Free Choice System*.
- Sundström, Göran (2018). *Framtidens universitetssjukhus. Beslut om Nya Karolinska Solna. Delrapport 1*. Stockholm: Stockholm University.
- Sundström, Göran (2019). *Framtidens universitetssjukhus. Beslut om Nya Karolinska Solna. Delrapport 2*. Stockholm: Stockholm University.
- Svallfors, Stefan (2013). Trygg, stöttande, tillitsfull? Svenskarna och välfärdsstaten. Svenskarna och välfärdsstaten. In Hans Swärd, Per Gunnar Edebalk & Eskil Wadensjö (eds.) *Vägar till välfärd – idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber

- Svallfors, Stefan (2016). Who loves the Swedish Welfare State? Attitude Trends 1980-2010. In Jon Pierre (ed.) *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Svallfors, Stefan & Anna Tyllström (2019). Resilient privatization: the puzzling case of pro-profit providers in Sweden. *Socio-Economic Review* 17(3): 745–765.
- Therborn, Göran (2018). *Kapitalet, överheten och alla vi andra. Klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande*. Arkiv förlag/A-Z Förlag.
- Tsuchida, Yo (2011). *Multi-level Governance under Globalization in Sweden. Strategy of Local government and Regionalization*. LAP Lampert Academic Publishing.
- Widmalm, S. (2017, February 28). Politiker och medborgare oense om vinst i välfärden. *Dagens Nyheter*. Retrived 2017 March 27 from <https://www.dn.se/arkiv/debatt/politiker-och-medborgare-oense-om-vinst-i-valfarden/>
- Vogel, Joachim (1970). *Aspirationer, möjligheter och skattemora: en rättssociologisk undersökning av deklaranter*. SOU 1970:25. Stockholm.
- Åberg, Rune (1993). Århundradets skattereform? Politik och opinion kring 1991 års skattereform. Stockholm: Fritzes.

SVENSK FÖRSVARSPOLITIK I NY TERRÄNG

JOAKIM BERNDTSSON, ULF BJERELD OCH KARL YDÉN

Sammanfattning

Våren 2019 präglades den försvarspolitiska debatten av bred partipolitisk enighet om att det svenska försvaret behövde ett kraftigt ekonomiskt tillskott. Men vilken betydelse har den försvarspolitiska debatten för väljarnas uppfattningar i försvars- och säkerhetspolitiska frågor? Innebar enigheten om höjda försvarsanslag att medborgarnas stöd för mer resurser till försvaret ökade? Och innebar löftet om höjda försvarsanslag också en förstärkning av medborgarnas tillit till försvaret?

Resultaten visar att medborgarnas förtroende för försvaret fortsätter att öka. Stödet för att Sverige ska ha ett starkt militärt försvar är stabilt på en hög nivå och det finns ett starkt stöd för beslutet att återinföra värnplikten. Däremot ökar andelen som vill minska försvarsutgifterna något. I Nato-frågan är opinionen fortsatt splittrad och väljarna fortsätter i huvudsak att inta samma ståndpunkt som sina respektive partier. Sammantaget följs den partipolitiska enigheten om försvarsfrågorna av ett relativt starkt väljarstöd för den förda politiken.

Den säkerhetspolitiska debatten har under senare år fokuserat alltmer på Sveriges territoriella säkerhet och tänkbara hot. Försvarsberedningens senaste rapporter (*Värnkraft* 2019 och *Motståndskraft* 2017), liksom uttalanden från regeringens representanter, har tydligt signalerat att säkerhetsläget i vårt geografiska närområde har försämrats (framförallt som en följd av Rysslands agerande i Ukraina samt över Östersjön) och att ett väpnat angrepp mot Sverige inte kan uteslutas (Försvarsberedningen, 2017, 2019). Denna analys har i sin tur motiverat beslut om kraftigt ökade anslag till Försvarsmakten liksom intensifierade ansträngningar för att återskapa det civila försvar som helt avvecklades efter det ”Kalla kriget”. Som ett led i arbetet har en rad åtgärder vidtagits på nationell nivå. Bland annat skickades broschyren *Om krisen eller kriget kommer* ut till 4,8 miljoner svenska hushåll i maj 2018, och där understryks bland annat vikten av personlig beredskap i händelse av kris eller krig. Sedan 2017 gäller också lagen om totalförsvarspflicht och skyldighet för både män och kvinnor att mönstra. De första ca 4 000 värnpliktiga i det nya, könsneutrala systemet, påbörjade sin grundutbildning i januari 2018.

Samtidigt har regeringen understrukit att Sveriges försvar och säkerhet är beroende av internationella samarbeten. I detta sammanhang har Sverige verkat för fördjupade samarbeten och samverkan, både inom ramen för EU (exv. PESCO, *Permanent Structured Cooperation*) men även med enskilda länder. Här bör sär-

skilt nämnas det fördjupade försvarssamarbetet med Finland, som tillsammans med USA, Tyskland och Storbritannien lyfts fram som speciellt viktiga partners (Regeringen, u.å.). Sverige har bl a köpt luftvärnssystemet PATRIOT från USA, ett beslut i mångmiljardklassen som stärker ländernas militära samarbete. Även Nato lyfts fram som en viktig samarbetspartner samtidigt som regeringen och försvarsminister Peter Hultqvist har utformat en försvarspolitik som, trots ökade spänningar i norra Europa, har gjort frågan om svenskt Natomedlemskap snarare mindre inrikespolitiskt laddad än tidigare (se vidare nedan).

Våren 2019 präglades försvarsdebatten av bred partipolitisk enighet om behovet av kraftiga förstärkningar av det militära försvaret. I sitt betänkande föreslog den parlamentariskt sammansatta Försvarsberedningen en årlig finansiering med 1,5 procent av BNP. I så fall skulle kostnaderna för den militära delen av försvaret öka med 30 miljarder kronor per år, från 54 miljarder till 84 miljarder.

Visserligen uppstod det i början av sommaren sprickor i den partipolitiska enigheten om hur kostnaderna skulle betalas, men sammantaget dominerades första halvåret 2019 av en ovanlig blocköverskridande enighet om värdet av höjda försvarsutgifter. Men vilken betydelse har den försvarspolitiska debatten för väljarnas uppfattningar i försvars- och säkerhetspolitiska frågor? Innebar enigheten om höjda försvarsanslag att även medborgarnas stöd för mer resurser till försvaret ökade? Och innebar löftet om höjda försvarsanslag också en förstärkning av medborgarnas tillit till försvaret?

Inom statsvetenskaplig samt medie- och kommunikationsvetenskaplig forskning är det en allmän uppfattning att den politiska dagordningen har betydelse för formandet av väljarnas partipolitiska preferenser och deras uppfattningar i olika politiska sakfrågor (Dahlberg & Martinsson, 2015; Walgrave, Tresch & Lefevere, 2015; Djerf-Pierre & Shehata, 2017). Men det är också viktigt på vilket sätt dessa sakfrågor diskuteras och framställs – det som kallas ”framing” eller inramning (Entman, 1993; Lecheler & Vreese, 2018). Partierna följer inte bara opinionen, de kan också leda den. Om inramningen av den försvarspolitiska debatten gestaltar en partipolitisk enighet om att försvaret behöver mer pengar så ökar sannolikheten att väljarna blir mer positivt inställda till ökade försvarsutgifter. Fokus på försvarspolitiken och på försvarets uppgifter kan också leda till att medborgarnas tillit till försvarets olika institutioner ökar.

Vi har tidigare observerat hur den svenska försvars- och säkerhetspolitiken i många avseenden har ett ökande stöd i opinionen (Berndtsson, Bjereld & Ydén, 2017). Försvars- och säkerhetspolitikens inramning (framing) har på senare tid kännetecknats av en partipolitisk enighet om att avsevärt stärka försvarets finansiering och om Sveriges internationella samarbeten. Vi ska nu se hur denna växande partipolitiska enighet förhåller sig till svenskarnas uppfattningar i frågor om säkerhet och försvar.

**Tabell 1 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap, 1994–2019
(procent, balansmätt)**

År	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra/dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa	Antal svar	Opinions-balans	Andel positiva
1994	5	10	37	24	24	100	1 607	-33	15
1995	7	11	36	18	28	100	1 687	-28	18
1996	6	14	35	20	25	100	1 609	-25	20
1997	8	15	39	17	21	100	1 589	-15	23
1998	9	13	35	18	25	100	1 636	-21	22
1999	8	11	34	23	24	100	1 537	-28	19
2000	9	15	31	19	26	100	1 565	-21	24
2001	9	13	29	19	30	100	1 596	-27	22
2002	8	14	37	20	21	100	1 631	-19	22
2003	8	14	34	20	24	100	1 681	-22	22
2004	6	14	33	21	26	100	1 664	-27	20
2005	9	13	32	21	25	100	1 612	-24	22
2006	7	15	32	22	24	100	1 522	-24	22
2007	5	14	36	22	23	100	1 562	-26	19
2008	8	16	34	20	22	100	1 522	-18	24
2009	9	13	37	18	23	100	1 503	-19	22
2010	6	12	35	22	25	100	1 539	-29	18
2011	5	14	37	20	24	100	1 460	-25	19
2012	6	12	38	19	25	100	1 445	-26	18
2013	12	17	37	15	19	100	1 557	-5	29
2014	13	18	32	16	21	100	1 634	-6	31
2015	17	21	31	12	19	100	1 481	+7	38
2016	14	19	35	14	18	100	2 980	+1	33
2017	13	16	39	16	16	100	1 693	-3	29
2018	10	19	38	14	19	100	1 697	-4	29
2019	13	16	38	15	18	100	1 563	-4	29

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör söka medlemskap i Nato". Balansmättet visar andelen som tycker att det är ett mycket eller ganska bra förslag minus andelen som tycker att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och -100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994–2019.

Inställningen till ett svenskt Nato-medlemskap

SOM-institutet har varje år sedan 1994 undersökt svenska folkets inställning till Nato-medlemskap. Fram till och med år 2012 var opinionen i frågan stabil – andelen som ansåg att Sverige inte skulle söka medlemskap i Nato var två till tre gånger så stor som andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om medlemskap. Men år 2013 förändrades opinionen. Nato-motståndet minskade och andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om Nato-medlemskap ökade. Sedan några år tillbaka är grupperna som förespråkar respektive avfärdar ett svenskt Nato-medlemskap ungefär lika stora i opinionen.

Hur har då Nato-opinionen förändrats under det senaste året? Tabell 1 redovisar svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 1994–2019.

Resultaten i tabell 1 visar att opinionsläget i Nato-frågan är fortsatt stabilt. Nato-motståndarna är något fler än Nato-anhängarna, men skillnaden är mycket liten. Andelen som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato uppgår 2019 till 29 procent, vilket är en lika stor andel som föregående år. Andelen som anser att det är ett dåligt förslag uppgår till 33 procent, vilket även det är en lika stor andel som 2018. Andelen som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag är också oförändrad och uppgår 2019 till 38 procent.

Kvinnor är, liksom tidigare, mer negativt inställda till ett svenskt Nato-medlemskap än vad män är. Bland kvinnor anser 22 procent att det är ett bra förslag att Sverige ansöker om Nato-medlemskap, medan 30 procent anser att det är ett dåligt förslag. Bland män anser 34 procent att det är ett bra förslag, medan 35 procent anser att det är ett dåligt förslag. Andelen kvinnor som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 48 procent, medan motsvarande andel bland männen uppgår till 31 procent. Åsiktsskillnader mellan olika åldersgrupper är mycket små.

Hur överensstämmer då de politiska partiernas ställningstaganden med de egna sympatisörernas? Tabell 2 visar den svenska Nato-opinionen efter partisympati under åren 2008–2019.

Resultaten visar att Nato-opinionen fortfarande följer blockpolitiken. Nato-motståndet är störst bland vänsterpartister, miljöpartister och socialdemokrater. Nato-motståndet är lägst bland moderater, liberaler, kristdemokrater och Sverigedemokrater. Bland centerpartister är Nato-motståndarna något fler än Nato-anhängarna – 27 mot 25 procent. Det är också i Centerpartiet som de flesta osäkra sympatisörerna återfinns, 48 procent anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i Nato. Sverigedemokraterna är det enda parti där det råder diskrepans mellan partilinjén och sympatisörerna. Sverigedemokraterna är motståndare till svenskt Nato-medlemskap. Av partiets sympatisörer anser 40 procent att Sverige bör söka medlemskap i Nato, medan endast 22 procent anser att Sverige inte bör söka medlemskap. Det är emellertid viktigt att komma ihåg att när datamängden bryts ner på enskilda partier blir antalet svarspersoner ibland mycket litet, i synnerhet för de mindre partierna.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap, 2008–2019, efter partisympati. Andel som anser att förslaget är mycket bra eller ganska bra (procent)

Parti-sympati	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
V	8	7	6	11	1	6	12	8	9	10	6	8
S	14	14	9	11	12	20	22	22	20	16	17	17
C	16	14	18	16	21	28	34	52	35	29	31	25
L	35	35	24	30	25	41	50	57	51	36	44	41
M	41	35	28	31	29	43	47	60	49	50	46	46
KD	38	25	20	13	22	42	46	54	49	32	43	41
MP	10	10	8	11	4	16	13	16	13	15	14	17
SD	46	37	22	13	19	42	38	49	45	44	40	40

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör söka medlemskap i Nato". Tabellen redovisar andelen svarande som svarat "Mycket bra" eller "Ganska bra". Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2008–2019.

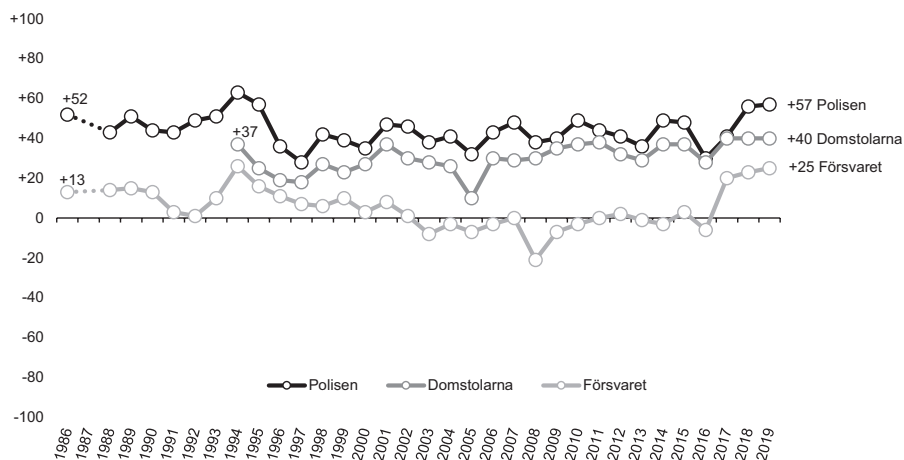
I 2019 års nationella SOM-undersökning ställs också frågan om inställning till förslaget "Sverige bör bibehålla den militära alliansfriheten". Av de som uttrycker en uppfattning i frågan anser 61 procent att det är ett bra förslag, medan endast 15 procent anser att det är ett dåligt förslag. Därutöver svarade 23 procent att det är ett varken bra eller dåligt förslag. Svarsfördelningen är ungefär densamma som när frågan ställdes i 2018 års undersökning. När frågan ställdes för första gången i mitten av 1990-talet uppgick andelen som ville bibehålla alliansfriheten till som högst 70 procent. Stödet för Sveriges militära alliansfrihet framstår således, trots det utvecklade samarbetet med Nato, som ganska konstant under de senaste 25 åren (se även Ydén, Berndtsson & Petersson, 2019).

Det framstår som att frågan om svenskt Natomedlemskap avförts från livligare inrikespolitisk debatt under överskådlig tid – en inte oansenlig prestation givet den säkerhetspolitiska dynamiken i norra Europa. Alla de tidigare Allianspartierna förordar, sedan några år, att Sverige bör bli Natomedlem och därigenom överge den militära alliansfriheten. Denna borgerliga positionering kunde förväntas bädda för en skärpt Natodebatt och bland vissa anhängare yttrades förhoppningar om att Natofrågan, i ljuset av Rysslands aggression i Ukraina, t.o.m. skulle komma att avgöra kommande riksdagsval. Över ett decenniums bidrag till den Nato-ledda ISAF-operationen (*International Security Assistance Force*) i Afghanistan kunde, tillsammans med ökad spänning i Östersjöområdet, bara leda till ett svenskt Natomedlemskap, var tanken. Men istället förefaller Natoanslutningskraven de senaste två–tre åren snarare ha framförts mindre energiskt. En politisk scenförändring av

det större slaget har åstadkommit, inte bara inom svensk försvarspolitik utan även inom det socialdemokratiska partiet.

Genom att ingå bi- och trilaterala försvarsöverenskommelser med bl.a. Finland, USA och Storbritannien har Sverige uppnått många av de fördelar som Natoförespråkare efterlyser, men utan att formellt behöva överge den militära alliansfriheten. Sveriges militär samövar regelbundet med Natoländers styrkor och ingår sedan 2017 i *Joint Expeditionary Force* – en militär snabbinsatsstyrka under brittisk ledning som på regeringens egen hemsida beskrivs som ”motvikt mot ökad rysk aktivitet” (Regeringen, 2 juli 2019). Försvarsminister Peter Hultqvist har omvandlat traditionella socialdemokratiska invändningar mot Natoalliansen – att den förfogar över kärnvapen och verkar konfliktskapande – till att Natos beslutsprinciper är alltför tröga och osäkra för ett Sverige i behov av snabbt stöd mot ett väpnat angrepp. Sverige samarbetar således militärt (såväl nära som kontinuerligt) med en rad länder, varav flertalet de facto är Natomedlemmar, men är samtidigt fortsatt militärt alliansfritt. Sveriges militära samarbete med USA har fördjupats, utan att detta lett till öppet uppror inom det socialdemokratiska partiet.

Figur 1 Förtroende för Polisen, domstolarna och försvaret, 1986–2019 (balansmått)



Kommentar: Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?". Svarsalternativen är "mycket stort förtroende"; "ganska stort förtroende"; "varken stort eller litet förtroende"; "ganska litet förtroende" samt "mycket litet förtroende". Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019.

Förtroendet för försvaret

Sedan 2016 har svenskarnas förtroende för försvaret ökat. Figur 1 visar att vi även i 2019 års mätning kan se en liten ökning jämfört med tidigare år. Försvarets förtroendebalans (andelen med stort förtroende minus andelen med litet förtroende) ligger på +25 (en liten ökning från +23 år 2018). Det är intressant att notera skillnaden i förtroende hos män respektive kvinnor (+16 respektive +31). Uppfattningar i frågor om försvar och säkerhet tenderar att skilja mellan män och kvinnor (se t.ex. Ydén & Berndtsson, 2013). Skillnader i förtroende finner vi även mellan olika åldersgrupper och mellan de politiska partiernas sympatisörer. Unga personer (i åldersgruppen 16–29 år) uppger ett radikalt större förtroende för försvaret jämfört med äldre personer (65–85 år).

Tabell 3 Förtroende för försvaret efter kön, ålder och partisympati, 2019 (procent, balansmätt)

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Summa procent	Antal svarande	Balans
<i>Samtliga</i>	10	32	41	13	4	100	1 587	+25
<i>Kön</i>								
Kvinna	11	32	45	10	2	100	800	+31
Man	9	31	36	17	7	100	784	+16
<i>Ålder</i>								
16–29	18	33	35	10	4	100	218	+37
30–49	11	32	39	12	6	100	445	+25
50–64	7	37	40	13	3	100	408	+28
65–85	8	26	45	16	5	100	516	+13
<i>Partisympati</i>								
V	7	23	48	17	5	100	145	+8
S	13	35	40	10	2	100	360	+36
C	5	37	45	12	1	100	146	+29
L	12	39	33	16	0	100	69	+35
M	11	36	38	12	3	100	247	+32
KD	15	40	27	15	3	100	102	+37
MP	11	25	52	10	2	100	88	+24
SD	9	25	37	18	11	100	264	+5

Kommentar: Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?". Svartalternativen är "mycket stort förtroende"; "ganska stort förtroende"; "varken stort eller litet förtroende"; "ganska litet förtroende" samt "mycket litet förtroende". Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Balansmättet avser andelen som svarat "mycket" eller "ganska stort förtroende" minus andelen som svarat "mycket" eller "ganska litet förtroende".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

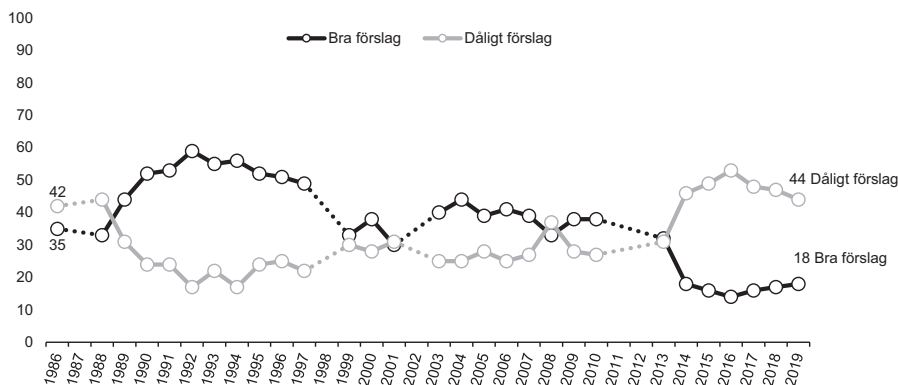
Störst förtroende för försvaret uppger sympatisörer till Kristdemokraterna. Hela 55 procent av dessa uppger sig ha stort förtroende för försvaret, medan 18 procent uppger sig ha litet förtroende (se tabell 3 nedan). Detta innebär +37 i förtroendebalans (en uppgång från +21 år 2018). Näst störst förtroende uppger sympatisörer till Socialdemokraterna (förtroendebalans +36), följda av sympatisörer till Liberalerna (+35) respektive Moderaterna (+32). Minst förtroende för försvaret uppger, i likhet med tidigare år, Sverigedemokraternas sympatisörer (förtroendebalans +5) som dock noterar en uppgång från 2018 års negativa förtroendebalans (som då var -5).

Som föregående år utgjorde ”varken stort eller litet förtroende” det vanligaste svaret (41 procent), vilket ligger på ungefär samma nivå som tidigare. När man bryter ner förtroendeopinionen på kön (se Tabell 3 ovan) kan vi se att kvinnor i något högre utsträckning uttrycker ganska eller mycket högt förtroende, samtidigt som en mindre andel kvinnor än män uttrycker lågt förtroende. Samtidigt saknar en större andel kvinnor en tydlig uppfattning och anger ”varken stort eller litet förtroende”.

Försvarets finansiering och vikten av ett starkt militärt försvar

Hur har då den partipolitiska enigheten om att avsevärt öka försvarsutgifterna (till omkring 1,5 procent av BNP år 2025) påverkat svenskarnas åsikter i frågan?

Figur 2 Uppfattningar om att minska försvarsutgifterna, 1986–2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag?": "Minska försvarsutgifterna". Svarsalternativen är "mycket bra förslag"; "ganska bra förslag"; "varken bra eller dåligt förslag"; "ganska dåligt förslag" samt "mycket dåligt förslag". Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. I figuren har alternativen "ganska" och "mycket" bra/dåligt slagits samman till "bra förslag" respektive "dåligt förslag" och visar trendlinjer för dessa alternativ över tid.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

SOM-institutet har mätt svenskarnas inställning till försvarsutgifterna sedan 1986. Opinionen har växlat men flertalet är förhållit sig positivt till förslaget att 'minska försvarsutgifterna' (figur 2 nedan). Under perioden närmast efter Sovjetunionens respektive Warszawapaktens upplösning under 1990-talet fick förslaget att minska försvarsutgifterna stöd av mellan 50 och 70 procent av svenskarna (med opinionsbalanser runt +40). Efter en period under 2000-talet av mestadels ett visst stöd för minskade försvarsutgifter förändrades läget radikalt mellan 2013 och 2014 då opinionsbalansen förändrades från +2 till -28. Ända sedan dess har svenskarna uttryckt en tydlig ovilja att minska försvarsutgifterna (2016 var opinionsbalansen -39) om än något svagare de sista åren.

Som framgår av Figur 2 ser vi sedan 2016 en svagt nedåtgående trend för andelen som är *negativa* till förslaget att minska försvarsutgifterna, samtidigt som stödet för förslaget ökar något.

Tabell 4 Inställning till att minska försvarsutgifterna, 2019 (procent, balansmått)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande	Balans
<i>Samtliga</i>	6	12	37	27	18	100	1 570	-27
<i>Kön</i>								
Kvinna	5	11	48	22	14	100	790	-20
Man	7	13	27	31	22	100	778	-33
<i>Ålder</i>								
16–29	6	14	39	25	16	100	218	-21
30–49	6	13	37	25	19	100	444	-25
50–64	6	11	39	26	18	100	407	-27
65–85	5	12	36	29	18	100	501	-30
<i>Partisynpati</i>								
V	15	23	40	16	6	100	148	+16
S	6	13	43	24	14	100	361	-19
C	2	11	48	29	10	100	140	-26
L	1	16	37	32	14	100	70	-29
M	2	9	23	41	25	100	242	-55
KD	6	3	28	38	25	100	103	-54
MP	6	21	51	14	8	100	86	+5
SD	4	8	28	28	32	100	258	-48

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag?". Svarsalternativen är "mycket bra förslag"; "ganska bra förslag"; "varken bra eller dåligt förslag"; "ganska dåligt förslag" samt "mycket dåligt förslag". Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Balansmålet avser andelen som svarat "mycket" eller "ganska bra förslag" minus andelen som svarat "mycket" eller "ganska dåligt förslag".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Även om förslaget att *minska* försvarsutgifterna inte varit en del av den politiska debatten under det senaste året så kan opinionen i frågan ändå ses som en viktig indikation på svenskarnas inställning till frågan om försvarets finansiering.

Som framgår av Tabell 4 ovan finns det – med några undantag – ett generellt motstånd mot förslaget att minska försvarsutgifterna. Män är mer negativa till förslaget än kvinnor, och äldre personer är mer negativa än yngre. Bland partierna är det framförallt sympatisörer till Vänsterpartiet respektive Miljöpartiet som anser att förslaget är bra, medan det omvända gäller för dem som sympatiserar med Kristdemokraterna, Moderaterna eller Sverigedemokraterna.

Tabell 5 Bedömning av vikten av ett starkt militärt försvar, 2019 (procent, balansmått)

	Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svarande	Balans
<i>Samtliga</i>	44	35	8	3	10	100	1 600	+76
<i>Kön</i>								
Kvinna	40	35	8	2	15	100	806	+76
Man	48	35	8	4	5	100	791	+76
<i>Ålder</i>								
16–29	44	31	6	5	14	100	222	+76
30–49	37	36	13	3	11	100	445	+62
50–64	43	39	8	2	8	100	407	+80
65–85	51	34	5	2	8	100	526	+86
<i>Partisympati</i>								
V	15	39	22	12	12	100	148	+22
S	39	38	9	2	12	100	367	+76
C	38	47	4	1	10	100	145	+86
L	37	49	7	0	7	100	71	+84
M	58	32	7	0	3	100	245	+84
KD	56	31	2	1	10	100	104	+94
MP	27	46	13	5	9	100	86	+62
SD	61	27	4	1	7	100	263	+90

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din bedömning av följande påståenden? Det är viktigt att Sverige har ett starkt militärt försvar". Svarsalternativen är "helt riktigt"; "delvis riktigt"; "delvis felaktigt"; "helt felaktigt" samt "ingen uppfattning". Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Balansmättet avser andelen som svarat "helt" eller "delvis riktigt" minus andelen som svarat "mycket" eller "delvis felaktigt".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Samtidigt som inställningen till försvarets finansiering förändras på marginalen så instämmer svenskarna fortfarande överlag med påståendet att Sverige behöver ett starkt militärt försvar. Som framgår av Tabell 5 nedan ligger opinionsbalansen (andelen som anger delvis eller helt riktigt minus andelen som anger delvis eller helt

felaktigt) på +76 i 2019 års mätning. Övervikten för andelen som instämmer med påståendet har legat relativt stabilt över tid (Berndtsson, Bjereld & Ydén, 2017).

Om vi ser till balansmättet så är uppfattningen lika mellan män och kvinnor och endast små skillnader framträder i olika åldersgrupper. Bland alla riksdagspartiers sympatisörer finns en tydlig övervikt för åsikten att Sverige behöver ett starkt militärt försvar, med opinionsbalanser från +22 till +94.

Tabell 6 Bedömning av beslut att återinföra värnplikten, 2019 (procent, balansmätt)

	Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svarande	Balans
<i>Samtliga</i>	51	28	5	4	12	100	1 591	+78
<i>Kön</i>								
Kvinna	46	30	5	3	16	100	801	+80
Man	57	25	5	5	8	100	787	+78
<i>Ålder</i>								
16–29	39	26	6	10	19	100	216	+62
30–49	46	26	9	5	14	100	445	+66
50–64	47	35	4	3	11	100	404	+84
65–85	63	25	2	2	8	100	526	+90
<i>Partisympati</i>								
V	29	33	13	11	14	100	147	+44
S	47	32	5	2	14	100	363	+82
C	50	28	7	4	11	100	145	+74
L	52	28	6	6	8	100	71	+76
M	59	29	4	2	6	100	245	+86
KD	60	25	3	1	11	100	105	+92
MP	39	33	5	5	18	100	85	+76
SD	71	17	3	3	6	100	263	+88

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din bedömning av följande påståenden? Återinförandet av värnplikten var ett bra beslut". Svarsalternativen är "helt riktigt"; "delvis riktigt"; "delvis felaktigt"; "helt felaktigt" samt "ingen uppfattning". Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Balansmättet avser andelen som svarat "helt" eller "delvis riktigt" minus andelen som svarat "mycket" eller "delvis felaktigt".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Återinförandet av värnplikten

En stor förändring i den svenska försvarspolitikens var beslutet i mars 2017 att återinföra värnplikten (återaktivering av mönstring och grundutbildning med värnplikt) efter endast sju år med ett system helt baserat på frivillighet (yrkesförsvaret). Beslutet beskrevs som ett sätt att säkra personalförsörjningen till det militära

försvaret i en tid då säkerhetsläget i Sveriges närområde försämrats (Regeringen, 2 mars 2017). I tidigare mätningar (Berndtsson, Bjereld & Ydén, 2017: 606) har vi sett ett starkt stöd för förslaget att återinföra värnplikten, men hur värderar då svenskarna beslutet som tagits?

Som framgår av tabell 6 ovan är det en stor andel (79 procent) av samtliga svarande som anser att beslutet att återinföra värnplikten var bra eller mycket bra, medan endast en liten andel (9 procent) ansåg att det var felaktigt. Det finns inga stora skillnader mellan män och kvinnor, men det är tydligt att ålder spelar roll. I den yngsta åldersgruppen (med individer som själva kan bli kallade till mönstring och grundutbildning) finns det visserligen en övervikt av positivt inställda, men den är väsentligt mindre än i andra åldersgrupper.

Tabell 7 Bedömning av stöd från andra länder i händelse av krig, 2019 (procent, balansmätt)

	Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svarande	Balans
<i>Samtliga</i>	16	50	10	5	19	100	1 593	+62
<i>Kön</i>								
Kvinna	15	47	8	4	26	100	803	+68
Man	17	54	12	6	11	100	787	+58
<i>Ålder</i>								
16–29	18	48	13	3	18	100	219	+60
30–49	14	51	12	6	17	100	443	+54
50–64	15	50	10	5	20	100	407	+64
65–85	17	50	8	5	20	100	524	+68
<i>Partisynpati</i>								
V	16	58	5	2	19	100	147	+82
S	19	49	7	3	22	100	366	+76
C	15	55	12	3	15	100	145	+66
L	13	51	14	7	15	100	71	+50
M	18	49	16	6	11	100	242	+50
KD	18	51	10	3	18	100	105	+68
MP	14	59	8	2	17	100	87	+74
SD	11	48	13	10	18	100	262	+44

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din bedömning av följande påståenden? I händelse av krig i Sverige kan vi räkna med militärt stöd från andra länder". Svarsalternativen är "helt riktigt"; "delvis riktigt"; "delvis felaktigt"; "helt felaktigt" samt "ingen uppfattning". Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Balansmättet avser andelen som svarat "helt" eller "delvis riktigt" minus andelen som svarat "mycket" eller "delvis felaktigt".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

I händelse av krig

En central fråga i den svenska försvars- och säkerhetspolitiska debatten är den om stöd från och till andra länder i händelse av krig. I utrikesdeklarationen (framförallt i den så kallade solidaritetsförklaringen) och i regeringens uttalanden understryker man vikten av att både kunna ta emot och ge militärt stöd. Denna typ av utfästelser och uttalanden är viktiga signaler om hur Sverige ska försvara sig i händelse av krig, samtidigt som de måste vara trovärdiga för befolkningen – inte minst i ljuset av att Sverige inte är medlem av någon militärallians. Tror då svenskarna att vi kommer att få stöd från andra länder i händelse av krig?

I tabell 7 ser vi att en övervägande andel av samtliga svarande tror på hjälp utifrån i händelse av krig (opinionsbalans +62). Det finns en viss skillnad mellan män och kvinnor, där kvinnor i större utsträckning än män instämmer med påståendet men också utgör en större andel av dem som inte har en uppfattning i frågan. Bland partiernas sympatisörer kan noteras att sympatisörer till Vänsterpartiet tror allra mest på att Sverige kan påräkna stöd från andra länder (opinionsbalans +82) även om samtliga partiers sympatisörer uppvisar en klar övervikt av svarande som bedömer att påståendet är helt eller delvis riktigt.

För att ytterligare undersöka frågan om att ge och ta emot militärt stöd har vi också ställt en fråga om Finland, som av regeringen lyfts fram som Sveriges viktigaste samarbetspartner på försvarssidan. Sveriges och Finlands fördjupade försvarssamarbete syftar till förmåga att planera och genomföra gemensamma militära övningar men också en gemensam planläggning för territoriell övervakning samt för eventuella kriser och krig. Den fråga vi ställt gäller huruvida Sverige bör gå in i en militär konflikt på Finlands sida i händelse av krig.

Resultatet visar att en övervägande andel av svenskarna anser att Sverige bör gå in i en konflikt på Finlands sida i händelse av krig. De allra starkaste förespråkarna är Kristdemokraternas sympatisörer (balans +82) och intressant nog så är stödet större bland sympatisörer till Vänsterpartiet, Liberalerna respektive Sverigedemokraterna (alla tre med balans +64; V-sympatisörer noterar dessutom den minsta andelen ”helt felaktigt”-svar av alla partier, låt vara hårfint) än bland sympatisörer till Moderaterna (balans +54). Sympatisörer till regeringspartierna ligger strax därunder, men i alla partier finns starkt stöd för en linje av typ ”Finlands sak är vår”. Det är dock värt att notera den stora andelen svarande som anger ”ingen uppfattning” i frågan. Detta är kanske inte så förvånande då det kan vara svårt att föreställa sig vad ett krig i Finland skulle innebära för svensk del. Samtidigt är det tydligt att det finns ett stöd för även aktivt deltagande i krig för att försvara grannationen Finland.

Tabell 8 Bedömning av Sveriges agerande i händelse av krig i Finland, 2019 (procent, balansmått)

	Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svarande	Balans
<i>Samtliga</i>	22	34	8	6	30	100	1 596	+60
<i>Kön</i>								
Kvinna	16	30	8	5	41	100	803	+56
Man	29	37	9	7	18	100	790	+62
<i>Ålder</i>								
16–29	26	31	7	5	31	100	220	+62
30–49	23	31	9	6	31	100	445	+56
50–64	20	34	10	6	30	100	408	+54
65–85	22	37	7	6	28	100	523	+64
<i>Partisymptati</i>								
V	20	36	10	2	32	100	147	+64
S	19	30	11	4	36	100	366	+52
C	17	41	8	6	28	100	145	+58
L	15	48	7	7	23	100	71	+64
M	25	35	10	7	23	100	244	+54
KD	26	43	4	3	24	100	105	+82
MP	20	34	14	7	25	100	87	+46
SD	29	34	6	8	23	100	263	+64

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din bedömning av följande påståenden? I händelse av krig i Finland bör Sverige gå in i konflikten på Finlands sida". Svartalternativen är "helt riktigt"; "delvis riktigt"; "delvis felaktigt"; "helt felaktigt" samt "ingen uppfattning". Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Balansmåttet avser andelen som svarat "helt" eller "delvis riktigt" minus andelen som svarat "mycket" eller "delvis felaktigt".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Diskussion

Hur har då den svenska väljaropinionen i försvars- och säkerhetspolitiska frågor utvecklat sig mot bakgrund av den partipolitiska enighet som inramar svensk säkerhetspolitisk debatt under det senaste året? Sammantaget följs den partipolitiska enigheten av ett relativt starkt väljarstöd för den förda politiken. Förtroendet för försvaret fortsätter att öka, där andelen svarande som har stort förtroende för försvaret växer för tredje året i rad. Stödet för att Sverige ska ha ett starkt militärt försvar är stabilt på en hög nivå och det finns också ett starkt stöd för beslutet att återinföra värnplikten. Det finns tilltro i väljaropinionen till att Sverige i händelse av krig kommer att få stöd från andra länder, samtidigt som det finns ett stöd för att Sverige ska hjälpa Finland i en krigssituation. Andelen som inte vill minska försvarsutgifterna är fortfarande mer än dubbelt så stor än den andel som vill se en minskning, men skillnaden minskar för tredje året i rad. I Nato-frågan är väljarkåren

fortsatt splittrad, men genom Sveriges nuvarande säkerhetspolitik med långtgående militär samverkan med andra stater tycks frågan om ett svenskt Nato-medlemskap för tillfället ha desarmerats. Nato-opinionen är fortsatt stabil och sympatisörerna fortsätter i huvudsak att inta samma ståndpunkt som sina respektive partier.

Referenser

- Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Karl Ydén (2017). Tillbaka till framtiden? Svenskarnas syn på försvaret, värnplikten och Nato. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Dahlberg, Stefan & Johan Martinsson (2015). Changing Issue Ownership through Policy Communication. *West European Politics* 38(4): 817–838.
- Djerf-Pierre, Monika & Adam Shehata (2017). Still an Agenda Setter: Traditional News Media and Public Opinion during the Transition from Low to High Choice Media Environments. *Journal of Communication* 67(5): 733–757.
- Entman, Robert M (1993). Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication* 43(4): 51–58.
- Försvarsberedningen (2017). *Motståndskraft: Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021–2025* (Ds 2017:66).
- Försvarsberedningen (2019). *Värnkraft – Inriktningen av säkerhetspolitiken och utformningen av det militära försvaret 2021–2025* (Ds 2019:8).
- Lecheler, Sophie & Claes H De Vreese (2018). *News Framing Effects. Theory and Practice*. Routledge: London & New York.
- Regeringen (2017, 2 mars). *Regeringen återaktiverar mönstring och grundutbildning med värnplikt*. Hämtad 2020-04-07 från <https://www.regeringen.se/artiklar/2017/03/regeringen-ateraktiverar-monstring-och-grundutbildning-med-varnplikt/>.
- Regeringen (2019, 2 juli). *JEF – ett samarbete för regional säkerhet*. Hämtad 2020-04-07 från <https://www.regeringen.se/artiklar/2019/07/jef--ett-samarbete-for-regional-sakerhet/>.
- Regeringen (u.å). *Fördjupat internationellt samarbete*. Hämtad 2020-03-24 från <https://www.regeringen.se/sveriges-regering/forsvarsdepartementet/fordjupat-internationellt-samarbete/>.
- Walgrave, Stefaan, Tresch, Anke & Jonas Lefevere (2015). The Conceptualisation and Measurement of Issue Ownership. *West European Politics* 38(4): 778–796.
- Ydén, Karl, Berndtson, Joakim & Magnus Petersson (2019). Sweden and the issue of NATO membership: exploring a public opinion paradox, *Defence Studies*, 19:1, 1–18, DOI: 10.1080/14702436.2019.1568192.
- Ydén, Karl & Joakim Berndtsson (2013). Efter Afghanistan? Försvaret, kriget och svenskarna. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

UTBILDNINGENS BETYDELSE FÖR ÅSIKT OM INVANDRING OCH MIGRATIONSPOLITIK

ULF BJERELD OCH MARIE DEMKER

Sammanfattning

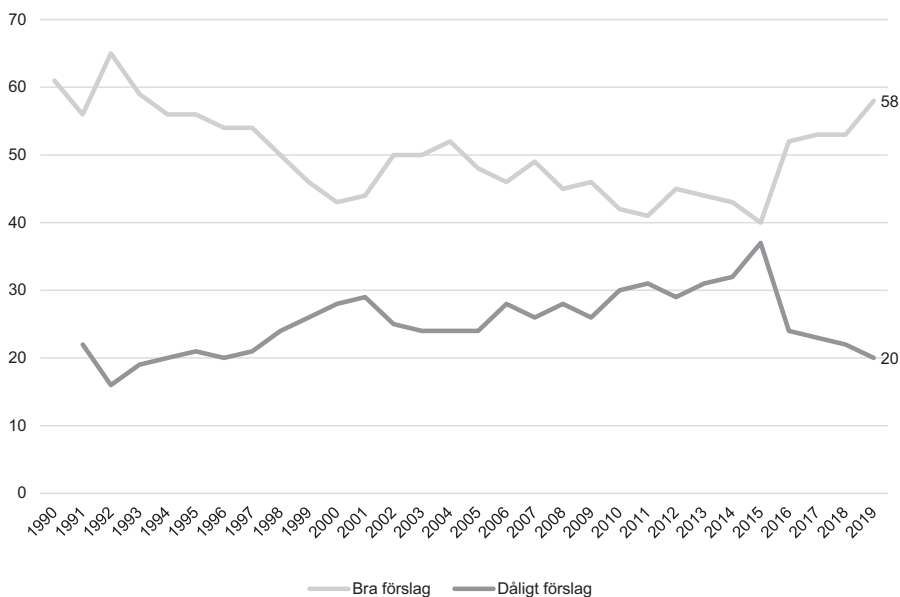
Utbildningsnivå har stark förklaringskraft på individers uppfattningar om invandring och olika migrationspolitiska frågor. Men varför är det så? Tidigare forskning lyfter fram utbildningens betydelse i form av kunskapsuppyggnad och kognitiva processer, socialisation eller i termer av selektionseffekter. I denna artikel redovisar vi opinionsutvecklingen med avseende på flyktingmottagning, synen på invandring som ett hot mot svensk kultur och svenska värden samt invandrades rätt till religionsfrihet. Därutöver prövar vi hypoteser om varför utbildning – med kontroll för generation, utbildningsinriktning och kön – har betydelse för individers uppfattning i migrationspolitiska frågor. Vi visar att socialisation och olika selektionseffekter har betydelse för att förklara utbildningens betydelse för individers uppfattningar om invandring och olika migrationspolitiska frågor.

Sedan 2016 har svensk opinion blivit avsevärt mer negativ till att ta emot flyktingar i vårt land. År 2015, i samband med den europeiska flyktingkrisen, var svensk opinion mindre restriktiv än någonsin sedan SOM-undersökningarna redan år 1990 systematiskt började undersöka flyktingopinionen. I 2019 års undersökning är opinionen istället mer restriktiv än den varit på 25 år. Vi får gå tillbaka till det tidiga 1990-talet för att hitta ett lika restriktivt opinionsläge som idag. Det är ingen tvekan om att opinionens förändring 2016 var mer än tillfällig och att opinionen idag befinner sig på en ny nivå av restriktivitet.

Opinionen om flyktingmottagning hänger samman med väljarnas generella uppfattningar om invandring. I denna artikel redovisar vi opinionsutvecklingen med avseende på flyktingmottagning, synen på invandring som ett hot mot svensk kultur och svenska värden samt invandrades rätt till religionsfrihet. Därutöver prövar vi hypoteser om varför utbildning – med kontroll för generation, utbildningsinriktning och kön – har betydelse för individers uppfattning i migrationspolitiska frågor.

Vi börjar med att presentera opinionsutvecklingen över tid i frågan om flyktingmottagning. Figur 1 visar hur opinionsutvecklingen sedan tidigt 1990-tal i två steg (1992–2000 och 2004–2015) blivit allt mindre restriktiv, för att under de senaste tre åren gått i motsatt riktning.

Figur 1 Svenska folkets uppfattning om storleken på svenskt flyktingmottagande. Andelen som anser det vara ett bra respektive dåligt förslag att ta emot färre flyktingar, 1990–2019 (procent)

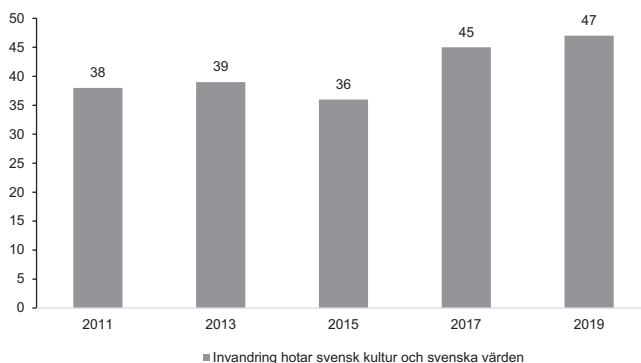


Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var "mycket bra förslag", "ganska bra förslag", "varken bra eller dåligt förslag", "ganska dåligt förslag" samt "mycket dåligt förslag". Den redovisade andelen utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag respektive mycket eller ganska dåligt förslag. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarande per år varierar mellan 1 512 och 6 410.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2019.

Resultaten visar att andelen som anser att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar har ökat från 53 procent 2018 till 58 procent 2019. Samtidigt har andelen som anser att det är ett dåligt förslag att ta emot färre flyktingar minskat från 22 procent till 20 procent. Vi vet sedan tidigare att attityder till flyktingmottagning inte är isolerade uppfattningar, de ingår i ett större ideologiskt system som berör synen på invandring och invandrare överhuvudtaget. (Demker, 2014:78) Åsikt om flyktingmottagning hänger till exempel samman med uppfattning om huruvida invandring utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värderingar och om invandrares religionsfrihet. Figur 2 och figur 3 visar att uppfattningen att invandring utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värderingar blivit mer utbredd i 2019 års undersökning (figur 2) och att motståndet mot invandrares religionsfrihet har ökat (figur 3).

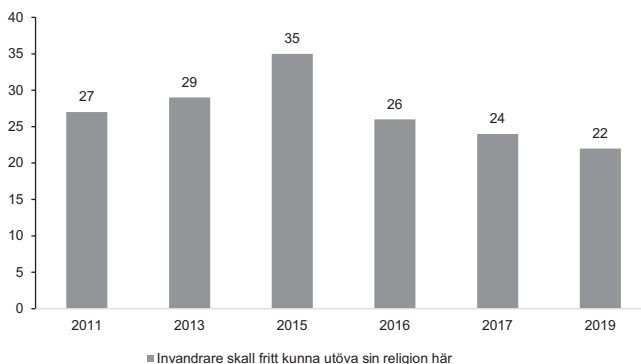
Figur 2 Svenska folkets uppfattning om invandringen som hot mot svensk kultur och svenska värden. Andelen som instämmer helt eller delvis, 2011–2019 (procent)



Kommentar: Påståendet som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: "Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden" och svarsalternativen var "helt riktigt", "delvis riktigt", "delvis felaktigt", "helt felaktigt" samt "ingen uppfattning". Den redovisade andelen utgör andelen som svarat helt eller delvis riktigt. Endast personer som besvarat hela frågan och med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande var därmed 6 482 och av dem svarade 367 personer "ingen uppfattning".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011–2019.

Figur 3 Svenska folkets uppfattning om att invandrare i Sverige fritt skall kunna utöva sin religion här. Andelen som instämmer helt eller delvis, 2011–2019 (procent)



Kommentar: Påståendet som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: "Invandrare i Sverige ska fritt kunna utöva sin religion här" och svarsalternativen var "helt riktigt", "delvis riktigt", "delvis felaktigt", "helt felaktigt" samt "ingen uppfattning". Den redovisade andelen utgör andelen som svarat helt eller delvis riktigt. Endast personer som besvarat hela frågan och med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande var därmed 6 454 och av dem svarade 476 personer "ingen uppfattning".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011–2019.

Resultaten visar att uppfattningen att invandring utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värderingar ökat från 36 procent 2015 till 47 procent 2019. Samtidigt har stödet för invandrades religionsfrihet minskat från 35 procent 2015 till 22 procent 2019.

Det är således oomtvistligt att den svenska befolkningen under de senaste åren utvecklat en mer negativ syn på invandring till Sverige. Samtidigt kvarstår det mönster som vi iakttagit under flera decennier, nämligen att individer med kortare utbildning är mer negativa än de med längre utbildning, äldre är mer negativa än yngre och män är mer negativa än kvinnor.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till flyktningmottagning efter kön samt utbildning och generation. Andel som anger att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar, 2019 (procent)

	Samtliga	58		
Kön	Kvinnor	52		
	Män	64		
		Låg utbildning	Hög utbildning	Opinionsbalans
Generation (födelseår)	1930–39	68	54	+14
	1940–49	74	55	+19
	1950–59	77	51	+26
	1960–69	76	48	+28
	1970–79	(e.s)	46	e.s
	1980–89	(e.s)	40	e.s

Kommentar: Förslaget som svarsalternativen fick ta ställning till lyder: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var "mycket bra förslag", "ganska bra förslag", "varken bra eller dåligt förslag", "ganska dåligt förslag" samt "mycket dåligt förslag". Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Låg utbildning motsvarar grundskola/folkskola och hög utbildning studier vid högskola/universitet. Förkortningen e.s står för "ej signifikant" på grund av alltför få personer i kategorin. Opinionsbalansen utgör differensen mellan gruppen med låg utbildning respektive gruppen med hög utbildning. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarande totalt var 6 434. Lägst antal svarande i en generationsgrupp är 318 (1930–39).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Tabell 1 visar att personer med högskole- eller universitetsutbildning, oavsett generation, är mindre restriktiva än personer med enbart grundskola eller folkskola. Äldre personer är mer restriktiva än yngre. Skillnaden i åsikt mellan utbildningsnivåerna ökar över tid. Notera dock att bland dem med grundskola eller folkskola som högsta utbildningsnivå utgör de äldsta en mindre restriktiv grupp medan bland

de högutbildade utgör de äldsta den mer restriktiva gruppen. Vi skall återkomma till denna iakttagelse senare i texten.

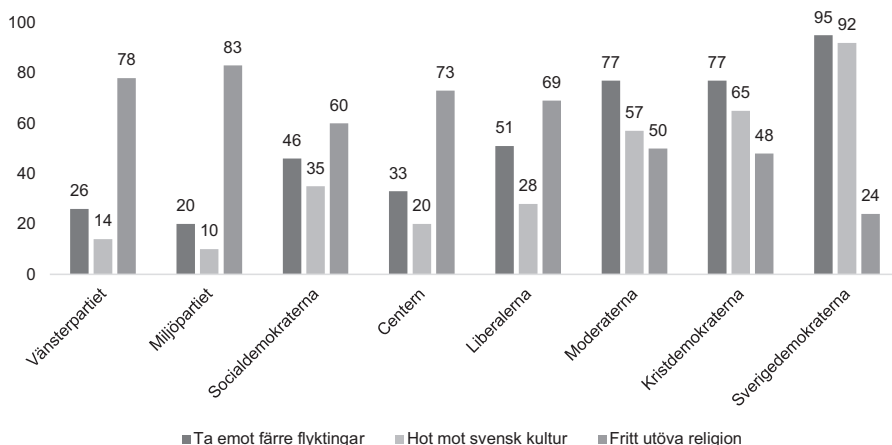
Flyktingmottagning och främlingsfientlighet bland partisympatisörer

Är då frågan om flyktingmottagning verkligen en användbar indikator på mer generella attityder till invandrare och till invandring i stort? Frågan om flyktingmottagning anses kräva juridiska kunskaper om lagstiftning (vem är verkligen flykting?), frågan anses egentligen handla om nationalekonomisk omsorg om landets ekonomi (hur skall alla försörjas?) eller anses ibland vara ett enstaka uttryck för en politisk åsikt utan djupare grund. Men frågan om restriktivitet i flyktingmottagning har visat sig vara en mycket god indikator på den generella attityden till invandrare och invandring (Demker, 2014). Som vi såg i figur 1–3 tidigare i texten samvarierade den ökade restriktiviteten i flyktingfrågan över tid med uppfattningen att invandring hotar svensk kultur och svenska värden samt ett ökat motstånd mot invandrades religionsfrihet. I dessa samband finns ett tydligt åldersmönster. I SOM-undersökningen 2019 anser endast 36 procent av personer mellan 16 och 29 år att invandring är ett hot mot den svenska kulturen och svenska värden, medan 58 procent av dem över 65 år har samma uppfattning. Och i den yngre åldersgruppen anser 70 procent att invandrare skall ha rätt att fritt utöva sin religion i Sverige medan endast 47 procent har samma uppfattning i gruppen över 65 år.

Men kanske viktigast för evidensen i att attityder i migrationsfrågor hänger samman i ett ideologiskt mönster är att frågor som rör invandring och invandrare numera är starkt partipolitiserade. Under de senaste dryga tio åren har migrationsfrågorna blivit en av de starkast partipolitiserade frågorna i vårt land och partiernas sympatisörer har blivit alltmer åsiktsmässigt homogena inom varje parti. (se t.ex. Demker, 2015 figur 4).

Figur 4 visar att sympatisörerna till Miljöpartiet, Vänsterpartiet och Centerpartiet är de minst restriktiva ifråga om flyktingmottagning, de som i lägst utsträckning anser att invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden och de som tillsammans med Liberalerna stödjer invandrades religionsfrihet i störst utsträckning. Socialdemokrater och Liberaler utgör en mellangrupp ifråga om flyktingmottagning och hotbild, medan Moderaternas och Kristdemokraternas sympatisörer är mest restriktiva, uppfattar invandringen som mest hotfull och i lägst utsträckning stödjer invandrades religionsfrihet – men vid sidan av Sverigedemokraternas sympatisörer som utgör en egen pol i dessa frågor. I stort sett alla Sverigedemokraternas sympatisörer vill ta emot färre flyktingar och ser invandringen som ett hot. Endast en knapp fjärdedel stödjer religionsfriheten i denna grupp. Ju mer partipolitiserad frågan om att ta emot flyktingar blir desto mer kraftfullt blir också frågan insydd i en ideologisk föreställning kring migration med bredare samhälleliga implikationer än flyktingpolitik.

Figur 4 Svenska folkets uppfattning om att ta emot färre flyktingar, invandring som hot mot svensk kultur och om att invandrare i Sverige fritt skall kunna utöva sin religion, efter partisympati. Andelen som anser det vara ett bra förslag eller riktigt påstående, 2019 (procent)



Kommentar: Påståendet/förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var "mycket bra förslag", "ganska bra förslag", "varken bra eller dåligt förslag", "ganska dåligt förslag" samt "mycket dåligt förslag". Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. De andra två förslagen/påståendena löd: "Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden" samt "Invandrare i Sverige ska fritt kunna utöva sin religion här" och svarsalternativen var "helt riktigt", "delvis riktigt", "delvis felaktigt", "helt felaktigt" samt "ingen uppfattning". Den redovisade andelen utgör andelen som svarat helt eller delvis riktigt. Endast personer som besvarat hela frågan och med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. Antalet svarande varierade då mellan 5 173 och 5 764. Den minsta gruppen av partisympatisörer utgörs av 261 svarande.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Utbildning ger mer toleranta medborgare?

Internationell forskning visar att utbildningsnivå och typ av utbildning är kanske den starkaste förklaringsfaktorn till människors attityder till invandring och syn på flyktingar (Demker, 2014:115). I flera länder skiljer de högskoleutbildade ut sig som avsevärt mindre negativa till både invandring i generell mening och flyktingmottagning mer specifikt. Utbildning anses kunna ha betydelse på tre olika sätt: 1) kunskapsuppbyggnad och utvecklandet av kognitiva processer, 2) socialisation eller 3) i termer av selektionseffekter (Andersson m.fl., 2019; Persson m.fl., 2019; Haring m.fl., 2020; Stubager, 2008; Sturridge, 2016). Är utbildningen viktigt för att den ger mer kunskap och förmåga att analysera och förstå skeenden (1), för att man integreras i ett annat socialt sammanhang och får andra kontakter än utan utbildning (2) eller beror effekterna på att den som läser vidare redan från början

har en potential för en generös och tolerant uppfattning i relation till invandring (3)? I det första fallet – kunskapsutbyggnad och utvecklandet av kognitiva processer – borde skillnaden mellan högutbildades och lågutbildades attityder till invandring vara lika stor i alla generationer. Kunskap torde ge samma effekt oavsett generationstillhörighet. I det andra fallet – socialisation – borde åsiktsskillnaderna mellan högutbildade och lågutbildade vara lika stora oavsett generation, men däremot borde nivåerna (grad av positiv/negativ inställning till invandring) följa generationstillhörighet. Socialisation är inte isolerad till en generation eller epok utan förväntas få liknande utfall över tid. I det tredje fallet – selektionseffekter – borde skillnaden vara mindre i de äldre generationerna (då färre hade möjlighet att läsa vidare även om de skulle velat) och större i de yngre generationerna (då de allra flesta som vill läsa vidare också kan göra det). När det är svårt att läsa vidare kommer många som har potential för en tolerant uppfattning att hindras, när tröskeln är låg kommer tvärtom skillnaden att bli större då nästan alla som kan också får läsa på högskola. Å andra sidan, i ett längre perspektiv kommer då (fall tre) skillnaderna att försvinna om högskoleutbildning blir den grundnivå som i stort sett alla i befolkningen har.

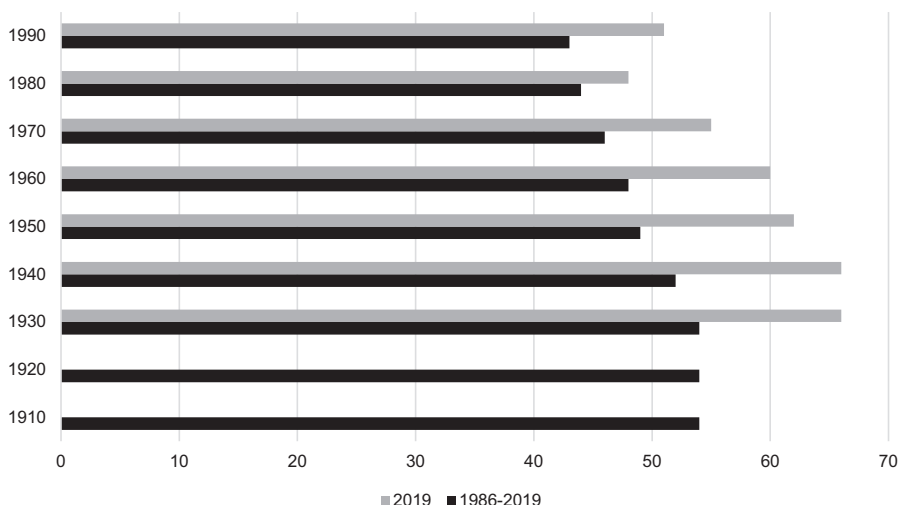
Här avser vi att på ett fördjupat sätt undersöka utbildningens betydelse för attityder till flyktningmottagning, för uppfattning om religionsutövning hos invandrade minoriteter samt för synen på invandring som hot mot svensk kultur och värden.

Vi har valt att använda oss av en generationsuppdelning där varje generation anses vara född inom samma decennium. Det innebär att vi får en generation som är född från 1910 och till och med 1919 och därefter en generation som är född 1920–1929 och så vidare. Genom en sammanslagning av alla dem som svarat på SOM-undersökningarna från och med 1986 till och med 2019 i en och samma datamängd kan vi överblicka svarsmönster hos alla generationer från 1910 till 1999. Den första generationen är alltså född på 1910-talet och den sista generation som har tillräckligt många svarande i våra undersökningar är de som är födda på 1990-talet. På motsvarande sätt har vi tittat på generationsmönster i SOM-undersökningen från 2019 (se även tabell 1) som dock förstås har en mycket mindre mängd svarande. I 2019 års SOM-undersökning har vi därför bara generationsmönster från och med 1930 till och med 1989.

I figur 5 finns en första jämförelse mellan generationsdata i den sammanslagna SOM-mängden 1986–2019 och i den specifika SOM-mängden från 2019.

I figur 5 syns en markant generationsskillnad, och den återfinns både i den sammanslagna SOM-mängden 1986–2019 och i den specifika SOM-mängden från 2019. Den förskjutning vi ser förklaras av att attityden 2019 har blivit avsevärt mer restriktiv än genomsnittet av alla undersökningar från och med 1986 till och med idag. Därmed ligger så att säga hela nivån högre än i den sammanslagna mängden där huvuddelen av undersökningarna gjorts under en period när nivån på motståndet varit lägre.

Figur 5 Svenska folkets inställning till förslaget att ta emot färre invandrare per generation samt jämförelse mellan sammanslagen undersökning 1986–2019 och undersökningen 2019. Andelen som tycker förslaget är mycket eller ganska bra (procent)



Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var "mycket bra förslag", "ganska bra förslag", "varken bra eller dåligt förslag", "ganska dåligt förslag" samt "mycket dåligt förslag". Den redovisade andelen utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Endast personer som besvarat hela frågan med något av de angivna alternativen är medtagna i procentbasen. Antal svarande i den sammanslagna undersökningen 1986–2019 var därmed 101 493 och i 2019 års SOM-undersökning 7 776.

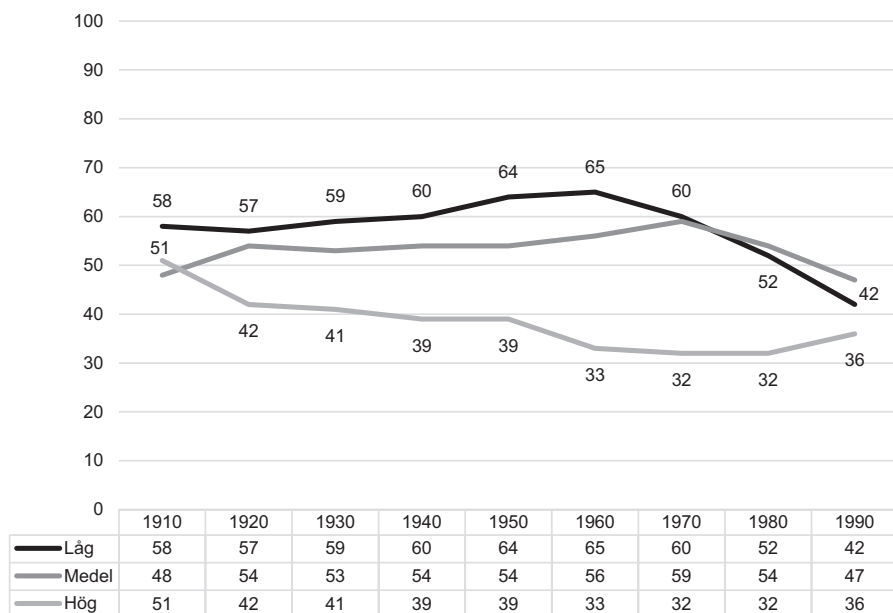
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019.

Vad som är viktigare att notera är att mönstret i de generationer som återfinns i båda undersökningsmängderna är detsamma, nämligen att de yngre generationerna är mindre restriktiva än de äldre. De tre äldsta generationerna vi har data på i den sammanslagna SOM-mängden 1986–2019 tycks ha ungefär samma uppfattning, liksom de två äldsta generationerna i den specifika SOM-undersökningen från 2019. Att mönstren är så lika försäkrar oss om att de slutsatser om samband och förklaringar som vi kan dra från analyser från den stora undersökningen också är giltiga i dagens situation.

Tidigare studier (Demker, 2014:126 samt not 174; Demker, 2015) har visat att även om utbildningsfaktorn är oerhört utslagsgivande för att förklara synen på invandring och flyktningmottagning är faktorn inte oberoende av generation. I figur sex ser vi att för den generation som föddes före och under andra världskriget (alltså födda åren 1910 till 1949 i vår undersökning) är skillnaderna mellan dem med längre och kortare utbildning inte lika stor som den blir för senare generationer. Särskilt liten är skillnaden i den första generationen, den som är född på 1910-talet.

Inte heller är skillnaden mellan dem med längre och kortare utbildning lika stor i generationen som växte upp efter kalla krigets slut (alltså födda åren 1980–1999).

Figur 6 Svenska folkets inställning till förslaget att ta emot färre invandrare per generation och efter utbildning i den sammanslagna datamängden 1986–2019. Andelen som anser att förslaget är mycket bra eller ganska bra (procent)



Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var "mycket bra förslag", "ganska bra förslag", "varken bra eller dåligt förslag", "ganska dåligt förslag" samt "mycket dåligt förslag". Den redovisade andelen utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Utbildningsnivåer motsvarar grundskola (låg), gymnasium eller motsvarande (medel) samt högskola eller universitet (hög). Endast personer som besvarat hela frågan med något av de angivna alternativen är medtagna i procentbasen. Antal svarande i den sammanslagna datamängden (1986–2019) var därmed 101 493.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019.

För den generation som föddes på 1910-talet och började folkskola vid sju års ålder (1917–1926) var utbildningsmöjligheterna väsensskilda från dem som började skolan t ex på 1960-talet. I hela landet fanns på 1920-talet 6 500 studenter vid sex lärosäten. Det kan illustreras av att i den sammanslagna datamängden för perioden 1986–2019 finns nästan 500 personer födda på 1910-talet som endast har folkskola och endast 67 som har någon form av högskoleutbildning. De så kallade selektionseffekterna blir då svaga eftersom möjligheten att läsa vidare var så

starkt förknippat med klasstillhörighet, tillgångar, bostadsort och kön. I en senare generation blir selektionseffekterna starkare då möjligheten att läsa vidare på någon form av högskoleutbildning står öppen för de allra flesta som önskar. I den sista generationen som vi har data för i den sammanslagna datamängden 1986–2019, de födda 1990–1999, har 1 561 personer i urvalet en högskoleutbildning medan endast 397 har grundskola eller motsvarande.

Slutsatsen är att även om utbildningens längd i praktiken idag är den starkaste förklaringsfaktorn för uppfattning om flyktingmottagning så är denna förklaringskraft villkorad av generationstillhörighet. Figur 6 ger snarast stöd åt selektionseffekter i början och socialisationseffekter i slutet. Allra starkast effekt har utbildning för dem som är födda mellan 1950 och 1979. De 30 åren efter andra världskrigets slut har ibland kallats "les trentes glorieuses" eller "The glorious thirty" och är i Sverige liktydiga med välfärdsstatens utbyggnad. Det är tre decennier av konstant välfärdsökning, reformverksamhet och även en kraftig standardökning för hela den arbetande befolkningen. Möjligheten att genomgå en högskole- eller universitetsutbildning för den som önskar och har intresse är mycket stor. Särskilt för dem påbörjade universitetsstudierna under 1960-talet är inträdesvillkoren väldigt generösa, efter 1970 stramades villkoren upp något. Mellan 1960 och 1970 tredubblades antalet högskolestudenter, från 37 000 till 120 000 (Utbildningsdepartementet, 1971; Högskoleverket, 2006).

Noterbart är dock också att i den allra yngsta generationen tenderar personer med endast grundskola att vara betydligt mindre restriktiva till flyktingmottagning än tidigare generationer med samma utbildningsbakgrund.

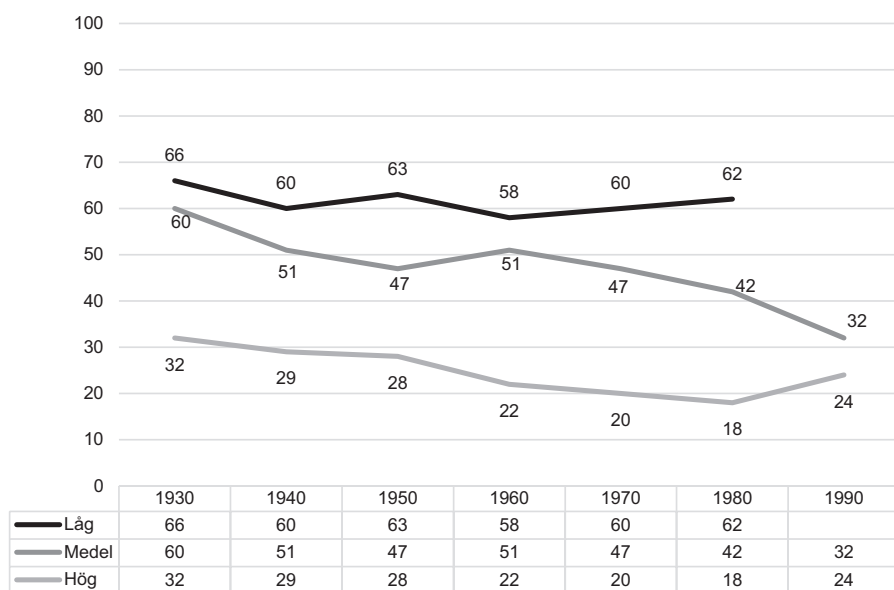
Det är svårt att inte reflektera över den så kallade 68-generationen i det här sammanhanget. Den gruppen – i de flesta fall födda i slutet av 1940-talet – fanns i och kring högskolorna och universiteten i slutet av 1960-talet och kom förstås att prägla studiemiljön. Men det är framförallt i den generation som påbörjade sina högskolestudier efter 1968 som skillnaden i attityd till invandring är som allra störst, alltså de som är födda 1950 och senare.

Mönstret att de stora utbildningsskillnaderna uppstår i de senare generationerna avspeglar sig också i den mer generella hållningen till invandring som hot eller möjlighet. Eftersom frågan inte ställts lika många gånger i SOM-undersökningen har vi inte fullt valida data på *skillnader* mellan utbildningsnivåer för generationerna mer än från 1920 och fram till och med 1980-talet.

Figur 7 visar att individers utbildningsnivå har stor betydelse för deras uppfattning om huruvida invandring hotar svensk kultur och svenska värden. Åsiktskillnaderna mellan högutbildade och lågutbildade i frågan tycks öka något litet i de yngre generationerna. Det är också i de yngre generationerna som tillgängligheten till högskoleutbildning sannolikt har störst betydelse, alltså med andra ord är selektionseffekten stark i dessa grupper. Däremot är det noterbart att gruppen med endast folkskola/grundskola har ungefär samma negativa uppfattning om invandringens betydelse för svensk kultur oavsett generation. Det förhållandet

stärker snarast kunskapshypotesen. Skillnaden mellan dem med hög respektive låg utbildning ökar närmast i gruppen född från 1960 och framåt. Även i gruppen med högskoleutbildning är skillnaderna mellan generationer mindre än skillnaderna mellan utbildningsnivåer i samma generation. Mönstret tyder på en större ideologisk stabilitet över generationsgränserna än i fallet med attityden till flyktingmottagning.

Figur 7 Svenska folkets uppfattning om invandringen som hot mot svensk kultur och svenska värden per generation och efter utbildning i den sammanslagna datamängden 1986–2019. Andelen som instämmer helt eller delvis (procent)



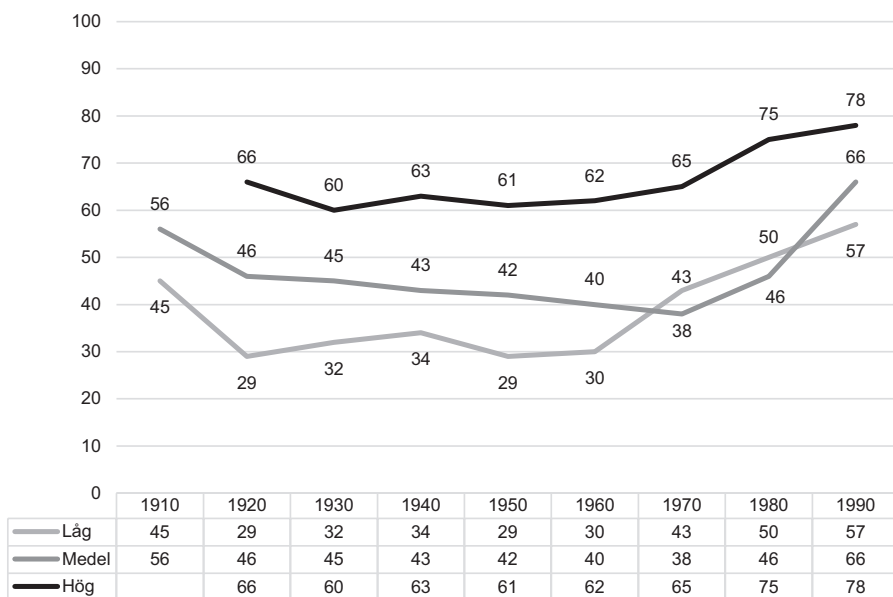
Kommentar: Påståendet som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: "Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden" och svarsalternativen var "helt riktigt", "delvis riktigt", "delvis felaktigt" och "helt felaktigt" samt "ingen uppfattning". Den redovisade andelen utgör andelen som svarat helt eller delvis riktigt. Endast personer som besvarat hela frågan och med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. Utbildningsnivåer motsvarar grundskola (låg), gymnasium eller motsvarande (medel) samt högskola eller universitet (hög). Totalt antal svarande var därmed 5 999 men i figuren redovisas endast de generationer där N-talen för varje alternativ ger möjlighet till valida jämförelser.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019.

En fråga som specifikt har diskuterats i relation till invandring och flyktingmottagning är invandrares religionsfrihet. Under de senaste två decennierna har frågan om religiös klädsel, matvanor och omskärelse av pojkar varit flitigt diskuterade. I äldre

generationer var det judiska traditioner och religiös slakt som stod i fokus. Men i Sverige har också synen på religionsutövning generellt varit njugg. Att religionen är en privatsak och därför inte bör synas på gator eller ta plats i samhällsdebatten har varit lite av ett särdrag för svensk protestantism (Demker, 2013, 2016). Nya grupper har under 1970- och 1980-talen tagit med sig andra religiösa traditioner in i det svenska samhället. Synligheten av t.ex. kvinnor från muslimska länder eller förväntningarna på skolmat som inte innehåller fläskkött har av och till skapat debatt, liksom byggandet, av moskéer som ibland har lett till regelrätta attentat (t.ex. ett brandattentat i Trollhättan 1993).

Figur 8 Svenska folkets uppfattning om att invandrare i Sverige fritt skall kunna utöva sin religion, per generation och efter utbildning i den sammanslagna datamängden 1986–2019. Andelen som anser det vara helt eller delvis riktigt (procent)



Kommentar: Påståendet som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: "Invandrare i Sverige ska fritt kunna utöva sin religion här" och svarsalternativen var "helt riktigt", "delvis riktigt", "delvis felaktigt" och "helt felaktigt" samt "ingen uppfattning". Den redovisade andelen utgör andelen som svarat helt eller delvis riktigt. Utbildningsnivåer motsvarar grundskola (låg), gymnasium eller motsvarande (medel) samt högskola eller universitet (hög). Endast personer som besvarat hela frågan och med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande var därmed 16 616.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019.

Figur 8 visar att åsiktsskillnaderna mellan högutbildade och lågutbildade inom respektive generation om invandrades religionsfrihet är påtagliga. Åsiktsskillnaderna är relativt likartade inom respektive generationer, men avståndet minskar något för dem födda 1970 och framåt. Bejakandet av invandrades religionsfrihet är starkast hos dem med en högskoleutbildning som är födda 1970 och därefter, men även de med endast grundskola skiljer sig i frågan åsiktsmässigt från sin föräldrageneration. Här är det återigen snarast socialisationshypotesen som får stöd. Attityden förändras i alla grupper men avståndet består.

De allra äldsta generationerna (1910-talister) och de allra yngsta generationerna (1990-talister) med enbart grundskola ligger närmare varandra i uppfattning än vad dessa båda generationer gör i relation till dem födda på 1950- och 1960-talet. Synen på religionsfriheten för invandrare tenderar att vara mest positiv i äldre och yngre generationer oavsett utbildning, samtidigt som skillnaden i bejakandet är stort inom varje generation.

En möjlig slutsats av analysen av generation och utbildning är att synen på flyktingmottagning är en alltför opinionskänslig fråga för att uttala sig om utbildningens förklaringsvärde i relation till generationstillhörighet. Frågor av mer ideologisk art som hotbilder mot de egna traditionerna och synen på religionsutövning har större möjlighet att fungera som utgångspunkt för att förstå utbildningens förklaringskraft på uppfattning om invandring. Att skillnaderna mellan utbildningsnivåerna ligger relativt stabila medan generationseffekterna är stora tyder på att utbildningens påverkan inte endast kan hänföras till selektionseffekter. För att fullt ut kunna förstå hur utbildningsnivå påverkar uppfattningar om invandring och kulturella olikheter krävs ytterligare studier. Men att utbildning och generation tycks samspela på olika sätt och med olika resultat i olika frågor är värd att ta med sig i det fortsatta arbetet.

Avslutningsvis

Sammantaget visar resultaten på en fortsatt ökad restriktivitet i opinionen om flyktingmottagning. Restriktiviteten i synen på flyktingmottagning följs också av att allt fler uppfattar invandring som ett hot mot svensk kultur och svenska värden och att allt färre anser att invandrare skall ha rätt att fritt kunna utöva sin religion här i Sverige.

Attityder i migrationsfrågor hänger numera samman i ett ideologiskt mönster. Under det senaste decenniet har migrationsfrågorna utvecklats till att bli några av de mest partipolitiserade frågorna i svensk politik överhuvudtaget och partiernas sympatisörer har blivit alltmer åsiktshomogena inom respektive parti. Innebär den starka partipolitiseringen av migrationsfrågor att nationalismen nu fått en fast förankring i det svenska partisystemet?

Vi har också visat på utbildningens stora betydelse för åsikt i migrationspolitiska frågor. Individer med hög utbildning av avsevärt mer positivt inställda till

invandring och till invandrares religionsfrihet. Individer med låg utbildning är mer benägna att uppfatta invandring som ett hot mot svensk kultur och svenska värden. I en unik analys jämför vi åsiktsskillnader mellan högutbildade och lågutbildade i olika generationer. I analysen finner vi framför allt stöd för socialisation och selektion som förklaringar till åsiktsskillnader mellan högutbildade och lågutbildade i migrationsfrågor.

Men för att ytterligare fördjupa kunskapen om utbildningens betydelse för individers uppfattningar om invandring och migrationspolitik bör vi inte bara studera utbildningens omfattning utan också dess innehåll. Vilken roll spelar det om individen har en långvarig utbildning i naturvetenskapliga, samhällsvetenskapliga, humanistiska eller konstnärliga ämnen? I SOM-undersökningen år 2019 visar till exempel den grupp som har en utbildning inriktad mot konst, kultur, medier och naturvetenskap en avsevärt mindre restriktiv hållning mot flyktingmottagning och i synen på invandring och religionsfrihet än den grupp vars utbildning är inriktad mot till exempel ekonomi, handel, hälsovård, teknik, industri, transport och jord- och skogsbruk.

Globaliseringen innebär att de migrationspolitiska frågorna kommer att finnas kvar på den politiska dagordningen. Partipolitiseringen av dessa frågor innebär att vi kan skönja nationalismen som en pol nödvändig att förhålla sig till i debatten. Ökad kunskap om vad som formar människors åsikter i frågor om invandring och migration är nödvändig för att på bästa sätt bidra till att debatten inte formas av främlingsfientlighet eller ett urholkande av principen om alla människors lika värde.

Referenser

- Andersson, Klas, Persson, Mikael & Pär Zetterberg (2019). *Är skolan demokrati-främjande? Kopplingen mellan utbildning och demokratiska färdigheter: en forskningsöversikt*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Demker, Marie (2013). Religion är en del av den gemensamma medborgerliga offentligheten. I Hanna Stenström (red) *Religionens offentlighet. Om religionens plats i samhället*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.
- Demker, Marie (2014). *Sverige åt svenskarna. Motstånd och mobilisering mot invandring och invandrare i Sverige*. Stockholm: Atlas förlag.
- Demker, Marie (2015). Mobilisering kring migration förändrar det svenska partisystemet. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Demker, Marie (2016). Religious Liberty in Democracy: Between Individual Tolerance and Democratic Inclusion. *Nordic Journal of Religion and Society* 29(1): 18-35.
- Harring, Niklas, Jagers, Sverker C. & Simon Matti (2020). Higher education, norm development, and environmental protection. *Higher Education* 79(2): 291–305.

- Högskoleverket (2006). *Högre utbildning och forskning 1945–2005* (Rapport 2006:3 R). Hämtad från <https://www.uka.se/download/18.12f25798156a345894e28c0/1487841897908/0603R.pdf>
- Persson, Mikael, Lindgren, Karl-Oskar & Sven Oskarsson (2016). How does education affect adolescents' political development? *Economics of Education Review* 53: 182–193.
- Stubager, Rune (2008). Education effects on authoritarian-libertarian values: a question of socialization. *British Journal of Sociology* 59(2): 327–350.
- Surridge, Paula (2016). Education and liberalism: pursuing the link. *Oxford Review of Education* 42(2): 146–164.
- Utbildningsdepartementet (1971). *Reformer inom studiemedelssystemet* (SOU 1971:87). Stockholm: K L Beckmans Tryckerier AB.

LANDSBYGDEN SLÅR TILLBAKA?

GISSUR Ó. ERLINGSSON, HENRIK OSCARSSON
OCH RICHARD ÖHRVALL

Sammanfattning

Internationell forskning har i stigande grad intresserat sig för polarisering mellan stad och land. I ena ringhörnan: växande storstadsregioner där ekonomisk, politisk och kulturell elit samlas. I den andra: krympande glesbygd där globaliseringens förlorare blivit kvar. Forskare har funnit att i glesbygden ökar missnöjet, vilket i sin tur har skapat goda jaktmarker för antietablissemangsrörelser. Studier har bland annat funnit stöd för att stad-landpolarisering haft betydelse för Le Pens och Donald Trumps valframgångar, liksom utfallet i Brexit-omröstningen. I ljuset av 1) resultaten från Frankrike, Storbritannien och USA, 2) en utveckling där svensk landsbygd tappat invånare och 3) där staten också minskat eller avvecklat sin närvaro, ställer vi frågan om attityds- och värderingsmässig polarisering mellan stad och land är närvarande även i Sverige. Resultaten ger ett visst stöd för tesen att missnöje, misstro och etablissemangskritik är något större på landsbygden än i staden, men det saknas tydliga trender som indikerar att sådan stad-landpolarisering tilltar.

"The forgotten men and women of our country will be forgotten no longer"

Donald J. Trump, i sitt segertal 9 november, 2016 (New York Times, 2016)

Under det senaste decenniet har internationell forskning rapporterat om en tilltagande polarisering i värderingar mellan invånare som bor i växande storstadsregioner och invånare som bor i avfolkningsbygd. Även om exempel finns från andra länder (se t.ex. Strijker m.fl., 2015) har stad-landpolarisering främst kommit att uppmärksammas i kölvattnet av Le Pens framgångar i Frankrikes presidentval 2012, Donald Trumps seger i USA:s presidentval 2016, liksom ja-sidans seger i Brexit-omröstningen i Storbritannien 2016. I samtliga dessa val har polarisering mellan storstadsregioner och glesbygd kunnat observeras. Etablissemangskritiska rörelser har frodats framför allt i dessa länders rurala delar (se t.ex. Rodden, 2019; McQuarrie, 2017; Guilluy, 2014). För att begripliggöra denna utveckling har bland andra Rodríguez-Pose (2018) drivit tesen att i landsbygd som avfolkas upplever sig invånarna övergivna av storstadsregionernas ekonomiska och kulturella elit. Och därför revolterar de. De slår tillbaka mot den liberala demokratin, de etablerade partierna och vad de uppfattar vara den ekonomiska, kulturella och politiska eliten.

Förutsättningar för stad-landpolarisering saknas knappast i Sverige, i varje fall inte om avfolkning skulle vara en drivkraft bakom landsbygdsbors växande känsla

av att vara övergivna av storstädernas eliter. I dag har nästan hälften av Sveriges kommuner färre invånare än vad de hade 1974 trots att befolkningen i landet som helhet har ökat med nästan två miljoner. För många kommuner ter sig framtiden än mörkare: fram till och med 2040 förväntas de så kallade mycket avlägsna landsbygdskommunerna tappa 46 procent av sin befolkning och de avlägsna landsbygdskommunerna 15 procent (SOU 2020:8).

En sådan befolkningsminskning skapar problem, exempelvis genom nedläggning av samhällsfunktioner, vilket i sin tur gör det svårt att leverera kommunal service med bibehållen kvalitet (Syssner, 2020). Till detta kommer att staten de senaste 20 åren har dragit sig tillbaka från den svenska glesbygden: myndigheter som Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan, Polisen och Skatteverket har minskat sin lokala närvaro med 37 procent sedan 1997 (Hellerstedt, 2019). Denna samhällsutveckling har avgjort negativa konsekvenser för medborgarnas välfärd och hotar därmed likvärdigheten i landet.

Givet denna utveckling är det knappast överraskande att hypoteser om den övergivna glesbygdens revansch också dykt upp i svensk samhällsdebatt (t.ex. TT, 2019; Rosén & Örstadius, 2016). Men kan verkligen erfarenheterna från Frankrike, USA och Storbritannien generaliseras till Sverige? I dagsläget är tyvärr den svenska kunskapen om attitydernas, värderingarnas och röstningsbeteendets politiska geografi sparsam.

Med detta kapitel vill vi bidra till kunskapsutvecklingen på området genom en systematisk kartläggning och analys av om och i så fall på vad sätt det äger rum en stad-landpolarisering i Sverige. Mot denna bakgrund är syftet med föreliggande kapitel att a) i första hand undersöka om vi ser en attityds- och värderingsmässig polarisering mellan stad-land i Sverige och b) i andra hand, och litet mer tentativt, se om en sådan potentiell polarisering ger upphov till skillnader i röstningsbeteende mellan stad-land.

Håll ihop Sverige!

Den svenska glesbygdens problem har fått både ökad uppmärksamhet och aktualitet under 2000-talet. Flera kartläggningar har uppmärksammat att staten mer eller mindre övergett delar av landet. Under perioden 1974–2017 såg vi dessutom att så kallade ”avlägset belägna” och ”mycket avlägset belägna” landsbygdskommuner tappade en stor andel av sina invånare (11 respektive 27 procent).¹ Befolkningsstapp sätter små och redan tidigare krympande kommuner under press. Oftast är det individer i yrkesverksam och barnafödande ålder som flyttar, medan äldre blir kvar. Därmed stiger försörjningskvoten och färre ska försörja fler (Mörk m.fl., 2019). Med minskande befolkning följer typiskt att kommunerna tvingas till impopulära effektiviseringar, exempelvis skolnedläggningar i ytterområden. Kundunderlag för affärer och restauranger viker, dessa får slå igen, vilket sätter i gång negativa spiraler med än mer utflyttning.

Staten har på senare tid signalerat att den börjat ta glesbygdens problem på större allvar. Med målet om att hålla samman hela landet har ett antal statliga myndigheter utlokalisierats från Stockholm till andra delar av landet.² Dessutom utgjorde glesbygdspolitiken ett huvudnummer i såväl Landsbygdskommitténs (SOU 2017:1) som Kommunutredningens (SOU 2020:8) slutbetänkanden. Båda utredningarnas lade förslag som syftade till att hålla samman landet, stärka likvärdigheten och förbättra livsvillkoren i framför allt de små och krympande kommunerna.

I ljuset av glesbygdens tilltagande utsatthet, samt att det i offentlig debatt påstås att det finns en potential för anti-etablissemangspartier i glesbygd, finns överraskande lite forskning som studerat huruvida centrum-periferi eller stad-land håller på att bli viktiga politiska konfliktdimensioner i Sverige. Historiskt sett vet vi att skiljelinjen mellan arbete och kapital – som fått sitt konkreta uttryck i vänster-högerskalan – varit den i särklass mest avgörande för väljarnas åsikter och beteenden i Sverige ända sedan 1880-talets tullstrid (Oscarsson, 1998; Demker & Oscarsson, 2018). Intressekonflikter som inte varit direkt knutna till arbetsmarknadens organisering eller välfärdsfinansiering har haft svårt att göra sig gällande på den politiska scenen. Exempelvis har samvariationen mellan var väljare bor – i staden eller på landsbygden – och vilka partier de röstar på i allmänna val totalt sett minskat under det senaste halvsekllet (Oscarsson & Holmberg, 2016). Endast vid vissa tillfällen har förklaringskraften i stad-landskiljelinjen varit något större i analyser av politiskt beteende, exempelvis i samband med Europaparlamentsval (Oscarsson & Holmberg, 2010) och vid folkomröstningar (Oscarsson & Holmberg, 2004).

Men några sentida studier har börjat antyda stad-landdimensionens potentiella relevans: Berg och Solevid (2015) fann stora skillnader i svenskars attityder i vargfrågan, som till stor del kunde härröras till distinktionen stad-land. Med vargfrågan som fond fann också Ekengren (2012) att skiljelinjen mellan centrum och periferi har potential att öka i relevans – åtminstone om den ramas in så att den sammanfaller med skiljelinjen stad-land.

Emellertid verkar konfliktdimensionen inte riktigt vilja bli partipolitiskt sprängstoff. Efter att Centerpartiet övergivit sin landsbygdsprofil till förmån för en mer liberal och storstadsvänlig framtoning (t.ex. Rosén & Sundström, 2010) har sentida försök att göra stad-landkonflikten politiskt relevant varit ganska misslyckade. Ett av de senare försöken gjordes av Landsbygdspartiet Oberoende (tidigare Landsbygdsdemokraterna), som bildades inför 2010 års val. Partiets uttalade hjärtefråga var att värna landsbygdsbefolkningens intressen, och just vargfrågan var central för partiet – man ansåg att varg bör hållas inom avgränsade områden och gärna inhägnas om terrängen så tillåter. I de tre val partiet ställt upp i har det aldrig samlat mer än 0,1 procent av rösterna. Ett ytterligare exempel på ett mindre lyckat försök att exploatera stad-landdimensionen är Norrbottenspartiet. Inför valet 2002 kraftsamlade Kirunapartiets starke man – Lars Törnman – representanter från Kirunapartiet och Norrbottens Sjukvårdsparti med det uttalade målet att ta sig in

i riksdagen genom att nå 12 procent av rösterna i sin valkrets. Partiet fick visserligen 9,1 procent av rösterna i valkretsen, men det räckte inte för att nå riksdagen.

Även om vi vet att det existerar skillnader i såväl socioekonomisk sammansättning som grundläggande materiella livsvillkor mellan stad och landsbygd, vet vi inte särskilt mycket om attityds- och värderingsmässiga skillnader mellan individer i dessa områden. Vi vet dock att de få försök som gjorts för att slå politiskt mynt av denna konfliktdimension har misslyckats. Kunskapsbristen och frågans aktualitet motiverar vårt ärende i detta kapitel: att undersöka om det finns en attityds- och värderingsmässig polarisering mellan stad-land, samt explorativt se närmare på röstningsbeteendets politiska geografi.

Att dela in i stad och land

För våra syften – att spåra utvecklingen av nöjdhet med demokratin, förtroende och mellanmänsklig tillit i olika delar av Sverige – utgår vi ifrån den indelning i kommuntyper som Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser, *Tillväxtanalys* (2014), tagit fram. Indelningen består av sex kommuntyper som vi har slagit samman till tre grupper: storstadsområden, landsbygd och övriga.

Till storstad räknas kommuner med mindre 20 procent av befolkningen i rurala områden och kommuner som tillsammans med angränsande kommuner sammanlagt har 500 000 invånare eller fler. Kategorin innefattar alltså även mindre kommuner som ligger nära betydligt större kommuner. Totalt sett är det 29 kommuner som enligt denna indelning räknas till kategorin storstad. Landsbygd innefattar de 60 kommuner som Tillväxtanalys benämner ”avlägsna” och ”mycket avlägsna” kommuner. Där bor mer än hälften av befolkningen i rurala områden och mer hälften har över 45 minuters resväg till en tätort om 50 000 personer eller fler. Vi tar alltså inte med de landsbygdskommuner som ligger närmare större tätorter eftersom dessa har andra förutsättningar och har – till skillnad från övrig landsbygd – upplevt befolkningstillväxt de senaste årtiondena. De resterande 201 kommunerna hamnar i kategorin övriga.

Om vi ser till hur den svenska befolkningen 2019 fördelar sig efter dessa tre kategorier, bor 34 procent i storstadsområden, 6 procent i landsbygdskommuner och 60 procent i resterande delar av landet. Utvecklingen ser väldigt olika ut för dessa områden. Jämfört med för 20 år sedan har befolkningen i storstadsområden ökat med 30 procent, medan den har minskat med 7 procent på landsbygden. I övriga områden har den ökat med 13 procent.

Små skillnader mellan stad och land

Vårt övergripande syfte är att undersöka om vi ser en attityds- och värderingsmässig polarisering mellan stad-land i Sverige. Med data från de nationella SOM-undersökningarna och med *Tillväxtanalys* kommunindelning som analytiskt

verktyg undersöker vi i tur och ordning utvecklingen av mellanmännisklig tillit, syn på hur demokratin fungerar, politikerförtroende och institutionsförtroende bland storstadsbor och landsbygdsbor i Sverige under de senaste decennierna.

Om människor litar på sina medmänniskor för det med sig mycket gott, både för individen och för samhället i stort (Rothstein & Holmberg, 2020). Hög mellanmännisklig tillit minskar exempelvis behovet av försiktighetsåtgärder och formella avtal, vilket medför att relationer och transaktioner blir enklare och billigare att genomföra och upprätthålla. Tidigare forskning har också visat att hög tillit är förknippat med bland annat högre ekonomisk tillväxt och större välmående och lycka för individen (Algan & Cahuc, 2010; Bjørnskov, 2003; Ljunge, 2014). Vanligtvis mäts mellanmännisklig tillit med en enkel enkätfråga. I den nationella SOM-undersökningen lyder den frågan: ”Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?”. Svartalternativen går från 0 till 10, där högre värden innebär större tillit.

I Sverige, liksom i de övriga nordiska länderna, är tilliten jämförelsevis hög. Till det kommer att den svenska tilliten är ytterst stabil över tid. I SOM-undersökningarna har den i genomsnitt legat kring 6,5 sedan 1998. Utifrån vår utgångspunkt är den intressanta frågan om tilliten varierar mellan storstadsområden och landsbygd. Som framgår av figur 1 finns inga nämnvärda skillnader av det slaget. Från 1998 och fram till i dag är tilliten stabil i alla tre kategorierna vi studerar. Den genomsnittliga tilliten fluktuerar bara upp och ned någon tiondels steg på skalan från 0 till 10. Nivån på tilliten är genomgående i stort sett densamma, oavsett om de svarande som bor i storstad, landsbygd eller andra delar av Sverige.

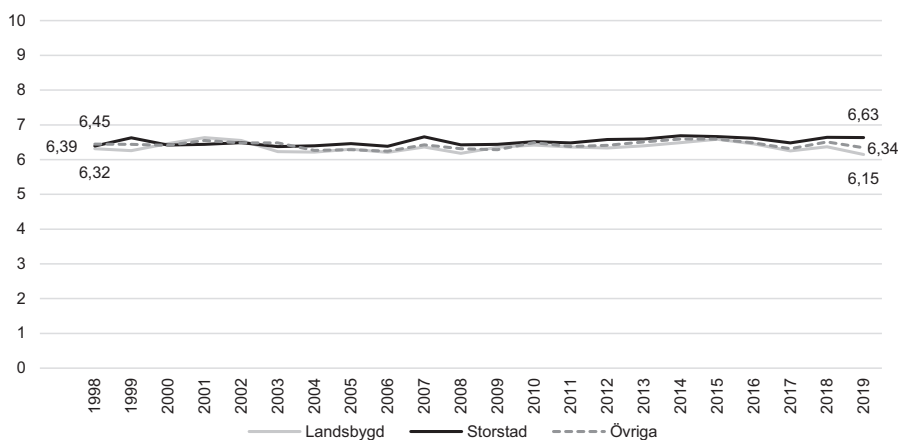
Däremot kan vissa skillnader noteras om vi ser till hur nöjda folk är med den svenska demokratin (se figur 2). I SOM-undersökningarna har de svarande fått ange hur nöjda de är med det sätt som demokratin fungerar i Sverige på en fyrgradig skala, från inte alls nöjd till mycket nöjd. Totalt sett har andelen som är mycket eller ganska nöjda minskat med 7 procentenheter de senaste tio åren till 71 procent 2019. Det är dock en betydligt större andel som är nöjda i dag än i slutet av 1990-talet. Vi finner även skillnader mellan stad och land. I 2019 års mätning var andelen nöjda 16 procentenheter större i storstadsområden än på landsbygd. Det är visserligen en liten ökning jämfört med föregående år, men det är skattningar med en viss osäkerhet. Sett till de senaste årtiondena går det dock inte att se någon ökad skillnad mellan stad och land.

På ett liknande sätt som för demokratin har det i SOM-undersökningarna ställts en fråga om hur stort förtroende folk har för svenska politiker. Svaren har getts på en fyrgradig skala från mycket litet till mycket stort förtroende. Sett över hela perioden, från 1998 och framåt, är det i genomsnitt 36 procent som har mycket eller ganska stort förtroende för svenska politiker. Politikerförtroendet har, precis som nöjdheten med demokratin, minskat en del på senare år, men det är fortfarande högre än vad det var i slutet 1990-talet. I 2019 års mätning hade totalt sett 35 procent mycket eller ganska stort förtroende. Den andelen var 37 procent i

storstadsområden och 28 procent på landsbygden (se figur 3). Att förtroendet för politiker är mindre på landsbygd går att se en bra bit tillbaka i tiden. Det finns inga tecken på att en sådan polarisering tilltagit på senare år – om något är skillnaden något mindre i dag jämfört med för tio år sedan.

I sammanhanget är det värt att framhålla att befolkningens sammansättning skiljer sig mellan storstadsområden och landsbygd. Vi kan inte utifrån de deskriptiva resultat som redovisas här säga om de små skillnader vi observerar beror på vilka som bor i respektive område eller om det beror på att de bor just i de områden som de bor i. Men det kan nämnas att vid en enkel kontroll för kön, ålder och utbildningsnivå kvarstår de skillnader som vi har beskrivit, även om de då är något mindre.

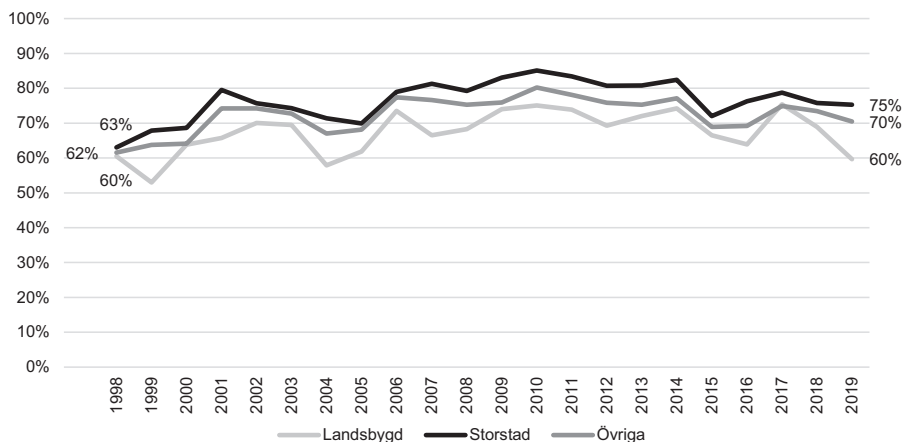
Figur 1 Mellanmännisklig tillit bland boende i landsbygds- och storstadskommuner, 1998–2019 (medeltal)



Kommentar: Frågan lyder: "Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?". Svarsskalan går från 0 ("Det går inte att lita på människor i allmänhet") till 10 ("Det går att lita på människor i allmänhet"). Indelningen av kommuner bygger på Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser (se brödtexten för detaljer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2019.

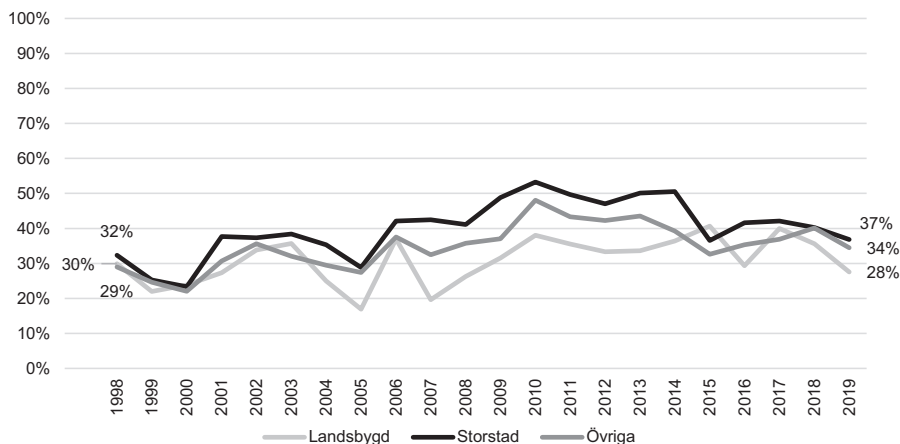
Figur 2 Andel nöjda med hur demokratin i Sverige fungerar bland boende i landsbygds- och storstadskommuner, 1998–2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige?". Svarsalternativen är: "Mycket nöjd", "Ganska nöjd", "Inte särskilt nöjd" samt "Inte alls nöjd". Indelningen av kommuner bygger på Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser (se brödtexten för detaljer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2019.

Figur 3 Andel med stort förtroende för svenska politiker bland boende i landsbygds- och storstadskommuner, 1998–2019 (medeltal, procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker?". Svarsalternativen är: "Mycket stort förtroende", "Ganska stor förtroende", "Ganska litet förtroende" samt "Mycket litet förtroende". Indelningen av kommuner bygger på Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser (se brödtexten för detaljer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2019.

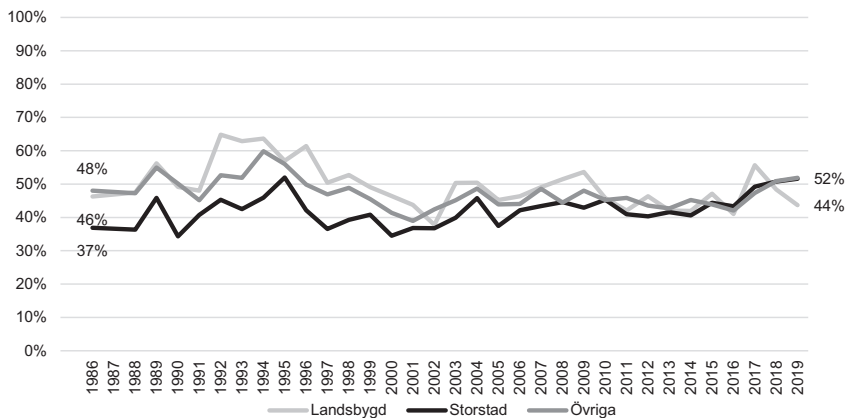
En annan central aspekt är hur medborgare i olika delar av landet upplever hur väl olika institutioner fungerar och om de är nöjda med den service som det offentliga förmedlar. Vi har i det här kapitlet valt att fokusera på några centrala institutioner som är fundamenten för svensk välfärdsstat och rättsstat, samt även är kopplade till politikområden som väljare lyft fram som viktiga: skola, sjukvård och polis. För alla dessa tre institutioner finns mätserier i SOM-undersökningarna från 1986 fram till i dag. De svarande har fått ange vilket förtroende de har för respektive institution på en femgradig skala från mycket lågt förtroende till mycket högt förtroende.

Det har sedan en tid tillbaka funnits en allmän diskussion om skolans kvalitet, inte i anslutning till fallande resultat i de internationella Pisa-mätningarna. På många håll har det även funnits diskussion och missnöje med anledning av nedläggning av skolor, framför allt i glesare befolkade delar av landet, nedläggningar som inte sällan motiverats med vikande elevunderlag och en alltmer ansträngd kommunal budget. Hur ser då förtroendet för den svenska grundskolan ut i olika delar av landet? I genomsnitt sedan 1986 har 45 procent haft ett mycket eller ganska stort förtroende för den svenska grundskolan. Andelen var större i mitten av 1990-talet, vilket kan tyckas vara något förvånande i och med att det då rådde ekonomisk kris och besparingskrav drabbade även skolan. Efter att ha varit mindre under ett antal år har andelen med stort förtroende ökat något på sistone och uppgick till 51 procent 2019. Om vi jämför storstadsområden med landsbygd finns inga tydliga skillnader (se figur 4). Under 1980- och 1990-talen var förtroendet något lägre i storstadsområden, men de senaste årtiondena finns ingen sådan geografisk polarisering.

Även när det gäller sjukvården går det att argumentera för att man skulle förvänta sig skillnader i förtroende mellan stad och land. Krympande befolkning och rationaliseringskrav har gjort att en hel del sjukvård centraliserats. Inte minst har långa avstånd till förlossningssjukvård för personer i glesbygd lyfts fram i media som grund för missnöje. Men inte heller när det gäller sjukvård finner vi några nämnvärda skillnader i förtroende mellan dem som bor i storstadsområden och dem på landsbygd (se figur 5). Generellt sett är förtroendet för sjukvården högre än för grundskolan. Det var visserligen än högre i mitten av 1990-talet, men de senaste två årtiondena har nivåerna legat förhållandevis konstant med en andel som har stort förtroende som uppgår till ungefär 65 procent.

Polisen är också intressant ur glesbygdsperspektivet, då en del kartläggningar uppmärksammat att polisen har minskat närvaron i glesbygd. Polisen har ett något lägre förtroende än sjukvården, men lite högre än grundskolan (se figur 6). Även polisen hade ett något högre förtroende i mitten av 1990-talet. Efter viss nedgång har det legat rätt stadigt med strax under 60 procent som uttrycker ett stort förtroende. De allra senaste åren har förtroendet gått upp något. Detta trots, eller kanske tack vare, att skjutningar och brott och straff fått stort massmedialt utrymme. För vår utgångspunkt är dock den centrala iakttagelsen att det inte någon gång sedan 1986 och framåt finns några nämnvärda skillnader i förtroende för polisen mellan storstadsområden och landsbygd.

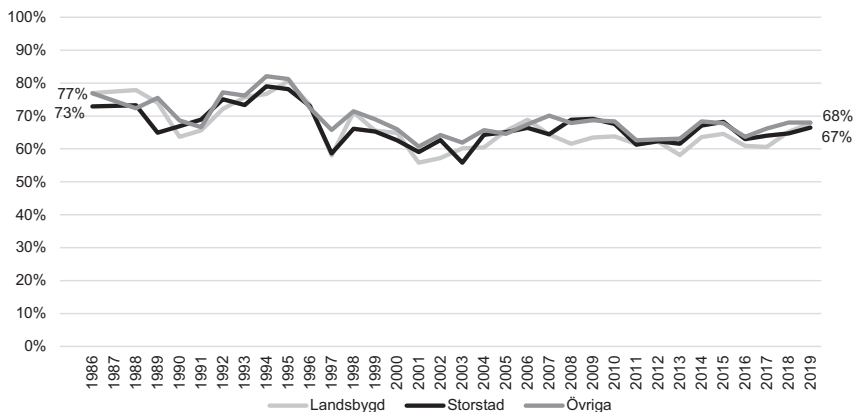
Figur 4 Andel med stort förtroende för grundskolan bland boende i landsbygds- och storstadskommuner, 1986–2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?": "Grundskolan". Svarsalternativen är: "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende" samt "Mycket litet förtroende". Indelningen av kommuner bygger på Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser (se brödtexten för detaljer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019.

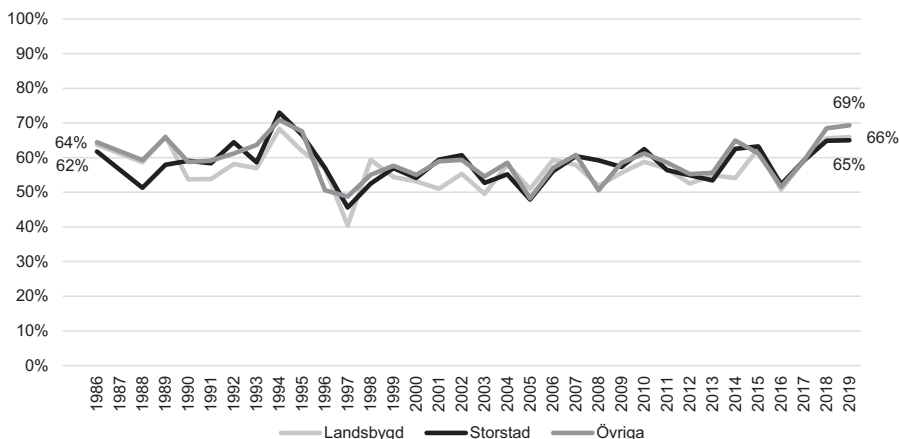
Figur 5 Andel med stort förtroende för sjukvården bland boende i landsbygds- och storstadskommuner, 1986–2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?": "Sjukvården". Svarsalternativen är: "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende" samt "Mycket litet förtroende". Indelningen av kommuner bygger på Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser (se brödtexten för detaljer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019.

Figur 6 Andel med stort förtroende för polisen bland boende i landsbygds- och storstadskommuner, 1986–2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?": "Polisen". Svarsalternativen är: "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende" samt "Mycket litet förtroende". Indelningen av kommuner bygger på Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser (se brödtexten för detaljer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019.

Sammantaget finner vi alltså inga skillnader i institutionsförtroende mellan dem som bor i växande storstadsområden och dem som bor på den krympande landsbygden. Men vi kan konstatera vissa mindre skillnader när det gäller nöjdhet med demokratin och förtroende för politiker. Är dessa skillnader tecken på en tillräckligt frodig jordmån för att skillnader i politiska positioner och partival ska kunna växa fram på liknande sätt som i andra länder?

Ett sätt att studera det är att se till hur folk placerar in sig själva på den klassiska vänster-högerskalan. I USA och en del andra länder har liberala och progressiva partier ett starkt och växande stöd i storstäder, medan konservativa partier växer i områden utanför städerna (Rodden, 2019). Detta har inneburit en ökad politisk polarisering. I Sverige har tvärtom partier till vänster starkare stöd på landsbygd och partier till höger starkare stöd i storstadsområden. Från den nationella SOM-undersökningen framgår att dessa skillnader inte har ökat under senare år, utan tvärtom har de minskat. I det avseendet har alltså den politiska stad-landpolariseringen minskat.

Generellt sett gäller den minskade stad-landpolariseringen även partival i riksdagsval, även om det finns anledning att granska Sverigedemokraternas framväxt närmare i det här avseendet. Visserligen har SD vuxit kraftigt såväl i städer som på landsbygd, men ökningen har varit kraftigare utanför storstadsområdena (jfr.

med Patrik Öhbergs kapitel i den här boken). Det är mycket möjligt att det hänger samman med att andelen som är positiva till ett minskat flyktningmottagande har ökat mer på landsbygd än i storstäder, även om den ökat på båda håll. Vi vet att Sverigedemokraterna under de senaste tio-femton åren framgångsrikt har rekryterat nya väljare från grupper av låglitade och välfärdsmissnöjda, men denna utsortering tycks inte vara alls lika tydligt kopplad till en urban-rural dimension i Sverige som den är i exempelvis Frankrike, USA och Storbritannien. I Sverige står SD starka regionalt – Skåne och Blekinge är fortfarande de starkaste fästena – men det är inget som på ett uppenbart sätt är relaterat till tätortsgrad eller avfolkning.

Alltjämt låg grad av stad-landpolarisering i Sverige

Sverige har sett tilltagande skillnader i livsvillkor mellan stad och land. Storstadsregioner växer oförtrutet, medan lejonparten av landsbygdskommunerna tappar befolkning. Till detta kommer att kartläggningar visat att staten delvis övergivit glesbygden. Internationell forskning har påvisat en potentiellt explosiv aspekt av en sådan utveckling: missnöjda och misstroende invånare i glesbygd, som anser sig övergivna av de blomstrande storstädernas elit, slår tillbaka genom att stödja antietablissemangsrörelser. I det här kapitlet har vi ställt frågan om tilltagande skillnader i livsvillkor stad-land också i Sverige översatts till polarisering rörande attityder, värderingar och röstningsbeteenden.

Svaret är nej. I vår systematiska genomgång av storstads- och landsbygdsbors syn på demokratin, politikerförtroende, institutionsförtroende och mellanmänniskliga tillit observerar vi vissa smärre skillnader mellan stad och land under den senaste trettioårsperioden. Invånare i landsbygdskommuner tenderar att vara något mer missnöjda med hur demokratin i Sverige fungerar och uppvisar dessutom lite lägre politikerförtroende. Emellertid är skillnaderna inte särskilt stora. Det finns heller inga tydliga tecken på en ökning över tid. Slående är dock att skillnaderna mellan stad och land närmast är obefintliga när det kommer till mellanmännisklig tillit och när det gäller förtroende för tre av den svenska välfärdsstatens och rättsstatens grundpelare: grundskola, sjukvård och polis.

Trots att vi har funnit vissa skillnader mellan stad och land har vi inte kunnat finna samma tydliga geografiska mönster som uppträtt i Frankrike, USA och Storbritannien. Den huvudsatsen ligger helt i linje med liknande analyser som bygger på andra indelningar av storstad och landsbygd (se t.ex. Larsson, Hedberg & Holmberg, 2020). Det verkar helt enkelt inte vara särskilt bördig mark för antietablissemangsrörelser att växa i svensk glesbygd. Som ytterligare stöd för den iakttagelsen har inte heller de nybildade partier som aktivt försökt slå mynt av stad-landklyftan lyckats göra särskilt väl ifrån sig i allmänna val. Det är dock inte otänkbart att exploateringspotential ändå finns. Vi har hittat en del mindre skillnader och det går inte att utesluta att ett etablerat parti som strategiskt och

medvetet arbetar med att väcka dimensionen till liv kan bidra till ökad polarisering och inhämta stöd från glesbygden. Man kan emellertid med fog fråga sig om dagens partistrateger finner det mödan värt att vrida om sina partiprogram för att locka glesbygdsväljare. Prognoserna pekar mot att dessa områden kommer att fortsätta dräneras på invånare framöver. Och ju färre invånare, desto färre röster har man att vinna på att aktivera stad-landdimensionen.

Noter

- ¹ Denna indelning av kommuntyper är gjord av *Tillväxtanalys* (2014) och beskrivs mer ingående i nästa avsnitt.
- ² Se t.ex.: <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/statlig-forvaltning/om-regeringens-arbete-for-okad-statlig-narvaro-i-hela-landet/>

Referenser

- Algan Y. & P. Cahuc (2010). Inherited Trust and Growth. *American Economic Review* 100(5): 2060–2092.
- Berg, L. & H. Oscarsson (2020). The Swedish Regional Elections 2018. *Regional & Federal Studies* 1–14.
- Berg, L. & H. Oscarsson (2013). Sweden: From Mid-term County Council Elections to Concurrent Elections. I R. Dandoy & A. H. Schakel (red) *Regional and National Elections in Western Europe. Territoriality of the Vote in Thirteen Countries*. London: Palgrave MacMillan.
- Berg, L. & M. Solevid (2015). Tracing a Political Cleavage: The Wolf Issue in Sweden. *Perspectives on European Politics and Society* 16(4): 488–522.
- Bjørnskov, C. (2003). The Happy Few: Cross-Country Evidence on Social Capital and Life Satisfaction. *Kyklos* 56(1): 3–16.
- Demker, M. & H. Oscarsson (2018). Nya, gamla och nygamla skiljelinjer: Partisystem och samhällskontrakt då och nu. I Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red) *Rösträttens århundrade: Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*. Göteborg & Stockholm: Riksbankens jubileumsfond i samarbete med Makadam förlag. https://www.rj.se/globalassets/rapporter/rostrattens_arhundrade_www.rj.se.pdf
- Ekengren, A. M. (2012). Vargfrågan och politiska skiljelinjer: Intressemobilisering i Sverige. *Statsvetenskaplig tidskrift* 114(4): 523–550.
- Guilluy, C. (2014). *La France périphérique: Comment on a sacrifié les classes populaires*. Paris: Flammarion.
- Hellerstedt, L. (2019, 22 augusti). Allt glesare mellan statens kontor. *Publikt*. Hämtad från <https://www.publikt.se/nyhet/allt-glesare-mellan-statens-kontor-21522>

- Larsson, Ylva, Hedberg, Per & Sören Holmberg (2020). Ökad polarisering mellan landsbygd och storstad? Valforskningsprogrammets arbetsrapportserie 2020:4. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Ljunge, M. (2014). Social capital and health: Evidence that ancestral trust promotes health among children of immigrants. *Economics & Human Biology* 15: 165–186.
- McQuarrie, M. (2017). The Revolt of the Rust Belt: Place and Politics in the Age of Anger. *British Journal of Sociology* 68(1), 120–152.
- Mörk, E., Erlingsson, G. Ó. & L. Persson (2019). *Kommunernas framtid*. Stockholm: SNS förlag.
- New York Times (2016, 9 november). Transcript: Donald Trump's Victory Speech. *The New York Times*. Hämtad från <https://www.nytimes.com/2016/11/10/us/politics/trump-speech-transcript.html>.
- Oscarsson, H & S. Holmberg (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Oscarsson, H., & S. Holmberg (2010, red). *Väljarbeteende i Europaval*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Oscarsson, H., & S. Holmberg (2004, red). *Kampen om euron*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Rodden, J. A. (2019). *Why Cities Lose: The Deep Roots of the Urban-Rural Divide*. New York: Basic Books.
- Rodríguez-Pose, A. (2018). The Revenge of the Places That Don't Matter (and What to Do about It). *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 11(1): 189–209.
- Rosén, H. & K. Örstadius (2016, 23 november). Klyftan mellan stad och land vår viktigaste fråga. *Dagens Nyheter*. Hämtad från <https://www.dn.se/arkiv/nyheter/klyftan-mellan-stad-och-land-var-viktigaste-fraga/>
- Rosén, M. & M. Sundström (2010). Ett smalare men vassare Centerparti. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 112(2): 189–202.
- Rothstein, B. & S. Holmberg (2020). Social trust -- the Nordic Gold? QoG Working paper 2020:1. University of Gothenburg: The Quality of Government Institute (QoG). https://qog.pol.gu.se/digitalAssets/1762/1762676_2020_1_holmberg_rothstein.pdf
- SOU 2017:1. *För Sveriges landsbygder – en sammanhållen politik för arbete, hållbar tillväxt och välfärd*. Stockholm: Näringsdepartementet.
- SOU 2020:8. *Starkare kommuner – med kapacitet att klara välfärdsuppdraget*. Stockholm: Finansdepartementet.
- Strijker, D., Voerman G. & I. J. Terluin (2015, red). *Rural protest groups and populist political parties*. Wageningen: Academic Publishers.
- Syssner, J. (2020). *Pathways to Demographic Adaptation*. Berlin: Springer.
- TT (2019, 21 februari). Glesbygden fortsätter tappa invånare. *Aftonbladet*. Hämtad från <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/wEqPpA/glesbygden-fortsatter-tappa-invanare>

SVENSKA FOLKETS SPELANDE OCH ATTITYDER TILL REKLAM FÖR NÄTCASINON

ÅSA KROON OCH SEBASTIAN LUNDMARK

Sammanfattning

Spelreklam uppfattas som ett kontroversiellt ämne. Det beror på att spelreklam antas kunna förvärra människors problemspelande. Forskningen kan dock bara i mycket begränsad omfattning påvisa en sådan relation. Resultaten som presenteras i det här kapitlet visar att det finns en stark opinion för att förbjuda reklam för nätcasinospel i Sverige. De demonstrerar även att det finns ett samband mellan en vilja att förbjuda sådan reklam och negativa attityder till spelreklam i allmänhet. Resultaten i kapitlet tydliggör även att bakgrundsfaktorer som klass eller eget spelande inte inverkar på om man stöder förbudet för nätcasinoreklam eller inte. Vi menar att det finns anledning att tro att våra attityder till spelreklam i allmänhet och nätcasinospel i synnerhet påverkas av den strida strömmen av spelreklam under senare år, liksom av den starkt negativa debatten om spelreklam och nätcasinoreklam som drivits på från politiskt håll.

Spelreklamen – reklam för spelande om pengar – har varit i rejält blåsväder sedan den nya spellagen infördes den 1 januari 2019. Lagen kräver att marknadsföringen av spel ska vara måttfull (Spellag, SFS 2018: 1138, 15 kap. 1 §). Kort efter införandet av lagen menade dock ansvarig minister för regleringen av spelmarknaden, dåvarande civilminister Ardalan Shekarabi, att spelreklamen ännu inte hade börjat leva upp till den nya spellagens krav på måttfullhet. Han gav därför spellicensinnehavarna ett ultimatum: Åstadkom märkbara förändringar av reklamen, eller så vidtar regeringen ”tvingande åtgärder” (Lindberg, 2019). Internationellt har spelreklamen också varit en het potatis. I Storbritannien infördes exempelvis en ny standard för att skydda barn mot ”oansvarig spelreklam” i april 2019. Den innebär bland annat att den brittiska spelreklamen inte får använda vissa animerade figurer eller kändisar som ser ut att vara under 25 år. Spelreklamsfrågan är följaktligen en politiskt laddad fråga både i Sverige och utomlands.

Med bakgrund av de senaste årens lagändringar verkar det högst lägligt och relevant att studera hur opinionsläget ser ut gällande ett förbud mot reklam för spelande om pengar i Sverige. Syftet med detta kapitel är därför att presentera vilket stöd eller motstånd det finns för att förbjuda spelreklam, med ett specifikt fokus på attityder till reklam för nätcasinon. Denna spelform tenderar att hamna i särskilt fokus i debatten kring spelreklam. Vi kommer också presentera hur spelandet har sett ut i Sverige över tid och hur spelandet skiljer sig åt mellan olika grupper.

Den svenska spelmarknaden, lagstiftningen och attityder till spelbranschen

Spelreklam är en känslig och kontroversiell fråga i samhället (Binde, 2014). Den ofta skarpa och negativa tonen i debatten kring spelreklam visar att spelande, i likhet med tobak och alkoholanvändande, berör moraliska och etiska samhällsfrågor (jfr Graglia, 2008). Speloperatörer måste kunna balansera mellan att marknadsföra spelandet utan att man framstår som för aggressiva och på så sätt äventyrar folkhälsan (Lopez-Gonzalez & Griffiths, 2016). Detta anses särskilt angeläget vad gäller känsliga grupper, och är inte minst viktigt när statliga ägare agerar som speloperatörer (Griffiths, 2005).

Den 1 januari 2019 omreglerades den svenska spelmarknaden. Sverige fick en ny spellagstiftning som innebär ett licenssystem för spelbolag som godkänns att verka på marknaden av dess tillsynsmyndighet, Spelinspektionen. Syftet med förändringen var bland annat att skapa en mer hållbar spelmarknad och att få bättre kontroll över den ökade mängden olicensierade aktörer. Den nya spellagen syftar till att spelverksamheten ska vara lämplig ur allmän synpunkt och att den ska bedrivas på ett sunt och säkert sätt under offentlig kontroll. Det innebär att spelandet ska ha ett högt konsumentskydd, och att det ska råda hög säkerhet i spelen. Samtidigt ska de negativa konsekvenserna av spelande begränsas. Omsorgsplikten innebär att en licenshavare ska skydda spelare mot överdrivet spelande, och spelare ska hjälpas att minska sitt spelande när det finns anledning till det. Spellagen reglerar också marknadsföringen av spel. Spelreklam får inte rikta sig särskilt till barn eller ungdomar under 18 år, eller till en spelare som på egen begäran stängt av sig från spel och reklamen måste vara måttfull.

Spelbranschens två svenska intresseorganisationer, Spelbranschens riksförbund (Sper) och Branschföreningen för onlinespel (BOS), har tagit fram gemensamma etiska riktlinjer för sin marknadsföring¹, delvis på grund av den kritik som spelreklamen fått utstå från politiskt håll. Där bryter branschen ner måttfullhetskravet i preciserade rekommendationer. Exempel på måttfull spelreklam som ges är att marknadsföringen inte ska innehålla påståenden om att spel löser finansiella bekymmer, erbjuder lösningar på sociala, personliga eller professionella problem, leder till social framgång, ökar spelarens attraktionsförmåga eller förbättrar konsumentens självkänsla.

Spelreklamskostnaderna på den svenska marknaden ökade med 95 procent mellan år 2016 och 2018. Reklamkostnaderna uppgick då till totalt 7,4 miljarder svenska kronor (Spelinspektionen, 2019). Den dramatiska höjningen reflekterar hur en mängd aktörer satsade offensivt på att vinna nya marknadsandelar inför omregleringen av spelmarknaden. Samtidigt visar det sig att denna trend vände under 2019, med en minskad volym av spelreklam och mindre spelande (Svenska Spel, 2020). I sin trendspaning i den senaste årsredovisningen konstaterar Svenska Spel också att den öppnade svenska spelmarknaden inneburit en tuffare konkurrens men att marknaden förväntar sig en konsolidering när mindre aktörer förmodligen slås ut. Svenska Spel (2020) menar också att marknaden för vadhallning och onlinespel,

som nätcasinospel tillhör, utgör den mest konkurrensutsatta delen där flest aktörer verkar, och där marknadsföringen är som mest omfattande. Man uppmärksammar även den kraftiga kritik mot spelreklamen som kommit från politiskt håll.

Spelbranschen har det inte bara motigt med anseendet från politiskt håll. På uppdrag av Spelinspektionen undersökte Novus (2019) allmänhetens inställning till spelande och spelbranschen generellt. Negativa attityder som identifieras i Novus undersökning rör att det är svårt att veta vart man ska vända sig om man får problem med ett spelbolag, att spelmarknaden som helhet inte är sund, och att misstroendet mot branschen påverkas av misstankar om matchfixning i medierna. Andelen som tycker att spelbolagen tar ansvar för spelproblem minskar något över tid, trots att spellagen inskräppte just detta ansvar (Novus, 2019).

Svenskarnas attityder till spelbranschen har även undersökts av Svenskt Kvalitetsindex (SKI) sedan 2017. Deras senaste siffror från 2019 visar att den nya spellagen och dess restriktioner kring måttfull spelreklam inte gett några väsentliga avtryck i hur allmänheten ser på spelbranschen. Resultaten visar att kundnöjdheten för spelbranschen är låg i jämförelse med andra branscher (SKI, 2019). SKI noterar även att kännedomen om spellagen är begränsad, vilket kan förklara varför förhållandevis få menar att den nya lagen kan bidra positivt till spelbranschens utveckling och till att skydda spelkonsumenter.

Bakom de starka åsikter som finns om spelreklamen, inklusive bakom själva spelagens utformning om måttfullhet, ligger antaganden om att det finns konkreta effekter eller risker med spelreklam. Frågan om spelreklam leder till spelproblem är dock inte enkel att besvara. Swelogs (2019), en långsiktig befolkningsstudie om relationen mellan spel om pengar och hälsa, visar till exempel att de som inte upplever sig ha problem med spelande sällan upplever sig vara negativt påverkade av spelreklam. Folkhälsomyndigheten (2019) uppmärksammar dock att just volymen av nätcasinoreklam varit mycket omfattande på senare tid. De konstaterar därför att spelproblemen kring nätcasinon har ökat kraftigt och att reklamen kan ha bidragit till denna ökning (2019: 2-3). Av de som spelar varje månad, spelar 1 procent på spelautomater och kasinospel (Swelogs, 2019). Inom denna 1 procent har andelen som själva värderar att de har ett problemspelande ökat från 18 till 61 procent (Swelogs, 2019). Så även om nätcasinospel är en relativt liten spelform i relation till annat spelande i Sverige är det en spelform som myndigheterna särskilt uppmärksammar på grund av sin intensiva marknadsföring och starka konkurrenssituation.

Med referens till statistik från Skatteverket, där nätkasinobolag uppges ”gå starkt framåt” under coronakrisen, har Ardalan Shekarabi i april lagt ett förslag på en tilläggsförordning som bland annat ska lägga ytterligare restriktioner för nätcasinospel online under 2020; detta för att stärka konsumentskyddet på spelmarknaden under krisen (Finansdepartementet, 2020). Det finns därför anledning att undersöka inställningar till nätcasinospel särskilt. Härnäst redogör vi för ett utsnitt av forskningsläget om spelreklam ur ett nationellt och ett internationellt perspektiv.

Forskning om spelreklam

Forskning om spelreklam kan placeras in i det relativt breda, tvärvetenskapliga fältet spelstudier, där ett betydande forskningsintresse rör risk- och problemspelande. Hing med kollegor (2017) har exempelvis studerat hur reklaminslag under sport-sändningar på TV i Australien inverkar på grupper som är benägna att drabbas av spelproblem. De fann att yngre män som var positivt inställda till spelsponsorerna påvisade en högre risk att spela mer och oftare på grund av reklambudskapen. En liknande studie har undersökt hur spelannonser påverkar storleken, frekvensen och graden av risk på spelet. Resultaten visade att spelannonser sannolikt hade en kraftig effekt på regelbundna spelare (Hing m.fl., 2019). Antaganden som görs gällande mellan spelreklamens innehåll och dess effekter på spelbeteenden och attityder är dock problematiska i sådana undersökningar (för diskussion, se Binde & Romild, 2019). Det är helt enkelt svårt att leda sambandet mellan påverkan och beteende i bevis. Binde och Romilds (2019) studie om spelreklamens inflytande på svenska spelare visar att få spelare tycker att de påverkas negativt av spelreklam. Dock har andra studier visat att människor ofta underskattar effekten av reklam på sig själva, och överskattar effekten av reklam på andra (Johnston & Bourgeois, 2015). De som gör sådana under- och överskattningar är också de som oftare vill se censur eller förbud av spelreklam (Youn, Faber & Shah, 2000).

Forskning som undersökt spelreklamens innehåll snarare än dess effekter kommer fram till att spelande och speloperatörer oftast framställs i ett positivt ljus (Gunter, 2019). Spelande porträtteras som en kul och problemfri aktivitet som handlar om att vinna och inte att förlora. Lopez-Gonzalez, Estévez och Griffiths (2017) menar att sådana framställningar av spelande kan förmedla en slags känsla av illusorisk kontroll till konsumenten. Parke med kollegor (2014) har argumenterat för att spelandet i Storbritannien har blivit allt mer socialt accepterat och till stor grad ses som ett legitimt fritidsnöje. Denna "normalisering" av spelet (McMullan & Miller, 2009) åstadkoms bland annat genom att repetitivt exponeras för spelande via reklam (Parke m.fl., 2014: 24). McMullan och Kervin (2012), som studerade online-pokerreklam, konstaterade att nätcasinoannonserna förmedlade ett grundläggande paradoxalt budskap till unga; annonserna försökte aktivt rekrytera unga som framtida konsument samtidigt som de varnade att spelande inte är tillåtet under en viss ålder.

Med avseende på just måttfullhet i spelreklam analyserade Pedroni (2018) italienska spelannonser från 2010 och 2012–13 och fann att annonserna i den senare perioden uppvisade en större måttfullhet. Reklamen innehöll oftare referenser till måttligt spelande, tonen var mer återhållsam och tyngdpunkten låg mindre på stora vinster och mindre på lättheten att vinna. Förändringen tolkades som en konsekvens av de etiska riktlinjer som införts för spelbranschen i Italien, riktlinjer liknande de som införts i Sverige. Även andra studier visade att spelbolag till största del höll sig till reglerna att inte förmedla orealistiska bilder av att vinna eller missleda

spelare att tro att spelande kan vara en ekonomisk investering (Gainsbury m.fl., 2015). Däremot missade vissa länders spelreklam att ange budskap om ansvarsfullt spelande, trots att existerande regelverk stipulerade att sådana skulle finnas.

I Sverige studerade Lennerfors och Sköld (2009) Svenska Spels reklamfilmer och menade att spelandets dubbelhet finns med i reklamerna. Svenska Spel porträtterade i vissa reklamer nöjsamhet över att vinna och i andra reklamer framställdes spelandet som potentiellt farligt och vinnandet som en hotfull erfarenhet. Detta dubbla budskap, hävdade författarna, lånar legitimitet till Svenska Spels unika ställning på den svenska spelmarknaden. I en nyligen publicerad studie har Kroon (2020) fokuserat på en av Svenska Spels reklamfilmer från 2018 ur ett medie- och kommunikationsvetenskapligt perspektiv. Genom att studera den multimodala utformningen av reklamfilmen argumenterade hon för att Svenska Spel marknadsför sig på ett ytterst måttfullt vis, i enlighet med spellagens krav, men gör så genom att kraftigt tona ner sin roll som speloperatör. Istället förs bolagets identitet som filantrop och patriot fram, en identitet som gör gott genom att ge tillbaka pengar till samhället. Risker med spelandet adresseras dock inte i denna spelreklam.

Trots dessa illustrativa exempel på forskning om spelreklam kan konstateras att kunskapsläget nationellt och internationellt fortfarande är förhållandevis magert (jfr Binde, 2014). Detta är anmärkningsvärt givet hur vanligt förekommande spelreklamen är i vår vardag, och där spelreklamen bär på en typ av budskap vi som konsumenter tillmäter väsentligt värde (Sklar & Derevensky, 2010). Spelreklam blir i forskningen inte sällan en sidoangelägenhet som uppmärksammas i relation till olika slags spelproblematiker. En övergripande slutsats från forskningsgenomgången är att det finns indikationer på att spelreklam påverkar attityder och intentioner hos konsumenter, men att dessa samband är svåra att belägga på ett otvetydigt vis.

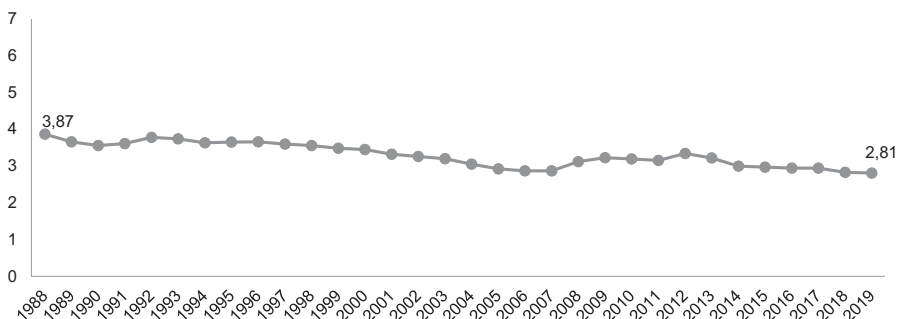
För att öka kunskapen om attityder till spelreklam och om spelande i Sverige, mätte SOM-institutet därför i år 2019 års nationella SOM-undersökning vad svenskarna tyckte om förslaget att förbjuda spelreklam för nätcasinon. Dessutom har SOM-institutet en lång tidsserie över svenska folkets spelande. Nedan presenterar vi resultaten från dessa mätningar.

Spelande på tips, trav, lotteri, etcetera

SOM-institutet har sedan 1988 mätt i vilken utsträckning svenska folket spelar på "tips/trav/lotteri etc." Resultaten visar att spelandet har varit relativt stabilt över tid, men med en långsamt nedåtgående trend (figur 1).

I början av mätperioden, år 1988, spelade det svenska folket i snitt nästan en gång i kvartalet jämfört med i årets mätning, 2019, spelade det svenska folket i snitt endast någon gång i halvåret. I 2019 års mätning rapporterade 29 procent att de spelat mer än någon gång i månaden och 47 procent att de inte spelat någon gång det senaste året (se figur 2).²

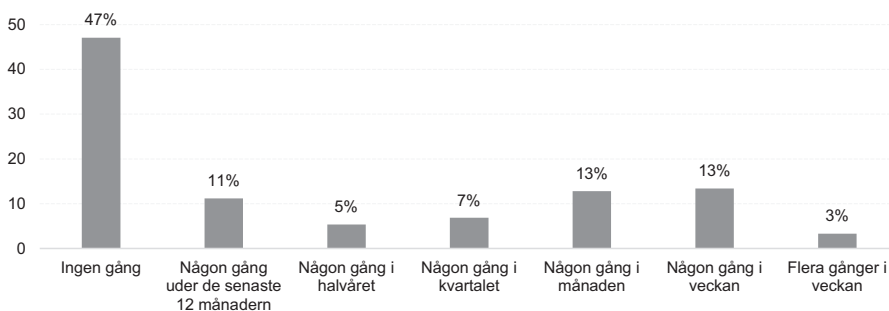
Figur 1 Självskattat spelande på tips/trav/lotteri, 1988–2019 (medelvärde)



Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Spelat på tips/trav/lotteri etc." Svarsskalan är sjugradig och går från "Ingen gång" (1) till "Flera gånger i veckan" (7).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1988–2019.

Figur 2 Självskattat spelande på tips/trav/lotteri, 2019 (procent)

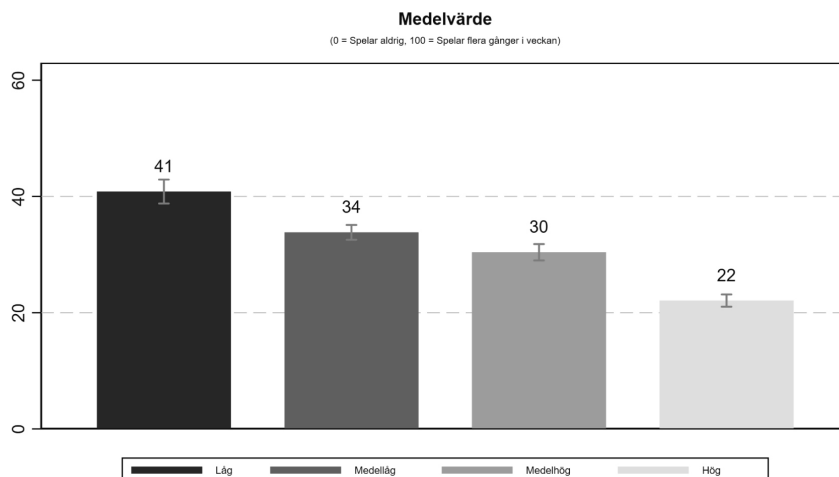


Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Spelat på tips/trav/lotteri etc." Svarsskalan är sjugradig och går från "Ingen gång" till "Flera gånger i veckan". Antar svarande: 9 779.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Vidare styrker resultaten från den årliga nationella SOM-undersökningen 2019 tidigare forskningsresultat (t.ex. Swelogs, 2019) med att män spelar mer (*medelvärde* = 36) än kvinnor (*medelvärde* = 25), $t(9\ 755) = 16.07$, $p < 0.001$. Dessutom visar årets SOM-undersökning att det är betydligt vanligare bland lågutbildade att spela om pengar. Bland personer med grundskoleutbildning var spelande nästan dubbelt så populärt (*medelvärde* = 41) än bland personer med examen från högskola eller mer (*medelvärde* = 22), $t(4\ 482) = 17.35$, $p < 0.001$ (se figur 3).³

Figur 3 Spelande på tips/trav/lotteri i SOM-undersökningen 2019 över utbildningsnivåer (medelvärde)



Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Spelat på tips/trav/lotteri etc." Den sjugradiga skalan är kodad att gå från 0 (spelar aldrig) till 100 (spelar flera gånger i veckan). Utbildningsvariabeln är kodad i fyra steg; "låg", "medellåg", "medelhög" samt "hög". Antal svarande: 9 660.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Personer med en hushållsinkomst lägre än 300 000 kronor (*medelvärde* = 29) och personer med en hushållsinkomst på mer än 700 000 kronor (*medelvärde* = 28) spelade i lägre grad än personer med mellan 300 000 och 700 000 kronor i hushållsinkomst (*medelvärde* = 33) $F(9,169) = 15.56, p < 0.001$.⁴

Till sist, SOM-institutet har ställt frågor om subjektiv social klass under många år. Det är förvisso inget perfekt mått och som följd av att det är självrapporterat finns det risk för skevhet i data. Resultaten indikerar dock att de som rapporterar sig komma från "arbetarhem" spelar oftare (*medelvärde* = 35) än personer som bor i tjänstemannahem (*medelvärde* = 29), som bor i högre tjänstemannahem (*medelvärde* = 23) och personer som bor i företagarhus (*medelvärde* = 28) $F(8,712) = 39.92, p < 0.001$.

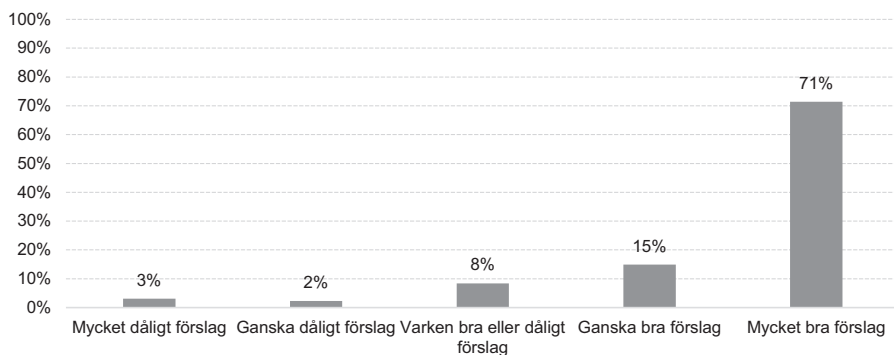
Attityder till förbud av nätcasinoreklam

Utöver att undersöka svenskarnas spelande ställde årets nationella SOM-undersökning, för första gången, en fråga om svenskarnas åsikter till ett förslag att *förbjuda reklam för nätcasinon*.

Resultatet av frågan visar att svenskarna i allmänhet är väldigt starkt för ett förbud av reklam för nätcasinon. Hela 71 procent svarar att det är ett mycket bra

förslag att förbjuda reklam för nätcasinon. Endast 5 procent var negativt inställda till förslaget (se figur 4).

Figur 4 Förslag: Förbjuda reklam för nätcasinon, 2019 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag? Förbjuda reklam för nätcasinon." Svarsskalan framgår av etiketterna i grafen. Antal svarande: 1 673.

Källa: SOM-undersökningarna 2019.

Faktum är att av alla de 45 politiska förslag som de svarande tog ställning till i den nationella SOM-undersökningen 2019 var förslaget att förbjuda reklam för nätcasinon det som fick allra mest medhåll (*medelvärde* = 4.49). Närmast kom förslaget att "sänka skatten för pensionärer till samma nivå som för yrkesarbetande" (*medelvärde* = 4.45).

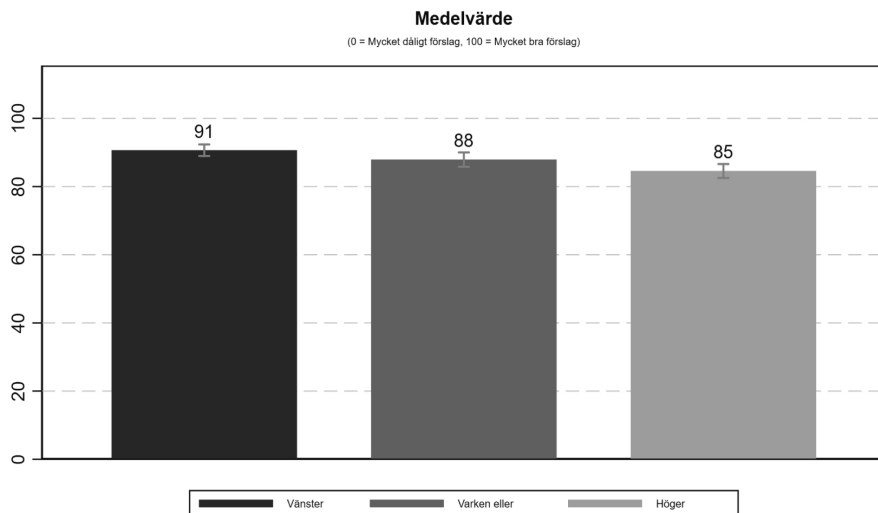
I en ren gruppjämförande analys (där individernas egenskaper inte kontrolleras för andra egenskaper individerna har), visar det sig att personer med låg utbildning och med medelhög utbildning är marginellt negativare till att förbjuda nätcasino-reklam än personer med medellåg och hög utbildning $F(1,641) = 2.19, p = 0.09$. Dessutom verkar personer med en hushållsinkomst på under 301 000 kronor och personer med mer än 701 000 i hushållsinkomst marginellt mer negativa till ett förbud än personer som tjänar mellan 301 000 och 701 000 kronor, $F(1,578) = 2.39, p = 0.09$.

Till motsats från utbildning och inkomst, är det något förvånande att det inte återfinns några skillnader i åsikter till att förbjuda reklam för nätcasino och hur ofta man spelar. Särskilt då egenintresset skulle kunna påverka åsikter till reklam för nätcasinon. Personer som inte spelat någon gång de senaste 12 månaderna, skiljde sig inte åt mot personer som spelat mer sällan än varje månad eller som spelat varje månad eller oftare $F(1,648) = 0.40, p = 0.67$.

De tydligaste skillnaderna i åsikter, om än fortfarande små, hittar vi bland personers ideologiska uppfattningar. Förslaget är lite mindre populärt bland personer

som uppfattade sig vara politiskt till höger (*medelvärde* = 85) än bland personer som uppfattar sig varken till höger eller vänster (*medelvärde* = 88) och de som uppfattar sig vara politiskt till vänster (*medelvärde* = 91) $F(1,628) = 9.76, p < 0.001$ (figur 5).

Figur 5 Förslag: Förbjuda reklam för nätcasinon över vänster-höger ideologi, 2019 (medelvärde)



Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag? Förbjuda reklam för nätcasinon." Svarsskalan framgår av etiketterna i grafen. Den femgradiga skalan är omkodad att gå från 0 (mycket dåligt förslag) till 100 (mycket bra förslag). Den femgradiga vänster-högerskalan är kodad så att långt till vänster och något till vänster blev vänster, varken till vänster eller höger blev varken eller, och något till höger och långt till höger blev höger. Antal svarande: 1 630.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Förklaring till åsikter om att förbjuda nätcasinoreklam

För att bättre undersöka vad som verkar förklara varför vissa är något mindre negativa till att förbjuda reklam för nätcasinon passade vi in en OLS-regression där spelande, vänster-höger ideologi, kön, ålder, utbildningsnivå, och hushållsinkomst undersöker vad som kan förklara åsikterna om förslaget att förbjuda reklam för nätcasinon. I en sådan OLS-regression kan vi undersöka om det egna spelandet, under kontroll för personliga egenskaper, faktiskt förklarar en del av åsikterna till spelreklam. Svaren till förslaget förbjuda reklam för nätcasinon är här kodade till att gå från 0 (mycket dåligt förslag) till 100 (mycket bra förslag). De *b*-koefficienter som räknas ut i regressionen kan därför tolkas som hur stor skillnad det är mellan grupper och det egna spelandet på en skala från 0 till 100 i hur positiv man ställer

sig till förslaget. En positiv *b*-koefficient ska alltså tolkas som att gruppen är mer positiv till att förbjuda förslaget än referensgruppen under kontroll för alla andra förklaringsfaktorer i modellen. En negativ *b*-koefficient ska tolkas som att gruppen är mer negativ till att förbjuda reklam för nätcasino under kontroll för alla andra förklaringsfaktorer i modellen. Resultatet från regressionen är presenterad i tabell 1.

Tabell 1 OLS-regression av åsikt till att förbjuda reklam för nätcasinon, 2019 (koefficienter och signifikans, med standardfel inom parentes)

Variabler	Förbjuda reklam för nätcasinon Modell 1
Spelfrekvens (referens: Ingen gång de senaste 12 månaderna)	
Någon gång, men mer sällan en varje månad	0.02 (1.55)
Varje månad eller oftare	-0.52 (1.49)
Ideologi (referens: Långt till vänster)	
Något vänster	0.43 (2.17)
Varken eller	-2.06 (2.11)
Något höger	-4.62* (2.15)
Klart höger	-8.85*** (2.55)
Kön (referens: Kvinna)	
Man	-2.24 (1.25)
Ålder (referens: 16–29 år)	
30–49 år	-0.47 (1.99)
50–64 år	6.76*** (2.02)
65–85 år	4.63* (2.06)
Utbildning (referens: Låg)	
Medellåg	4.78* (2.13)
Medelhög	0.54 (2.29)
Hög	3.30 (2.30)
Subjektiv klass (referens: Arbetarhem)	
Tjänstemannahem	-1.20 (1.51)
Högre tjänstemannahem	-0.11 (2.35)
Företagarhem	-0.32 (2.52)
Inkomst (300 000 eller mindre)	
301 000–700 000 kronor	2.51 (1.65)
Mer än 701 000 kronor	1.57 (1.98)
Konstant	84.91*** (2.91)
R ² -justerad	0.03
Antal svar	1 524

Kommentar: För frågans lydelse och kodning se figur 4. ¹ Låg = ej fullgjord obligatorisk skola eller grundskola, Medellåg = gymnasium, folkhögskola eller motsvarande, Medelhög = eftergymnasial utbildning, ej examen från högskola/universitet, Hög = examen från högskola/universitet. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Något oväntat visar regressionen att det egna spelande fortfarande inte förklarar åsikterna om att förbjuda nätcasinoreklam trots att vi kontrollerar för en rad personliga egenskaper. Det hade varit förväntat att egenintresset i att spela skulle kunna påverkat svenskarna till att vara mer positivt inställd till nätcasinoreklam, men så verkar alltså inte fallet. Personer som spelar ofta är alltså lika negativa till nätcasinoreklam som de som inte spelat någon gång de senaste 12 månaderna. Med andra ord, även om personer själva ägnar sig åt spelande betyder inte det att de gillar reklamen som tillkommer nätcasinomarknaden.

Resultatet av regressionen visar istället, likt de beskrivande analyserna tidigare i resultatredovisningen, att personer som anser sig stå långt till höger i politiken är statistiskt signifikant mindre villiga att förbjuda reklamen än personer som står långt till vänster. Dessutom är personer som är något till höger statistiskt signifikant mindre villiga att förbjuda reklamen (se tabell 1, rad 3-6). Detta alltså även under kontroll för personens kön, ålder, utbildning, inkomst och spelfrekvens.

Utöver ideologi, förklarar ålder och utbildningsnivå till viss del fortfarande åsikterna till förslaget. Personer mellan 50-64 år och personer mellan 65-80 år är positivare till att förbjuda nätcasinoreklam än personer mellan 16-29 år, och personer med medellåg utbildning är mer positiva till förslaget än personer med låg utbildning under kontroll för deras kön, hushållsinkomst, subjektiva klass, egna spelande, och ideologi (se tabell 1, rad 9-11).

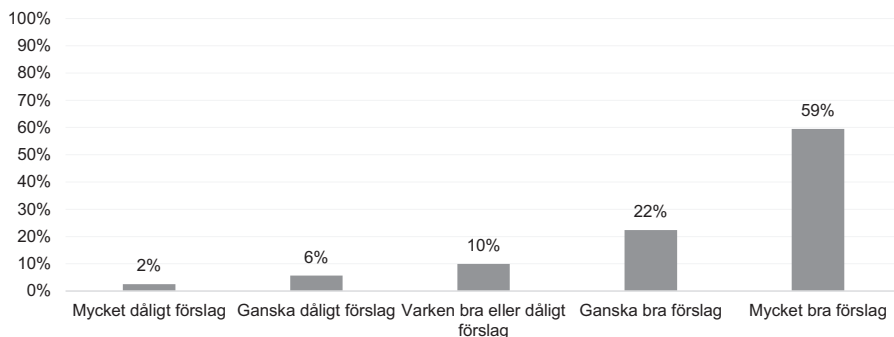
Relationen mellan attityder till spelreklam och att vilja förbjuda nätcasinoreklam

En kritik mot den ovanstående analys kan vara att det egna spelandet sker i andra former än på nätcasinon och att det endast är nätcasinon som ses som negativt och inte spelreklam i allmänhet. I den nationella SOM-undersökningen ställde vi dock ingen fråga om spelreklam i allmänhet.

Däremot mättes en identiskt ställd fråga om nätcasinon i SOM-institutets medborgarpanels undersökning under mars 2020 med tillägget av en fråga om paneldeltagarnas attityder till spelreklam i allmänhet (Martinsson m.fl., 2020). Till skillnad från de nationella SOM-undersökningarna utgår inte SOM-institutets Medborgarpanel från ett befolkningsurval utan personer får, på eget bevåg, hitta och anmäla sig till panelen. Detta gör att undersökningen till lägre grad passar för att göra skattningar av svenska folkets åsikter. Dock är det fortfarande relevant att undersöka panelens åsikter om spelreklam och reklam för nätcasinon som ett komplement till de nationella SOM-undersökningarna.

Resultaten från SOM-institutets Medborgarpanel visar att respondenterna, i snitt, är något mindre positivt inställda till ett förbud för reklam för nätcasinon, men likt resultatet i den nationella SOM-undersökningen finns det i Medborgarpanelen en stark opinion till fördel för ett förbud för reklam för nätcasinon (*medelvärde* = 4.31). Totalt tycker 59 procent av deltagarna att det är ett mycket bra förslag att förbjuda reklam för nätcasinon och endast 8 procent är ganska eller mycket negativa till förslaget (se figur 6).

Figur 6 Förslag: Förbjuda reklam för nätcasinon i SOM-institutets Medborgarpanel, mars 2020 (procent)

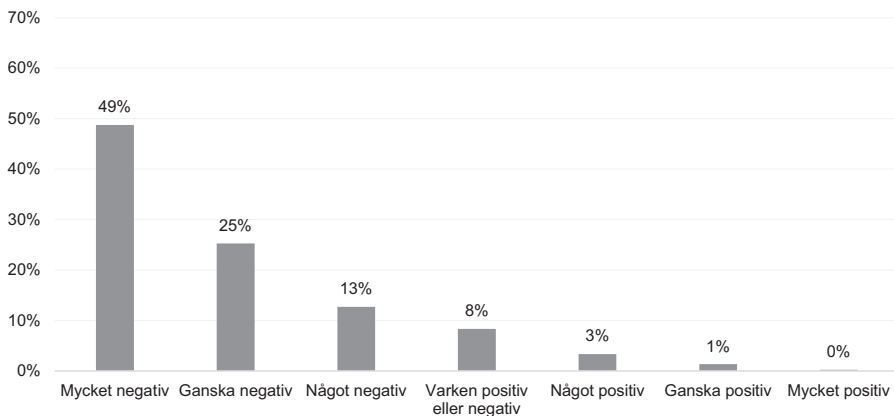


Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag? Förbjuda reklam för nätcasinon." Svarsskalan framgår av etiketterna i grafen. Antal svarande: 2 977.

Källa: SOM-institutets Medborgarpanel, mars 2020.

Deltagarna är också mycket negativa till spelreklam i allmänhet. Totalt är 87 procent av deltagarna mycket, ganska, eller något negativa till spelreklam medan endast 5 procent var positiva (se figur 7).

Figur 7 Attityder till spelreklam i SOM-institutets Medborgarpanel, mars 2020 (procent)



Kommentar: Frågan lyder: "Vad är din allmänna inställning till spelreklam (reklam för lotterier, kasinospel, betting och liknande)?" Svarsskalan framgår av etiketterna i grafen. Antal svarande: 3 002.

Källa: SOM-institutets Medborgarpanel, mars 2020.

Sambandet mellan panelmedlemmarnas attityder till spelreklam i allmänhet och deras åsikter till förslaget att förbjuda reklam för nätcasinon i synnerhet var starkt ($r = -0.45$). Korrelationskoefficienten (r) kan anta värden mellan 0 (inget samband mellan spelreklam och förbud mot nätcasinon) och 1 (ett fullständigt samband mellan spelreklam och förbud mot nätcasinon). Med andra ord ska korrelationskoefficienten $r = -0.45$ tolkas som att ju mer negativ en person är till spelreklam i allmänhet, desto mer positiv till att förbjuda reklam för nätcasino är personen i fråga.

Det verkar således inte troligt att de negativa attityderna till nätcasinoreklam som uppmättes i den nationella SOM-undersökningen 2019 är isolerade till nätcasinon. Istället verkar det troligt att det svenska folket ställer sig negativa till både nätcasinoreklam och spelreklam för andra former av spelande om pengar.

Slutsatser och framtiden för spelreklamen

I detta kapitel har vi redovisat att det bland det svenska folket finns ett mycket starkt stöd för att förbjuda reklam för nätcasinon. Av alla de förslag som personer fick ta ställning till i den nationella SOM-undersökningen 2019, är det inget som fick så mycket stöd som förslaget att förbjuda reklam för nätcasinon. Vi har också kunnat redovisa, likt vad andra undersökningar om svenskarnas spelande funnit, att män spelar mer än kvinnor och att personer med låg utbildning spelar ungefär dubbelt så mycket som personer med hög utbildning. Utöver detta fann vi att personer med låg och hög hushållsinkomst verkade spela mer än personer med medelinkomst. Som ett extra tillskott fann vi även att personer i arbetarhem spelar oftare än personer i tjänstemannahem. Det verkar alltså finnas både en klass- och en utbildningsaspekt i spelandet.

Trots de skillnader vi fann i spelande fann vi inga indikationer på att klass eller eget spelande påverkade huruvida man tyckte förslaget att förbjuda reklam för nätcasinon var bra eller dåligt. I en analys där olika faktorerers förklaringskraft kontrollerades för varandra, fann vi endast att personers ideologi, ålder och (till viss mån) utbildning verkade förklara de ringa skillnader i åsikter som fanns till förslaget.

Även om svenskarna spelar på nätcasinon i mycket lägre grad än vad de spelar på tips och trav fann vi ett starkt samband mellan åsikter att förbjuda reklam för nätcasinon och negativa attityder till spelreklam i allmänhet. Det skulle alltså kunna vara så att det starka stödet för ett förbud mot nätcasinoreklam även indikerar att många skulle stödja ett mer långtgående förbud mot andra typer av spelreklam. Detta är dock inte något som analyserna i detta kapitel kan avgöra, utan framtida forskning bör undersöka svenskarnas åsikter om spelreklamförbud även för andra typer av spel.

Det är sannolikt att tro att attityderna för ett förbud mot nätcasinoreklam, liksom även de negativa attityderna mot spelreklam i allmänhet, grundas i två andra relevanta faktorer. Dels kan de botten i personliga erfarenheter av att bli irriterade av mängden spelreklam i medierna, och i det offentliga rummet, under

tiden innan omregleringen av spelmarknaden, där många aktörer stred hårt om konkurrensandelarna. Detta har sannolikt bidragit till en allmän spelreklamströtthet bland svenskarna. Dels har vi haft, och har fortfarande, den starkt kritiska debatten kring spelreklam, ledd av nuvarande socialförsäkringsminister Ardalan Shekarabi, en debatt som sannolikt också influerar våra inställningar i gemen. Shekarabi har kallat den ännu så länge enda fällande domen av omåttfull nätcasinoreklam för "en stor seger" (TT, 2020-01-02), och visar med sitt förslag på tillfälliga spelrestriktioner mot nätcasinobolag under coronakrisen att han menar allvar med att den "aggressiva spelreklamen" ska bort. Som ett ytterligare led i detta har ett tilläggsdirektiv till den pågående Spelmarknadsutredningen (Spelmarknadsutredningen Fi, 2018: 03) lagts fram i syfte att se över hur spelreklamen ytterligare kan begränsas till omfattning och innehåll. Utredningen ska rapportera sina resultat i oktober 2020. Det finns därför all anledning att tro att det tuffa tonläget och hårda politiska kritiken, tillsammans med en allmän spelreklamströtthet, påverkat svenska folket attityder i dessa frågor.

En reflektion som får avsluta denna resultatredovisning och diskussion, är att vi kan konstatera att det är intressant att nätcasinoreklamen omgärdas av så starka åsikter, trots att spelandet på nätcasino är så litet i relation till de andra dominerande spelformerna. Den kritiska diskussionen kring spelande som en normaliserad och socialt accepterad praktik i samhället får således stå tillbaka för vår ilska mot nätcasinonens marknadsföring. Om detta är en rimlig balans i debatten får framtida analyser utvisa.

Noter

- ¹ Svenska spelbranschens Riktlinjer för marknadsföring (2019).
- ² Likt vad man kan förvänta sig av slumpmässiga urval av svenska befolkningen liknar den nationella SOM-undersökningens skattning av spelade den skattning Swelogs (2019) gjorde. I Swelogs undersökning från år 2018 spelade 42 procent av befolkningen aldrig och 11 procent spelade minst varje vecka (i SOM-undersökningen spelade 16 procent minst varje vecka). Swelogs (2019) hade cirka 10 procentenheter mer svarsbortfall än SOM-undersökningen vilken skulle kunna förklara skillnaderna i nivåskattningarna.
- ³ Relationen mellan utbildning och spelande återfinns även i Novus 2019 mätning.
- ⁴ Novus (2019) fann, till skillnad från årets nationella SOM-undersökning, inte en skillnad mellan inkomstgrupper. Orsaken till skillnaden i resultat kan vara att olika mätmetoder där Novus använder sig av en webbpanel medan den nationella SOM-undersökningen genomförs med ett tvärsnitt av den svenska befolkningen.

Referenser

- Binde, Per (2014). *Gambling Advertising: A Critical Research Review*. London: The Responsible Gambling Trust.
- Binde, Per & Ulla Romild (2019). Self-Reported Negative Influence of Gambling Advertising in a Swedish Population-Based Sample. *Journal of Gambling Studies* 35(2): 709–724.
- Finansdepartementen (2020). Regeringen vidtar åtgärder för att minska riskerna på spelmarknaden till följd av utbrottet av covid-19 (pressmeddelande). Hämtad 2020-05-12 från <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2020/04/regeringen-vidtar-atgarder-for-att-minska-riskerna-pa-spelmarknaden-till-foljd-av-utbrottet-av-covid-19/>
- Folkhälsomyndigheten (2019). Leder spelreklam till spelproblem? Förebygg spelproblem – kunskapsstöd (faktablad). Hämtad 2020-05-11 från <https://www.folkhalsomyndigheten.se/contentassets/26dcf6836b784059a51d97289edd7be0/leder-spelreklam-till-spelproblem.pdf>
- Gainsbury, Sally M., Paul Delfabbro, Daniel L. King & Nerilee Hing (2015). An Exploratory Study of Gambling Operators' Use of Social Media and the Latent Messages Conveyed. *Journal of Gambling Studies* 32: 125–141.
- Graglia, Lino A. (2008). Government Promotion of Moral Issues: Gambling, Smoking, and Advertising. *Harvard Journal of Law & Public Policy* 31(1): 69–76.
- Griffiths, Mark D. (2005). Does Gambling Advertising Contribute to Problem Gambling? *International Journal of Mental Health & Addiction* 3: 15–25.
- Gunter, Barrie (2019). *Gambling Advertising: Nature, Effects and Regulation*. Bingley: Emerald Publishing Ltd.
- Hing, Nerilee, Alex Myles Thomas Russell, Matthew Lamont & Peter Vitartas (2017). Bet Anywhere, Anytime: An Analysis of Internet Sports Bettors' Responses to Gambling Promotions During Sports Broadcasts by Problem Gambling Severity. *Journal of Gambling Studies* 33: 1051–1065.
- Hing, Nerilee, Alex M.T. Russell, Anna Thomas & Rebecca Jenkinson (2019). Wagering Advertisements and Inducements: Exposure and Perceived Influence on Betting Behaviour. *Journal of Gambling Studies* 35: 793–811.
- Johnston, Margaret A. & Luc R. Bourgeois (2015). Third-Person Perceptions of Gambling Sponsorship Advertising. *Sport, Business and Management: An International Journal* 5(5): 413–434.
- Kommittédirektiv (Dir 2019: 18). *Tilläggsdirektiv till Spelmarknadsutredningen* (Fi 2018:03), Stockholm: Finansdepartementet. Hämtad 2020-05-11 från <https://www.regeringen.se/4adab8/contentassets/b09f857e5ccd478c845d-235dee3268f6/tillaggsdirektiv-till-spelmarknadsutredningen.pdf>
- Kroon, Åsa (2020). Converting Gambling to Philanthropy and Acts of Patriotism: The Case of 'The World's Most Swedish Gambling Company'. *Discourse, Context & Media* 34.

- Lennerfors, Thomas & David Sköld (2009). The Metastases of Winning: Svenska Spel Advertisements through the Lens of a Zizeko-Lacanian Critique of Ideology. *Culture and Organization* 15(3-4): 347–360.
- Lindberg, Andreas (2019, 20 februari). Spelreklamen ökar kraftigt efter nya lagen. *Dagens Nyheter*. Hämtat 2020-05-12 från <https://www.dn.se/ekonomi/spelreklamen-okar-kraftigt-efter-nya-lagen/>
- Lopez-Gonzalez, Hibai & Mark D. Griffiths (2016). Is European Online Gambling Regulation Adequately Addressing In-Play Betting Advertising? *Gaming Law Review and Economics* 20: 495–503.
- Lopez-Gonzalez, Hibai, Ana Estévez & Mark Griffiths (2017). Controlling the Illusion of Control: A Grounded Theory of Sports Betting Advertising in the UK. *International Gambling Studies* 18: 39–55.
- Martinsson, Johan, Maria Andreasson, Sebastian Lundmark, Björn Rönnerstrand, Sophie Cassel, Daniel Enström, Felix Andersson & Joel Carlsten Rosberg (2020). *Technical report Citizen Panel 37 – 2020*. Göteborg: University of Gothenburg, LORE.
- McMullan, John L. & Melissa Kervin (2012). Selling Internet Gambling: Advertising, New Media and the Content of Poker Promotion. *International Journal of Mental Health Addiction* 10: 622–645.
- McMullan, John L. & Delthia Miller (2009). Wins, Winning and Winners: The Commercial Advertising of Lottery Gambling. *Journal of Gambling Studies* 25: 273–295.
- Novus (2019). *Allmänheten om spel 2019*. På uppdrag av Spelinspektionen. Hämtad 2020-05-11 från <https://www.spelinspektionen.se/globalassets/dokument/statistik/enkatundersokning/allmanheten-om-spel-2019.pdf>
- Parke, Adrian, Andrew Harris, Jonathan Parke & Jane Rigbye (2014). Responsible Marketing and Advertising in Gambling: A Critical Review. *The Journal of Gambling Business and Economics* 8(3): 21–35.
- Pedroni, Marco (2018). Let Me Dream with the Betting Sheet in My Hand: Gambling Advertising Narratives and the Destigmatisation of Gamblers. *Probing the Boundaries* 104: 183–202.
- Sklar, Alissa & Jeffrey L. Deverensky (2010). Way to Play: Analyzing Gambling Ads for Their Appeal to Underage Youth. *Canadian Journal of Communication* 35: 533–554.
- Spelinspektionen (2019). Spelreklam för 7,4 miljarder kronor under 2018. Hämtad 2020-05-11 från <https://www.spelinspektionen.se/om-oss/statistik/statistiknytt/spelreklam-for-74-miljarder-kronor-under-2018/>
- Spellag (SFS 2018: 1138). Hämtad 2020-05-11 från Riksdagens webbplats: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/spellag-20181138_sfs-2018-1138
- Spelmarknadsutredningen (Fi 2018: 03). Stockholm: Finansdepartementet. Pågående.

- Spelbranschens riksorganisation; Branschföreningen för Onlinespel (2019). *Svenska spelbranschens Riktlinjer för marknadsföring*. Hämtad 2020-05-11 från <https://www.sper.se/wp-content/uploads/2019/03/Svenska-spelbranschens-riktlinjer-for-marknadsforing-1-april-2019.pdf>
- Svenska spel (2020). *Svenska Spels årsredovisning 2019. Hela Sveriges spelbolag*. Hämtad 2020-05-11 från <https://om.svenskaspel.se/wp-content/uploads/2020/03/arsredovisningen-2019.pdf>
- Svenskt Kvalitetsindex, SKI (2019). Spelbranschen. Om kundnöjdhet, anseende och förtroende för spelbranschen. Hämtad 2020-05-11 från <http://www.kvalitetsindex.se/branschundersokningar/spel/>
- Swelogs (2019). *Resultat från Swelogs 2018*. Hämtad 2020-05-11 från <https://www.folkhalsomyndigheten.se/globalassets/livsvillkor-levnadsvanor/andts/spel/swelogs/resultat-swelogs-2018-2019.pdf>
- TT (2020). Shekarabi: Spelreklamen ska begränsas mer. Hämtad 2020-05-11 från <https://www.msn.com/sv-se/ekonomi/marknader/shekarabi-spelreklamen-ska-begransas-mer/ar-BBYxee0?ocid=spartandhp>
- Youn, Seounmi, Ronald J. Faber & Dhavan V. Shah (2000). Restricting Gambling Advertising and the Third-Person Effect. *Psychology & Marketing* 17(7): 633–649.

Partier
&
politik

PARTIERNAS SYMPATIKAPITAL 2019

HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning

Analysen av vilka partier väljarna tycker om i andra hand blir allt viktigare för att uppskatta partiernas möjligheter att vinna eller förlora väljare i samband med val. Väljarrörligheten mellan våra riksdagsval har parkerat kring drygt 35 procent. En tredjedel av väljarna delar sina röster i lokala, regionala och nationella val. Och det strategiska röstandet blir allt mer utbrett – närmare var femte väljare röstar på ett annat parti än de tycker bäst om, och då är det ofta det näst mest gillade partiet som blir det slutliga röstningsalternativet. I det här kapitlet analyseras med hjälp av SOM-data från hösten 2019 hur strukturen i väljarnas första- och andrahandsympatier och partiernas elektoral potential har utvecklats efter riksdagsvalet 2018 och efter Januariöverenskommelsen. Resultaten visar att Kristdemokraterna har trefaldigt sitt samlade sympatikapital från 5 till 16 procent mellan 2017 och 2019. Dessutom har Kristdemokraternas, Moderaternas och Sverigedemokraternas sympatisörer tydligt ökat det ömsesidiga gillandet av varandras partier. Socialdemokraterna och Moderaterna har alltså störst potential med ett maximalt opinionstak på 40 respektive 34 procent.

Återkommande opinionsmätningar av väljarnas partisympatier och röstningsintentioner avslöjar inte något om underliggande förändringar av väljarnas partipreferenser. Under ytan på folkopinionens hav kan partier stärka eller försvaga sina möjligheter att vinna stöd utan att det för den skull tar sig uttryck i vinster eller förluster i regelbundet återkommande opinionsmätningar. Analyser av vilka partier väljarna tycker om i andra hand har därför visat sig vara värdefulla för att spåra vilka partiernas sympatisörer som fattar tycke för varandras partier och vilka som tappar intresset. Att följa hur förekomsten av olika kombinationer av partisympatier förändras på kort och lång sikt avslöjar strukturella förändringar i det politiska landskapet. Sådan kunskap stärker analyserna av politisk förändring i Sverige (se exempelvis Oscarsson, 1998, 2017).

I det här kapitlet närstuderas hur grundläggande förutsättningar för väljarströmmar och partiernas väljarvinster och -förluster har utvecklat sig efter 2018 års dödligesval, den rekordlånga regeringsbildningsprocessen och Januariavtalet. Med hjälp av data från främst 2017 och 2019 års nationella SOM-undersökningar studeras vilka partier svenska folket tycker bäst om respektive näst bäst om, och hur kombinationer av första- och andrahandspreferenser ser ut. För att ge en än mer komplett bild av partiernas ställning i väljaropinionen samanalyseras andrahandsympatier med partisympatisörernas känsla av anhängarskap.

Svenska folkets andrapreferenser

I statsvetenskaplig forskning om väljarbeteende finns en lång tradition av analyser av väljares andrahandsalternativ (Converse & Valen, 1971; van der Eijk, Niemöller & Eggen, 1981; Särllvik & Crewe, 1983; Gallagher & Marsh, 2011). Frågan om vilka partier väljarna tycker om i andra hand har därför funnits med i de svenska Valundersökningarna ända sedan 1950-talet (Särllvik, 1976; Oscarsson & Holmberg, 2020). Den ställs även i Statistiska centralbyråns regelbundet återkommande partisympatiundersökningar (SCB/PSU) och i SKOPs väljarbarometrar.

I nationella SOM-undersökningar har frågan "Vilket parti tycker du näst bäst om?" funnits med till och från sedan 1993 (se tabell 1). Svenska folkets vanligaste näst bästa parti vid varje tillfälle har i tabellen markerats med en ram. Historiskt har det varit tolererade mittenpartier som varit de vanligast förekommande näst bästa partierna i Sverige (Oscarsson, 1998). Men tidsserien från SOM-undersökningarna visar att under den senaste tjugoförperioden har flera olika partier – även partier som positionerar sig längre ut på flankerna längs vänster-högerdimensionen – periodvis kunnat trona som det näst mest omtyckta partiet bland väljarna.

I huvudsak tycks utvecklingen av andrahandsympatisörer bli allt mer beroende av hur det går för partier i den allmänna opinionen: partier som når framgångar i förstahandsopinionen tenderar att samtidigt också bli mer populära som näst bästa partier. Vänsterpartiets och Kristdemokraternas starka popularitet i andrahandsopinionen i samband med millennieskiftet är ett bra exempel. Centerpartiets framgångar i andrahandsopinionen inför valet 2018 är ett annat. Att andrapreferenserna har kommit att spridas ut över fler partier, och många gånger också till partier som inte positionerar sig i mitten, är sannolikt en effekt av ett större och mer fragmentiserat partisystem där de relativa avstånden mellan partierna blir kortare, där väljarnas känslor av anhängarskap svalnat av och där väljarrörligheten blivit större.

Den tydligaste förändringen mellan 2017 och 2019 är Kristdemokraternas klart starkare ställning i andrahandsopinionen. Partiet har vuxit från 5 till 16 procent och är idag tillsammans med Moderaterna det mest populära andrahandsalternativet. Dock når KD inte riktigt lika höga nivåer som vid Millennieskiftet efter valvinsterna i 1998 års val.

Även om det historiskt finns många liknande exempel på tydliga framryckningar i andrahandsopinionen är det förstås Kristdemokraternas uppgång som i närtid fångar vår uppmärksamhet. Frågan är då i vilka grupper av partisympatisörer som KD har flyttat fram sina positioner? Kombinationer av första- och andrahandsympatier är intressanta av flera skäl, men främst för att de ger en bild av hur nära varandra olika partier står varandra i partisystemet. Efter valet 2018 befinner sig det svenska partisystemet i en snabb förändring där det finns anledning att tro att en omstrukturering av partipreferenser äger rum.

Tabell 1 Svenska folkets näst bästa partier, 1993–2019 (procent)

År	Näst bästa parti											Summa procent	Antal svarande
	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	NYD	FI	Övrigt		
1993	12	13	12	26	10	7	9	0	10	0	1	100	1 481
1994	17	14	11	21	10	7	15	0	4	0	1	100	1 412
1995	15	17	15	13	10	8	21	0	0	0	1	100	1 426
1996	14	16	15	18	10	11	14	0	0	0	2	100	1 372
1998	21	15	9	12	12	18	12	0	0	0	1	100	1 476
1999	19	15	9	13	12	19	12	0	0	0	1	100	1 348
2000	17	20	7	12	13	20	10	0	0	0	1	100	1 260
2001	20	16	13	12	13	17	8	0	0	0	1	100	1 441
2002	20	16	10	20	11	12	10	0	0	0	1	100	1 454
2005	14	12	13	24	14	9	11	0	0	0	3	100	1 409
2011	12	15	11	18	12	6	21	4	0	0	1	100	2 602
2013	13	17	8	16	12	7	19	6	0	0	2	100	2 813
2015	11	14	12	13	17	7	13	7	0	5	1	100	2 592
2017	11	14	18	13	18	5	9	7	0	3	2	100	2 908
2019	11	15	13	10	15	16	9	8	0	0	3	100	1 359

Kommentar: Frågan lyder: "Vilket parti tycker du näst bäst om?" och används som en följdfråga till frågan om bästa parti "Vilket parti tycker du bäst om?". I tidsserien ingår endast de svarspersoner som även har uppgett ett bästa parti. Personer som uppgett samma parti som bästa och näst bästa parti har uteslutits ur analyserna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1993–2019.

I tabell 2 redovisar vi fördelningen av andrahandssympatier för varje grupp av partisympatisörer 2017 och 2019. Resultaten visar att Kristdemokraternas framgångar i andrahandsopinionen främst har ägt rum bland Moderaternas och Sverigedemokraternas sympatisörer. Bland M-sympatisörerna har andelen med KD som näst bästa parti ökat från 7 till 40 procent mellan 2017 och 2019. Bland SD-sympatisörer är motsvarande tillväxt från 14 till 38 procent. KD har dubblerat sitt andrahandsstöd bland C-sympatisörer från 5 till 10 procent. Uppgången från 3 till 7 procent bland L-sympatisörer är dock med detta underlag inte tillräckligt stor för att vara statistiskt signifikant.

Det är tydligt från tabell 2 att det ömsesidiga gillandet mellan de tre partier som ibland kallas för ett nytt konservativt block i svensk politik – Sverigedemokraterna, Moderaterna och Kristdemokraterna – har ökat mellan 2017 och 2019 års mätning. Det är inga dramatiska förändringar, men bland Kristdemokraternas sympatisörer växer andrahandsstödet för såväl Moderaterna som Sverigedemokraterna. Fyra av tio KD-sympatisörer har M som sitt näst bästa parti 2019. Var fjärde KD-sympatisör har SD som sitt näst bästa parti.

Mittenpartierna C och L, som möjliggjorde Januariöverenskommelsen, har rönt olika öden bland sina forna Allianskamrater och Sverigedemokraterna. Liberalerna verkar ha klarat sig något bättre, med i huvudsak oförändrad ställning i andrahandsopinionen bland dessa partier, medan Centerpartiet har tappat, mest dramatiskt bland M-sympatisörer (från 35 till 11 procent) men även bland Kristdemokraternas (från 20 till 13 procent) och Sverigedemokraternas sympatisörer (från 7 till 1 procent). Omvänt har Centerpartiet blivit något mer populärt andrahandsalternativ bland Miljöpartiets sympatisörer (från 19 till 25 procent).

Tabell 2 Partisympatisörernas andrahandsalternativ, 2017 och 2019 (procent)

Bästa parti	V	S	MP	C	L	M	KD	SD	FI	Övriga	Summa procent	Antal svarande
Vänsterpartiet 2017		53	14	5	1	0	0	3	21	3	100	196
2019		52	30	7	1	0	0	2	–	8	100	117
Socialdemokraterna 2017	30		17	22	9	11	1	7	3	0	100	892
2019	35		19	23	7	6	3	6	–	1	100	337
Miljöpartiet 2017	15	40		19	5	8	1	2	8	2	100	130
2019	19	44		25	6	1	1	1	–	3	100	89
Centerpartiet 2017	1	21	6		29	33	5	3	1	1	100	394
2019	3	29	8		29	17	10	3	–	1	100	144
Liberalerna 2017	1	17	3	40		31	3	2	2	1	100	201
2019	2	12	4	40		31	7	4	–	0	100	57
Moderaterna 2017	0	10	4	35	26		7	16	1	1	100	511
2019	0	5	2	11	23		40	19	–	0	100	252
Kristdemokraterna 2017	2	6	1	20	13	39		17	0	2	100	84
2019	1	4	5	13	8	43		25	–	1	100	107
Sverigedemokraterna 2017	3	14	2	7	5	48	14		0	7	100	403
2019	2	13	2	1	1	37	38		–	6	100	232
Feministiskt initiativ 2017	30	26	26	9	0	2	5	0		2	100	57
2019	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Övriga partier 2017	15	17	8	5	3	15	5	20	12		100	40
2019	25	21	4	4	0	4	8	34	–	0	100	24
Total 2017	11	14	9	18	13	18	5	7	3	2	100	2 908
Total 2019	11	15	9	13	10	15	16	8	0	3	100	1 359

Kommentar: Tabellen visar fördelningen av andrahandssympatierna hos respektive partis sympatisörer. Frågan lyder: "Vilket parti tycker du näst bäst om?" och används som en följdfråga till frågan om bästa parti "Vilket parti tycker du bäst om?". Personer som uppgett samma parti som bästa och näst bästa parti har uteslutits ur analyserna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017 och 2019.

Med hjälp av uppgifter om första- och andrahandssympatier kan vi beräkna ett enkelt mått på partiets maximala elektoral potential (MEP) genom att summera andelen väljare som har ett parti som förstapreferens med andelen väljare som har partiet som andrapreferens. Summan av första- och andrapreferenserna representerar den maximala utväxlingen av ett partis sympatikapital. Även om det förefaller osannolikt att ett parti vid något specifikt val eller på kort sikt skulle kunna växla in hela sitt sympatikapital till röster ger MEP-talen oss ett slags opinionstak för de olika partierna: en indikation på hur partiets kortsiktiga möjligheter till opinionsframgångar ser ut.

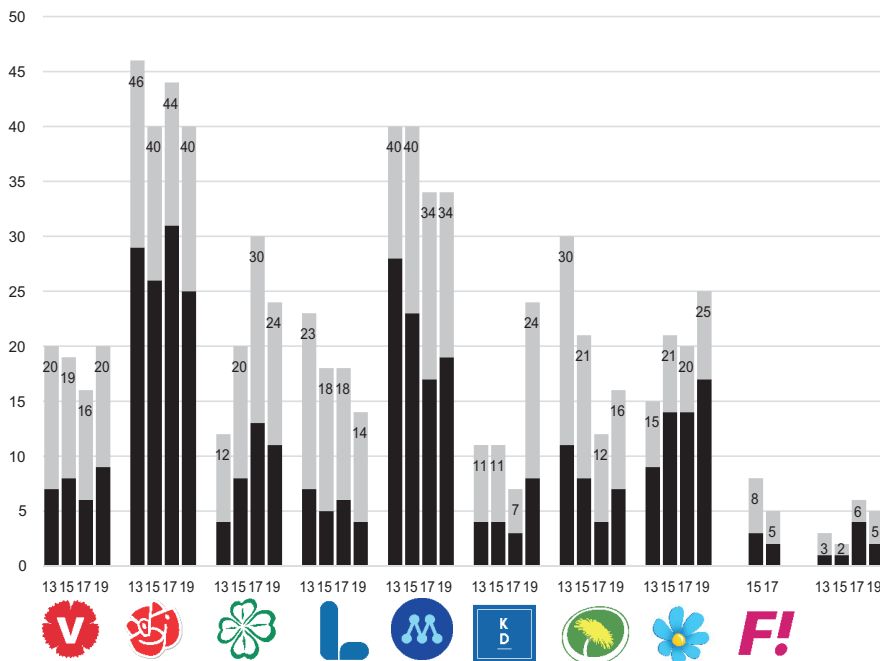
$$\begin{aligned} &\textit{Maximal elektoral potential (MEP)} \\ &= \textit{andel förstapreferenser} + \textit{andel andrapreferenser} \end{aligned}$$

I figur 1 redovisas partiernas maximala elektoral potential (MEP) från de fyra senaste nationella SOM-mätningarna. Flera av partierna uppvisar en påtaglig stabilitet i sin potential, såsom Vänsterpartiet (mellan 16–20 procent), Socialdemokraterna (40–46 procent) och Moderaterna (34–40 procent). Andra partiers kapitel har varit mer föränderligt, med tydliga uppåt- eller nedåtgående trender under perioden 2013–2019. Centerpartiet har dubbelt så stor elektoral potential 2019 (24 procent) än 2013 (12 procent), med en absolut högstanivå 2017 (30 procent). Miljöpartiet har å sin sida tappat halva sitt sympatikapital från 2013 då tre av tio väljare hade partiet som bästa eller näst bästa parti, till 16 procent 2019. Liberalerna – som en gång i tiden varit ett av de svenska väljarnas vanligaste andrahandspartier – har fått se sitt sympatikapital minska från 23 till 14 procent under perioden. Sverigedemokraterna har långsamt höjt sitt opinionstak från 15 procent 2013 till 25 procent 2019.

Men mest anmärkningsvärt på kort sikt är, igen, Kristdemokraternas starka framryckning i såväl första- som andrahandsopinionen. Partiets maximala elektoral potential har tredubblats från 7 procent inför valet 2018 till 24 procent efter regeringsbildningsprocess och Januariavtal.

Lätt vunnet kan också vara lätt försvunnet. Om partier ska kunna utnyttja sin maximala elektoral potential behöver det finnas en solid grund av trogna och lojala partiväljare. Det är därför viktigt att en stor del av de som betraktar partiet som bäst också har en stark känsla av anhängarskap. SOM-institutet samlar in uppgifter om styrkan i partisympatisörernas anhängarskap – det vill säga i vilken utsträckning de betraktar sig som mycket eller något övertygade partianhängare. Med hjälp av den informationen kan vi ge en ännu mer detaljerad beskrivning av partiernas ställning i väljaropinionen.

Figur 1 Partiernas maximala elektorala potential (MEP), 2013, 2015, 2017 och 2019 (procent)



Kommentar: Partiernas maximala elektorala potential (MEP) beräknas genom att summera partiets andel av förstapreferenserna (bästa parti) med partiets andel av andrapreferenserna (näst bästa parti). Antalet svarande vid respektive undersökningstillfälle har varit följande: 2013 (n=2 813), 2015 (n=2 592), 2017 (n=2 908), 2019 (n=1 359). Staplarna längst till höger i figuren är övriga partier. Antalet svarande för Feministiskt initiativ var för få 2013 och 2019.

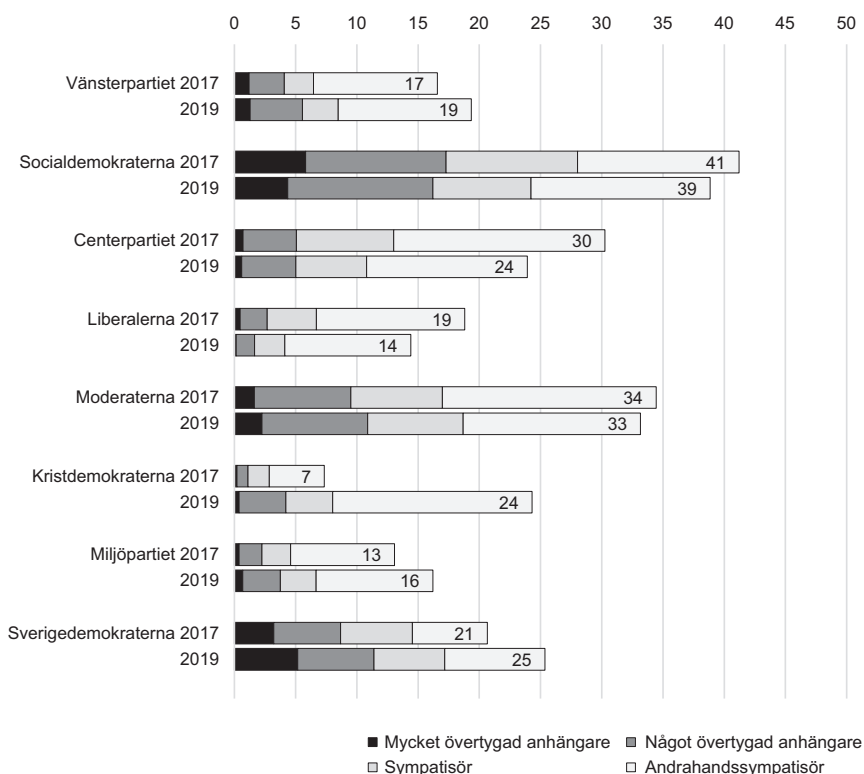
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013, 2015, 2017 och 2019.

I figur 2 har vi utifrån SOM-undersökningarna 2017 och 2019 för varje parti beräknat storleken på fyra kategorier: 1) mycket övertygade anhängare, 2) något övertygade anhängare, 3) sympatisörer (tycker bäst om partiet men betraktar sig inte som anhängare) och 4) andrahandsympatisörer (tycker näst bäst om partiet). Notera att eftersom vi inte har uppgifter om anhängarskap för alla de respondenter som analyserats tidigare i kapitlet, kommer summan av dessa kategorier att ibland ge en annorlunda skattning än uppgifterna om partiernas maximala elektoral potential.

En första iakttagelse är att det bara är två av våra åtta riksdagspartier som når över fyraprocentsspärren när det gäller starkt övertygade anhängare. År 2019 är det bara Socialdemokraterna (4 procent) och Sverigedemokraterna (5 procent) som har tillräckligt med kärnväljare för att klara riksdagsspärren. Övriga partier behöver förlita sig på förstahandsympatisörer med svagare anhängarskap för att säkra riksdagsplats i ett tänkt val.

Den första iakttagelsen till trots kan vi samtidigt konstatera att alla åtta riksdagspartier för närvarande har god marginal till fyraprocentsspärren om man ser till deras samlade sympatikapital. Det gäller även Kristdemokraterna som vid mätningen 2017 var beroende av andrahandssympatisörer för att klara spärrgränsen. SOM-undersökningen 2019 visar att inget av partierna har ett lägre sammanlagt sympatikapital än 14 procent (Liberalerna). Även de minsta riksdagspartierna har just nu, med tre år kvar till valet, en god möjlighet att vinna representation ånyo. Det kan vara trösterikt i ett snabbt föränderligt politiskt landskap med en mördande partikonkurrens.

Figur 2 *Partiernas anhängare, sympatisörer och andrahandssympatisörer, 2017 och 2019 (procent)*



Kommentar: Frågan om bästa parti lyder: "Vilket parti tycker du bäst om idag?". Uppföljningsfrågan om anhängarskap lyder: "Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?" med svarsalternativen 'mycket övertygad', 'något övertygad', 'nej'. Frågan om näst bästa parti lyder: "Vilket parti tycker du näst bäst om?". Respondenter som inte besvarat samtliga tre frågor har uteslutits ur analysen. För n-tal, se tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017 och 2019.

Resultaten visar igen Kristdemokraternas snabbt växande sympatikapital i väljaropinionen efter 2018 års val. Bakom den imponerande framryckningen från 7 till 24 procent finns dock en del frågetecken. Trots opinionsframgångarna har KD fortfarande inte mer än 1 procent av väljarkåren som betraktar sig som mycket övertygade anhängare av partiet. Och räknar man ihop de som betraktar sig som mycket eller något övertygade anhängare blir summan endast fem procent.

Ett konservativt block i vardande?

I det här kapitlet har vi analyserat partiernas ställning i den allmänna opinionen genom att närgranska andelen andrahandsympatisörer, beräkna partiernas elektoral potential och skärskåda sammansättningen av partiernas sympatier med avseende på anhängarskap. Vi har kunnat konstatera att Kristdemokraterna efter valet 2018 har stärkt sin ställning på väljarmarknaden avsevärt genom att öka stort i såväl första- som andrahandsopinionen. KD åtnjuter starkast andrahandsympatier från Moderaternas och Sverigedemokraternas förstahandsympatisörer. Utan tvekan växer det långsamt fram starkare ömsesidiga sympatier mellan KD-, M- och SD-sympatisörer i den svenska väljarkåren, vilket på en och samma gång skapar ökade möjligheter till samarbete men också möjligheter till inbördes kanibalism på väljarmarknaden. Av dessa tre partier är det Moderaterna som har störst möjligheter att vinna nya väljare till ett tänkt konservativt block, i kraft av fortfarande betydande andelar andrahandsympatisörer bland Centerpartiets och Liberalernas sympatisörer.

Enligt SOM-undersökningen 2019 är det fortfarande Socialdemokraterna som har den i särklass största elektoral potentialen (summerade första- och andrahandsympatier) med 40 procent. Moderaterna är alltså ohotad tvåa med 34 procent, och Sverigedemokraterna och Centerpartiet är på delad bronsplats med 25 respektive 24 procent. Övriga partier noterar en maximal elektoral potential i spannet 14–20 procent. De kompletterande analyserna av känslor av partianhängarskap visar att det är tre partier – Socialdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna – som står starkast i väljaropinionen totalt sett, medan partier som Centerpartiet och Kristdemokraterna trots god elektoral potential fortfarande saknar en stor andel övertygade anhängare i sin potentiella pool av sympatisörer.

Referenser

- Converse, Philip E. & Henry Valen (1971). Dimensions of Cleavage and Perceived Party Distances in Norwegian Voting. *Scandinavian Political Studies* 6, 107–152.
- Gallagher, Michael & Michael Marsh (2011). *How Ireland voted 2011. The full story of Ireland's earthquake election*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Oscarsson, Henrik (1998). *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956–1996*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Oscarsson, Henrik (2016). *Flytande väljare*. Demokratistatistik rapport 21. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Oscarsson, Henrik (2017). Det svenska partisystemet i förändring. I Andersson, Ulrika, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2020). *Swedish Voting Behavior 1956–2018*. SNES Working report series 2020:1. University of Gothenburg: Department of Political Science.
- Särilvik, Bo (1976). *Mapping the Party Space: Distances, Evaluations and Ideological Perspectives: An Analysis Framework Applied to Data on Electors and Elected in Sweden 1964–1973*. Edinburgh: World Congress of the International Political Science Association.
- Särilvik, Bo & Ivor Crewe (1983). *Decade of Dealignment. The Conservative Victory of 1979 and Electoral Trends in the 1970s*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van der Eijk, Cornelis, Broer Niemöller & A. Th. J. Eggen (1981). *Dutch Parliamentary Election Study 1981*. Amsterdam: Department of Political Science.

10 ÅR MED SVERIGEDEMOKRATERNA

PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning

Sverigedemokraterna har under tio år kommit att kraftigt påverka svensk politisk debatt. Ofta har diskussionerna handlat om vilket förhållningssätt samhället och de etablerade partierna ska ha till ett parti med ett tvivelaktigt förflutet. Men det en gång lilla och illa omtyckta partiet har vuxit och är numer en maktfaktor som närmar sig positionen som regeringsunderlag. I detta kapitel tydliggörs vad som har hänt med Sverigedemokraternas väljarbas under de gånga tio åren, hur inställningen till olika sakfrågor har utvecklats samt hur omgivningens syn på Sverigedemokraterna har förändrats över tid. Resultaten visar att Sverigedemokraterna har gjort stora inbrytningar bland företagare och bland väljare långt till höger. Likväl har de stärkt sin position bland arbetare. Ett potentiellt konservativt block (KD, M och SD) skulle locka till sig runt hälften av alla arbetarväljare. Potentialen för ett konservativt block ser från ett väljarperspektiv tämligen ljus ut. Väljarna från de tre partierna tycker allt bättre om varandra.

2001 var det år då svarspersoner i den nationella SOM-undersökningen för första gången angav Sverigedemokraterna när SOM-institutet frågade om vilket parti de tycker bäst om. Antalet som uppgav Sverigedemokraterna stannade då vid endast fem personer. I 2019-års SOM-undersökning är det över 1500 personer som anger att Sverigedemokraterna är deras främsta parti. Det är en anmärkningsvärd utveckling som inte bara berör partiet självt, utan den svenska politiken och samhällsdebatten. När Sverigedemokraterna slog igenom talades det om "arga unga män" som inte lyckats finna en plats i samhället. Men den bilden har förändrats. Istället pekar forskning på att den typiske sympatisören är som "vanligt folk" (Sannerstedt, 2015:400). Den typiske sverigedemokraten låg inte till höger politiskt, tillhörde inte någon riskgrupp och var heller inte särskilt bitter. Det som utmärkte sverigedemokraten var att denne ville ha en mer restriktiv invandringspolitik. I och med att detta inte var något som erbjöds av de etablerade partierna uppstod ett stort missnöje gentemot det svenska politiska systemet och journalister (Sannerstedt, 2015; se även Ulrika Anderssons kapitel om förtroende för medier i den här boken). Det konstaterades också i SOM-kapitlet från 2015 att något som verkligen kännetecknat Sverigedemokraterna genom åren är att de är illa omtyckta (Sannerstedt, 2015). Påståendet att Sverigedemokraterna är ett illa omtyckt och polariserande parti har fortfarande fog för sig (Oscarsson, 2018). Men för inte allt för länge sedan valde partiledare hellre att avstå från att vara med i en direktsänd

debatt på bästa sändningstid än att behöva stå bredvid Jimmie Åkesson (SR, 2011). Den typen av positioneringar förekommer inte längre. Sverigedemokraterna har kommit att bli ett alltmer accepterat inslag i det svenska politiska landskapet och ses i allt mindre utsträckning som en invasiv art.

I det här kapitlet analyseras Sverigedemokraternas framfart på väljarmarknaden. Målet är att skapa en överblick över vad tillväxten av sverigedemokratiska sympatisörer har fått för återverkningar på de två största partiernas, Moderaterna och Socialdemokraterna, position på den elektorala arenan mellan 2009 och 2019. Hur har förutsättningarna för de två största partierna förändrats i och med Sverigedemokraternas ökande dragningskraft på väljare i de klassiska moderata och socialdemokratiska baslägren?

Strukturella förändringar

Framväxten av partier som är kritiskt inställda till invandring är något som hela Europa har märkt av (Golder, 2016). Det som en gång utmärkte Sverige var emellertid att landet hade en generös asylinvandring, men inte något invandringskritiskt parti i parlamentet. Förklaringen sades vara att de etablerade partierna hade avstått från att föra upp invandringsfrågan på den politiska dagordningen; asylpolitiken var inte partipolitiserad (Dahlström & Esaiasson, 2013). Samtidigt har det under lång tid funnits ett missnöje med den förda svenska asylpolitiken bland väljarna (Demker, 2013). Eftersom de etablerade partierna avstod ifrån att politisera invandringsfrågan eller att erbjuda alternativ till en generös flyktingpolitik var Sverigedemokraterna länge ensamma om att förespråka en annan väg (Widfelt, 2017). Invandringsfrågan är nuförtiden helt central i svensk politik. Särskilt valrörelsen 2018 visade detta. Under valrörelsen 2018 presenterade partierna för första gången en större mängd vallöften som berörde asyl och integration (Björkdahl & Naurin, 2018). Frågor som kopplar till integration och invandring ligger numera också högt när väljarna ombeds berätta om vad de anser vara viktiga samhällsproblem och känner oro inför (Solevid, 2017). Sverigedemokraterna har lyckats fånga upp missnöjet och oron, vilket gör att de idag "äger" invandringsfrågan (Martinsson, 2019).

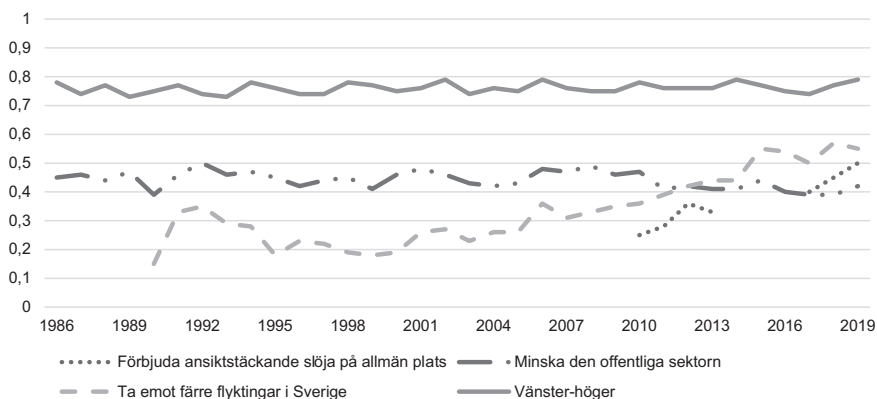
Men det finns även andra förskjutningar i samhället som har gynnat Sverigedemokraterna. I takt med att klassröstningen har minskat (Dalton, 2008) har Sverigedemokraterna kunnat närma sig Socialdemokraternas klassiska väljarbas; arbetarklassen. Detta har följts av att nya frågor och skiljelinjer har tagit sig in på den politiska agendan (Rydgren & van der Meiden, 2019).

När frågan om svensk flyktingpolitik för första gången ställdes i SOM-undersökningen i slutet av 1980-talet var den inte relaterad till något särskilt parti. Väljarnas partival hjälpte oss då föga när det gällde att förklara människors inställning till förd flyktingpolitik. Annat är det i dag. I figur 1 visas korrelationen mellan val av parti och sakfrågeåsikt. Allra starkast samband finns det mellan vilket parti

väljarna röstar på och var på vänster-högerskalan de placerar sig. Den traditionella vänster-högerdimensionen är uppenbarligen inte på väg att försvinna, eller ens att försvagas i svensk politik.

Men det är rimligt att säga att den har fått sällskap. Sedan 1990-talet har sambandet mellan partival och människors uppfattning om hur många flyktingar Sverige ska ta emot stadigt ökat. Flyktingfrågan är numera en tydligt partiskiljande fråga. Vi kan också konstatera att förslaget om att förbjuda slöja på allmän plats numer faktiskt har en starkare koppling till partival än vad den klassiska politiska tvisten om storleken på den offentliga sektorn har. Det har därmed etablerats en andra dimension i svensk politik som inte på något självklart sätt kan kopplas samman med välkända konflikten mellan staten och kapitalet.

Figur 1 Graden av partipolarisering för vänster-högerfrågor och GAL-TAN relaterade sakfrågor, 1986–2019 (eta)



Kommentar: Figuren visar eta-värden för korrelationen mellan sakfrågeåsikter och partisympati 1986–2016. Måttet beräknas med hjälp av en variansanalys där grupp av partisympatisörer är oberoende variabel och sakfrågeåsikt är beroende variabel. Eta är kvadratroten av kvoten mellan mellangrupsvariansen och den totala variansen och kan variera mellan 0 och 1. Ju högre etavärde desto starkare samvariation mellan sakfrågeåsikt och partisympati.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019.

Stora partier tappar kärnväljare

Med strukturella förändringar och nya politiska dimensioner finns möjligheter för nya partier att göra sig gällande (Hug, 2001). När SCB kom med sin novembermätning 2009 kunde man hitta Sverigedemokraterna i kategorin "övriga partier". "Övriga partier" fick sammanlagt hela sju procent. Förklaringen var givetvis Sverigedemokraterna som landade på fem procent (SCB, 2009). När respondenterna i SOM-undersökningen 2009 tillfrågades om bästa parti angav drygt fyra procent

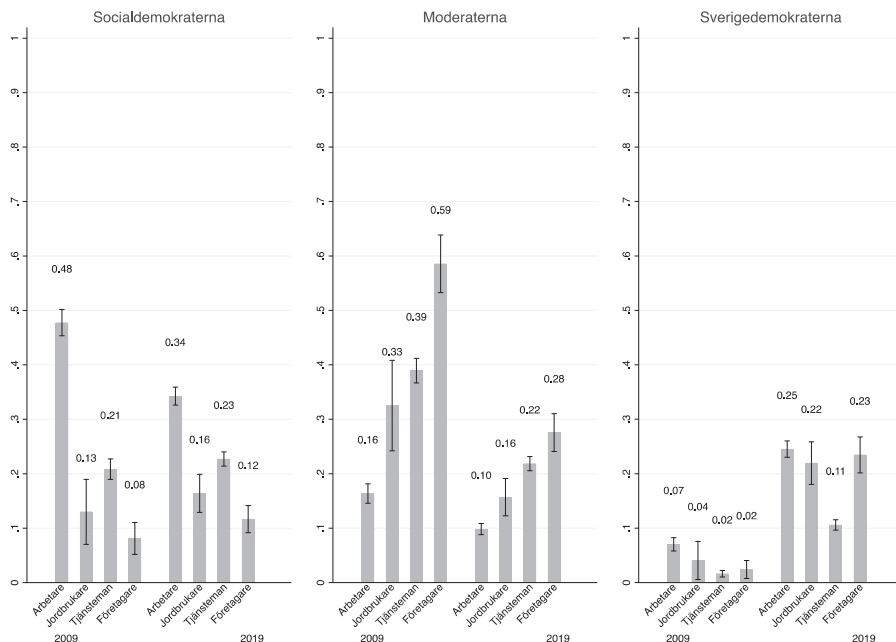
att deras favorit var SD. När samma fråga ställdes 2019 hamnade siffran på drygt 17 procent. Motsvarande förändring i SOM-undersökningen återfinns endast hos Moderaterna som under motsvarande tid gått ner med ungefär lika mycket. Moderaterna var 2009 lika stora som Socialdemokraterna, bägge låg på 31 procent. 2019 är istället Moderaterna jämnstora med Sverigedemokraterna. Därutöver har opinionsmätningarna under vårvintern 2020 visat att Moderaterna passerats av Sverigedemokraterna. Moderaterna är inte längre ens nära rollen som statsbärande parti. Istället intar de en mindre framskjuten tredjeplacering.

Sverigedemokraternas framgångar ska därför inte endast ses i ljuset av socialdemokratins tillbakagång (Oscarsson, 2016). Men till en början kunde Sverigedemokraternas tillväxt relateras till socialdemokratins strukturella problem. Män ur arbetarklassen hade inte längre samma självklara koppling till socialdemokratin. I jakt på nya väljargrupper slog samtidigt socialdemokrater in på andra vägar och lyfte värderingsfrågor som mer kopplade till välutbildade människor i storstäder (Oskarson & Demker, 2015). Sverigedemokraterna kom alltmer att framstå som ett fullgott alternativ och därmed började den socialdemokratiska väljarbasen att urgröpas. Men med åren har väljarströmmarna även gått från Moderaterna. Vilket tydligt framträder när vi studerar figur 2.

2009 attraherade Socialdemokrater nästan hälften av alla väljare som identifierade sig som arbetare. Tio år senare är det lite drygt en tredjedel. Moderaternas utveckling bland kärnväljarna är än mer dramatisk. För drygt 10 år sedan attraherade Moderaterna närmare 60 procent av företagarna. Numera är det cirka en fjärdedel. De två fornstora partierna har bägge fått se sina kärnväljare försvinna iväg. Går vi vidare och studerar utvecklingen hos Sverigedemokraterna, så ser vi att partiet numera lockar stora grupper av arbetare och företagare till partiet. Den klassiska skillnaden mellan staten och kapitalet har tydligt manifesterat sig hos Socialdemokraterna och Moderaternas väljarbas. Men med Sverigedemokraterna kan vi se ett annat mönster, något som indikerar att allt inte är som det en gång var. Sverigedemokraterna verkar kunna attrahera stora skaror av både arbetare och företagare. Kanske är det i sig en påminnelse om att vi lever i det postindustriella tidevarvet och att väljarnas läser av andra konfliktytor i samhället (Norris & Inglehart, 2019).

Det ska dock sägas att andelen svarspersoner som ser sig som arbetare (40 procent) vida överstiger andelen företagare (9 procent). Det gör att Sverigedemokraterna fortfarande har en stor andel av sina väljare bland arbetare (54 procent), men inbrytningen bland företagare speglar hur partiet har lyckats bredda sig till nya väljargrupper och hur både Moderater och Socialdemokrater har fått se kärnväljare lämna för Sverigedemokraterna.

Figur 2 Yrkesbakgrund och partival. Jämförelse mellan Socialdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna för åren 2009 och 2019



Kommentar: Frågan lyder: "Om du skulle beskriva ditt nuvarande hem, vilket av nedanstående alternativ stämmer då bäst?". Svarsalternativen var "Arbetarhem", "Jordbrukarhem", "Tjänstemannahem", "Högre tjänstemannahem" samt "Företagarhem". I figur 2 har tjänstemannahem och högre tjänstemannahem slagits samman. Siffrorna i figuren anger andelen inom respektive kategori som har något av de tre partierna som sina favoriter 2009 och 2019.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009 och 2019.

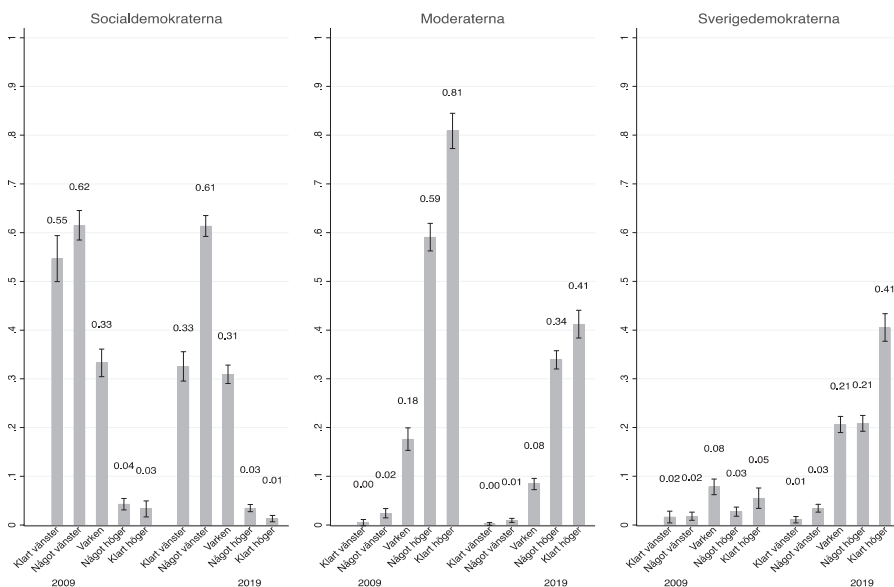
Sverigedemokraterna har inte bara blivit större och attraherat nya väljare genom åren. De har också gjort en ideologisk positionsförändring. Det är ganska vanligt att nya partier påstår sig vara något annorlunda än tidigare partier. De vill inte gärna positionera sig på den inkörda vänster-högerskalan (Oscarsson, 1998). Men det finns vissa politiska naturlagar som partierna inte kan tänka bort – oavsett om de vill det eller inte så kommer partiet förr eller senare att inordna sig på vänster-högerskalan. Det har även Sverigedemokraterna insett. Numera talas det till och med om ett potentiellt konservativt block i svensk politik, vi kommer att återkomma till den potentialen lite längre fram i kapitlet.

Sverigedemokraterna säger sig idag vara ett nationalkonservativt parti. I figur 3 kan vi se att deras väljare är med på den positionsförskjutningen. Precis innan Sverigedemokraterna tog steget in i riksdagen placerade huvuddelen av deras väljare sig i mitten. Men det var då. Idag är Sverigedemokraterna ett tydligt högerparti. 40

procent av alla väljare som placerar sig klart till höger är idag Sverigedemokrater. Det har Moderaterna fått känna av. 2009 var Moderaterna nästan ensamma om att hårbärgera väljarna som stod klart till höger. Hela 80 procent av väljarna klart till höger röstade på Moderaterna 2009, men 2019 har siffran halverats och är nere på 40 procent.

Socialdemokraterna har också tappat väljare på den ideologiska vänster-höger-skalan. De hade mer än hälften av alla som röstade klart till vänster 2009, men kan 2019 endast ståta med en tredjedel. Men i det fallet är det inte Sverigedemokraterna som tagit väljarna. Sverigedemokraterna har varken 2019 eller 2009 någon stark ställning bland väljare som ser sig som vänster. I fallet med väljare klart till vänster är det istället Vänsterpartiet som förstärkt sin position. I stort har Vänsterpartiet och Socialdemokraterna "bytt" siffror med varandra 2009 och 2019.

Figur 3 Väljarnas vänster-högerplacering. Jämförelse mellan Socialdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna för åren 2009 och 2019

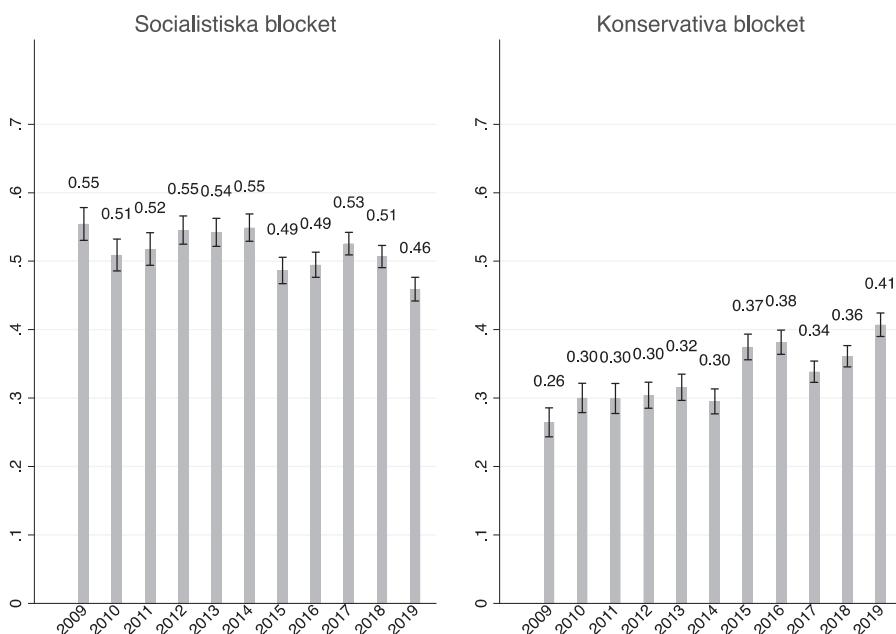


Kommentar: Frågan lyder: "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?". Svarsalternativen var "Klart till vänster", "Något till vänster", "Varken till vänster eller till höger", "Något till höger" samt "Klart till höger". Siffrorna i figuren anger andelen inom respektive kategori som har något av de tre partierna som sina favoriter 2009 och 2019.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009 och 2019.

I och med Sverigedemokraternas framfart på väljararenan har en intressant förskjutning skett inom arbetarklassen. Om vi leker med tanken att det finns ett konservativt block (kristdemokrater, moderater och sverigedemokrater) inom en snar framtid, så skulle det innebära att andelen arbetare är nästan lika stor inom det konservativa blocket som hos det mer traditionella socialistiska blocket (socialdemokrater och vänsterpartister). Socialdemokraterna och Vänsterpartiet samlar knappt hälften av arbetarväljarna när vi går in i ett nytt decennium. Ett eventuellt konservativt block får samtidigt en väljarbas som utgör något helt nytt i svensk politik. Moderater och kristdemokrater har att hantera en väljarkoalition med Sverigedemokraterna som innehåller en stor andel väljare som identifierar sig som arbetare. Det återstår att se hur partistrategerna inom Kristdemokraterna och Moderaterna förhåller sig till en sådan realitet. Likaså måste Sverigedemokraterna se till att förvalta det stigande intresset de mött bland företagare, men utan glömma bort arbetarna.

Figur 4 Andelen arbetare som röstat på det socialistiska respektive det eventuella konservativa blocket mellan 2009 och 2019



Kommentar: För att se hur arbetare kategoriseras, se kommentaren under figur 1. Det socialistiska blocket består av de svarspersoner som har Socialdemokraterna eller Vänsterpartiet som främsta parti. Det konservativa blocket utgörs av svarspersoner som har Moderaterna, Kristdemokraterna eller Sverigedemokraterna som främsta parti. Siffrorna i figuren anger andelen arbetare har något av de tre partierna som sina favoriter 2009 och 2019.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009–2019.

Ett konservativt block och en upplöst allians?

Om vi går vidare och studerar förutsättningarna för ett konservativt block, så är en anhalt att se hur de egna anhängarna ställer sig till andra partier (för en mer genomgripande analys av partiernas förtroendekapital, se Henrik Oscarssons kapitel i den här boken). I tabell 1 framgår att det har uppstått tycke mellan kristdemokrater, moderater och sverigedemokrater. Moderater tycker bäst om Kristdemokraterna (40 procent), därefter följer Liberalerna (23 procent) och Sverigedemokraterna (20 procent). Långt därefter kommer Centerpartiet (12 procent). Kristdemokraterna håller Moderaterna högst (43 procent) och sedan kommer faktiskt Sverigedemokrater (26 procent). Det räcker inte med att slå ihop Centerpartiet (13 procent) och Liberalerna (9 procent) för att de ska nå upp till Sverigedemokraternas popularitet. För Sverigedemokraterna finns det stor sympati för både Kristdemokraterna (41 procent) och Moderaterna (40 procent). Utifrån hur sympatikapitalet ser ut mellan KD, M och SD verkar det finns potentiellt för ett konservativt block.

Det är anmärkningsvärt hur fort gammal kärlek har rostat. Centerpartiet var så sent som 2017 moderatväljarnas favoritparti (35 procent). Centerpartisterna hade på motsvarande sätt Moderaterna som bästa andrahandsalternativ (33 procent) (Oscarsson, 2017). Centerpartister och moderater har inte så mycket till övers för varandra idag. Noterbart är att centerpartister 2019 har Socialdemokraterna som sitt främsta alternativ (30 procent). Att Alliansen skulle återuppstå och resa sig som fågeln Fenix bär utifrån mönstren i tabell 1 inte sannolikhetens prägelse.

Tabell 1 Partisympatiernas andrahandsalternativ, 2019 (procent)

Partisympatisörer	Näst bästa parti							
	V	S	C	L	M	KD	MP	SD
Vänsterpartister	0	57	8	1	0	0	33	2
Socialdemokrater	36	0	23	7	6	3	20	6
Centerpartister	4	30	0	29	17	10	9	3
Liberaler	2	12	40	0	32	7	4	4
Moderater	0	5	12	23	0	40	2	20
Kristdemokrater	1	4	13	9	43	0	5	26
Miljöpartister	20	45	26	6	1	1	0	1
Sverigedemokrater	2	13	1	1	40	41	2	0

Kommentar: Frågan lyder: "Vilket parti tycker du näst bäst om?" och används som en följdfråga till frågan om bästa parti "Vilket parti tycker du bäst om?". Tabellen visar fördelningen av andrahandsympatierna hos respektive partis sympatisörer. De respondenter som uppgett samma parti som första- och andrapreferens har exkluderats ur analysen (n=69 vilket motsvarar fem procent av de som svarat på frågorna om bästa och näst bästa parti).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Sverigedemokraterna har således inte bara breddat sin bas och fångat in företagare. De har även lyckats göra sig relativt populära bland kristdemokrater och moderater. Det utgör eventuellt i sig en grund för att kunna växa ytterligare. Men det gör samtidigt att deras väljare har alternativ i händelse av att de skulle tröttna på partiet. Vi ska heller inte glömma att nya frågor kan komma att dominera den politiska agendan, frågor där väljarna anser att Sverigedemokraterna saknar relevanta svar. Coronakrisen påminner oss också om att kriser kan kasta om den politiska dagordningen och gynna de som har att hantera krisen (Healy & Malhotra, 2009).

Även om Sverigedemokraterna har kommit långt i sin strävan att bli accepterade, så är de knappast folkära. Jimmie Åkesson brottas fortfarande med dåliga siffror när minus- och pluspoäng ska fördelas. Men för första gången är inte längre Åkesson den klart minst populära partiledaren (minus 12 poäng). 2019 intas sistaplatsen av Isabella Lövin på minus 13 poäng. För varje år har Åkesson sakta med säkert stärkt sin position bland de svenska väljarna. 2011 låg Åkesson på hela minus 27 poäng. En siffra som de andra partiledarna inte varit i närheten av. Än är det dock långt kvar till plussiffror. Det ska dock nämnas att aldrig tidigare har samtliga partiledare legat på minussiffror när vi sammanställt deras totala poäng.

Tabell 2 Hur populära är partiledarna? Sympatipoäng för partiernas ledare bland samtliga och bland de egna sympatisörerna, 2011–2019 (medeltal)

	Bland samtliga										Bland egna partiets sympatisörer									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019		
Annie Lööf (C)	+2	-8	-9	-2	+1	+1	+6	+4	-3	+19	+17	+21	+30	+32	+29	+35	+38	+32		
Stefan Löfven (S)	-	+10	+9	+5	-2	-4	+4	+2	-1	-	+28	+30	+29	+27	+23	+29	+28	+26		
Ulf Kristersson (M)	-	-	-	-	-	-	+0	+2	-3	-	-	-	-	-	-	+17	+31	+23		
Jonas Sjöstedt (V)	-1	+1	-2	-3	-5	-7	-5	-3	-6	+19	+34	+36	+35	+38	+32	+36	+41	+36		
Ebba Busch (KD)	-	-	-	-	-8	-10	-7	-1	-4	-	-	-	-	+25	+22	+26	+34	+33		
Isabella Lövin (MP)	-	-	-	-	-	-8	-8	-12	-13	-	-	-	-	-	+12	+15	+15	+15		
Jimmie Åkesson (SD)	-27	-22	-20	-21	-19	-19	-16	-17	-12	+29	+25	+32	+33	+34	+30	+33	+36	+37		
Per Bolund (MP)									-9									+12		
Nyamko Sabuni (L)									-7									+12		

Kommentar: Frågan lyder: "Om du skulle använda samma skala för några partiledare och andra ledande politiker var skulle du placera?" följt av namnen. Frågan följde direkt efter frågan: "Var skulle du placera de olika partierna på nedanstående skala?". Frågan besvaras på en elvgradig ogillar-gillarskala från -5 ("Ogillar starkt") till +5 ("Gillar starkt"). Skalan har multiplicerats med 10 för att undvika decimaler. Bredvid skalan finns en kryssruta "Personen okänd för mig" som används av de svarspersoner som saknar möjligheter att ge en popularitetspoäng. I tabellen redovisas ogillar-gillarskalan mellan -50 (ogillar) och +50 (gillar) uttryckt i medeltal. Partisynpaty har mätts med frågan "Vilket parti tycker du bäst om idag?". Resultaten gäller för de svarspersoner som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011–2019.

Studerar man vad de egna sympatisörerna anser om partiledarna så går Åkesson från botten till toppen. Till skillnad från Lövin kan Åkesson kompensera sin svaga ställning utanför partiet med ett solitt internt stöd. Lövin har däremot problem på bägge arenorna. Det nyttillträdde språkröret Per Bolund har emellertid något sämre siffror (plus 12). De egna sympatisörerna brukar inte vara överväldigade när en ny partiledare tar plats. Men med tiden bättras siffrorna på. Jonas Sjöstedt kan exempelvis glädjas sig åt de egna väljarna i det närmaste har dubblat sina sympatier för honom.

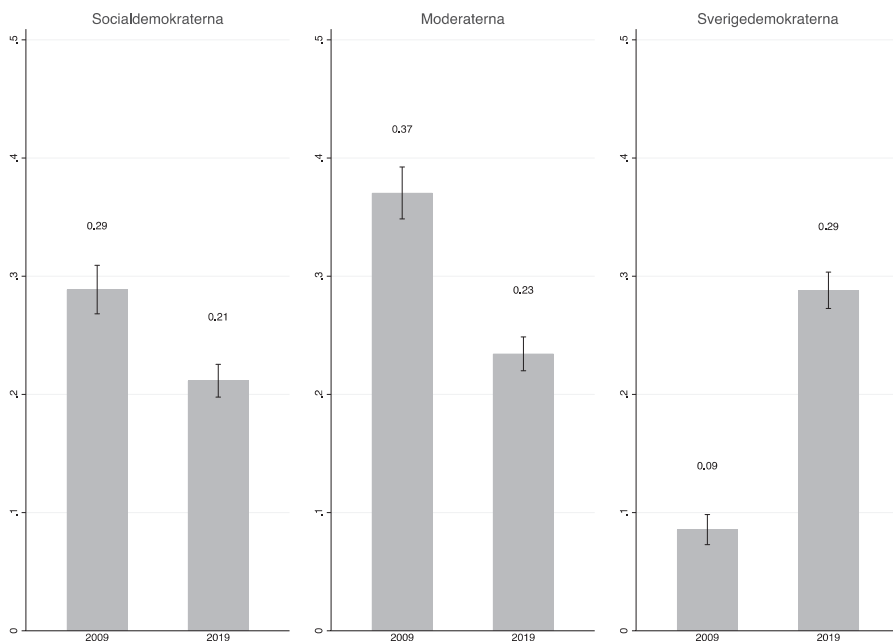
En annan sak av betydelse för partiets ställning på den elektorala arenan är andelen väljare som känner sig som starka anhängare. År 2009 angav 11 procent av de som hade Sverigedemokraterna som främsta parti att de var ”mycket övertygade partianhängare”. Den siffran har mer än fördubblats 2019. 27 procent anser sig vara starka anhängare av partiet. Det är klart mer än vad något annat parti kan visa upp. Närmast efter kommer Socialdemokraterna på 18 procent. Sverigedemokraterna har inte bara utökat sin väljarbas, de har även fått en större skara väljare som håller partiet högt (för en mer ingående analys av partiernas förtroendekapital, se Henrik Oscarssons kapitel i den här boken).

Sakfrågor och missnöje

Flyktingfrågan har genom åren tjänat Sverigedemokraterna väl. Svenska väljare anser att partiet har hög trovärdighet inom asylpolitiken (Martinsson, 2019) och frågan hamnar högt bland saker som svenska medborgare oror sig för (Solevid, 2017). 2019 är det 58 procent av de svarande som anser att det är ett mycket/ganska bra förslag att minska antalet flyktingar till Sverige. Man får gå tillbaka till 1990-talet för att hitta liknande nivåer (för närmare analys av flyktingopinionen, se Ulf Bjerelds och Marie Demkers kapitel i den här boken).

Bland dem som anser att Sverige bör ta emot färre flyktingar är 29 procent Sverigedemokrater. Det parti som har tappat mest sedan 2009 är Moderaterna. 2009 samlade Moderaterna 37 procent av alla dem som vill ha en mindre generös flyktingpolitik. 2019 är det 23 procent, ett tapp på närmare 40 procent. Socialdemokraterna har tappat från 28 procent till 21. Sverigedemokrater samlar alltså flest av kritikerna till generös flyktingpolitik. Likväl är det långt ifrån alla kritiker som går till Sverigedemokraterna. Socialdemokraterna och Moderaterna hårbärgerar fortfarande en betydande andel av dem som vill se en striktare flyktingpolitik och Sverigedemokraterna har en bit kvar till Moderaternas stora stöd bland de som ville se en minskad invandring 2009. I den helt centrala frågan för Sverigedemokraterna, det vill säga asylpolitiken, har de således många fler kritiska väljare att övertyga.

Figur 5 Andel väljare som anser att det mycket/ganska bra förslag att Sverige ska ta emot färre flyktingar. Jämförelse mellan Socialdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna för åren 2009 och 2019 (procent)



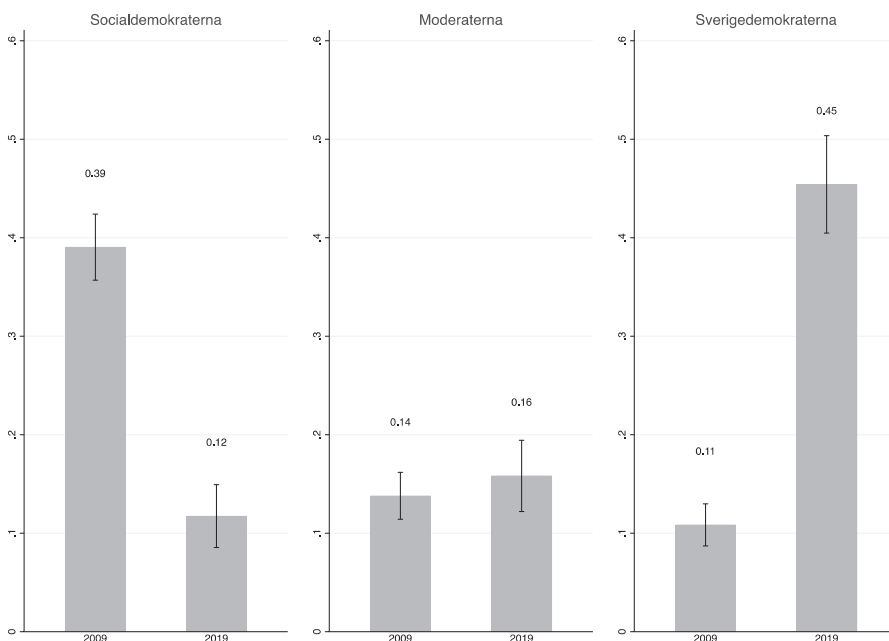
Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag?". Förslaget om flyktingar löd "Ta emot färre flyktingar i Sverige". Svarsalternativen var "Mycket bra förslag", "Ganska bra förslag", "Varken bra eller dåligt förslag", "Ganska dåligt förslag" samt "Mycket dåligt förslag". Siffrorna i figuren anger andelen som anser att det är ett ganska/mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige bland dem som har något av de tre partierna som sina favoriter 2009 och 2019.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009 och 2019.

Tidigare refererades till Anders Sannerstedts (2015) konstaterande att Sverigedemokraternas väljare utmärker sig genom att vara mer negativt inställda till det nuvarande politiska systemets funktionssätt. I figur 6 görs en jämförelse av kritikerna till hur den svenska demokratin fungerar mellan de tre stora partierna. 2009 samlade Socialdemokraterna 39 procent av alla dem som inte var nöjda med den svenska demokratin. Det kan möjligen vara en effekt av att Alliansen styrde Sverige och att landet på samma gång fick känna på den globala nedgången i världsekonomin. För 2019 är en socialdemokratisk väljare mycket mer nöjd med sakernas tillstånd. Moderaternas väljare har däremot knappt påverkats överhuvudtaget. Däremot attraherar Sverigedemokraterna de som är missnöjda med sakernas tillstånd. Nästan hälften (45 procent) av dem som inte är nöjda med den svenska

demokratin återfinns hos dem. Det är uppenbart att många väljare som är kritiska till dagens system ser Sverigedemokraterna som sin hemvist. Med hjälp av det som framkommer i figur 6 kan vi kanske bättre förstå varför Sverigedemokraterna inte lockar till sig fler bland dem som vill se en mer restriktiv flyktingpolitik. En majoritet bland dem som förespråkar en mindre generös flyktingpolitik tycker att den svenska demokratin fungerar tillfredsställande (62 procent). Sverigedemokraterna fångar främst upp systemkritiker bland dem som vill ha en förändrad flyktingpolitik, vilket kan påverka tillströmningen till partiet.

Figur 6 *Andel väljare som inte är särskilt/inte alls nöjd med demokratin i Sverige. Jämförelse mellan Socialdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna för åren 2009 och 2019 (procent)*



Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige?". Svarsalternativen var "Mycket nöjd", "Ganska nöjd", "Inte särskilt nöjd" samt "Inte alls nöjd". Siffrorna i figuren anger andelen som anser att inte särskilt/inte alls nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige har något av de tre partierna som sina favoriter 2009 och 2019

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009 och 2019.

Slutsatser

Sverigedemokraternas intåg på den svenska politiska scenen har fått återverkningar på många plan. Det handlar inte bara om polarisering och hätska debatter. De två stora partierna Socialdemokraterna och Moderaterna är idag betydligt mindre än vad som var fallet för några val sedan. En orsak till det är Sverigedemokraternas framfart. Partiet har på kort tid inte bara kommit in i riksdagen, utan även storleksmässigt etablerat sig bredvid moderater och socialdemokrater.

När Sverigedemokraternas framgångar studeras är det slående hur de lyckats med att attrahera arbetare såväl som företagare. Framtiden får visa i vilken utsträckning som det är en styrka eller om den sortens väljarkoalitioner skapar interna spänningar när olika vägval ska göras. Om eller när Sverigedemokraterna ges chansen att vara med och mer direkt utforma svensk politik blir det med nödvändighet så att de måste göra kompromisser. Kohandel är en del av den politiska vardagen. Till dagsdatum har Sverigedemokraterna i huvudsak fått rollen som kritiker till de andra riksdagspartiernas agerande. Men fortsätter partiet att växa på de andra partiernas bekostnad så ligger det i tangentens riktning att någon (bak)dörr på Rosenbad kommer att öppnas.

I och med att Sverigedemokraternas väljare är kritiska till hur den svenska demokratin fungerar idag, är det möjligt att de inte blir mer övertygade om deras parti ägnar sig åt kohandel och kompromisser. Men det finns också kommande forskning som pekar mot att systemkritiska väljare uppskattar det demokratiska systemet på ett helt annat sätt om deras parti ges tillträde till regeringsmakten (Kokkonen m.fl., u.å.). Det återstår således att se huruvida fortsatta framgångar för Sverigedemokraterna skapar ytterligare misstro bland deras väljare eller om ett eventuellt inträde i maktens boningar kan omvända de egna skeptikerna.

Pariastämpeln håller så sakteliga på att släppa, åtminstone hos vissa väljargrupper. Kristdemokraternas och Moderaternas väljare har alltmer kommit att acceptera Sverigedemokraterna. Sverigedemokraterna är det nästbästa partiet hos kristdemokrater och de har en tredje plats hos moderater. Framgångar kan även skönjas för Jimmie Åkesson som för första gången i SOM-undersökningarna inte är den klart minst omtyckta partiledaren. Resultaten pekar mot att ett konservativt block har en viss potential bland de väljare som föredrar något av Kristdemokraterna, Moderaterna eller Sverigedemokraterna. Alliansen ser faktiskt ut att ha sämre förutsättningar. Upptakten inför riksdagsvalet 2022 blir därför spännande att följa.

Referenser

Björkdahl, Christian & Elin Naurin (2018, 6 september). Vad lovar partierna att göra i migrationspolitiken 2018–2022? [Blogginlägg]. Hämtad från <https://politologerna.wordpress.com/2018/09/06/vad-lovar-partierna-att-gora-imigrationspolitiken-2018-2022/>

- Dalton, Russell (2008). *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Washington, DC: CQ Press
- Demker, Marie (2013). *Sverige åt svenskarna: motstånd och mobilisering mot invandring och invandrare i Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Healy, Andrew, & Neil Malhotra (2009). Myopic voters and natural disaster policy. *American Political Science Review* 103(3), 387–406.
- Hug, Simon (2001). *Altering party systems: Strategic behavior and the emergence of new political parties in Western democracies*. University of Michigan Press.
- Kokkonen, Andrej, Dahlberg, Stefan, Hartevelde, Eelco & Jonas Linde (opublicerat manuskript). *Political Support in the wake of the Rising Support for Radical Right Populist Parties*.
- Martinsson, Johan (2019). Vilka partier hade bäst politik enligt väljarna i valet 2018 – och spelade det någon roll?, i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red), *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Golder, Matt (2016). Far right parties in Europe. *Annual Review of Political Science* 19, 477–497.
- Norris, Pippa & Ronald Inglehart (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press.
- Oscarsson, Henrik (1998). *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956–1996*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik (2018). Älska din nästa! I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Oskarson, Maria, & Marie Demker (2015). Room for realignment: The working-class sympathy for Sweden Democrats. *Government and Opposition* 50(4), 629–651.
- Rydgren, Jens, & Sara van der Meiden. (2019). The radical right and the end of Swedish exceptionalism. *European Political Science* 18(3), 439–455.
- Sannerstedt, Anders (2015). Hur extrema är Sverigedemokraterna?, i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Solevid, Maria (2017). Vi måste ta människors oro på allvar, i Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Sveriges Radio (2011, 12 november). Julholt öppen för att bojkotta fler tv-debatter. *Sveriges Radio* [SR]. Hämtad från <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=4798286>
- Widfeldt, Anders (2017). Sweden: From deviant case to populist radical right hotbed?, i Oldman, P. & Hepburn, E. (red), *The European Mainstream and the Populist Radical Right* (s. 130-152). London: Routledge.

VI OGILLAR OLIKA. OM AFFEKTIV POLARISERING BLAND SVENSKA VÄLJARE

EMMA A. RENSTRÖM, HANNA BÄCK
OCH YVONNE SCHMEISSER

Sammanfattning

Polarisering är ett fenomen som har fått alltmer uppmärksamhet på senare tid. Studier av demokratiska och republikanska väljare i USA har visat att den så kallade affektiva polariseringen har ökat under de senaste årtiondena. Den här typen av polarisering skiljer sig från ideologisk polarisering, och handlar om att individen har förutfattade, negativa åsikter om andra partier eller deras anhängare, utan att dessa åsikter nödvändigtvis är starkt relaterade till aktörernas ideologiska ställningstaganden. Det här kapitlet beskriver för första gången hur den affektiva polariseringen ser ut hos svenska väljare. Och Sverige är inget undantag när det gäller affektiv polarisering. Våra analyser visar att människor genomgående uppfattar det egna partiet i mer positiv bemärkelse jämfört med andra partier och att de därmed är partiska i sina bedömningar av andra grupper. Våra analyser visar även att de väljare som identifierar sig starkare med det egna partiet och som har mer extrema vänster-högerpositioner uttrycker en högre grad av affektiv polarisering.

Polarisering är ett fenomen som har fått alltmer uppmärksamhet på senare tid. Politisk polarisering kan relatera antingen till sakfrågor och ideologi, eller till identitetsrelaterade aspekter vilka kan vara mer eller mindre frikopplade från ideologiska frågor. Generellt innebär polarisering ökande meningsskiljaktigheter och mer extrema positioneringar. Detta kan i sin tur leda till att det förtroende och den tillit som är nödvändiga för att olika politiska aktörer ska kunna samarbeta och nå kompromisser undermineras. Förtroende och tillit är faktorer som ofta ses som centrala för en välfungerande demokrati.

Studier av demokratiska och republikanska väljare i USA har visat att den så kallade affektiva polariseringen har ökat under de senaste årtiondena (se t.ex. Iyengar m.fl., 2012; Mason, 2018). Den här typen av polarisering skiljer sig från ideologisk, eller åsiktsmässig polarisering, som vi är vana vid att undersöka inom statsvetenskapen, och handlar om att partiets anhängare hyser en känslomässig aversion mot ett annat parti och deras anhängare. Affektiv polarisering innebär att individen har förutfattade, negativa åsikter om andra partier eller deras anhängare, utan att dessa åsikter nödvändigtvis är starkt relaterade till aktörernas ideologiska ställningstaganden.

Den här typen av aversion kan göra det svårare att samarbeta, i och med att parterna kan känna en stark misstro, eller till och med ett hat, gentemot det andra partiets anhängare (Bäck & Hellström, 2018). Om anhängare av andra partier uppfattas vara oärliga, eller fördomsfulla är det svårt att föra en konstruktiv dialog och det kan försämra förutsättningarna för samarbete över partigränser i sakfrågor som i sig själva inte nödvändigtvis är polariserade. Det är därför viktigt att vi kan bilda oss en uppfattning om hur den affektiva polariseringen ser ut bland svenska väljare.

Det här kapitlet beskriver för första gången hur den affektiva polariseringen ser ut hos svenska väljare när den mäts på samma sätt som tidigare amerikanska studier gjort, genom att mäta hur partiska svenska väljare är i sina bedömningar av individer som är anhängare av det egna och andra partier. Våra analyser visar att människor genomgående uppfattar det egna partiet i mer positiv bemärkelse jämfört med andra partier. Detta talar för att affektiv polarisering förekommer bland svenska väljare. Våra analyser visar även att de väljare som identifierar sig starkare med det egna partiet och som har mer extrema vänster-högerpositioner uttrycker en högre grad av affektiv polarisering. Detta är i linje med tidigare forskning på området (se t. ex. Webster & Abramowitz, 2017).

Tidigare forskning och teori om affektiv polarisering

Merparten av den tidigare forskningen som har studerat politisk polarisering i moderna demokratier har utförts i USA (se t.ex. Levendusky m.fl., 2008; Bafumi & Herron, 2010). Amerikanska studier visar att den affektiva polariseringen har ökat de senaste decennierna, medan åsiktpolariseringen inte nödvändigtvis förändrats i samma takt (Iyengar, Sood, & Lelkes, 2012). Även om den ideologiska separationen mellan republikaner och demokrater tycks ha växt under de senaste årtiondena, så pekar mycket av den amerikanska forskningen på att dessa grupperingar framförallt reflekterar sociala identiteter snarare än ideologiska grupperingar (Mason, 2013, 2018).

Att identifiera sig med en viss grupp skapar positiva känslor gentemot gruppen och ofta även negativa känslor gentemot andra grupper (Haslam m.fl., 2010), vilka kan uppfattas som hot mot den egna gruppen och därmed förstärker den sociala identiteten (Stephan m.fl., 2015). De positiva känslorna gentemot den egna gruppen kallas ingrupsfavorisering och de negativa känslorna mot andra grupper kallas utgruppsderogering. Om politiska meningsskiljaktigheter baserar sig i sociala identiteter bör vi kunna studera både ingrupsfavorisering och utgruppsderogering. Tidigare studier i USA har visat just detta, att väljare uppvisar ingrupsfavorisering och utgruppsderogering. Att dela upp andra människor i kategorier, i in- och utgrupper, underlättar för människor att dra generella slutsatser om dessa andra och deras egenskaper, även om dessa slutsatser inte är korrekta (Iyengar m.fl., 2019). Exempelvis uppfattar både demokrater och republikaner att det andra partiet och dess anhängare innehar flertalet negativa egenskaper, såsom att vara

själviska, skenheliga och trångsynta och de är ovilliga att umgås med anhängare av det andra partiet (Iyengar m.fl., 2019).

Affektiv polarisering grundar sig i en individs identifiering med ett politiskt parti (Iyengar m.fl., 2019). Social identitet är ett begrepp från socialpsykologin, vilket beskriver de delar av en individs identitet som grundar sig i olika sociala grupper (Tajfel & Turner, 1979). En viktig del i teorin om social identitet är att samhörighet med olika sociala grupper också är starkt emotionellt betydelsefull (Tajfel, 1978). Ju starkare en individ identifierar sig med en social grupp, till exempel en politisk grupp, parti eller ideologi, desto viktigare blir det att försvara den här identiteten, och desto mer är individen beredd att lägga ner i termer av tid, pengar och energi för att fortsätta vara en del av gruppen, försvara dess värderingar och säkra dess framtid. Kort sagt, gruppen blir en förlängning av den egna identiteten och måste därför skyddas. Det är den här emotionella anknytningen som ligger till grund för affektiv polarisering och som gör att den kan bli så svår att bryta – den bygger på känslor snarare än meningsskiljaktigheter.

De flesta studier som genomförts om affektiv polarisering fokuserar på amerikanska väljare och bygger på enkätstudier med ett stort antal respondenter. Ett sätt att undersöka affektiv polarisering är att fråga om hur varma eller kalla känslor en person har gentemot olika partier (se t.ex. Druckman & Levendusky, 2019). Ett annat sätt är att fråga hur väl olika egenskaper beskriver olika partier eller deras anhängare, till exempel i vilken utsträckning anhängare av det egna respektive andra partier ses som intelligenta eller själviska. Även mått på socialt avståndstagande har använts för att mäta graden av affektiv polarisering, till exempel frågor om hur bekväma människor är med att deras barn skulle gifta sig med någon från det andra partiet (se t.ex. Iyengar m.fl., 2012).

Medan den första typen av mått (känslotermometrar, skattningar av egenskaper) är generella attityder om breda objekt (partier), är mått på socialt avståndstagande snarare attityder om specifika beteendemässiga utfall (att ens barn gifter sig med någon från ett annat parti). Nyare forskning visar att dessa olika attitydmått (generella och specifika) inte är starkt relaterade till varandra (Druckman & Levendusky, 2019). Mått på det generella sättet så innebär hög affektiv polarisering att väljarna kommer att skatta anhängare av ett annat parti som exempelvis mindre ärliga än anhängare av det egna partiet. Inom psykologisk forskning kallas detta för ”bias”. En bias är en förutfattad mening, eller uppfattning om andra människor som ofta bygger på en känslomässig grund. På svenska översätts bias ofta med partiskhet. Tanken är att en bedömning inte sker på ett objektivt sätt, utan att det finns en partiskhet i bedömningar av andra.

Sådan partiskhet kan ha betydande konsekvenser. Om andra människor uppfattas som oärliga eller ointelligenta kommer detta stå i vägen för konstruktiv dialog. Detta är alltså roten till problemet med affektiv polarisering kontra åsiktspolarisering – den affektiva polariseringen förhindrar utveckling och möten över parti-

gränser för ett gemensamt arbete med sakfrågor (som alltså inte nödvändigtvis är så polariserade). Forskning har pekat på att affektiv polarisering minskar politisk tillit (Hetherington & Rudolph, 2015), försvårar interpersonella relationer (Huber & Malhotra, 2017) och hindrar ekonomiska utbyten (McConnell m.fl., 2018).

Att mäta affektiv polarisering

Tidigare amerikanska studier har mätt affektiv polarisering på ett par olika sätt genom enkäter. Ett vanligt sätt är att fråga om hur varma eller kalla känslor en person har gentemot det demokratiska och republikanska partiet (Lelkes & Westwood, 2017; Druckman & Levendusky, 2019). Ett annat sätt är att deltagare i studier får svara på hur väl olika karaktäristika beskriver olika partier, det vill säga genom frågor som handlar om hur det egna partiet respektive andra partier skattas på olika värderingsmässiga skalor. Detta kan handla om både positiva och negativa egenskaper såsom i vilken utsträckning anhängare av det egna respektive andra partier ses som intelligenta, ärliga, fördomsfulla eller själviska (Iyengar m.fl., 2012; Garrett m.fl., 2014). Ett tredje sätt är att fråga medborgare i vilken utsträckning de litar på att partierna gör vad som är rätt (Levendusky, 2013). Även mått på socialt avståndstagande har använts för att undersöka graden av affektiv polarisering (Druckman & Levendusky, 2019). Dessa frågor är formulerade för att mäta hur bekväma människor är med att ha nära vänner från det andra partiet, att ha grannar från det andra partiet, eller med att deras barn skulle gifta sig med någon från det andra partiet (Iyengar m.fl., 2012; Levendusky & Malhotra, 2016).

Vi har följt tidigare amerikanska studier (se t.ex. Iyengar m.fl., 2012) när vi utformade våra frågor som ingick i 2019 års SOM-undersökning, både vad gäller generella attityder (skattningar av egenskaper) och specifika attityder till beteenden (om ens barn skulle gifta sig med någon från ett annat parti).

Som mått på vilket parti som ses som väljarens ingruppsparti använder vi en fråga om vilket parti de själva gillar bäst (*Vilket parti tycker du bäst om i dag?*). Deltagaren kunde välja mellan de åtta riksdagspartierna eller skriva ett eget alternativ. Vi utgår alltså här ifrån att det parti som en person gillar mest också ligger till grund för en social identifiering med det partiet. Denna metod är lite generösare än tidigare amerikanska studiers sätt att definiera ingruppsparti, vilket baserar sig på att deltagaren måste uppge att de ser sig som en demokrat eller republikan. En fördel med det här sättet är att fler deltagare blir inkluderade i analysen eftersom de som inte ser sig som en republikan eller demokrat i de amerikanska studierna sällas bort från analyserna. En potentiell risk med att använda "bästa partiet" som gruppindikator är att effekterna kan bli svagare eller suddas ut eftersom även personer som egentligen inte är speciellt identifierade med ett visst parti som de ändå uppger att de gillar bäst hamnar i samma kategori som dem som verkligen identifierar sig med ett visst parti, och affektiv polarisering är starkast bland de som är starkast anhängare.

För att undersöka den generella graden av affektiv polarisering bad vi de svarande skatta dels hur de uppfattar anhängare av det egna partiet och dels anhängare av varje enskilt annat parti. Frågan var formulerad: *I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är ärliga?* För varje parti fick deltagaren svara på en sjugradig skala från 1 (*I mycket liten utsträckning*) till 7 (*I mycket stor utsträckning*). Utöver egenskapen ärlig, frågade vi även om intelligens, fördomsfullhet och själviskhet. Eftersom varje respondent även angett vilket parti de själva anser sig vara anhängare av kan vi räkna ut skattningarna av varje egenskap för det egna partiet och hur det skiljer sig åt från de olika andra partierna. För att få en något enklare överblick över resultaten har vi slagit ihop alla egenskaper (ärlighet, intelligens, fördomsfullhet, själviskhet) till ett polariseringsindex. Detta ger ett övergripande mått på affektiv polarisering – alltså distansen mellan uppfattningen om det egna partiet och varje enskilt utgruppsparti.

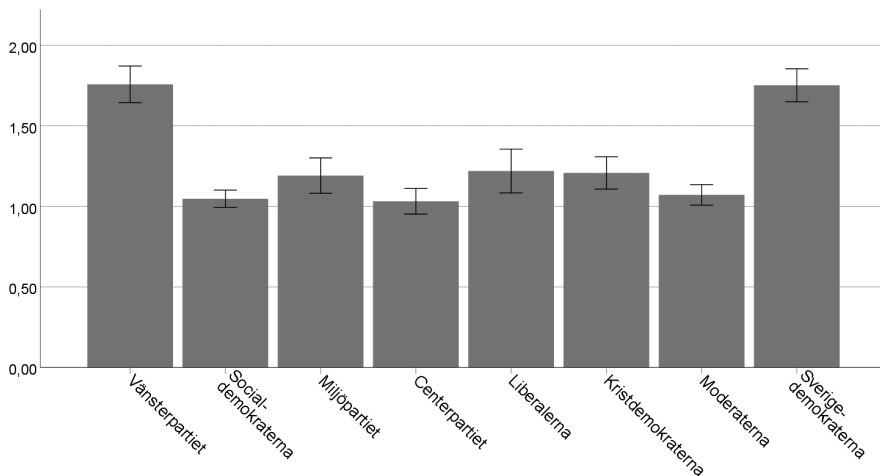
Liksom de tidigare amerikanska studierna inkluderade vi även en fråga som mäter socialt avståndstagande. För att få ett mått på specifika attityder, ställde vi därför följande fråga: *Hur upprörd skulle du bli om du skulle ha en dotter eller son som gifte sig med en anhängare av följande partier?* Även här fick deltagarna skatta sin upprördhet för både det egna partiet och de andra partierna. Frågorna har besvarats på en sjugradig skala från 1 (*Inte alls upprörd*) till 7 (*Mycket upprörd*). Skillnaden mellan skattningarna av det parti som deltagare gillade mest och de andra partierna beräknades. Högre värden betyder mer avståndstagande gentemot andra partier.

Det finns inga tidigare studier i Sverige som studerat affektiv polarisering så som gjorts i USA. De mått som använts i Sverige för att mäta affektiv polarisering är uppskattningar av hur mycket en respondent gillar eller ogillar det egna och andra partier (se t.ex. Ryan & Reiljan, 2018; se även Henrik Oscarssons kapitel i den här boken). De visar att skillnaden i hur mycket personer uppger att de gillar/ogillar det egna och andra partier inte ökat mellan 1985–2014.

Affektiv polarisering bland svenska väljare

Vi börjar med att visa hur polariseringen ser ut uppdelat på deltagarnas partitillhörighet, det vill säga där de själva fått uppge vilket parti de anser sig vara anhängare av. Figur 1 visar mätningar av egenskapsskattningarna och figur 2 visar måttet på socialt avståndstagande. I figurerna nedan visas genomsnittlig polarisering för varje partis anhängare, det vill säga skattningarna för det egna partiet subtraherat från ett sammanslaget mått av skattningarna av alla utgruppspartier. Högre stolpar innebär alltså att deltagarna gör en större skillnad mellan det egna och andra partier till fördel för det egna partiet. Figurerna är organiserade i enlighet med partiernas rangordning längs en vänster-högerskala enligt Holmberg (2000), vilken bygger på svenska valundersökningar. Vi har här placerat Sverigedemokraterna längst till höger även om de i vissa studier placeras till vänster om moderaterna (Bakker m.fl., 2015).

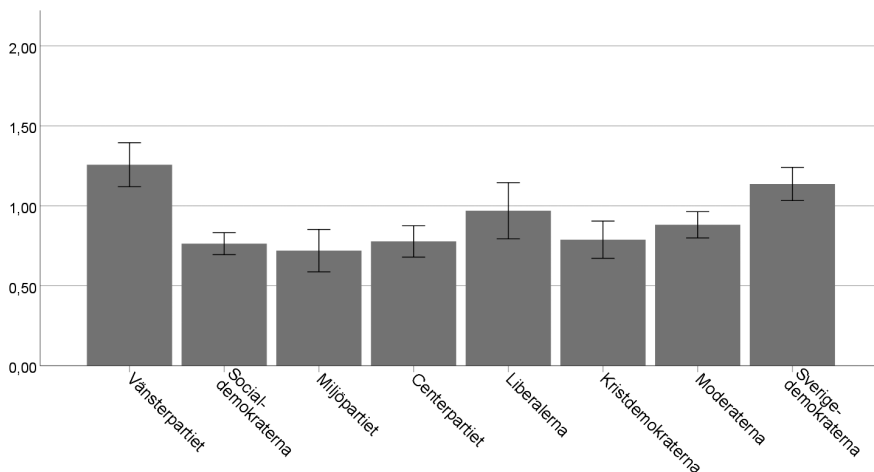
Figur 1 Affektiv polarisering uppdelat på det parti väljaren föredrar, 2019 (medelvärde)



Kommentar: Frågan på x-axeln lyder: "Vilket parti tycker du bäst om i dag?". Deltagaren kunde välja mellan de åtta riksdagspartierna. Polariseringsvärdet på y-axeln beräknades från fyra olika frågor som lyder: "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är ärliga?", "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är intelligenta?", "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är fördomsfulla?" och "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är själviska?". Frågorna har besvarats på en sjugradig skala från 1 (I mycket liten utsträckning) till 7 (I mycket stor utsträckning). Skillnaden mellan skattningarna av det parti som deltagare gillade mest och de andra partierna beräknades för alla fyra frågor. Polariseringsindexet är medelvärdet av dessa skillnader och varierar mellan -6 till 6, där negativa värden innebär att utgruppspartierna skattas högre än ingruppspartierna och positiva värden att ingruppspartiet skattas högre än utgruppspartierna. Högre värden betyder mer polarisering. Felstaplar visar 95 procent konfidensintervall. Bara deltagare som har svarat på alla relevanta frågor är inkluderade i analysen (N = 1 448).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Figur 2 Socialt avståndstagande uppdelat på det parti väljaren föredrar, 2019 (medelvärde)



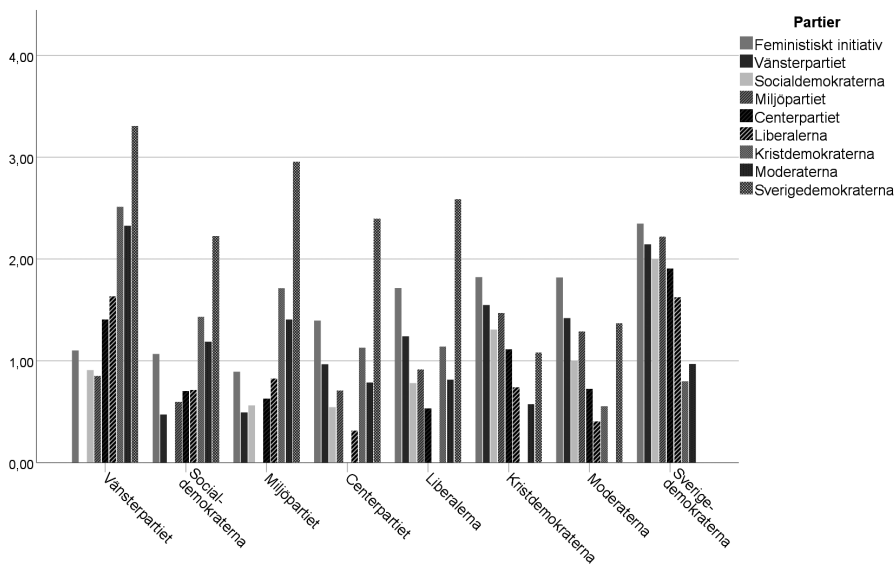
Kommentar: Frågan på x-axeln lyder: "Vilket parti tycker du bäst om i dag?". Deltagaren kunde välja mellan de åtta riksdagspartierna. Värdet på y-axeln är medelvärdet av differensen mellan svar på frågan "Hur upprörd skulle du bli om du skulle ha en dotter eller son som gifte sig med en anhängare av följande partier?" för det föredragna partiet och alla andra partier. Frågorna har besvarats på en sjugradig skala från 1 (Inte alls upprörd) till 7 (Mycket upprörd). Skillnaden mellan skattningarna av det parti som deltagare gillade mest och de andra partierna beräknades och värdena varierar mellan -6 till 6, där negativa värden innebär att utgruppspartierna skattas högre än ingruppspartierna och positiva värden att ingruppspartiet skattas högre än utgruppspartierna. Högre värden betyder mer distans gentemot andra partier. Felstaplar visar 95 procent konfidensintervall. Endast deltagare som har svarat på alla relevanta frågor blev inkluderade i analysen (N = 1 338).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Båda figurerna uppvisar ett liknande mönster där de partiers anhängare som är mest polariserade är Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna. Skillnaderna när det gäller socialt avståndstagande är mindre uttalade och där hamnar Liberalerna i en mellanposition mellan Vänsterpartiet/Sverigedemokraterna och de övriga partierna. Figurerna visar också att alla partiers anhängare uppvisar polarisering eftersom alla värden skiljer sig från 0 (0 innebär att det egna och andra partier skattas likadant).

De två figurerna ovan kan vidare brytas ner för att visa relationen mellan det egna partiet och de olika specifika utgruppspartierna. Vi visar dessa analyser i figur 3 och figur 4 för egenskapsskattningarna och avståndsmåttet separat.

Figur 3 Affektiv polarisering gentemot olika partier uppdelat på det parti väljaren föredrar, 2019 (medelvärde)



Kommentar: Polariseringsvärdet på y-axeln beräknades från fyra olika frågor som lyder: "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är ärliga?", "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är intelligenta?", "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är fördomsfulla?" och "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är själviska?". Frågorna har besvarats på en sjugradig skala från 1 (I mycket liten utsträckning) till 7 (I mycket stor utsträckning). Skillnaden mellan värderingarna av det parti som deltagare gillade mest* och andra partier beräknades för alla fyra frågor. Polariseringsindexet är medelvärdet av dessa skillnader och varierar mellan -6 till 6, där negativa värden innebär att utgruppspartierna skattas högre än ingruppspartierna och positiva värden att ingruppspartiet skattas högre än utgruppspartierna. Högre värden betyder högre polarisering gentemot ett parti. Felstaplar visar 95 procent konfidensintervall. Bara deltagare som har svarat på alla relevanta frågor är inkluderade i analysen (N = 1 448). *Frågan löd: "Vilket parti tycker du bäst om i dag?". Deltagaren kunde välja mellan de åtta riksdagspartierna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Till att börja med kan vi konstatera att alla partiers anhängare uppvisar affektiv polarisering gentemot alla andra partiers anhängare när det gäller egenskapsskattningarna eftersom alla staplar är positiva. Det finns dock en del intressanta resultat om vi går ner på partinivå.

Vi börjar med att titta på figur 3, egenskapsskattningarna. Störst affektiv polarisering ser vi hos Vänsterpartiets anhängare gentemot Sverigedemokraternas anhängare. Vi kan också se att den affektiva polariseringen följer blocken såtillvida att högerblockets partier (L, M, C, KD) uppvisar relativt stor polarisering gentemot framförallt Vänsterpartiet. Den affektiva polariseringen följer dock inte helt blockpolitiska skiljelinjer. Exempelvis är Liberalerna mer polariserande gentemot

Sverigedemokraterna än gentemot Vänsterpartiet, medan Kristdemokraterna inte alls är speciellt polariserande gentemot Sverigedemokraterna, men är betydligt mer polariserande gentemot Vänsterpartiet. Detta stödjer tidigare forskning som visar att åsiktspositioner och affektiva skattningar inte alltid följer varandra. De rödgröna partierna (S, V, MP) samt både L och C uppvisar hög polarisering gentemot Sverigedemokraterna. Sverigedemokraterna själva uppvisar en ganska hög polarisering generellt, men minst gentemot Moderaterna och Kristdemokraterna.

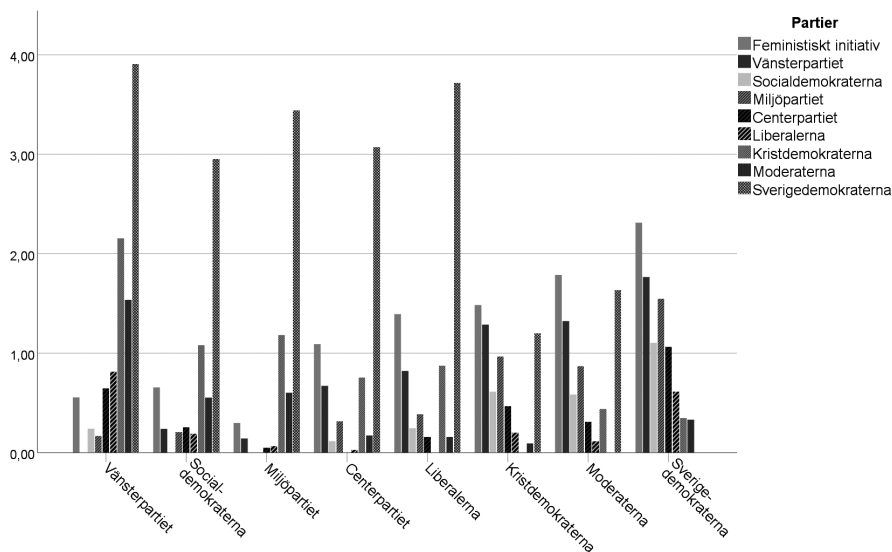
Om vi istället tittar på figur 4, där vi presenterar måttet på socialt avståndstagande, ser vi att de flesta staplar generellt är lägre än när vi tittade på skattningar av anhängarnas egenskaper. Exempelvis är en del staplar nästan 0, vilket alltså innebär att en person inte skulle bli mer upprörd om hens barn gifte sig med en anhängare av det partiet än det egna partiet. De generellt sett lägre staplarna betyder att i de flesta fall är attityderna till de breda objekten (som partier) starkare än när det gäller attityder till specifika beteenden och potentialen för närmare sociala kontakter över partigränserna. Dessa resultat är förväntade eftersom generella attityder och specifika beteenden har ganska låg överensstämmelse (Fischbein & Ajzen, 2010; Druckman & Levendusky, 2019).

Dock finns ett viktigt undantag vad gäller det sociala avståndstagandet. De staplar som sticker ut är de där Sverigedemokraterna är utgruppsparti när deltagaren själv fördrar L, S, V, C, eller MP. Det betyder alltså att personer som är anhängare av dessa partier skulle bli väldigt mycket mer upprörda om deras barn gifte sig med en Sverigedemokrat än en anhängare av det egna partiet. Det intressanta här är att potentialen att interagera med individer som är anhängare till Sverigedemokraterna, det vill säga attityder till specifika beteenden, är mer negativa än de breda och generella attityderna till just Sverigedemokraterna (dvs. egenskapsskattningarna). För Sverigedemokraternas anhängare är det framförallt stapeln som representerar Fi, och i viss mån även V och MP som sticker ut, men inte extremt mycket.

Vilka egenskaper hänger samman med affektiv polarisering?

Det finns väldigt lite forskning som fokuserar på att undersöka vad som påverkar graden av affektiv polarisering på individnivå, speciellt utanför USA. Två förklaringar har dock lyfts fram; dels handlar det om identifiering med det egna partiet och dels om hur extrem den ideologiska positionen är (Webster & Abramowitz, 2017). Eftersom identifiering med det egna partiet är en social identitet, vilken snarare är emotionell än rationell, antas att ju starkare en person identifierar sig med sitt parti, desto mer polariserar hen gentemot andra partier (Mason, 2015; Iyengar m.fl., 2012). Den amerikanska forskningen visar också att ju mer extrema ideologiska positioner individer och partier har, desto mer blir känslorna inför dessa polariserade (Rogowski & Sutherland, 2016; Webster & Abramowitz, 2017; Lelkes, 2019).

Figur 4 Socialt avståndstagande till andra partier uppdelat på det parti väljaren föredrar, 2019 (medelvärde)



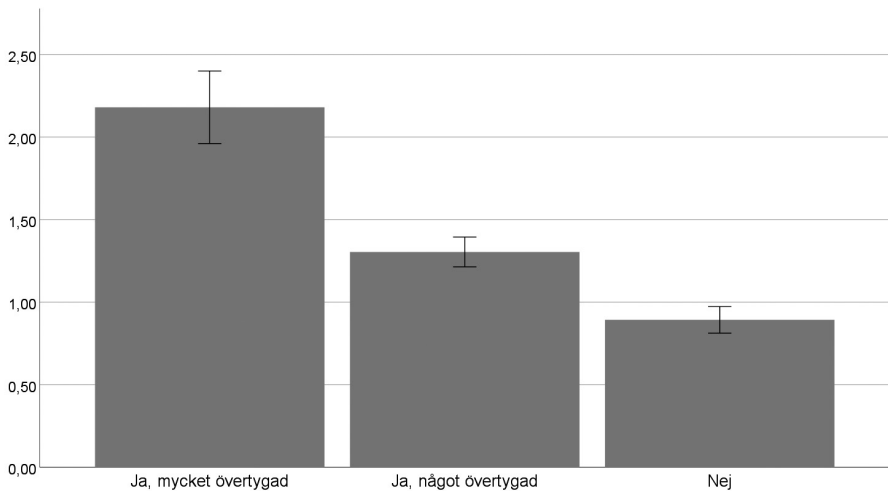
Kommentar: Frågan på x-axeln lyder: "Vilket parti tycker du bäst om i dag?". Deltagare kunde välja mellan de åtta riksdagspartierna. Värden på y-axeln är medelvärdet av differensen mellan svar på frågan "Hur upprörd skulle du bli om du skulle ha en dotter eller son som gifte sig med en anhängare av följande partier?" för det föredragna partiet och alla andra partier. Frågorna har besvarats på en sjugradig skala från 1 (Inte alls upprörd) till 7 (Mycket upprörd). Skillnaden mellan skattningarna av det parti som deltagare gillade mest och andra partier beräknades och värdena varierar mellan -6 till 6, där negativa värden innebär att utgruppspartierna skattas högre än ingruppspartierna och positiva värden att ingruppspartiet skattas högre än utgruppspartierna. Högre värden betyder mer distans gentemot ett parti. Felstaplar visar 95 procent konfidsensintervall. Endast deltagare som har svarat på alla relevanta frågor är inkluderade i analysen (N = 1 338).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Reiljan och Ryan (kommande) har genomfört en analys av affektiv polarisering bland svenska väljare genom att mäta polarisering på basis av en gilla-ogilla skala, och de inkluderar även olika tänkbara förklaringsfaktorer på individnivå. Den studien visar att det som framförallt förklarar affektiv polarisering är hur hängiven anhängare en person anser sig vara till ett visst parti, det vill säga identifikation med partiet (Reiljan & Ryan, kommande). Detta går också i linje med den generella idén om social identitet (Tajfel & Turner, 1979, 1986) som säger att ju starkare och viktigare en viss identitet är, desto mer är en person villig att försvara den identiteten. Ett sätt att försvara en identitet är att just dra isär skattningar av den egna gruppen, som uppfattas som mycket bättre, och andra grupper, som uppfattas sämre än den egna gruppen, det vill säga en ökad intergruppdifferentiering till fördel för den egna gruppen.

Nedan visas enkla sambandsanalyser mellan olika individegenskaper och graden av affektiv polarisering. I figur 5 och 6 visar vi hur affektiv polarisering och socialt avståndstagande är relaterade till identifikation med det egna partiet, mätt med en fråga som undersöker i vilken utsträckning deltagaren uppfattar sig vara en övertygad anhängare av sitt ingruppsparti. I figur 7 och 8 visar vi att affektiv polarisering och socialt avståndstagande är relaterat till väljarens position på en vänster-högerskala.

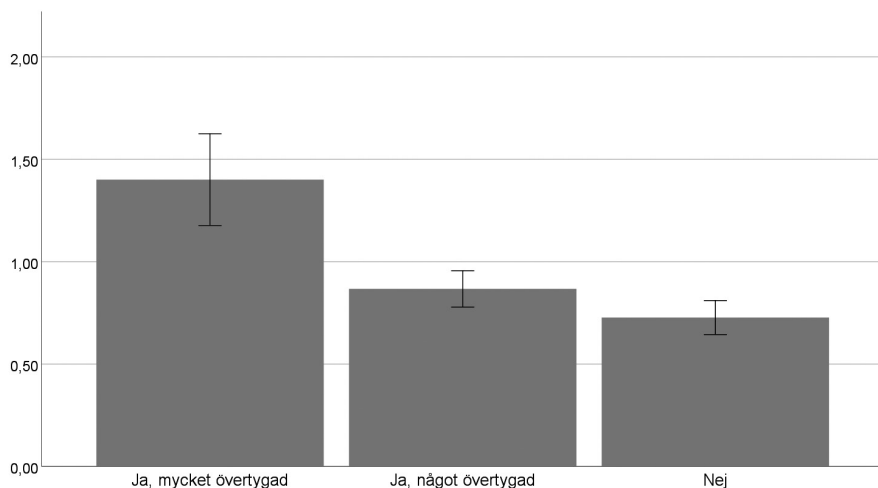
Figur 5 Affektiv polarisering uppdelat på hur övertygad anhängare väljaren är, 2019 (medelvärde)



Kommentar: Frågan på x-axeln lyder: "Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?". Frågan har besvarats på en tregradig skala från 1 (Ja, mycket övertygad) till 3 (Nej). Polariseringsvärdet på y-axeln beräknades från fyra olika frågor som lyder: "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är ärliga?", "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är intelligenta?", "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är fördomsfulla?" och "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är själviska?". Frågorna har besvarats på en sjugradig skala från 1 (I mycket liten utsträckning) till 7 (I mycket stor utsträckning). Skillnaden mellan värderingarna av det parti som deltagare gillade mest* och andra partier beräknades för alla fyra frågor. Polariseringsindexet är medelvärdet av dessa skillnader och varierar mellan -6 till 6, där negativa värden innebär att utgruppspartierna skattas högre än ingruppspartierna och positiva värden att ingruppspartiet skattas högre än utgruppspartierna. Högre värden betyder högre polarisering gentemot ett parti. Felstaplar visar 95 procent konfidensintervall. Bara deltagare som har svarat på alla relevanta frågor är inkluderade i analysen (N = 1 448). *Frågan innan löd: "Vilket parti tycker du bäst om i dag?". Deltagaren kunde välja mellan de åtta riksdagspartierna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Figur 6 Socialt avståndstagande uppdelat på hur övertygad anhängare väljaren är, 2019 (medelvärde)



Kommentar: Frågan på x-axeln lyder: "Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?". Frågan har besvarats på en tregradig skala från 1 (Ja, mycket övertygad) till 3 (Nej). Värdet på y-axeln är medelvärdet av differensen mellan svar på frågan "Hur upprörd skulle du bli om du skulle ha en dotter eller son som gifte sig med en anhängare av följande partier?" för det föredragna partiet och alla andra partier. Frågorna har besvarats på en sjugradig skala från 1 (Inte alls upprörd) till 7 (Mycket upprörd). Skillnaden mellan skattningarna av det parti som deltagare gillade mest och andra partier beräknades och värdena varierar mellan -6 till 6, där negativa värden innebär att utgruppspartierna skattas högre än ingruppspartierna och positiva värden att ingruppspartiet skattas högre än utgruppspartierna. Högre värden betyder mer avståndstagande gentemot ett parti. Felstaplar visar 95 procent konfidensintervall. Endast deltagare som har svarat på alla relevanta frågor är inkluderade i analysen (N = 1 300). *Frågan innan löd: "Vilket parti tycker du bäst om i dag?". Deltagaren kunde välja mellan de åtta riksdagspartierna.

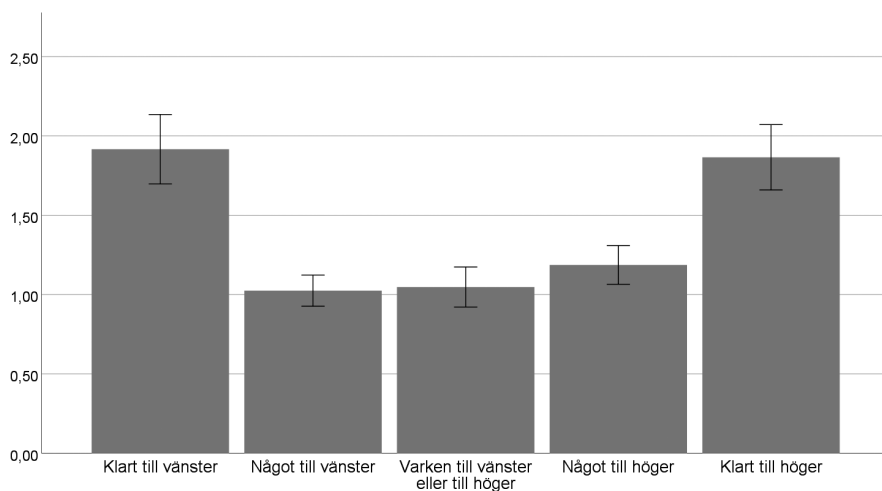
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Både figur 5 och 6 visar tydligt att ju mer övertygad anhängare av ett parti en person anser sig vara, oavsett vilket parti det är, desto mer affektiv polarisering uppvisar personen, både mätt som egenskapsskattningar och socialt avståndstagande. Sambandet är svagare i takt med att identifieringen, eller styrkan i anhängarskapet, avtar. I linje med tidigare forskning, både från Sverige med andra utfallsmått (Reiljan & Ryan, kommande), och från USA (Mason, 2015; Iyengar m.fl., 2012), kan vi se att resultaten visar att starkare identifiering med ett parti är relaterat till mer affektiv polarisering.

Som nämnts är en annan tänkbar förklaring ideologisk positionering (Rogowski & Sutherland, 2016; Webster & Abramowitz, 2017; Lelkes, 2019; Reiljan & Ryan, kommande). Ju mer extrema ideologiska åsikter en person har, desto mer antas hen polarisera. Figur 7 och Figur 8 visar hur det ser ut i vår studie för

affektiv polarisering (egenskapsskattningar) och socialt avståndstagande uppdelat på vänster-högerskalan. Det blir här tydligt att det är personer som skattar att de själva har positioner i ytterkanterna som också är mest polariserande, oavsett om det är till vänster eller höger.

Figur 7 Affektiv polarisering uppdelat på väljarens vänster-högerposition, 2019 (medelvärde)



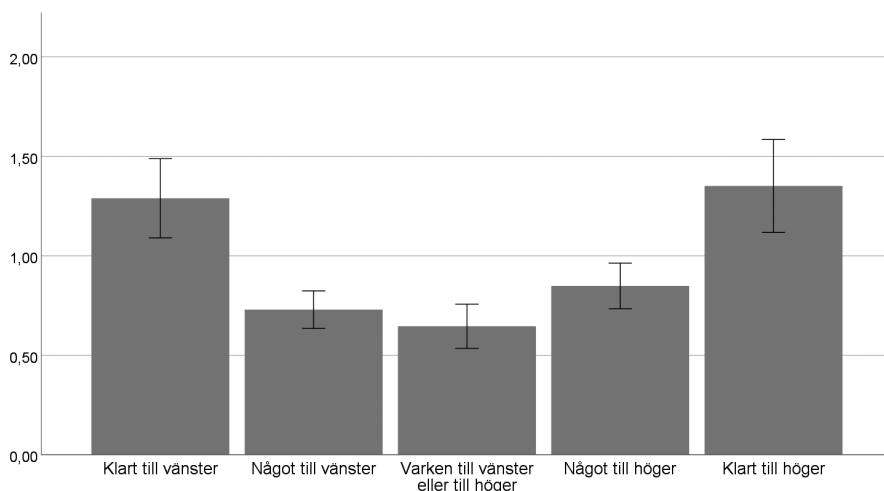
Kommentar: Frågan på x-axeln lyder: "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?". Frågan har besvarats på en femgradig skala från 1 (Klart till vänster) till 5 (Klart till höger). Polariseringsvärdet på y-axeln beräknades från fyra olika frågor som lyder: "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är ärliga?", "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är intelligenta?", "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är fördomsfulla?" och "I vilken utsträckning anser du att anhängare av följande partier är själviska?". Frågorna har besvarats på en sjugradig skala från 1 (I mycket liten utsträckning) till 7 (I mycket stor utsträckning). Skillnaden mellan värderingarna av det parti som deltagare gillade mest* och andra partier beräknades för alla fyra frågor. Polariseringsindexet är medelvärdet av dessa skillnader och varierar mellan -6 till 6, där negativa värden innebär att utgruppspartierna skattas högre än ingruppspartierna och positiva värden att ingruppspartiet skattas högre än utgruppspartierna. Högre värden betyder högre polarisering gentemot ett parti. Felstaplar visar 95 procent konfidensintervall. Bara deltagare som har svarat på alla relevanta frågor är inkluderade i analysen (N = 1 336). *Frågan innan löd: "Vilket parti tycker du bäst om i dag?". Deltagaren kunde välja mellan de åtta riksdagspartierna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Det vi kan se är att både de som skattar sig själva klart till vänster och klart till höger uppvisar större polarisering jämfört med de som skattar sig själva "något till vänster", "varken till vänster eller höger", eller "något till höger" – ju mer

extrem position en individ har, desto större skillnad gör de mellan sitt eget parti och andra partier.

Figur 8 Socialt avståndstagande uppdelat på väljarens vänster-högerposition, 2019 (medelvärde)



Kommentar: Frågan på x-axeln lyder: "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?". Frågan har besvarats på en femgradig skala från 1 (Klart till vänster) till 5 (Klart till höger). Värdet på y-axeln är medelvärdet av differensen mellan svar på frågan "Hur upprörd skulle du bli om du skulle ha en dotter eller son som gifte sig med en anhängare av följande partier?" för det föredragna partiet och alla andra partier. Frågorna har besvarats på en sjugradig skala från 1 (Inte alls upprörd) till 7 (Mycket upprörd). Skillnaden mellan skattningarna av det parti som deltagare gillade mest och andra partier beräknades och värdena varierar mellan -6 till 6, där negativa värden innebär att utgruppspartierna skattas högre än ingruppspartierna och positiva värden att ingruppspartiet skattas högre än utgruppspartierna. Högre värden betyder mer avståndstagande gentemot ett parti. Felstaplar visar 95 procent konfidensintervall. Endast deltagare som har svarat på alla relevanta frågor är inkluderade i analysen (N = 1 300). *Frågan innan löd: "Vilket parti tycker du bäst om i dag?". Deltagaren kunde välja mellan de åtta riksdagspartierna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Vi ser också att resultaten för egenskapsskattningarna i figur 7 och frågan om socialt avståndstagande i figur 8 speglar varandra, och som tidigare är effekterna svagare för frågan om socialt avståndstagande, men även här ser vi att de väljare som placerar sig längre ut till höger eller längre ut till vänster också uppvisar en högre grad av socialt avståndstagande.

Sverige inget undantag

Det här kapitlet baseras på den första svenska studie som gjorts där samma typ av frågor använts som använts i internationell forskning om affektiv polarisering, det vill säga frågor som undersöker huruvida väljare ser på andra partiers anhängare på ett partiskt sätt och som skattar socialt avståndstagande gentemot andra partiers anhängare. Amerikanska studier som använder sådana mått visar på att den affektiva polariseringen mellan republikaner och demokrater har ökat kraftigt under de senaste årtiondena (se t.ex. Iyengar m.fl., 2012).

Våra resultat visar att affektiv polarisering tycks förekomma även i det svenska flerpartisystemet, och att mönstren för polariseringen följer de som tidigare setts – de väljare som positionerar sig längre ut på extremerna på en vänster-högerskala uttrycker en högre grad av affektiv polarisering, och att de väljare som identifierar sig starkare med det egna partiet uttrycker en högre grad av affektiv polarisering. Vi har dock ingen möjlighet att undersöka huruvida den affektiva polariseringen har ökat inom svensk politik då liknande frågor inte ställts i tidigare studier på väljarnivå i Sverige.

I den här studien har vi använt oss av två typer av mått på affektiv polarisering där det ena mäter generella attityder om partiers anhängare (deras egenskaper), medan det andra mäter socialt avståndstagande eller attityder om specifika beteendemässiga utfall (att ens barn gifter sig med någon från ett annat parti). Tidigare forskning har framför allt använt sig av ett av dessa mått och även då båda använts har de sällan relaterats till varandra. Det fåtal studier som har relaterat måtten till varandra har endast sett svaga relationer mellan dem (Druckman & Levendusky, 2019), men i den här studien speglar den affektiva polariseringen mått på basis av de två typerna av frågor varandra, även om den affektiva polariseringen är lägre när den mäts med frågan om socialt avståndstagande, bortsett från när målgruppen är Sverigedemokraternas anhängare.

Det tycks alltså vara så att det även i Sverige finns väljare som uppvisar en tydlig partiskhet gentemot andra partiers anhängare. Liksom vi nämnt tidigare kan sådan partiskhet kan ha betydande konsekvenser. Om andra människor uppfattas som oärliga eller ointelligenta kommer detta stå i vägen för konstruktiva politiska diskussioner. En hög grad av affektiv polarisering i samhället kan minska tilliten mellan olika politiska aktörer och försvåra interpersonella relationer och ekonomiska utbyten.

Huruvida den affektiva polariseringen i samhället kommer att öka är dock svårt att uttala sig om. Blockpolitiken har länge varit betydelsefull inom svensk politik och vissa studier på elitnivå, på basis av debatter i Riksdagen, visar på att det har skett en ökad affektiv polarisering mellan blocken under de senaste årtiondena (se t.ex. Bäck & Carroll, 2018). Det faktum att vi sedan 2019 har en blocköverskridande överenskommelse mellan de rödgröna, Centern och Liberalerna (det s.k. Januariavtalet), talar dock för att den här typen av affektiv polarisering mellan

blocken kan komma att minska, eller att det skapas nya konflikter, till exempel inom center-högerblocket. Även nya "hot", som till exempel Corona-krisen, kan skapa nya konfliktlinjer mellan grupper som inte tidigare sett varandra som utgrupper, vilket i sin tur kan minska den affektiva polariseringen mellan andra grupper, som tidigare sett varandra som fiender.

Referenser

- Bafumi, Joseph & Michael C. Herron (2010). Leapfrog Representation and Extremism: A Study of American Voters and Their Members in Congress. *American Political Science Review* 104, 519–542.
- Bakker, Ryan, De Vries, Catherine, Edwards, Erica., Hooghe, Lisbeth, Jolly, Seth, Marks, Gary, Polk, Jonathan, Steenbergen, Marco & Vachudova, Milada Anna (2015). Measuring party positions in Europe: The Chapel Hill expert survey trend file, 1999–2010. *Party Politics*, 21(1), 143–152.
- Bäck, Hanna & Royce Carroll. 2018. Polarization and Gridlock in Parliamentary Regimes. *The Legislative Scholar* 3(1): 2–5.
- Druckman, James N. & Matthew S. Levendusky (2019). What do we measure when we measure affective polarization? *Public Opinion Quarterly*, 83, 114–122.
- Garrett, Kelly R., Gvirsman, Shira Dvir, Johnson, Benjamin K., Tsfati, Yariv, Neo, Rachel & Aysenur Dal (2014). Implications of Pro- and Counter-Attitudinal Information Exposure for Affective Polarization. *Human Communication Research* 40:309–32.
- Fishbein, Martin & Icek Ajzen (2010). *Predicting and Changing Behavior: A Reasoned Action Approach*. New York: Psychology Press, Taylor & Francis Group.
- Haslam, Alexander S., Ellemers, Naomi, Reicher, Stephen D., Reynolds, Kathrine J. & Michael T. Schmitt (2010). The social identity perspective tomorrow: Opportunities and avenues for advance. I Tom Postmes, & Nyla R. Branscombe (red) *Rediscovering Social Identity*. Hove: Psychology Press.
- Hetherington, Marc & Thomas Rudolph (2015). *Why Washington Won't Work: Polarization, Political Trust, and the Governing Crisis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Holmberg, Sören (2000). *Välja parti*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Huber, Gregory A. & Neil Malhotra (2017). Political Homophily in Social Relationships: Evidence from Online Dating Behavior. *Journal of Politics* 79:269–83.
- Iyengar, Shanto, Sood, Guarav & Yphtach Lelkes (2012). Affect, not ideology: a social identity perspective on polarization. *Public opinion quarterly*, 76(3), 405–431.
- Iyengar, Shanto, Lelkes, Yphtach, Levendusky, Matthew S., Malhotra, Neil. & Sean J. Westwood (2019). The origins and consequences of affective polarization in the United States. *Annual Review of Political Science*, 22, 129–146.

- Lelkes, Yphtach & Sean J. Westwood (2017). The limits of partisan prejudice. *J. Politics* 79(2):485–501.
- Lelkes, Yphtach (2019). Policy over party: comparing the effects of candidate ideology and party on affective polarization. *Political Science Research and Methods*, 1–8.
- Levendusky, Matthew S., Pope, Jeremy C., & Simon D. Jackman (2008). Measuring District-Level Partisanship with Implications for the Analysis of US Elections. *The Journal of Politics*, 70, 736–753.
- Levendusky, Matthew (2013). *How Partisan Media Polarize America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Levendusky, Matthew & Neil Malhotra (2016). Does Media Coverage of Partisan Polarization Affect Political Attitudes?. *Political Communication* 33:283–301.
- McConnell, Christopher, Malhotra, Neil, Margalit, Yotam & Matthew Levendusky (2018). The Economic Consequences of Partisanship in a Polarized Era. *American Journal of Political Science* 62:5–18.
- Mason, Lilliana (2013). The Rise of Uncivil Agreement: Issue versus Behavioral Polarization in the American Electorate. *American Behavioral Scientist* 57, 140–159.
- Mason, Lilliana. (2015). "I disrespectfully agree": The differential effects of partisan sorting on social and issue polarization. *American Journal of Political Science*, 59(1), 128–145.
- Rogowski Jon C. & Joseph L. Sutherland (2016). How ideology fuels affective polarization. *Political Behav.* 38(2):485–508.
- Ryan, Alexander & Andres Reiljan (2018). Åsikts- och känslomässig polarisering 1985–2014. I David Karlsson (red) *Folkets främsta företrädare*. Göteborg: Göteborgs universitet: Förvaltningshögskolan och Statsvetenskapliga institutionen.
- Stephan, Walter G., Ybarra, Oscar & Kimberly Rios Morrison (2015). Intergroup threat theory. I T. D. Nelson (red) *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (2nd ed). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Tajfel Henri (1978). *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. London: Academic.
- Tajfel Henri & John Turner (1979). An integrative theory of intergroup conflict. I W.G. Austin & S. Worchel (red) *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks Cole.
- Tajfel, Henri & John C. Turner (1986). An integrative theory of intergroup conflict. I W. G. Austin & S. Worchel (red) *The social psychology of intergroup relations*. Monterey. CA: Brooks/Cole.
- Webster, Steven W. & Alan I. Abramowitz (2017). The ideological foundations of affective polarization in the U.S. electorate. *Am. Politics Res.* 45(4):621–47.

DEN HEMLIGA HISTORIEN OM PARTIERNAS STÖD 1986–2019

ERIK VESTIN

Sammanfattning

SOM-undersökningarna har i över 30 år frågat om hur mycket svenskarna sympatiserar med de politiska partierna på en elvgradig skala. Detta kapitel sammanställer hur dessa sympatier har förändrats över tid, och deras relation till partiernas valresultat. Till de största förändringarna hör att Moderaterna och Sverigedemokraterna har blivit mindre avskydda. Det är också notervärt att Socialdemokraterna här inte uppvisar den nedgång som finns i alla andra kurvor över deras stöd. Deras nedgång i valen tycks inte handla om att de har blivit mindre omtyckta, utan om att andra partier har blivit populärare. Det syns få tecken på polarisering. Möjligen uppvisar synen på Centerpartiet en tendens i sådan riktning.

De senaste trettio åren har inneburit många stora förändringar i den svenska väljaropinionen. Socialdemokraterna har gått från över 40 procent till under 25 procent som lägst. Moderaterna har gått upp till jämnhöjd med Socialdemokraterna, och sedan ned igen till runt 15 procent. Sverigedemokraterna har vuxit från noll till att vara med och tävla om titeln ”Sveriges största parti”.

Detta är dock inte allt som har hänt med stödet för de svenska partierna under dessa år. Som många väljarforskare har observerat har vi allt färre väljare som ser sig som entydiga anhängare av ett enda parti (Oscarsson & Holmberg, 2016a: 279–295; Dalton, 2016; Weßels m.fl., 2014; Dassonneville m.fl., 2012). Med en lätt överdrift skulle man kunna säga att det förr var en mer intressant fråga om en person skulle rösta eller inte. När hen väl stod i vallokalen var partivalet ganska givet. Idag är det en mer intressant fråga hur väljare gör sina val mellan flera olika partier.

Detta har gett statsvetare anledning att ställa frågor till väljarna som fångar upp inte bara vilket parti väljaren i slutändan tänker rösta på, utan även vad man tycker om de andra partierna. Exempel på sådana redskap är Consideration Set Models (Oscarsson & Rosema, 2019), där man ställer frågor om vilka partier man överväger att rösta på just nu, eller Propensity to Vote (van der Eijk m.fl., 2006), som frågar om sannolikheten att man någonsin skulle rösta på varje parti. Ett tredje redskap, som analyseras på annan plats i denna antologi, är att fråga vilket parti man tycker näst bäst om (se Henrik Oscarssons kapitel i den här boken).

SOM-undersökningarna mäter sådana underliggande värderingar bland annat genom att fråga om hur mycket man sympatiserar med partiet på en elvgradig skala.

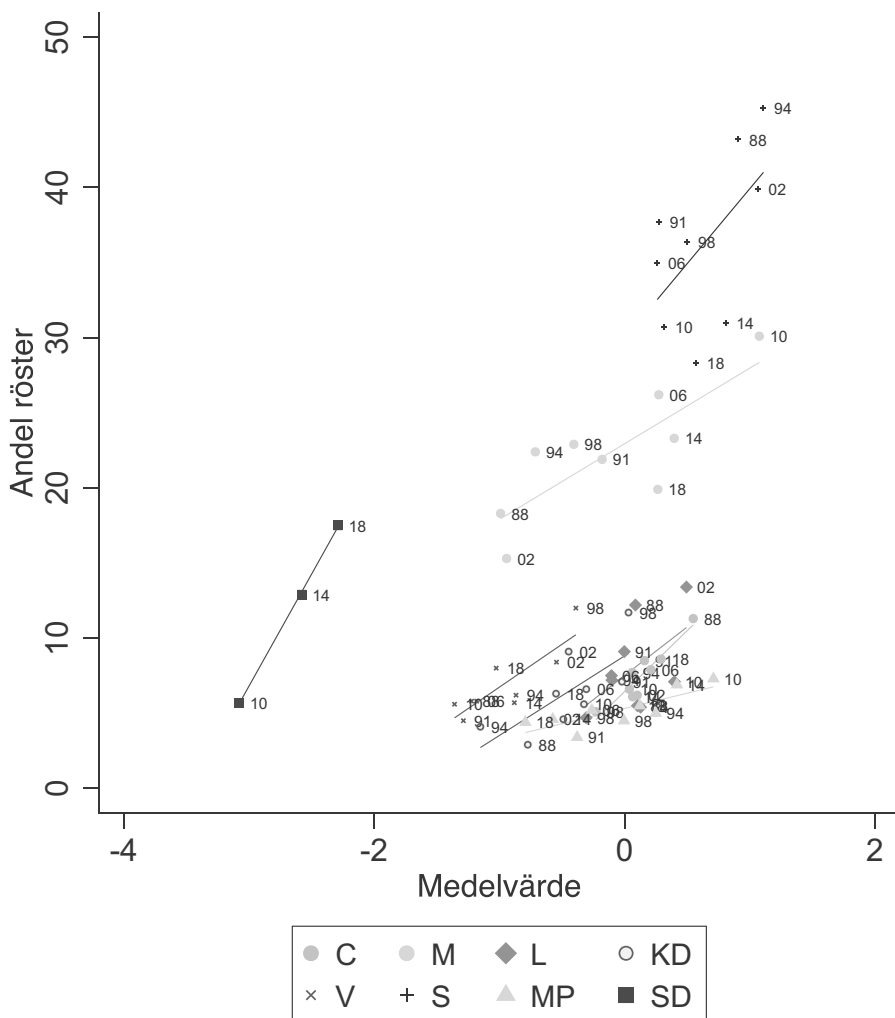
I detta kapitel kommer jag att beskriva utvecklingen i svaren på denna sympatiskala och jämföra dem med partiernas valresultat under perioden 1986–2019.¹ Som vi ska se behöver sympatierna för ett parti och deras andel av rösterna i valen inte alltid sammanfalla, och förändringar i sympatier förra ger inte automatiskt utslag i valresultatet. Sådana avvikelser säger något intressant om utvecklingen och läget i den svenska politiken, utöver det som syns i opinionsmätningarna. Det är t.ex. inte givet att ett partis upp- eller nedgång beror på förändringar i folks sympatier för dem. Det kan också handla om att de har fått större eller mindre sympatier för något annat parti.²

Förhållandet mellan gillande och partival

Tidigare analyser har visat att det finns ett starkt samband mellan sympatiskalan och människors partival, i så mån att väljare tenderar att rösta på det parti de gillar bäst (Oscarsson m.fl., 1997; van der Eijk & Marsh, 2011).³ Sambandet mellan att vara omtyckt och att få röster ser dock olika ut för olika partier. Som synes i figur 1 kan olika partier få mycket olika röstandel men ändå vara lika omtyckta. Till exempel hade Miljöpartiet högre medelvärde än Socialdemokraterna i valet 2010, men man fick inte ens en fjärdedel av rösterna. Sverigedemokraterna har alltid haft lägre medelvärde än något annat parti, men kammar ändå hem en allt större andel av rösterna. Trendlinjerna i figuren gäller för respektive parti. En brantare lutning betyder att partiet får bättre utdelning i form av andel röster för ett högre medelvärde.

Varför ser det då så olika ut? De avvikelser som finns mellan andelen som gillar ett parti och andelen som röstar på det, torde till en del kunna förklaras i termer av väljarnas syn på de andra partierna: en del partier gillas av många, men inte så många som gillar dem allra bäst (Miljöpartiet); andra partier har ganska få fans, men bland de som gillar dem har nästan alla dem som nummer ett (Sverigedemokraterna). Som statsvetaren Magnus Hagevi har påpekat i privat kommunikation återspeglar förmodligen också en hel del av gillandet att partiet på något sätt är till nytta för ens eget parti, snarare än att man kan tänka sig att rösta på det. Spår av ett sådant tänkande kan man till exempel se i korrelationen mellan att gilla Socialdemokraterna och att gilla Centerpartiet. Den har gått från positiv (de som gillar S tenderar att gilla C) till negativ (de som gillar S tenderar att ogilla C) flera gånger under undersökningsperioden, vilket sammanfaller med när dessa partier samarbetar och inte.

Utöver detta styrs partivalet såklart också av andra saker än det rena gillandet av partiet. Van der Eijk och Marsh (2011) skiljer mellan affektiv uppskattning av ett parti och mer rationellt kalkylerad nytta av att rösta på det. Till de faktorer som uppenbart faller utanför det rena gillandet hör taktiska överväganden kring parlamentariska spärrar och regeringsbildningen. Men även en aspekt som likhet i

Figur 1 Medelvärde och röstandel för varje parti i varje riksdagsval, 1988–2018

Kommentar: Grafen är baserad på (a) partiernas röstandelar i riksdagsvalen 1988–2018 och (b) partiets medelvärde på en sympatiskala från -5 "ogillar starkt" över 0 "varken gillar eller ogillar", till +5 "gillar starkt", från samma år. Frågan för sympatiskalan lyder: "Var skulle du vilja placera de olika partierna på nedanstående skala?". Sverigedemokraterna är inte med i figuren förrän 2010, då de togs med i mätandet av sympatier först 2007. Trendlinjerna är framtagna för respektive parti. En brantare lutning betyder att partiet får bättre utdelning av andel röster för ett högre medelvärde.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1988, 1991, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010, 2014 och 2018, samt SCB.

policyståndpunkter ligger strikt talat utanför den affektiva uppskattningens gränser.⁴ I praktiken torde affektiv uppskattning och uppfattad nytta sammanfalla empiriskt i de flesta fall, men den teoretiska åtskillnaden kan ändå vara bra att hålla i minnet.

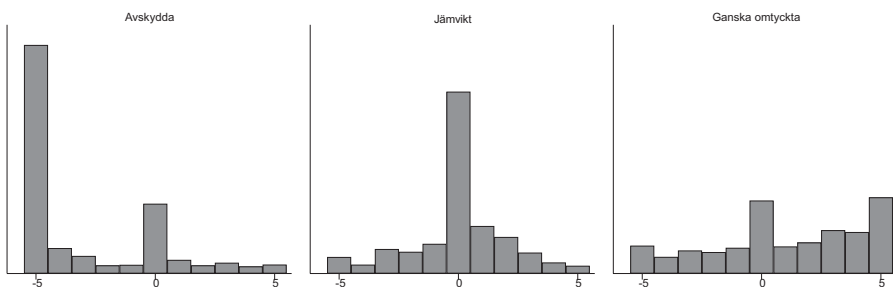
Om man däremot tittar på enskilda partiers upp- och nedgångar från val till val, så ser sambanden mellan gillande och andel röster relativt starka ut. Det gäller framförallt Sverigedemokraterna och Centerpartiet, men även Moderaterna, Kristdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet har ganska starka sådana samband. De svagaste sambanden finns återfinns hos Socialdemokraterna och Liberalerna.⁵

Några överväganden kring mått, kategorier och terminologi

Innan presentationen av resultaten kan börja behövs några påpekanden om de mått och kategorier som används i analysen nedan.

Analysen kommer som sagt att kretsa kring SOM-undersökningarnas sympatiskolor, som har elva steg från -5 till +5. Jag kommer att beskriva tre typer av fördelningar av svar. Exempel på dessa visas i Figur 2. I mitten ser vi en typ av fördelning som jag kallar "Jämvikt". I denna är det bara andelen som sätter omdömet 0 som sticker ut, och andelen positiva och negativa omdömen är jämnstora. Naturligtvis varierar det exakt hur hög mittenstapeln är, men det är iögonfallande att inget parti uppvisar en fördelning som liknar normalfördelningens klockform. Till vänster i figur 2 ser vi en fördelning kallad "Avskydda". Denna fördelning har också en hög stapel i mitten, men dess främsta kännetecken är en hög andel starkt negativa omdömen (-5). Slutligen har vi fördelningen "Ganska omtyckta", dvs. de partier där en övervikt av de svarande sätter positiva omdömen. Tillägget "ganska" motiveras av att inget parti är omtyckt i samma grad som en del partier är avskydda. Även för dessa partier är ofta det vanligaste svaret 0. Man kan notera att inget parti har en fördelning som hade kunnat kallas "Avsky dem eller älska dem", dvs. omdömena koncentrerade vid båda ändpunkterna.

Figur 2 Exempel på sympatifördelningar



Med dessa iakttagelser som grund kommer jag i fortsättningen också att reducera den elvagradiga skalan till fem kategorier. Stegen -5 och 0 kallas ”avskyr” respektive ”neutral”. De fyra stegen mellan (-4 till -1) kallas ”ogillar”. De första positiva stegen 1–3 kallas ”gillar” och om man sätter 4–5 ”älskar” man partiet. Dessa förenklingar används för att göra figurerna nedan mer översiktliga, och för att lättare kunna skriva om fördelningarna i löpande text.

I figur 3a-h visas fördelningen av väljarnas sympatier för varje parti och år. Jag redovisar även för tidsserier med utvecklingen i medelvärde på sympatiskalan, tillsammans med partiernas valresultat. Sympatiskalan är visserligen ingen intervallskala, och populariteten i vissa alternativ (särskilt det neutrala alternativet) antyder att även i praktiken betraktas inte avståndet mellan alla alternativ som lika stort av de svarande. Jag menar dock att det ändå är användbart för att ge en summerande överblick, och tacksamt att jämföra med utvecklingen i andel röster i valen. Det bör dock kompletteras en titt på hela fördelningen av sympatier. Utöver dessa grafer visas även utvecklingen i andelen som avskyr Sverigedemokraterna och Moderaterna, nedbruten på generation respektive klass. Detta är två av de största förändringarna under tidsperioden, och det framstår som relevant att försöka säga något mer om dem.

Liberalerna

Liberalerna (figur 3a) uppvisar på det hela taget en mycket stabil utveckling i sitt medelvärde på sympatiskalan, kretsande kring noll över hela perioden. Fördelningen har också haft jämviktskaraktär över hela undersökningsperioden. Ett mycket högt värde i början och ett mycket lågt värde på slutet gör att linjen ser lätt nedåtlutande ut, men om man plockar bort dessa värden ser det ut som trettio år av stabila sympatier. Den sista nedgången har väl dock troligen med partiets deltagande i Januariavtalet att göra (Centerpartiet har ett liknande mönster), så det är inte omöjligt att denna lägre nivå blir mer permanent.

Liberalerna är ett av de partier för vilka utvecklingen i valresultat inte överensstämmer särskilt väl med utvecklingen i sympatier. I detta fall beror det på att valresultatet varierar ovanligt mycket jämfört med medelvärdet (för Miljöpartiet är det tvärtom; valresultatet varierar ganska lite jämfört med medelvärdet). Dessa avvikelser beror därför troligen även på förändringar i andra partiers popularitet. Den stora nedgången i valet 1998 (utan motsvarande nedgång i sympatier) har möjligen att göra med de ökade sympatierna för Kristdemokraterna vid samma tid. På samma sätt kan den stora nedgången efter 2002, utan någon särskilt stor nedgång i medelvärde, ha att göra med de ökande sympatierna för Moderaterna.

Figur 3 Medelvärden, valresultat och sympatifördelning över tid för varje parti 1986–2019

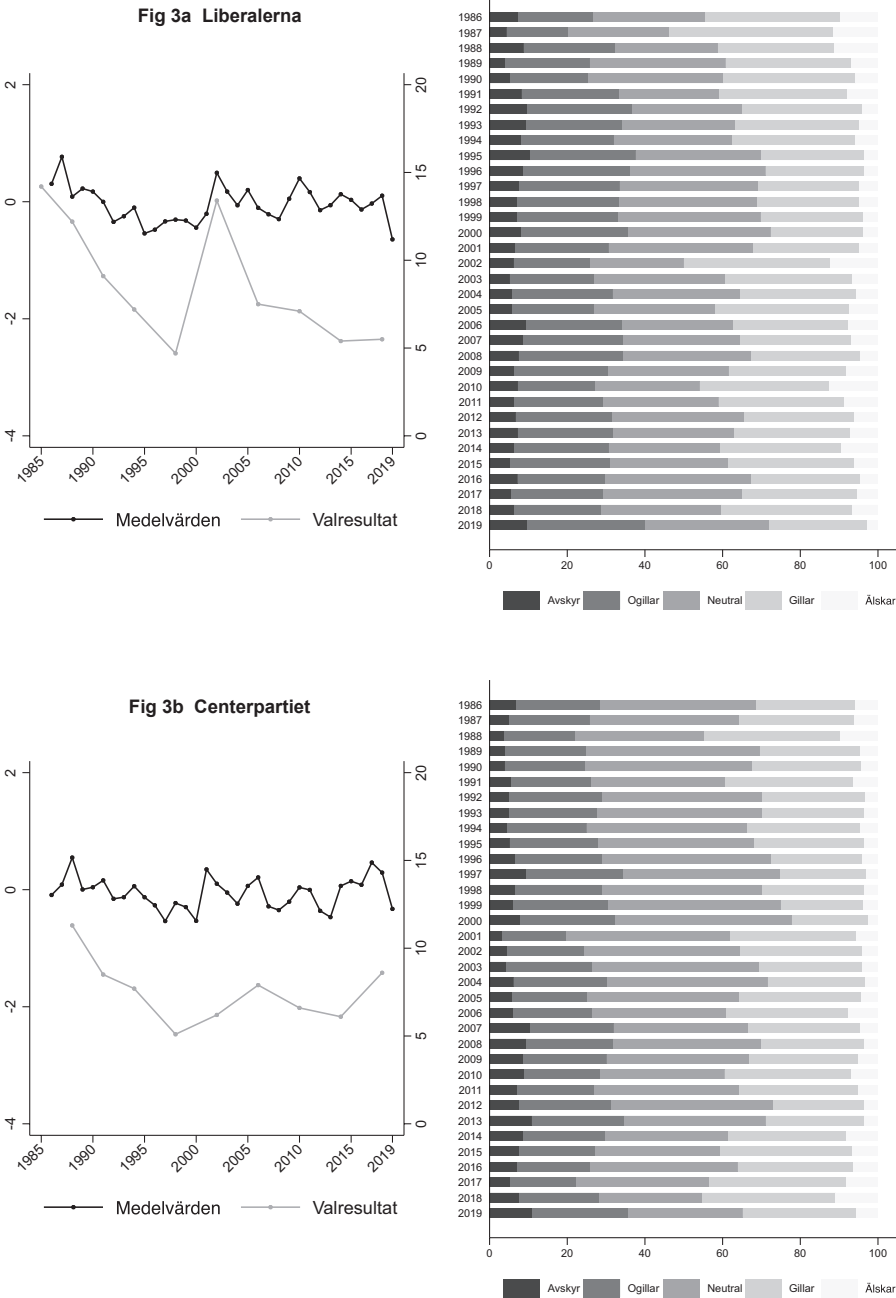


Fig 3c Sverigedemokraterna

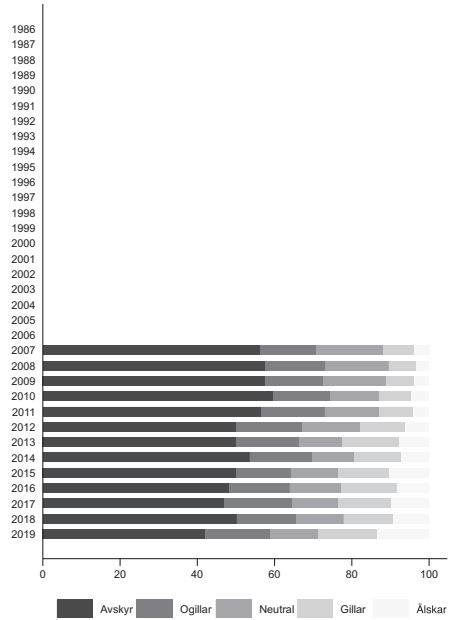
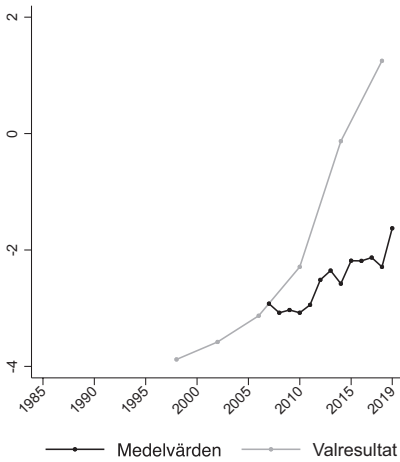


Fig 3d Vänsterpartiet

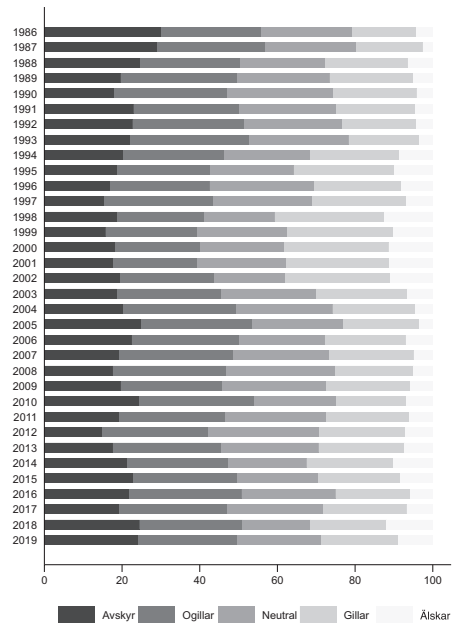
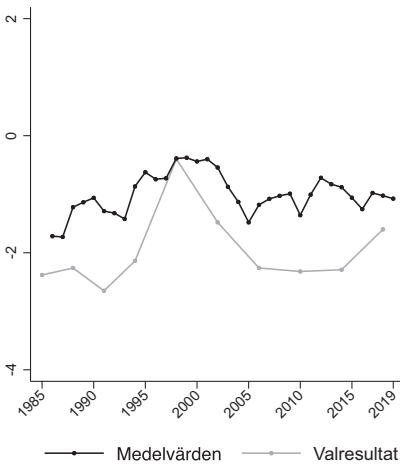


Fig 3e Socialdemokraterna

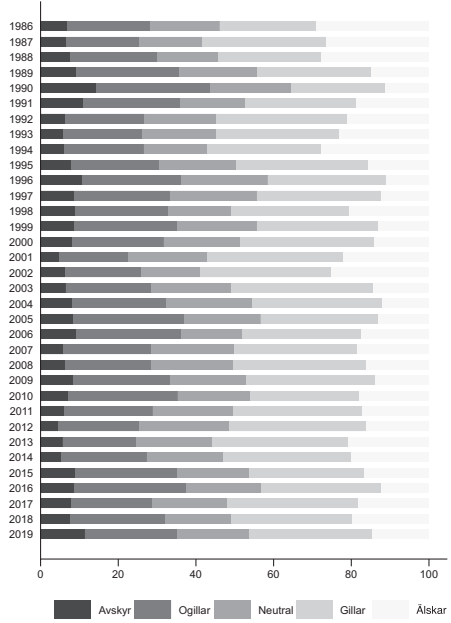
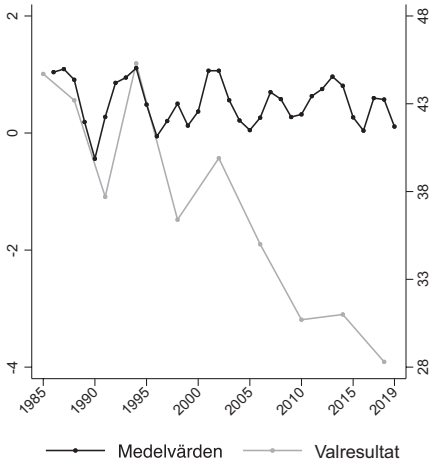


Fig 3f Miljöpartiet

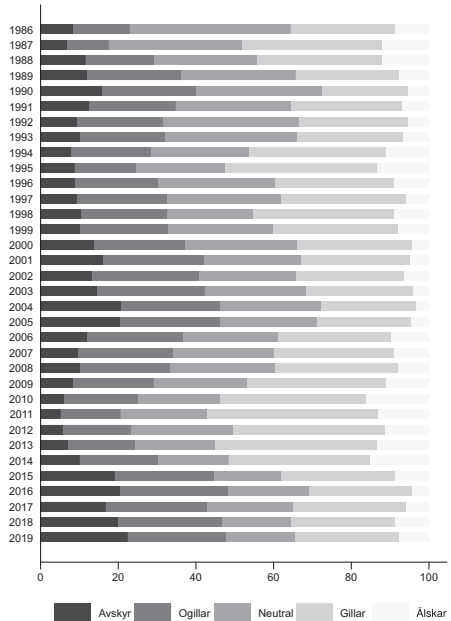
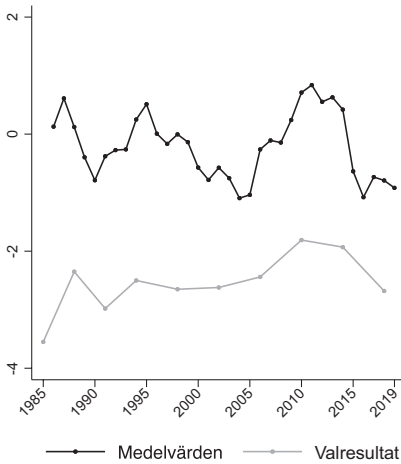


Fig 3g Kristdemokraterna

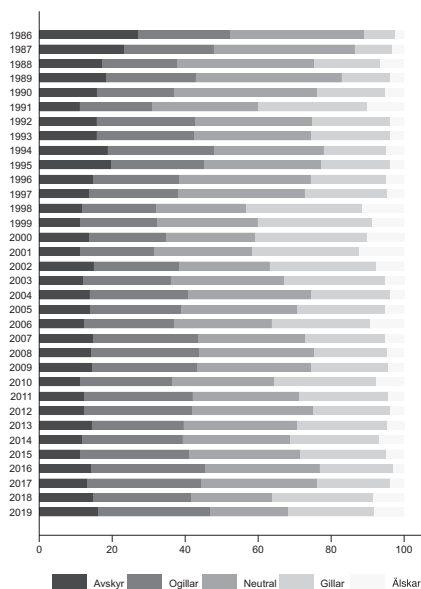
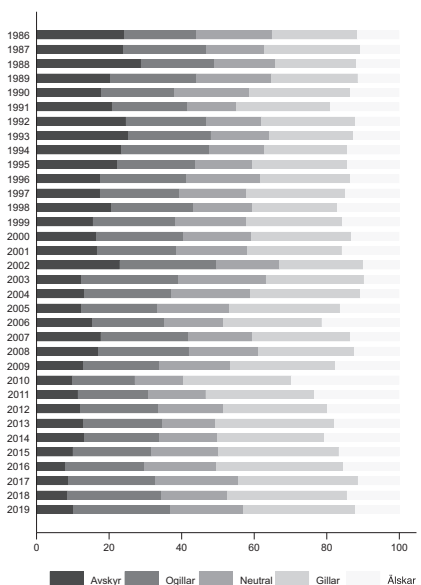


Fig 3h Moderaterna



Kommentar: I delfiguren till vänster visas partiets medelvärden på en sympatiskala, från -5 "ogillar starkt" över 0 "varken gillar eller ogillar", till +5 "gillar starkt" (svart linje), och partiets valresultat (grå linje), ordnat till en tidsserie. Y-axeln till vänster visar skalan för medelvärdena, och y-axeln till höger visar skalan för valresultaten. Frågan för sympatiskalan lyder: "Var skulle du vilja placera de olika partierna på nedanstående skala?". I delfiguren till höger visas fördelningen i omdömena på sympatiskalan för varje år, förenklad till fem kategorier: -5: Avskyr, -4 till -1: Ogillar, 0: Neutral, 1–3: Gillar, 4–5: Älskar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019 och SCB.

Centerpartiet

Centerpartiet (figur 3b) uppvisar på många sätt den mest stabila utvecklingen i medelvärde på sympatiskalan. Man har ingen tydlig upp eller nedgång i medelvärde över hela perioden. Nedgången i medelvärde för 2019 gör att grafen ser ut att avvika mer från valresultatens utveckling än vad den egentligen gör. Det är också ett av de partier där deras allmänna uppskattning bäst följer deras valresultat. De avvikelser som finns sker alltså inom mycket små marginaler.

Däremot kan man se i fördelningen att Centerpartiet har blivit ett parti där omdömena har blivit något mer polariserade. Det är färre svaranden som ställer sig neutrala till dem, och fler som avger antingen ett positivt eller negativt omdöme. Att det finns fler människor som ställer sig positiva till dem pekar mot att Centerpartiets stöd i någon mening har ökat, men för att den ska realiseras krävs att dessa också börjar ranka partiet som det bästa.

Sverigedemokraterna

Sverigedemokraterna (figur 3c) är det andra partiet vars utveckling i medelvärde på sympatiskalan mycket väl speglar deras valresultat. Fler människor gillar dem, och fler människor röstar på dem. Samtidigt är det fortfarande så att Sverigedemokraterna med klar marginal är Sveriges mest avskydda parti. Inget annat parti är i närheten av en så hög andel som sätter -5. Som en spegelbild av detta är Sverigedemokraterna också det parti som vinner den största andelen av de väljare som gillar det. Möjligen har Sverigedemokraternas väljare en mycket ensidig preferensstruktur, och gillar inga andra partier. Alternativt (eller i viss mån annorlunda uttryckt) avspeglar det den politiska dagordningens ökade fokus på migrationsfrågor, jämte Sverigedemokraternas sakfrågeägarskap på dessa områden (Martinsson & Andersson, 2020:40; Martinsson, 2019).

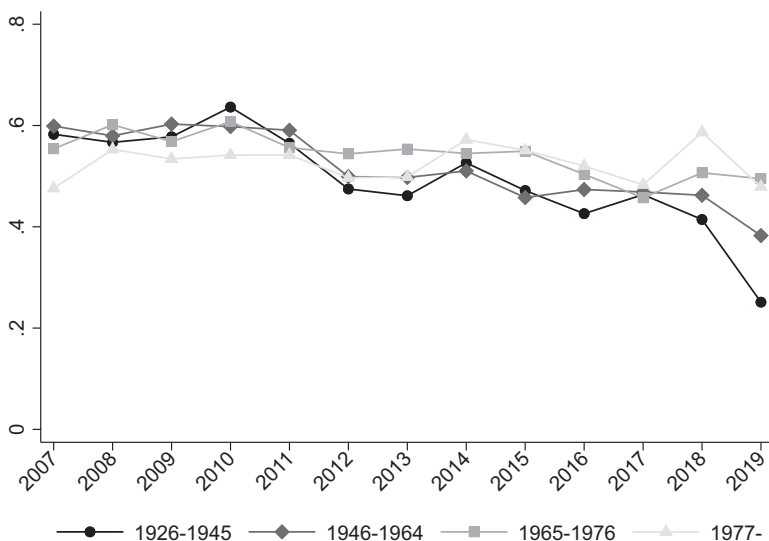
Trenden när det gäller avskyn för partiet är dock påtagligt minskande, från nästan 60 procent till drygt 40 procent över de senaste tio åren. En genomgång av de vanliga socio-ekonomiska faktorerna visar att denna uppmjukning av motviljan mot Sverigedemokraterna främst har skett bland de äldre. I figur 4 kan man se att det framförallt är bland de äldre generationerna (födda före 1965) som avskyn mot Sverigedemokraterna har sjunkit.⁶

Vänsterpartiet

Även Vänsterpartiet (figur 3d) får sägas höra till kategorin avskydda partier, med en andel på ca 20 procent som sätter -5. Det kan noteras att denna andel minskade lite grand alldeles i undersökningsperiodens början. Denna minskning finns även i Valundersökningarna, och den registreras där redan i 1988 års undersökning, dvs. ungefär ett år innan muren föll i november 1989 (Oscarsson, 1998: kap. 4.1). Även siffrorna i SOM-undersökningarna kan tolkas på detta sätt.

Under det sista decenniet kan man se att Vänsterpartiet hade en trend mot ökande sympatier, men det var inte förrän i valet 2018 som man kunde omsätta denna ökade popularitet i röster. Även här finns möjligen ett samspel med andra partier. Vänsterpartiet konkurrerar med Miljöpartiet (och Feministiskt initiativ) om väljare (Oskarson m.fl., 2015:14), och när det senare partiet blev mindre omtyckt hamnade Vänsterpartiet högst upp i fler väljares rangordning av partierna.

Figur 4 Andel som avskyr Sverigedemokraterna, uppdelat på generationer, 2007–2019



Kommentar: Varje linje visar andelen i respektive klass som satte -5 på en sympatiskala från -5 "ogillar starkt" över 0 "varken gillar eller ogillar", till +5 "gillar starkt". Frågan för sympatiskalan lyder: "Var skulle du vilja placera de olika partierna på nedanstående skala?". Åldersdatan är baserad på en fråga till de svarande om vilket år de är födda och har i flera fall kompletteras med urvalsdata om svar saknats.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2019.

Socialdemokraterna

En vanlig bild av Socialdemokraterna (figur 3e) är att det är ett parti som inte så många älskar men de flesta tycker är okej. Fördelningen av sympatierna här ger dock en lite annan bild: Socialdemokraterna har snarare historiskt varit det parti som flest människor älskar. Denna andel har minskat något sedan 1990-talet, men det är fortfarande ett av de partier som kammar hem den största andelen höga betyg.

Partiet ligger i kategorin "ganska omtyckta" under hela tiden. Likväl har man haft nedgångsperioder. Man är rentav ett av de partier som har gått upp och ned

mest i medelvärde på sympatiskalan. Men desto mer anmärkningsvärt är att detta parti, som man annars knappast kan göra en graf om utan att den pekar nedåt, här inte uppvisar någon påtaglig nedåtgående trend. Det finns som sagt en nedgång i andelen som säger att de älskar partiet efter mitten av 1990-talet, men det finns ingen påtaglig ökning av andelen som ogillar eller hatar partiet.

Socialdemokraternas nedgång i valen verkar således inte handla så mycket om att väljarna har börjat gilla partiet mindre, som att väljarna även har börjat gilla andra partier (främst Moderaterna och Sverigedemokraterna).⁷ Möjligen motsäger detta en del av de förklaringar till Socialdemokraternas nedgång som fokuserar på väljares upplevelse av svek och förräderi.

Miljöpartiet

Miljöpartiet (figur 3f) är det parti som har svängt mest fram och tillbaka på sympatiskalan. Den mycket låga nivå man ligger på just nu är inte helt ny för partiet. På topp stod man strax efter 2010, då över hälften av svaranden uttryckte någon form av gillande av partiet. Detta är lika mycket som de största partierna, Socialdemokraterna och Moderaterna, när de står på topp, och ett medelvärde i samma klass. 2016 föll man dock tillbaka hårt i mätningarna.

Miljöpartiet är också det parti där fördelningen av sympatierna har ändrat kvalitet flest gånger. Det är det enda parti vars fördelning kan sägas ha intagit alla tre mönstertyperna. I början av perioden är man i jämvikt, med väldigt många neutrala. Under 1990-talet blir man ganska omtyckta, men faller sedan tillbaka hårt och blir ett avskytt parti runt 2005. Sedan växer deras popularitet starkt till att bli ett ganska omtyckt parti, till att från 2015 på ett mycket hastigt sätt åter bli ett avskytt parti. Det är då framförallt det lite mer ljumna stödet (att man snarare gillar än älskar partiet) som har försvunnit på senare år.

Det är också påtagligt att jämfört med andra partier så har gillandet av Miljöpartiet extremt liten inverkan på deras valresultat. Som synes i figur 1 (och figur 3f) så kan partiet gå från -1 till +1 i medelvärde utan att det höjer sig mer än ett par procentenheter i valresultat. Såväl Vänsterpartiet som Kristdemokraterna har fått bra mycket större utväxling i röstandelar för liknande uppgångar. Möjligen har detta att göra med partiets ställning som mittenparti. Väljare från både borgerligt och socialistiskt håll kan se dem som en potentiell koalitionspartner, men sätter samtidigt andra partier i första rummet.

Kristdemokraterna

Kristdemokraterna (figur 3g) gick i början av perioden från att ha varit ett avskytt parti till att ligga mer i jämvikt. Samtidigt har man under nästan hela tiden haft ett medelvärde på sympatiskalan på den negativa sidan om noll.

En intressant iakttagelse här är att partiet hade ungefär samma medelvärde 1991 och 1998, men i det senare fallet fick avsevärt bättre utdelning i andel röster. Eventuellt återspeglar detta ganska små nedgångar i popularitet för Liberalerna och Centerpartiet vid 1998, som kan ha dragit upp Kristdemokraterna till förstaplatsen i avsevärt fler väljares rangordning. Annars återspeglar Kristdemokraternas medelvärde deras valresultat tämligen väl.

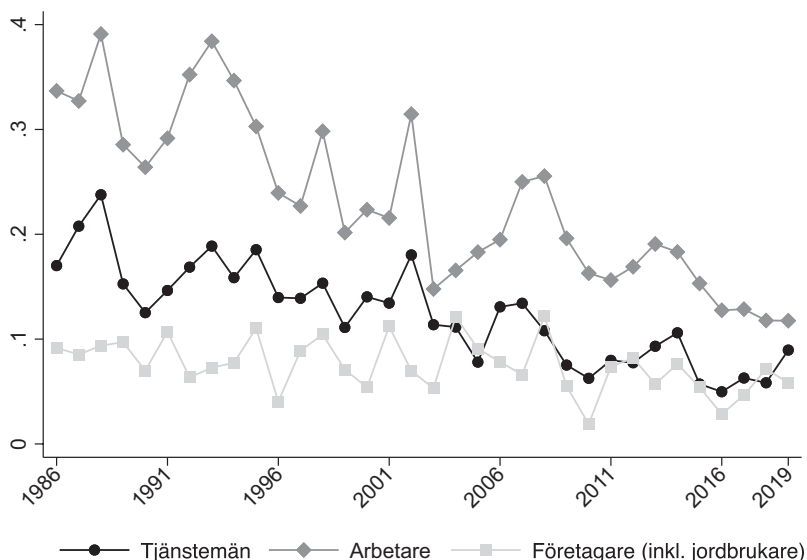
Under de senaste 15 åren har partiet haft en unik, intressant tendens att gå upp lite grand under valår. Kanske kan detta ha att göra med någon form av uppvärdering hos borgerliga taktikröstare, antingen som en efterhandsrationalisering, eller att valåret gör att man påminns om att man behöver partiet som en del av sin koalition.

Moderaterna

Den kanske mest drastiska förändringen, sett över hela perioden, står Moderaterna för. Partiet har gått från ett medelvärde på sympatiskalan på ca -1 i början av perioden, till en topp på ca +1 runt 2010, och sedan tillbaka något. På det hela taget uppvisar man en enastående ökning för hela perioden, parallellt med sina valresultat.

Om man studerar Moderaternas stapeldiagram (figur 3h) blir det klart att en stor del av denna ökning handlar om att en väsentligt lägre andel avskyr partiet idag, än vid periodens början. Moderaterna hade i slutet av 1980-talet en fördelning på sitt stöd som i mångt och mycket liknade Vänsterpartiet. Ännu 2006 hade deras fördelning mer karaktär av ett avskytt parti. Under 2010-talet har man dock landat som ganska omtyckta. Valresultaten 2014 och 2018 var på samma nivå som de i början av 1990-talet, men man nådde dem som ett betydligt mer omtyckt parti.

I figur 5 syns en viktig omständighet i denna förändring: avskyn för Moderaterna har betydligt mindre klasskaraktär idag än i början av studieperioden.⁸ Avskyn har minskat både bland tjänstemän och arbetare, men framförallt bland de senare. Sambandet finns visserligen fortfarande där på senare år, men det är betydligt svagare. Inom arbetarklassen så har denna förändring också en generationsaspekt, i det att avsky mot Moderaterna är mindre vanligt i de senare generationernas arbetarklass (visas ej). Samtidigt kan man också se att när avskyn mot Moderaterna ökar, som t.ex. 2001 eller 2007, så får den också direkt tydligare klasskaraktär. Men någon sådan ökning har inte skett under det senaste decenniet. Moderaterna ses numera, på ett till synes ganska varaktigt sätt, som mer sympatiskt av bredare folklager. Och detta är inte enbart Fredrik Reinfeldts verk, utan snarare en mångårig process, som Reinfeldt var den förste att kunna slå mynt av. Den avstannade inte heller med hans utträde från den politiska scenen. Istället har förutsättningarna för konkurrensen om väljarna i arbetarklassen fortsatt att förändra, även bortsett från Sverigedemokraternas framväxt.

Figur 5 Andel som avskyr Moderaterna, uppdelat på klass, 1986–2019

Kommentar: Varje linje visar andelen i respektive klass som satte -5 på en sympatiskala från -5 "ogillar starkt" över 0 "varken gillar eller ogillar", till +5 "gillar starkt". Frågan för sympatiskalan lyder: "Var skulle du vilja placera de olika partierna på nedanstående skala?". Klasskategorierna är baserade på en fråga där svaranden har fått klassificera sig själva enligt följande kategorier: Tjänstemän, Tjänstemän med arbetsledande funktion, Tjänstemän med företagsledande funktion, Företagare: ingen anställd, Företagare: 1–9 anställda, Företagare: 10 eller fler anställda, Jordbrukare: ingen anställd, Jordbrukare: en eller flera anställda, Arbetare, Arbetare med arbetsledande funktion. Gruppen "Tjänstemän" utgörs av de tre första kategorierna, gruppen "Företagare" av de fem därefter, och gruppen "Arbetare" av de två sistnämnda.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2019.

Tuffare konkurrens om att vara mest omtyckt

Statsvetare har talat om ökad rörlighet i väljarkåren länge. Även om vissa aspekter på denna rörlighet tycks ha avstannat sedan 1990-talet (Vestin, 2019:168–170), så överväger svenska väljare fler partier idag än tidigare på 1980-talet (Oscarsson m.fl., 1997:8; Oscarsson & Holmberg, 2008:163), och byter oftare parti (Oscarsson & Holmberg, 2016b:17). Detta torde innebära att relativt små förskjutningar i sympati för de olika partierna kan ge ganska stora förändringar i fördelningen av röster. Det som ser ut som ett partis minskande popularitet kan på ett djupare plan kan handla om andras ökande popularitet, och vice versa.

Vi konstaterade i början av kapitlet att utvecklingen i sympatiskalan följer valresultaten tämligen väl, så länge vi analyserar enskilda partier. Vad lägger då analyser av sympatiskalan till bilden av den svenska politiska historien? En generell punkt

är att den ger oss upplysningar om motviljan mot vissa partier. Även om vissa av dessa mönster nog bekräftar populära föreställningar (som att det finns en beständigt hög andel som avskyr Sverigedemokraterna och Vänsterpartiet), så är andra partiers upp- och nedgångar i detta hänseende förmodligen en nyhet. Av särskilt intresse för framtiden här är den sakta minskande avskyn för Sverigedemokraterna. Observationen att det främst är de äldre generationerna som börjat tycka bättre om partiet reser dock frågetecken om hur mycket denna trend kommer att fortsätta. En fortsatt normalisering skulle dock förmodligen även leda till att sambandet mellan sympatierna för Sverigedemokraternas och deras röstandel försvagas, då vi skulle få fler som gillar dem men samtidigt inte röstar på dem.

För det andra så kan man säga om Moderaterna, att även om deras framgångar under 2000-talet inte undgått någon, är det en nyhet att även efter deras sentida nedgång tillbaka till 1990-talets nivåer, så är den allmänna sympatin för moderaterna fortfarande större i väljarkåren än vad den var för trettio år sedan. Framgångarna under 00-talet är alltså inte uttraderade på ett djupare plan, och möjligheterna att komma tillbaka till de nivåer man nådde under Fredrik Reinfeldt torde inte vara obefintliga.

För det tredje så har vi också den oväntade stabiliteten i sympatierna för Socialdemokraterna. Den betydande nedgången i valresultat har alltså skett trots att man på det hela taget upprätthåller mycket höga sympatinivåer. Det räcker alltså inte med att vara omtyckt i politiken, utan man måste framförallt vara mer omtyckt än alla andra. Frågan är dock om detta är goda eller dåliga nyheter för Socialdemokraterna. Deras problem består mindre i hur de själva uppfattas, och mer i hur deras politiska motståndare uppfattas. Det senare torde vara svårare att ändra på.

Slutligen kan man göra den mer allmänna observationen att det här kapitlet är goda nyheter för de som är oroliga för att svensk politik ska bli alltmer polariserad. För lite mer än tjugo år sedan observerade Oscarsson (1998: kap. 4.1) att väljarna då tyckte ungefär lika mycket om partierna som de hade gjort trettio år tidigare. I den här studien kan vi observera att två av partierna har tydliga, långsiktiga uppåtgående trender. Inget parti har en lika tydlig, långsiktig nedåtgående trend. Miljöpartiet har blivit mer avskytt de sista åren, men det rör sig inte om några okända nivåer för det partiet, och hur varaktiga de attityderna blir återstår att se. Det enda parti som uppvisar något slags tendens till att få mer polariserade omdömen över tid är Centerpartiet. Med reservation för att vi här inte har studerat t.ex. om de individuella väljarna överlag sätter högre omdömen, så är de uppåtgående trenderna ändå mycket mer påtagliga. Den polarisering som har skett under 2000-talet jämfört med 1990-talet ser ut att ha uteslutande med Sverigedemokraternas intåg på scenen att göra, men även den massivt negativa inställningen till dem ser ut att minska över tid. Sett från detta perspektiv finns det således liten grund att tro på en förprogrammerad trend mot mer polarisering framöver.

Noter

- ¹ Se Oscarsson (1998: kap. 4.1) för en redovisning av Valundersökningarnas tidsserie för dessa sympatiskalor under perioden 1968–1995.
- ² Tanken att väljare kan upp- eller nedvärdera ett parti oberoende av vad de anser om de andra partierna, är möjligen inte helt okontroversiell inom valjärforskningen. Den motsatta idén, att värderingen av partierna alltid är ett nollsummespel, där den enes uppgång alltid motsvaras av den andres nedgång ter sig nog minst lika rimlig för många. Det senare stämmer per definition i opinionismätningarna, där valet av ett parti alltid innebär att andra väljs bort. Vad den här analysen utgår ifrån är dock att det inte är sant alla gånger när det gäller den enskilde väljarens sympati för varje parti. Åtminstone ett par väletablerade resultat kan åberopas som stöd för detta antagande. För det första hänger tanken om att partisympatierna skulle vara ett nollsummespel ihop med en föreställning om att väljaren har ett systematiskt sätt att se på mot-sättningarna mellan partierna, och att ett närmande till det ena därmed måste innebära ett avståndstagande från det andra. Vi har dock en hel del forskning som visar att många väljare har en ganska osystematisk syn på politiken och dess konfliktstrukturer (Kinder & Kalmoe, 2017). Oscarsson (1998) karakteriserar visserligen väljarnas syn på konflikterna i det svenska partisystemet som välstrukturerad (kap. 8.2), men redovisar även t.ex. betydande variation i ordningen på partipreferenserna (kap. 5). För det andra kan man hämta stöd från forskningen om ”negative partisanship” som bland annat finner att den negativa inställningen till ett parti ofta inte är någon ren avspeglning av den positiva inställningen till ett annat (Mayer, 2017; Abramowitz & Webster, 2016; McGregor m.fl., 2015). Utöver detta torde det vara intuitivt att t.ex. tänka sig att när ett parti försöker byta position i någon fråga, så kan det leda till att det blir mer likt eller olik ett annat parti, och därmed mer respektive mindre omtyckt av det andra partiets supporters, utan att det påverkar deras känslor för det egna partiet. Det torde också gå att föreställa sig att en allmän upp- eller nedgång i sympatier för partierna skulle kunna ha rötter i förändringar i ens allmänna tilltro till det politiska systemet.
- ³ Van der Eijk och Marsh (2011) argumenterar visserligen för att måttet Propensity To Vote är överlägset, men om man granskar deras tabeller närmare ser man att sympatiskalan i deras analys oftast gör lika bra ifrån sig som PTV, undantaget för de väljare som fokuserar på individuella kandidater när de gör sitt partival. Förmodligen ligger det dock ändå något i deras tes att sympatiskalan och PTV mäter lite olika saker.
- ⁴ En mer utförlig redogörelse för olika skäl att inte rösta på ett parti även om man gillar det finns i Blombäck och de Fine Licht (2016).

- ⁵ En bivariat regression mellan valresultat och medelvärde på sympatiskalan ger följande R^2 för respektive parti: SD: 0,99; C: 0,87; V: 0,71; M: 0,66; MP: 0,64; KD: 0,51; S: 0,34; L: 0,28. R^2 är ett mått på hur väl den ena variabeln förutsäger värdet på den andra. Om värdet är 1 förutsäger den ena variabeln den andra perfekt. Om värdet är 0 förutsäger de inte varandra alls.
- ⁶ Förutom generation/ålder (som är svåra att skilja åt över en femtonårsperiod), så tittade jag även på hur utvecklingen ser ut uppdelat på kön, klass (yrkesgrupper) och boende i stad-landsbygd. Ingen av dessa variabler innehöll en lika tydlig skillnad i utveckling. Därmed inte sagt att en mer noggrann multivariat analys skulle kunna hitta mindre sådana skillnader under kontroll för de andra variablerna, eller interaktionseffekter.
- ⁷ Den metodologiskt medvetne läsaren kanske funderar på om inte omdömena om partierna påverkas av vilka andra partier som är med i mätningarna, framförallt de starkt avskydda Sverigedemokraterna. Två observationer talar emot att just denna förändring har haft någon större effekt. För det första får inte de övriga partierna någon allmän sympatiökning när Sverigedemokraterna kommer med i mätningarna 2007. För det andra sker samtidigt en ökning av andelen som säger att de avskyr något parti överhuvudtaget, från ca 45 procent till ca 70 procent. Sverigedemokraterna kan alltså sägas ha introducerat en helt ny känslostyrka i många väljares upplevelse av den svenska politiken.
- ⁸ Förutom klass tittade jag även på hur utvecklingen ser ut uppdelat på generation/ålder, kön och boende i stad-landsbygd. Förutom den rena klassvariabeln fanns även en viss generationskomponent i att de yngre generationerna arbetarklass hela tiden har avskytt Moderaterna mindre än de äldre. Ingen av de andra variablerna uppvisade något lika tydligt samband. Möjligen skulle en mer noggrann multivariat analys kunna hitta en del mindre sådana även för de övriga variablerna under kontroll för de andra, eller interaktionseffekter.

Referenser

- Abramowitz, Alan I. & Steven Webster (2016). The rise of negative partisanship and the nationalization of U.S. election in the 21st century. *Electoral Studies*, 41: 12–22.
- Blombäck, Sofie & Jenny de Fine Licht (2017). Same considerations, different decisions: Motivations for split-ticket voting among Swedish Feminist Initiative supporters. *Scandinavian Political Studies*, 40: 61–81.
- Dalton, Russell J. (2016). Party Identification and Its Implications. I *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. DOI: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.72
- Dassonneville, Ruth, Hooghe, Marc & Bram Vanhoutte (2012). Age, Period and Cohort Effects in the Decline of Party Identification in Germany: An Analysis of a Two Decade Panel Study (1992–2009). I *German Politics*, 21: 209–227.

- Kinder, Donald R. & Nathan Kalmoe (2017). *Neither Liberal Nor Conservative: Ideological Innocence in the American Public*. Chicago: University of Chicago Press.
- Martinsson, Johan (2019). Vilka partier hade bäst politik enligt väljarna i valet 2018 – Och spelade det någon roll? I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Martinsson, Johan & Ulrika Andersson (2020). *Svenska trender 1986–2019*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Mayer, Sabrina J. (2017). How negative partisanship affects voting behavior in Europe: Evidence from an analysis of 17 European multi-party systems with proportional voting. *Research & Politics*, 4.
- McGregor, R. Michael, Caruana, Nicholas J. & Laura B. Stephenson (2015). Negative Partisanship in a Multi-Party System: The Case of Canada. *Journal of Election, Public Opinion and Parties*, 25: 300–316.
- Oscarsson, Henrik (1998). *Den svenska partirymden*. Doktorsavhandling. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Oscarsson, Henrik, Gilljam, Mikael & Donald Granberg (1997). The concept of party set: A viable approach or just another way to slice the same cheese? Opublicerat manuskript. Hämtad från https://www.externarelationer.adm.gu.se/digitalAssets/1313/1313655_the-concept-of-party-set.pdf.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2008). *Regeringsskifte*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016a). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016b). *Flytande väljare*. Demokratistatistik Rapport 21. Stockholm: SCB.
- Oscarsson, Henrik & Martin Rosema (2019). Consideration set models of electoral choice: Theory, models and applications. *Electoral Studies*, 57: 256–262.
- Oskarson, Maria, Oscarsson, Henrik & Edvin Boije (2015). *Consideration Sets for Party Choice: Size, Content, Stability and Relevance*. Swedish National Election Studies Program Report 2015:01. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Van Der Eijk, Cees, van Der Brug, Wouter, Kroh, Martin & Mark Franklin (2006). Rethinking the dependent variable in voting behavior: On the measurement and analysis of electoral utilities. *Electoral studies*, 25: 424–447.
- van der Eijk, Cees & Michael Marsh (2011). Comparing non-ipsative measures of party support. Opublicerat manuskript. Hämtad från <http://eprints.nottingham.ac.uk/1614/>.
- Vestin, Erik (2019). *The Decline of Class Voting in Sweden 1968–2014: Reconsiderations, Explanations and the Role of the New Middle Class*. Doktorsavhandling. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Weßels, Bernard, Rattinger, Hans, Roßteutscher, Sigrid & Rüdiger Schmitt-Beck (2014). *Voters on the Move or on the Run?* Oxford: Oxford University Press.

Metodredovisning

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2019¹

ELISABETH FALK

Sammanfattning

Den nationella SOM-undersökningen 2019 är den trettiofjärde sedan starten 1986.² Undersökningen utförs främst genom postala enkäter men sedan undersökningsåret 2012 ges respondenterna möjligheten att svara via webben. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara. Den nationella SOM-undersökningen 2019 bestod av sex formulär och skickades ut till ett urval om totalt 21 000 slumpmässigt utvalda personer folkbokförda i Sverige i åldrarna 16–85. Nettosvarsfrekvensen i undersökningen var 49 procent och huvuddelen av svaren samlades in under hösten 2019.

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför sedan 1986 varje år en nationell enkätundersökning i syfte att belysa svensk opinionsbildning av vanor, beteenden, åsikter och attityder på temat Samhälle, Opinion och Medier. SOM-institutet är en centrumbildning vid Göteborgs universitet och har sin bakgrund i ett samarbete mellan forskare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) och Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i samverkan med forskare från olika discipliner men framför allt samhällsvetenskap. Samverkansparter utanför akademien deltar också i undersökningen via särskilda projekt; 2019 inkluderade det exempelvis Riksgälden, Statskontoret och Statistiska centralbyrån.

Urval

Vilka som får möjlighet att delta i SOM-undersökningen slumpas årligen fram genom ett sannolikhetsurval. Urvalet bildar ett slags Sverige i miniatyr och speglar sammansättningen i befolkningen. Urvalsramen utgörs av Skatteverkets folkbokföringsregister och innefattar alla svenska och utländska medborgare som har sin primära adress i Sverige. År 2019 omfattade urvalet totalt 21 000 personer. Urvalsstorleken har förändrats över tid liksom längden på enkäterna och antal frågeformulär, vilket redovisas i tabell 1.

Tabell 1 Den nationella SOM-undersökningens upplägg 1986–2019

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Genomsnittligt antal sidor med frågor	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	Systematiskt sannolikhetsurval	1	22	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1988	"	"	23	"	Endast sv.	"
1989	"	"	20	"	Både sv. & utl.	"
1990–1991	"	"	21	"	Endast sv.	"
1992–1995	"	"	22	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	"	"	25	2 841 ¹	"	"
1997	"	"	23	2 800	"	"
1998	"	2	23	5 600	"	16–80 år ²
1999	"	"	23	"	"	15–80 år
2000–2005	"	"	22	6 000	"	15–85 år
2006	"	"	22	6 050 ³	"	"
2007–2008	"	"	22	6 000	"	"
2009–2011	"	3	20	9 000	"	16–85 år
2012	"	4	17	12 000	"	"
2013	"	5	17 ⁴	17 000	"	"
2014	"	4	16	13 600	"	"
2015	"	5	14	17 000	"	"
2016–2017	"	6	12	20 400	"	"
2018–2019	"	6	12	21 000	"	"

Kommentar: ¹Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. ²Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i urvalet. ³Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret *NIX adressat*, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet (se vidare Nilsson, 2007). ⁴Genomsnittliga antalet sidor för de ordinarie utformade enkäterna. Det femte formuläret 2013 var endast 13 sidor långt.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2019.

Frågeformulär

Det totala urvalet delades upp i sex grupper till vilka olika formulär av den nationella SOM-undersökningen 2019 skickades. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar utformades de sex formulären i A4-format. Formulären bestod av 12 sidor med frågor. Ett stort antal frågor ställs i alla editioner medan en del projektspecifika frågor ställs i ett eller några formulär. SOM-undersökningens frågor utarbetas av SOM-institutet i samarbete med samverkande forskningsprojekt. Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. Ett mindre antal frågor är fritextfrågor där respondenten fritt får möjlighet att skriva ut sitt svar. Dessa frågor rör bland annat vilken/vilka morgontidningar de läser, vilka samhällsfrågor/problem de tycker är viktigast i Sverige idag och vilket yrke de har/

har haft. Svaren på de öppna frågorna kodas av en grupp biträdande forskare³ på SOM-institutet efter fördefinierade kodscheman med uttömmande och ömsesidigt uteslutande kategorier försedda med en unik numerisk kod. Kodscheman finns tillgängliga i kodboken för 2019 års nationella SOM-undersökning som finns att ladda ner på SOM-institutets webbplats.

Fältarbete

Datainsamlingen för de sex formulären genomfördes parallellt enligt en gemensam fältplan. Fältarbetet för 2019 års SOM-undersökning följde i stora drag samma upplägg som tidigare år. Utskick och insamling av enkäter utförs av ett fristående fältföretag⁴ i nära samarbete med SOM-institutet som kontinuerligt utvärderar genomförandet. Undersökningsföretaget svarar för den tekniska delen av datainsamlingen så som tryck, distribution och skanning. SOM-institutet svarar för allt innehåll i utskick och enkäter, för programmering av och insamling av de digitala enkäterna, samt för påminnelser via sms.

Huvuddelen av datainsamlingsarbetet genomfördes under hösten 2019. Arbetet inleddes den 9 september med utskick av ett aviseringskort som informerade respondenterna att de blivit slumpmässigt utvalda att delta i årets SOM-undersökning. En vecka senare skickades enkäten ut tillsammans med ett följebrev, en informationsbroschyr om SOM-institutets verksamhet samt en penna. Under resterande del av fältperioden genomfördes en serie påminnelseinsatser per brev och sms. De utvalda respondenterna kunde när som helst under fältperioden avböja sin medverkan genom att ta kontakt med SOM-institutet varpå påminnelserna upphörde. Jämfört med tidigare år genomfördes 2019 inga telefonpåminnelser. Anledningen till detta är att telefonpåminnelserna i SOM-undersökningarna har visat sig ge starkast effekt på de äldre, en grupp som redan är överrepresenterad. På så sätt bidrog de till ytterligare åldersskevheter, med en enbart marginell höjning av svarsfrekvens (Arkhide, 2018).

Fältperioden för den nationella SOM-undersökningen 2019 var kortare jämfört med tidigare år och avslutades den 15 december. Likt de senaste åren fick respondenterna direkt möjligheten att svara på webb i samband med det första enkätutskicket, jämfört med 2016 där möjligheten att svara digitalt introducerades först i samband med andra påminnelsen. Inloggningsuppgifter och länk till webbenkäten inkluderades i samtliga utskick inklusive påminnelser. I 2019 års undersökning skickades fyra missiv till respondenterna, vilket är ett mindre jämfört med 2018 års undersökning.

Under fältperioden skickades varje vecka ett tackbrev till de respondenter som svarat under den veckan som gått. Tackbrevet innehöll en belöning i form av en trisslott, alternativt en Sverigecheck (värde 50 kr) till de som var 17 år eller yngre när fältarbetet inleddes. Belöningarna till respondenter som besvarat enkäten infördes mot bakgrund av resultat av 2016 års metodexperiment då effekten av incitament

testades i SOM-undersökningen i Göteborg. I experimentet framkom att incitament i form av trisslotter hade positiv effekt på nettosvarsfrekvensen, ungefär 4–6 procentenheter, utan att på något sätt försämra datakvaliteten (Arkhide, Oscarsson & Vernersdotter, 2017). Från och med 2017 års SOM-undersökningar erbjuds därför denna belöning till samtliga svarande.

Fältarbetet avslutades med att fältföretaget gjorde en slutskanning av inkomna enkäter och sammanställde en datafil som skickades till SOM-institutet för validering 8 januari 2019. Den allra sista enkäten inkom 7 januari och markerar därmed slutet på datainsamlingsperioden. Vid datavalideringsprocessens slut avidentifierades enkäterna och alla personuppgifter raderades. De fysiska enkäter som kommit in förstördes i enlighet med bestämmelser om sekretessavfall. Av tabell 2 framgår i detalj tidsramarna för fältarbetet och dess olika insatser.

Tabell 2 Fältarbetets moment i den nationella SOM-undersökningen 2019

9 september	Utskick av aviseringsvykort
16 september	Utskick 1 av enkät, följebrev, informationsbroschyr, svarskuvert och penna. Möjligheten att svara på webben introduceras.
25 september	Utskick av tack-/påminnelsevykort
3 oktober	Utskick av påminnelse-SMS 1.
10 oktober	Utskick 2 av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
22 oktober	Utskick av påminnelse-SMS 2. Innehållande möjlighet att svara nej.
31 oktober	Utskick 3 av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
7 november	Utskick av påminnelse-SMS 3. Innehållande möjlighet att svara nej.
19 november	Utskick av påminnelse-SMS 4. Innehållande möjlighet att svara nej.
26 november	Utskick 4 av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
15 december	Fältstopp

Webbenkäter

Sedan 2012 används en undersökningsdesign som kallas blandad datainsamling (*mixed mode*). Det innebär att flera datainsamlingsmetoder används i en och samma undersökning. I SOM-undersökningen 2019 samlades huvuddelen av svaren in via postenkäter men respondenterna gavs även möjlighet att fylla i enkäten på webben. Den digitala versionen av formulären programmerades i webbverktyget Qualtrics och administrerades av SOM-institutet, medan pappersenkäten administrerades av fältföretaget.

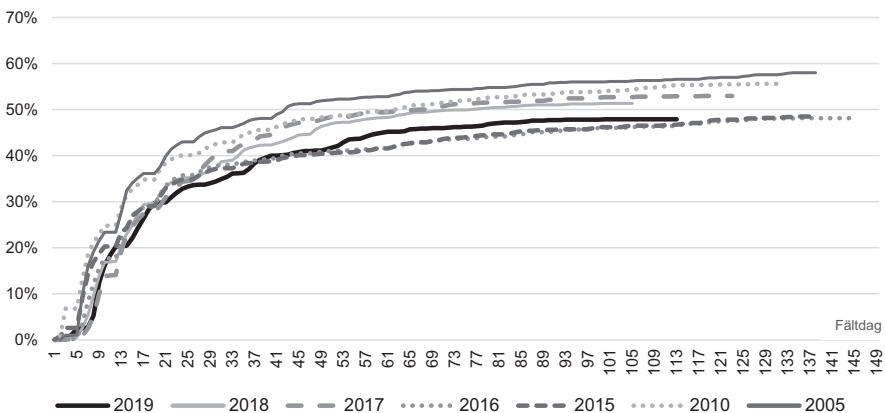
Totalt var det 1 665 personer, motsvarande 7,9 procent av bruttourvalet, som besvarade enkäten på webben 2019. Av samtliga svarande 2019 var det 16,5 procent som besvarade enkäten digitalt, jämfört med 16,6 procent 2018.

Andelen av digitala svar som kom från en dator var 48 procent, 45 procent från en mobiltelefon och 7 procent från en surfplatta. Dessa olika enheter (*devices*) kan i sin tur ha olika skärmstorlek, något som är centralt för upplevelsen av frågeformulären. Bland respondenter som svarade på webben återfinns ett något högre svarsbortfall hos dem som svarar på mobilen jämfört med dem som svarar på datorn. I övrigt syns inga andra skillnader i datakvalitet som kan härledas till skärmstorlek.

Inflöde

De flesta respondenter som väljer att svara på en SOM-undersökning gör det redan under de första veckorna. Det generella inflödesmönstret med högt inflöde de första veckorna i samband med de första påminnelserna upprepade sig 2019 (figur 1). De första dagarnas ojämna inflöde mellan åren i figur 1 botten framför allt i vilken veckodag enkäten nått ut i förhållande till helgens postfria dagar. Längre in i fältarbetet kan påminnelseinsatserna däremot fortfarande ligga lite olika i tid och därmed påverka hur nivåerna förhåller sig till varandra. 30 dagar in i fältarbetet 2019 hade 35 procent av bruttourvalet svarat på enkäten och före 1 november hade över 85 procent av de slutgiltiga svaren kommit in.

Figur 1 Kumulativt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen 2005–2019 (kumulativ procent av bruttourvalet)



Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2019 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för övriga års undersökningar.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2005–2019.

Inflödet på webben skiljer sig något från pappersenkäten i den bemärkelse att personer som svarar via webben gör det senare under fältarbetet än personer som svarar på papper, vilket delvis förklaras av att de SMS-påminnelser som skickas ut med direkt länk till svar via webb görs senare under undersökningsperioden.

Svarsfrekvens och bortfall

Av det ursprungliga urvalet på totalt 21 000 personer (bruttourvalet) var det totalt 10 068 personer som besvarade och skickade in formuläret. Från bruttourvalet avförs det så kallade naturliga bortfallet, vilket är personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara på undersökningen, personer som är avlidna, bortresta under större delen av fältperioden, emigrerade, har språksvårigheter eller inte alls talar svenska. Sammanlagt 550 personer, motsvarande 2,6 procent, har räknats som naturligt bortfall i 2019 års undersökning. Nettosvarsfrekvensen varierade i de sex olika formulären mellan 47 och 51 procent. Antalet personer som svarat på respektive formulär alternativt noterats som naturligt bortfall redovisas i tabell 3. I 2019 års SOM-undersökning noteras en nedgång i svarsfrekvens med fyra procentenheter från året innan, en minskning som speglar en fortsatt nedåtgående trend för opinionsundersökningar överlag.

Informationen om det ovan beskrivna svarsbortfallet, alltså de respondenter som inte kan eller vill svara på enkäten, har inhämtats på flera sätt: direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång, via den bifogade bortfallsenkäten i sista påminnelsen med frågor om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen samt via Skatteverkets befolkningsregister.

Tabell 3 Svarande och bortfall i den nationella SOM-undersökningen 2019 totalt och per formulär

	Total	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5	Formulär 6
Bruttourval	21 000	3 500	3 500	3 500	3 500	3 500	3 500
Naturligt bortfall	550	87	75	93	103	86	106
Nettourval	20 450	3 413	3 425	3 407	3 397	3 414	3 394
Antal vägrare/ ej anträffade	10 382	1 769	1 688	1 794	1 750	1 684	1 697
Antal svarande	10 068	1 664	1 737	1 613	1 647	1 730	1 697
Svarsfrekvens Brutto	48%	47%	50%	46%	47%	49%	48%
Svarsfrekvens Netto	49%	48%	51%	47%	48%	51%	50%

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, institutionsvård, förståndshandikapp; avliden; ej svensktalande. Bruttosvarsfrekvenserna som här rapporteras följer den standard som upprättats av den amerikanska organisationen AAPORs definition (RR2) (AAPOR, 2015.)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Representativitet

Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representativiteten mellan population och urval, vilket måste tas i beaktande när materialet analyseras. Vilka som svarar och vilka som inte svarar har betydelse för tolkningen av resultaten från undersökningen. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övrigas blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor.

I tabell 4 framgår det hur svarsbenägenheten i SOM-undersökningen varierar beroende på kön, ålder och geografisk hemvist över tid. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större utsträckning än män. 51 procent av kvinnorna och 47 procent av männen svarade på den nationella SOM-undersökningen 2019. Denna könsskillnad är relativt konstant över tid då den genomsnittliga skillnaden i svarsfrekvens sedan år 2000 är 5 procentenheter, att jämföra med 4 procentenheters differens i SOM-undersökningen 2019. Skillnaden mellan kvinnors och mäns svarsfrekvens i de sex olika formulären varierar mellan noll och sex procentenheter.

Representativiteten i olika åldersgrupper medför en stor utmaning. De äldre åldersgrupperna svarar i lika stor omfattning nu som de gjorde i början av 2000-talet medan de yngre åldersgruppernas svarsfrekvens är avtagande. Införandet av incitament i 2017 års undersökningar var ett försök att hantera denna problematik, då trisslotter visat sig vara en mer effektiv belöning i de yngre åldersgrupperna än i de äldre (Arkhide, Oscarsson & Vernersdotter, 2017).

Vi har studerat vilka konsekvenser skevheterna i representativiteten har för undersökningens träffsäkerhet genom att vikta resultaten för kön, ålder och geografisk hemvist och jämfört utfallet i den viktade och den oviktade gruppen. Elias Markstedt (2014) har visat att träffsäkerheten i attitydfrågor om politiska förslag och bedömningar av ekonomin är hög trots de sjunkande svarsfrekvenserna. Frågor om nyhetskonsumtion påverkas däremot något mer av att delar av befolkningen har en lägre representativitet i svarsunderlaget. De dalande svarsfrekvenserna har alltså en effekt på svarens träffsäkerhet i vissa typer av frågor där det finns stora generationsskillnader.

Den nationella SOM-undersökningen 2019 besvarades av 10 068 personer vilket motsvarar en nettosvarsfrekvens på 49 procent. Trots att 51 procent inte svarade på enkäten är den demografiska representativiteten bland respondenterna god i de flesta avseenden. SOM-institutet fortsätter att utvärdera och utveckla tillvägagångssätt och metod för att optimera datakvaliteten och dess påverkan på analysmöjligheter.

Tabell 4 Svarsandel (netto) i olika grupper, de nationella SOM-undersökningarna 2002–2019 (procent)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014	2015	2016	2017	2018	2019	F1	F2	F3	F4	F5	F6
Samtliga	65	66	65	63	60	63	58	59	60	57	57	52	54	51	51	55	53	49	52	53	54	54	53	53
Kön																								
Kvinnor	69	68	67	65	64	66	62	61	64	60	58	54	56	54	53	58	55	51	55	54	57	57	54	55
Män	62	64	63	61	57	60	55	56	57	54	55	49	51	49	48	52	51	47	50	52	51	51	52	52
Ålder																								
15–19 år ¹	61	60	55	56	49	53	46																	
16–19 år								48	50	46	42	39	38	37	36	46	43	40	39	44	42	46	41	47
20–24 år	61	57	55	53	43	49	41	43	42	36	38	32	31	29	31	35	36	33	39	31	35	41	37	34
25–29 år	60	63	57	54	50	51	44	44	42	41	42	36	37	35	34	39	37	32	34	42	34	40	37	34
30–39 år	57	60	59	57	54	54	51	50	48	47	43	41	43	40	39	46	45	39	44	44	45	47	47	46
40–49 år	64	63	61	58	59	59	54	55	58	54	53	49	49	47	47	52	48	42	47	49	51	46	47	47
50–59 år	69	71	69	69	67	68	65	66	67	63	63	57	59	56	54	57	54	52	51	53	54	57	58	51
60–69 år	76	79	78	73	73	78	75	74	76	74	74	69	71	69	68	69	67	65	67	70	68	64	66	71
70–79 år	71	75	79	75	71	75	76	73	81	77	77	72	76	74	75	78	74	72	73	73	77	75	73	74
80–85 år	66	62	65	64	67	71	65	70	76	73	70	63	65	71	67	70	72	65	71	72	78	68	74	71
Region																								
Stockholm	60	61	61	57	56	56	53	57	55	52	52	50	51	47	47	51	50	47	49	49	52	50	49	50
Östra Mellansverige	64	66	65	66	63	68	60	58	60	58	55	53	54	51	53	57	53	50	55	52	50	54	56	53
Småland och öarna	68	66	70	67	62	62	61	62	66	59	60	52	58	53	52	58	56	51	54	54	59	55	59	57
Sydsvrige	69	67	64	61	58	62	55	58	57	56	57	50	50	52	50	53	53	47	53	52	51	55	50	58
Västsvrige	65	69	67	62	60	66	60	60	62	58	59	54	56	55	53	58	55	50	52	57	56	54	54	57
Norra Mellansverige	67	69	61	64	62	61	63	58	63	59	58	52	53	50	49	56	52	50	56	51	54	58	50	46
Mellersta Norrland	69	63	69	67	60	63	57	59	63	63	62	57	58	55	54	58	57	52	44	61	66	61	52	56
Övre Norrland	67	68	71	64	64	63	65	61	65	58	60	51	53	52	52	58	56	54	52	56	59	55	62	48

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata från Skatteverkets registertjänst Navet. ¹15-åringarna ingår inte i SOM-undersökningarna fr.o.m. 2009 varför resultaten inte är helt jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen. *Endast formulär 1–4.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002–2019.

Noter

- ¹ Kapitlet bygger på tidigare års metodredogörelser, se exempelvis Weissenbilder (2019) samt 2020 års metodrapport, se Falk, Sandelin & Weissenbilder (2020).
- ² Samtidigt som den nationella SOM-undersökningen genomfördes även den västsvenska SOM-undersökningen och SOM-undersökningen i Göteborg.
- ³ SOM-undersökningarna 2019 kodades av Angelica Cöster, Andreas Nyman och Anton Wallin.
- ⁴ Institutet för Kvalitetsindikatorer – Indikator anlitas för första gången 2017.

Referenser

- AAPOR (2015). Standard definitions. *The American Association For Public Opinion Research* 8:e edition.
- Arkhide, Sofia (2018). Effects of telephone reminders on survey response rates in the SOM-surveys. LORE methodological note 2018:1, Göteborgs universitet.
- Arkhide, Sofia, Oscarsson, Henrik & Frida Vernersdotter (2017). Incentivizing the SOM-surveys: Estimating the effects on questionnaire response rates. LORE methodological note 2017:1, Göteborgs universitet.
- Falk, Elisabeth, Sandelin, Frida & Marcus Weissenbilder (2020). *Den nationella SOM-undersökningen 2019 – En metodrapport*. SOM-rapport nr 2020:3. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Markstedt, Elias (2014). Representativitet och viktning – Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986-2013. Rapport 2012:30 v2. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2007). Den nationella SOM-undersökningen 2006, i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Weissenbilder, Marcus (2019). Den nationella SOM-undersökningen 2018, i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red), *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bilagor

OM FÖRFATTARNA

Ulrika Andersson, docent, är verksam som forskare och biträdande föreståndare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på medieanvändning, medieförtroende, nyhetsmediers innehåll samt villkoren för journalistiskt arbete på nyhetsredaktioner.

Kontakt: ulrika.andersson@som.gu.se

John Armbrecht, ek dr, är verksam som forskare och lärare vid Företagsekonomiska Institutionen vid Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. Han är affilierad till SWEMARC och Centrum för Turism och forskar om attityder, beteende, värde och samhällseffekter av vattenbruk och turism.

Kontakt: john.armbrecht@gu.se

Anna Bendz, docent, verksam som forskare och lärare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning inriktar sig bland annat på spelet mellan policy och opinion samt kollektivt handlande kring naturresurser.

Kontakt: anna.bendz@pol.gu.se

Joakim Berndtsson, docent, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Han forskar om privatiseringen av krig och säkerhet, civil-militära relationer och svensk utrikes- och säkerhetspolitik.

Kontakt: joakim.berndtsson@globalstudies.gu.se

Ulf Bjereld, professor, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt om digitaliseringens betydelse för makt och demokrati.

Kontakt: ulf.bjereld@pol.gu.se

Hanna Bäck, professor i statsvetenskap vid Lunds universitet. Hennes forskning ligger inom fältet jämförande politik och politisk psykologi. Hennes forskning handlar framför allt om politiska partier och politiskt beteende.

Kontakt: hanna.back@svet.lu.se

Anders Carlander, forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Med en bakgrund inom ekonomi och psykologi handlar mycket av hans forskning om bedömningar och beslutsfattande under risk och osäkerhet.

Kontakt: anders.carlander@gu.se

Peter M. Dahlgren, forskare i medie- och kommunikationsvetenskap vid Göteborgs universitet. Framför allt intresserad av medieeffekter, politisk kommunikation samt politisk psykologi.

Kontakt: peter.dahlgren@jmg.gu.se

Marie Demker, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet samt dekan för humanistisk fakultet. Hennes forskning är inriktad på europeisk komparativ politik, särskilt politiska partier, medier, ideologier och opinionsbildning.

Kontakt: marie.demker@gu.se

Catarina Eriksson, doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid Högskolan i Borås. Hennes avhandlingsprojekt handlar om vilka idéer som formerar barn- och ungdomsverksamhet vid svenska folkbibliotek.

Kontakt: catarina.eriksson@hb.se

Gissur Ó. Erlingsson, biträdande forskare, är verksam vid Centrum för kommunstrategiska studier, Linköpings universitet. Hans forskning är inriktad på offentlig korruption, politiskt deltagande samt partier och politiker i kommunpolitiken.

Kontakt: gissur.erlingsson@liu.se

Elisabeth Falk, fil master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hon är speciellt intresserad av opinionsbildning och jämställdhet.

Kontakt: elisabeth.falk@gu.se

David Gunnarsson Lorentzen, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. I sin forskning är han intresserad av att utveckla metoder för analys av kommunikationsmönster och trender inom sociala medier, samt forskningsdata, dataanalys och data mining.

Kontakt: david.gunnarsson_lorentzen@hb.se

Niklas Harring, docent, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen samt knuten till Centre for Collective Action Research (CeCAR) vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på miljöopinion och attityder till klimat- och miljöpolitik.

Kontakt: niklas.harring@pol.gu.se

Sören Holmberg, professor emeritus vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är en av ledarna för Quality of Government Institute och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende, representativ demokrati och samhällsliga styrsystem. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.

Kontakt: soeren.holmberg@pol.gu.se

Sverker C. Jagers är professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet och föreståndare för CeCAR (Center for Collective Action Research) vid samma lärosäte. Hans forskning är framförallt inriktad på survey- och experimentbaserade studier av miljöopinion och förklaringar till miljöbeteende samt länderjämförande miljöstudier över tid.

Kontakt: sverker.jagers@pol.gu.se

Anna Maria Jönsson, professor, är verksam som lärare och forskare i medie- och kommunikationsvetenskap vid Södertörns högskola. Hennes forskning fokuserar främst på journalistik, offentlighet och medborgerligt deltagande samt miljö- och vetenskapskommunikation.

Kontakt: anna.maria.jonsson@sh.se

David Karlsson, professor i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på lokal politik och demokrati, särskilt politikernas attityder och praktik.

Kontakt: david.karlsson@spa.gu.se

Åsa Kroon, professor, är lärare och forskare i medie- och kommunikationsvetenskap, Örebro universitet. Hennes forskning inkluderar studier om mediedebatters dynamik, journalistikens praktiker, samtals- och interaktionsformer i broadcasting och på webben, genusstudier och spelreklam.

Kontakt: asa.kroon@oru.se

Elin Lokrantz, forskningsassistent i miljöekonomi vid Göteborgs universitet. Hon arbetar med projekt som berör optimal design av miljö- och klimatstyrmedel, och har ett särskilt intresse för miljöekonomiska jämviktsmodeller.

Kontakt: elin.lokrantz@economics.gu.se

Erik Lundberg, ekon dr, är föreståndare för Centrum för turism (CFT) och biträdande universitetslektor vid Företagsekonomiska institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om konsumentbeteende och konsumentupplevelser med fokus på hållbar konsumtion. Kontakt: erik.lundberg@handels.gu.se

Sebastian Lundmark, fil dr i statsvetenskap, är verksam som forskare vid SOM-institutet. Han har skrivit en avhandling om enkätmetod med fokus på mellanmänsklig tillit. Hans nuvarande huvudforskningsområden är att utveckla nya sätt att öka svarsfrekvenser i social utsatta områden samt på metavetenskap med inriktning experimentell metod.

Kontakt: sebastian.lundmark@som.gu.se

Johan Martinsson är föreståndare för SOM-institutet och docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende, människors åsikter om miljöpolitik samt surveymetodologi.

Kontakt: johan.martinsson@som.gu.se

Simon Matti är professor i statsvetenskap vid Luleå tekniska universitet samt seniorforskarare vid Centre for Collective Action Research (CeCar), Göteborgs universitet. Hans forskning fokuserar i huvudsak på miljö- och klimatopinion, jämförande miljöpolitik samt policyacceptans.

Kontakt: simon.matti@ltu.se

Henrik Oscarsson, professor, lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på val, demokrati, väljarbeteende och opinionsbildning. Han är forskningsledare vid det svenska Valforskningsprogrammet.

Kontakt: henrik.oscarsson@pol.gu.se

Maria Oskarson, professor i statsvetenskap vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på sociala och politiska skilje-linjer.

Kontakt: maria.oskarson@pol.gu.se

Sara Persson, verksam som biträdande forskare vid Valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Arbetar inom projektet 'den svenska miljö-, energi- och klimatopinionen' (MEK). Hon är speciellt intresserad av forskning kring väljarbeteende samt miljöopinion.

Kontakt: sara.persson.2@gu.se

Rachel Pierce, fil dr i historia, är verksam som lärare och forskare vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Hon forskar om fotografi, genushistoria samt relationen mellan fysiska och digitala arkiv.

Kontakt: rachel.pierce@hb.se

Emma A. Renström, docent i psykologi vid Göteborgs universitet. Hennes forskning ligger inom fältet politisk psykologi och grundar sig främst i socialpsykologi. Hon är även intresserad av genus ur ett socialpsykologiskt perspektiv.

Kontakt: emma.renstrom@psy.gu.se

Bo Rothstein, innehar sedan 1994 August Röhss professur i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han är en av grundarna av The Quality of Government Institute at University of Gothenburg där han numera har rollen som senior advisor. Han har tidigare varit professor vid University of Oxford och Harvard University.

Kontakt: bo.rothstein@pol.gu.se

Björn Rönnerstrand, fil dr, är verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om styrning för kollektivt agerande i relation till storskaliga samhällsproblem, med särskild fokus på tillämpning inom miljö- och folkhälsoområdet.

Kontakt: bjorn.ronnerstrand@som.gu.se

Yvonne Schmeisser, har en masterexamen i psykologi och arbetar som forskningsassistent vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet. Hon är speciellt intresserad av gruppprocesser och intergrupprelationer.

Kontakt: yvonne.schmeisser@svet.lu.se

Thomas Sterner, professor i miljöekonomi vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på design av miljö- och klimatstyrmedel med fokus på allt från generella klimatproblem till mer specifika områden som exempelvis pris på koldioxid, fiske, biodiversitet, kemikalier och naturresurser.

Kontakt: thomas.sterner@economics.gu.se

Kristina Snuttan Sundell, professor i zoofysiologi vid Institutionen för biologi och miljövetenskap, Göteborgs universitet och föreståndare för Nationellt centrum för marin vattenbruksforskning, SWEMARC. Hennes forskning fokuserar på grundläggande och vattenbruksrelaterad fysiologi och endokrinologi hos marina organismer samt utveckling av hållbara foder och vattenbrukssystem.

Kontakt: kristina.sundell@bioenv.gu.se

Erik Vestin, fil dr. i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om politiska attityder och beteenden i ett historiskt perspektiv, ofta med koppling till ekonomin och arbetsmarknaden.

Kontakt: erik.vestin@gu.se

Birgitta Wallin, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, verksam vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Hon forskar om digitala böcker och den svenska bokmarknaden med fokus på bokhandel, prenumerationstjänster och folkbibliotek.

Kontakt: birgitta.wallin@hb.se

Lennart Weibull är professor emeritus i massmedieforskning vid Göteborgs universitet och knuten till SOM-institutet. Hans forskning är främst inriktad på mediestruktur, journalisthistoria och politisk opinionsbildning. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet. Kontakt: lennart.weibull@som.gu.se

Marcus Weissenbilder, fil master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskningsintressen rör välfärdsoption och jämförande politisk ekonomi.

Kontakt: marcus.weissenbilder@gu.se

Karl Ydén, fil dr, Göteborgs universitet och King's College London, studerar militär professionalisering, ledning av komplexa organisationer och civil-militära relationer. Ledamot av Kungl. krigsvetenskapsakademien och grundare av Centrum för Studier av Militär och Samhälle, www.csms.se.

Kontakt: karl.yden@ait.gu.se

Malin Ögland, fil mag, är verksam som forskare och lärare vid Akademin för bibliotek, information, pedagogik och IT, Högskolan i Borås. I sin forskning är hon intresserad av folkbibliotekets roll i lokalsamhället.

Kontakt: malin.ogland@hb.se

Patrik Öhberg, docent i statsvetenskap och verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om politisk representation, jämställdhet och förvaltningspolitik.

Kontakt: patrik.ohberg@som.gu.se

Richard Öhrvall, fil dr i statsvetenskap, är postdoktor vid Centrum för kommunstrategiska studier, Linköpings universitet och affilierad forskare vid Institutet för Näringslivsforskning (IFN). Hans forskning är framför allt inriktad på politiskt deltagande, offentlig korruption och social tillit.

Kontakt: richard.ohrvall@liu.se

SOM-INSTITUTETS BÖCKER

ISSN 0284-4788

1. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
2. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
3. Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
4. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiototal*
Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
5. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
6. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
7. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--7--SE
8. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--8--SE
9. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--9--SE
10. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--10--SE
11. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--11--SE
12. Nilsson, Lennart (red): *Västverige i fokus*
Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--12--SE
13. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--13--SE
14. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--14--SE. ISBN 91-972694-1-7
15. Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--15--SE. ISBN 91-972694-2-5

16. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittioalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE. ISBN 91-972694-3-3
17. Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17--SE. ISBN 91-972694-4-1
18. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE. ISBN 91-972694-5-X
19. Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE. ISBN 91-972694-7-6
20. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssamhället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE. ISBN 91-972694-8-4
21. Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE. ISBN 91-972694-9-2
22. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE. ISBN 91-973670-1-X
23. Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-2-8. ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE
24. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-3-6. ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE
25. Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*
Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-4-4. ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE
26. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Land, Du välsignade?*
Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-6-0. ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE
27. Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*
Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-7-9. ISRN: GU-STJM-SOM--27--E
28. Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*
Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-8-7. ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE
29. Wadbring, Ingela: Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red):
Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser.
Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISSN: 1101-4692 och 0428-4788. ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE

30. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken*.
Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-9-5. ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE
31. Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige*
Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-01-8. ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE
32. Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*
Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-02-6. ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE
33. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Fåfångans marknad*
Göteborg 2003, 432 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-03-4. ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE
34. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans*
Göteborg 2004, 440 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-04-2. ISRN: GU-STJM-SOM--34--SE
35. Nilsson, Lennart (red) *Svensk samhällsorganisation i förändring*
Göteborg 2004, 570 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-05-05-13
36. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går*
Göteborg 2005, 492 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-06-9. ISRN: GU-STJM-SOM--36--SE
37. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Västsverige*
Göteborg 2006, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-07-7. ISRN: GU-STJM-SOM--37--SE
38. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Skåne*
Göteborg 2006, 288 sidor. Pris: 200 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-08-5. ISRN: GU-STJM-SOM--38--SE
39. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Du stora nya värld*
Göteborg 2006, 560 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-09-3. ISRN: GU-STJM-SOM--39--SE
40. Nilsson, Lennart (red) *Det våras för regionen - Västsverige 1998-2005*
Göteborg 2007, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-10-6. ISRN: GU-STJM-SOM--40--SE
41. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det nya Sverige*
Göteborg 2007, 560 sidor. Pris: 270 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-11-3. ISRN: GU-STJM-SOM--41--SE
42. Nilsson, Lennart & Johansson, Susanne (red)
Regionen och flernivådemokratien
Göteborg 2008, 336 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-12-0. ISRN: GU-STJM-SOM--42--SE
43. Nilsson, Lennart & Antoni, Rudolf (red) *Medborgarna, regionen och flernivådemokratien*
Göteborg 2008, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-13-7. ISRN: GU-STJM-SOM--43--SE

44. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*
Göteborg 2008, 616 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-14-4. ISRN: GU-STJM-SOM--44--SE
45. Nilsson, Lennart och Susanne Johansson (red) *Att bygga, Att bo, Att leva. En bok om Västra Götaland*
Göteborg 2009, 304 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-15-1. ISRN: GU-STJM-SOM--45--SE
46. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Svensk Höst*
Göteborg 2009, 560 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-16-8. ISRN: GU-STJM-SOM--46--SE
47. Nilsson, Lennart (red) *En region blir till*
Göteborg 2010, 504 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-18-2. ISRN: GU-STJM-SOM--47--SE
48. Johansson, Susanne (red) *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*
Göteborg 2010, 232 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-17-5. ISRN: GU-STJM-SOM--48--SE
49. Oskarson, Maria, Bengtsson, Mattias & Berglund, Tomas (red)
En fråga om klass. Stockholm: Liber
<http://www.liber.se/Facklitteratur/Sociologi/Sociologi/En-fraga-om-klass>
50. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus*
Göteborg 2010, 592 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-19-9. ISRN: GU-STJM-SOM--50--SE
51. Nilsson, Lennart (red) *Västsvensk demokrati i tid och rum*
Göteborg 2011, 272 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-20-5. ISRN: GU-STJM-SOM--51--SE
52. Holmberg, Sören, Weibull Lennart & Oscarsson, Henrik (red)
Lycksalighetens ö
Göteborg 2011, 676 sidor. Pris 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-21-2. ISRN: GU-STJM--52--SE
53. Bergström, Annika (red) *Västsvensk vardag*
Göteborg 2012. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-22-9. ISRN: GU-STJM--53--SE
54. Nilsson, Lennart, Aronsson, Lars & Norell, PO (red) *Värmländskt landskap*
Göteborg 2012. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-86637-04-0. ISRN: GU-STJM--54--SE
55. Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (red) *Omstritt omval*
Göteborg 2012, 216 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-23-6. ISRN: GU-STJM--55--SE
56. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
I framtidens skugga
Göteborg 2012, 696 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-24-3. ISRN: GU-STJM--56--SE

-
57. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Medborgarna om välfärden
Göteborg 2012, 248 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-25-0. ISRN: GU-STJM--57--SE
58. Ohlsson, Jonas & Bergström, Annika (red)
Vanor och attityder i förändring
Göteborg 2013, 228 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-26-7. ISRN: GU-STJM--58--SE
59. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
Vägskäl
Göteborg 2013, 784 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-27-4. ISRN: GU-STJM--59--SE
60. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
En region för alla?
Göteborg 2013, 286 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-29-8. ISRN: GU-STJM--60--SE
61. Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red)
Mittfärd & marginal
Göteborg 2014, 576 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-30-4. ISRN: GU-STJM--61--SE
62. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Brytningstider
Göteborg 2014, 322 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-31-1. ISRN: GU-STJM--62--SE
63. Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Fragment
Göteborg 2015, 608 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-32-8. ISRN: GU-STJM--63--SE
64. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Alla dessa val
Göteborg 2015, 236 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-33-5. ISRN: GU-STJM--64--SE
65. Solevid, Maria (red)
Svenska utlandsröster
Göteborg 2016, 312 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-34-2. ISRN: GU-STJM--65—SE
66. Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red)
Ekvilibrum
Göteborg 2016, 480 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-35-9. ISRN: GU-STJM--66—SE
67. Norell, P O & Nilsson, Lennart (red)
Värmländska utmaningar
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-36-6. ISRN: GU-STJM--67—SE

68. Bergström, Annika & Harring, Niklas (red)
Hållbarhetens horisont
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-37-3. ISRN: GU-STJM--68—SE
69. Andersson, Ulrika (red)
Slutna rum och öppna landskap
Göteborg, 2017. 178 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-38-0. ISRN: GU-STJM--69—SE
70. Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Larmar och gör sig till
Göteborg, 2017. 648 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-39-7. ISRN: GU-STJM--70—SE
71. Andersson, Ulrika & Bergström, Annika (red)
En brokig gemenskap
Göteborg, 2017. 192 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-40-3. ISRN: GU-STJM--71—SE
72. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Lindgren, Elina & Oskarson, Maria (red)
Sprickor i fasaden
Göteborg, 2018. 432 sidor. Pris: 320 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-42-7. ISRN: GU-STJM--72—SE
73. Carlander, Anders & Rönnerstrand, Björn (red)
Hemma Väst
Göteborg, 2018. 170 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-43-4. ISRN: GU-STJM--73—SE
74. Andersson, Ulrika, Rönnerstrand, Björn, Öhberg, Patrik & Bergström, Annika (red)
Storm och stilje
Göteborg, 2019. 512 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-44-1. ISRN: GU-STJM--74—SE
75. Carlander, Anders, Öhberg, Patrik & Mellander, Elias (red)
Ingen kommer undan kulturen
Göteborg, 2019. 250 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-45-X. ISRN: GU-STJM--75—SE
76. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders & Öhberg, Patrik (red)
Regntunga skyar
Göteborg, 2020. 488 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-47-2. ISRN: GU-STJM--76—SE

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se
Hemsida: www.som.gu.se
Telefon: 031-786 33 00

Beställning av publikationer kan göras på bokbestallning@som.gu.se
eller på SOM-institutets webbplats.

Hur ska vi förstå den tid vi lever i? Och vad kan vi förvänta oss av framtiden? Det är några av de frågor som årets SOM-antologi *Regntunga skyar* söker svaren på. Bokens titel knyter an till de nya orosmoln och konfliktlinjer som kunnat skönjas i det svenska samhället vid 2010-talets slut.

Rapporterna om oåterkalleliga tröskeffekter och rekordhöga nivåer av växthusgaser duggade tätt 2019. Nationellt var det ett sprängningarnas och skjutningarnas år, vilket föranledde intensiva debatter om gängkriminalitet, grova våldsbrott och våldsbejakande extremism. Det svenska partilandskapet befann sig fortsatt i en omstruktureringens tidevarv, där den politiska kartan successivt ritades om.

I flera länder runt om i världen skådades omfattande proteströrelser mot ekonomisk ojämlikhet och korruption. Därtill kan läggas de världsomfattande klimatdemonstrationerna. Gemensamt för protesterna har varit oron inför framtiden. Kommer de regntunga skyarna att mynna ut i ett samhällsomvälvande oväder – eller väntar kanske bara ett lättare duggregn?

Med utgångspunkt i 2019 års nationella SOM-undersökning – den 34:e i ordningen – granskas hur människors vanor och opinioner såg ut under året, hur dessa har förändrats under 2010-talet samt vad som eventuellt väntar i början av ett nytt decennium. Ett 40-tal forskare från olika discipliner vid universitet och högskolor i Sverige medverkar med analyser.

Regntunga skyar är den 76:e forskarantologin från SOM-institutet. Bokens innehåll berör på många sätt de regntunga skyar som på sina håll kan skönjas i det svenska samhället när det gäller (S)amhälle, (O)pinion och (M)edier.

SOM-INSTITUTET
SAMHÄLLE OPINION MEDIER



GÖTEBORGS UNIVERSITET